

УНИВЕРСИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА № 183

ИСТОРИЯ
НА
БЪЛГАРСКИЙ ЕЗИКЪ

ОТЪ
ПРОФЕСОРЪ Б. ЦОНЕВЪ

Б. СПЕЦИАЛНИ ЧАСТИ
(СЪ ДВЕ ДИАЛЕКТОЛОГИЧНИ КАРТИ)

ТОМЪ ТРЕТИ И ПОСЛЕДЕНЪ

ПОСМЪРТНО ИЗДАНИЕ

ПОДЪ РЕДАКЦИЯТА НА
ПРОФ. Д-РЪ СТ. МЛАДЕНОВЪ

СОФИЯ — ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА — 1937

Дивл. 5/870

1508915 91
УНИВЕРСИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА № 183

4

ИСТОРИЯ
НА
БЪЛГАРСКИЙ ЕЗИКЪ

отъ
ПРОФЕСОРЪ Б. ЦОНЕВЪ

Б. СПЕЦИАЛНИ ЧАСТИ
(СЪ ДВЕ ДИАЛЕКТОЛОГИЧНИ КАРТИ)

ТОМЪ ТРЕТИ И ПОСЛЕДЕНЪ

ПОСМЪРТНО ИЗДАНИЕ

ПОДЪ РЕДАКЦИЯТА НА
ПРОФ. Д-РЪ СТ. МЛАДЕНОВЪ

СОФИЯ — ПРИДВОРНА ПЕЧАТНИЦА. — 1937

85

УНИВЕРСИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

NOTION

899987/3

Б.П.И.Т.А.Р.С.И.Н.Н. Е.З.Н.К.Р.

УНИВЕРСИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Biblioteka
Uniwersytetu Gdańskiego

1100883981

УНИВЕРСИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

D 135/4/10

254

СЪДЪРЖАНИЕ

Б. СПЕЦИАЛНИ ЧАСТИ

IV.

УДАРЕНИЕ

Стр.

За ударението въ българский езикъ, [сравнено съ ударението въ другитѣ югоизточни славянски езици (руски, сръбско-хърватски, и словенски)]. . . . . 3—84

Уводъ. Ударението въ нашия български езикъ не е изследвано. „Градивцето“ къмъ славянската акцентология отъ И. А. Ворачекъ и Д. Стойновъ с. 3. Сравнение на индоевропейскитѣ езици откъмъ ударение. Различни хипотези за развой и промѣни на първоначалното индоевропейско ударение; задача на предлагания трудъ — да се докаже, че югоизточнитѣ славянски езици (български, руски, сръбско-хърватски и словенски) иматъ еднакво ударение; после, да се види какво е ударението въ тия езици и най-сетне да се види по какви закони и правила се е водило югоизточно-славянското ударение, за да получи сегашния си видъ. Методата на изследването трѣбва да бжде сравнителна: откакъ се въвежда сравнителното изучаване на езицитѣ, отъ тогазъ имаме сжщинска филология с. 3—6. Видове ударения — тоническо или срично, логическо или синтаксическо, ораторско, метрическо и прованциално; знаветѣ за тритѣ гръцки ударения 6—10. — Ударение съ „музикално подигане на гласътъ“ или съ „усилено изпущане на гласътъ чрезъ дихателния органъ“ с. 10. Споредъ L. Benloew индоевропейското ударение не се състояло първоначално въ усиляване на гласътъ, както сега, а въ музикално издигане на гласътъ. Принципътъ за по-високо музикално ударение върху последното опредѣляще („Le principe du dernier déterminant“). Логически принципъ за ударение. Квантитетъ 10—12. Benloew'ata теория „странна“ споредъ Л. Мазингъ 12—13. Теория-

та на Фр. Бопъ, че въ санскритски гледали да турят ударението колкото се може по къмъ началото на думата; то било „най-достоинствено“ и най-енергично; споредъ Л. Мазингъ това е „произволно предположение“ 13—14. Мнения за гръцкитъ ударения *acutus* и *gravis* 15—16. Езици съ опредѣлено или постоянно ударение и съ неопредѣлено или непостоянно ударение 17—19. Българското ударение — неопредѣлено, свободно, подвижно 20—21. Споредъ Я. Гротъ ударението е „тайна созданія слова“ 21—22. — Четири акцентни системи въ български езикъ: 1. Костурско или второсрично $\sim \sim \acute{\sim}$; 2. Прилѣпско или третосрично $\sim \acute{\sim} \sim$; 3. Воденско или двусрично $\sim \sim \acute{\sim} \acute{\sim}$; 4. Общобългарско или разносрично $\acute{\sim} \acute{\sim} \acute{\sim} \acute{\sim}$ 23—29. — За общобългарското ударение и неговиятъ основенъ законъ: ударението въ български езикъ търси винаги кратки срички, а дългитъ избѣгва 29—34. — Квантитетъ и ударение сж се държали отъ край време едно о друго, както се вижда особено ясно въ сърбохърватски; четири вида ударения въ шокавски съ огледъ на дължината 34—40. — Петъ вида доизазтелства за краткосричното ударение въ югоизточнитъ славянски езици 40—48. Най-яко доказателство за краткосричното ударение въ югоизточнославянскитъ езици — сравнение на български и сръбски първообразни имена, сега едносложни и двусложни съществителни, по квантитетни схеми: I. $\sim \sim$: сърбох. *кѡжа*, *вода*; II. $\sim \text{—}$: дѣвер, *јунак*; III $\sim \sim$: *глава*, *сйна*; IV. $\text{—} \text{—}$: *празник*, *лопѡв*. Въ бълг. неподвижно ударение въ *брат*, *грах*, и под., сръб. $\sim \sim$ *брѣт*, *грѣх*; сжщо въ бълг. *клада*, *крѣста*, *сврака*. . . , сръб. сжща схема и т. н. 48—75. — Подвижностъ на българското или изобщо славянското ударение. Разклащане на първоначалното неподвижно ударение произлѣзло, щомъ изчезнали ероветъ въ окончанията и когато се появили дълги ударени срички 75—84.

Бележки за думитъ съ подвижно и неподвижно ударение въ български езикъ (м. др. именни суфикси, които привличатъ ударението, или сж индиферентни къмъ него; ударение на глаголнитъ форми) . . . . .

V.

ИЗЪ СИНТАКСАТА.

Опредѣлени и неопредѣлени форми въ български езикъ 94—109

Старитъ падежни форми сж неопредѣлени; затова бълг. езикъ е най-беденъ откъмъ такива падежни форми, а си образува опре-

дѣлени именни форми съ членъ и падежни форми съ предлози. Всички неопредѣлени глаголни форми (глаголни имена) сж изчезнали, но затова пъкъ се явяватъ нови глаголни форми, каквито нѣма въ никой други славянски езикъ.

VI.

ДИАЛЕКТОЛОГИЯ.

За **источнобългарския вокализъмъ** . . . . . 110—194

Общи бележки 110—112. Означаване на источноб. звукове изобщо 112—116. а 116—121. ꙗ 121—133. є 133—134. ѡ 134—6. ѡ 136—145. За источнобълг. звукъ 'ѡ (отъ є, ѡ и ѡ) 145—163. и 163—164. ѡ 164—165. ѡу 165. ѡи 166. ѡъ 166—170. ѡъ и ѡъ 170—182. ж 173—179. Хиатусъ или зѣвъ. Съкращение 179—181. Огледи отъ источнобългарски езикъ. Образци отъ Ловчанския говоръ 182—194.

Къмъ **подробната характеристика на источнобългарските говори: фонетика, морфология, речникъ** (Поправки и допълнения къмъ Милетичевата книга „Das Ostbulgarische“) . . . 195—300

Уводъ. Североизт. и югоизт. говори пакъ по ꙗ, а не по членъ *ѡтѡ* и *о*, с. 195—204. Извънъ ꙗ останалитѣ 11 отлики между источнобълг. и западнобълг. не важатъ 205—214. Изт. бълг. говори нѣматъ еднакво ударение, примѣри и поправки 214—226. Мними отлики на сев. изт. *о*-наречие 226—8; непрегласено ѡ 228—231. Фонетични, морфологични, акцентни и лексикални рупцини въ Шуменския говоръ 232—240. Носия и преселения 241—245. Поправки въ фонетиката и морфологията на Шуменския говоръ 245—265. Бележки за *ѡт*-наречие — *балкански* говори 265—278, *рупско-родопски* говори 278—300, особено за речника.

Диалектни студии по югоизточна България . . . . . 301—314

Диалектни студии по северозападна България . . . . . 315—331

VII.

ПРАВОПИСЪ И СТИЛЪ.

1. Бележки за българския езикъ и правописанието му . 332—364

Произношението на ꙗ е главната разлика между источнобългарски и западнобългарски; всички други посочвани признаци не могатъ да служатъ за дѣлидба. Трѣбва да се поправи българския правописъ — да се ограничи употрѣбата на ꙗ (или съвсемъ да се махне).

2. Правописни бележки [за недостатъцитъ на „Упжване не за общо правописание“ отъ 1839. г. по времето на министра Т. Иванчовъ] . . . . . 365—381

Списъкъ на думи, суфикси и форми, които по етимологията си съдържатъ *ъ*, а се не споменуватъ въ „Упжването“ с. 367. Списъкъ на думи, въ които *ъ* подъ ударение и не предъ мека сричка гласи *е*, а не *я* 368—369. Руски и черковни думи съ *ъ* = *е* 369. Списъкъ на всички думи (около 80), въ които *ъ* гласи *я* 370—371. Списъкъ на думи, въ които *ъ* и не доаждва на *я*ве съ изговоръ *я*, а само съ *е* 371—372.

3. Правописъ и благозвучие . . . . . 382—398

За благозвучието на българската речъ малко се е писало, а то заслужва не една-две, но много и много студии 382. Освенъ въ изговора на *ъ* като *я* може и въ други случаи да се постигне благозвучие, което бива: 1. стихотворно, 2. периодно, 3. синтактично, 4. словотворно, 5. междусловно и 6. фонетично 382—386. Словотворно благозвучие въ кратки и гладки думи 386—389. Благозвучно *ръ*, *лъ* и *ър*, *ъл* 392. Еуфонично правило за пълненъ и непълненъ членъ 392—393. Разни видове благозвучни съчетания междусловни; благозвучие въ отдѣлни думи 394—398.

4. Къмъ правописна обнова [съ правописенъ проектъ, за да имаме за дълго време оправенъ правописъ] . . . . . 399—425

5. „Правописенъ речникъ на българския книжовенъ езикъ“ (Отзивъ) . . . . . 426—459

6. Камъ правилна българска речъ и стилъ . . . . . 460—498

I. Членуване (461—485). II. Предлогъ *на* (485—498).

Приложения: Две диалектологични карти.

I. Разпредѣление на българскитѣ говори¹⁾ [съ граници на българската речъ].

II. Говоритѣ въ северозападна България.

¹⁾ [Покойниятъ авторъ на тая книга тъкмѣше да издаде голѣма и подробна карта на българскитѣ народни говори: на една стена въ работния му кабинетъ висѣше голѣма карта на цѣлокупна етнографска България и върху нея се нанасяха говорнитѣ граници. За жалость, твърде малка частъ отъ тази карта е могла да бжде завършена (вж. приложение II). — С. М.]

ИСТОРИЯ
НА
БЪЛГАРСКИЙ ЕЗИКЪ

Б. СПЕЦИАЛНИ ЧАСТИ

IV.

УДАРЕНИЕ

За ударението въ български езикъ,
сравнено съ ударението въ другитѣ югоизточни славянски езици (руски, сръбско-хърватски и словенски).

Съ особена радостъ захващамъ тукъ една тема, която стои още небутната въ нашата млада филология, та ми се струва тая тема като широко, просто поле, поле отворено сѣкиму за оранъ и за посѣвъ. Тая тема е *ударението* въ нашия български езикъ, което още никой до сега не е изследвалъ, ако се не броятъ нѣкои и други тукъ-тамъ прѣснати бележки по тоя предметъ, ако се не чете и оная чудна-дивна статия, напечатана въ „Наука“ год. III. кн. 11 и 12 (*За ударението на новобългарския езикъ*, гравивце къмъ славянската акцентология, отъ И. А. Ворачекъ и Д. Стойновъ), която, нека бжде речено, дава не само твърде голи, но и твърде боси понятия за ударението въ български езикъ. Колкото се радвамъ, че захващамъ първи таквазъ интересна тема, толкозъ по ми се стиска сърцето, като мисля, ще ли сполуча да принеса що-годе разсвѣта върху тоя тъменъ въпросъ, какъвто е въпросътъ за ударението въ българския, па речи и въ сичкитѣ славянски езици, ще ли дамъ поне подтикъ за по-нататъшни трудове; а то да си мисля, че ще реша самичкъ до край този огроменъ въпросъ за славянското ударение — нито ми на умъ иде; стига ми само честъта, че мога да си дамъ тука скромното мнение, па криво ли бжде или право то, нека му сждятъ оние, които се наематъ да работятъ за решаванието на тая най-мжчна гатанка отъ славистиката, какъто що е българското ударение въ частно и славянското изобщо.

I.

Отъ какъ захванаха да изучаватъ индоевропейскитѣ езици сравнително, отъ тогава сѣ нови и нови приличия се откриватъ помежду имъ и отъ день на день се увѣряваме сѣ по-

вече въ тази истина, че индоевропейскитѣ езици сж били преди време едно цѣло, което следъ време се распаднало на части, каквито ги виждаме сега. Па за да бжде сравнението на езицитѣ подпълно, трѣба да се простре по сичкитѣ части на човѣшкия говоръ, т. е. като сравняваме индоевропейскитѣ езици, не трѣба да гледаме само на звуковетѣ и формитѣ имъ, а трѣба да гледаме да приведемъ реченитѣ езици въ свръзка помежду имъ и отъ друга една страна — именно отъ къмъ ударението; защото щомъ индоевропейскитѣ езици сж сродни помежду си и откъмъ форми и звукове, то тѣ трѣбва да сж били едно времес родни помежду си и отъ къмъ ударението. Работа е сега да се докаже, какъ отъ онова общо и първоначално индоевропейско ударение настанали толковато различни акцентни системи, които виждаме днесъ въ индоевропейскитѣ езици. При сичко че писаха много по тоя въпросъ и полагаха различни хипотези, ние пакъ и до днесъ не знаемъ още положително, какъ се е развивало и промѣнявало първоначалното индоевропейско ударение, за да получи такива различни форми, както ги виждаме въ модернитѣ езици, кой факторъ е произвелъ тия различия? Тоя въпросъ чака още решениете си, ала не сме ние, които ще го решимъ. Нашата задача е по-лесна и се ограничава само съ славянскитѣ езици, дори не съ сичкитѣ славянски езици, а само съ тѣй нареченитѣ югоисточни славянски езици. Задачата ни ще бжде най-напредъ да докажемъ, че югоисточнитѣ славянски езици (български, руски, сръбско-хърватски и словенски) иматъ еднакво ударение, тѣй щото и отъ къмъ ударението съставятъ за себе си по-тѣсно свръзано цѣло тѣй, както и отъ къмъ звукова страна; после да констатираме, какво е това ударение, което е сега общо на югоисточнитѣ славянски езици и най-сетне да видимъ по какви закони и правила се е водило то, за да получи сегашния си видъ.

Методата при нашето испитване ще бжде сжца оная която е дала до сега най-положителни резултати — сравни телната. Отъ какъ се введе сравнителното изучаване на езицитѣ, може да се каже, отъ тогазъ имаме сжца филология. И това сравнително изучаване на езицитѣ може да се похвали не само, че откри много работи до преди непознати въ областта на езикознанието, ами щото е то въ сжщо време по-лесно и по-интересно, а не тѣй сухо, както е учението и умуванието само надъ единъ езикъ, безъ никакъвъ огледъ къмъ другитѣ нему сродни езици. Та какъ лошо щѣхме да познаваме напр. нашия си езикъ, ако имаме предъ видъ само едно отъ толковато му наречия, ако се не обзирахме и на другитѣ български говори, ако го не сравняваме и съ другитѣ славянски езици! Много явления въ него щѣха да ни останатъ тъмни и много отдѣлни думи напр. щѣхме да тълкуваме и пишемъ криво. Не пишехме ли до скоро *ма, та, са* (намѣсто *ме, те,*

се) и не тълкуваха ли ги нѣкои отъ *мя, тя, ся*? Па и сега не пишемъ ли още погрѣшно *крайтъ, конътъ* (намѣсто *крайът, конът*), безъ да се обзираме на това, че въ много наши наречия казватъ *крайот, конот*?

Па както сравнителната метода помага много да изучаваме българския езикъ относително формитѣ и звуковетѣ му, тъй ще помогне тя да го изучимъ и относително ударението му; особено пъкъ както виждаме, че и отъ къмъ ударението българскиятъ езикъ прилича много на ближнитѣ нему славянски езици — (руски, сръбско-хърватски и словенски). Наистина ударението като че е най-нѣжната, най-въздушната частъ отъ човѣшкия говоръ, ударението като че се мѣнява най-лесно и най-бързо отъ сичкитѣ други свойства на езика¹⁾, ала това не трѣбва да ни прѣчи да се опитаме и при сичката му промѣнливостъ да потърсимъ нѣкоя сродностъ и въ ударението на инакъ сроднитѣ езици; още повече, като знаемъ веке, че езицитѣ, които ще сравняваме отъ къмъ ударението, сж били единъ пътъ едно цѣло, което като такова е трѣбвало да бѣде цѣло и относително ударение.

Опитътъ, да се изучи сравнително ударението въ индоевропейскитѣ езици, е вече направенъ и то съ добъръ успѣхъ. Днесъ сѣки оня, който е запознатъ съ изследванията на знаменития нѣмски филологъ Franz Ворр, основателя на сравнителната филология, се не съмнява никакъ, че между езицитѣ *старогръцки* и *староиндийски* или *санскритски* има голѣма сродностъ въ ударението. Тѣй сжщо нѣма съмнение, че и *литовското* и *първоначалното славянско ударение* (както е запазено сега най-добре въ тритѣ югоизточни слав. езици: руски, български и сръбско-хърватски) има нѣкое сходство съ гореказанитѣ два стари езика — гръцки и санскритски. Па и ний ще се стараемъ на долу да докажемъ не само *сродността на славянскитѣ ударения*, но и да *изнамѣримъ и докажемъ правилата* на първоначалното славянско ударение. За да постигнемъ това, ще си служимъ, както рекохъ, съ сравнението. Разбира се, че като сравняваме езицитѣ споредъ ударението имъ, трѣба преди сичко да различаваме по-старото отъ по-новото, и по-старо да сравняваме съ по-старо, а по-ново — съ по-ново. Защото, както се случва, че два инакъ сродни езици да не вървѣтъ по сичко успоредно, а единиятъ отъ тѣхъ да е запазиль по-

¹⁾ Различни ударения виждаме не само въ *сроднитѣ* индоевропейски езици, не само въ *още по-сроднитѣ* славянски езици (чешки, полски, руски), но даже и въ *наречията* на единъ и сжи езикъ могатъ да владѣятъ различни ударения. Ето на пр. нашиятъ български езикъ, при сичко че наречията му сж толкова сродни помежду си, пакъ се различаватъ нѣкои отъ тѣхъ *строго* по ударението си отъ другитѣ и съставятъ за себе си отдѣлни акцентни *системи*; такива акцентни системи ги има въ български езикъ, както ще видимъ, до *четири*.

стари форми и звукове, до като другиятъ ги изгубилъ — тъй сжщо и откъмъ ударението може два инакъ съвсемъ сродни езика да сж се отдалечили единъ отъ други и да иматъ различно ударение. Тъй напр. каква по-голѣма сродность между езицитѣ руски и поляшки? Ала по ударението си тие два езика не сж никакъ сродни: докато въ руски езикъ владѣе *неопредѣлено* ударение, т. е. такова ударение, което може да пада на *сѣки слогъ* въ една дума, то въ поляшки езикъ е то *много точно определено* и пада винаги на предпоследния слогъ. Като виждаме, че поляшкиятъ езикъ съ ударението си стои между славянскитѣ езици уединенъ, а руското ударение прилича много на българското, сръбско-хърватското и до нейде и на словенското (които езици сж сѣ съ неопредѣлено ударение), казваме тогава, че руското ударение *наспротивъ* поляшкото е *по-старо* и *по-близо* до старославянското; па безъ да гледаме, че поляшкиятъ езикъ може да бжде откъмъ звуковетѣ си *по-старъ* отъ руския, ний пакъ го оставяме на страна, кога разгледваме старославянското ударение, защото поляшкиятъ езикъ е много *по-младъ* откъмъ ударението си. Тъй трѣбва да постѣпяме сѣки пжтъ, ако искаме да бждемъ *по-сигурни* въ сжжденията и заключенията си.

II.

Що е то ударение? Ударението е особенъ видъ говорно явление, най-тѣсно свързано съ това, дето се нарича *звукъ*. Звуковетѣ образуватъ помежду си сричка, а ударението свързва тие срички въ едно цѣло, наречено *дума*. Сичкитѣ звукове на една дума изговаряме съ единъ гласъ, но тоя гласъ не е сѣ еднакво силенъ при изговарянието на сичкитѣ срички въ една дума. Обикновенно при изговарянето на многосложни думи ще натъртимъ гласа си на единъ слогъ повече, отколкото на другитѣ слокове. Тъй напр. кога изговоримъ сами или чуемъ отъ българинъ думитѣ: *градина*, *планина*, *дърводелецъ*, *агънце*, *воденица*, съпикасваме, че гласътъ пада по-яко на сричкитѣ: *ди*, *на*, *де*, *а*, *ни*, отколкото на останалитѣ: *гра-на*, *пани-*, *дърво-лецъ*, *гънце*, *воде-ца*. Кога изговаряме първитѣ (забелѣзанитѣ) срички, като че *насиламе*, *натъртяме* гласътъ си по-яко, отколкото при изговарянето на другитѣ срички. Ъ това *натъртяне* или *удряне* на гласа наричатъ *ударение*, и за това ударение, зето въ такъвъ смисълъ на думата, ще говоримъ надолу.

Ударението е най-важната частъ отъ живия говоръ. Безъ него думитѣ нѣмаше да се различаватъ една отъ друга и щѣха да бждатъ съвсемъ безъ животъ. За това живъ езикъ безъ ударение кажи че нѣма; поне въ сичкитѣ днесъ живи европейски езици намираме това говорно свойство, а какъ е било въ първоначалнитѣ езици — това не знаемъ още. Днесъ

за днесъ, както сме навикнали на ударението, струва ни се, като че езикъ безъ него не може да бжде. Но, както ще видимъ на друго мѣсто, има мнение, споредъ което ударението, както го намираме сега въ европейскитѣ езици, не е било таково отъ край-време т. е. словетѣ (сричкитѣ) не сж се различавали помежду си както днесъ по *ударението*, сиречь по *силно* и *слабо* изговаряние, а сж ги различавали едно време по *дължина* и *краткостъ* — различавали съ други думи едно време *само дълги* и *кратки*, а не *ударени* и *неударени*¹⁾. Това мнение държи единъ отъ най-знатнитѣ изследователи на *индоевропейското ударение*, французкиятъ ученъ *Louis Benloew*, съ учението на когото ще се запознаемъ на друго мѣсто по-близу. Но тъй като за предметъ на издирвинията ни ще служи *ударението*, както го намираме въ *живитъ*, *модерни* езици (каквито що сж славзнскитѣ), то думата *ударение* ще се употребява надолу преди всичко въ първото ѣ значение, т. е. *ударение* ще наричаме *свойството на модернитѣ езици, споредъ което една-та-една сричка въ всѣка една дума се изговаря съ по-високъ и по-натъртенъ гласъ, отколкото другитѣ срички*, а пакъ свойството на нѣкои пакъ модерни езици да различаватъ *кратки* и *дълги* срички (покрай ударени и неударени) ще наричаме *квантитетъ*.

При това трѣба да забележа, че думата *ударение* или *акцентъ* обгръща въ себе си и други малко-много различни едно отъ друго понятия, но които всичкитѣ сж тѣсно свързани все съ *произношението*. Споредъ това ударението, за което ще се говори надолу, се нарича *тоническо* или *срично*, за разлика отъ другитѣ „ударения“, наречени: *логическо* или *синтаксическо*, *ораторско*, *метрическо* и *провинциално*.

Логическо или *синтаксическо* ударение наричаме ударението, чрезъ което изтъкваме една дума предъ нѣколкото въ едно и сжщо предложение, за да обърнемъ върху нея вниманието на слушателя. Тѣй напр. предложението: „*вчера валь снягъ*“ може да изречемъ тѣй, што логическото ударение да пада или върху първата, или върху втората, или върху третата дума, споредъ това, коя дума искаме да отличимъ

1) Че старитѣ латинци и гърци напр. не сж разбирали подъ „ударение“ тъкмо туй, което ний сега разбираме, а нѣщо друго, малко-много различно отъ нашето понятие „ударение“, виждаме отъ думитѣ, които срѣщаме въ латински и грѣцки за понятието „ударение“. Латинската дума *accentus* = *ad-cantus* е букваленъ преводъ на грѣцката *προσφῶτα*, която значи *толкова*, колкото *припѣвъ*. Ако сега тази дума не е току тѣй случайно употребена, а е нарочно избрана, за да се назначи съ нея нѣкакво *пѣне* или нѣщо *прилично на пѣне*, то можемъ да предполагаме, че на Гърцитѣ и Латинцитѣ „ударението“ ше е било, ако не съвсемъ, то поне до нейде, *различно* отъ ударението на модернитѣ езици.

отъ другитѣ. Кога кажемъ: „*вчера* валѣ снѣгъ“, изтъкваме, наречието „вчера“, за да назначимъ съ това *точно* времето на действието; кога кажемъ „вчера *валѣ* снѣгъ“, изтъкваме на лице действието, а като кажемъ: „вчера валѣ *снѣгъ*“, назначаваме по-точно предмета, за да го отличимъ отъ други предмети (дъждъ, градъ). които се употрѣбаватъ тѣй сжщо съ глагола „вали“. Логическото ударение въ българския езикъ сд назначава и на други начинъ покрай тоя чрезъ *тоническо ударение*; назначава се именно съ това, като се постави думата, върху която искаме да обърнемъ по-голъмо внимание, въ *началото* на предложението; отъ това употрѣбение или стремление на езика да полага по-важнитѣ думи по-напредъ е произлѣзло неотстъпното правило въ бълг. езикъ, споредъ което *подлежащето* (като най-важна дума) да заема първо мѣсто въ предложението.

Ораторско ударение наричатъ *тонътъ*, съ който се изричатъ *фразитѣ*, за да се изкаже нѣкое *душевно разположение* (жалость, радостъ, гнѣвъ, присмѣхъ и пр.): кога съжляваме за нѣщо, нѣма да го кажемъ съ сжщия тонъ, както кога се присмиваме, или кога сме сърдити, нѣма да говоримъ тѣй, както кога се чудимъ и пр. Споредъ това ораторското ударение не пада само на единъ слогъ, както сричното или синтаксическото, а на цѣли думи и предложения.

Метрическо ударение наричатъ стихотворното ударение у гърцитѣ и латинцитѣ, споредъ което стжпкитѣ на единъ хексаметъръ трѣбва да се изговарятъ *равномѣрно*, т. е. колкото време се измине, докато се изрече една стжпка, толкова да се измине и за друга, безъ да се гледа, колко слога или колко отдѣлни звукове съдържа всѣка стжпка. Тѣй напр. въ хексаметъртъ :

Quidquid id|est, time|o Dana|ōs ēt dona fe|rentes,

колкото време се изисква за първата стжпка (quidquid id) която съдържа *десетъ* отдѣлни звука, толкова трѣбва да се употрѣби и за изречието на четвъртата (ōs ēt), макаръ и да съдържа само четири звука въ себе си; времето се изравнява съ това, че първата стжпка се изрича *по-бързо*, а четвъртата *по-полека*.

Провинциално ударение пкъ наричатъ оная *особеностъ* въ произношението, която се забелѣзва всѣкой пжтъ, кога нѣкой говори нему неприроденъ езикъ или наречие. Тая особеностъ зависи, кое отъ особеното произношение на нѣкои звукове, кое отъ особеното изговаряне на гласнитѣ, а кое и отъ самото мѣсто на тоническото ударение. Тѣй напр. единъ българинъ отъ Търново не говори тѣй, както единъ Софинецъ, или единъ Сливненецъ нѣма да говори като единъ Македонецъ и пр. Както всѣка областъ отъ единъ и сжщъ езикъ,

тъй сжщо всѣки народъ си има особено ударение или акцентъ, сиречь особенъ начинъ на изговарянето думитѣ, което го отличава отъ другитѣ. Причината на тая разлика въ произношението зависи най-много отъ положението на устата при изговарянето на гласнитѣ: едни народи държатъ устата си въ положение на *a* — такива народи изговарятъ най-ясно гласнитѣ както напр. италианцитѣ, французитѣ и сърбитѣ; други държатъ устата си въ положение на *o* и тогава чувашъ най-често звукъ *o* или на *o* подобни гласни, както въ маджарски, кайкавско-хърватски и нѣкои нѣмски наречия, трети народи пкъъ (българи, гърци, власи, албанци) държатъ устата си при изговарянето все въ положение на *u*, тъй щото у тѣхъ ще чуешъ най-много *u*-звукове или на *u* подобни гласни. Това положение на устата при изговарянето на гласнитѣ се нарича *артикуляционна основа*. Споредъ това артикуляционната основа за италианеца е *a*, за маджарина — *o*, за източно-българина *u*. За това, кога нѣкой българинъ отъ Източна България говори чужди езикъ (нѣмски или французки), той ще каже намѣсто всѣко *a* безъ ударение — *ѣ* (ж), намѣсто всѣко *o* безъ ударение — *у*, намѣсто *e* — *и*; а пкъъ звуковетѣ *ѣ*, *у*, *и*, които българинътъ ще изговоря намѣсто *a*, *o*, *e*, сж наистина такива звукове, които се артикулиратъ все чрезъ *u*: *ѣ* (ж) произлиза, кога си направимъ устата, като че ще изговоримъ *и* и съ това положение на устата изговоримъ *a*; *у* произлиза, кога съ сжщото положение на устата произнесемъ *o*, а пкъъ *и* (намѣсто *e*) си е вече само по себе си *и*.

Най-сетне съ сжщата дума *ударение* наричатъ и *знаковетѣ*, съ които бележатъ ударението на думитѣ. Обикновенитѣ знакове, които се употрѣбаватъ въ европейскитѣ езици, сж отъ гръцко произхождение. Въ старогръцки езикъ имало такива знакове *три*: първиятъ *´*, нареченъ на фр. *accent aigu*, на латински *accenutus acutus*, се казвалъ на гръцки *προσφδία δξεία* (остро ударение); вториятъ *˘*, нареченъ на франц. *accent grave*, на латински *accentus gravis*, носѣлъ на гръцки името *προσφδία βαρεία* (тежко ударение); третиятъ, съставенъ отъ първия и втория, се казва на френски *accent circonflexe*, на латински *accentus circumflexus*, отъ гръцкото название *προσφδία περισπωμένη* (завито ударение). Тия три знака за ударение, казватъ, ги измислилъ самъ, или само взелъ въ употрѣбение, гръцкиятъ граматикъ *Aristophanus Byzanticus* около 240 год. преди Хр.

Отъ всички тия видове ударения ние ще говоримъ само за тъй нареченото *срично* или *тоническо* ударение, което състои, както рекохме, въ по-силното изговаряне на една сричка, за да я отличимъ отъ другитѣ, а заедно съ това да придадемъ на цѣлата дума *животъ*. Затова, кога говорятъ за важността на ударението, все повтарятъ знаменититѣ думи

на латинския граматикъ Диомеда¹): *accentus est velut anima vocis* — ударението е като душа на говора. И наистина ударението е съществено свойство на всъки говоръ.

III.

Тежко е да се изследва същността на ударението по-тънко, та да се види, въ какво именно се състои то, въ *натъртянето* на гласа или въ *издигането му*. Ударението или изобщо произношението не е като друго нѣщо да го тури човѣкъ подъ спомагателенъ инструментъ, за да го разгледа по-отблизу, а трѣбва да го наблюдаваме само съ ухо. Пъкъ знайно е, какъ различно слушатъ ушитѣ у различни хора. Ето защо и за ударението (кога е дума за неговата същина) има две различни мнения: едни казватъ, че произношението на ударена сричка се състои въ „музикалното издигане на гласътъ“, други пъкъ наричатъ произношението на ударена сричка „усилено изпущане на гласътъ чрезъ дихателния органъ“. Когато за ударението на живитѣ езици има две различни мнения, то колкото по-мжчно е да се произнесе човѣкъ за ударението на старитѣ езици (латински, грѣцки и санскритски), които, както се вижда отъ много признаци, сж имали друго ударение, малко-много различно отъ модерното. Освенъ че за ударението на тѣзи езици нѣмаме твърде много данни, но да имахме и най-точни писмени сведения, пакъ не бихме си съставили точно понятие за звукове и произношение, които не можемъ вече да чуемъ. При всичко това науката за езицитѣ се не спира, а съ помощта на това, което е познато вече до сега, се стреми да зърне и задъ най-тъмнитѣ старини, да отгатне и най-мжчнитѣ гатанки на миналото.

Отъ всичкитѣ индоевропейски езици само за три (санскритски, грѣцки и латински) имаме сведения за ударението имъ, сведения, които засѣгатъ ударението на тѣзи езици още отъ дълбока старостъ. Тия сведения бѣха, които обърнаха вниманието на нѣкои нови филолози да се захванатъ съ изучаването на ударението изобщо.

Първиятъ, който взе най-напредъ да изследва ударението въ индоевропейскитѣ езици споредъ историческото му развитие, бѣ *Louis Benloew*²) знаменитъ французки филологъ,

¹) Латинския граматикъ *Diomedes* живѣлъ въ 4. в. сл. Хр., написалъ една лат. граматика (*ars grammatica*), която като граматика нѣма голѣма цена, защото съдържа много погрѣшки, ала важна е затова, че съдържа много цитати и бележки отъ съчинения, които не сж стигнали до насъ.

²) *Louis Benloew* се родилъ на 15. ноември 1818. г. въ Ерфуртъ (Прусия). Училъ се въ Берлинъ, Лайпцигъ и Гетингенъ. На 1839. г. оставилъ Прусия (защото не можалъ да намѣри тамъ служба, че билъ еврейнъ) и заминалъ за Франция, дето, следъ като се натурализиралъ, приелъ да

роденъ въ Ерфуртъ на 1818. год. Отъ дѣлата му най-важни тукъ за насъ сж: „*De l'accentuation dans les langues indoeuropéennes*“ (Paris 1847 г.) и „*Théorie générale de l'accentuation latine*“ (1855.); второто съчинение издалъ съ другъ единъ французки филологъ на име *Weil*. Въ първото си дѣло Benloew поддържа тие мисли: Индоевропейското ударение не се състояло първоначално въ *усилване на гласътъ*, както сега, а въ *музикално издигане на гласътъ*. Споредъ Benloew всѣка многосложна дума се изговаряла едно време тѣй, щото една сричка отъ нея се изговаряла *музикално* по-високо отъ другитѣ и то оная сричка се отличавала съ по-високо музикално изговаряне, която е давала *най-гольмо* и *последно опредѣление* на думата, а то сж били, казва, частици като *аргументи*, *префикси*, *суфiksi* и пр. Това свойство на старитѣ езици да поставятъ ударението връзъ *последнѣното опредѣляще* Benloew възвежда въ принципъ и нарича „*le principe du dernier déterminant*“. Това е то прочутиятъ Benloew принципъ на последнѣното опредѣляще. Неговитѣ думи, съ които опредѣля, какво разбира подъ *последнѣно опредѣляще*, сж: Nous appelons le dernier déterminant d'un mot la partie de ce mot, qui le détermine en dernier lieu, c'est à dire, qui lui donne sa forme définitive (ние наричаме последнѣно опредѣляще на една дума оная частъ на думата, която я опредѣля най-назадъ, т. е. която ѝ дава свършена форма). До като владѣялъ тоя принципъ, думата не се смѣтала още като логическо цѣло, защото се обръщало внимане при говоренето само на една частъ отъ нея — на последнѣното опредѣляще. Тѣй било най-напредъ въ индоевропейскитѣ езици. Но покрай принципа на последнѣното опредѣляще захваналъ да се развива най-напредъ полека, а после все по-скоро и по-скоро *логическиятъ принципъ* въ ударението, споредъ който се гледало на думата като на едно логическо цѣло и захванали отъ тогава да полагаатъ ударението повече на коренната сричка. Както показва историята на индоевропейскитѣ ударения, казва Benloew, развитието на ударението въ модернитѣ езици отъ старитѣ показва само *борба* между *първия* и *втория принципъ*, отъ която борба като че логическиятъ принципъ излиза победителъ. Въ тая борба се явява и други елементъ — разликата между *дълги* и *кратки* гласни или свойството, наречено *квантитетъ*. Това

преподава новитѣ езици едно следъ друго при лицетѣ Nantes и Bourges. На 1847. г. следъ като му дали титла *Docteur ès lettres* заради превъзходната му теза „*De l'accentuation dans les langues indoeuropéennes*“, назначили го *Conservateur de la Sorbonne* (единъ видъ инспекторъ на Парижкия университетъ), после му дали да преподава по иностраннитѣ литератури въ Dijon. Benloew въвелъ първи сравнителното изучаване на езицитѣ въ Франция. На 1860. г. се оттеглилъ отъ катедрата и се занимава отъ тогава съ изучаването езика и историята на Албанцитѣ, отъ което изучаване произлѣзе дѣлото: *Analyse de la langue albanaise* (1879).

свойство на старитѣ и на нѣкои отъ новитѣ езици, което въ санскритски напр. не показва да има никакво влияние върху ударението, въ гръцки и латински се струва толкова силно, щото преиначава цѣлата система на ударението въ тѣзи езици¹⁾. Следъ като захванали акцентъ и квантитетъ да действуватъ взаимно, казва още Benloew, ударението на думитѣ взело да става все по-ясно и по-силно и двата елемента, казва, ударението и квантитетътъ, се притеглили, за да се слѣятъ съвършено. И наистина ги виждаме, казва, въ модернитѣ езици съвсемъ слети (както въ нѣмски и френски напр., дето дълга сричка може да бжде само оная, която носи ударение). Квантитетъ и ударение като че ставатъ едно и изразяватъ заедно цѣлостта на думата.

На Benloew мислитѣ върху индоевропейското и модерното ударение, за принципитѣ на което ще имаме случай да поговоримъ още, стоятъ още и днесъ непожтнати и дълбоко закоренени почти у всичкитѣ, които сж се занимавали съ въпроса за ударението въ индоевропейскитѣ езици. Особено пкъ следъ като Benloew заедно си единъ другъ франц. филологъ — Weil — издаде общоизвестното дѣло: *Théorie générale de l'accentuation latine, suivie de recherches sur les inscriptions accentuées et d'un examen de vues de M. Bopp sur l'histoire de l'accent, par Henri Weil et Louis Benloew professeur de faculté. Berlin 1855.* Особено е признато мнението на Benloew, че първоначалното индоевропейско ударение било *музикално*, т. е. гласътъ се *издигалъ* само, безъ да се е *натъртялъ*, а следъ време това музикално издигане на гласа ставало все по-силно и по-силно, докато стигнало до сегашното ударение.

При всичко че Benloew има вече европейска популярностъ и заслуженъ авторитетъ по науката за ударението, пакъ има които не одобряватъ учението му. Тукъ ще спомена единъ младъ труженикъ по сжщата наука (ударението), който не малко заслуга е принесълъ за изследването на сръбско-хърватското ударение. Leonard Masing, доцентъ при Петербургския университетъ, въ своята дисертация „Die

¹⁾ Тукъ Benloew мисли правилото, което владѣе въ гръцки и латински и споредъ което, щомъ последнята или предпоследнята сричка въ една дума е *дълга*, то ударението *не може* да стои на третия слогъ отъ края. Туй взаимно действие на акцентъ и квантитетъ, което Benloew споменува само за гръцки и латински, е толкова очевидно въ славянскитѣ езици, щото човѣкъ не може да не помисли, че днешното подвижно ударение въ югоизточнитѣ славянски езици е произлѣзло именно като следствие на това взаимодействие. Benloew, за жалостъ, не взелъ при своето сравнение на ударенията въ индоевропейскитѣ езици въ внимание и славянското ударение, а то, както е остроуменъ тоя французки филологъ, щѣше навѣрно да изкара на яве още много и по-интересни закони за индоевропейското ударение.

Hauptformen des serbisch-chorwatischen Accenten, nebst einleitenden Bemerkungen zur Accentlehre insbesondere des Griechischen und des Sanscrit (Главнитѣ форми на сръбско-хърватското ударение, заедно съ вводни бележки върху науката за ударението въ гръцки и санскритски), като говори за теорията на Benloew, препоръчва да се държимъ по-настрана, казва, отъ тая „странна“ теория за чисто музикалното ударение des langues primitives, откожко до сега. Benloew, казва Мазингъ, изказва много смѣло и опредѣлено своитѣ мисли, ала не винаги може да му се повѣрва. За санскритски езикъ се откриха, казва Мазингъ, въ последно време толкова нови материали за ударението на този езикъ, щото ако бѣха били тия материали достъпни за Benloew, то той нѣмаше да постави своитѣ принципи тъй, както ги е поставилъ сега. Модернитѣ езици разглежда Benloew много повърхностно; за литъвския се задоволява съ два-три примѣра, пъкъ отъ славянскитѣ езици ни единъ не споменува. Това сж наистина такива недостатъци, които не зависятъ отъ самия Benloew, а отъ времето, когато е писалъ книгата си, защото тогава нѣмало още никакви материали ни отъ литъвското, ни отъ славянското ударение. Именно затова, продължава Masing, е твърде съмнително, дали изследванията на Benloew върху развитието на индоевропейското ударение може да се нарече *истински напредъкъ* къмъ решението на тоя въпросъ, тъй като въ основитѣ на теорията му толкова още липсува, пъкъ онова, което е употребено за основа, се струва много хипотетично; затова не е добре току-тъй да се одобрява такава една теория като Benloew-ата. Тъй се изразява Masing въ речената горе дисертация на стр. 3 и 4. По-после като захванемъ да разглеждаме принципитѣ на славянското ударение, ще се повърна пакъ върху теорията на Benloew и тогава ще укажа, кое, споредъ мене, отъ теорията му е за приемане и кое — не.

Benloew-ото дѣло, е първо, а и последнѣ до сега, въ което се е разглеждало тъй на пространно ударението на индоевропейскитѣ езици откъмъ развитие и сжщностъ. Друго едно дѣло по сжщия въпросъ не е толкозъ пространно; то разглежда ударението само въ три индоевропейски езици: санскритски, гръцки и латински. То е дѣлото на знаменития нѣмски филологъ *Ворр*¹⁾, основателъ на модерната сравни-

¹⁾ Franz Vorр се е родилъ на 14. септемврий 1791. г. въ Майнцъ. На 1812 г. отишълъ въ Парижъ, дето се запозналъ съ по-знаменититѣ филолози, както и съ библиотетскитѣ съкровища. На 1816. г. издалъ първото си дѣло: „*Über das Conjugationssystem der Sanscritsprache*“. На 1821. г. станалъ професоръ на Берлин. университетъ. Цѣлата му деятельность се вижда въ дѣлото му: *Vergleichende Grammatik des Sanscrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Litauischen, Gotischen und Deutschen*, Berlin 1833—52. Другитѣ

телна филология. Книгата, въ която Ворр разглежда санскритското ударение въ сравнение съ ударението на гръцки и латински езикъ, носи заглавие: *Vergleichendes Accentuationssystem nebst einer gedrängten Darstellung der grammatischen Übereinstimmung des Sanscrit und des Griechischen von Franz Bopp*, Berlin 1854, стр. 304 VII. (Сравнителенъ акцентенъ строй заедно съ кратко изложение на граматическитѣ сходности между санскритски и гръцки). Правилото, което поставя Ворр въ реченото си дѣло за санскритското ударение, състои въ това, че въ санскритски гледали, казва, да турятъ ударението колкото се може *по-къмъ началото на думата* и това поставяне главния тонъ на думата въ началото ѝ се гледало като „най-достоинствено“ и най-енергично ударение. Това сжщо казва Ворр и въ своята сравнителна граматика I³, стр. 195—196, т. е., че ударението върху началнитѣ слогове показва най-много достоинство и енергия, а пъкъ отстъпянето отъ тоя за него първоначаленъ принципъ нарича Ворр „изродъ“ и „мекушавостъ“ (*Entartung und Verweichlichung*); сравни: *Accentuationssystem* стр. 17; тъй ако ударението пада на нѣкоя отъ последнитѣ срички, той нарича такива думи съ „слабо“ ударение. Тоя принципъ споменува Ворр на много мѣста въ своята сравнителна акцентология (въ предговора, после на на стр. 17, 34, 48, 50, 86 и пр.) — цѣлата му книга почива изобщо на това предвзето мнение за „достоинството“ на ударението върху началнитѣ слогове въ първоначалния индоевропейски езикъ. Какъ е дошълъ Ворр до това мнение — не казва никжде, но както се изразява *Masing* въ гореказаната си дисертация (*Die Hauptformen des serbisch-chorwatischen Accents*) на стр. 5, това Ворр-ово мнение на-дали е основано върху нарочно изучване звуковитѣ и акцентнитѣ отношения, които сж владѣяли нѣкога въ санскритски и гръцки. Че Ворр не е ималъ ясно понятие за санскритското ударение, вижда се и отъ критиката върху книгата му и отъ други немаловажни филолози, като *Whitney* (*American Oriental Society, New-York 1856*, стр. 195 — 218), *Weil* (*Théorie générale de l'accentuation latine*, стр. 349—377), *Curtius* (*Fleckeisen's Jahrbücher für classische Philologie 1855*, стр. 337—353). „Както се вижда по всичко, предположението на Ворр-а, че ударението ужъ било по-силно, колкото е по-къмъ началото, а по-слабо колкото е по-къмъ края, е само *произволно предположение* (*Masing, Die Hauptformen* и пр. стр. 5). Макаръ и да се е произнесла критиката неодобрително къмъ Ворр-овитѣ възгледи относително санскритското и гръцко ударение, то съ-

---

му по-важни дѣла: *Ausführliches Lehrgebäude der Sanscritsprache* (Berlin 1838), *Glossarium sanscritum* (1830), *Über die keltischen Sprachen* (1839), *Über die Sprache der alten Preussen* (1853), *Vergleichendes Accentuationssystem* (1854). Ворр умрѣлъ на 29. октомврия 1867. г. въ Берлинъ.

бранията отъ Ворр-а материялъ ще служи винаги за по-нататъшни изследвания по тоя предметъ.

Отъ Ворр-а насамъ не сж излѣзли по-пространни дѣла по ударението на индоевропейскитѣ езици изобщо, но отдѣлни изследвания на санскритското, гръцкото и латинското ударение излѣзоха вече и то доста пространни. Въ тия по-важни дѣла за отдѣлнитѣ индоевропейски ударения съставителитѣ обръщатъ по-голѣмо внимание къмъ една страна отъ говора, която Ворр не е никакъ разглеждалъ. Тѣй като новата филология се стреми все отъ мъртвитѣ букви на старитѣ езици да възстанови нѣкакъ живия говоръ на старитѣ народи, то и по-новитѣ учени, които се занимаватъ съ въпроса за ударението, гледатъ да издирятъ нѣкакъ, като каква говорна вредностъ иматъ разнитѣ *знакове за ударение*, които виждаме, че се употрѣбаватъ въ старитѣ писмени паметници (гръцки, санскритски и пр.), да издирятъ, въ какво отношение сж стояли ударенитѣ срички къмъ неударенитѣ, както и какво е било отношението между височината на тона и силата на дихателния натискъ (*Ausathmungsdruck*) въ класическитѣ езици и въ санскритския? После, въ какво отношение ще бжде стояло ударението на думитѣ съ ритѣма на стиха? По какво сж се различавали гръцкото *остро* и *тежко* ударение? На тие всички въпроси не дава никакъвъ отговоръ Ворр, или дава, ала съвсемъ неудовлетворителенъ; защото, кой ще остане благодаренъ отъ това, дето казва Ворр, че ужъ всѣки езикъ можель да се задоволи *само* съ единъ знакъ за ударение — съ акутъ? Щомъ искаме да разберемъ, какъ е сжщинската истина, трѣбва да настояваме, да не останемъ само съ това, което ни казва Ворр, а да погледнемъ съ по-остро око тие проблеми и да не считаме различнитѣ стари акцентни знакове като случайни, а като *нужни явления* въ нѣкогашния живъ говоръ и да гледаме да ги решимъ като такива¹⁾. Тѣй напр. особенъ интересъ показватъ дветѣ гръцки ударения — *акутъ* и *грависъ* и то, разбира се, оня грависъ, който стои по нѣкоя пѣть намѣсто акутъ. За грависъ като назначение на безакцентнитѣ (неударени) срички не може да бжде дума, защото той отдавна се напусна отъ гръцкитѣ писатели въ това му значение и се употрѣбыва още само въ крайнитѣ срички да замѣстя въ известни случаи акута. Познато е, че въ гръцки езикъ, щомъ нѣкоя дума носи на последния си слогъ остро ударение (акутъ) и ако следната дума не е енклитика — тутакси това остро ударение се мѣнява въ тежко: думата *ἀγαθός* напр. има сама за себе си остро ударение, ала щомъ следъ нея следва друга дума съ самостоятелно ударение (напр. *ἀνθρώπος*), то акутъгъ въ *ἀγαθός* минава тутакси въ грависъ и се пише тогава: *ἀγαθός ἀνθ-*

¹⁾ Masing, Die Hauptformen etc. стр. 7—9.

ρωτος. Единъ американски филологъ на име James Hadley¹⁾ тълкува това замѣняване на акута съ грависъ споредъ Benloew) ата теория, т. е. казва, че гръцкото ударение не се е състояло въ *силно*, *оячено* изговаряне на гласнитѣ, а само въ *музикално издигане* на гласътъ. Споредъ Hadley-а, между една гръцка ударена или неударена сричка нѣмало никаква разлика въ силата на гласътъ: едната и другата се изговаряли съ еднаква сила, само че оная, която намираме въ писменитѣ гръцки паметници назначена съ ударение, приемала само една музикална модуляция за разлика отъ другитѣ срички. Но тъй като въ днешния гръцки езикъ виждаме съвсемъ модерно ударение, ударение, което се състои въ *усилване* или *натѣртяне* на гласа, то за да приведе това днешно гръцко ударение въ съгласие съ старогръцкото, James Hadley си помага пакъ съ Benloew-ата теория и казва, че удареннето въ старогръцки било най-напредъ музикално, ала следъ време захванали да изразяватъ тази музикалностъ съ по-голѣмо *натѣртяне* на гласътъ — отъ тамъ днешното гръцко ударение. И щомъ въ старогръцки, продължава Hadley, наченали да замѣняватъ музикалното ударение съ *усилено*, то се явили два вида усилено ударение: едното по-силно, другото по-слабо; по-силното ударение означавали съ *акутъ*, а по-слабото — съ *грависъ* — отъ тамъ разликата между *акутъ* и *грависъ* ще се е състояла въ *силата* на гласа при изговарянето на сричкитѣ, означени съ тия две ударения. Щомъ приемемъ, казва Hadley, че акутътъ е означавалъ (споредъ гръцкия граматикъ Aristophanus Byzanticus) най-напредъ акцентувана по старогръцки начинъ гласна, пкъ *грависътъ* — неакцентувана гласна, то можемъ, казва, да си помислимъ, че разликата между тия две ударения отъ после (като захванали да употребяватъ пакъ *грависъ* и то намѣсто акутъ въ опредѣленитѣ случаи) ще се е състояла само въ това, че гласнитѣ съ акутъ сж се изговаряли *по-високо* и съ *лекъ ударъ*, а сричкитѣ съ грависъ сж звучели *по-низко*, но пакъ съ *лекъ ударъ*; а пкъ сричкитѣ, които не виждаме означени съ ударение, ще сж се изговаряли, казва, безъ всѣки ударъ и безъ всѣко издигане на гласа. — Разбира се, че и тази теория на Hadley-а има своитѣ недостатъци, както и теориитѣ на другитѣ двама знаменити изпитвачи на индоевропейското ударение. А недостатъци ще има и всѣко едно изследване върху старото ударение, щомъ то е основано само на голи умувания, а не е подкрепено съ живи факти. Ударението е въобще много мъженъ предметъ за изследване, дори и когато го има човѣкъ предъ очитѣ си; а колко по-мъженъ ще е тоя предметъ, кога се из-

¹⁾ On the Nature and Theory of the Greek Accent, печатано въ едно американско списание: Transactions of the american Philological Association 1870.

следва само споредъ мъртвитѣ знакове писмени! За това, ако иска човѣкъ да има по-здрави основа и сжжденията му по тоя предметъ да иматъ по-голѣма цена, да не гледа, какъ е било едно време ударението, а по-напредъ да издири, какъ е *то сега*, та, ако събере доволно факти, може, като се основе на тѣхъ, да предполага и за миналото състояние на ударението въ този или онзи езикъ. „Отъ познато къмъ непознато, отъ лесно къмъ мъчно“ — това правило ще ни служи надолу за водило при изследването на българското ударение и като се държимъ о него, надѣваме се да бждемъ все по-сигурни и по-основателни. Споредъ това ще гледаме за българското ударение преди всичко да видимъ, какъ е то сега, да изследваме доколкото можемъ правилата му, па ако видимъ, че имаме доволно основания, ще се опитаме да кажемъ, какъ е могло да бжде то едно време и по кой пжтъ е дошло до сегашното си състояние.

IV.

Споредъ това, дали ударението въ единъ езикъ заема все единъ и сжщи слогъ въ всѣка една дума отдѣлно или пада ту на тозъ, ту на онзи слогъ, езицитѣ се дѣлятъ — безъ да се гледа на тѣхното родство — на езици съ *опредѣлено (постоянно, неподвижно) ударение* и езици съ *неопредѣлено (непостоянно, подвижно) ударение*. Езицитѣ съ постоянно ударение се различаватъ единъ отъ други по това, кой слогъ отъ всѣка дума именно го заема ударението; защото има езици отъ тая група, въ които ударението пада постоянно върху *първия* слогъ, както е ударението напр. въ *английски, чешки и маджарски*; въ други езици пакъ отъ тая група ударението заема пжкъ все *последния* слогъ — както е напр. у *французки и турски*, или пжкъ все *предпоследния*, както е въ *италиянски и поляшки*, или третия слогъ отъ края, както въ нѣкои български говори. И езицитѣ съ неопредѣлено ударение се дѣлятъ на езици съ *неопредѣлено волно* и на езици съ *неопредѣлено ограничено*. Езицитѣ съ неопредѣлено волно ударение, каквито сж *раг excellence руски и български*, нѣматъ на гледъ никакви правила за ударение; въ тѣхъ ударението заема всѣки възможенъ слогъ на една дума. Езицитѣ съ неопредѣлено ограничено ударение, каквито сж напр. *гръцки и сръбски* показватъ такова ударение, което играе между опредѣлени слогае на думата; тѣй напр. въ гръцки езикъ то заема само *трить последни слога*, въ едно българско наречие — *двата последни*, а въ сръбски — *всичкитѣ първи до предпоследния*.

Забележка. Особена система за себе си като че прави *нѣмски езикъ*, който, истина, има неопредѣлено ударение, но това ударение като че се води по строгъ логически принципъ и пада обикновено на она слогъ,

който има най-голямо логическо значение. Затова Franz Vopp като раздѣля езицитѣ споредъ ударението имъ, взема за нѣмски езикъ особена система и я нарича *логическа*, а за другитѣ езици приема други две акцентни системи: *ритмическа* и *граматическа*. Ритмическо е ударението, което горе нарекохме *опредѣлено*, а граматическо му е ударението, на което горе дадохме име *неопредѣлено* или *подвижно*. Ср. *Fr. Vopp, Vergl. Accentuations-System* etc., стр. V. Романъ Брандтъ въ своето „*Начертаніе славянской акцентологии*“ на стр. 2 и 3 не одобрява това дѣленіе на езицитѣ споредъ Vopp-а, отхвърля тѣй наречената отъ Vopp-а *логическа акцентна система* за нѣмски езикъ и приема само дветѣ последни, които нарича: *едномѣстна* и *разномѣстна*.

При всичко че въ нѣмски езикъ като че владѣе наистина единъ, както го казватъ, логически принципъ, споредъ който ударението пада най-много на *коренната срѣчка* или на оная срѣчка, която има най-голямо значение за формата на думата, при всичко че Брандтъ нѣма право да отрича логическия принципъ на нѣмското ударение, то пакъ нѣмски езикъ не може да се отдѣли отъ езицитѣ съ *неопредѣлено* или *подвижно* ударение. Зашто щомъ приемемъ да дѣлимъ езицитѣ споредъ *мѣстото* на ударението имъ, а не споредъ нѣкои други принципи, т. е. щомъ земаме *външенъ*, а не *вътрешенъ* признакъ за дѣленіе, то разбира се, ще причислимъ и нѣмски езикъ къмъ оная група езици, които иматъ *подвижно* или *неопредѣлено* ударение; защото и нѣмски езикъ, както повечето отъ славянскитѣ, показва *непостоянно* ударение, т. е. главниятъ тонъ може да пада на *всяки слогъ* отъ една многосложна дума.

Отъ славянскитѣ езици *чешкѣ, лужички* и *полски*, т. е. тѣй нареченитѣ *северозападни славянски езици* иматъ *днесъ постоянно* ударение, а пъкъ *руски, български, сръбско-хърватски* и *словенски*, т. е. тѣй нареченитѣ *югоизточни славянски езици* иматъ *непостоянно* или *неопредѣлено* ударение¹⁾.

¹⁾ И това дѣленіе на славянскитѣ езици споредъ ударението имъ иде да подкрепи онова първоначално дѣленіе на сжитѣ езици, споредъ както го бѣше поставилъ Добровски на времето си. Освенъ по ударението славянскитѣ езици се дѣлятъ и по други два признака пакъ на сжити две главни групи: *североизточна* и *югоизточна* :

1) Споредъ това дали изговарятъ *t* и *d* предъ *l* и *n* (на една страна: *radlo, vадnouti*, на друга: *рало, ванжти*).

2) Споредъ това, какъ измѣняватъ първоначалнитѣ славянски звукове *tj* и *dj* (на една страна: *ts, dz*, на друга — *tš, dž*).

Първото дѣленіе положилъ J. Dobrovský — нареченъ баща на славянската филология, въ своята книга *Lehrgebäude der böhmischen Sprache*, Прага, 1819 г. стр. IV и V, както и две години по-сетне въ по-важното си дѣло: *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris*, стр. 1 и 2. Това дѣленіе на Добровски приелъ тутакси и Шафарикъ, но имало много, които го не одобрявали: Grimm, Pott „*Indogermanischer Sprachstamm*“ *Allg. Encyclopädie der Wissenschaften und Künste*, 2. Section 18 Th. стр. 106). Най-много се противилъ на това дѣленіе *Надеждинъ* (*Wiener Jahrbücher der*

За ударението на югоизточнитѣ славянски езици се казва още, че е *подвижно*; то значи, че ударението въ реченитѣ езици освенъ че може да заема различни слокове въ различни думи, но че то може да си мѣнява мѣстото и въ една и съща дума съ измѣнението на формата ѝ; тъй напр. българското ударение освенъ че може да стои: 1) на последния слогъ като: *глава̀, ѝуна̀к, планина̀, черно̀ок, заобико̀лен̀*; 2) на предпоследния: *градѝна, воденѝца, студѝно*; 3) на третия слогъ отъ края: *бѣлгари, стѝлнина, захва̀наха*; 4) на четвъртия слогъ отъ края: *бѣлгарѝцина, на̀вечерка, тѣрновчани*; даже и на петия слогъ отъ края. *тѣрновчаните, вѣселѝчкиѝт*, — но може и да се мѣсти отъ една сричка на друга въ една съща дума, само съ измѣнението на формата ѝ: казваме отъ *град* съ членъ *градѣт*, пъкъ мн. ч. *градовѣ*; *сѝн, сѝнѣт, синовѣ*; *да стѝна, стѝни*; *глава̀, гла̀во, на̀-глава* и пр. Па такава също мѣстене на ударението виждаме и въ *руски* и *сръбски*. Въ руски напр. се говори: *родѣъ — родѣвъ; коза̀къ — коза̀ка̀*; *гѝлосѣ — гѝлоса̀*; *кѝлоколѣ — колокола̀* и пр. Тѣй също и въ сръбски: *ѝуна̀к — ѝуна̀ка; рѝка̀в — рѝка̀ва; жѝна — жѝно*; *кѝнѣ — кѝна̀* и пр. Както може да се види отъ наведенитѣ примѣри, ударението въ езицитѣ: *български, руски* и *сръбски* (за хърватското и словенското ударение ще се говори на особено) не само, че могатъ да иматъ ударение на всѣки слогъ, ами и много думи измѣняватъ ударението си

Literatur 95 В. стр. 184), ала не можаль да го обори; тъй също и *Максимовичъ* не сполучи да го разклати, при всичкитѣ си остроумни догадки (*Собрание сочинений А. М. Максимовича* III. 1—155; 416—427). Сравни за тоя въпросъ: *Krek, Einleitung in die slavische Literaturgeschichte* на стр. 211 и сл.

Може да говори човѣкъ противъ *признациѣтъ*, които избралъ Добровски за дѣленieto си, ала *самото дѣленie* славянскитѣ езици на северозападна и югоизточна група си остава все и се подкрепва отъ Добровски насамъ все съ нови доказателства.

Второто дѣленie на славянскитѣ езици споредъ измѣнението на *tj* и *dj*, което излѣзе най-напредъ отъ *A. Schleicher*, не само че не обаря първото, но го и потвърждава още. Шлайхеръ основава своето дѣленie на славянскитѣ езици върху това, какъ се измѣняватъ въ различнитѣ славянски езици *старославянскитѣ* или *праславянскитѣ* звукове *tj* и *dj*. Тия звукове не сж останали, тъй да се рече, ни въ единъ славянски езикъ непромѣнени: тъй напр. намѣсто едновременнитѣ *tj* и *dj* намираме; въ руски *ч* и *ж*, въ сръбско-хърватски *ћ* и *ђ*, въ български *шт* и *жд*, въ словенски *č* и *j*, въ поляшки *с* и *dz*, въ чешки *с* и *z* — т. е. шесть различни замѣни за *tj* и *dj*, които шесть замѣни отговарятъ точно на *шестѣтъхъ главни днешни славянски езици*. Ала щомъ прегледаме тия замѣни за *tj* и *dj* по-отблизу, тутакси виждаме, че отъ *шестѣтъхъ* можемъ да получимъ *две* главни групи, които отговарятъ точно пакъ на *дветѣ* главни групи славянски езици: *югоизточна* и *северозападна*. Ср. *А. Шлейхеръ: Краткій очеркъ доисто-*

съ измѣнението на формата имъ: съществителнитѣ имена при склонението, глаголитѣ при спрежението. Затова нарекли ударението въ реченитѣ езици *ударение подвижно*. Ъ за тая подвижностъ на ударението въ югоизточнитѣ славянски езици, която на пръвъ погледъ като че не познава никакви правила, ще се говори надолу и ще се направи опитъ, да се изложатъ причинитѣ, които сж я произвели. Разбира се, че щомъ се разглежда *подвижността* на ударението, северозападнитѣ славянски езици, които всичкитѣ [кашубски! С. М.] иматъ все *постоянно* или *неподвижно* ударение, нѣма да влизатъ въ нашето разглеждане, а само югоизточнитѣ. А и отъ югоизточнитѣ славянски езици, както ще видимъ надолу, ще вземемъ само два: *български* и *сръбски*, които ще подложимъ на подробно сравнение и отъ това сравнение каквито правила и закони за ударението извадимъ, ще струватъ и за другитѣ югоизточни славянски езици.

И тъй, българскиятъ езикъ по ударението си пада въ групата на югоизточнитѣ славянски езици; то значи, ударението въ бълг. езикъ се води по сжщитѣ закони и правила, по

рической жизни сѣвероисточнаго отдѣла индогерманскихъ языковъ. С.П.Б. 1865, стр. 60—61.

Даничищъ въ една своя статия, напечатана въ *Rad Jugoslavenske Akademije znanosti* кн. I стр. 106—123 (ѣ и ѣ и *istoriji slavenskih jezika*), взима три главни групи славянски езици, споредъ това, какъ се измѣняватъ *dj* и *tj*.

I. *dj* и *tj*, казва, се не промѣнило никакъ — въ *сръбско-хърватски езикъ*.

II. *dj* и *tj* — се промѣнило въ *dz* и *ts* — въ *чешки* и *поляшки*.

III. *dj* и *tj* — се промѣнило въ *dž* и *tš* — въ *български*, *руски* и *словенски*.

То хубаво; ала щомъ вземемъ предъ видъ, че сръбско-хърватското ѣ и ѣ може твърде хубаво да настане отъ едно по-старо *dš* и *tž*, излиза, че група I се слива съ група III и ставатъ по тоя начинъ пакъ две групи славянски езици, отъ които първата обема *северозападнитѣ славянски езици*, а втората — *югоизточнитѣ* т. е. и споредъ *tj* и *dj* излизатъ сжщитѣ две групи славянски езици, както и споредъ първоначалното дѣление на Добровски.

Ето сега и по-подробна дѣлидба на славянскитѣ езици споредъ *tj* и *dj*.

Общо славянски *tj, dj: svētja međa*

I. Югоизточни славянски езици *tš, dž — —*

1) сръбско-хърватски езикъ	č (tš), ģ (dž)	svēča, meġa
2) български езикъ	št, žd	svěšt, mežda
3) руски езикъ	č (tš), ž	svēča, meža
4) словенски езикъ	č (tš), j	svēča, meja

II. Северозападни слав. езици *ts, dz — —*

5) полски езикъ	c, dz	świeca, miedza
6) чешки езикъ	c, z	svíce, meze.

който се то води въ другитѣ югоизточни славянски езици т. е. въ *руски, сръбско-хърватски* и *словенски*. Като чете човѣкъ каквото е писано до сега за ударението на тѣзи езици или ги изпитва самъ отъ живия говоръ, увѣрява се, че реченитѣ езици иматъ не само подвижно ударение, както и българския, но че и тая подвижностъ е произлѣзла отъ сжщи причини, защото се забелѣзва въ сжщитѣ думи и форми въ тие всичкитѣ югоизточни славянски езици та и въ български. Разбира се, че сходството днесъ не е тѣй голѣмо, както е било едно време, тѣй като реченитѣ езици живѣятъ дълго време отдѣлно единъ отъ други и всѣки единъ отъ тѣхъ взелъ малко-много различенъ пжтъ; но както стои днесъ ударението въ тѣхъ, не трѣбва твърде много изпитване, за да се увѣри човѣкъ, че тѣ сж били дълго време едно цѣло, цѣло, което е стояло още много време нераздѣлено, откакъ се били отдѣлили отъ него северозападнитѣ славянски езици. Работа е сега да се види, нѣма ли нѣкои *правила* за това ударение на югоизточнитѣ славянски езици, за което се току казва, че се движело „свободно и безъ никакви правила“, не могатъ ли се намѣри *причинитѣ* на тая подвижностъ; а то щомъ вече знаемъ, че българското ударение се не различава отъ ударението на другитѣ югоизточни славянски езици и не искахме да му търсимъ основнитѣ закони, то цѣлата задача на една студия върху българското ударение ще се състоеше само въ *събирането всичкитѣ български думи* и въ групирането имъ споредъ тозъ или онзи белегъ, отъ което резултата накрай ще бжде пакъ сжщия, който се получава и отъ съвсемъ поврѣхностно сравнение на българското ударение съ ударението на югоизточнитѣ славянски езици, резултатъ вече отдавна познатъ, т. е. че ударението въ бълг. езикъ е *подвижно*, съвсемъ тѣй подвижно, както е ударението въ руски и сръбски; ала *причинитѣ* на тая подвижностъ биха ни останали пакъ непознати, както и преди. Тѣй е правилъ до сега всѣки, който е искалъ да изследва ударението на кой-да-е отъ югоизточнитѣ славянски езици, т. е. всѣки е събиралъ и групиралъ думитѣ по нѣкой вѣншенъ белегъ и е дохождалъ все до сжщия резултатъ, че всѣки единъ отъ тѣзи езици има ударение, каквото и другитѣ, а общиятъ днесъ резултатъ е, че югоизточнитѣ славянски езици сж имали дълго време, а иматъ и сега донейде, *общо ударение*, което може да се нарече *неопредѣлено, свободно, подвижно*, безъ да се е доказало до сега, *защо е то именно такава*. И колкото души сж се занимавали съ тоя много интересенъ, ала и много тежкъ въпросъ не сж дошли до никакви опредѣлени правила, до никакви закони, а сж оставяли въпроса все отворенъ. Нѣкои даже сж се отчайвали и изгубвали всѣка надежда за решението на тоя наистина мжченъ въпросъ. Рускиятъ филологъ I. Гротъ нарича това *мъстене* на руското ударение безъ

никакви очевидни причини и безъ опредѣлени правила „тайна созданиа слова“. Ето какво казва изрично въ статията си „Объ удареніи именъ существительныхъ“ на стр. 391 и 392 отъ *Филологическія розысканія* III изд. СПб. 1885: „Колкото за ударението на многосложнитѣ първообразни думи, то ако поиска нѣкой да опредѣли, защо въ нѣкои отъ тѣхъ ударението е еди-де-си, а въ други сродни тѣмъ и по форма и по знадение — на друго мѣсто — усилието му ще остане безплодно. А то е за това, защото въ рускиятъ езикъ ударението е свързано тѣсно съ индивидуалната външна особеностъ на думата: то се образувало съ самата дума; а защо тѣй, та не е инакъ, туй е поне въ по-многого случаи тайна, останала отъ създаването на говора, тайна за наблюдателъ непроницаема тѣй, както е тайната на всѣко творчество; то е физиономна чѣрта на думата, която нѣма да разчете никой Лафатеръ на филологията“. Именно щото е виждалъ всѣки за невъзможно да се издирятъ правилата на подвижното славянско ударение, се е ограничавалъ всѣки, който е писалъ до сега за това ударение (било за руското, било за словенското, било за сръбско-хърватското) само съ наброяване думи споредъ окончанията имъ или споредъ значението имъ, или споредъ това, дали *мѣстятъ* или *не мѣстятъ* ударението си, безъ да се е впускалъ нѣкой да потърси по-дълбокитѣ причини за подвижността на славянското учарение. Но менъ ми се струва, че е съвсемъ излишно да трупашъ само думи съ „постоянно“ и „подвижно“ ударение и да поставяшъ пълни съ изключения правила, безъ да намѣришъ *причината*, отъ която е произлѣзла именно тая непостоянностъ или подвижностъ въ ударението на югоизточнитѣ славянски езици. Нека тая студия върху българското ударение бжде първи опитъ да се доведе единъ отъ най-мжчнитѣ проблеми на славянската филология къмъ едно, може би, възможно решение. Задавката ми е да покажа главния принципъ, който е служилъ за основа на българското ударение, който е причинилъ да иматъ нѣкои думи постоянно, а други — подвижно ударение и който принципъ, ако се докаже за български езикъ, ще струва и за другитѣ югоизточни славянски езици. За тази цель азъ разглеждамъ българското ударение отъ една съвсемъ друга точка; за това нека не търси никой тука „изброе-ние на всичкитѣ български думи“, защото азъ ще гледамъ да употрѣбя за моята работа само толкова думи, колкото ми сж нуждни, за да подкрепя доказателствата си. При това напомнямъ, че ще се придържамъ строго о едно и сжщо българско наречие и ще употрѣбямъ за примѣри само такива думи, ударението на които ми е добре познато. За основа на моитѣ изпитвания ще ми служи наречието, което се говори въ родния ми градъ Ловечъ и което по ударението си, може да се каже, завзема сръднѣо мѣсто между всичкитѣ български

говори съ подвижно ударение. Относително *ударението* нѣма да се обзираамъ толкова на други бѣлгарски наречия, но колкото за *произношението* нѣма пѣкъ да се придържамъ ни най-малко само о ловчанския говоръ, а ще гледамъ да пиша думитѣ тѣй, както трѣбва да се пишатъ и произнасятъ тѣ по общия нашъ книжовенъ езикъ. — Но преди всичко нека разгледаме цѣлокупния бѣлгарски езикъ съ всичкитѣ му наречия, за да видимъ, нѣма ли нѣкоя сжщественна разлика помежду имъ откъмъ ударението. Това разглеждане е много интересно, че открива нѣкои съвсемъ неизвестни до сега фактове, интересно, че отваря широко поле за нова работа не само по славянското ударение, но и по цѣлата славянска старобитностъ изобщо.

V.

Четири акцентни системи въ бѣлгарски езикъ

Преди да захвана да говоря за общобѣлгарското подвижно ударение, мѣсто му е тука да спомена за нѣкои бѣлг. наречия, които правятъ единъ видъ изключение съ ударението си, т. е. въ които ударението не е, както въ по-много бѣлгарски говори, подвижно и неопредѣлено, а малко или много *постоянно, ограничено*. А дето славянската филология не е получила до сега никакви сведения за тоя толкозъ важенъ фактъ, причината е отъ една страна, че до сега почти никой, както въ Бѣлгария, тѣй и вънъ отъ нея не се е занимавалъ съ бѣлгарското ударение изобщо, а отъ друга пѣкъ страна сж криви досегашнитѣ събирачи и издавачи на различни сборки отъ бѣлгарски народни умотворения, че си не даваха трудъ да назначаватъ ударението въ изданията си. Едвамъ отъ скоро време захванаха да печататъ народнитѣ наши умотворения съ ударението имъ и до сега има набранъ доста материалъ, за да може да прослѣди човѣкъ, като какво е ударението въ различнитѣ бѣлг. области, а то иначе, както се печатаха до преди малко народнитѣ наши пѣсни, приказки и пр. никакво научно изпитване върху бѣлгарското ударение не бѣше възможно. Е отъ такива материали, снабдени съ ударенае, можахъ да разбера, че по широкото пространство на бѣлгарския говоръ има, освенъ известното северно или източнобѣлгарско подвижно ударение (което се равнява на руско-срѣбското), още *три други* акцентни системи, които съ онова общо бѣлгарското подвижно ударение правятъ на купъ взето *четири съвсемъ различни акцентни системи въ бѣлг. езикъ*. Туй може да се види нѣкому чудно, ала е цѣла истина, която ще докажа, е сега съ примѣри отъ напечатанитѣ до сега материали. Солунскитѣ „Книжици“ сж, дето видѣхъ най-напредъ напечатани умотворения народни съ по-

стоянно ударение. Въ I и II кн. отъ тие „Книжици“ които споменувамъ тукъ съ особена почитъ не само зарадъ това откритие, но и заради хубавия материалъ, който се среща въ тѣхъ по диалектологията и етнографията на Македония — въ I и II кн. отъ реченитѣ „Книжици“¹⁾ има напечатани нѣколко народни пѣсни и приказки по наречието отъ *Загоричани* и *Бобища* въ *Костурско* и то въ първата книжка на стр. 31 две пѣсни, а въ втората на стр. 49 една приказка и една пѣсень. Тѣй като почитенитѣ записвачъ на тия народни умотворения си далъ трудъ да означи ударението (впрочемъ приказката отъ Бобища е означена съ ударения само до половина), то който иска да види, какво е ударението въ реченитѣ две македонски села, нека прегледа само де стои акцентътъ (знакътъ за ударение) въ различнитѣ думи на реченитѣ народни материали отъ Бобища и Загоричани и тугакси ще се увѣри, че ударението въ реченитѣ две мѣста е *постоянно* и то винаги на *предпоследния слогъ* на всѣка дума; тѣй напр. оние думи, които въ северо-източна България (Ловечъ) акцентуватъ последния слогъ, тукъ ударятъ все предпоследния: *ѣдно, момче, рѣка, сѣстри, жѣна, дѣте, ѳвчар, вода, метла, сѣндук, умрел, рѣча* 1. sing., *момѣ, гора, ѳвен, отишла, донѣси*, и пр. намѣсто *едно, момчѣ, рѣкѣ, отишла, донеси* и пр. Отъ друга страна пѣкъ всичкитѣ думи, които въ източнобългарски носятъ ударението на третия или четвъртия слогъ отъ края, сж въ Костурското наречие все парокситони: *галѣно, пѣтища, четѣри, запѣало, фѣргѣте, затворѣни, гробѣща, баѣце, направѣла, месечѣна, бабѣчка, пазува, имѣше, имѣте, сетѣйна, лазѣрка, кундѣури, давѣше* и пр. намѣсто източно — или общобългарскитѣ: *гѣлено, пѣтища, четѣри, запѣало, фѣргѣше* и пр. Разбира се, че всичкитѣ ония думи, които въ източнобългарски носятъ ударението на предпоследния слогъ, си оставатъ съ сжщото ударение и въ Костурския говоръ: *рѣкла, вѣлна, мѣло, голѣмо, кнѣга, сѣчко, полица, кралицѣ, самовѣлско* и пр. Всичката „подвижностъ“ на това ударение Костурско състои само въ стремлението му да си запази опредѣленото мѣсто — на предпоследния слогъ на всѣка дума; за това до като се казва отъ една страна *момѣ*, говори се отъ друга — *момѣца*, тѣй сжщо: *ѳвчар* — но *ѳвѣрка, баба* — *бабѣчка, краѣло* — *кралицѣ, лѣзар* — *лазѣрка* и пр.²⁾

¹⁾ Пълното имъ заглавие: Книжици за прочитъ съ беллетристическо, техническо, научно и забавително съдържание. Издание и печатъ на книжарницата К. Г. Самарджиевъ и с-ие въ Солунъ и Прилѣпъ. Излѣзли до сега десетъ книжки.

²⁾ Материали за това ударение, освенъ гореказанитѣ напечатани въ Сол. кн., има сега доста много въ Министерския Сборникъ: кн. I стр. 64—66 една пѣсень отъ с. Дѣмбени (Костурско), доставилъ К. А. Шапка-

Министерския Сборникъ¹⁾, кое въ Сборника на К. А. Шапкарровъ²⁾).

Като прегледаме до сега напечатанитѣ материали отъ едното и другото наречие, виждаме, че най-много материали съ ударение на предпоследнив слогъ има отъ *Костурско*, а пъкъ най-много материалъ съ ударение на третия слогъ отъ края има до сега отъ *Прилѣпско*; за това, ако искаме да различаваме реченитѣ две ударения помежду имъ, най-добре ще бжде, ако наречемъ първото отъ тѣхъ (на втория слогъ отъ края) — *Костурско ударение*, а пъкъ второто (на третия слогъ отъ края) — *Прилѣпско ударение*.

Както едното (Костурското), тъй и другото (Прилѣпското) ударение *постоянно* или *опредѣлено*; но има *трето македонско* ударение, което не е *опредѣлено*, както първитѣ две, ала и не е тъй неопредѣлено, както общобългарското ударение, защото е ограничено *между двете последни срички на всяка дума*, т. е. ударението може да стои само на последния или на предпоследния слогъ. Съ такова ударение сж материалитѣ, напечатани въ Министерския „Сборникъ“ отъ *Воденско*, затова ще наречемъ и него за разлика отъ другитѣ две ударения — *Воденско ударение*. Съ такова ударение сж напр. тритѣ приказки отъ Воденъ, записани отъ г. Лжевъ и напечатани въ IV кн. Сборникъ стр. 114—120. Въ тѣхъ виждаме, че ударението се не съгласява ни съ Костурското, ни съ Прилѣпското, нито пъкъ съ общобългарското, а си има свои правила, съставя, значи, за себе си особена система, отдѣлна отъ другитѣ. Ето за примѣръ нѣколко думи съ „*Воденско*“ или „*двусрично*“ ударение, споредъ както ги намирамъ въ речената кн. Сборникъ на стр. 114: *вир'уватъ самувѣли, гувѣле, вичирале, пугудѣл, пугнѣсува, устан'увал, адн'ѣши, нарасѣл, паднал, курбани, идваѣ, уткинал, малѣчки, сакат, кус'ур, чувѣк, мракѣви, убави, дуидѣх, грубийшча, уплашѣла, влизѣле* и пр. За да се види, че въ реченото ударение на Воденското наречие владѣе наистина законъ, по който последнитѣ две срички приематъ ударение, ще спомена тукъ, че въ двете първи приказки отъ Воденъ напечатани на стр. 114—117 се съдържатъ повече отъ 300 многосложни думи;

¹⁾ Най-много материалъ по това ударение има отъ *Прилѣпско* и то доставенъ отъ *Марко Цѣпенковъ*: кн. I: стр. 16—19, 41—46, 50—51, 70—74, 92—99, 123—127. 131—132, 148—149, 151—155; кн. II: 14—15, 30—37, 65—67, 114—121, 169—170, 173—174, 192—203, 205—207, 211—213, 223—224, 217—222, кн. III: 68—73, 155—158, 182—183, 191—193, 196—198, 199—200; кн. IV: 32—33, 55—56, 94, 120—122, 154—156, 186—187, 194—255.

²⁾ Гледай нѣсни подъ № №: 15, 18—20, 23—27, 31—35, 53, 59, 66, 73, 74—77, 78—89, 142—189, 268—277.

отъ тия 300 многосложни думи само 20 правятъ *изключение* отъ речения законъ, т. е. само 20 не сж забелѣзани съ такова ударение, каквото иматъ другитѣ. Ето ги тия 20 думи: *пѡвике* (два пжти), *бабина* (два пжти), *усвѡиме*, *надкрѣнале* *ѡдише*, *ѡѡдише*, *вампѣруви*, *незнаѡдшѣмица*, *направи*, *апѣн-*, *сѣс*, *утѣшиле*, *сѣкуа*, *нѣкуа*, *ѣмаме*, *набири*, *варѣме*, *пѡвѣѡаѣ*. Ако разгледа човѣкъ тия думи по-отблизо и ги сравни съ други тѣмъ сродни по форма думи, ще види, че много отъ тѣхъ сж тука *неправилно* записани (*надкрѣнале* не е право записано, наспротивъ: *устанѡла*, *подкрѣнал*; тѣй сжщо: *утѣшиле* трѣбва да бжде *утѣшле*), а нѣкои пѣкъ трѣбва да се четатъ тѣй, щото следъ сричката съ ударение да има само единъ слогъ: *усвѡиме* = *усвѡѣме*; *сѣкуа*, *нѣкуа* = *сѣкуа*, *нѣкуа* и пр. Па ако и да има изключения, то тѣ сж толкова малко, щото не развалятъ никакъ правилото, което се вижда ясно отъ огромното болшинство други думи съ правилно ударение. И това ударение се вижда, че завзема доста голѣмо пространство въ Македония, защото съ такова ударение говорятъ не само въ *Воденско*, а и въ *Кукушко*, *Щипско*, *Кратовско*, *Кочанско* и *Солунско*¹⁾.

Като гледаме на *сричкитѣ*, които заема всѣко едно отъ разгледанитѣ три македонски ударения, може да наречемъ първото отъ тѣхъ т. е. *Костурското*, защото заема *втората сричка отъ края* — *второсрично* ударение, а пѣкъ *Прилепското*, защото заема все *третьата сричка отъ края* — *третьосрично* ударение, и най-сетне третѡто македонско ударение сиречь *Воденското*, защото може да заема само *двете последни срички* на думата — най-добре е да го наречемъ *двусрично ударение*.

Тие три ударения представятъ и три отдѣлни македонски наречия, които ще иматъ, разбира се, своитѣ си потѣнкости, както откъмъ говора, тѣй и откъмъ ударението и които потѣнкости ще бжде най-добре да изследватъ оние наши сънародници, които познаватъ по-добре тие наречия. Тукъ забелѣзвамъ само пжтемъ, че едно отъ свойствата на *Костурското*, както и на *Воденското* наречие напр. е, да си *не мѣнява мѣстото*, кога се притуря при сжществителното име членъ, т. е. да се не казва напр. *слѣнцѣто*, *чѣлѡто* отъ *слѣнце*, *чѣло* (както се казва отъ *баба* — *бабѣчка*), а да се говори съ членъ пакъ *слѣнцѣто*, *чѣлѡто*. Напротивъ пѣкъ въ наречието, което нарекохме *Прилепско* или *третьосрично*, не само членътъ, но и всичкитѣ други енклитики (па и неенклитики) действуватъ на ударението и го правятъ да се мѣсти, за

¹⁾ Матернали за това ударение: Минист. Сборникъ кн. II, стр. 61—64, 168, 187—188, 205; кн. III, 147—153, 190, 222—223, 239—245, 230—232; кн. IV, 188—191, 114—120, 139, 143—145, 157—161. Сборникъ К. А. Шапкаревъ пѣсни № №: 21, 22, 37—41, 54, 70, 71, 120—133, 216—233.

да заеме опредѣленото си мѣсто; тѣй напр. казватъ на Прилѣпско наречие не само отъ година — *годинава*, отъ царяца — *царяцата*, но и: *останала ми, промени се*, па дори и: *десет пари, зеленъ венец, белъ Дунав, глу̀а доба, су̀ата върба* и пр.

Но тукъ не мога да се простирамъ повече върху това макаръ и много интересно явление въ нашия езикъ, защото нито съмъ го изучвалъ на особено, а нито пъкъ засѣга то кой знае колко въ днешната ми работа. Съ тие си кратки бележки искахъ само преди разглеждането на общобългарското подвижно ударение да обърна вниманието на учения свѣтъ, може би за първи пътъ, че въ българския езикъ има не една, не две, а цѣли *четири различни акцентни системи*: две съ *постоянно* ударение (Костурско, Прилѣпско) и две съ *непостоянно* или *неопредѣлено* ударение (общобългарско и Воденско). Сега остая за бждно изследване да се опредѣли, както историческото развитие, тѣй и географическото положение на тия четири български ударения, което изследване ще извади, вѣрвамъ, на яве много важни резултати. Особено пъкъ македонскитѣ ударения могатъ да възбудятъ голѣмъ интересъ за изследване вече само за това, защото се намиратъ въ една и сща област (Македония) и защото принадлежатъ на наречия много близки помежду си. Ала, както рекохъ, това не влиза въ моята сегашна задача. Затова оставямъ тука тритѣ македонски наречия съ ударенията имъ съвсемъ на страна, защото и тритѣ сж за моята задача, — която състои въ това, да се намѣрятъ, ако е възможно, правилата и законитѣ на българското *подвижно* ударение — тѣй сжщо безъ важность, както сж безъ важность и другитѣ славянски езици съ постоянно ударение (полски и чешки); тѣй щото надолу ще бжде дума *само за подвижното българско ударение въ сравнение съ подобнитѣ нему ударения въ югоизточнитѣ славянски езици*.

Тукъ следва една таблица, която ще послужи да получимъ по-ясенъ прегледъ на различнитѣ български ударения. Въ тая таблица схемата $\cup\cup\cup$ назначава *многосложна дума*. Като е тѣй тогава Костурското ударение ще назначимъ: $\cup\cup\cup$, Прилѣпското — $\cup\cup\cup$, Воденското — $\cup\cup\cup$, а североизточното или общобългарското ударение — $\cup\cup\cup$.

Четири български ударения или четири акцентни системи въ български езикъ.

1. Опредѣлени ударения.

- 1) Костурско или второсрично ударение: $\cup\cup\cup$
- 2) Прилѣпско или третьосрично ударение: $\cup\cup\cup$

II. Неопредѣлени ударения.

- 3) Воденско или двусрично ударение: ~ ~ ~ ~
 4) Общобълг. или разносрично ударение: ~ ~ ~ ~

VI.

За общобългарското ударение и неговия основенъ законъ.

Както се каза вече, българското ударение се съглася напълно съ ударението, което владѣе въ другитѣ югоизточни славянска езици. Въ тия слав. езици имало едно време, а има го и още, единъ основенъ акцентенъ принципъ, който следъ време кое съвсемъ изчезналъ, кое пъкъ се промѣнилъ, но отъ сравнението на югоизточнитѣ слав. езици може лесно да му се дойде въ дирята. Ъ тоя принципъ, който е довелъ бълг. ударение до сегашната му форма, ѣ тоя принципъ ще се помъча надолу да изложи и докажа, безъ да се впускамъ да излагамъ ударението на всичкитѣ български думи, както се е правило до сега. Наистина и предлежната студия бѣше захраната на времето си именно съ тая целъ, т. е. да изложи ударението на *всичкитѣ* бълг. думи една по една, та бѣхъ си и събралъ за това нуждия материалъ. Но щомъ ми се мѣрна хубавата мисълъ, да потърся по-дълбокитѣ причини за подвижността на бълг. ударение въ частно и на славянското изобщо, събраиятъ материалъ ми послужи само, за да ме увѣри по-дълбоко въ намѣрената истина, за доказателство на която впрочемъ не сж никакъ нуждни всичкитѣ думи на бълг. езикъ.

Като основа на речения „принципъ на българското ударение“ служи *различаването кратки и дълги срички* (гласни); споредъ това казаниятъ принципъ е настѣпилъ или дошелъ до пълно развитие въ онова време, когато въ българския езикъ имало още *квантитетъ*. Тоя принципъ на бълг. ударение е твърде простъ и може до се изкаже ѣ тъй: *ударението въ български езикъ търси винаги кратки срички, а дългитѣ избѣгва* — отъ тамъ всичката подвижностъ на българското и югоизточното славянско ударение.

Това, дето казахъ до сега, ще възбуди очудване не само у одного и не само по една причина; че то е на първи погледъ смѣла мисълъ, да кажешъ, че еди-кое-си ударение се държи *само о краткитѣ срички*; това се не съгласява съ мнението, което владѣеше до сега за отношенията между ударение и квантитетъ. До сега се мислѣше обикновенно, че всичкитѣ ударени срички въ кой-да-било езикъ били едно време *дълги срички*; за това ще се стори на мнозина невѣроя-

тенъ тоя принципъ, дето го казахъ горе, за българското ударение. И наистина нѣкои модерни езици съ ударението си като че доказватъ именно противното отъ онова, що казахъ азъ за бълг. ударение; ние виждаме напримѣръ, че въ нѣмски и французки езикъ сричката бива обикновено само тогава *дълга*, когато стои *подъ ударение*, а безъ ударение бива обикновено кратка. — Истина е, че много нови езици различаватъ квантитетъ *само* при ударени срички, истина може да бжде и това, че отъ нѣкогашни *дълги* срички произлизатъ *срички съ ударение*, ала всичко това струва *само* за другитѣ езици, па най-сетне може да бжде вѣрно и за *праславянския езикъ*; но колкото за сегашнитѣ югоизточни славянски езици истината е това, дето рекохме — *че ударението у тѣхъ пада само на кратки срички или гласни*, което ще се докаже надолу доста подробно.

Но и по друга причина може да се почуди отъ гореказания принципъ за българското ударение всѣкой, който знае, че българскиятъ езикъ не различава кратки и дълги срички; защото за основа на казания принципъ турямъ такова говорно свойство, което днесъ за днесъ българскиятъ езикъ не притежава. Е, щомъ бълг. езикъ нѣма квантитетъ, щомъ той не направи разлика между кратки и дълги срички, какъ може да се каже, че ударението въ бълг. езикъ търси кратки, а избѣгва дължитѣ срички, когато за него нѣма разлика между кратки и дълги срички? — Истина, общиятъ български езикъ днесъ за днесъ нѣма квантитетъ, не различава кратки и дълги срички, но затова пъкъ не трѣбва да мислимъ, че ударението, което виждаме сега въ бълг. езикъ, е току вчерашно явление, а нека помнимъ винаги, че то се е образувало едно време *заедно* съ ударението на другитѣ югоизточни слав. езици и то въз основа на сжщия принципъ. Па ако въ бълг. езикъ сега и да нѣма квантитетъ, нека никой не мисли, че и преди го не е имало; не, бълг. езикъ притежавалъ и той, както другитѣ славянски езици, това свойство да различава кратки и дълги срички, макаръ и днесъ да не виждаме никакви дири отъ това. За тази работа не иска богъ знае какви доказателства: щомъ приемемъ веднѣжъ, че ударението въ славянскитѣ езици е зависѣло едно време отъ квантитета (а това, ми се струва, не е отказалъ и нѣма да откаже никой) и щомъ признаемъ, че отъ еднакви причини произлизатъ еднакви следствия, то като виждаме, че българското ударение по мѣсто е сжщо, каквото е то въ другитѣ югоизточни слав. езици, а пъкъ въ другитѣ слав. езици е имало и има още квантитетъ — излиза, че и въ бълг. езикъ едно време трѣбва да сж владѣли сжщи акцентни свойства, каквито сж владѣли и владѣятъ още въ другитѣ югоизточни слав. езици, но съ време да е изчезнало нѣщо отъ тия свойства — именно *квантитетътъ*.

Нека разяснимъ по-близу, какво е то квантитетъ. Про-

изношението на гласнитѣ въ общия днесъ български езикъ, ако то не зависи отъ *нѣкои логически причини*, е все еднакво и може да се нарече повече *кратко*, отколкото *дълго*; то значи, колкото е дълго *а-то* напр. въ думата *брат*, толкова то е дълго и въ думата *врат*; каквото е *е-то* въ *зет*, такава е то и въ *ред*; каквото е *у-то* въ *лук*, такава е то и въ *друг* и пр. Но въ сръбски езикъ, дето има квантитетъ, тия гласни се не изговарятъ все еднакво въ всичкитѣ приведени думи; защото докато сръбинътъ казва като насъ *брат*, не казва тѣй сжщо и *врат* като насъ, а го изговаря провлѣчено: *враат*, тѣй сжщо казва *зет*, ала — *реед*, ще каже *лук*, ала — *друуг* и пр. Споредъ сръбското произношение чуваме въ думатѣ *брат*, *зет*, *лук* *кратки гласни*, а въ думитѣ *врат*, *ред*, *друг* — *дълги гласни* и при това не знаемъ, защо гласнитѣ сж въ едни думи кратки, а въ други дълги, каква нужда има да се прави разлика въ произношението на едни и сжщи гласни; знаемъ само, че тѣй произнася цѣлъ сръбски народъ и че това произношение ще е останало още отъ край време въ сръбскиятъ езикъ. Ъ такава провлѣчено произношение на нѣкои думи безъ никаква явна логическа нужда, а само за това, че тѣй останало да се говори още отъ стари години въ езика, наричатъ *квантитетъ*. Истина и въ българскиятъ езикъ се чува по нѣкой пѣтъ провлѣчено произношение на гласнитѣ, ала това не може да се нарече още квантитетъ, защото реченото провлѣчено произношение въ българскиятъ езикъ бива предизвикано всѣки пѣтъ отъ единъ видъ стремление да се придаде на думата особено логическо или патетическо значение, или пѣкъ това провлѣчено произношение въ нашия езикъ произлиза отъ слѣто изговаряне на две гласни, ала никой пѣтъ това провлечане въ бѣлг. езикъ не е, тѣй да речемъ, инстинктивно, както що е то въ сръбскиятъ езикъ. Македонецътъ като произнася З. л. мн. ч. провлѣчено: *сакаат*, *бараат*, *питаат*, произнася го не току тѣй безъ никаква нужда, а да отличава, тая форма отъ друга ней подобна за З. л. ед. ч. *сакат*, *барат* *питат*; тѣй сжщо и Разложкиятъ бѣлгаринъ като изговаря *а-то* продължено въ З. л. мн. ч. наст. вр. *фанаа*, *погубаа*, *идаа*, изговаря го тѣй, за да го отличи отъ I. л. ед. ч. *фана*, *погуба*, *ида*; но както въ първия, тѣй и въ втория случай продълженото произношение на *а-то* не дава още право да говоримъ за квантитетъ въ оние говори, дето се чува то. Тѣй сжщо е далечъ отъ квантитетъ и източното наречие, напр. Ловчанскиятъ говоръ, при всичко че се чуватъ начесто и въ него провлѣчени произношения като: *хубаа* (хубава), *хубуу* (хубаво), *даам* (давамъ), *стаам* (ставамъ), *нее-краі* (не е край), *слаа-боже* (слава боже) и пр. или пѣкъ въ изречения като: *млоого има да ме поменувааш! Аз го лѣжа, нѣ той ме слууша!* *Аз му думам, нѣ той ме гледаа. Една беше, ама голааама.* *На другиѣт ден станали раано. Секли, секли, останало*

още маалко да го досечат. Всички тия примѣри отъ особено (провлѣчено) произношение на гласнитѣ въ бълг. езикъ не сж още квантитетъ, а произлизатъ все отъ граматическа или логическа нужда; за това казваме тогава, че такъвъ квантитетъ, какъвто го има сръбски езикъ, нашиятъ бълг. езикъ на притежава днесъ. Но че го е ималъ и бълг. езикъ едно време тоя сжщия квантитетъ, който виждаме сега въ сръбски — не ще никакво съмнение. Безъ да навеждамъ тутакси тука особени доказателства за това, самиятъ токъ на тази разправа ще донесе нуждната разсвѣта по тоя въпросъ; ще се увѣри всѣки, че българскиятъ езикъ не само че напълно отговаря на всичкитѣ акцентни и квантитетни условия, както другитѣ югоизточни славянски езици, но че той е задържалъ (заедно съ сръбски езикъ) много по-дълго време своя квантитетъ и произвелъ нѣкои явления, които човѣкъ не може по другъ начинъ да си обясни, освенъ като приеме, че и въ бълг. езикъ е владѣялъ едно време оная сжщия квантитетъ, който е владѣялъ и въ другитѣ слав. езици. Ала днесъ за днесъ бълг. езикъ (както и руски) не прави разлика между кратки и дълги срички, т. е. нѣма квантитетъ. А дето споменахъ горе за „дълги и кратки срички“, когато наведохъ акцентния принципъ за новобълг. езикъ, то азъ разбирамъ оная *дължина* и оная *кратчина* на сричкитѣ, която намираме въ сръбски езикъ (штокавски и чакавски) и която е била едно време обща и на български, т. е. азъ приемамъ, че тамъ дето днесъ намираме въ сръбски езикъ *първоначално дълга сричка*, тамъ е стояла и въ по-стария бълг. езикъ пакъ *дълга сричка*; тъй сжщо приемамъ, че и първоначално *краткитѣ* срички въ сръбски езикъ отговарятъ на едновременни *кратки* въ български.

И тъй, както казахме по-горе, ударението въ югоизточнитѣ слав. езици се нарича „подвижно“ за разлика отъ постоянното ударение въ северозападнитѣ слав. езици. За причината на тая подвижностъ въ ударението на югоизточнитѣ сл. ез. диезъ се не знае още нищо. Поне доколкото ми е менъ познато, ни единъ отъ славянскитѣ па и чужди филолози не е изказалъ до сега ясно мнение по тоя въпросъ — ако не смѣтаме оная кжсъ пасажъ у Брандт-овото „Начертаніе славянской акцентологии“, дето на стр. 225. почтенииятъ авторъ иска да приложи Вепоев-вия принципъ „на последното опредѣляще“ съ нѣкои измѣнения и за славянскитѣ езици. Гротъ пъкъ (Филологическія розысканія 3. изд. 392) не иска и да се занимава съ тая „тайна созданія слова“, па губи и надежда, че нѣкой „Лафатеръ филологіи“ ще може да отгатне нѣкой пжтъ тия „черты физиономіи слова“, както нарича той славянското подвижно ударение.

Отъ нѣкое време насамъ твърде ревностно се занимава съ тоя въпросъ — подвижността на слав. ударение — г.

Dr. T. Maretić, нѣкогашенъ мой учителъ въ Загребската гимназия, а сега професоръ по филология на Загребския университетъ. Тоя почтенъ професоръ, комуто името чувамъ и спомнямъ всѣки пжтъ съ радостъ и уважение, написалъ неотдавна и напечаталъ въ 102 кн. отъ „*Rad Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti*“ стр. 30—91 една твърде интересна статия по славянското ударение подъ заглавие: „*Slavenski nominalni akcenat s obzirom na litavski, grčki i staroindijski*“. Въ тая си статия г. Маретичъ съ ясенъ и гладкънъ стилъ — както знае той да пише — излага своитѣ наблюдения върху славянското ударение, изказва тукъ-тамъ остроумни догадки относително причинитѣ и обстоятелствата за мѣстенето на славянското ударение, ала до сжщинския законъ, който разяснява тѣй лесно всичкитѣ явления въ славянското ударение — почитаемиятъ професоръ не дошълъ. Защото какво опредѣлено правило може да извади човѣкъ за ударението въ славянскитѣ езици, ако приемемъ съ г. Маретича (стр. 31), че въ стария слав. езикъ имало думи съ *два* и *три* слога; отъ думитѣ, казва, съ два слога, които си мѣстили ударението, мѣстили го ту отъ първия на втория, ту отъ втория на първия, а думитѣ отъ три слога мѣстили ударението си *само* отъ последния на първия или отъ първия на последния. А кои думи и защо мѣстятъ тѣй ударението си, почитениятъ професоръ не казва. А колко лесно се тълкува това мѣстене чрезъ оня принципъ, който горе наведохъ и който можемъ да наречемъ „*принципъ на безтонна дължина*“: *оние* двусложни думи мѣстятъ ударението си отъ първия на втория слогъ, на които първия слогъ е *дълъгъ*, и *ония* думи отмѣтатъ ударението отъ втория на първия слогъ, въ които *вториятъ* слогъ е или става *дълъгъ*. А пкъ думитѣ отъ три слога затова мѣстятъ ударението си или отъ първия на третия или отъ третия на първия, защото *средниятъ* (вториятъ) слогъ у такива думи е *дълъгъ* — ето причината, защо ударението се мѣсти ту напредъ, ту назадъ. Дали има и други причини за мѣстенето на славянското ударение, не зная; но тази единственна причина, която нарекохъ горе „*принципъ на безтонна дължина*“, ми се струва толкозъ въроятна, щото се решихъ да я обнародвамъ заедно съ изпитванията, наблюденията и доказателствата, които съмъ сбиралъ отъ три години насамъ. Толкозъ повече се решавамъ да извадя на свѣтъ изпитванията си, защото, колкото и да съмъ провѣрявалъ речения принципъ на славянското ударение, все не съмъ намиралъ противоречия; а то ми дава сърдце да вѣрвамъ, че казаниятъ принципъ го наистина *има* или *имало* въ славянскитѣ езици. Нека това, дето следва надолу, прегледатъ и провѣрятъ всички оние, които се занимаватъ съ тоя въпросъ за славянското ударение, и видятъ, дали имамъ право. Азъ предприехъ за себе си подробно сравнение

на българското ударение съ сръбското и се осмълявамъ сега да изложя тукъ нѣкои отъ моитѣ наблюдения, и да изкажа отъ тѣхъ изваденитѣ заключения, още повече като зная, че туй, което казвамъ, не го казвамъ току тѣй намѣрки, а си имамъ за това твърди основания, черпени отъ живитѣ славянски езици.

VII.

Който е изпитвалъ или който се залови да изпитва подвижността на българското ударение, ще съпикаса, че не всичкитѣ думи въ бълг. ез. мѣстятъ ударението си, а само една частъ отъ тѣхъ, докато въ другата частъ думи ударението си остава, дето си е. Тѣй напр. думата *син*, кога се употрѣби съ членъ, получава ударението върху членната си гласна: синѣт, когато пъкъ думата *кош* напр. задържа ударението си дето си е, па се казва и въ членната форма *кѡшѣт*, а не *кошѣт*; тѣй сжщо на една страна се казва: *градѣт*, *носѣт*, *медѣт*, *младà*, *белà*, *слепà*¹⁾ — отъ друга: *брàтѣт*, *кѡлѣт*, *мàкѣт*, *нàша*, *здràва* и пр. Значи, има едносложни думи въ българския ез., които щомъ станатъ двусложни, премѣтатъ ударението си връзъ окончанието, а други пакъ едносложни думи *не премѣтатъ* ударението си или, съ други думи казано, въ бълг. ез. има думи съ *подвижно* и има думи съ *неподвижно* или *постоянно* ударение. Като изпитвахъ сега различнитѣ български думи съ подвижно и постоянно ударение и като ги сравнявахъ съ съответнитѣ сръбски думи, дойдохъ до заключение, че мѣстенето или немѣстенето на ударението въ тия думи зависи отъ това, *каква е коренната гласна въ всѣка дума отдѣлно*; обикновенно мѣстятъ своето ударение само оние думи съ единъ слогъ, на които *коренната гласна е дълга* въ сръбски, докато думи съ кратка коренна гласна си задържатъ ударението, дето си е презъ всичкитѣ си форми. Тѣй напр. горнитѣ думи: *син*, *град*, *нос*, *мед*, *млад*, *бѣл*, *слѣп*, които въ двусложната си форма прехвърлятъ ударението си връзъ окончанието: *синѣт*, *градѣт*, *носѣт*, *медѣт*, *младà*, *белà*, *слепà*, иматъ *всичкитѣ* въ сръбски езикъ *дълга ко-*

¹⁾ И тукъ напомнямъ, че примѣритѣ ще навеждамъ все съ таково ударение, съ каквото се говорятъ въ източно-българския градъ Ловечъ. Взимамъ Ловчанското ударение за основа при изпитванетоъ общо-българското ударение не само за това, че то ми е най-добре познато, но и за това, че то хармонира твърде хубаво съ руското и сръбското ударение. Освенъ това имамъ за принципъ, кога се говори било за ударението, било за фонетиката на бълг. езикъ, да се не *смѣсватъ* наречията, а да се разглеждатъ всѣко отдѣлно. Инакъ излизатъ много бърканици, както имаме за това много примѣри отъ нашата и чужда филологическа литература.

ренна гласна; син, град, нѣс, мѣд, млад, бѣл или бијел, слѣп или слијеп; докато другитѣ думи: кош, брат, кол, мак, наш, здрав, които въ двусложната си форма не мѣстятъ ударението: кѣшът, братът и пр., иматъ въ сръбски *кратка коренна гласна*: кѣш, брат, кѣл, мѣк, нѣш, здрав. Отъ тукъ се вижда, че първата причина за мѣстенето на ударението въ български езикъ трѣбва да се търси въ *отношението* между *квантитетъ* и *акцентъ*, което е владѣяло едно време въ нашиятъ езикъ.

Квантитетъ и ударение сж се държели отъ край време, а държатъ се още и сега едно о друго. За сръбски езикъ напр. това отношение и взаимодействие между квантитетъ и ударение показва и доказва моятъ почитаемъ професоръ Лескинъ въ ценното си дѣло: *Untersuchungen über Quantität und Betonung in den slavischen Sprachen. I. Quantität im Serbuschen. Leipzig 1885.* Но кое отъ двете говорни свойства (квантитетъ и ударение) е било по-силно при образуването на славянското ударение, както го виждаме днесъ въ югоизточнитѣ славянски езици, т. е. да-ли акцентуванитѣ срички сж днесъ кратки, защото сж акцентувани, или сж акцентувани, защото сж били по-напредъ кратки, това не може да се каже, па и не е потрѣбно да се знае. Главното за менъ е да констатирамъ факта, че при сравнението на българското ударение съ сръбския квантитетъ се съглежда голѣма правилностъ, особена хармония, която не може да има друга причина, освенъ пакъ гореказания принципъ за безтонната дължина, който е владѣялъ едно време въ всичитѣ славянски езици. И това съгласие между българското ударение и сръбския квантитетъ очевидно доказва, че такъвъ принципъ е наистина имало; защото не току-тъй *всяка сричка съ ударение въ български отговаря на кратка сричка въ сръбски, а всяка дълга сричка въ сръбски отговаря на безакцентна сричка въ български.* За това щѣше да бжде всѣки отговоръ на въпроса, какъ е произлѣзълъ този акцентенъ принципъ, безъ всѣка важностъ за предмета, който се разглежда въ тази студия, защото азъ захващамъ разгледването на славянското ударение отъ онова време, когато речениятъ принципъ е билъ дошълъ вече до пълно развитие, т. е. когато въ славянскитѣ езици (или поне въ югоизточния дѣлъ отъ тѣхъ) сж владѣяли такива квантитетни и акцентни отношения, каквито ги виждаме сега още напр. въ чакавски езикъ до нейде, само съ тази разлика, че докато въ днешния чакавски езикъ дълга сричка може да стои само *предъ* ударената сричка, то въ едновременния югоизточно-славянски езикъ дълга сричка е можала да стои непосредствено и *предъ* и *следъ* ударената сричка. Отъ такива акцентни отношения, каквито ги виждаме още запазени тукъ-таме въ славянскитѣ езици, отъ тие голи факти, отъ които свети все сжщия принципъ, ще се опитамъ

да извадя нужнитѣ доказателства, съ които да подкрепя и докажа поставения горе акцентенъ принципъ. За тая си цель ще си помогна съ *сравнението* на българското ударение съ ударението на другитѣ славянски езици. За жалость, човѣкъ е принуденъ въ тоя случай да се задоволи само съ единъ славянски езикъ, именно съ *штокавско-сръбски*, който е запазилъ не само най-правилно ударение и квантитетъ отъ всичитѣ югоизточни слав. езици, но и неговото ударение е най-потѣтно изследвано и законитѣ му сж ми най-добре познати. И наистина, като оставимъ на страна рускиятъ езикъ, който запазилъ, истина, старото ударение, ала като изгубилъ стария квантитетъ е за нашата работа съвсемъ безъ важность (защото нашиятъ акцентенъ принципъ се основава на *стария квантитетъ*, който изчезналъ отъ руски езикъ, тъй както и отъ български) — оставатъ още *новословенски* и *чакавски* езикъ, които по ударението си падатъ въ сжщата група славянски езици, въ която и български. Първиятъ отъ реченитѣ слав. езици — словенски — различава наистина дълги и кратки срички, има т. е. нѣщо като квантитетъ, ала старото отношение между квантитетъ и ударение, каквото го виждаме да владѣе още въ сръбски, е тъй разнебитено въ словенски, щото ще погрѣши човѣкъ, ако иде да вади отъ него правила за старото славянско ударение. Словенското ударение се намира сега тъкмо въ мѣнидбенъ стадий, отъ който нито нѣкой резултатъ може да се предвиди, нито пѣкъ нѣкой законъ може да се извади. И словенски езикъ може да си има въ това си положение свои акцентни закони, както си ги има всѣки езикъ, ала тие закони стоятъ твърде хлабаво къмъ едновременнитѣ славянски акцентни закони, та мжчно може човѣкъ да види свръзкитѣ, които сж свързвали нѣкога си слов. езикъ съ другитѣ югоизточни слав. езици. *Чакавски* езикъ запазилъ много старински остатъци въ ударението си, но отъ материалитѣ, които ми сж достъпни по това ударение, виждамъ, че и то не може да се земе токутъй за сравнение съ него на българското ударение за това, защото виждамъ, че и то е прошарено съ новотии, новотии, които каратъ човѣка да признае, че и чакавското ударение трѣгнало по сжщия пѣтъ, който словенското вече на половина изминало. Поне азъ за мене си казвамъ, че друго понятие за чакавското ударение не можахъ да си съставя, колкото и да четохъ студиитѣ на г. Nemanic-a (*Čakavisch-kroatische Studien* Ber. d. k. Ak. d. Wiss. in Wien, кн. 104, 105 и 108); или по-добре, никакво опредѣлено понятие не изнесохъ отъ тие студии, въ които виждахъ, какъ една и сжща дума дохожда съ три, четири, даже и съ петъ различни ударения. Любопитно е да се знае, тие различни ударения за едни и сжщи думи въ едно и сжщо мѣсто ли се употрѣбаватъ, или думитѣ дохождатъ тукъ съ такова, а тамъ съ инакво ударение? г. Ne-

маніс това не казва нигде. Въ първия случай бихме имали голѣмо доказателство, че чакавското ударение е вече разнебитено, а въ втория случай пъкъ студиитѣ на г. Неманіса биха изгубили голѣмъ дѣлъ отъ цената си за науката. — И тѣй отъ всички славянски езици остава само сръбския да ми служи съ своето много правилно ударение като водило и контрола при разглеждането на българското ударение. Съ помощта на сръбското ударение се надѣвамъ да стигна благополучно до желанія край, да докажа т. е. оня принципъ, който е служилъ за основа на днешното българско ударение. Затова преди всичко трѣбва да се запознаемъ по-отблизу съ сръбското ударение, да видимъ въ какво отношение стои то къмъ българското, какво е останало и какво не въ него отъ старославянското ударение.

Всичко, що знаемъ за сръбското ударение, знаемъ го отъ речника на Вук Стефановић Караџића, именно отъ второто му издание, печатано въ Виена на 1852. г. подъ заглавие: *Lexicon serbico-germanico-latinum*, edidit Vuk Steph. Karadschitsch: Vindobonae, 1852 *Српски рјечник и тумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*. Скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. У Бечу уштампарији Јерменскога намастира 1852. 862 стр. Отъ тогава насамъ, колкото дѣла сж нѣлѣзли по сръбското ударение, иматъ за основа все Вукокиа речникъ; защото да иде човѣкъ самъ да събира на ново материала отъ живия сръбски говоръ и тогава да пише за ударението сръбско, ще бжде не само твърде мжчна работа, но и да се заловѣше човѣкъ да я извърши, ще види, следъ голѣмата си мжка да събира и записва дума по дума цѣлъ езикъ, ще види, че трудътъ му билъ напрасно, защото сжщото, каквото събере той, го има вече събрано готово и записано по-точно въ речника на Вука. Днесъ за днесъ Вуковиятъ речникъ се зема отъ всички учени като неизблена основа, връзъ която се гради всичко, що се отнася не само до сръбското, но и до общеславянското ударение. Нѣкои учени си направиха трудъ и провѣриха тоя речникъ съ живия сръбски говоръ и не само че не намѣриха никакви грѣшки относително ударението, но доказаха отново на свѣта голѣмата дарба и финия слухъ на сръбския реформаторъ — Вука — да схваща и отбелѣзва и най-тънкитѣ разлики на живия говоръ. Па не само чрезъ сръбски езикъ може да се контролира Вуковиятъ речникъ, но и чрезъ другитѣ югоизточни славянски езици (руски, български и чакавски); и на тази контрола, колкото и да е далечъ времето, когато югоизточнитѣ славянски езици сж били заедно — и на тази контрола отговаря Вуковия речникъ напълно: ние виждаме между ударението, както го е забелѣзалъ Вук въ речника си, и ударението въ езицитѣ руски, български и чакавски такова съгласие, такава хармония, што не можемъ никакъ да кажемъ, че това е случайно съвпадение, а трѣбва да при-

знаемъ голѣмата правилностъ на сръбското ударение и умѣнието на Вука да запази тази правилностъ читава въ своя речникъ.

За сръбското ударение има цѣла литература до сега и още продължаватъ да се трупатъ дѣлата по този важенъ и занимателенъ предметъ. Интересно е сръбското ударение не само само по себе си като любопитно явление, но и затова, че ни дава да нагатнемъ, па дори и съ доста голѣма сигурностъ да опредѣлимъ законитѣ на старославянското ударение.

Споредъ свойството на сръбски езикъ всѣка акцентуванa гласна може да се изговори въ сръбски на *четирь начина* — отъ тамъ четирь различни знака за ударението или *четирь акцента*, които употрѣбаватъ, кога искатъ да означаватъ ударението въ сръбски и то: два за *кратки срички*: " и ' и два за *дълги* ^ и ' (както споменахме вече нѣколко пѣти, сръбски езикъ има *квантитетъ*, сиречь различава кратки и дълги срички). Имената на тие четире сръбски акценти сж: 1) " *двоструки* или двоенъ акцентъ (duplex): брѣт, рѣк, сѣла, мѣзак, чѣма, кнѣзови, крѣвица, крѣставица; 2) ' *тежъкъ* (gravis): вода, сѣстра, сѣдло, госпѣдин, лѣпата, водѣница, наметница; 3) ^ *округли* или *область* (circumflexus): грѣд, дѣр, снѣпље, прѣзник; 4) ' *остъръ* (acutus): глава, рѣка, крило, тетѣва.

Освенъ по *количество* или *квантитетъ* (кратки: " и ' и дълги: ^ и ') четиритѣхъ сръбски акценти се дѣлятъ и по *качество* или *квалитетъ* на: *яки* или *стари* " и ^ и на *слаби* или *нови*: ' и '. Тие всичкитѣ четирь акценти се изговарятъ въ оние сръбски краища, дето се говори правилно сръбски, все различно; тѣй щото човѣкъ съ добро ухо може винаги да ги разпознае единъ отъ други. Тѣй напримѣръ двата кратки акценти " и ' се различаватъ помежду си по това, че първиятъ се изговаря *на бързо* и *натъртено*, а вториятъ, тѣй нареченъ *тежъкъ*, се изговаря пакъ бързо, ала не така *натъртено*, както първия; както го изговарятъ сърбитѣ, тоя вториятъ акцентъ много прилича на българското обикновено ударение. Разликата между двата дълги акценти ^ и ' е още по-голѣма: и двата се изговарятъ *провлѣчено*, ала първиятъ се *провлича отъ горе на долу*, а вториятъ *отдолу нагоре*. За да стане казаното по-ясно, тукъ ще спомена, че *дългитѣ гласни въ кой да е говори не сж нащо друго, освенъ двойни гласни* т. е. *всѣка дълга гласна се равнява на две кратки*; тѣй и въ сръбски: грѣд = граад; глава = глаава; разликата сега между произношението на думата съ ударение ^ и думата съ ударение ' е тази, че въ думата грѣд = граад ударението стои на първото а: грѣад, а въ думата глава = глаава, ударението пада на второто а: глаава (обикновено означаватъ, кога искатъ да опишатъ произношението на ^ и ' — първиятъ съ " на първата гласна: â = äа, ê = ëе или

йе, ѝ = ѝи, ѓ = ѓо, љ = љу, а втория — съ љ на втората: а = аа, е = еѐ, ѝ = ѝй, ѓ = ѓѓ, љ = љљ). Отъ казаното може да се види, че разликата въ произношението на а-то въ град и гла̀ва е почти съща, каквато е и между македонското и източнобългарското произношение на думата глава, кога се не изговаря в-то: македонски гла̀а, източнобългарски глѣѣ (гла̀а); съ членъ: гла̀ата — глѣѣтъ (гла̀ата), а по сръбски начинъ написано: гла̀ата, глѣѣтъ (гла̀ата).

Произхождението на тетиритѣхъ сръбски акценти е следното: въ общославянския езикъ имало едно време само първитѣ две (стари) ударения " и ^ . Тѣй било и въ сръбски до нѣкое време. Но по едно време станало въ сръбски *всеобщо отмѣтане* на ударението за единъ слогъ къмъ началото на думата; тѣй щото днесъ нѣма вече въ сръбски дума съ ударение на последния слогъ, защото такава думи го премѣстили все на предпоследния; които думи акцентували въ старосръбски, или все едно въ старославянски, предпоследния слогъ, сега акцентуватъ третия слогъ отъ края въ сръбски, а които носили едно време ударението си на третия слогъ отъ края, сега акцентуватъ четвъртия слогъ отъ края и пр. Разбира се, че на тоя начинъ оние думи, които въ старославянски езикъ имали ударението си на *първия* (началния) слогъ останали и въ сръбски съ старото си ударение, защото нѣмало на кжде да го помѣстятъ; затова " и ^ — тѣй нареченитѣ *яки* или *стари* ударения стоятъ сега въ сръбски *само* на *първия* слогъ (а кога ^ стои надъ срѣдня или крайна сричка, той не означава ударение, а показва само, че гласната, надъ която стои, се произнася продължено: рѣздѓље = рѣздоолье, дѣвѣр = дѣвеер, грѣбѣн = грѣбеен и прочее) и отговарятъ по мѣсто винаги и на българското ударение, особено първия " почти безъ изключение. Споредъ това правило едно-сложнитѣ думи въ сръбски могатъ да иматъ *само старитѣ ударения на себе си*, т. могатъ да носятъ или " или ^ споредъ това, каква имъ е гласната — кратка или дълга: крај, цар, рѓб; град, рѣд, змај. Съ премѣстиането на старото ударение въ сръбски за единъ слогъ къмъ началото произлѣзли другитѣ два *слаби* или *нови* сръбски акценти ' и ' , които сега именно за това заематъ мѣсто *винаги непосредствено* предъ сричката, на която е стояло старото ударение (и на която стои още и днесъ въ руски, български и чакавско-хърватски) и споредъ това, каква е била сричката, на която е паднало новото сръбско ударение — кратка или дълга — стои днесъ ' или ' ; тѣй напр. бѣлг. вод̀а — сръбски вѓда, бѣлг. гл̀ва — сръб. гла̀ва, бѣлг. лоп̀ата — сръб. лѓпата, бѣлг. тетив̀а — сръб. тетѣ̀ива, бѣлг. воденѝца — сръб. водѣ̀наца и пр. И тѣй виждаме, че сръбското ударение се отличава отъ българското 1) *по произношението на ударенитѣ гласни* 2) *по положението на ударенитѣ срички*. По произ-

ношението на ударенитѣ гласни сръбското ударение се отличава отъ българското съ това, че гласната може да бжде произнесена на *четири различни начина*, когато въ български езикъ произношението на ударенитѣ гласни *е все еднакво*. По положението на ударената сричка сръбското ударение се различава наистина отъ българското (и то нота-бене само за оние думи, на които ударението въ бълг. ез. не стои на първия слогъ), ала тази разлика е тъй правилно прокарана въ сръбски, щото отъ сръбското ударение винаги можемъ да познаемъ българското, както обратно отъ българското можемъ всѣки пжтъ да познаемъ, на коя сричка е сръбското и то много лесно: щомъ видимъ нѣкоя дума въ сръбски, че носи тежко ` или остро ' ударение, тутакси трѣбва да знаемъ, че старосръбското или новобългарското ударение на такава дума стои за единъ слогъ по къмъ края; а пжкъ думитѣ съ двойно " или облясто ^ ударение въ сръбски си носятъ сжщо ударение (по мѣсто), каквото сж носили въ старосръбски и каквото носятъ сега въ руски, български и чакавско-хърватски. Тази правилностъ, която владѣе въ сръбското ударение и която хармонира напълно съ ударението на всичкитѣ югоизточни славянски езици, тази правилностъ придружена съ доста вѣрно запазения старъ квантитетъ въ сръбски, нн дава голѣма възможностъ да предполагаме, какво е било старославянското ударение, па даже и да го възстановимъ въ пълната му форма. Тази правилностъ на сръбското ударение, правилностъ, която признаватъ всички оние, които сж се занимавали съ сръбското ударение и на която всички се очудватъ, ще послужи и намъ надолу да разкриемъ и докажемъ оня акцентенъ принципъ, който е владѣялъ едно време въ всичкитѣ югоизточни славянски езици. А дето тази правилностъ се нарушава тукъ и тамъ и се не съгласява нагледъ съ поставения славянски акцентенъ принципъ, азъ ще гледамъ да я възстановя съ помощта на многобройнитѣ нови изследвания по сръбската акцентология, а най-много ще се ползвамъ отъ издирванията на г-да професоритѣ: *A. Leskien, V. Jagić и T. Maretić.*

VIII.

Следъ като изложихъ на кратко свойствата на сръбското ударение и следъ като напомнямъ пакъ, да имаме пълна вѣра въ неговата правилностъ — пристѣпямъ къмъ самата работа, пристѣпямъ да изложя и самитѣ фактове, които съмъ събралъ отъ сравнителното изследване на българско-сръбското ударение и които фактове говорятъ сами по себе си по-красноречиво отъ всички други доказателства за битието на толкозъ пжти вече споменатин *славянски акцентенъ принципъ*, споредъ който *всѣка ударена сричка въ едновременния юго-*

източнославянски езикъ е трѣбвало да бѣде непременно кратка. Тия фактове ще ни увѣрятъ, че едно време е наистина имало единъ законъ, по който ударението или главниятъ тонъ въ югоизточнитъ слав. ез. избѣгвалъ дългитъ срички и който законъ станалъ причина, та славянското ударение днесъ е тъй подвижно и неопредѣлено.

Петъ доказателства има за краткосричното ударение въ югоизточнитъ сл. езици. Тия доказателства вадимъ:

- 1) отъ употрѣблението на „старитѣ“ ударения въ сръбски.
- 2) „ „ „ „новитѣ“ „ „ „ „
- 3) „ ударението на предлозитѣ въ сръбски, бѣлг. и руски,
- 4) „ „ „ енклитикитѣ въ бѣлгарски,
- 5) „ подробното сравнение ударението на първоначалнитѣ (непроизводни) сжществителни въ бѣлг. и сръбски.

1. Споредъ както се приема обикновено, двете *стари* сръбски ударения $\grave{}$ и $\hat{}$ не само че запазили, казватъ, старото си мѣсто (не само че стоятъ днесъ тамъ, дето сж стояли и въ стария славянски езикъ), но заедно съ мѣстото си тѣ запазили и квантитета си т. е. вредомъ, дето днесъ виждаме, че стои въ сръбски краткиятъ акцентъ $\grave{}$, на сжщото мѣсто стояла едно време пакъ *ударена кратка гласна*, и вредомъ тамъ, дето днесъ стои въ сръбски *дългиятъ, областъ* акцентъ $\hat{}$ — тамъ стояла едно време пакъ *ударена дълга гласна*. За първия $\hat{}$ акцентъ нѣма какво да се каже: той запазилъ старото си мѣсто и твърде малко примѣри има, дето го замѣстя нѣкой другъ акцентъ. Но колкото за втория — областъ акцентъ $\hat{}$, не можемъ каза сжщото.

Защото щомъ разгледаме по отъ близу думитѣ, които въ сръбски носятъ областо ударение $\hat{}$, тутакси виждаме, че тѣ почти всичкитѣ се изневѣрили на старославянското ударение и квантитетъ, виждаме, че въ тѣхъ или дължината, означена по сръбски начанъ съ $\hat{}$, е произлѣзла отъ после (че не е първоначално славянска), или пѣкъ, ако имъ е дължината старовремска, тогава пакъ *ударението имъ* (главниятъ имъ тонъ) е отъ по-скорошно време. На друго мѣсто ще видимъ, че трѣбва да се различаватъ два вида сиркумфлекси въ сръбски езикъ: единъ $\hat{}$, който означава *стара сръбска* (а въ сжщо време и *старославянска*) *дължина* и *ударение* и други $\hat{}$, който означава *нова сръбска* (само сръбска!) *дължина* и *ударение*. Ала единиятъ и другиятъ $\hat{}$, като *ударения*, сж произлѣзли все отъ какво-годе *промѣнение* на първоначалното *славянско* или *сръбско ударение*. За сега само споменувамъ, че не трѣбва всѣки пѣтъ да мислимъ, че *всѣка сръбска дума*, която носи $\hat{}$ като ударение, е акцентувала и въ старославянски непременно *първия* слогъ, и че този слогъ е билъ въ сжщо време *дълъгъ*. Но ако времемъ работата, както е сега въ сръбски, ако вземемъ и сравнимъ думитѣ въ сръбски съ $\hat{}$ и думитѣ съ $\hat{}$, безъ да изпитваме, първоначаленъ ли е

тоя $\hat{}$, или не, — ще видимъ, че думитѣ съ $\hat{}$ почти изчезватъ по малкото си число предъ думитѣ съ $\grave{}$. Отъ 4335 съществителни имена, които намираме въ книгата на А. Pavić „*Studije o hrvatskom akcentu*“ (отдѣлно издание отъ *Rad* кн. 59) забелѣзани съ $\grave{}$ и $\hat{}$ виждаме, че 3469 отъ тѣхъ иматъ *краткъ* акцентъ $\grave{}$, а само 831 — *дълъгъ* $\hat{}$. Отъ това число 831 трѣбва да спаднемъ 382 *едносложни думи*, които по известни причини не трѣбва да се смѣсватъ тука; оставатъ само 449 думи съ *дълго ударение*, които съ другитѣ 3469 думи съ $\grave{}$ стоятъ 1:8, което значи, че ако приемемъ всѣко сръбско $\hat{}$ въ съществителнитѣ имена за първоначално, то пакъ срещу всѣка една дума съ *дълго ударение* стоятъ на среща 8 думи съ *кратко ударение*. А това отношение между $\grave{}$ и $\hat{}$ показва само доволно ясно, че тукъ трѣбва да е владѣлъ единъ законъ, споредъ който *ударенитѣ срички да бждатъ кратки*. Но ако разгледа човѣкъ и тие 449 думи съ дълго ударение, ще се увѣри, че сиркумфлексътъ у тѣхъ е вроизлѣзълъ все отпосле, че той стои все или намѣсто понапрешно $\grave{}$, или намѣсто $\acute{}$ т. е. или гласната, означена сега съ $\hat{}$, се е отегнала по нѣкои причини, или ударението се премѣстило и дошло върху нея. За разяснение на тие думи съ $\hat{}$ на първия слогъ твърде хубаво помагатъ осемтъхъ формули на д-ръ Маретичъ, изложени въ *Rad* кн. 67 стр. 41 и сл. (*Neki pojavi kvantiteta i akcenta hrvatskoga*); тъй напримѣръ двусложнитѣ съществителни съ $\hat{}$ на първия слогъ се тълкуватъ твърде лесно съ формулата $t\grave{a}ra - t\grave{a}ra$ и $t\grave{a}ra - t\grave{a}ra$ и то като знаемъ следното правило: Ако двусложната дума носи ударението си въ български на *първия слогъ*, сръбската акцентувана дължина се тълкува по *първата* Маретичева формула ($t\grave{a}ra$ стои намѣсто предишно $t\grave{a}ra$)¹⁾; ако двусложната дума е въ български съ ударение на втората сричка, сръбскиятъ сиркумфлексъ се тълкува по *втората* Маретичева формула ($t\grave{a}ra$ стои намѣсто предишно $t\grave{a}ra$). Споредъ това сръбскитѣ думи: сѣнко, Мѣрко, мѣзак, стѣдо, зѣле, рѣбле, бѣле, кѣле, пѣда, жѣѣа, прѣча, прѣзник, лѣтник, пѣтник, тѣбор, мѣстор, ѣнгел, рѣбош, пѣнцер, дѣжка, кѣрта, тѣвка, цѣрка, клѣтва, бѣлка, бѣрка, чѣтка, пѣжка, сѣнка, жѣнка, стоятъ всичкитѣ намѣсто по-стари сръбски: сѣнко, Мѣрко, мѣзак, стѣдо, зѣле, рѣбле, бѣле, кѣле, пѣда, жѣѣа, прѣча, прѣзник, лѣтник, пѣтник, тѣбор, мѣстор, ѣнгел,

¹⁾ Между тие думи трѣбва да се различаватъ и такива, на които ударението $\hat{}$ си е наистина старосръбско т. е. акцентуваната дължина да отговаря пакъ на едновременна *дълга акцентувана* сричка въ югоизточнославянски, но въ всѣки такъвъ случай се предполага старосръбско (= югоизточнославянско) *мѣстене* на първоначалното ударение връзъ основа пакъ на общия принципъ. За това по-после.

ра̀бош, (а може би и ра̀бош, ако бжде право ударението българско ра̀бош), пѣнѣер, дѣ́рка, ка̀рта, тра̀вка, цѣ́рка клѣ́тва, бѣ́лка, бѣ́рка, чѣ́тка, пу̀йка, сѣ́нка, жѣ́нка — защото всичкитѣ иматъ ударение въ български на първия слогъ: сѣ́нко, Ма̀рко, мо̀зък, ста̀до, зе́ле, ро̀бе, бѣ́ле, ко̀ле, пѣ́диа, жѣ́да, при́ча, пра̀зник, ле́тник. пѣ́тник, та̀бор, ма̀јстор, а̀нгел, ра̀бош, пѣнѣер, дѣ́рка, ка̀рта, тра̀вка, чѣ́рка (цѣ́рка), клѣ́тва, бѣ́лка, бѣ́рка, чѣ́тка, пу̀йка, сѣ́нка, жѣ́нка. Отъ друга страна пъкъ думи като; ја́је, цри́јево, зла̀то. дри́јево, тѣ́јело, сѣ́јено, мѣ́иво, тѣ́јесто, вла̀ка, пра̀се, ши́ше, бли́зне, ждри́јебе, дрѣ́вце ще бждатъ произлѣзли отъ предишни: ја́је, цри́јево, зла̀то, дри́јево, тѣ́јело, сѣ́јено, мѣ́иво, тѣ́јесто, вла̀ка, пра̀се, ши́ше, бли́зне. ждри́јебе, дрѣ́вце, защото виждаме, че срещу тѣхъ стоятъ българскитѣ: іаі́це, чѣ́рво, зла̀то, тѣ́рво, телѣ́, (покрай тѣло или тѣло), сенѣ́, мли́во, тѣ́сто, вла́ка, прасѣ́, ши́ше, бли́зне, ждре́бе, дрѣ́вце.

По-подробно сравнение на двусложнитѣ съществителни ще следва по-после. Тукъ стига, ако следъ наведенитѣ примѣри спомена и това, че въ новосръбски езикъ се забелѣзва едно стремление да се *удължаватъ ударенитѣ срички* — за да падне повече въ очи горнѣто отношение 1:8 между ` и " т. е. да се види че *при всичкото стремление на сръбски езикъ да образува нови дължини*. то пакъ *краткитѣ ударени срички* надминува̀т 8 пъти *ударенитѣ дълги*, та да се извади отъ това *първото доказателство за краткосричния принципъ на славянското ударение*.

2. Второто доказателство за тоя принципъ вадимъ отъ другитѣ две сръбски тѣй наречени слаби или нови ударения ` и '. Тѣй като знаемъ, че тие две ударения заематъ сега мѣсто *предъ* предишна (старосръбска, руска българска и чакавска) ударена сричка, то гледаме, какъвъ квантитетъ има сега въ сръбски сричката, която стои току следъ тие две ударения ` и ', т. е. сричката, която носила преди ударението както въ сръбски тѣй и въ югоизточнославянскиятъ езикъ: *дълга* ли или *кратка*. И виждаме, че сричката, която стои следъ ` или следъ ' е много по-често *кратка* отколкото *дълга*: отъ 9369 съществителни у Рави́с-а (въ цитираното му горе дѣло) съ ` и ' *само* 1523 сж такива, които показватъ *дълга сричка* следъ ` или '. Отъ тие 1523 думи половината (729) сж все такива, на които дължината следъ ` и ' е очевидно *новосръбска*, произлѣзла отъ положение (propositione), а не първоначално славянска. Такива думи сж наведенитѣ у Рави́с-а подъ тие примѣри за склонение: лу̀дѣв, ша̀рамѣв, ло̀пѣв, то̀бѣчиѣ, а̀рѣндатор, по̀крѣница, са̀пунѣјница, за̀сѣвница, бѣ́лѣя, по̀рѣдѣя, па̀шѣште, ша̀то̀риште, на̀сѣље, ве́чераване, исто̀ва-

рѣваѣе, Дѹбрѡвчанин, Кѡстѣјничанин, Радѡваши-
ничанин, кѡлѣнце, лѹбарда, жутѡвѡлка, жѹпльѡн-
ка, блѡгѡст, гѡтѡвѡст, задѡвѡльност, чѡбанче. Въ
тие всичкитѣ речѣ думи сиркумфлексътѣ е причиненъ отъ
съгласната, която следва следъ него, тѣй като въ сръбски
има законъ, по който всѣка сричка бива дълга, щомъ я за-
тваря една отъ съгласнитѣ *л, н, р, в* и *ј*. Другата половина сж
все образувани съ тѣй нареченитѣ *дѡлги* суфикси. Най-мно-
гото отъ тие думи окончаватъ на *ѣр* (142), *ѣч* (126), *ѣк* (120),
ѣн (42), *ѣк* (120), *ѣн* (96), *ѣћ* (20) и *ѣш* (71). Останалитѣ на
ѹн, *ѣш*, *ѣль*, *ѣц*, не сж отъ голѣма важность, защото сж
малко. Дали сега тия суфикси трѣбва въ всѣко свое положене-
ние да се сматрятъ като дълги и дали тѣхната дължина въ
именителенъ падежъ не е пренесена отъ другитѣ падежи,
т. е. дали *јѹнѣк* напр. не е зарадъ това съ дълго *ѣ*, защото
се казва *јѹнѣка*, *јѹнѣку* и пр. — ще се говори на друго
мѣсто. Тука стига, мисля, само да спомена красноречивото
отношение 12: 1 между случаетѣ съ кратка сричка следъ *'и'*
и между случаетѣ съ дълга сричка следъ сжщитѣ два ак-
цента (оние думи, дето дължината следъ *'и'* е очевидно
новосръбска, не броя), за да излѣзе на лице *второто дока-*
зателство за краткосричното ударение въ славянскитѣ езици.
Защото не така случайно следъ дванайсетъ думи съ *кратко*
ударение ще има само една съ дълго и то съмнително дълго
ударение. Тука трѣбва да има единъ законъ, отъ който да
зависи това необикновено отношение между ударенитѣ кратки
и ударенитѣ дълги срички.

3. За третьо доказателство, че югоизточно-славянското
ударение избѣгва дългитѣ срички, нека служи едно явление,
за дълбоката старост на което нѣма никой да се съмнява, тѣй
като реченото явление дохожда еднакво въ всичкитѣ югоиз-
точни славянски езици. Тукъ искамъ да се разбере онова пре-
хвърляне на ударението отъ сжществителното име върху пред-
лога. Не мисля тука думи съставени съ нѣкой предлогъ и съ
ударение на него като сръбски: *пѡслѹх*, *зѣтѣг*, *пѡглѣд*,
пѡтпрѹг, *прѣстѣв*, руски: *ѡтдыхъ*, *прѣстанъ*, *ѡбыскъ*,
пѡваръ, български: *ѡблак*, *прѣпек*, *растег*, *прѣстав*,
думи, на които ударението е произлѣзло отъ сжщия прин-
ципъ — а мисля тукъ отмѣтането на ударението върху пред-
логитѣ и кога не сж слѣни тѣ съ името, а сж още самосто-
ятелни думи: сръб. *нѣруку*, рус. *нѣруку*, българ. *нѣрѣки*.
Като прегледаме случаетѣ, дето предлогитѣ получаватъ уда-
рение, виждаме, че скачането на ударението отъ името на
предлога не е току-тѣй произволно, а е обуслѡвено всѣки
пжтъ отъ коренната сричка на думата, предъ която стои пред-
логътъ: обикновено само ония (едносложни и двусложни) думи
отмѣтатъ ударението върху предлога, на които *коренната*
гласна е дѡлга: *град* — *ѹград*, *лѣјес* — *зѣлијес*,

зид — нѣ зид, гла́ва — пѣд гла́ву. Отъ такива примѣри може даже да се предположи, че въ едновременния славянски езикъ принципътъ за краткосричното ударение е ималъ такава сила, щото едносложнитѣ (следъ като изчезнали ероветѣ отъ тѣхъ) па даже и двусложни думи съ дълги коренни гласни, като че нѣмали самостоятелно ударение, а сж се употребявали ту енклитично, ту проклитично. Това доказватъ мночо стари остатъци въ югоизточнитѣ славянски езици, остатъци, които иматъ за сигуръ единъ и сжщъ законъ за основа. Тѣй напр. сега въ сръбски езикъ правилото, споредъ което, щомъ предлогътъ стои предъ *първоначално дълъгъ слогъ*, той взима на себе си ударението, не ще съмнение, че води началото си отъ старо време още; защото предлогътъ въ речения случай получава все *двоенъ грависъ* " — доказателство, че въ сжщия случай ударението ще е сжщото и въ другитѣ югоизточни слав. езици; тѣй виждаме въ сръбски да се казва: *ѹ градъ, ѹ цијев, за градом, нѣ траг, пѣд гла́ву, нѣ рѹку, за угал* (жгълъ, ж е първоначално *дълъгъ* звукъ), *за друга, ѹ мѣсо, прѣко дијела, за вјетар* (кѣтръ, к е дълга гласна), *нѣза стијене*¹⁾. Както рекохъ горе, ударението скача на предлога само тогава, ако предлогътъ стои предъ *стара, първоначална дължина*; тѣй щото ще се каже напр. *бѣз друга, нѣ рѹку, ѡт гра́да*, защото думитѣ *друг, рука, град* съдържатъ *старославянска дължина*, докато предъ думи като: *прича, грѣбље, сѣло, чѣвчица, двѣр, Бѣч, правда*, въ които дължината не е старославянска, а специално сръбска, предлогътъ не получава " , а " : *бѣз при́че, ѣз грѣбља, ко́д сѣла, ѡд чѣвчице, ѹ Бѣч, нѣ правду*. Като знаемъ това, можемъ въ много случаи да контролираме сръбския квантитетъ, сиречь да познаемъ, коя сричка е въ сръбски *първоначално* дълга, коя — не.

Сжщитѣ думи, които отми́татъ ударението си на предлога въ сръбски, го отми́татъ и въ руски; сравни: *за горо́домъ* (градъ), *на рѹку* (ру́ка), *на крѣпко*, *пѣ вѣккъ*, *за уго́лъ* (жгълъ), *ѡб уго́лъ*, *за лѣсъ*, *за два*, *за три*, *пѣдъ голу́ву*, *на вѣтръ*, *за друга*, *пѣ саду* (са́д),

¹⁾ Тукъ, тѣй както и въ другитѣ акцентни явления съ дълги гласни, се смѣсватъ нѣкои и други думи, които, ако гледаме на сръбския квантитетъ, иматъ *кратки коренни гласни*, ала въ всичкитѣ югоизточни слав. езици се тѣй употребяватъ, като да имаха въ корена си *дълга гласна*: тѣ движатъ, проми́няватъ ударението си, прехвърлятъ го даже и на предлогитѣ на сжщи начинъ, както думитѣ съ дълги коренни срички: *ко́нь*, *ко́нь а*; *ло́в*, *ло́ва*, *у́ лов*; *го́ра*, *го́ру*, *у́ гору*; *во́да*, *во́ду*, *на́ воду*. и пр. Тѣй като реченитѣ думи иматъ почти всичкитѣ въ коренната си сричка вокала ѡ, който въ сръбското ударение играе много неопредѣлена роля и често само бърка, то мисля, че ще бжде по-добре, ако за сега оставя тие думи на страна. за да ги разгледамъ другъ пжтъ само тѣхъ отдѣлно.

часъ-отъ-часу (срб. е ча̑с, ала бълг. по час), дѣ свѣта (срб. свѣјет), за день (дан), по два, во време (срб. вријеме, бълг. ъ време), на берег (срб. бријег), по берегу и пр. Тѣ сжщо и български: на две, на три, (срб. двѣје, за три), ъ две, ъ три, ъ пет (срб. пѣт), при-живе (срб. жиѡ), ът глади (срб. гла̑д), на глава, на краки (кра̑к), през-глава, дѣ 'аки (срб. ха̑к), по врага (срб. вра̑г), на ръки, ъд ръки, за грѣх (срб. гријех), на душа (срб. ду̑ша), по д брег и над брег и пр. Наистина такава употребление на предлозитѣ днесъ не е обикновено въ руски и български, а колкото се срѣщатъ още такива случаи, тѣ сж все или наречия, или пѣкъ нѣкакви пословични обрати. ала туй не бърка, разбира се, да си мислимъ, че това употребление на предлозитѣ е твърде старинско и общо на всичкитѣ югоизточни слав. езици. Именно тая общность, която бие тѣ на очи, не оставя човѣка ни минутка да се съмнява, че това общо явление произлиза и ът общъ законъ и тоя законъ не може да има друго за основа, освенъ *стремлението на едновременния югоизточнославянски езикъ да не акцентува дългитѣ срички.*

Това „прехвърляне“ на ударението ът името връзъ предлога може да се тълкува и на тоя начинъ, като се приеме, че то е произлѣзло ът *общо старославянско мѣстене на ударението* споредъ формулата, която бихме я означили по г. Д-ръ Маретича $ta\ \bar{r}\ \bar{a}\ t\ \bar{a}$ — $t\ \bar{a}\ \bar{r}\ \bar{a}\ t\ \bar{a}$. Инаистина се срещатъ много тросложни думи както въ сръбски, тѣ и въ руски и български, въ които ударението може да бжде и на първия и на последния слогъ. Тѣ напр. г. Маретичъ навежда доста такива случаи подъ осмата си формула $ta\ \bar{r}\ \bar{a}\ t\ \bar{a}$ — $t\ \bar{a}\ \bar{r}\ \bar{a}\ t\ \bar{a}$ (Rad кн 57 стр. 56), която е само въ сръбско ударение преведена старославянската формула: $ta\ \bar{r}\ \bar{a}\ t\ \bar{a}$ — $t\ \bar{a}\ \bar{r}\ \bar{a}\ t\ \bar{a}$; ето нѣколко ът тѣхъ: писара — писара, бунара — бунара; род. п. јунака, орача, везира — зв. п. јуначе, ърачу везиру; ломимо, ломите — слѣмимо, слѣмите; јака, јако — нѣјака, нѣјако и пр.

Тѣ сжщо и въ руски: образѡвъ — ѡбразовъ, селезѡнъ — сѣлезенъ, жемчугѣ — жѣмчуги, бороздѣ — бѡрозду, полосу — пѡлосу, гражданинъ — гражданинъ, молодѣць — мѡлодець.

Български: копилѣ и кѡпиле, лобода и лѡбода, пещера и пѣщера, гражданка — гражданка, ловчанка — лѡвчанка, пеленѣ — пѣлени, іаребица — іаребица, препелица — прѣпелица, опачина — ѡпачина и пр. Сега както виждаме тука, че скача ударението презъ една сричка, тѣ то скача и въ случаи като: на главу ът предишно на главѣ; тѣ щото можемъ тия две явления да ги сведемъ подъ едно и да кажемъ тогава, че въ стария славянски езикъ имало едно правило, по което въ

трисложни думи можело ударението да скочи отъ последната върху пърната сричка, както казва това г. Маретичъ; ала причината на това скачане пакъ нѣма да знаемъ. А причината е и тука сѣща, каквато е навсѣкжде въ югоизточнитѣ слав. езици, дето има какво-годе мѣстене на ударението. Както въ случаитѣ съ предлози, тѣй и въ наведенитѣ трисложни думи, дето се прескача една сричка, причината е, че тази сричка е била едно време дълга, та споредъ общия принципъ не е можала да носи ударение. Отъ наведенитѣ примѣри само въ *сръбскитѣ* се вижда явно тая дълга сричка, която се прескача, но че и въ руски, както и въ бѣлгарски ще е била тая сричка, която се прескача, пакъ дълга, не ще съмнение. Стига човѣкъ да доведе всичкитѣ случаи съ подобно отменато ударение подъ сравнение съ сръбския квантитетъ и ще се увѣри, че всѣки пѣтъ сричката, която стои между старото и новото ударение, или, ако ударенията се употрѣбаватъ и двете едновременно — сричката, която стои между едното и другото ударение, е *дълга*. Такива думи съ отменато ударение се познаватъ днесъ само тогава, ако се употрѣбаватъ съ двойното си ударение; тѣй щото много други може да иматъ и тѣ отменато ударение, ала не можемъ да го вземемъ за такова, защото другото се вече не употрѣбва. Интересно е да се изследватъ такива думи съ отменато ударение било въ всѣки славяиски езикъ отдѣлно, било като се сравнятъ съ подобнитѣ тѣмъ въ другитѣ славянски езици. До сега не се е обръщало на това явление особено внимание, а то може да крие въ себе си ключъ къмъ решението на много задачи по славянската акцентология.

4. Друго едно акцентно явление, подобно на онова, дето се акцентуватъ предлозитѣ, срѣщаме въ бѣлг. езикъ. Да-ли го има въ другитѣ югоизт. сл. ез., не зная; но ако сѣдимъ по това, че и туй явление си има въ бѣлг. ез. сѣщия принципъ за основа, както и първото, можемъ да предполагаеме, че ще го има и въ другитѣ най-сродни слав. езици, ала не се е обърнало до сега внимание върху него. Това явление състои въ отмѣтането на ударението върху такива енклитични думици, които стоятъ *следъ* името. Тѣй напр. се казва бѣлг. син мѹ, мжж ѳ, ала се не казва въ сѣщо време: брат мѳ, зет мѹ, а: брѹт ми, зѣт му; значи и тукъ има нѣкое правило, по което едни думи да премѣтатъ ударението върху следната думица, а други не. Като сравнимъ квантитета на горнитѣ думи въ сръбски, тутакси нагаждаме, какво е причината, щото първитѣ две думи да мѣстятъ ударението си, и другитѣ две не; причината е, че първитѣ иматъ дълги гласни: с ѳн, мѹж, а другитѣ — кратки: брѹт, зѣт. Да бѣха само наведенитѣ случаи, нѣмаше много да се докаже съ тѣхъ; ала въ бѣлг. езикъ има още много подобни случаи: тѣ сж половината *едносложни сѣществителни мжжски родъ*, употрѣ-

бени съ членъ. Познато е, че нѣкои такива сжществ. приематъ ударение на членната гласна: синѣт, градѣт, прахѣт, снегѣт, зѣбѣт, а други не: цѣрѣт, хлѣбѣт, рѣкѣт, прагѣт, кѣлѣт; отъ сръбското ударение виждаме пѣкъ, че всички сжщ. отъ мжжки родъ, които въ бѣлг. акцентуватъ *членната гласна*, сж *дѣлги*: сѣн, град, прах, снѣјег, зѣб, а пѣкъ всичкитѣ ония, които не мѣстятъ ударението си, сж *кратки*: цѣр, хлѣб, рѣк, праг, кѣл, отъ което вадимъ пакъ доказателство за краткосрочното ударение въ славянскитѣ езици. Отъ сжщия принципъ, да се не акцентуватъ дѣлгитѣ срички, е произлѣзло и *акцентуването* на члена *та* у всичкитѣ сжществителни отъ ж. р., които окончатъ на съгласна: пещтѣ, нощтѣ, рѣжтѣ, есентѣ, челиустѣ и пр. и то защото *коренната гласна въ едносложнитѣ*, както и крайната сричка у повечето отъ многосложнитѣ сжщ. ж. р. на съгл. е *дѣлга*: сръб. пѣћ, нѣћ, рж, јѣсѣн, чѣлјуст и пр.

5. Ала най-яко доказателство за краткосрочното ударение въ югоизточнитѣ слав. ез. получаваме отъ подробното сравнение на думи съ сръбско и бѣлгарско ударение. За това сравнение взимамъ само *едносложнитѣ* и *двусложнитѣ сжществителни*, т. е. тѣй нареченитѣ *първообразни сжществителни* и то, защото първообразнитѣ думи въ сръбски (които сж най-вече едносл. и двусл.) сж останали много по-вѣрни на старитѣ квантитетни и акцентни отношения, отколкото многосложнитѣ производни.

При това забелѣзвамъ, че сравнението на бѣлгарскитѣ думи съ сръбскитѣ е възможно само за именителенъ (=винителенъ) падежъ, тѣй като другитѣ падежи сж запазени твърде рѣдко, та не може човѣкъ да вади отъ тѣхъ сигурни доводи за ударението.

За по-ясенъ прегледъ азъ раздѣлямъ думитѣ, които ще се сравняватъ, на групи споредъ сръбскиятъ имъ квантитетъ. Ако смѣтаме двата кратки сръбски акценти " и ' за *една* кратчина, и двата дѣлги " и ' — за *една* дѣлжина, т. е. ако всѣко сръбско " или ' означаваме съ —, а всѣко сръбско " или ' — съ —, то отъ двусложнитѣ думи могатъ да се получатъ *четири* групи, като се гледа на дѣлжината на сричкитѣ: или могатъ да бждатъ и дветѣ срички кратки (— —), или може да бжде едната кратка, другата — дѣлга (— —), или пѣкъ обратно — първата дѣлга, втората кратка (— —), или най-сетне и дветѣ дѣлги (— —) — отъ тамъ четири квантитетни групи или четири квантитетни схеми за двусложнитѣ думи:

I	группа.	Квантитетна	схема:	— —:	кѣжа, вѣда.
II	"	"	"	— —:	дѣвѣр, јѣнак.
III	"	"	"	— —:	глава, сѣна.
IV	"	"	"	— —:	пѣзник, лѣпов.

Първата група $\sim \sim$ не е толкова важна за акцентния принцип; защото въ нея влизатъ двусложни думи, на които и дветѣ срички сж *кратки*, та падало ударението въ български на първата или втората сричка е все едно за приетия принципъ, по който българското ударение търси кратки срички. Много по-важни за насъ сж другитѣ три квантитетни групи, защото въ тѣхъ има и дълги срички, на които споредъ нашия принципъ нѣ трѣбва да пада ударението въ български, та трѣбва сега да се види, какъ се отнася българското ударение къмъ тие дълги срички. Защото не е все едно, дали въ думи съ квантитетна схема напр. $\sim \sim$ — пада ударението въ български на първата, или на втората сричка; въ първия български на първата ударение ще бжде въ пълно съгласие съ случай българското ударение, но въ втория то ще върви противъ тоя принципъ. За това тритѣ последни квантитетни групи трѣбва най-внимателно да се разгледатъ. Но азъ нѣма да оставя и първата група неразгледана; азъ ще захвана именно съ нея не толкова, за да черпя доводи за акцентния принципъ, колкото да покажа нагледно голѣмото съгласие, което владѣе между сръбското и българското ударение, та нека това съгласие ни послужи после да разясняваме нѣкои въпроси, дето и квантитета играе роль. Относително думитѣ, които сравнявамъ надолу, трѣбва да спомена, че съмъ се ползувалъ най-много отъ книгата на г. А. Равиѣ, *Studije o hrvatskom akcentu*.

I. група. Квантитетна схема $\sim \sim$.

A. Сръбски $\sim \sim$, български съ ударение на първата сричка.

брѣт род.	брѣта брѣтъ ¹⁾	цѣр	цѣр'ѣт
бѣг	бѣиѣт	чѣл	чѣл'ѣт
кѣф	кѣф'ѣт	дѣд	дѣду
дрѣм	дрѣм'ѣт	фѣс	фѣс'ѣт
гѣм	гѣм'ѣт	глѣг	глѣг'ѣт
цѣм	цѣм'ѣт	грѣб	грѣб'ѣт
гѣл	гѣл'ѣт	грѣш	грѣш'ѣт
грк	грк'ѣт	гѣч	гѣч'ѣт
гвѣзд	гвѣздеі	цѣп	цѣп'ѣт
грѣх	грѣх'ѣт	хмѣл	хмѣл'ѣт

¹⁾ Българскиятъ общъ (генераленъ) падежъ на имената отъ мъжки родъ отговаря и по форма и по ударение на сръбския им. пад. [при сравнението [на] едносложни думи вземамъ българската членна форма едно за да си получатъ *два слога*, та да се види, на кой отъ тѣхъ пада българското ударение и друго, защото членната българска форма е запазила най-точно старото ударение.

ѡин	ѡинът	хрѣн	хрѣнът
хрѣт	хрѣтът	кѡш	кѡшът
хлѣб	хлѣбът	крѣч	кирѣчът
јѹг	јѹгът	крѣст	крѣстът
кѡнъ	кѡнът	лѣш	лѣшът
бйч	бйчът	мѡк	мѡкът
бѡб	бѡбът	мѡч	мѣчът
бѹт	бѹтът	пѣш	пѣшът
цѣр	цѣрът	пѡп	пѡпът
чѡм	чѡмът	рѡб	рѡбът
ћѹп	киѹпът	кѡм	кѡм-тък
дрѹм	дрѹмът	кмѣт	кмѣтът
ћѡн	гѡнът	клѣн	клѣнът
кѡл	кѡлът	Спѡс	Спѡс-ов
кѡт	кѡтът	срѡб	сърби
клин	клинът	свѡт	свѡтът
кѹп	кѹпът	скѡт	скѡтът
лѹк	лѹкът	сйр	сйр-ище
лѡт	лѡтът	сѡк	сѡкът
мѡх	мѡх-ове	шлѣз	слѣзът
прѣст	прѣстът	Шѡр	Шѡр безъ чл.
пѡд	пѡдът	шѡл	шѡлът
пѡр	пѡрът	шйш	шйшът
плѡм	плѡм-ник	штйр	штйрът
прѡг	прѡгът	Вид	безъ членъ
прѡс	прѡсът	влѡх	влѡхът
плѹг	плѹгът	зѣт	зѣтът
пѹшт	пѹштът	бѣнт	бѣнтът
пѹх	пѹхът	рѡхт	рѡфтът
рѡк	рѡкът	зѡрф	зѡрфът
рйс	рйсът	свѡд	свѡдът
рѹс	рѹси	слѡг	слѡгът
сплѣт	сплитът	смѣт	смѣт ж. р.
снѡп	снѡпът	сѡм	сѡмът
тѡс	тѡсът	дѣрт	дѣртът
тѡп	тѡпът	зѡпт	зѡптът
трѡп	трѡпът	дзйфт	зйфтът
тѹч	тѹчът	крѣм	крѣнът
млйн	млйнът	мйш	мйш-ка

Както виждаме въ сичкитѣ наведени думи сръбското двойно ударение " отговаря по мѣсто и на българското.

Не се съгласяватъ само :

градъ (градушка)	градът	јад	јадът
лан	ленът	чѡс	чѡсът
плач	плачът	мрѡз	мрѡзът

Двусложни отъ мъжки родъ:

йсток	йстокъ	прѣшљен	прѣшлен
ѡток	ѡтокъ	срѣбин	срѣбин
пѡдпор	пѡтпор	ђакон	диакон
прадјед	прадед	Дунав	Дунав
пѣпео	пѣпел	Фйлип	Филип
Тѡдор	Тѡдор	јавор Маџ.	јавор
тйтор	тйтор	камен	камък
вйхар, вйјор	вйхър	ушур	иѡшур
Кѹзман	Кѹзман	јѡлдаш	иѡлдаш зв. пад.
Лѹбен	Лиубен	фѣрмен	фѣрмене
Призрен	Призрен	Дѡбар	Дѡбър
ћивот	кивот	Вршац	вършец
кѡпар	кѡпър	Пѡвао	Пѡвел
вјѣтар	вѣтър	дѡнак	данък
кѹтао	кѹтел	клинац	клинец
сврѡао	сфрѣдел	пѡлац	палец
ѹгао, ѹгал	ѹгъл	стѡрац	стѡрец
ѹзао	вѣзел	здрѡвац	здрѡвец
нѡкат	нѡкът	свѣкар	свѣкър
мѡзак	мѡзък	Пѣтар	Пѣтър
вѡсак	вѡсък	чѡрак	чѡрк-ът
брѡтац	брѡтец	шѡјак	шѡјак
хљѣбац	хлѣбец	штйрак	штйр-ът
Лйсац	Лйсец (село)	Нѣшко	Нѣшко
брѡтко	брѡтко	Пѣтко	Пѣтко
Цвјѣтко	Цвѣтко	плѡчко	плѡчко
Ђйрко	Кйрко	Рѡтко	Рѡдко
Мйшко	Мйшко	Рѡшко	Рѡшко
сйнко	сйнко	Злѡтко	Злѡтко

Исключения: штѹрац, — штурѣц; а турскитѣ думи: дѡлак, тѣфтер, мѡзгал, хѡбер, ѡлат, ћйлим (килим), сймит, сѡкат, тѹлум, зѹлум, чѣнгел, които стоятъ намѣсто: дѡлак, тѣфтер и пр., както показва българското и турското ударение: далѡк, тѣфтер и пр. падатъ като изключенія на срѣбска страна.

2) женски родъ.

бѡба	баба	клѡда	клѡда
бѹка	бука	капа	капа
бѹба	буба	крава	крава
бѡле	бали	кйка	кйка
бѡра	бара	крѣпа	крѣпа
чѣта	чѣта	кљѹса	кљѹса
чѹма	чѹма	кѹка	кѹка
дйра	дйра	кѹпа	кѹпа
дѡба	дѡба	лѡга	лѡга

гара	гара — (гүра)	лйса	лыса
гнйда	гнйда	мама	мама
грйва	грйва	мрва	мрва
грба	грба	муса	муса
гүра	гүра	нйва	ныва
гүба	гүба	папа	папа
гүша	гүша	пара	пара
јама	јама	плёва	плёва
јёка	јёка	пошта	пошта
квѡка	квѡка	рака	ракла
репа	репа	шүга	шүга
рйза	рйза	стүба	сълба
рйба	рйба	тата	тати
роба	роба	үка	үка
рупа	рупа	врёва	врёва
срака	сврака	вјера	вёра
слава	слава	вика	вика
стёга	стёга	згода	згода
смјёса	смёса	здүха	здүха
смрёка	смрёка	жүка	цүка
шльйва	слива	чађа	(сажди)
шйба	шйба	чаша	чаша
сйса, цйца	цйца	чйча	чйчу
спона	спона	ћаћа	тиати
скоба	скоба	грйжа	грйжа
шкѡла	школа	каша	каша
стока	стока	крађа	(кражба)
сврха	сврха	кйша	кйша
слама	слама	кожа	кожа
штүка	штүка	кућа	кѡшта
мрежа	мрежа	праћа	прашка
мрша	мрша	сваћа	свати
паља	пала?	клека	клека
паша	паша	стрёха	стрёха
пређа	прежда	кнйга	кнйга
плѡча	плѡча	жйца	жйца
срёћа	срешта	трица	трици
шйја	шйја	жаба	жаба
вјёђа	вёжда	ружа	ружа
вѡља	вѡли	пјёна	пёна
мјёра	мёра	влёга	влёга
струна	струна	виле	вила
врана	врана	хала	хала
вүна	вълна	скѡла, скѡре	(скѡла), скѡра
бања	бани	спѡра	спѡра
диња	дини	рана	рана
каца	каца	спйца	спйца
краста	краста	пйта	пйта

ба̀на	ба̀тѣу	гѣ̀йла	гѣ̀йна
га̀не	га̀шти	пу̀шка	пу̀шка
ба̀чва	ба̀чва	ба̀сна	ба̀сна
звѣ̀зга	(звѣ̀зга)	ра̀кле	ра̀кла
бра̀два	бра̀два	са̀бѣа	са̀баѣа
бра̀скава	бра̀скава	жѐтва	жѐтва
бу̀ква	бу̀ква	сва̀дба	сва̀дба
ло̀ква	ло̀ква	цѐпка	цѐпка
вѝшна	вѝшна	гу̀ска	гу̀ска
на̀тра	на̀тра	ја̀рка	ја̀рка
бѝтка	бѝтка	клѐчка	клѐчка
чѐтка	чѐтка	мѐчка	мѐчка
квѣ̀чка	квѣ̀чка	пла̀тка	пла̀тка
кру̀шка	кру̀шка	пла̀чка	пла̀чка
мѝшка	мѝшка	шѝпка	шѝпка
плѐшка	плѐшка	во̀шка	во̀шка
пра̀шка	пра̀шка	сѐдба	сѐдба
тѐтка	тѐтка	Бо̀сна	Бо̀сна
Зла̀тка	Зла̀тка	ва̀шка	ва̀шка
тѝква	тѝква	гу̀сле	гу̀сла
лѝтра	лѝтра	жѝшка	жѝшка
пу̀зdra	пу̀зdra	звѣ̀рка	звѣ̀рка
вѝдра	вѝдра	ја̀сле	ја̀сли
ја̀спра	ја̀спра	ра̀спра	ра̀спра
ко̀тѣа	ко̀тѣа	ро̀кѣа	ро̀кѣа
ку̀чка	ку̀чка	склѐнза	(клѐнза)
ма̀ндра	ма̀ндра	стѝпса	стѝпса
мѝтра	мѝтра	та̀кса	та̀кса
ну̀жда	ну̀жда	фрѐнга	фрѐнга
па̀тка	па̀тка	ка̀пка	ка̀пка
Пѐшта	Пѐшта	кѝта	кѝтка
та̀бѣа	та̀бѣа	скрѝња	крѝна
трѐска	трѐска	брѐза	(брѐза)
чѝзма	чѝзма	ху̀ла	ху̀ла
плѣ̀ска	плѣ̀ска	стру̀га	стру̀га

Не се съгласяватъ само:

бра̀ва	бра̀ва	мо̀ма	мо̀ма
ја̀ра	ја̀ра	по̀ла	по̀ла
ко̀ра	ко̀ра	тро̀ха	тро̀ха
(лѝпа)	лѝпа	та̀шта	та̀шта

За *липа* гл. Lesk. Quant. u Vet. стр. 72.

Освенъ това и тие турски думи: бѣ̀шча, лѣ̀кма, сѣ̀фра, хѣ̀лва, чѣ̀рба, които би трѣ̀бвало да иматъ грависъ наспротивъ българското = турското ударение: бошча, софра, халва, чорба.

3) срѣденъ родъ.

блѹдо	блїудо	шило	шило
слѣво	слѣво	Скѣплѣ	Скѣпие
бїло	(бїло)	мѣсло	мѣсло
грѣло	грѣло	брѣтство	брѣтство
рѣло	рѣло	кмѣтство	кмѣтство
рїло	рїло	брѣме	брѣме
сѣло	сѣло	тїеме	тѣме
зрѣно	зѣрно	сїеме	сѣме
блѣто	блѣто	кѹче	кѹче
лѣто	лѣто	пїле	пїле
мїѣсто	мѣсто	влѣше	влѣше
чѹдо	чѹдо	бѹре	бѹре
стадо	стадо	ћѣбе	кѣбе
рѣме	рѣме	вїме	вїме
брѣдо	брѣдо	јѣре	јѣре
жїто	жїто	јѣгне	јѣгне
јѹтро	јѹтро	тїче	фтїче
рѹхо	рѹхо	хрѣче	хрѣче
сїто	сїто	прѣво	прѣво

Исключения кое на сръбска, кое на българска страна :

мѣре	морѣ	дрѣво	дѣрвѣ
пѣлѣ	полѣ	ћѹбре	гїубрѣ
нѣбо	небѣ	грѣче	гѣрчѣ
ѣко	ѣко	српче	српчѣ
ѹхо	ѹхо	кѣзле	кѣзлѣ
срѣце	срѣце	тѣпе	тѣпѣ

Отъ 375 сръбски думи съ ударение " 338 се съгласяватъ напълно съ българското ударение, а само 37 се не съгласяватъ.

В. Сръбски ☺ ☹, *български съ ударение на втория слогъ.*

1) м ж жки родъ :

јѣзик	ѣзик	прѣзор	прѣзор-ѣц
їзмет	їзмет	Прѣлом	прѣлом-ѣк
їзвор	Извѣр	ѹроци	ѹроки
ѣбїед	ѣбїед	ѹнук	ѹнѹк
ѣбор	ѣбор	пѣздер	пѣздѣр
ѣбраз	ѣбраз	бѣрбер	бербер-ин
ѣброк	ѣбрѣк	чѣвїек	чѣвѣк
ѣпах	ѣпах (кѣсопѣв)	ћѣмер	кѣмѣр
дїлбер	дїлбѣр	нїшан	нїшѣн
фѣнер	фѣнѣр	Огїан	Огнїѣн
гѹбер	гѹбѣр	Рѣдан	Рѣдѣн
мѣрмер	мермѣр	сандѹк	сандѣк

шеһер	шекёр	суцук	суцук
стобор	стобор	дйрек	дирек
темель	темел'	дүшек	дүшек
бјежан	Бежан	једек	едек
бостан	бостан	самур	самур
бршљан	бршљан	учкур	учкур
Душан	Душан	огар	огар-че
Дамјан	Дамиан	товар	товар
Горан	Горан	загар	загар
гркљан	гркљан	шимшир	чъмшир
Иван	Иван	сехир	сейр
јорган	јорган	ђелеп	целеп
казан	казан	арап	арап-ин
колан	колан	калуп	калп
кафтан	кафтан	кдноп	коноп-е
Милан	Милан	кафез	кафез
пекмез	петмез	'Аврам	Аврам
богаз	боаз	башлук	башлук
ориз	ориз	беглик	беглик
сеиз	сейз-ин	дембел	дембел
Исус	Исус	дослук	достлук
топуз	топуз	ђерђеф	герђов
абдез	абдез	ђиздин	дизгин ?
каиш	кайш	ђумрук	ђумрук
Давид	Давид	елкен	елкен
дйвит	дивит	зумбул	зиумбул
мечит	мечит	јашмак	јашмак
бурмут	бурмут	курјук	куирук
гурбет	гурбет	Стојан	Стојан
ценет	ценет	шаран	шаран
кревет	креват	тупан	тупан
саклет	саклет	табан	табан'
сепет	сепет	таван	таван'
дукат	дукат-о	тамјан	тъмјан
аргат	аргат-ин	Вучан	Вълчан
мускет	мискет	Златан	Златан
думен	диумен	катран	катран'
јелен	елен	калем	калем
леген	леген'	мелем	мехлем
Мартин	Мартин	мајмун	маимун
пелин	пелин'	паун	паун
коштун	коштун	барјак	баирак
печат	печат	јатак	јатак
суват	суват	кајмак	каимак
челик	челик	калпак	калпак
ремик	ремик	кундак	кундак
ковчег	ковчег	конак	конак
кожух	кожух	миздрак	мъждрак

2) отъ женски родъ:

коза	коза	гора	гора
лажа	лъжа	коса	коса
зора	зора	лоза	лоза
жена	жена	меѣа	межда
буха	бълха	рѣа	рѣжда
муха	муха	роса	роса
снаха	снѣа	смола	смола
суза	съза	дѣца	деца
змија	зьмиа	вода	вода
сестра	сестра	крѣма	крѣма
мазга	мѣска	сачма	сачма
борба	борба	пахта	пахти
йгла	игла	даска	дѣска
метла	метла	игра	игра
земља	земѣ	магла	мѣгла
вражда	вражда	вајда	фајда
зурна	сурла	басма	басма
јуфка	јуфка	зѣмба	зѣмба
глоба	глоба	йзба	йзба и избa
корба	корба	оса	оса
сарма	сарма	чѣсма	чѣшма
тишма	тишма и тишма	узда	иузда
хазна	хазна	халка	халка

Исключенія:

служба	служба	дружба	дружба
тужба	тѣжба	гѣзба	гѣзба
лийба	личба		

3) отъ срѣденъ родъ:

добро	добро	стакло	стѣкло
дѣгме	дѣуимѣ	рѣбро	рѣбрѣ
сѣбро	сѣбрѣ	сѣдло	сѣдло
перде	пердѣ	вѣдрѣ	ведрѣ
чѣло	чѣло и челѣ	мѣсце	мѣсцѣ
пѣро	пѣро и перѣ	нѣпце	нѣбцѣ
сѣло	сѣло и сѣлѣ	окце	окцѣ
плѣѣе	плѣши	кѣубе	кубѣ
вѣсло	(вѣслѣ)	момче	момчѣ
ѣуле	гѣуллѣ	шише	шишѣ
шкѣмбе	шкѣмбѣ	тѣле	телѣ
тѣкне	текнѣ	тѣсте	тѣстѣ

Исключенія:

кѣнче	кѣнче	сѣмче	сѣмче
-------	-------	-------	-------

Отъ 310 думи съударение $\underline{\quad}$ въ сръбски, 284 се съгласяватъ напълно съ българското ударение на съответнитѣ думи, а само 26 се не съгласяватъ; а пъкъ като земемъ и предишнитѣ сръбски думи съ ударение $\underline{\quad}$ и ги приброимъ при тия 310, излиза че отъ 647 съществителни съ квантитетна схема $\underline{\quad}$ само 63 не се съгласяватъ съ ударението си. Тие 63 изключения сж ту на сръбска, ту на българска страна; кои на коя страна падатъ като неправилности, може лесно да се познае, стига да ги сравни човѣкъ пò-внимателно съ руски и чакавски. Тие 63 изключения, които съставятъ едвамъ десета часть отъ думитѣ съ правилно ударение, нѣма да попрѣчатъ, вѣрвамъ, викому да иризнае, че сръбското и българското ударение се сгаждатъ напълно помежду си. И за чудене е, какъ български езикъ, който отъ една страна изгубилъ толкова си граматически форми, да запази отъ друга страна тъй добре старото си ударение!

II група. Квантитетна схема $\underline{\quad}$

Досега изброенитѣ думи отъ първата квантитетна схема $\underline{\quad}$ не бѣха тъй важни за акцентния принципъ, който има да се доказва за български езикъ, защото реченитѣ думи състояха отъ две кратки срички, та за нашия принципъ е все едно, на коя отъ тѣхъ лежи ударението. Толкозъ по-важна е втората и третата група думи, дето едната сричка е кратка, а другата дълга; щомъ сега нашиятъ акцентенъ принципъ има за основа стремлението на български езикъ да туря ударението все на кратки срички, то ударението на думитѣ отъ втората група ($\underline{\quad}$) трѣбва да пада въ български все на първата сричка, а пъкъ ударението на думитѣ отъ третата квантитетна схема ($\underline{\quad}$) трѣбва да пада въ български все на втората сричка. Надолу ще видимъ, че е наистина тъй всѣки пжтъ, щомъ дължината на сричкитѣ въ сръбски е въ сжищо време и староославянска дължина.

А. Сръбското ударение е $\underline{\quad}$, българското на първия слогъ.

гавра̀н	гарван	Нѣхај	нѣхаі
лѣлѣк	лѣллек	нѣра̀ст	нѣраст
жѣра̀в	жѣрав	нѣвра̀т	нѣврат
о̀глав	оглав	прѣсѝјек	прѣсек
о̀бад	обад	прѣта̀к	прѣтак
о̀блак	облак	прѣцѝјеп	прѣцеп
о̀бруч	обръч	ра̀зрѣз	разрез
пѣвра̀з	пѣврѣз?	ра̀зѹм	разум
пѣглед	пѣглед	ѹга̀р	ѹгар
пѣја̀с	пѣяс	ѹда̀р	ѹдар
пѣклѣн	пѣклон	ѹзра̀ст	вѣзраст

пѡмѣн	пѡмен	зѡдѹх	зѡдух
спѡмѣн	спѡмен	прѡдѹх	прѡдух
пѡкрив	пѡкрив	зѡпад	зѡпад
пѡмѡл	пѡдмол	лйшѡј	лйшеі
пѡдсмйех ¹⁾	пѡдсмех, прйсмех	слѹчѡј	слѹчаі
пѡдпруг	пѡдпруг	вршѡј	вршеі
прйстѡв	прйстан	кѡмѡр, и кѡмѡр	комѡр и кѡмар
бѹмбар	бѹмбар, брѹмбар	цѹнцѡр	цѹнцѡри и цѹнцѡрин
прѡвлѡк	прѡвлак	Лѡзѡр	Лѡзар
Прѡдѡн	Прѡдан	пйсѡр, пйсѡр	пйсар, пйсѡр
прѡлйет	прѡлет	вйхѡр	вйхѡр
Стѣфѡн	Стѣфан	лѣшнийк	лѣшнийк
штѣркаль	штѣркел	трѣбныйк	трѣбныйк
јѡблѡн	јѡблан-ица	врѡтныйк	врѡтныйк
ѹглијен	вѹглен	мѣсѣц	мѣсѣц
кѡријен	кѡрен	пѣнѣзи	пѣнези
трѡскѡт	трѡскѡт	кѡрѡб	(кѡрѡб)
Сѡпѡт	Сѡпот	ѡток.	ѡток
чѣлѹст	чѣлйуст	Дѹнѡј	Дѹнав
жѣлѹд	жѣлѹд	гѡспѡд	гѡспѡд
јѡстрѣб	јѡстреб	ђѡвѡ	ђѡвол
гѡлѹб	гѡлѹб	чѣмѣр	чѣмер
бѡжѡк	бѡжѡк	дѣвѣр	дѣвер
кѡзѡк	кѡзѡк	гѹштѣр	гѹштер
кйѡк	кйѡк	сѣвѣр	север
кѹрѡк	кѹрѡк	стѡжер	стѡжер
прѡсѡк	прѡсѡк	вѣчѣр	вѣчер
пѣтѡк	пѣгѹк	јѡвѡр	јѡвор
чѣтныйк	чѣтныйк	мрѡмѡр	мрѡмор
гѡђныйк	гѡщныйк	стѡбѡр, стѡбор	стѡбѡр и стѡбор
грѣшныйк	грѣшныйк	бѹсѣн	бѹсен
кѡнѡк	кѡнѡк	дрѡблѣн	дрѡбен
грѣбѣн	грѣбен	стрѣшен	стрѣшен, стѣршеі
јѣсѣн	јѡсен, ѡсен	ѹглѣн	вѹглен
кѣстѣн	кѣстен	кѡмѣн	Кѡмен
прѣстѣн	прѣстен	плѡмѣн	плѡмѡнѡк, плѡв-нѡк
прѣшлѣн	прѣшлен		

Исключеніята ще бждатъ по-долу наведени.

2) Отъ женски родъ.

хйгрѡст	хйтрост	рѡдѡст	рѡдост
крѡтѡст	крѡтост	свѣтлѡст	свѣтлост
лѹдѡст	лѹдост	слѡдѡст	слѡдост

¹⁾ Безъ да се туря какъвъ-годе знакъ, самото *ије* намѣсто *ѣ* означава, че коренната гласна въ думата смѣх = смѣхъ е дълга, защото ако бѣше кратка, щѣхме да имаме само *је*, както виждаме напр. въ думата вѣра, лѣто (= лѣто), и пр.

мѣлѡст	мѣлост	слѣбѡст	слѣбост
млѣдѡст	млѣдост	стѣрѡст	стѣрост
мѣдрѡст	мѣдрост	тѣнкѡст	тѣнкост
пѣкѡст	пѣкост	бѡлѣст	бѡлест
пѣјѡст	пѣјаност	нѣмѡћ	нѣмош
плѣхѡст	плѣхост	пѣустѡш	пѣустош
вѣчѣр	вѣчер	пѣпрѣт	пѣпрат
нѣсвијѣст	нѣсвест	прѡдѡл	прѡдол
ѡблѣст	ѡбласт	прѡпѣст	прѡпаст
пѣвѣт	пѣвит	ѣгѣр	ѣгар м. р.
пѣмѣт	пѣмет	мѡчѣр	мѡчур
пѡган	пѡган	чѣлѣуст	чѣлѣуст
јѣсѣн	јѣсен	чѣтвѣрт	чѣтвѣрт
ѣвѣт	(гѣвед)	чѣлѣд	чѣлед
трѡскѡт	трѡскот и пр.		

Исключенія нѣма.

До сега наведенитѣ сжществителни имена отиваха все въ съгласіе съ бѣлгарското ударение тѣй, както и съ поставенія принципъ. Но сега ще бждатъ наведени думи, които, при всичко че се съгласяватъ съ бѣлгарскитѣ, колкото се отнася до мѣстото на ударението, пакъ на първи погледъ като че отиватъ противъ акцентния принципъ; защото ударението имъ въ бѣлгарски пада на *дѣлга* сричка. Схемата на тия сжществителни е въ сръбски $\_ \_$, а въ бѣлгарски ударението пада на втория слогъ. Преди да разяснимъ това привидно противоречіе, нека наведемъ по-напредъ всичкитѣ речени сжществителни; тѣ всичкитѣ сж образувани съ тѣй нареченитѣ *дѣлги суфигиси* ѣв, ѣр, ѣч, ѣн и пр. и сж все отъ мжжки родъ.

В. Сръбското ударение $\_ \_$, бѣлгарското на втория слогъ.

рѣкѣв	рѣкѣв	брѣшнѣр	брѣшнѣр
кѡмѣр	комѣр	бѡлѣр	болѣр, болѣрин
бѡжѣр	божѣр	дрѣвѣр	дѣрвѣр
дрѣгѣр	другѣр	торбѣр	торбѣр
глѣвѣр	главѣр	ѣгѣр	вѣглѣр
иглѣр	иглѣр	ѣжѣр	вѣжѣр
кѡзѣр	козѣр	вѡлѣр	волѣр
кѡтлѣр	котлѣр	врѣтѣр	вратѣр
крѣмѣр	крѣмѣр	врѣчѣр	врачѣр
мѣсѣр	месѣр	зидѣр	зидѣр
пѡжѣр	пожѣр	звѣјѣздѣр	звѣздѣр
ѡвчѣр	овчѣр	златѣр	златѣр
плѣтнѣр	платнѣр	мѣтил	митѣл'
пѣсѣр	писѣр	кѡчѣн	кочѣн
		слѣдѣн	сладѣн

пудър	пъдър	медун	медун
станър	станър	зубун	зъбун
столър	столър	чокан	чокан
солър	солър	хрват	хърват-ин
свиър	свинър	бошняк	бошняк
седлар	седлар	брзак	брьзак
стаклар	стъклар	дренак	дренак
шльивър	сливър	доняк	долняк
шипър	шупър	дивляк	дивак
глухак	глухак	душник	душник
гушняк	гъстак	гладник	гладник
горняк	горняк	крвник	кръвник
јунак	јунак	баич	баич
кривак	кривак	берач	берач
лудак	лудак	водач	водач
левак	левак	дерач	дерач
мужак	мъжак	давач	давач
новак	новак	играч	играч
поляк	полияк	ковач	ковач
простак	простак	копач	копач
пешак	пешак	кракач	кракач
шльивак	сливак	кройач	кройач
седмак	седмак	коляч	коляч
шестак	шестак	мерач	мерач
сирак	сирак	махач	махач
трнак	трнак, трънак	орач	орач
връбак	връбак	пјевач	пјевач
дужник	длъжник	пльивач	пльивач
псовач	псувач	спавач	спавач
резач	резач	викач	викач
рогач	рогач	чергаш	чергаш
сийач	сеич	гайдаш	гайдаш
свирач	свирач	гладйш	гладйч
скакач	скачач	голийш	голийш
мекйш	мекйш	сладкйш	сладкйш
стругач	стъргач		

Тука трѣбва да се приборятъ още нѣкои съществителни, по форма подобни на предишнитѣ; ала само ударението имъ е нѣкакъ промѣнено въ сръбски т. е. намѣсто "стои":

бачвар	бъчвар	житър	житър
буквар	буквар	сладун	сладун
дрндар	дръндар	дувар	дувар
гуслар	гуслар	хамбар	хамбар
хльбар	хлебар	батак	батак
кнйжар	книжар	хѣмут	хѣмут

кѡжѡр	кожѡр	чѡрдѡк	чардѡк
кѡлѡр	колѡр	кѡук	каук
рѡбѡр	рибѡр	тѡлѡш	талѡш
сѡтѡр	ситѡр	чѡуш	чауш
јѡурѡш	ѡурѡш	пѡрвѡз	первѡз
кѡмѡд	комѡт	сѡлдѡт	солдѡт-ин
лѡмѡн	лимѡн		

Въ тие всичкитѣ имена отъ мжжки родъ двойниятъ акцентъ " стои намѣсто ` — тъй щото отклонението е на *сръбска страна*; ср. Jagić, Arch. für sl. Philologie VIII. стр. 606.

Нека се отбелѣжатъ и следващитѣ 6 думи, които въ сръб. иматъ грависъ на първия слогъ, пъкъ българското имъ ударение не е споредъ правилото на втория слогъ, а пакъ на първия, както въ сръбски:

кѡсијер	кѡсер	крѡснѡк	крѡсник
крѡпијел	кѡрпел	сѡднѡк	сѡдник
шѡрѡк	шѡрак	шѡпрѡг	шѡбрак

Сега нека се опитаме да си разяснимъ отношението на думитѣ съ ударение като јѡнѡк, рѡкѡв къмъ общия принципъ за българското или въобще славянското ударение. Думитѣ съ такова ударение сж единственитѣ, които при сравнение на българското ударение съ сръбското представятъ не малка мжнотия, щомъ иска човѣкъ да ги приведе въ съгласие съ акцентния принципъ; защото у тѣхъ виждаме, какъ суфикситѣ ак, ав, ач, ар и пр., на които първичната дължина не може да се отрича, носятъ въ имен. падежъ ударение: јѡнѡк, рѡкѡв, на старобългарско или старославянско ударение приведено, значн јѡнѡк, рукѡв, т. е. противоречие къмъ акцентния принципъ. Какъ да си разяснимъ сега това противоречие? Да-ли тукъ имаме работа съ истинско, старославянско отклонение отъ общия принципъ, или дължината, която намираме, въ сръбски следъ грависа (јѡнѡк, рукѡв) е само *сръбска дължина*, а не въ сжщо време и старославянска. Нуждно е да намѣримъ разяснение за тие думи толкозъ повече, че тѣхното число не е тъй малко, за да можемъ да ги земемъ за прости „изключения“. Отъ разяснението на тие думи зависи речи и цѣлиятъ акцентенъ принципъ, или да бжде признатъ като общъ, безъ изключения законъ, или да изгуби голѣма часть отъ цената си.

Всичката мжнотия или всичката неправилностъ на думитѣ съ ударение като злѡтѡр, крѡвѡк, ѡнѡк, рѡкѡв, крѡкѡч състои въ именителниятъ имъ падежъ, защото ударението на другитѣ падежи е съвсемъ правилно: суфиксната сричка дълга — ударението скача затова на падежното окончание; родителенъ падежъ: злѡтѡра, крѡвѡка = златѡрѡ, крѡвѡкѡ; дате-

ленъ падежъ: златáру, кривáку, и пр. точно тѣй, както родителенъ падежъ: úма = умà, дателенъ úму = умÛ и пр. Пита се сега, да-ли тѣй нареченитѣ „дълги суфикси“ ак, ар, ач и пр. сж били едно време и въ именителния падежъ дълги тѣй, както въ другитѣ падежи, или тая дължина, която виждаме въ сръбския номинативъ, е напосто пренесена отъ косвенитѣ падежи? На това питане си позволявамъ да отговоря è това: *дължината, която виждаме следъ грависа въ сръбския номинативъ отъ думи като златáр, кривáк, јунáк, рукáв, кракáч* и пр., макаръ да ни се показва оригинална, първоначално славянска, защото я срѣщаме пакъ като дължина и въ други славянски езици (чакавски, словенски и чешки), все пакъ не може да се земе като оригинална (въ именителенъ падежъ!), защото има много признаци, които ни даватъ да предполагаме, че тя е пренесена отъ *косвенитѣ* падежи (златáра, златáру, златáром, златáри, златáра̄ златáримá, златáре и пр.), дето е наистина оригинална, сиречь старославянска. Но въ именителния падежъ, дето споредъ югоизточнитѣ славянски езици ударението пада на суфикса, тая дължина суфиксна трѣбва да бжде *съкратена* именно *вследствие на ударението*, което следъ изчезването на ероветѣ скочило на нея (югоизт. слав. златáр стои намѣсто пò-предишно златáръ̄). Па ако приемамъ тука, щото една предишна дълга гласна да става кратка тутакси щомъ получи ударение, приемамъ го, не, щото тѣй изисква още напълно недоказаниятъ славянски акцентенъ принципъ, а защото имамъ за това основания, защото виждамъ много примѣри въ сръбски езикъ, какъ една и сжща гласна, въ единъ и сжщи коренъ и слогъ бива ту кратка, ту дълга споредъ това, дали е *съ* ударение или *безъ* ударение. Тѣй напимѣръ отъ крило се получава адј. криласт; отъ звијезда — звијездаст; отъ луг, луга — лужан; отъ снйјег, снйјегá — снйјжан; отъ гријех, гријеха — гријешник; отъ млáд, млáда, — млáдост; луд, луда — лудост; жив, жива — subst. живá; отъ дух — сдухá; отъ плáтити — плáтка и пр. Такива примѣри можалъ бихъ да наведе твърде много, ала не е нужно да ходимъ на далекъ; нека останемъ при нашитѣ суфикси ак, ач, ар и пр., защото и тѣ сами ни даватъ твърде сгодни примѣри за отношението на едновременния квантитетъ къмъ ударението. Отъ сръбски виждаме, че тие суфикси сж ту кратки, ту дълги и то сè споредъ това, дали сж носили едно време ударение или не. Това отношение се разваля *само* въ именителенъ падежъ един. число, дето виждаме реченитѣ суфикси въ днешния сръбски езикъ: дълги, при всичко че старото ударение е лежало на тѣхъ (рукáв = рукáв, јунáк = јунáк, златáр = златáр).

Че дължината или кратчината на тие суфикси зависи отъ *ударението*, показа г. професоръ Лескинъ въ своитѣ „Изследвания“ върху квантитета и ударението въ сръбски.

Отъ тѣзи изследвания се вижда, че за дължината и ударението на тѣй нареченитѣ *дълги суфикси* (ар, ач, ак, ун, ик и пр.) има въ сръбски неизменно правило, което може да се изкаже тѣй: *дето суфиксниятъ вокалъ носилъ ударение въ старославянски, днесъ е въ сръбски кратъкъ, а дето е билъ безъ ударение — днесъ е въ сръбски дълъгъ*. Това правило, или това постоянно отношение между квантитета и ударението на реченитѣ суфикси г. професоръ го споменава на нѣколко мѣста въ делото си (вижъ: *Quantität im Serbischen* №№ 1, 4, 7, 11, 18, 21, 34, 40, 42, 50 и 54) и то именно сѣ при такива случаи, дето покрай имената отъ мъжки родъ съ реченитѣ суфикси има насрѣща имена отъ женски родъ, образувани съ сжщитѣ суфикси: мъжки родъ дрвѣр — ж. р. дрвара, м. р. врѣчѣр — ж. р. врѣчара, м. р. златѣр — ж. р. златара, м. р. дивлѣак — ж. р. дивлѣака, м. р. рѣѣак — ж. р. рѣѣака, јѣлик — јѣлика, пртлѣг — пртлѣга, бјѣлуг — бјѣлуга; а тѣй сжщо: на срещу м. р. рѣкѣв — ж. р. дѣбрава, држава; на срещу м. р. кѣпѣч — ж. р. крилача, крикача; на срещу јѣлик — ж. р. бѣника, млѣдика; на срещу м. р. слѣдкѣш — ж. р. врѣтиша, плѣтиша; на срещу дивлѣак — лѣжѣака, пѣжѣака и пр. Въ тие всичкитѣ наведени думи и въ други подобни, колкото могатъ да се намѣрятъ още — старото ударение пада сѣ на суфиксната гласна: дрвѣр = едновремено дрвѣр, а ж. р. дрвара = едновремено дрвара, и въ такъвъ случай женскитѣ имена иматъ сѣ кратка суфиксна гласна — значи, съвсемъ съгласно съ акцентния принципъ — а само имената отъ мъжки родъ правятъ изключение въ сръбски. Защо сега тѣй? Не владѣятъ ли у еднитѣ и у другитѣ сжщи обстоятелства, или, ако има разлика, то каква е тя? — Разликата между еднитѣ и другитѣ е тази, че мъжкитѣ имена мѣстятъ ударението си въ косвенитѣ падежи, а женскитѣ го не мѣстятъ; при това мѣстене суфиксниятъ вокалъ у мъжкитѣ имена остава *предъ* ударената сричка и е *дълъгъ* (дрвѣра = *дрвѣрѣ, дрвѣру = *дрвѣрѣ), когато сжщиятъ вокалъ у женскитѣ имена си остава презъ цѣлото склонение сѣ подъ ударението (родителенъ падежъ дрвѣре = *дрвѣре, дат. пад. дрвѣри = *дрвѣри, вин. пад. дрвѣру = *дрвѣру и пр.) и е сѣ *кратъкъ*. Сега щомъ виждаме, какъ едни и сжщи суфикси, кога сж подъ ударение (въ всичкитѣ падежи на думи отъ женски родъ като дрвара) сж *кратки*, а кога сж безъ ударение (въ всичкитѣ *косвени* падежи на имената отъ мъжки родъ: дрвѣра, дрвѣру, дрвѣра, дрвѣром, дрвѣру; множеств. число дрвѣри, дрвѣра, дрвѣрима, дрвѣре) сж *дълги*, то, мисля, имаме право да предпологаеме, че това сжщо правило е струвало едно време и за имен. пад. единств. число при имената отъ мъжки родъ, т. е. че и *дрвар* едно време е гласяло дрвѣр тѣй, както женски родъ дрвѣра и че сегашната дължина въ имен. падежъ един. число дрвѣр е на просто взета отъ косвенитѣ падежи.

Сега ще наведе едно хубаво отношение между квантитета и ударението на женскитѣ имена съ дълги суфикси помежду имъ, отношение съвсемъ еднакво съ отношението каквото е владѣло едно време и между имен. падежъ един. число *дрвар* и косвенитѣ падежи *дрвара* и пр.

Покрай имената сжществ. отъ женски родъ, съ „дълги“ суфикси, нѣкои отъ които наведохъ горе (дрвара, јелика, кривача и пр.) и които иматъ за ударение грависъ на третия слогъ отъ края, има въ сръбски и други съвсемъ подобни *по форма* сжществ. отъ женски родъ, ала различни по ударение; различни затова, защото не носятъ *грависъ* на третия слогъ отъ края, както първитѣ, а носятъ *акутъ* на предпоследния слогъ; значи, различаватъ се отъ първитѣ не само по мѣстото на ударението, но и по квантитета на суфиксната сричка. Съ други думи, намираме въ сръбски *две групи* сжществ. имена отъ жен. родъ, образувани съ сжщи суфикси, ала съ различно ударение; схемата на еднитѣ е $\overset{\cdot}{\text{---}}$, а на другитѣ $\overset{\cdot}{\text{---}}$; тѣй намираме въ сръбски:

покрай	кòприва	—	тетѣва, статѣва, одѣва
„	дѹбрава	—	мељава
„	брашнара	—	гудара
„	јелика	—	јелика
„	главура	—	жмура
„	прѣкаја	—	абја, домаја, мјешја
„	гагула	—	громаула, гунгула
„	сјѣкуна	—	вртуна

Сега тѣй като въ дѹбрава *a*-то е кратко, защото е било преди съ ударение (дубрава), а пѣкъ въ мељава е сжщото *a* дълго, защото е било преди безъ ударение (мељавă), съвършено тѣй сжщиятъ суфиксенъ вокалъ *a* трѣбва да е билъ едно време и въ именителния падежъ рукав тѣй сжщо кратъкъ, защото е носѣлъ ударение, тѣй както сжщиятъ вокалъ е въ косвенитѣ падежи дългъ, защото е билъ тамъ преди безъ ударение (рукава = рукавă). На кратко речено, получавате тая пропорция, като сравнимъ употрѣблението на дългитѣ суфикси:

Дѹбрава: мељава = рукав: рукавă, или, което е все едно:

дубрава: мељавă = рукав: рукавă,

която пропорция твърде красноречиво показва квантитета на „дългитѣ“ суфикси въ именителенъ падежъ единствено число.

Най-после нека споменемъ и това:

Ако бѣше рѹкăв по всичко равенъ на стария именителенъ падежъ, то щѣше сричката предъ старото ударение да бже въ много случаи дълга; защото повечето думи съ тѣй нареченитѣ дълги суфикси иматъ дълга коренна гласна. Но

тъй като квантитетътъ въ рѹкѡв е пренесенъ отъ другитѣ падежи, въ които дължината на коренната гласна по единъ законъ¹⁾ изчезва, то е могло да бжде пренесено въ им. пад. само това, което е имало въ косвенитѣ падежи: *дълга суфиксна гласна и кратка коренна гласна*, тъй щото въ сегашния сръбски номинативъ (рѹкѡв) виждаме противоположна квантитетна схема наспротивъ стария номинативъ: намѣсто

—) = сръбски $\underline{\quad}$, произлѣзло $\underline{\quad} (= \underline{\quad} \underline{\quad}) = \underline{\quad}$

Като вземемъ всичко това предъ видъ, що казахме за квантитета на суфиксната гласна въ им. пад. един. ч., мисля, не остава никакво съмнение, че речената суфиксна гласна е била кратка и че дължината ѝ въ сръбски е взета напросто отъ другитѣ падежи. Отъ горното виждаме, че макаръ казанитѣ суфикси и да се гледатъ като постоянни, стари дължини, ала тие дължини сж били едно време въ всичкитѣ югоизточни сл. езици, па може и въ праславянски, въ зависимостъ отъ ударението: ако сж стоели *предъ* ударението задържали сж дължината си, ако сж стоели *подъ* ударението — губили сж я.

Отъ всичко това следва:

1. Ако сиркумфлексътъ въ им. пад. ед. ч. отъ наведенитѣ съ дълги суфикси (рѹкѡв, јѹнѡк, дрѡвѡр и пр.) не означава оригинална дължина, тогава нѣма въ сръбски вече ни една дума, която да има следъ *грависъ* или *акутъ* сжща оригинална дължина: всички такива срички (следъ ' и '), т. е. сричкитѣ, които въ по-стариятъ езикъ носили ударение, били едно време *безъ изключение кратки*.

2. Ако рѹкѡв стои намѣсто рѹкѡв, а това намѣсто предишно рѹкѡв т. е. щомъ виждаме, какъ предишна дълга сричка се скратява като дойде подъ ударение, то получаваме и отъ това явление още едно потвърждение за нашия акцентенъ принципъ; увѣряваме се, че въ югоизточнитѣ славянски езици едно време нѣмало изобщо никакъ *ударени дължини* — *дълги срички съ ударение*, а щомъ е трѣбовало да дойде подъ ударение такава сричка, то се е *тутакси скратявала*.

¹⁾ Тоя законъ е, че дълга сричка въ стария славянски езикъ, както и въ стария сръбски, е могла да стои *само непосредствено предъ*, или *следъ* ударената сричка. Всѣка втора или третa сричка *предъ* или *следъ* сричката съ ударение е трѣбовало да бжде непремѣнно кратка. Тоя законъ е запазенъ още до днесъ напълно въ сръбскиятъ езикъ, дето дълга срички предъ ударението е невъзможна. Тъй сжшо и въ чакавски виждаме, че се е запазилъ сжщия законъ, ала само за сричкитѣ предъ ударението, тъй като дълга сричка следъ ударението чакавски не търпи. Ср. Leskien, Quantitat im Serbischen стр. 6 и 7.

III група. Квантитетна схема — —

И отъ тая група излиза ясно доказателство за кратко-сричното славянско ударение отъ самия контрастъ между схемати на тая група и на предишната: докато думитѣ по предишната (II) схема — — носятъ ударението си на първия слогъ (жѣрѣв), то думитѣ по третята схема — — акцентуватъ последния слогъ (гла̀ва = гла̀вѣ) — значи и въ двата случая все краткия слогъ. Отклоненията и тука сж толкозь малко и тѣй лесно се обясняватъ, щото не даватъ ни най-малкъ поводъ да се съмняваме въ истинността на поставениятъ акцентенъ принципъ.

1. Отъ мъжки родъ.

брѣјег	брегѣтъ ¹⁾	јѣк	екѣтъ
бѣјег	бегѣтъ	крѣк	кракѣтъ
бѣд	бодѣтъ	квѣс	квасѣтъ
цвѣјег	цветѣтъ	ка̀л	ка̀лтѣ и калѣтъ
чѣн	чѣнѣтъ и чинѣтъ	ку̀м	кумѣтъ
брѣст	брѣста ж. р.	ло̀м	(ломѣтъ)
чу̀к	чукѣтъ	лу̀к	лъкѣтъ
да̀р	дарѣтъ	мѣјех	мехѣтъ
ба̀р	бирта ж. р.	мо̀р	морѣтъ
да̀н	денѣтъ	ма̀к	макѣтъ
ду̀х	духѣтъ	му̀ж	мѣжѣтъ
ду̀г	дѣлгѣтъ	плѣјен	пенѣтъ
глас̀	гласѣтъ	пра̀х	прахѣтъ
гра̀д	градѣтъ	пра̀з	празѣтъ
гу̀з	бѣзѣтъ	прѝд	придѣтъ ж. р.
хла̀д	хладѣтъ	рѐд	редѣтъ
хва̀т	безъ членъ	стрѣв	стрѣвѣтъ ж. р.
ха̀к	хакѣтъ	свѣјет	светѣтъ
дрѝјен	дренѣтъ	снѣјег	снегѣтъ
бѝк	бикѣтъ и бикѣтъ	смѣјех	смехѣтъ
грѝјех	грехѣтъ	вид	видѣтъ
кльуч̀	кльучѣтъ, но кльучѣве	зу̀б	зѣбѣтъ
лѣјек	лекѣтъ	ду̀б	дѣбѣтъ
мѝр	мирѣтъ	клас̀	класѣтъ
па̀нъ	пѣнѣтъ	лик̀	ликѣтъ
пѐк	пекѣтъ, пековѣ	ста̀н	станѣтъ
су̀д	сѣдѣтъ	вѣјек	векѣтъ
ум̀	умѣтъ	ва̀р	варѣтъ, варѣтъ
ло̀в	ловѣтъ	вра̀т	вратѣтъ

¹⁾ И тука споменувамъ, че сравнението на съществителнитѣ имена е възможно само за им. или геср. винит. падежъ, тѣй като другитѣ падежи въ български езикъ изчезнали.

Бѡг	боговѣ	зид	зидѣт
бѡј	боиѣт	крѹг	крѹгѣт
брѡд	(бродѣт)	смрад	смрадѣт
дажд	дѣждѣт	срам	срамѣт
дол	долѣт	страх	страхѣт
сан	сэнѣт	дом	домѣт
сѹд	сѣдѣт	дрѡб	дрѡбѣт
трг	(тѣргѣт)	гној	гноиѣт и гноита
трн	трнѣт	лѣд	ледѣт
тйр	тирѣт	таст	тъшта
трѹд	трудѣт	лѡј	лоита
враг	врагѣт	мѣд	медѣт
вйр	вирѣт	мѡст	мостѣт
жлийеб	жлебѣт	нѡс	носѣт
лист	листѣт и листѣт	плѡд	плодѣт
пѡт	потѣа	рѡд	родѣт
рог	рогѣт	тѡр	торѣт

Отклоняватъ се :

пѹт	пѣтѣт	бук	бѹкѣт
сап	сапѣт	раст	рѣстѣт
зѡр	зѡрѣт	трѹп	трѹпѣт
смѡк	смѡкѣт	брѹс	брѹсѣт
хѡд	хѡдѣт	газ	газѣт
бѡр	бѡрѣт	кѡс	кѡсѣт
дѡст	дѡстѣт	саг	сагѣт
гѡст	гѡстѣт	прѹт	пѣртѣт
сѡј	сѡиѣт	гѣм	гѣмѣт
крај	краиѣт	срп	сѣрпѣт
пѡст	пѡстѣт	шип	шипѣт
рај	раиѣт	струк	стѣркѣт
рѡј	роиѣт	чам	чамѣт (срѣб. още и чѡм)
сѡк	сѡкѣт	ѣар	киѡрѣт
хан	ханѣт	храст	'растѣт
нѡж	нѡжѣт		

Двусложни отъ мъжки родъ:

гајтан	гаитан	Дѡјчин	Доичин
мајдан	мадем	трѣж	тѣрпѣж
грабеж	грабѣж	адет	адѣт
калеж	калѣж	бадем	бадем
крѣж	кѣрпѣж	барут	барѹт
младеж	младѣж	чѣрек	чеирѣк
палеж	палѣж	кѡтил	кѡтил
ситнеж	ситнѣж	варош	варѡш
зѣфир	зехир		

Исклучение: биво — бивол.

Къмъ тие двусложни думи сж наброени у Павича още нѣколко двусложни съставени думи, като: прѣрок, наро̀д и пр. Тие думи се не съгласяватъ всичкитѣ съ ударението си, защото се смѣсили едни въ български, други въ сръбски съ други сложни думи, а пѣкъ нѣкои сж наново, самостоятелно образувани било въ единия, било въ другиятъ езикъ; въ трети пѣкъ влияялъ глаголтѣ, съ който сж съставени, съ ударението си тѣй, щото имаме въ сръб. на̀кит — бълг. на̀кит, сръб. на̀низ — бълг. на̀низ, на̀сип — бълг. на̀сип и пр. Най-добре ще бжде, ако се не сравняватъ никакъ такива думи. Тукъ само ще спомена, че отъ такивато думи само 20 има и въ двата езика (сръбски и български); отъ тие 12 — се не съгласяватъ, а само 8 се съгласяватъ съ ударението си.

Други имена отъ мъжки родъ:

скѹпац	скѣпѣц	кр'мак	кърма̀к
пијѣтао	петѣл	па̀так	пата̀к
ража̀н	рѣжѣн	тѐлац	телѣц
гу̀сак	гѣса̀к		

Изключения:

за̀jem	за̀ем	пѐтак	пѐтък
пѝляк	пѝлляк	пѝјесак	пѐсък

Думитѣ: мѣзак, смѣсао, пѝсак, тѣйјесак, тѣта̀н, ла̀кат, вѣйјесак, ма̀јстор, та̀бор, ра̀бош, а̀нѣо, пѐнѣер, на които отговарятъ думи въ български пакъ съ ударение на първия слогъ: мѣзѣк, смѣсъл и пр. — тие думи иматъ намѣсто "

Отъ 152 сравнени думи отъ мъжки родъ 116 се съгласяватъ съ ударението си, а само 36 се не съгласяватъ.

2. Отъ женски родъ.

бијѣда	беда̀	ту̀га	тъ̀га
ду̀га	дѣ̀га	вла̀ка	влага̀
хва̀ла	фа̀ла	жа̀ра	жара̀
лијѣха	лѐха	пѝла	пила̀
лу̀ка	(лъ̀ка)	ку̀па	купа̀
ма̀за	маза̀	свѝла	(свила̀)
рѐса	рѐса	цѝјена	цена̀
ријѣка	рѐка	хра̀на	храна̀
ру̀да	ру̀да	мѝјена	мена̀
глѝста	глистѝа	јѐла	елѣ̀а
клијѣште	клѐштѣ	ку̀ла	кула̀
бра̀зда	бра̀зда	сла̀на	слана̀
звѣјѣзда	звѐзда	ср̀на	сърна̀
мо̀ба	мо̀ба	свѝња	свинѝа

кр'ма	кърма	стријела	стрела
снага	снага	слуга	слуга
трава	трева	брада	брада
душа	душа	врба	върба
глава	глава	рука	ръка
грѣда	грѣда	стријѣда	средѣ
страна	страна	стијѣна	стѣна
пѣта	пѣта	зима	зима и зимѣ

Отклоняватъ се:

клѣпа	клѣпа	вада	вада
буна	буна	кѣша	кѣша
кр'па	кърпа	лѣћа	лѣшта
пѣла	пѣла	гѣша	гѣша
мр'ша	мърша		

Останалитѣ изключения сж *собствени имена*: Нѣда, Сѣва, Вѣда и пр., които не могат да се сравняватъ, защото въ български ез. всичкитѣ собствени имена безъ изключение, щомъ окончаватъ на гласна, акцентуватъ все предпоследния слогъ. Па отъ друга страна и сръбското ударение Нѣда не е старо.

Тѣй сжщо и петтѣхъ думи отъ женски родъ: напаст, намѣр, нарав, наруч, причест, на които отговарятъ българскитѣ напаст, намер, наръч, причест (нѣрав е мжжки родъ), не могат да се сравняватъ, тѣй като въ български езикъ изобщо *нѣма* двусложни или многосложни думи отъ ж. р. на съгласна, които да носятъ ударение на последния слогъ. Единствено изключение прави лѣубѣв (срб. лѣубав) и то навѣрно, защото ударението на тази дума не е народнобългарско.

А следнитѣ речи отъ ж. р. иматъ въ сръбски сиркумфлексъ ^ намѣсто по-предишен двоенъ грависъ "; сиркумфлексътъ или дължината е предизвикана въ повечето случаи отъ съгласнитѣ j, n, v, л и р, които следватъ следъ ударената гласна. Затова тие думи падатъ за право въ първата група. Ето ги: дѣјка, шѣнка, црква, гѣжка (гѣжка), грѣвна, Рајна, Стѣјна, тѣјна, ујна (вѣйна), клѣтва, Анка, бѣлка, брнка (брѣнка), бѣчка, чѣтка, чѣвка, дѣјка, дѣјка, гѣтка, грѣшка, хѣјка, мѣјка, мѣчка, пѣјка, Пѣтка, Рајка, Стѣнка, Стѣјка, Стѣјка, свѣрка, сѣјка, слѣмка, сѣјка, шарка, травка, трѣмка (трѣнка), Жѣвка, жѣнка, спѣнка, трѣјка, двѣјка, дѣра (и дѣра), сѣша, жѣћа (жѣда). Само чѣлма има бълг. чѣлма.

Като се не броятъ тие и като се оставятъ на страна и думитѣ като напаст, излиза, че отъ 53 думи отъ ж. р. съ квантитетъ — — 44 иматъ ударение въ български на втория слогъ, а само 9 се отклоняватъ.

3. Отъ срѣденъ родъ.

крило	крилò	лице	лицè
пријєво	чървò	тр'ло	търлò, турлò
гнијєздо	гнездò	брање	бранè
јаје	јајцè	клање	кланè
клијєшта	кleshтè	прање	панè
уста	устà	пиње	питиè
врата	вратà	вријєме	време
биче	бичè	кумче	кумчè
тане	таанè	змијче	зъмчè
звòнче	звънчè	ћосе	кюсè
дијєте	детè	йсе	исè
парче	парчè	свињче	свинчè
шивета	шивèта, шъвèта	млијєко	млèкоимлекò
ўже	вўже и вўжè	вино	вино и винò

Отклоняватъ се :

руно	руно	нијємче	нємче
------	------	---------	-------

Къмъ горнитѣ имена отъ срѣденъ родъ г. Павичъ навѣжда още и тие тѣ наречени Нурocoristica (скратени имена за галене), на които дължината г. Ягичъ тълкува именно като следствие отъ съкращението (ср. Arch. f. sl. Phil. V. стр. 609): ћиро, цїго, ћело (кєлиу, кєлчу), ћоро, (киòрчу), ћосо (киòсу), цр'њо (чєрнїу), Дако, Др'љо, Ђуро (Гїуру), Груїо, гольо, Кóјо, Кóсто, Кóчо Кристо, Мїјо (Мїху), Мїшо, Мèдо, Мáто, Пèшо, Рáјо, Стóјо, Тáшо. Тѣзи думи не могатъ да се сравняватъ *едно*, защото ударението имъ въ сръбски не е старо, *друго*, защото ни едно подобно име въ български нѣма ударението си на последния слогъ.

Другитѣ сжщ. имена отъ срѣденъ родъ, които иматъ на първия си слогъ облясто ударение, трѣбва да се раздѣлятъ на две: едни, въ които сиркумфлексътъ е старъ, т. е. произлѣзълъ още на общославянска или поне на старосръбска почва (класје) и други, въ които ^ стои или намѣсто ' (злато), или намѣсто " (стадо).

Първитѣ се слагатъ по ударението си съ българскитѣ съответствени думи, защото дължината имъ е стара и произлѣзла отъ единъ и сжщи принципъ, а отъ вторитѣ се съгласяватъ само оние, въ които ^ стои намѣсто ".

Оние сжщ. имена отъ ср. р., въ които дължината е стара, се познаватъ и по това, че тѣ сж обикновенно събирателни имена съ окончание *je* = бълг. *e* или *ie*:

дубље	дѣбе или дѣбие	рѡбље	рѡбе, рѡбие
дрвље	дѣрве, дрѣвие	снѡплѣ	снѡпе, снѡпие
грѡбље	грѡбе, грѡбие	здрѡвлѣ	здраве, здравие
клѡсје	клѡсе, клѡсие	бѣље	бѣле, бѣлие
лѡзје	лѡзе, лѡзие	грѡжѣ	грѡзде, грѡздие
кѡље	кѡле, кѡлие	лѣшѣ	лѣсте, лѣстие
пруѣе	пѣрте, пѣртие	трѣе	трѣне (трѣние)
зѣље	зѣле (зѣлие)		

А какъ се привеждатъ тие думи въ съгласие съ акцентния принципъ, ще видимъ по-после, като дойде редъ да говоримъ за *мѣстенето на старославянското* ударение. Тукъ само споменувамъ, че тие думи не противоречатъ никакъ на общия принципъ, даже и потвърдяватъ го: въ тѣхъ всичкитѣ ударението скочило на първия слогъ затова, защото гласната, на която стояло по-напредъ, *станала дълга* следъ сливането на двете гласни (*ѣе, ѣе*) въ окончанието: клѡсје е отъ по-предишно клѡсѣ, отъ което следъ като произлѣзло клѡсѣе, ударението не можело да стои на дългото окончание и преминало на коренната гласна, при всичко, че и тя е била дълга, ала все по-слаба отъ новата дължина въ окончанието. Че окончанието е било дълго и съ ударение едно време, показва още чакавското ударение на събирателнитѣ: класјѣ и чешкото *í* въ подобни думи.

Отъ другитѣ сжщ. отъ ср. р. съ дълга коренна гласна: сѹнце, зрѣнце, цѣрство, стѣдо (покрай стѣдо) и грѣце стоятъ намѣсто сѹнце, цѣрство и пр., а пѣкъ: дријѣво, сѣјено, злѣто, мѣсо, тѣјело, тѣјесто, дрвце, шѣше, прѣсе, близне стоятъ намѣсто дријѣво, злѣто и пр.

Ако не броимъ сега тие сжществителни отъ ср. р. съ облясто ударение, а тѣй сжщо и предишнитѣ сжществителни на *о*, то останалитѣ отъ срѣденъ родъ думи се сгаждатъ напълно съ ударението си: 28 правилни срещу *две* изключения.

IV група. Квантитетна схема — —

Тѣй като въ тая група отиватъ думи, на които и двата слога сж дълги тѣй, што ударението въ български трѣбва да падне както и да е на *дълга срѣчка*, то на първи погледъ ще се стори, като че думитѣ отъ тази група отиватъ противъ общия славянски принципъ за ударението. Ала не е тѣй. Първо и първо, общи думи (български и сръбски) отъ IV. група има изобщо толкова малко, што ако бѣха и сжщи изключения, пакъ нѣмаше да разклатятъ ни най-малко акцентния законъ; а после и тие, колкото ги има, може човѣкъ лесно да приведе въ съгласие съ общиятъ акцентенъ принципъ.

Двусложни думи съ двойна дължина (—) срѣщаме у г. Павича на три мѣста:

1). На стр. 34 по примѣръ л б ѿ в 26 думи, отъ които *ни една* се не употрѣбвява въ български, за това не може да бжде и сравнение съ тѣхъ. Но пакъ нека бжде речено, че всичкитѣ 26 думи (освенъ *јарѣк*, *мѣтѣж*, *кѹтѣак*, *рѣжѣак*) сж все такива, които окончаватъ на *ој* или *ов* и дето то е дълго именно зарадъ следното *ј* или *в*, както казва г. Д-ръ Маретичъ на стр. 28 въ 57 кн. отъ *Rad*; тѣй щото, ако имаше такива думи въ български, то ударението имъ щѣше да пада на първоначално *кратка гласна*.

2). На друго мѣсто навежда г. Павичъ на стр. 59 още 32 думи съ двойна дължина, отъ които само петъ ги има и въ български и то: *лѣтѣник*, *штѣрѣник*, *бѣлѣник*, *празѣник*, *пѹтѣник*.

Отъ тие думи първитѣ две се обясняватъ по формулата *tāga — tāga*: дължината у тѣхъ на първата сричка не е стара, защото основнитѣ имъ думи *нѣматъ* дълга гласна (*лѣто*, *штѣр*). Третята думе има *намѣсто* *'или'* (сравни: *бѣлан*, *бѣлна*, *бѣлно*). Само въ двете последни думи дължината на първата сричка като че е стара и че тие две думи ще трѣбва да причислимъ къмъ категорията на думитѣ като *класѣ* и да кажемъ, че и тукъ имаме работа съ старославянско акцентно мѣстене и то въ прилагателнитѣ имена *празѣнѣ*, *пѹтѣнѣ*, които стоятъ за основа на тие думи и които иматъ наистина подвижно ударение: български *празѣн*, *празѣнѣ*, *празѣнѣ*; руски *путь*, *путь*, *путь*.

3). И най-сетне още на 59 стр. отъ книгата на г. Павича намираме 21 дума съ двойна дължина по примѣръ *благѣст* (род. *благѣсти*), отъ които пакъ само *седемъ* има и въ български: *благѣст*, *драгѣст*, *харѣст*, *мирѣст*, *свѣтѣст*, *тајѣст*, *верѣст*. Споредъ сръбското ударение би трѣбвало на български да се казва *благѣст*, ала такова ударение въ български е невъзможно, защото ударението на подобни думи въ български се повело по ударението на: *жѣлѣст*, *прѣпѣст*, *пѣгѣн*, *чѣлѣст* и пр. А защо и сръбски не е *благѣст*, *драгѣст* и пр., това разяснява г. проф. Лескинъ въ дѣлото си върху сръбския квантитетъ на стр. 123, като казва, че ударението на тие думи зависи отъ *основната дума* въ сръбски: *благѣст*, *драгѣст* се казва затова, защото се говори: *блага*, *благо*, *драга*, *драго*, а втората сричка (*ѣст*) е дълга по аналогия; защото другитѣ думи отъ ж. р. на съгласна (*жѣлѣст*, *пѣгѣн*, *чѣлѣст* и пр.), на които ударението е съвсемъ по правилото, иматъ все *дълга суфиксна гласна*.

Съ това свършваме сравнението на двусложнитѣ съществителни. Това сравнение може да се продължи още и къмъ него да се привлѣкатъ *всичкитѣ* двусложни думи изобщо и

при всичкитѣ ще видимъ все сжщото явление, което има за причина все единъ и сжщи законъ и което може да се изкаже на кратко: *Българска ударена сричка отговаря винаги на първоначална кратка сричка*. Като знаемъ това, ще можемъ всѣки пжтъ да познаемъ, какво е било първоначалното ударение на всѣка дума, щомъ ни е зададена първоначалната ѳ квантитетна схема (предполага се схема отъ една кратка и една дълга сричка): ако думата има схема — —, то първоначалното ѳ ударение пада или падало на втория слогъ; ако пъкъ дадената дума има квантитетна схема — —, то ударението ѳ ще е било безъ съмнение на първия слогъ.

Споредъ тоя законъ, да се акцентуватъ само краткитѣ срички, законъ, който за първоначалнитѣ думи, както видѣхме, не познава почти никакви изключения, *дългитѣ* коренни срички не приематъ на себе си ударение, а го отмѣтатъ кое на следната, кое на предната сричка и причиняватъ така известната акцентна подвижностъ, обща на всичкитѣ югоизточни сл. езици; тѣй напр. отъ сръбски виждаме, че гласната въ корена глāv е дълга (глава) и като сравнимъ всичкитѣ производни думи отъ този коренъ, виждаме, че коренната гласна а не носи ни въ една отъ тѣхъ ударение на български: главā, главī, главїца, главїна, главнїа, да главā, главєн, оглав, гологлав, вироглав, въртоглав, штуроглав, нā глав, прєзглава и пр.; само въ отдѣлни случаи, като зв. п. главо, прил. главєн, ударението пада и на коренната гласна, ала такива случаи иматъ и тѣ своята причина въ сжщиятъ акцентенъ принципъ, както ще видимъ по-после.

Тѣй както коренъ глāv, отхвърлятъ отъ себе съ ударението напр. и следнитѣ още дълги корени:

Коренъ рѣк — сръб. рѣка; бълг.: рѣкā, рѣцє, рѣчїца, рѣкāv, рѣкѹнка, рѣкѹка; нāрѣч, обрѣч, зарѣки, нāрѣчници, нāрѣки, од рѣки, рѣченїци и пр. И тукъ, както и при всичкитѣ други дълги корени, колкото случаи има съ ударение на коренната гласна, си иматъ все своята причина и основа пакъ въ общиятъ акц. законъ. Такива случаи представляватъ все единъ видъ *българско* или даже *старославянско* акцентно мѣстене; тѣй напр. дето въ бълг. се казва да зарѣчам, причината е тази, че тука скочило първоначалното ударение, следъ като ударената гласна въ зарѣчāм станала дълга вследствие на контракцията: зарѣчаам = зарѣчāм.

Коренъ стрѣл — сръб. стријела; бълг. стрелā, стрелї, стрелїца, стрелєц, стрелбā, да стрелā, устрел.

Коренъ дух — сръб. дѹх, дѹша; бълг. духът, духовє духлò душнїк, духāло, душā, душїца, да удушā; нā душа, задух, прѹдох.

Коренъ *рд* — срб. рѣд; бълг. редѣт, редовѣ, редѣц, да редѣ, ѹред, ѹреден, ѹредник, ѹредница, дѣреда, бѣз-ред.

Коренъ *кр* — срб. крак; бълг. кракѣт, кракѣ, крачѣц, крачѣ, крачкѣ, на-краки, ѳт-краки.

Коренъ *мж* — срб. мѹж; бълг. мѹжѣт, мѹжие, мѹжѣц, мѹжѣга, мѹж-мѹ, мѹж-тѹ, мѹж-ѹ; руски зѣ-муж.

Коренъ *вл* — срб. влѣк; бълг. влакѣ, влакѣ, влачѹга, ѳблак, прѳвлак, пѳвлак, живѳвлак.

И тѹ тѹ нататѹкъ може човѹкъ всичкитѹ дълги корени да прегледа и у всичкитѹ ще види, че се повтаря сѹщото явление. Разбира се, че тая правилностъ не отива до край; тя владѣе само до тамъ, до като се не намѣсятъ *дълги суфикси* при образуванетоъ било на сѹществителни, било на прилагателни или глаголи. Въ такива случаи бива, щото ударението да пада и на дългата коренна гласна; тѹ напр. отъ коренъ цвијѣт имае бълг. цвѣте, отъ глава — *възглаве*, отъ глѣд — глѣдам, отъ грѹйеж — грѣшна, грѣшно и пр. Тие думи сега: цвѣте, възглаве, глѣдам, грѣшна, грѣшно, въ които ударението пада на дългата коренна гласна, криятъ въ окончанието си все нѣкогашни *двогласни суфикси*: цвѣте, възглаве отъ *цветие, възглавие*, грѣшна, грѣшно отъ *грѣшнаа, грѣшноа*, а тѹ сѹщо и глѣдам отъ *гледаам*. Следъ контрахирането на двете суфиксни гласни въ една *дълга гласна* и ударението по общия принципъ не можело веке да стои тамъ, а скочило на коренната гласна. На тоя начинъ настанало единъ видъ българско или донѣде и общо славянско мѣстене на ударението, което сега се познава всѹки пѹтъ именно по това, че следъ дългата ударена коренна сричка следва пакъ *дълга* сричка, или ако тази дължина е изчезнала въ сръбски, то можемъ всѹки пѹтъ да си я мислимъ, като знаемъ състава на думата. Тѹ ще си разясняваме всѹки пѹтъ ударението на оние думи, които въ сръбски носятъ старъ, първоначаленъ сиркумфлексъ на първата сричка и тая сричка е и въ български ударена, катко що сѹ цвијѣте — цвѣте, млѣдѣ — млѣда, пѣтам — пѣтам. Съ разглеждането на такива думи преминаваме и къмъ другъ въпросъ — къмъ въпроса за тѹ наречената

Подвижностъ на българското или изобщо славянското ударение.

Две причини главно, струва ми се, разклатили първоначалното неподвижно славянско ударение, две причини, които отговарятъ на две много важни явления въ югоизточнитѹ славянски езици:

1. Първото разклащане на славянското ударение произлѣзло, щомъ изчезнали *ероветѹ* въ окончанието.

2. Второто разклащане на славянското ударение произлѣзло, *когато се появили дълги ударени срички.*

1. Въ праславянскиятъ езикъ имало неопредѣлено, ала неподвижно, постоянно ударение т. е. ударението не падало на една опредѣлена сричка отъ всѣка дума, но си оставало тамъ, лето си било първоначално, презъ цѣлата флексия на думата и познатия принципъ или законъ за ударението, който струва ми се доволно доказахме, билъ тогава въ пълната си сила: *всѣкоя ударена сричка била кратка, а нѣкъ дълга сричка е могла да стои само току предъ или следъ сричката съ ударение.*

Подвижносттата на славянското ударение захваща отъ онуй време, откато нѣкои общославянски явления и промѣненія въ произношението преобразили външната форма на известни думи. Промѣнение на външната форма на думитѣ става най-напредъ съ отпадането на ероветѣ ѣ и ѡ; *отъ тогазъ си води началото и подвижносттата на славянското ударение.*

Защо сж изчезнали ероветѣ отъ известни мѣста — не знаемъ; но, че тѣ сж били въ едновременния старославянски езикъ *пълни гласни* — за това надалй ще има кой да се съмнява. Като пълни или сжщи гласни ероветѣ сж носили, разбира се, и *ударение* споредъ положението си — тѣй, както и другитѣ гласни. Но щомъ се явила оная намъ още неизвестна причина, по която ѣ и ѡ изгубили вокалния си характеръ, то и ударението не могло веке да стои на тѣхъ, а се премѣстило на предната сричка; тѣй произлѣзло първото старославянско мѣстение на ударението, което мѣстене сполетѣло всичкитѣ оние думи, които имали въ окончанието си *ударено ѣ* или *ѡ*. Такива думи били напр. всичкитѣ оние сжществителни и прилагателни съ ерово окончание, които днесъ сж познати въ югоизточнитѣ сл. езици като думи съ „подвижно ударение“: срб. (рѣб — род. рѣба — рус. рабà; кѣнь — кѣнь а — коня; грѣјех — грѣјѣха — грѣхà — бълг. грехѣт; ѹм — ѹма — умѣт; трѹд — трѹда — трудà — трудѣт; срб. јѹнак — јунака; рус. козàк — козакà; срб. млàд — млàда — млàдо; рус. мѡлод — молодѡй — молодàя — молодѡе; бълг. млад — младà — младѡ и др. Ударението на такива думи се не мѣсти *днесъ*, както се струва на първи погледъ, а то се е премѣстило отдавна време, и днешното му „мѣстене“ е само привидно; ний мислимъ напр., че думата ум си е била отъ край време едносложна, та като гледаме, че род. пад. отъ нея прави срб. ѹма; рус. умà; бълг. член. умѣт, тутакси ни се струва, че ударението скача *сега* отъ коренната сричка връзъ окончанието, а не смѣтаме, че такива думи, които познаваме днесъ като думи съ подвижно ударение, сж имали едно време *всичкитѣ* въ им. пад. *единъ слогъ повече*, който слогъ именно и носѣлъ

ударението, та като изчезналъ (съ изчезванието на ероветѣ), ударението се отетнало на сричката, която била предъ него: им. пад. ум е гласѣло едно време непретѣнно ум ѣ, тѣй сжщо јунак — јунакѣ, а само следъ като изчезналъ ерѣтъ, произлѣзло днешното ударение: ум, јунак. Такова ударение (ум ѣ) за им. пад. не само, че не отива противъ ударението на другитѣ падежи, но другитѣ падежи го даже изискватъ да бжде такова; защото едва ли можемъ да предполагаме, че докато думата ум напр. има ударението си въ косвенитѣ падежи все на окончанието (срб. ума, уму умом и пр.), тя само въ им. пад. или респ. вин. да прави изключение и да не удара окончанието (ъ), а коренната гласна; защото иначе не разбираме, защо и въ им. пад. ед. ч. да не пада ударението пакъ на окончанието, щомъ това окончание (ъ) е билъ истински звукъ едно време, та е можелъ, значи, да носи и ударение. Съ изчезването на ѣ и ѣ се скратили всичкитѣ думи, които окончавали на ѣ и ѣ, за единъ слогъ; а оние, които имали ударението си на тоя слогъ — премѣстили и ударението си; тѣй произлѣзълъ намѣсто едновременния номинативъ ум ѣ — сегашниятъ ум; намѣсто роб ѣ — роб, намѣсто другар ѣ — другар, намѣсто орѣл ѣ отѣць, вѣтр ѣ — орѣл, отѣц, вѣтр, намѣсто млад ѣ, добр ѣ мждр ѣ — млад, добр, мждр; намѣсто был ѣ, рекл ѣ, несл ѣ — был, рекл, несл и пр. Това *отмѣтане* на първоначалното славянско ударение или тоя *отметъ* може да се нарече *първи славянски отметъ следъ изчезването на крайнитѣ ѣ и ѣ*.

2. Покрай тоя славянски отметъ има други, както се струва малко по-послешенъ, ала пакъ донейде общъ славянски отметъ, който има за причина съвсемъ друго явление: докато първия слав. отметъ има за причина *отпадането на ударени гласни*, то втория слав. отметъ произлѣзълъ пѣкъ отъ *отпагане ударени гласни*. Втория слав. отметъ срѣщаме все въ такива случаи, дето при различни флексии и образувания думи, отъ две срѣщнали се гласни (отъ които едната се ударение!) произлиза чрезъ контракция една *дълга гласна*, която по общия законъ не може да носи ударението, а го отмѣта на предната сричка. Ако сега предната сричка е дълга — произлиза въ срѣбски *първоначално ударена дължина* сир. дълга гласна, която не само въ срѣбски, но и въ *български* носи ударение. Щомъ прегледаме случаитѣ съ такава дължина, тукъ-такъ виждаме, че тѣ всичкитѣ иматъ за причина едно и сжщо явление, което не оставя човѣка ни минутка да се съмнява, че и тукъ имаме работа съ оня мощния славянски акцентенъ принципъ: въ всичкитѣ случаи се явяватъ две дълги срички една до друга, отъ които по-старата приема на себе си ударението, а по-новата остава безъ ударение. Ето ги тие случаи:

1. *Опредѣлената или мѣстоименна форма на прилагателнитѣ имена.* Щомъ се казва въ сръбски отъ неопредѣленото прилагателно млада, млада, млада (бълг. тѣй сжщо: млада, млада), опредѣлено: млади, млада, млада (бълг. млади, млада, млада), а не млади, млада, млада, то въ опредѣлената форма на това и на много други подобни прилагателни се е случило непремѣнно едно премѣстване на ударението въ нѣкое време; защото неопредѣлената форма (млада, млада = млада, млада) е на всѣки начинъ по-стара и като форма и по ударението си отъ опредѣлената. А тѣй като днешнитѣ сръбско-бълг. форми млади, млада, млада не могатъ да бждатъ друго освенъ контрахирани форми отъ по-старитѣ млади, млади, млади, което ударение можемъ не само по корена млада да познаемъ, но го виждаме хубаво и отъ руски: молодой, молодая, молодое — то причината да се премѣсти ударението отъ окончанието (младъ, млада, млада) на корена (млади, млада, млада) трѣбва да се търси непремѣнно въ *контракцията*; а щомъ е тѣй, тогава трѣбва да признаемъ, че ударението въ тоя случай се е премѣстило съгласно съ общиятъ акцентенъ принципъ: следъ като отъ гласната група ъи, ѡи произлѣзли чрезъ ъ, ѡ, ѡ = ѡ ѡ дългитѣ гласни ъ = и, а, ѡ, тѣ не могли вече да търпятъ ударението на себе си, а го отменили на предната (коренна) сричка, която и тя е можала да бжде дълга, ала все по-слаба отъ новообразуваната дълга въ окончанието. Тѣй мисля, че оправдавамъ всичкитѣ оние ударени дълги срички въ сръбски, които и въ български носятъ ударение; тѣй си разяснявамъ въ сжщо време и вториятъ славянски отметъ.

2. Втора група думи съ отменато ударение на сжщо основание, както и опредѣленитѣ прилагателни, съставятъ *компаративнитѣ* форми въ сръбски. Въ сръбски има две компаративни форми за мжки родъ, — една ији и друга ји; кога се употрѣбява първата, ударението е *грависъ на коренната гласна*: бјелији, скѹпији = по-старо бјелији, скѹпији; но щомъ се употрѣби второто, по-късо окончание ји — тутакси се мѣнява и ударението: бјели, скѹпи. Това е пакъ старъ славянски отметъ, който има за причина пакъ контракция въ окончанието и който се посрѣща наравно съ рускитѣ подобни компаративи; сравни: бодрѣе, живѣе, умнѣе, свѣтлѣе, отъ една страна (зарадъ ъ, -то гл. Микл. I¹ 378) и мложе, туже, сѹше, отъ друга. Какъ се отнасятъ тие две компаративни форми една къмъ друга — малко ни е грижа; главното е, че въ едната отъ тѣхъ, именно въ съкратената, виждаме, че се отмѣта ударението и на предишното му мѣсто остава *дълга сричка*.

3. Прилагателнитѣ на ѡи или ии сж тѣй сжщо съ отменато ударение въ български, защото казанитѣ прил. не акцен-

туватъ никой пжть окончанието, а сѣ коренната гласна: кòзи (наспротивъ козà), òвчи (овцà), зѣми (зѣмиà), вѣлчи (вѣлци) и пр.¹⁾ Сръбското ударение на тие прилагателни се не съгласява съ българското, защото се води по ударението на коренната дума: òвчĭй отъ òвца, сòмльĭ отъ сòма, вучĭй отъ вѹка, зѣчĭй отъ зѣца, плòвчĭй отъ плòвка, рĭбльĭ отъ рĭба и пр., ала главното е, че окончанието на тие прил. въ сръб. е дълго и че се скланятъ по мѣстоименното склонение, което ни разяснява причината, защо въ бълг. тие прилагателни да ударятъ все коренния слог¹⁾, — първоначалното окончание ъ или ѣ се слѣло въ дълго и и ударението се дигнало отъ него.

Дветѣ последни групи думи спадатъ заправо все въ първата, защото както *компаративнитѣ* форми, тѣй и прилагателнитѣ на ъ не сж нищо друго, освенъ *опредѣлени, пълни прилагателни форми*, които като такива правятъ сичкитѣ наедно една група. Но азъ ги наведохъ отдѣлно, за да се види, какъ е *промѣнливо ударението въ прилагателнитѣ имена*. Това свойство на прил. им. да си мѣняватъ ударението наспротивъ това, какъ се употрѣбаватъ — номинално или прономинално — това промѣнливо свойство на прилаг. им. произвело въ славянското ударение най-голѣма бърканица. При такава промѣнливостъ на удар. въ прилаг. имена не е чудо, ако съ време у тѣхъ, както и при думи, произведени отъ тѣхъ, се явява едно ударение намѣсто друго. За това лесно разбираме, защо по нѣкой пжть съвсемъ еднакви по форма думи иматъ различно ударение, защо се казва бълг. отъ една страна гладнĭк, болнĭк, а отъ друга — пѣтнĭк, грѣшнĭк? Нали еднитѣ и другитѣ иматъ за основни думи еднообразни прилагатели: гладен, болен, пѣтен, грѣшен, защо нѣматъ еднакво ударение? — Защото първитѣ следватъ ударението на основнитѣ си прилагателни въ *неопредѣлената имъ форма* (гладнà, болнò), а пжкъ другитѣ се повели по ударението на основнитѣ си прилагатели въ *пълната имъ форма* (пѣтнĭ, грѣшнĭ; пѣтна, грѣшна) — оттамъ разликата въ ударението.

4. Събирателнитѣ на ѣ тѣй сжщо помѣстили ударението си, следъ като отъ дългото окончание ѣ произлѣзло днешното кжсо *је*: срб. грање отъ осн. дума гра̀на: стĭйĭе ѣ отъ осн. стиĭѣ̀на; ѹзгла̀вље (бълг. въ̀згла̀ве) отъ гла̀ва и пр. Дължината на крайното *је* въ сръбски се не вижда сега, но че това окончание ще е било едно време дълго, та отъ дължината му да е произлѣзло премѣстянието на ударението — виждаме отъ *чешки* и *чакавски*. Чакавски езикъ запазилъ освенъ *дължината* още и *старото ударение*: gr m ĭe, z o g ĭe, re g ĭe и пр. гл. *Nemanić, Čakavisch-kroatische Studien*,

¹⁾ Исклучение прави *само божĭ, божà, божò*, както отъ опредѣлнитѣ или пълнитѣ прилагателни *светĭ, светà, светò*.

Wiener [Sitzungs-] Berichte [Akad. phil.-hist. Cl.] 104. стр. 501. Споредъ това въ чакавски станало само *контракция* при думитѣ на *ни*, а не и същевременно премѣстяне на ударението — едно доказателство, че въ чакавски вече отдавна захванали да занемарватъ *краткосричното ударение*.

5. Въ много глаголи отъ IV спр. тѣй сѣщо виждаме да стои сиркумфлексъ като ударение въ сръбски: хвѣлим, хвѣлиш, хвѣли и пр. Причината и тука е пакъ тези, че въ окончанието имъ, дето било по-напредъ ударението, станало контракция, следъ която произлѣзла дълга гласна и отметнала отъ себе си ударението. Че това е тѣй, вижда се отъ тамъ, че въ сръбски стои сиркумфлексъ само въ ония глаголни форми, дето следъ сиркумфлекса стои пакъ *дълга* гласна, а тамъ, дето въ окончанието или суфикса има *кратка* гласна, тамъ вече не стои сиркумфлексъ, а *акуть*: хвѣлим, хвѣлиш, хвѣли, хвѣлимо, хвѣлите, хвѣлѣ; хвѣлъах, хвѣлъаше, хвѣлъасмо, хвѣлъасте, хвѣлъаху; хвѣлѣн — ала отъ друга страна: хвѣлих, хвѣли, хвѣлимо, хвѣлисте, хвѣлише; хвѣлеи (споредъ Вука); хвѣли, хвѣли, хвѣлимо, хвѣлите; хвѣлио, хвѣлила, хвѣлило, хвѣлив, хвѣливши (*и*-то е дълго зарадъ *в*-то). — Българското ударение се е на повечето мѣста изравнило за сичкитѣ глаголни форми; тѣй напр. по Ловчанското наречие ударението на този глаголъ е все еднакво: фѣл'а, фѣлиш, фѣли, фѣлим, фѣлите, фѣл'ат; фѣлих, фѣли, фѣлихме, фѣлихте, фѣлиха; фѣлен, фѣлена, фѣлено, фѣлил, фѣлила; *само*: фѣли, фѣлетѣ!

6. Тѣй сѣщо и у глаголитѣ отъ V спр., дето виждаме две дълги срички една следъ друга, трѣбва да предполагаме едновременна контракция и същевременно премѣстяне на ударението; и наистина виждаме, че въ всичкитѣ форми на речнитѣ глаголи съ дълга коренна гласна, въ които станала контракция, стоятъ два сиркумфлекса единъ следъ други въ сръбски, иначе — дето нѣма контракция — стои *акуть* ' на първия слогъ. Това се вижда най-хубаво отъ 1. един. ч. наст. вр. и 3 л. мн. ч. пакъ наст. вр.: пѣтам и пѣтају; отъ първоначалната форма питаам произлѣзло пѣтам, отъ което сетне пѣтам, а пѣкъ тѣй като въ пѣтају се не явила никаква контракция, то и старото ударение си останало. Тѣй сѣщо: пѣтам, пѣта, пѣтамо, пѣтате; пѣтах, пѣташе, пѣтасмо, пѣтасте, пѣтаху — ала: пѣтах, пѣта, пѣтасмо, пѣтасте, пѣташе; пѣтао, пѣтала, пѣтало; пѣтав, пѣтавши (*а*-то е дълго зарадъ *в*-то).

7. Тѣй сѣщо трѣбва да предполагаме, че и въ зват. пад. ед. ч. е станало акцентно мѣстене зарадъ дължината на окончанието въ речения падежъ. Тая дължина и нѣма кой да отрича, защото се осѣща явно дори и въ български езикъ, дето иначе нѣма дълги гласни; тая дължина е причина, че въ

источно-български гласнитѣ *о* и *е* въ зват. пад. се изговарятъ съвсемъ ясно като *о* и *е*, ако и да сж безъ ударение: Пѣтре, Ивѣне, главо. Въ сръбски изчезнала тая дължина: краљу, главо, ала ако признаемъ, че форми като Мирко, Михо сж нѣкогашни звателни падежи, то имаме и доказателства за дължината на крайното *о* у тѣхъ, защото подобни думи се срѣщатъ изъ сръбскитѣ паметници съ двойно *о*: Мирковъ, Миховъ, Блатковъ, Жарковъ, Марковъ, Тврѣтковъ — гл. Rad. Jugosl. Ак. кн. 20 стр. 209 (Б. Даничић: Прилог за историју акцентуације хрватске или српске).

8. Най-сетне и сиркумфлекса въ косвенитѣ падежи на едносложнитѣ сжщ. отъ мжки родъ като: друг-друга-другу, син-сина-сину, мѹж-мѹжа-мѹжу, трѣбва да си тълкуваме пакъ на подобенъ начинъ, защото и тукъ имаме работа съ старо-сръбски акцентснѣ отметъ: и въ български ще се каже вин. пад. ед. ч. не синѣ, мѹжѣ, а сина, мѹжа, дат. пад. не синѹ, мѹжѹ, а сину, мѹжу и колкото ги има още у насъ упазени такива стари форми — сичкитѣ носятъ ударението си върху ксренната сричка (сравни: града, лѹва, дѣра, сѣн'а, рѹда, кѹн'а, пѣтл'а, крѣл'а, свѣкра, Пѣтра и пр.). За да се отметне ударението и тукъ, трѣбва да е имало едно време такава сжщо причина, каквато видѣхме и въ другитѣ групи думи; само, че тая причина тукъ не оставила никакви следи, както у прилагателнитѣ имена и у глаголитѣ, дето виждаме следъ сиркумфлекса като ударение да стои други сиркумфлексъ като знакъ за дължина (млѣдѣ, млѣдѣ, млѣдѹ, хвѣлим, пѣтам). Каква е могла да бжде сега тая причина, по която да се отегнатъ падежнитѣ окончания въ нѣкои сжществителни, за да произлезе и у тѣхъ такъвъ сжщо акцентенъ отметъ, какъвто видѣхме у прилагателнитѣ и у глаголитѣ? Че ударението унаведенитѣ горе български форми като: града, рѹда, и пр. не е най-старото, а по-отпослешно, вижда се кое пакъ отъ български (сравни: синѣт, мѹжѣт, градѣт, родѣт, ловѣт, дарѣт, сѣнѣт, петѣл), кое пъкъ отъ руски (сравни: конѣ, королѣ, Петрѣ, свекрѣ) — но какъ е произлѣзло то — ето мжчния въпросъ. Колкото и да търсихъ решението на тоя въпросъ, сѣ една и сжща мисълъ ми дохаждаше, мисълъ, която най-сетне може да бжде и вѣрна, защото има до нѣйде своитѣ основания. Азъ мисля, че сръбското (а въ сжщо време и българското) ударение сина е произлѣзло по сжщия начинъ отъ едно по-старо *синѣ, както е произлѣзло и прилаг. ж. р. млѣдѣ отъ по-старото млѣдѣ (съ тая само разлика, че въ сжщ. сина изчезнала дължината въ окончанието, до като въ прил. млѣдѣ си стои още и днесъ) т. е. предполагаемъ, че прилагателнитѣ имена съ двойното си ударение повлияли и на нѣкои сжществителни, та имъ промѣнили ударението: тѣй, както различавали едно време опредѣлени и не-

опредѣлени прил. им. именно по това, че въ еднитѣ отъ тѣхъ туряли ударението на окончанието (мл̂а д̂а), а въ другитѣ — на коренната срчка (мл̂а д̂а) — то може би съ време се появило стремление въ езика, да различава на сжщи начинъ и сжществителнитѣ имена; оттамъ да е произлѣзло двойно употрѣбление на сжществителнитѣ: род. п. град̂а да е означавалъ *неопредѣлена* генетивна форма отъ градъ (d'une ville, de ville), а пѣкъ род. п. гра̂да да е означавалъ *опредѣлена* генетивна форма отъ сжщото име (de la ville), а съ време да се е изгубило първото ударение и да е останало само второто, което пѣкъ отъ своя страна изгубило втората си дължина. Ако предположението ми е вѣрно, то трѣбва да се мисли, че до едно време е имало двойно склонение на сжществителнитѣ като градъ, едно тѣй да се каже *номинално*, а друго *проминално*, отъ които стигнало до насъ само едното и то по-употрѣбителното. Окончанията въ „проминалното“ склонение на сжществителнитѣ ще сж били *дълги* и като напр. зети *готови* (контрахирани) и дълги отъ нейде и тази дължина именно ще е произвела отиѣтането на ударението. Остатъци отъ тая дължина виждаме твърде малко въ днешния сръбски езикъ, но толкозъ повече ги срѣщаме въ старитѣ сръбско-хърватски паметници, гл. *Rad. Jugosl. Ak.* стр. 209 и 210 за родителенъ падежъ: *коринаа, нокѣраа, покладаа, когаа, господинаа, господаа, родитѣлаа*; твор. пад, ед. число: *himbenikoom, ispovidnikoom, lažceem, puteem, glasoom, korenoom, likoom, prahoom, protionikoom, razumoom, redoom, sijnoom, доучоумь, krstoom, маѣеem, otceem, жикотоумь, vodoom, redoom, obrazoom.*

Това свойство на едновременния български езикъ да не туря ударението на падежнитѣ окончания въ такива случаи, кога се искало да се опредѣли по-близу предмета, обгърнало следъ време цѣлото склонение въобще тѣй, щото днесъ колкото остатъци имаме въ ново-български езикъ, отъ *сжщи падежи* — (освенъ генералния) всичкитѣ иматъ ударението си все предъ окончанието. И наистина азъ прегледахъ всичкитѣ събрани отъ г. Д-ръ Милетича стари падежни форми (Мин. сб. кн. II стр. 226. Старото склонение въ днешнитѣ български наречия), прегледахъ и други още — печатани и непечатани — материали, а и припомнихъ си всичкитѣ подобни форми отъ обикновения говоръ, ала не можахъ да намѣря *ни едно сжществително име отъ м. р. съ ударение на падежното му окончание* и ако има такива, то сж навѣрно изключения. Ето напримѣръ тука по-главнитѣ падежни остатъци, на които ударението ми е съвсемъ домашно:

Родителнъ или все едно *винит.* падежъ ед. число: *вра̂на ко̂на, дълга пѣта, клѣта ро̂да, Пѣтра Ба̂на, дрѣбна ло̂ва, Бѣдим-гра̂да, ко̂и има си̂на да прати, какъ се жениш при жив мѣжа, снощи съм сѣн̂а сѣнувал.*

от вѣка до вѣка, нѣмаш срама, ума, страха, мѣра, възел възла не държи (наспр. възли), град глѣда не прави; ще го дарат добра дара; млада бѣга; јунака, овчара, другара, сирака гладника — наспротивъ сръбскатъ: јунака, овчара, гладника и пр. Въ тие всичкитѣ сжществителни трѣбваше ударението да стои на окончанието, защото всичкитѣ сж съ „подвижно ударение“. Па тѣй както се премѣстило ударението въ наведенитѣ и въ други подобни думи отъ окончанието върху коренната сричка — тѣй сжщо се то премѣстило и въ мѣстоименията: мѣне, тѣбе, сѣбе (изговори: мѣн'а, тѣб'а, сѣб'а) — наспротивъ рускитѣ: мѣня, тебѣ, сѣбя, или сръбскитѣ: мѣне, тѣбе, сѣбе, т. е. бълг. езикъ схваналъ тие форми като *винит. надежи* отъ мекитѣ основи: мѣн, теб, сѣб и образувалъ съвсемъ правилно отъ тѣхъ винителнитѣ форми: мѣн'а, тѣб'а, сѣб'а тѣй както отъ сѣн' — сѣн'а.

Дат. пад. ед. ч.: сѣну, мѣжу, мѣмку (момѣк), брѣгу, кѣну; јунаку, сираку, овчару (наспротивъ сръбскитѣ: јунаку, сираку, овчару и пр.).

Твор. п. ед. ч.: пѣтем, вѣком, тѣком, градом, тѣхом, дѣхом, тѣлом, рѣдом, с мѣром, с сѣгом, дѣнем, нѣщем, рѣдом, пѣшом, мѣлком, гѣрбом, гѣзнем мѣгом, нѣком.

Ударенията на нѣкои наречия като: мѣлчешкѣм, плачешкѣм, стоешкѣм и пр. сж преминали навѣрно отъ другитѣ форми на сжщитѣ наречия — отъ формитѣ на ѣта: мѣлчешката, плачешката, стоешката и пр., тѣй щото такивато случаи не можемъ да смѣтаме за изключение отъ общото правило, по което *старитѣ надежни окончания не приематъ на себе си ударения* въ бълг. езикъ.

Род. п. мн. ч.: гѣдин (наспротивъ: гѣдина, гѣдини), стѣтин (наспротивъ стѣтина), хѣлліади (наспр. хѣлліада), нѣбес (наспр. небеса), нѣдели (наспр. недѣліа) дѣши (наспротивъ дѣша, дѣши). Крайното *и* въ думитѣ хѣлліади, нѣдели, дѣши е отпосле прибавено.

Им. Вин. и Зв. Дв. число: два мѣжа, два свѣта, три, грѣха, два брѣга, града, рѣда, јунака, овчара и пр. Причината, по която се отметнало тука ударението, виждаме струва ми се, явно отъ сръбски. Познато е, че тая сжща форма (града, свѣта и пр.) се употрѣбjava у насъ и за род. пад. мн. число т.е. кога сжществителнитѣ отъ м. р. стоятъ следъ числа: девет града, седем грѣха, девет сѣна, триста јунака, пет вѣка, десет часа и пр. Ако сега и сръбскитѣ Род. пад. мн. ч. е произлѣзълъ отъ едновременното двоитвенно число — което ми се иска да вѣрвамъ — то разбираме, защо е отметнато ударението въ тая форма у български: защото крайното а (мѣжа) било едно време дълго;

сравни сръбския род. пад. мн. ч. мужâ, градâ, синâ, јунакâ и пр.

Заб. За отношението между: кракà и крàка, òрла и орèла, òгн'а и ог'н'а, свинè и св'ини, в'зла и в'зела, както и въобще за много други особености на собствено българското ударение, ще говоря други път.

Въ всичкитъ наведени и т'ъмъ подобни думи тр'бваше ударението да стои на крайния слогъ; ала по едно общо стремление на бълг. ез. да не поставя ударението връзъ падежнитъ косвени окончания — въ всичкитъ наведени случаи имаме отметъ, който отметъ има първоначалната си причина, както вид'хме, въ *отъгането на ударената гласна*.

Разгледанитъ осемъ групи думи съставятъ главнитъ случаи, дето виждаме не само български, но и общо юго-източнославянски отметъ; па ако има и други случаи, то нав'рно ще могатъ да се подведатъ и т'ъ подъ разгледанитъ категории думи, а причината за м'стенето на ударението и тамъ ще бжде, както и тукъ все една и с'ща, предизвикана отъ с'щиятъ основенъ законъ. Да-ли го разяснихъ както тр'бва тоя законъ, остава да кажатъ оние г-да, които зематъ интересъ отъ предлежната ми работа.

[Горн'ото изследване за ударението въ български езикъ, сравнено съ ударението въ другитъ югоизточни славянски езици, представя, въпр'ки н'кои недостатъци, прекрасенъ уводъ въ историята на българското ударение и въ славянската акцентология изобщо. Това изследване е достобележито въ науката за славянското ударение, защото въ него нашиятъ ученъ изнесе единъ акцентенъ принципъ, съ който се явява дон'къжде предшественикъ на прочутиятъ акцентенъ законъ, наричанъ по имената de Saussure—Фортуатовъ. За право речено, пръвъ исказа подобна мисълъ гол'миятъ н'мски славистъ Августъ Лескинъ (1885. г.), а следъ него Б. Цоневъ обобщава тая мисълъ за съкращаване на всички дълги самогласки подъ ударение. Споменатиятъ акцентенъ законъ би могълъ съ известно основаие да се нарече законъ на Лескинъ—Цоневъ—de Saussure—Фортуатовъ; вж. по тоя въпросъ Ст. Младеновъ, Сравнително индоевропейско езиковедие (Университетска библиотека № 168 София 1936) с. 209—243; с. 285 сл. противъ несправедливата критика на С. М. Кулбакинъ.

Обаче непрежалимиятъ авторъ на тази „История на българский езикъ“ не усп' да напише подробна новобългарска акцентология. Следващитъ бележки изъ Цоневи лекции за българското ударение сж хубавичккъ, но *твърде кжс очертъ* за ударението въ днешния български езикъ, очертъ, който, за зла честь, не е могълъ да бжде разработенъ и завършенъ до последнитъ дни на Б. Цоневъ. С. М.]

Бележки за думитѣ съ подвижно и неподвижно ударение въ български езикъ.

Освенъ едносриченъ отметъ въ български езикъ има и двусриченъ, гдето ударението се премѣства за две срички въ лѣво. То става обикновено въ случаи, когато ударението се премѣсти напр. върху предлога, който стои предъ двусложната дума — на рѣка. Такива случаи има твърде много: от-рѣчки, дѣ-реда, пещера, но и пещера, работа — работѣ, разговоръ — разговорѣ, граждани — граждани, отвори — отвори и др. Последнитѣ думи иматъ двойко ударение, което си тълкуваме съ това, че първиятъ импулсъ да се яви такъвъ отметъ е дължината на срѣдния слогъ. По-горе разгледахме случаитѣ съ едносложненъ отметъ, което можемъ да представимъ така: първоначално — , а после — . Двусложниятъ отметъ схематично изобразяваме така: първоначално — , а после — . Съ тия два вида акцентенъ отметъ си обясняваме голѣмото разнообразие на българското ударение. Защото ония думи, които иматъ двусложненъ отметъ, който се дължи на ново произведена дължина, ставатъ основа за аналогия, по която се повеждатъ и други подобни тѣмъ по форма думи, та и тѣ премѣстятъ ударението си, безъ да има видима причина за това, освенъ аналогията. Тѣй напр, ако родителенъ и дателенъ падежъ отъ думата синъ носятъ ударение на първия слогъ — сина, сѣну, то не ще съмнение, че въ нѣкои говори ще се получатъ форми съ ударение: сѣнътъ или сѣнове. Това е отметъ по аналогия и се срѣща по Кратовско, Кочанско, Щипско и Струмишко, гдето ударението е като-че-ли замръзнало. Въ тия говори всички едносложни думи отъ м. родъ иматъ ударение на коренната гласна. По сѣщия начинъ се изравняватъ и всички прилагателни, като изчезватъ онѣзи, които иматъ подвижно ударение. Това изравнение въ прилагателнитѣ имена, които притеглятъ ударението на коренната гласна, е zelo още по-голѣми размѣри, защото не е свойствено само на тази областъ, а се е разпространило и въ нѣкои области отъ источнитѣ, а особено югоизточнитѣ говори. Тѣждествено явление забелѣзваме и при сѣществителнитѣ отъ женски

родъ: гла̀ва, бра̀да и т. н., които получаватъ коренно ударение върху дългата коренна сричка: вин. п. ед ч. срѣб. гла̀ву, рус. г̀длоу. Скоро винителенъ падежъ става ка зу с ге не ра ли с засилва още повече влиянието си. Така въ западнитѣ говори формитѣ гла̀ва, рѣ̀ка и пр. сж все по аналогия на винителенъ падежъ. Въ Щипско не сжществуватъ вече сжществителни имена отъ женски родъ съ ударение върху окончанието. Въ южнитѣ български говори това това премѣстено ударение се пази само за множествено число: змѣи, свѣ̀ни. Освенъ това въ Щипско срѣщаме и — чѐта, чѐтеш, плѣ̀та и пр. Тѣзи случаи си водятъ началото вѣроятнo още отъ старобългарско време, гдето формитѣ четѣж, плетѣж сж носили ударение върху коренната гласна, а не върху окончанието, което е дълго.

Въз основа на такава акцентна аналогия могатъ да се изравнятъ всички думи и да настанатъ говори, гдето ударението се стабилизира и не се допуска никакво мѣстене. Такова стабилизирано ударение иматъ нѣкои говори отъ преходната къмъ срѣбски езикъ областъ, дето казватъ: ду̀ша, ду̀шата, бѣ̀ла (вм. старото бѣ̀ла). Останали сж съ старото си ударение само: как̀во, так̀во, она̀к̀во, еднo и др. имена отъ ср. р. заедно съ имената отъ женски родъ: гла̀ва, зв. гла̀во, но член. гла̀вата, вин. п. гла̀вѣту, вòда — вòдата, водѣту и т. н. Отъ глаголитѣ старо ударение сж запазили само аористнитѣ форми: ста̀на̀(х), учѣ̀а, а тѣ̀ сжщо и причастията, производни отъ аориста: плетѣ̀не, учѣ̀н, пис̀ан. Освенъ това старото ударение сж спазили всички сжществителни отъ мъжки родъ, които иматъ крайно ударение въ общобългарски: друг̀арь, чов̀ѣ̀къ, шир̀о̀къ и пр.

За да си обяснимъ произхода на второ едно македонско ударение, което отива по-нататъкъ отъ преходната зона, именно ударението съ схема — — — (Прилепско-Охридско), що си послужимъ съ така наречения двусложенъ отметъ. Трѣбва да допуснемъ, че думитѣ, които прехвъргатъ ударението си за две срички въ лѣво, сж били въ първо време твърде многочислени, та сж послужили за основа да се премѣсти по сжщия начинъ ударението въ всички други думи. Тия думи сж отъ категорията на: пл̀анина, раз̀говоръ и пр. Имайки предъ видъ, че и въ общобългарски има доста думи и съчетания отъ думи, които иматъ такова ударение, твърде хубаво си обясняваме, какъ е могло да се получи третосричното ударение. Напр.: по сѣ̀ поле свѣ̀щѣ̀ гора, тѣ̀нк̀а сна̀га, доб̀ра̀ душа, и т. н. При тия случаи второто ударение се губи. Такива фрази могатъ да се намѣрятъ твърде много: свѣ̀та гора, рус̀о̀ прасѐ по рѣ̀тъ̀ пасѐ...

Ударението въ български езикъ представя такова голѣмо разнообразие, че при неговото изучване не знаешъ, защо на едно мѣсто има ударение, а на друго не. Така казааме слепецъ, но старецъ, макаръ че двете думи по форма сж тѣждествени. Тая разлика въ ударението лежи дълбоко въ акцентния принципъ, който се основава върху квантитета. Но днесъ за днесъ никой не може да ни каже, коя именно гласна е дълга и коя кратка. Разнообразието на българското ударение е причинено отъ два фактора, които действуватъ и сега: 1) онзи стремежъ въ езика да запази старото ударение, а отъ друга страна 2) противенъ нему факторъ, който сжщо така силно действува и се състои въ това да се изравни ударението въ думитѣ. Отъ тоя стремежъ да се премахне разнообразието въ ударението произлиза и неговата неопредѣленостъ. Последнята, обаче, не е вънъ отъ каквито и да е правила.

Пита се: можемъ ли намѣри основа, върху която да установимъ тия правила? *Кога има да установимъ акцентни правила за новобългарски езикъ*, ние можемъ да вземемъ за основа формата на думитѣ, т. е. гледаме да разпредѣлимъ последнитѣ споредъ тѣхнитѣ суфикси, защото, сравнявайки думитѣ споредъ тѣхното ударение и споредъ тѣхнитѣ суфикси, ще видимъ, че все сжществува известна паралелностъ. Виждаме, че има известна връзка между формата на думата и нейното ударение. *За да установимъ правилата на българското ударение, ще раздѣлимъ думитѣ на нѣколко категории, главно две: 1) думи, които мѣстятъ ударението си споредъ формата и 2) такива, които не мѣстятъ ударението си съобразно формата, сир. съ неподвижно ударение.*

Първата категория думи сж такива, които съ старинската си форма иматъ и старинско ударение. Разгледаме ли *едносложнитѣ* сжществителни отъ мъжки родъ, ще констатираме и такива, които не мѣстятъ ударението: градъ — градѣтъ, но прагъ — прагѣтъ. Имайки предъ видъ, че първата категория сж по-малко думи, то за практичностъ трѣбва да наброимъ думитѣ, които мѣстятъ ударението, вж. с. 77—8, а другитѣ, които нѣма да бждатъ изброени, ще иматъ неподвижно ударение. Има, обаче, нѣкои правила, които ще ни помогнатъ да овладѣмъ широтата на българското ударение, а именно ще кажемъ, че въ втората категория, думитѣ, които не мѣстятъ ударението, влизатъ чужди едносложни: така гьон гьонове, драмъ — драмѣтъ, драмове, чиулъ — чиулове, цамъ — цамѣтъ, цамове, чамъ — чамѣтъ и т. н. Сжщото е и съ тия думи, които свършватъ на палатална съгласна: грѣшъ — грѣшѣтъ, бйчъ — бйчѣтъ, нѣжъ — нѣжѣтъ, крайъ — крайѣтъ и пр. Правило за множествено число: ония думи, които мѣстятъ ударението върху членната форма, иматъ ударение върху окончанието, а които не го мѣстятъ

въ членната форма, го запазватъ пакъ тамъ: градъ — градътъ — градовѣ, но край — краятъ — крайове. Изключение правятъ едносложнитѣ думи, които иматъ коренна гласна *о*. Тѣ носятъ ударение на срѣдната гласна: гробъ — гробътъ — гробове, снопъ — снопътъ — снопове, столъ — столътъ — столове, долъ — долътъ — долове. Туй е за едносложнитѣ думи. Къмъ тѣхъ ще прибавимъ и тия отъ женски родъ. Правилото имъ е твърде лесно: тѣ акцентуватъ върху суфикса. Примѣри: нощъ — нощътъ, пещъ — пещътъ и пр.

Двусложни думи отъ мъжки родъ. Разглеждаме ги по суфикси. Изобщо тукъ липсва връзка между ударението и формата, но сравнявайки разнитѣ видове съществителни отъ мъжки родъ, забелязваме, че думи съ известнъ суфиксъ иматъ съответно ударение. И тогава имаме три вида двусложни съществителни отъ мъжки родъ.

1) Думи, образувани съ такива суфикси, които привличатъ върху си ударението.

2) Такива, които сж образувани съ суфикси, що отхвъргатъ отъ себе си ударението.

3) Думи, които сж образувани съ такива суфикси, които сж индеферентни къмъ ударението.

Ще разгледаме първо съществителнитѣ отъ мъжки родъ, образувани съ суфикси, що не търпятъ върху си ударение.

1) Суфиксъ *ѣл*: плѣвел, дрипел, щѣрбел, гѣдел и пр. *Изключение правятъ*: котѣл, орѣл, темѣл (последната е чужда дума). 2) суфиксъ *ѣн* сжщотѣй не търпи върху си ударение: кѣстен, бѣсен (зелена морава), прѣшлен, ясен, рѣсен, глѣзен, стѣпен; собствени имена: Камен, Шумен и пр. И тукъ има изключения: овѣн, остѣн, рѣжѣн. 3) Суфиксъ *ѣр*: дѣвер, чѣмер (ядъ, кахѣръ), тѣфер (купъ храсти). Тукъ има изключение, но между тѣхъ само една е българска дума, а останалитѣ — чужди: паздѣр (тя е българска дума и значи „непотрѣбното при очистване, чукаване на кълчища“), фенѣр и др. 4) Суфиксъ *ѣй*: рѣпей, славей, чѣрвей, плавей „това, което носи дотеклата вода“, тѣртей, фѣрлей. 5) Суфиксъ *ѣк* само въ една частъ отъ образуванитѣ съ него думи не търпи ударение. Потвърждаватъ правилото: друсѣк, мѣзѣк, вѣсѣк, бѣлтѣк (но и белтѣк), жѣлтѣк, (но и желтѣк) и пр. 6) Суфиксъ *ѣр* тѣй сжщо въ повечето думи не търпи ударение: вѣтѣр, кѣпѣр, носатѣр, хайгѣр, които сж все чужди думи. 7) Суфиксъ *ко*: плачко, лѣжко и др. Тия думи вѣроятно затова не приематъ ударение на суфикса, защото сж звателенъ падежъ. 8) Суфиксъ *льо*. Съ тоя суфиксъ сж образувани укорни имена и прозвища: гѣльо, крадльо и пр. Тѣзи имена сжщо сж звателенъ падежъ. 9) Суфиксъ *чо*: гѣлчо, глѣпчо, щѣрчо, свѣр

чо и пр. Думитѣ отъ тая категория сж все звателенъ падежъ и като такива, лесно си ги тълкуваме, защото се знае, че звателенъ падежъ не търпи ударение върху окончанието си.

Сега ще разгледаме тия суфикси, които привличатъ върху си ударението и влизатъ въ състава на двусложни съществителни отъ мъжки родъ. 1) Суфиксъ *арь*, който служи да се образуватъ имена на деятели (nomina agentis): рибарь, зидарь, столарь и др. Думата писарь съставя единичното изключение. 2) Суфиксъ *ач* Съ тоя суфиксъ се образуватъ дейни имена отъ глаголи: орач, свирач. 3) Суфиксъ *ак* тѣй сжщо привлича върху си ударението: юнак, гжстак и др. И тукъ има изключения, които по всѣка вѣроятностъ се дължатъ на суфикса *як*: божак, прѣсякъ и др. 4) Суфиксъ *ан* привлича върху си ударението: бръшлян, тиган и пр. 5) Безъ изключение всички думи, образувани съ суфиксъ *аш*, иматъ ударение върху суфикса: службаш, гайдаш, кочиаш. Този суфиксъ първоначално не е български. 6) Съ суфиксъ *еж* сж образувани имена отъ глаголи и показватъ действие: грабѣж, бодѣж, сѣрбѣж и пр. Съ сжщия суфиксъ има образувани и други имена: младѣж, ситнѣж. 7) Суфиксъ *ецъ*: ловѣц, слѣпѣц, мждрѣц, телѣц, пѣвѣц и др. Тукъ има нѣколко изключения: старец, нѣмец, палец и думата ядец, която е чужда; въ арабски думата ядест знача ключна кость.¹⁾ 8) Суфиксъ *ил*: фитил, кокил, бодил, апрѣл. 9) Суфиксъ *ич*: югич (овень, който води овцитѣ) кирпич и др. 10) Суфиксъ *иш*: мекйш (единъ видъ джбъ) лапнйш, сладкйш, дервйш. 11) Суфиксъ *оч*: млѣкѣч, бъркѣч. 12) Суфиксъ *ок*: слѣпѣк, свѣдѣк, млѣчѣк, 13) Суфиксъ *он*: триѣн, патрѣн и др. Почти всички тѣзи думи сж чужди. 14) Суфиксъ *ук*: унѣк, клобѣк. 15) Суфиксъ *ун*; повечето [нѣкои] думи, образувани съ тоя суфиксъ, сж чужди: пискѣн, горѣн, сладѣн, калцѣн, паѣн, сапѣн, крачѣн (крачуни сж тия, които ходятъ по коледа на

[¹⁾ Въ ново-перс. (> тур.) *yâd âst* значи „има помненье“. Споредъ Н. Геровия Рѣчникъ на бѣлг. ез. *yâdeць* е „вилообразна кость отъ птица отъ гърдитѣ“. „Съ *yâdeць* се хващатъ на басъ“. — На оногова, който забрави облога и вземе отъ другиятъ играчъ нѣщо, безъ да каже „знамъ“, другиятъ му казва *yâdeць* < *yâd âst*, сиречь „помня“. Този видъ облогъ е възникналь подъ турско (< перс.) влияние. При това персийското цѣло изречение *yâd âst* съ глаголъ *âst, est* (= ст, инд. ст. иран. *asti*, лат. *est*, слав. *и е стъ*, гр. *ἔστι* т. н.) се обърнало въ сжществ. *име* тур. *yades*, а по българска народна етимология перс. глаголъ станаль суфиксъ *-ецъ* — *yâd est, yades* > *yâdeць*. Въ турс. (отъ перс.) *yâd* значи „память, спомень, помненье“. (фр. *mémoire, souvenir*. . .). Осм-тур. *дума, yades* < перс. *yâd est* значи „espèce de pari dans lequel celui des deux joueurs qui reçoit de l'autre un objet sans dire „yades“ paie un gage“, вж. D. Kélékian, Dictionnaire turc-français (Constantinople 1911) стр. 1335. Ст. Ма.] .

кокили), ме д ѹн (мѣжка мечка), кат ѹн (цигански чадъръ)
16) Суфиксъ *ур*: самѹр, божѹр, мехѹр, дългѹр и др.

Суфикси, които сж индефирентни къмъ ударението. И тукъ могатъ да се прокаратъ известни правила, но поради многото изключения, тѣ оставатъ почти безъ значение. 1) Суфиксъ *ин*: перчѣин, Добрѣин, Веселѣин, домакѣин, но арѣпин, тѹрчин. Значи тия думи, които въ множ. число не губятъ окончанието *ин*, иматъ ударение върху суфикса: перчѣин-перчѣини, тѹрчин-тѹрци. 2) Суфиксъ *ор*: въ едни случаи има ударение, въ други — не: явор, вѣтор (обрѣзъ, въ който се поставявъ обрѣжитѣ; на ст.-български жтор), грахор, кѣчор, стрѣтор (цвѣте), майстор и др. но: гърчѣор, турчѣор, циганѣор. Забелѣзваме, че суфиксъ *ор* носи ударение въ думи, които означаватъ сборъ отъ жива челядь. 3) Суфиксъ *от* сжщо безразлично се отнася къмъ ударението: живѣот, хомѣот, но ѣкот, трѣпот. Тукъ правилото е таково: суфиксъ *от* отхвърга отъ себе си ударението въ думи, които означаватъ нѣкакъвъ звукъ. 4) Ударението не зависи и отъ суфиксъ *ъл*: чакѣл, гългѣл, но бѹхѣл и др.

Има такива суфакси, съ които сж образувани думи, шо носятъ ударение или върху суфикса, или не върху него, въ зависимостъ отъ ударението на основаната дума. Такъвъ е суфиксътъ *ик*: дрѣвнѣик (дрѣво), длѣжнѣик (дългѣт), кръвнѣик (крѣвта); наопаки: кръстник, празник и др. Сжщо такъвъ е суфиксъ *ец*. Въ двусложнитѣ думи той носи ударение, но въ многосложнитѣ може и да носи и да не носи: скакалец, хубавец, но прозѣрец, тѣргѣвец, нашенец, планинец, и пр.

Ще изтъкнемъ нѣкои особености въ ударението на думитѣ съ схема 1) — $\overset{\sim}{\cup}$ и 2) $\overset{\sim}{\cup} \cup$. Има два вида сжществителни имена отъ женски родъ, въ които ударението се води по това, каква е коренната гласна: ако тя е дълга, ударението е върху окончанието, а въ противенъ случай ударението е върху коренната гласна. Думитѣ съ ударение върху последния слогъ сж по-малко, отколкото ония съ ударение на първия слогъ. Общо правило: всички сжществителни, които по своя съставъ сж по-близу до първичния коренъ на думата, носятъ и старинско ударение, сир. върху окончанието: глѣва, гора, вода, зора и пр. — все елементарни думи. Обаче, щомъ думата се измѣни така или иначе, за да се измѣни нѣкой вториченъ елементъ при нея (или въ нея), веднага и ударението става вторично, т. е. отива върху корена. Да речемъ, че съгласната се е палатализувала, тогава: чѣша, нѹжда. сир. всички думи съ палатална съгласна въ суфикса иматъ ударение върху коренната гласна. Сжщото е при производнитѣ думи, напр. при диминутивитѣ, образувани съ суфиксъ *ка*: кѣтка, шѣпка, пѣшка и др. Общо правило: всички двусложни сжществителни отъ женски родъ мѣстятъ безъ

изключение ударението си въ звателенъ пад.: вѣдо, кѣзо змѣйо и т. н.

Ударението въ трисложнитѣ и многосложнитѣ имена отъ женски родъ се води или по суфикса, или пѣкъ по ударението на основнитѣ думи, отъ които сж произведери. И понеже думитѣ отъ женски родъ образувани съ суфикси, познати намъ отъ мжжки родъ, ще бждатъ съ единъ слогъ по-дълги.: *ак* — ака, *ач* — ача, *ан* — ана, *ил* — ила и др., то ще имаме една категория думи отъ женски родъ, що запазватъ ударението върху казанитѣ суфикси. При нѣкои отъ тия думи се притурятъ и други съгласни мжжкѣр — мжжкѣра, но и мжжкѣрка; другѣр — другѣрка; копѣчкѣчка; Вълкѣн — Вълкѣна; Драгѣн — Драгѣна Драгѣнка.

Други суфакси, що влизатъ въ състава на сжществителни отъ женски родъ и носятъ върху си ударение. — Суфиксъ *ун-уна-унка*: кратуна, моруна, морунка. Суфиксъ *ура-урка*: клисура, печурка, костенурка, жабура. Суфиксъ *йка*: мотика, владика, трепетлика. Суфиксъ *иня*: богиня, смокиня, гъркиня, свиня (а по-ново свиня). Суфиксъ *ида*: стафйда, керемида, мида, какавида и пр. Тия думи сж гръцки. Суфиксъ *ела*: капела, сардела. Суфиксъ *ия*: магия, нѣмотия, орисия, дивотия, килля и др. Тоя суфиксъ е дошелъ отъ гръцки езикъ. Гръцки суфиксъ *еи ада*: лампада; грамада [слав.!] — помада и др. Суфиксъ *ига*: дечурлига, чучулига, верига. Суфиксъ *яга*: тояга, мжжага; тоя суфиксъ служи за образуване на увеличителни имена. Суфиксъ *юга* или *юга*: пѣструга, теменуга, юначуга, кърлюга. Суфиксъ *идба*: ловидба (стб.-итьба), гонидба, беридба. Суфиксъ *ойка*: дѣвѣйка, нѣмцойка. Суфиксъ *ава*: морѣва, дърѣва, джбѣрава. Суфиксъ *алка*: пищалка, бухалка, ключалка. Суфиксъ *ула-улка*: гамула (грамада), висулка, пусула.

Има суфикси за женски родъ, които теглятъ ударението върху крайната гласна. Суфиксъ *ня* (който е съкратенъ отъ *ниа-ниа-ня*): прѣпирня, сръдня, псувня. Суфиксъ *ра* или *ря*: пещера, дъщеря. Суфиксъ *ота*: срамота, глухота, голота. Изключения: работа, сжбота, сирота.

Суфикси, които сж индеферентни къмъ ударението. Суфиксъ *ица*. Въ повечето случаи ударението се води по основната дума: ако основната дума мѣсти ударението си, последното стои на суфиксната гласна. Примѣри: вода-водица, горйца, ржчйца, солница, вдовица, юница, плѣсница. Много думи, които сж образувани отъ прилагателни имена, пакъ иматъ такова ударение: леденйца, дѣснйца, дървенйца, но: грѣб — грѣбница, мастилница, жйтница. Сжществителнитѣ, които сж образувани отъ глаголи или

причастия и показват дѣйствиe, иматъ ударение на четвъртия слогъ отъ края: гѡненица, дрѣсканица, тѹпаница. Другъ единъ суфиксъ, който сжщо така е индиферентенъ къмъ ударението, е *ина*. Ударение на първата гласна отъ суфикса иматъ тия думи, които означаватъ конкретни нѣща, а имена, които означаватъ абстрактни нѣща, иматъ крайно ударение. Така: градйна, сланйна, копрйна, но топлина, добрина, леснина. Изключение: планина и др. Има думи, които схематично прѣдставляваме така $\text{—} \text{—} \text{—} \text{—}$. Тѣ сж обикновено образувани отъ прилагателни на *ьнъ* и *скъ*: годйшина, прѣднина, сѣлщина, човѣщина, крѣвина, врѣхнина. Суфиксъ *отина* *етина*: стѣргѡтина глупѣтина.

Това сж суфикситѣ, които можемъ донѣкъде да поведемъ подѣ правила.

За ударението при сжществителнитѣ имена отъ срѣденъ родъ. — Имаме двусрични имена отъ срѣденъ родъ, които по наречията носятъ различно ударение. Дори въ единъ и сжщи говоръ може да се срещнатъ думи, които носятъ две ударения: сѣло — селѡ или пѣкъ казватъ сѣло, но селѡто. Ще вземемъ на първо мѣсто тия двусрични имена, чието ударение се води по коренната сричка, т. е. понеже коренната сричка е дълга, ударението стои на края: златѡ, крилѡ, ведрѡ, обаче: стѣдо, жѣто, сѣто и пр., защото коренната гласна е кратка. Следъ време, обаче, настава бѣркотия и може да се срещне покрай златѡ и злато. Ще наведемъ следнитѣ правила за сжществителнитѣ, образувани съ разни суфикси: 1) Сжществителнитѣ, образувани съ суфиксъ *ье*, *ие* (или съкратено въ *е* или *е*) иматъ ударение върху коренната сричка цвѣте, възглаве вж. по-горе стр. 70—71, 75. Съ крайно ударение сж диминутивнитѣ имена, образувани съ суфиксъ *е*: вѣлк — вѣлкѣт — вѣлчѣ, конѣц — кончѣ. 2) Думитѣ, образувани съ суфиксъ *ило*, означаватъ инструментъ и носятъ ударение върху *и*: гладило, синило, плашило, точило. 3) Суфиксъ *ало*: духало, покривало. Изключения: тѣркалѡ, хвѣтало. 4) Суфиксъ *ство*: ударението се води по основната дума: цар — царѣт — царство, братство, богѣтство, но голѣмствѡ, първенствѡ, защото старото ударение е било на окончанието въ прилагателнитѣ: голѣм, — *а*, — *ѡ*. 5) Суфиксъ *ище*. И тукъ имаме двойно ударение, което се води по коренната сричка: ако думата мѣсти ударението си, последното ще бжде на *и* и обратно. Примѣри: сбѡр — сбѡрѣтъ — сбѡрище, но град — градѣтъ — градѣще; край — крајѣтъ — крајѣще, стѣрница — стѣрище. Съ сжщия суфиксъ сж образувани и увеличителни имена: детѣще, женѣще и пр.

За ударението у глаголитѣ.

Ударението у глаголитѣ е много по-правилно и редовно, но и тукъ различаваме две групи глаголи: 1) глаголи, които пазятъ старинското ударение и 2) които сж приели по-ново вторично ударение. Това двояко ударение напълно хармонира и съ образуването на глаголнитѣ форми, защото тия, които иматъ старо ударение, сжщевременно сж и старински формално. На първо мѣсто имаме глаголи, които въ граматиката се поставятъ най-напредъ, именно първо спрежение. Глаголитѣ отъ това спрежение иматъ старинско ударение и то пада върху окончанието: бодѣ, — еш, — е. Изключение прави аористътъ, чието ударение е отнетнато върху коренната сричка: чѣтох, мѣтох. Въ известни говори има разлика и тя е тази, че страдателнитѣ причастия за мин. време на *ен*, *ена*, *ено*, запазватъ въ нѣкои южномакедонски говори старинското ударение: печѣн, печѣна, печѣно. (Съ такова ударение сж аористнитѣ причастия и въ Копривщенско). Глаголитѣ на *на* сжщо така запазватъ старото ударение: вѣкна, но аор. вѣкнѣ.

Въ глаголитѣ отъ второ спрежение на *н* ударението се спазва на суфиксната сричка: тѣрпѣх, — ѣ, а глаголитѣ отъ сжщото спрежение на *и* акцентуватъ различно. (Вж. Мин. сб. кн. 16 и 17 „Програма за изучаване българскитѣ народни говори“). Глаголитѣ отъ трето спрежение на *ам* иматъ последователно ударение и то е коренно. Така: вѣкам, вѣкаш и т. н. Нѣкои североизточни говори за аористната форма предпочитатъ ударение такова, каквото е въ сегашно време: глѣдах, вѣках и пр. Югоизточнитѣ, както и северозападнитѣ говори предпочитатъ за аориста суфиксно ударение: гледѣх, вѣдѣх и т. н. Това струва и за аористнитѣ действителни причастия, но не и за страдателнитѣ.

Въ глаголитѣ на *увамъ* има известна разлика наспроти това, да-ли глаголтѣ е образуванъ отъ сжществително или отъ глаголъ. Ако е образуванъ отъ сжществително, ударението пада върху суфикса: цар-увамъ, гост-увамъ; но ако глаголтѣ е образуванъ отъ другъ глаголъ, ударението пада върху коренната сричка: навѣкнувам, пита́м — изпита́вам.

V.

ИЗЪ СИНТАКСАТА

Опредѣлени и неопредѣлени форми въ българский езикъ.

Всѣки единъ езикъ, откакъ се отдѣли отъ общото стѣбло, отъ старото си огнище, и начене самостоенъ животъ, преработва наследеното богатство, или прибавя нови придобивки, та съ време си изработва нѣкои особени звукове, форми и думи, които ставатъ негова отлика предъ другитѣ нему сродни езици. Тѣй и нашиятъ български езикъ презъ дълговѣчното си развитие като самостойна единица си е изработилъ покрай другото и една особеностъ, която го отличава сега отъ всичкитѣ нему сродни славянски езици. Тази особеностъ, която българския езикъ е развилъ презъ последнитѣ 5—6 вѣка, т. е. презъ нсвобългарския си периодъ, състои въ това, че той притежава особени форми за *изказване опредѣленостъ и неопредѣленостъ*, каквито форми у другитѣ славянски езици нѣма. Ето съ тази особеностъ на българский езикъ ще ви занимава сега, като си поставямъ за тема *опредѣлени и неопредѣлени* форми въ българский езикъ. Преди обаче да дойдемъ до самата тема, ще трѣбва да засегнемъ и обяснимъ въпроса, какво е то изобщо *форма* въ езика, и подире да кажемъ, какъ стои нашиятъ български езикъ съ своитѣ граматични форми къмъ другитѣ славянски езици.

Подъ граматична форма разбираме онова звуково или синтактично съчетание, съ което изразяваме каква-годе граматична категория. Звуково или синтактично съчетание казвамъ, защото наистина има форми, които сами по себе си личатъ ясно и ги познаваме съвсемъ лесно по тѣхния звуковъ съставъ, докато пъкъ има форми, които се познаватъ само по тѣхното положение въ речта, когато ги чуемъ изговорени съ други думи въ една или друга синтактична връзка. Кога кажемъ *гледамъ*, ние изказваме една точно опредѣлена форма, която не може да се смѣси съ никоя друга; тя е *действиенъ*

глаголъ, *изявително* наклонение, *първо* лице, *единствено* число, *сегашно* време. Но ако кажемъ напр. *ржка*, ний даваме да се разбере на първо мѣсто само едно сжществително име ж. родъ ед. ч. Ала тая дума въ сжщия си видъ може да означава разни други форми, споредъ това съ каквито други думи я употрѣбимъ, тъй че сжщата форма *ржка* може да значи по-край имен. п. ед. ч. още и:

1) Винит. пад. ед. число: *ржка ржка* мие; подадохъ му *ржка*.

2) Родит. пад. ед. число: прѣсти *на ржка*, прѣсти *ржкы*.

3) Творит. пад. ед. число: магнахъ съ *ржка* — *ржкож*.

4) Дат. пад. ед. число: Боже, дай сила *на ржка* ми! —

ржкъ мюн.

Тѣй сжщо е съ много други думи въ бълг. езикъ:

Майка е мила — имен. падежъ.

Мило е за <i>майка</i>	} вин. п.	Покорявай се <i>на майка</i> си	} дат. п.
Почитай <i>майка</i> си		Единъ <i>на майка</i>	
Слушай <i>майка</i> си		Прилича <i>на майка</i> си	

Зелъ образа <i>на майка</i> си	} родит. падежъ.
Присвоилъ имота <i>на майка</i> си	

Затова казваме, че формитѣ въ единъ езикъ могатъ да бждатъ *морфологични* и *синтактични*.

И въ единия и въ другия слугай формата е нѣщо външно, независимо отъ семантичното значение на думитѣ, и се изразява, споредъ свойствата на разнитѣ езици, или съ най-крайнитѣ части на думата, наречени окончаня, или пъкъ състои отъ синтактичното съединение на отдѣлни думи и помощни частици. За изказване формитѣ всѣки самостоенъ езикъ си изработва особени правила, които сж твърде различни и показватъ, колко разнообразни сж срѣдствата, съ които човѣшкиятъ духъ си служи, за да въплоти мисълта въ жива речъ. Тѣй напр. старитѣ класически езици, латински и гръцки, си иматъ за всѣки падежъ или глаголенъ изразъ особена, строго опредѣлена форма, която личи и безъ нейната синтактична връзки въ изречение: homo, hominis, hominum, homini и пр. Въ романскитѣ езици, произлезли отъ латински, както изобщо въ новитѣ европейски езици, се смѣсило старо съ ново, та сега формитѣ се изразяватъ ту съ окончаня, по старому, ту съ помощни думици, или както се казва, по аналитиченъ начинъ. Но има езици, дето форми изобщо нѣма, а това, що наричаме форми, се изразява само по синтактиченъ начинъ, т. е. отъ положението на думитѣ въ изречението излиза и тѣхното морфологично значение. Такъвъ е напр. китайскитѣ езикъ, дето думитѣ сж въ сжщо време и корени и основи и форми.

Въ нашия български езикъ формитѣ се изказватъ и по тритѣ начина, т. е. или съ най-крайнитѣ части на думата, въ видѣ на старински окончанія, или чрезъ помощни частици, които замѣстятъ старитѣ изчезнали форми, или пъкъ най-сетне безъ никакъвъ формаленъ белегъ, а само чрезъ синтактично съпоставяне. Първиятъ видъ форми, у които формалниятъ елементъ е свързанъ тѣсно съ самия трупъ на думата и образува съ нея нераздѣлно цѣло въ видѣ на мѣнидбена дума съ корень, основа и окончание, наричаме *стари, синтетични, слѣти* или *сложени* форми: Господа Бога нашего; господину Драгану Цанкову; тогова човѣка; томува човѣку и пр. Вториятъ видъ форми, у които формалниятъ елементъ, т. е. онова, шо дава на думата последно опредѣление, стои отдѣлно отъ нея въ видѣ на помощни частици, наричаме *нови, аналитични* или *разложени* форми: на господинъ Георги Ивановъ, на тоя човѣкъ, тая книга е на баща ми.

Най-сетне третиятъ видъ форми, които сж безъ какво външно означение, а се разбиратъ само отъ вътрешната връзка на думитѣ въ изречението, ще наречемъ *раздѣлни*: подадохъ му *ржка*, *ржка ржка*, мие, *клин клин* избива; дай ми *чаша вода*, *аршинъ платно*, *кола дърва*, *кошница грозде* и пр. Първиятъ и втория видъ форми наричаме още *външни* форми, а третия — *вътрешни*. Названието *външни* и *вътрешни* произлиза оттамъ, че за еднитѣ се употребяватъ външни — звукови изрази, а другитѣ се подразбиратъ само отъ вътрешната или логическа връзка въ изречението.

Ето напр. какъ се изказва една и сжца граматична категория, напр. стария *родит. педержъ*, на три начина въ български езикъ:

Родителенъ падежъ.

в ъ н ш н и		в ъ т р е ш н и
I старобълг. синтет.	II новобълг. аналит.	III новобълг. раздѣлни.
вѣзмѣщеніе водѣ	размѣщане на вода (та)	мѣтене вода,
чѣтене кнѣигѣ	четене на книги	четене книги
сѣчене дърѣвъ	сѣчене на дърва	сечене дърва.

Въ сжщность категорията *род. пад.* е изказана само въ старобългарски, защото нашето *на вода* не е *род.*, а *дател. пад.*, а пъкъ *мѣтене вода* никакъ се и не схваща вече като *род.*, а повече като обективенъ винителенъ падежъ.

Ето и други паралелни примѣри за изказване една и сжца категория, напр. *прилагателно име*:

самуренъ калпакъ	калпакъ отъ самуръ	самуръ-калпакъ
дамаскинска сабя	сабя отъ Дамаскъ	сабя дамаскинѣ
иглена пушка	пушка съ игла	пушка игленка.

Въ историята на български език първият видъ форми, наречени синтетични, сж по-старински и почти всички сж наследени отъ праславянско време, докато вторият видъ форми, които нарекохме аналитични, сж по-нови, настанали въ историческо време; тѣ сж плодъ на езикова анализа и сж произлѣзли презъ време, когато народътъ начева да търси по-практични способи, за да изразява съ тѣхъ граматичнитѣ категории, като се стреми да изказва еднакви понятия съ еднакви, и то колкото се може по-кратки изрази. Третият видъ форми сж тѣй сжщо нови и въ повечето случаи произлизатъ оттамъ, че старитѣ падежни и др. форми се занемаряватъ, или пъкъ изравняватъ тѣй, че характерното у тѣхъ, *окончанието*, се изгубва, или пъкъ граматичната връзка се замълчава: *вежди като гайтани*, *отпосле: вежди — гайтани*; *човѣкъ колкото педя*, *отпосле: човѣкъ — педя*, и най-сетне *педя-човѣкъ*; *брада колкото лакътъ*, *брада — лакътъ* и най-сетне: *лакътъ-брада*.

Била формата каквато и да е, тя изразява една отъ следнитѣ граматични категории: родъ, число, падежъ, наклонение, време, лице, начинъ, качество, мѣсто и сравнение. А споредъ това, дали думитѣ, съ които изказваме тия категории, служатъ да именуваме съ тѣхъ *предмети* и *качества*, или служатъ да именуваме съ тѣхъ *действие*, различаваме отъ една страна *именни* и отъ друга — *глаголни форми*; мѣнидбата на първитѣ наричаме *склонение*, а на вторитѣ — *спрежение*.

Именни форми сж: име съществително (или предметно име), прилагателно (или приложно име), мѣстоимение, числително; а глаголни форми сж всичкитѣ глаголи съ тѣхнитѣ *времена*, *видове* и *наклонения*, подире — *деепричастията*. Причастията пъкъ сж форми, които падатъ еднакво и къмъ имената и къмъ глаголитѣ, понеже съ тѣхъ се именува и същевременно се изказва действие. Другитѣ части на речта (*предлогъ*, *съюзъ*, *наречие*) сж само помощни думици, които придружаватъ или имената, или глаголитѣ, за да изказватъ какво-годе отношение. Независимо отъ всички форми и думи стоятъ *междуметията*, които за право и не сж никакви опредѣлени форми, а само рефлексивни звукове, каквито сж биле въ първо време думитѣ на човѣшкия говоръ. А пъкъ ако се срѣщатъ сега и такива междуметия, които иматъ опредѣлена форма (като *горкана! огнь!*), тѣ за право не сж междуметия, а само звателни или възклични думи, употребени като междуметия.

Сега да видимъ, какъ се отнася нашиятъ български езикъ къмъ еднитѣ и другитѣ форми и какъ стои той откъмъ тая страна спрямо другитѣ славянски езици.

Нашиятъ български езикъ заема по своитѣ морфологични свойщини особено мѣсто между славянскитѣ езици, и като главна негова отлика откъмъ тая страна е, че той е свелъ старитѣ падежни форми до минимумъ и си служи съ

предложни съединения, за да изказва падежни отношения. Докато другитѣ славянски езици сж се развили почти еднакво и успоредно отъ нѣкогашния праславянски езикъ, то днешниятъ български езикъ представя откъмъ тая страна видимо отклонение, което е толкова по-чудно, че излиза на яве не само кога сравняваме българский ез. съ другитѣ славянски езици, но и кога го сравняваме съ най-сродния нему старобългарски езикъ, — та идваме до заключение, че българский езикъ не се развивалъ по сжщи пжть и подъ сжщо влияние отъ стария, както другитѣ славянски езици отъ съответнитѣ си предходници. Докато другитѣ славянски езици сж още богати на падежни форми, българский езикъ се простилъ почти съ тия форми и си служи съ предложни изрази, та казваме и приемаме, че българский езикъ е *най-беденъ на падежни форми* отъ всичкитѣ славянски езици; и наопаки пжкъ, докато другитѣ славянски езици *сж изгубили нѣкои отъ старитѣ глаголни форми*, българский езикъ не само че е запазилъ всичкитѣ стари глаголни форми (разбирай тука опредѣленитѣ глаголни форми, *verba finita*), а наопаки ги е увеличилъ съ нѣколко нови, та откъмъ тая страна заслужва да го наречемъ *най-богатъ славянски езикъ*.

Съ други думи казано: количественото отношение между именни и глаголни форми въ български отъ една страна и въ другитѣ славянски езици — отъ друга е съвсемъ обратно: въ българский езикъ — голѣмъ недостатъкъ на падежни форми и голѣмо изобилие на глаголни, — въ другитѣ славянски езици наопаки — изобилие на падежни форми, недостатъкъ на глаголни. Туй струва и по отношение къмъ старобългарский езикъ; и той е на падежни форми по-богатъ, а на глаголни — по-беденъ отъ днешния български езикъ. Това изключително положение на българский езикъ къмъ другитѣ славянски езици ще се опитае да обяснимъ по-сетне, следъ като се запознаемъ съ богатството на българския глаголъ; а сега ще изтъкнемъ още една разлика на българский езикъ предъ другитѣ славянски езици. Тѣй освенъ показаната горе разлика въ количествено отношение има и друга — *качествена разлика* между формитѣ въ бълг. езикъ и формитѣ въ другитѣ славянски езици: докато въ останалитѣ славянски езици преобладаватъ старитѣ, *синтетични форми*, въ нашия български езикъ наопаки преобладаватъ *аналитичнитѣ форми*, които даватъ на езика ни модеренъ изгледъ, понеже и въ новитѣ западноевропейски езици (френски, английски, италиански и до нѣкъде въ нѣмски) преодоляватъ тѣй сжщо новитѣ аналитични форми.

Това е изобщо отношението на бълг. езикъ къмъ другитѣ слав. езици, кога го сравняваме съ тѣхъ, имайки предъ видъ неговитѣ именни и глаголни форми. А сега ще дадемъ единъ прегледъ на тия форми въ бълг. езикъ, имайки предъ

видъ тѣхната *опредѣленостъ и неопредѣленостъ*, или съ други думи ще премина къмъ въпроса, който си поставихъ за тема въ началото.

Всѣка една дума и форма изразява или опредѣлявинаги нѣкоя мисль; но понеже опредѣленостъ отъ опредѣленостъ има разлика, то би трѣбвало да видимъ, кои думи и форми изказватъ по-опредѣлена, и кои по-неопредѣлена мисль.

Преди всичко трѣбва да припомнимъ, че граматичнитѣ форми въ българский езикъ биватъ опредѣлени или неопредѣлени вече по самата си *вѣнщина*, т. е. едни отъ тѣхъ сж дадени въ такъвъ морфологиченъ или синтактиченъ строй, че изразяватъ точно и опредѣлено само една граматична категория; тѣй напр. кога кажемъ *господина, господину, господине*, изказваме три опредѣлени падежа: *вин.*, *дат.* и *зват.*, които веднага схващаме като такива. Но кога изговоримъ дума *драго*, не даваме да се разбере веднага, какво искаме да кажемъ, понеже тая дума е въ неопредѣлена форма; тя има разни значения, които излизатъ на яве, само кога ни е дадена въ цѣло изречение, или въ каква-годе връзка съ други думи; *драго* може да значи: 1) прилаг. ср. р. ед. ч., 2) наречие, 3) сжщ. соб., съкратено отъ *Драгой* или *Драгомиръ*, обаче тия три значения ставатъ опредѣлени, само кога думата „*драго*“ бжде изговорена въ съединение съ други думи: 1) *драго* отечество, 2) *драго* ми бѣше да го гледамъ, 3) нашъ *драго* си дойде отъ училище.

Такива неопредѣлени форми сж всички *сжщствителни* и *прилагателни* въ бълг. езикъ, които не различаватъ формаленъ косвенъ падежъ, понеже тѣ всички могатъ да означаватъ и правъ и косвенъ падежъ: *клин клин* избива, *ръка ръка мие*.

Нѣкои прилагателни освенъ това означаватъ още и начинъ, т. е. употрѣбаватъ се и за наречия, па изразяватъ и други форми: *български* значи не само прилаг. м. р. ед. ч. *български юнак*, но и: м. ж. и ср, р. мн. число *български юнаци*, *български жени*, *български села*, па още и наречие: той говори *български*. Твърде неопредѣлени сами за себе си форми сж и синтактичнитѣ съчетания съ предлогъ *на*, понеже може да значатъ:

- 1) родителенъ падежъ: кметъ на селото;
- 2) дателенъ „ служи на селото;
- 3) мѣстенъ „ живѣя на село;
- 4) винителенъ „ отивамъ на село;

Има и глаголни форми, които не сж опредѣлени граматически; *отплати се* означава: 1) 2. и 3. лице ед. ч., аор.; 2) 3. л. ед. ч. сег. вр.: да се *отплати*; 3) инф. или неопредѣлено наклонение: *отплати* ща се, не можешъ му се *отплати*; 4) повелит. наклон. 2. л. ед. ч.: *отплати* му се! Но

иначе глаголнитѣ форми въ българский езикъ сж много по-опредѣлени отъ именнитѣ. Ала изобщо, можемъ каза, че много именни и глаголни форми получаватъ логическа опредѣленостъ само въ съединение съ други думи въ говорната речъ. Като знаемъ това, лесно ще си обяснимъ, защо сж изчезнали толкова стари граматични форми; защото езикътъ въ постоянния си стремежъ да търси краткостъ и сгода, може да мине и безъ особенъ външенъ белегъ на нѣкои форми, щомъ тѣхната вътрешна смисълъ се разбира ясно отъ самото имъ мѣсто въ изречението.

Нека разгледаме сега формитѣ въ българский езикъ откъмъ вътрешно значение, та да видимъ, каква разлика има помежду имъ откъмъ тѣхната логическа изразностъ. Разгледвайки българский езикъ откъмъ тая страна, забелѣзваме веднага еднн важна особеностъ негова, която му придава разнообразие въ израза и замѣстя тѣй липсата на нѣкои стари форми, за които често безъ основание съжаляваме. Тази особеностъ на българский езикъ засѣга както именнитѣ, тѣй и глаголнитѣ форми и дава на езика ни едно предимство, каквото другитѣ славянски езици нѣматъ, а състои въ това, че нѣкои форми въ българский езикъ изказватъ по-голѣма, други по-малка вътрешна опредѣленостъ — независимо отъ тѣхната граматична вънщина, или синтактичната имъ връзка съ други думи въ изречението.

У съществителнитѣ имена (а заедно съ тѣхъ и у прилагатели и мѣстоитения) тая опредѣленостъ или неопредѣленостъ се изразява съ това, да-ли се употрѣбява или не употрѣбява членъ: *човѣкъ дойде* — и *човѣкът дойде*; *зѣб ме боли* и *зѣбт ме боли*, *пари ми трѣбват* и *паритѣ ми трѣбват* и тѣй нататкъ — известно е вече това свойство на българский езикъ да иаразява съ членната форма по-голѣма опредѣленостъ. Това, що всички у насъ не знаятъ, то е, да употрѣбяватъ членно опредѣление само тамъ, дето наистина има нужда отъ него; защото иначе, щомъ членната форма се употрѣбява дето щѣ и дето не щѣ, тя изгубва свойството си да опредѣля и се обръща въ частица безъ значение. Освенъ това нашиятъ български езикъ си има покрай чисто логическитѣ правила за употрѣбата на членъ, още и правила еуфонични, както и правила, наследени отъ онова стародавно време, когато още не е имало въ езика ни членна форма. Еднитѣ и другитѣ случаи трѣбва да се иматъ винаги предъ видъ, кога пишемъ, та стилътъ ни да бжде въ съгласие съ духътъ на езика ни.

Това свойство на българский езикъ да употрѣбява членувани съществителни и съ това да дава, кога трѣбва, по-голѣма опредѣленостъ на израза, макаръ и да го нѣма у другитѣ славянски езици (сев. вел. рус. *С. М.*), ала не е нѣщо необикновено у другитѣ европейски езици; защото по сжщия начинъ опредѣлятъ сж-

ществителнитѣ и модернитѣ езици (френски, нѣмски, английски, италиянски), само съ тази разлика, че у тѣзи езици членната форма се употрѣбвява предѣ думата — предпоставено, а въ бѣлг. езикъ следѣ думата — запоставено.

Но нашиятъ бѣлг. езикъ отива по-нататѣкъ въ стремежа си да изразява опредѣлени и неопредѣлени форми; той различава такива *не само у съществителнитѣ, но и у глаголитѣ*, съ което свойство бѣлг. езикъ надминава, можемъ каза, всички стари и нови езици, и заема особено мѣсто по богатство и разнообразие на глаголнитѣ форми.

Глаголътъ изобщо се смѣта отъ всички граматично-филозофи за най-важна часть на речта. Още знаменитиятъ Хумболдтъ на времето си казваше, че *глаголътъ е душа на словото*: всички други думи въ изречението, казва той, сж мъртъвъ материялъ, който получава животъ, само кога се групира около глагола; глаголътъ като срѣдище на изречението дава животъ на мисълта и съ това е най-важна часть на човѣшката речъ. — А който познава бѣлгарския глаголъ, той безъ друго ще се убеди, че тая най-важна часть на речта е доказана до голѣмо съвършенство.

И другъ пѣтъ се е обръщало внимание върху богатството на глагола въ бѣлг. езикъ, а напоследѣкъ единъ нашъ старъ учителъ и езиковедецъ ни изненада съ единъ безкраенъ списѣкъ на глаголни форми въ бѣлгарския езикъ, именно г. М. Малѣевъ, който въ своето списанийце „Бранителъ“ (год. I, брой 1) наброява 108 глаголни времена! Азъ, разбира се, нѣма да боравя съ това вратоломно число глаголни времена, нито пѣкъ ще изброявамъ изобщо глаголнитѣ форми въ бѣлгарския езикъ, а ще изтъкна тѣхното разнообразие откъмъ семантична страна, като се помъча да дамъ едно обяснение, защо нашиятъ бѣлгарски езикъ е тѣй богатъ на глаголни форми, та надминава не само днешнитѣ славянски езици, но и своя предходникъ старобѣлгарския. Тукъ оставямъ на страна въпроса, дали е практично за единъ езикъ такова сложно разнообразие на глаголни форми, и дали това морфологично богатство не ще изчезне съ време, както е изчезнало то у другитѣ европейски езици. Азъ изваждамъ само на яве това богатство и боравя съ него като съ нѣщо за сега присъщо на езика ни, безъ да развивамъ каквито и да сж теории върху неговото значение и бѣднина.

Бѣлгарскиятъ глаголъ се отличава освенъ по богатство на формитѣ, но и по това, че различава, както ни единъ други славянски езикъ, опредѣлени и неопредѣлени форми, съ което свойство бѣлг. езикъ придобива необикновена изразителна сила.

Тази опредѣленостъ и неопредѣленостъ на бѣлгарския глаголъ се е развила въ *петъ* разни посоки:

Преди всичко бълг. езикъ си различава пакъ, както и всички други европейски езици, опредѣлени и неопредѣлени глаголни форми въ тая смисълъ, че съ едни глаголни форми изказва напосто само едно глаголно действие, безъ да изразява съ тѣхъ и други глаголни свойщини, главно — лице: други пъкъ изказватъ покрай действие още и *лице, число, време*; тѣ сж именно сжци глаг. форми. Неопредѣлена е напр. старата инфинитивна форма, която е сега запазена въ съкратенъ видъ, безъ характерното ѝ окончание — *ти: недѣй ходи*, стига *чака, до ще, купи-ща*. Неопредѣлени глаголни форми сж и *причастията*, които сж, както се знае, склонидбени думи, произведени отъ глаголи: *бил, а, о, обикнат, а, о, накинтен, а, о*. Всички други глаголни форми сж опредѣлени, т. е. както се казватъ, *verba finita*. Още при това първо разпредѣление на глаголнитѣ форми изпжква едно предимство на новобълг. езикъ предъ другитѣ славянски езици; защото, докато въ другитѣ славянски езици, *я* и въ старобългарски, неопредѣленитѣ въ горната смисълъ форми се още употрѣбаватъ по старому, то въ новобългарски тия форми сж вече замѣнени съ опредѣлени, а именно:

1) инфинитивъ *коупити* — сега: да + *verbum finitum*: да купя, да купишь, да купи и пр.

2) супинъ *коупитъ* — сега: да + *verbum finitum*: да купя, да купишь и пр.

3) действ. прич. сег. време *копува* — сега: който + *verbum finitum*: който купува, който купуваше и пр.

4) страд. прич. сег. време *копуемъ* — сега: който + *verbum finitum*: който бива купуванъ, или: когото купуватъ.

5) действ. прич. за минало време *копукакъ* — сега: който е купувалъ, който купуваше и пр.

Отъ нѣкогашнитѣ 8 неопредѣлени глаголни форми сега сж останали само тия две причастия:

1) действ. причастие за мин. време *купилъ, а, о*.

2) страд. прич. за мин. време *купенъ, а, о*, къмъ които бихме могли да причислимъ и щърбата инф. форма *купи*, която, обаче, нѣма самостоятелно употрѣбление, а се подкрепя винаги съ нѣкой помощенъ глаголъ: *купи-ща, стига* [погрѣшно! *С. М*] *чака* и т. н.

За забелѣзване е, че въ който глаголенъ изразъ влѣзе една отъ тоя видъ неопредѣлени форми (*verba infinita*), той става неопредѣленъ; тѣй напр. форми като: *купилъ съмъ, купл-ща сж неопредѣлени* наспротивъ *купихъ, ще купя*.

Но освенъ това, българскиятъ глаголъ различава още нѣколко опредѣлени и неопредѣлени форми, и то въ *изказване времената*. Бълг. езикъ, както малко други езици, различава глаголни времена споредъ това, дали действието става за говорителя въ *опредѣлено време*, или не. Само нашиятъ бълг. езикъ различава точно миналитѣ времена: мин. несв., мин.

свърш., мин. неопр. и отдавна минало: *пишеше, писа, писалъ е, писалъ бѣше, писалъ, билъ*. Тая разлика въ миналитѣ времена нѣма ни въ сръбско-хърватски, ни въ чешки, ни въ полски — да не говоримъ за руски, дето изобщо владѣе най-голѣма беднога на глаголни форми. Па не само за минало, но и за бждно време българскиятъ глаголъ различава опредѣлени и неопредѣлени форми; защото едно значи *ще купя*, и друго — *купи-ща*, макаръ и дветѣ форми да изказватъ все бждно време.

Споредъ тоя втори видъ опредѣленостъ, когато говорителътъ изказва действие, което се е вършило, или ще се върши въ едно опредѣлено или неопредѣлено време, глаголитѣ форми се групиратъ тѣй:

Отъ една страна имаме опредѣлени форми:

Минало несвършено, минало свършено, отдавна минало бждно опредѣлено, — отъ друга имаме неопредѣлени форми:

Минало неопредѣлено, отдавна минало II, бждно неопредѣлено, или съ примѣри имаме:

отъ една страна:

отъ друга:

Пишехъ

Писахъ

Писалъ бѣхъ

Ще пиша

Щѣхъ да пиша

Писалъ съмъ

Писалъ съмъ билъ

Писа-ща

Шѣлъ съмъ да пиша

Трети видъ опредѣленостъ и неопредѣленостъ показва бълг. глаголъ съ своитѣ особени форми за *прѣкъ* и *косвенъ* говоръ, т. е. кога се изказватъ *свои* мисли и думи, или се предаватъ *чужди*. Докато сръбинъ или русинъ не прави никаква разлика, дали разказва *преживѣно*, или предава *чужди думи*, та ще каже напр. I. Кад сам дошао к њему, нашао сам га у соби, где седи и чита. II. Кад је отишао к њему, нашао га је у соби, где седи и чита,

българинъ ще каже за първия случай:

I Като отидохъ при него, намѣрихъ го, че седѣше и четѣше; за втория: II Като опишелъ при него, намѣрилъ го, че седѣлъ и четѣлъ.

Тази разлика за прѣкъ и косвенъ изказъ е прокарана презъ всичкитѣ глаголни минали времена и раздѣля тѣй българскитѣ глаголни форми на две успоредни групи:

I.

Пишеше

Писа

Писалъ бѣше

Шѣше да пише

II.

Пишелъ (е)

Писалъ (е)

Писалъ билъ

Шѣлъ да пише

Четвърта донѣкжде подобна успоредностъ на глаголнитѣ форми се получава, кога искаме да изкажемъ *недостатѣчна вѣра въ чуждитѣ думи*; тъй напримѣръ кога кажа нѣкому: ти криеше отъ мене, — ти не казваше истината, той, за да отблъсне моето твърдение, ще отговори: *какво казваш? криел съм отъ тебе?* не съм казвал истината? — отъ такова гледище глаголнитѣ форми се разпореждатъ тъй:

Ти криеш от мене	Аз да крия от тебе?
Ти криеше от мене	Аз съм криел от тебе?
Ти скри от мене	Аз съм скрил от тебе?
Ти си крил от мене	Аз съм бил крил от тебе?
Ти бѣше скрил от мене	Аз съм бил скрил от тебе?
Ти ще скриеш от мене	Аз да скрия от тебе?
Ти щѣше да скриеш от мене	Аз съм щѣл да скрия от тебе?

Опредѣленостъ и неопредѣленостъ или по-добре увѣреностъ или неувѣреностъ се изказва и съ това, дали са изпуща или не изпуща помощния глаголъ *съм*. Кога видимъ придошла една рѣка, или ни съобщи за това нѣкой и ние повѣрваме на думитѣ му, ще кажемъ: *рѣката придошла!* Но ако само чуемъ шумъ отъ буйна вода, безъ да сме още видѣли съ очи придошлата рѣка, нито пъкъ ни е увѣрилъ нѣкой въ това, ще кажемъ: *рѣката е придошла!* Оттамъ тоя шумъ! Сравни още:

Увѣрено	{	Мостътъ се срутилъ	Мостътъ се е срутилъ	}	Предполагано
		Тѣ си легнали	Тѣ сж си легнали		
		Иванъ си дошелъ	Иванъ си е дошелъ		

Горе-долу сжща разлика се прави и кога кажемъ:

Кафето горчиво	наспротивъ	Кафето е горчиво
Виното кисело	„	Виното е кисело
Виното се вкиснало	„	Виното се е вкиснало

Освенъ това както за минало, тъй и за бждно вр. има пакъ *нѣколко степени опредѣленостъ или увѣреностъ*. За минало време тия степени изказватъ по-голѣма или по-малка завършеностъ на действието, и съ това заедно по-голѣма или по-малка опредѣленостъ. Тукъ се намѣсватъ и глаголнитѣ видове — свършенъ и несвършенъ, та богатството на формитѣ става още по-голѣмо: *пишихъ, писахъ, написахъ, бѣхъ писалъ, бѣхъ написалъ*:

Отидохъ при него вчера; той *пишеше* писма; *писа* цѣль день и ги *написа*; вечерята къмъ 6 часътъ *бѣше* ги *написалъ*.

Още по-хубаво личатъ разнитѣ степени за бждно време: Ще дойдешъ ли да идемъ нѣкой пжтъ на Черни-вѣрхъ? —

Докаждувамъ. — Кажи, кажи, ще дойдеш ли? — *До-ща* нѣкой пжтъ. — Кажи, истина, ще дойдеш ли и кога? — *Ще дойде* напр. следната недѣля; *докаждувамъ* — *до-ща* — *ще дойда* сж три степеня отъ бждно време, съ които се изказва пакъ по-голъма или по-малка опредѣленостъ. Първата степенъ *докаждувамъ* изказва само *воля, желание, готовность*, безъ никакво задължение; втората степенъ *до-ща* изказва само едно обещание, безъ да се свързва съ нѣкое задължение по време; третата степенъ е вече опредѣлено, категорично обещание, съ което се поема вече известно задължение.

Въ нашитѣ досегашни граматички форми като *докаждувам, дигнувам, рекам, скоквам* и пр. се приематъ условно *наклонение*; въ сжщностъ тѣ сж форми за *бждно време* и то първа степенъ, съ които се изказва на просто *добра воля, желание, готовность*; но понеже тая готовность е неопредѣлена, то винаги може да се свърже съ нѣкое условие: *докаждувамъ*, но ако дойде и еди-кой-си. Затова тая форма се посрѣща по значение съ сжщото условно наклонение: *би ли дошелъ?* А че *докаждувам* е бждно време, се вижда оттамъ, че и съответната нему форма за минало време *докаждувах, реках, дигнувах, явах, пийвах* и пр. отговаря на съответното *бждно-минало* време, или както го нарича г. Трифоновъ, *минало предстоило* (Период, списание 69. 26 стр. — Значение на сложнитѣ бждещи времена въ българския езикъ): *щѣх да дойда, щѣх да река, щѣх да дигна* и пр.

Споредъ това въ българския езикъ имаме *седемъ* вида бждно време:

I. *Докаждувам, до-ща, ще дойда, ще бжда* (или *ще съмъ*) *дошел* — за действия въ бждно време.

II. *Докаждувахъ, щѣхъ да дойда, щѣлъ съмъ да дойда* — за действия въ минало време.

Следъ като се запознахме тъй съ българскитѣ опредѣлени и неопредѣлени глаголни форми, а заедно съ това и съ самото богатство на българския глаголъ, явява се питане, отде това разнообразие, защо новобългарския езикъ да е тъй богатъ на глаголни форми? Имайки предъ видъ, че въ другитѣ славянски езици, както и въ старобългарски, глаголтътъ е победенъ, трѣбва да заключимъ, че богатството на глаголни форми въ българския езикъ е придобито отсетне, и то на Балканския полуостровъ. Придобивката може да е станала или самостоятелно, или подъ външно влияние. Ако приемемъ самостоятелно обогатяване, нѣма защо и да му търсимъ обяснение, освенъ да кажемъ, че българскиятъ народъ е усѣщаль нужда отъ тия форми, затова си ги е създалъ. Ако пакъ предположимъ външно влияние, пита се, отъ кой народъ и езикъ е могло да дойде това влияние? Отъ балканскитѣ езици най-богатъ на глаголни форми е турския езикъ, та не е чудно именно този езикъ да е послужилъ за образецъ и на българ-

ския, да си изработи глаголнитѣ форми тъй, както ги виждаме днесъ. Моитѣ слаби познания на турскій езикъ не ми позволяватъ да влизамъ въ подробни успоредици между тия два езика. Истина, учихъ и азъ на времето си този езикъ, ала го учихъ презъ размирни години (1876—77), когато не съзнавахъ никакъ ползата отъ него. Но и това, колкото зная отъ турскій езикъ, ми дава основание да твърдя, че между турския глаголъ и българския има нѣщо общо. Защото и въ турскій езикъ има глаголни форми за изказване *опредѣленостъ* и *неопредѣленостъ*, както и въ български: *яздѣм* и *язмѣшим* (*писах* и *писал съм*), *язарѣм* и *язарѣм* (*писвам* и *ще пиша*). Особено формитѣ, които горе нарекохъ форми за първа степенъ бждно време (писвам, реквам, дожаждавам), не мога да си обясня иначе, освенъ като форми, произлѣзли подъ прямо влияние на турскій езикъ, а именно споредъ форми: *язарѣм*, *япарѣм*, *вурурум*, *верирум* и пр., които сжщо тъй значатъ и сегашно и бждно време и служатъ да се изказва съ тѣхъ *готовностъ*, *възможностъ* да се извърши нѣкое действие. На турско влияние се дължи и употребата на минало неопредѣлено време въ случаи като: *той билъ добъръ човѣкъ!* *То било далеко!* Срв. тур. *ей адам имиш*; *озак имиш*. Това потвърди и г. Малѣевъ, който е, както се знае, добъръ познавачъ на турскій езикъ. (Колко хубаво щѣше да стори тоя мой добъръ приятель, намѣсто да умножава до безкрайностъ и тъй многото наши глаголни времена, ги сравнѣше съ турскитѣ и ни покажеше тъй нагледно приликата между еднитѣ и другитѣ!) — Азъ имамъ и друго основание да предполагамъ, че новобългарскитѣ глаголъ се е обогатилъ подъ влияние на турския. Това свойство на българския глаголъ да различава толкова видове опредѣлени и неопредѣлени форми, е развито най-много въ *източнитѣ* наши говори, докато въ западнитѣ го нѣма въ такава мѣра; а известно е, че източнитѣ българи сж живѣли открай време въ по-гѣсно съседство и съжителство съ турцитѣ, отколкото западнитѣ. Въ източнитѣ говори наши има несравнено повече турски думи, както и по турски образецъ стѣкмени поговорки и пословици, отколкото въ западнитѣ.

Въпросътъ изобщо за взаимнитѣ влияния между езицитѣ турски и български заслужава особено внимание. Миклошичъ на времето си изследва донѣкъде тоя въпросъ, но имаше предъ видъ изобщо влиянието ни турскій езикъ върху всичкитѣ нему съседни езици. (Вижъ неговитѣ: *Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen*, Denkschr. [d. Wiener Akad., phil.-hist. Cl.] XXXIV—XXXV; *Über die Einwirkung des Türkischen auf die Grammatik der südosteropäischen Sprachen*, Sitzungsber. [Wien. Ak. phil.-hist. Cl.] CXX). Но турскитѣ елементи само въ нашия български езикъ би трѣбовало наотдѣлно да се изучатъ и то като се иматъ предъ видъ не само

граматичнитѣ елементи, както е у Миклошича, но изобщо всичкитѣ езиковни влияния отъ турский езикъ върху българския. И тогава ще се види, че това влияние презъ последнитѣ петъ вѣка е оставило въ бѣлг, езикъ много турцизми, нѣкои отъ които и не забелѣваме. Тѣй напр. освенъ сжщинскитѣ турски думи, каквито наброявамъ до 800, има и доста български думи, които подъ влияние на турский езикъ сж получили несвойствена тѣмъ употрѣба: тѣй напр. като кажемъ *не ми оттърва*, ние употрѣбяваме глагола *оттърва* въ тая фраза подъ влияние на турски езикъ, дето сжщия глаголъ се употрѣбява и въ значение на „понася“: *куртармас*. Такива фразеологични, или по-добре *семазиологични турцизми* сж още: *поминувам се*, *поминѣк* — *гечинмек*, *пия тютюн* — *ичијорум*; *играя на книги* — *кијат ојнајорум*; не се *излиза на глава* — *башѣ чикѣлмас*; докторътъ *де седи?* — *хеким нерде отурујор?* *знаешъ ли турски* — *тюркче билијормусун?* *фѣрлям* топ, пушка — топ, тюфек *атајорум*; много *здраве* — *чок селям*; на туй *отгоре* дай една лула тютюнь — *бунун устюнде* вер бир люле тютюн; въ три недели *вѣтре* — *юч афтѣ ичинде*; *замина за Европа* — *Авропаја* гитти; *камилско птиче* — *де-вѣ-кушу*; *развалям пари* — *бозмак*; отъ главата си *тегли* — *баштан чекер*; *ще яде бой* — *кьотек жеѣек*; отъ Бога да *на-мѣри* — *аллахтан болсун* и пр.

На турско влияние се дължи известното повторение на думитѣ, при което началната съгласна се мѣнява винаги на *м*: *пистил-мистил*, *ножчета-можчета*.

Употрѣбата на родителния (дателния) падежъ предъ сжщствителното, къмъ което се отнася, е пакъ турцизмъ: *на тоя човек майка му е на моята майка свекърва*. Известно е, че въ турский езикъ притежателниятъ род. падежъ стои винаги напред: бу адамън анасж беним анамън кайнамасж дър; падишахън бахчелери гьордюм. [Това е обща синтактична особеностъ арио-алтайска, сиречь присжща на индоевропейскитѣ („арийскитѣ“) и алтайскитѣ езици, срав. напр. гр. Хом. *Ἐκτορος ἑυχή*: „на Хектора жената“; нѣм. *des Meeres und der Liebe Wellen* „на морето и на любовта вълнитѣ“ и мн. др. С. М.]. Много турски пословици сж минали изцѣло въ бѣлг. езикъ — най-напредъ непреведени, по-после биватъ преведени и сега съставятъ часть отъ общия нашъ словесенъ имотъ¹⁾.

1) Голѣма часть ота „притчитѣ“ на стария Славейковъ иматъ на-срѣща си съответни турски изречения:

Ако не тече — капе: акмасса дамлар.

Без дъно крина, празен хамбар: дипсис киле бош хамбар.

Време бreme продава: заман саман сатар.

Вчера Петко, днесъ Агетко: дюн Петко, бугюн Ефенди.

Всѣки день не е Великдень: хер гюн байрам олмас.

Подир деньт — Коладе-ле! Байрамдан сонра — байрам бумбарек

Турцитѣ сж вляили върху българитѣ и съ пѣснитѣ си, които едно време бѣха на мода по източнобългарскитѣ градове и паланки. Сега вече се не пѣятъ, както преди, но пакъ и до сега сж останали доста арии на чисто български пѣсни, които сж напосто заети отъ турски пѣсни.

Съ една дума, не може да се отказва голѣмото културно влияние, което сж упражнили турцитѣ върху нашия народъ презъ дългото му робство. Па ако се докаже, че и българскиятъ глаголъ е повлиянъ до известна степенъ отъ турския, нека това се не смѣта за чудно и невъзможно. То е твърде естествено и не уронва никакъ достоинството на езика ни, а наопаки показва, че нашиятъ народъ е умѣлъ да използува богатството на турския глаголъ, за да запази и увеличи богатството на българскитѣ глаголни форми.

И сега тая ценна придобивка, това разнообразие на българския глаголъ дава особена подвижностъ на мисълта и на речъта. Остава само намъ, на българскитѣ книжовници, които сме придобили несъзнателно това говорно богатство, да го употрѣбяваме съзнателно, като залѣгаме да го направимъ общо достояние на всички ония, що боравятъ съ говоръ и перо. Нека знаемъ всички, че *силата на езика ни е въ глагола*, и като знаемъ това, нека се ползуваме вещо съ тая сила и да я не занемарваме подъ влияние на другоземни езици, въ които намѣсто глаголни изрази преобладаватъ именни.

Ако бѣде истина — голѣма лъжа: сай варса, чок јалан.

Да е малко, че да е сладко: аз алсун та уз олсун.

Добър конь сам си зобта прибавя: юрюк ат кенди јеменин артърър.

Дето стигне, тамъ го вържи: гелдијј јерѣ баала.

Късопава кокошка сѣ пиле: којруксуз таук хер-гюн пилич.

Каквато глава, такъв бръснач: бьойле баш бьойле траш.

Който мълчи, знае си работата: със олан ишени билир.

Който пада сам, не плаче: кенди дюшен агламас.

Крив кораб, прав поход: егри геми догру сефер.

Къща без жена и мъж без пари огънь да ги гори:

Ев карьсъз, еркек парасъз атеше јаньлар.

Много мина, малко остана: чоку гитти, азж калдж.

Много стока очи не вади: арткъ мал гьоз чикармас.

На заека — беж! на хрѣтката дрѣж! таушана кач, тазъја тут.

На сила хубостъ не бива: зорлен гюзеллик олмас.

Ножът опрѣ о кокала: бучак кемије дајандж.

От вас по-добър да не е: сизден даа ей олмасън.

От учените ше се свърши светът: окумушлардан кѣамет копацак.

От тебе сефтѣ, от бога берекет: сенден сефте, алахтан берекет.

Ум прави, глава тегли: акъл јапар, баш чекер.

А какъ се превеждатъ турскитѣ пословици на български, вж. I кн. „Български Притчи“ [отъ П. Р. Славейковъ] стр. XV—XVI.

Затова, който иска да има стилъ съобразенъ съ духътъ на българската речъ, който иска да има стилъ подвиженъ, ясенъ и конкретенъ, нека дава широко поле на глаголнитѣ изрази и да избѣгва, колкото се може, съществителнитѣ изказвания, като ги замѣнява съ глаголни.

При това, нека не съжالياваме за изгубенитѣ падежни форми; защото въ замѣна за тѣхъ езикътъ ни се е обогатилъ пъкъ съ глаголни форми въ такова изобилие, каквото ни единъ славянски езикъ не притежава. Нека ценимъ добре това наше народно богатство, да го изучаваме съ при-сърце, та да го използваме, за да изтъщимъ още повече нашия литературенъ стилъ и говоръ.

* * *

[Покойниятъ авторъ на тази книга ни е оставилъ най-малко материалъ за нейната пета специална часть — синтакса. Въ общата часть, която споредъ казаното въ предговора къмъ първия томъ (с. IV) съдържа уводни глави отъ цѣлото и ще образува сама за себе си История на българския езикъ въ малкъ размѣръ, нѣма отдѣлъ за промѣнитѣ, що е претърпѣлъ българскиятъ езикъ презъ хилядогодишното си развитие въ синтактично отношение.

Между това проф. Б. Цоневъ бѣ челъ на студентитѣ си лекции върху аналитичнитѣ и синтетичнитѣ форми на българския езикъ или за *опредѣлени и неопредѣлени форми въ българския езикъ*, па произнесе и ректорска речъ подъ последния насловъ. Трѣбва да благодаримъ на Провидението, че можемъ да обнародваме тука (съ поправка на нѣкои недоглеждания) поне този доста хубавъ уводъ въ българския синтаксисъ.

За тая тъкмо часть отъ Цоневото жизнено дѣло най-много важатъ неговитѣ заветни думи въ споменатия предговоръ: „Сички тия части и отдѣли са биле предметъ на мои лекции презъ дълги години. . . и, докато бжде животъ и здраве, ще ги пригатвямъ за печатъ; каквото пъкъ не успѣя, нека по млади сили го довършатъ!“ Дано това пожелание на покойния се изпълни въ близко бждаще! С. М.]

VI.

ДИАЛЕКТОЛОГИЯ.

За източнобългарския вокализъмъ.

Общи бележки.

Всичкитѣ български наречия и поднаречия, които се говорятъ по цѣлото пространство на българското общо отечество, зети скупомъ съставятъ изобщо *български езикъ*. Цѣлиятъ български езикъ се дѣли на две голѣми наречия: на *источнобългарско* и *западнобългарско наречие* и то споредъ произношението на ѣ-то (іе-двойното), което, както е познато, има въ български езикъ два различни гласежа¹⁾: въ источнитѣ краища на обща България (въ источния дѣлъ на собствена България и Тракия) [съ частъ отъ Македония С. М.] то се произнася като *іа* (я), а въ западнитѣ (западна България съ Македония) то се произнася като *е*. Разбира се, че туй не е едничката разлика между източнобългарски и западнобългарски, но само една отъ многото и то най-главната; а тя се зема за това, защото заедно съ нея вървятъ и други отличителни бѣлѣзи, които даватъ особень типъ на единия и другия говоръ и които оставатъ сѣ едни и сѣщи при еднакво произношение на ѣ. — Границата между източнобългарски и западнобългарски не може да се опредѣли точно, защото липсватъ [писано въ 1890. г] още нужнитѣ за това данни. Споредъ К. Иречека тая граница захваща на северъ съ устието на рѣка Искъръ и върви къмъ югъ „горедолу по цѣлото му течение“, както казва Конст. Иречекъ въ Период. Сп. VIII стр. 84. Но менъ ми се струва, че такава една граница засѣга много дълбоко въ западна България и обема предѣли, дето нарѣчието не е никакъ източнобългарско. Азъ бихъ рекълъ, че не Искъръ, а Витъ ще опредѣля по-

---

¹⁾ Различното произношение на старобългарската гласна *ѣ* служи за дѣлидбена основа и на сръбско-хърватски езикъ; споредъ тройното произношение на тая гласна (като *іе*, *и* и *е*) въ различнитѣ краища, дето живѣятъ Сърбо-Хървати, сръбско-хърватски езикъ се дѣли на три наречия: на *іекавско*, *икавско* и *екавско* наречие.

точно северната граница на дветѣ български наречия, защото въ предѣлитѣ между Искъръ и Витъ се говори западнобългарски, особено пъкъ въ предѣлитѣ, дето тия две рѣки текатъ успоредно. Но ако земемъ съ К. Иречека устието на Искъръ за исходна точка на границата между истбългар. и запбългар., то линията нѣма да върви по цѣлото течение на Искъръ, а само до тамъ, до дето рѣката възвива къмъ западъ; отъ тамъ граничната чърта ще върви горе-долу по права линия къмъ югъ презъ градоветѣ Орхание, Вакарелъ, Ихтиманъ, Баня, Неврокопъ и Сересъ до Бѣло море [вж. подробно за границата между източнобългарски и западнобългарски въ общата частъ на тази „История на българский езикъ“ т. I (София 1919) С. М.].

Щомъ земемъ веднѣжъ произношението на *ъ* за дѣлибена основа на българскитѣ наречия, то не остава мѣсто за трето главно българско наречие — южнобългарско — както нарича г-нъ Теодоровъ българскитѣ говори по Разлогъ и Родопитѣ, защото и тамъ ъ-то има едното или другото произношение, та споредъ това и тия говори падатъ или въ источно или въ западнобългарскитѣ.

Колкото мжно е да се опредѣли точно границата между источно и западнобългарски, дваждъ пò-мжно е да се тури точна граница между българскитѣ и чужди говори. И туй остава задача, която безпристрастната филология трѣбва да реши часъ пò-скоро, за да се даде край на многото политически препирни заради границитѣ на балканскитѣ народи.

Но за моята сегашна задача е сѣ едно, какъ отива тази или онази граница. Главното за менъ е, да знаятъ читателитѣ: първо, че има източнобългарско наречие, дето ъ-то гласъ изобщо като *я* и западнобългарско, дето ъ-то [като се не гледа на ца- в м. стб. цѣ- въ *цѣла*, *цѣло* и под. въ Софийско и др. зап. говори. С. М.] се произнася винаги като *е*; второ, че туй, което следва на долу, струва за *източнобългарското наречие*. А тъй като източнобългарското наречие, или по-добре източнобългарски езикъ (както и западнобългарски) обема въ себе си много наречия и поднаречия, които човѣкъ не може подробно да ги знае всичкитѣ, то надолу като говоря за източно-български, за да бжда по-сигуренъ въ сжденията и заключенията си, ще се придържамъ най-много о единъ отъ източнобългарскитѣ говори — именно о *Ловчанския* говоръ, който, като мой матеренъ езикъ, ми е много по-добре познатъ отколкото всѣки другъ български говоръ. Затова напомнямъ, че всичко, що се казва надолу за източнобългарски езикъ, струва най-напредъ за Ловчанското наречие, а нека се знае, че почти всичко, що може да се каже за Ловч. наречие, струва, ако не винаги за всичкитѣ, то речи всѣки пжтъ за повечето източнобългарски говори.

Тая статия пушамъ като първи опитъ за колко-годе по-пълно изложение на една отъ най-интереснитѣ партии на изт.-бълг. езикъ — на вокализъма. Въ нея ще се опитамъ да покажа колко и какви различни звукове има въ източнобългарски езикъ наспротивъ старобългарския, да проследя въ сжщо време, до колкото е то възможно, развитието на нѣкои новобългарски звукове отъ старобългарскитѣ и да покажа, до колко е влияло и влияе още *ударението* върху източнобългарското произношение.

Старобългарски езикъ ще ми служи при това всѣки пжтъ за основа и за изходна точка, отъ дето ще сравнявамъ новобългарскитѣ звукове. А нѣма да изгубвамъ отъ предъ видъ и *срѣднобългарски* езикъ, който, макаръ че не е още [1890 г.] строго изследванъ, но колкото е, пакъ трѣбва да се зема винаги подъ внимание при разгледването [на] новобългарския; защото новобългарски езикъ не е настаналъ направо отъ старобългарски, а е трѣбвало да мине презъ периода, нареченъ срѣднобългарски, отъ дето е приелъ нѣкои свойства, които въ старобългарския не намираме. А щомъ искаме да получимъ непрекъснатата история на български езикъ, то не трѣбва да прескачаме току тѣй единъ периодъ отъ цѣли четири столѣтия и да посѣгаме направо къмъ старобългарския, както се е правило до сега, а трѣбва всѣки пжтъ да се има на умъ, че между новобългарски и старобългарски има единъ другъ български езикъ, нареченъ срѣднобългарски съ своитѣ особенни свойства и закони, закони малко-много различни отъ старобългарскитѣ, а по-близки до новобългарскитѣ. Не мисли право, който мисли, че срѣднобългарски езикъ, както го намираме въ писменитѣ паметници, наречени срѣднобългарски, е само разваленъ старобългарски езикъ; не, срѣднобългарскитѣ паметници съ своето особено правописание не представляватъ друго, освенъ историческо продължение, органическо развитие на старобългарски езикъ и сж речи живъ отзивъ на говоримия тогава езикъ. Затова е длъжностъ всѣкому, който иска да изследва историческото развитие на днешния бълг. езикъ, да се обзира не само на старобългарски, а и на срѣднобългарски, защото именно срѣднобългарскиятъ езикъ е непосредствената основа, връзъ която се е развилъ новобългарскиятъ. Други пжтъ ще се опитамъ да поговоря по широко върху срѣднобългарски езикъ, който не е малко интересенъ за българската филология.

§ 1. За назначаванието на източнобългарскитѣ звукове изобщо.

Преди да захвана за собствения предметъ на статията — за вокалитѣ въ ист.-бълг., нужно е да кажа нѣколко думи за алфабета, съ който ще си служа при назначаванието на

източно-българскитѣ звукове изобщо. Не ще ни дума, че, ако искаме да пишемъ за звуковетѣ на едно кое да е наречие, за да ни разбере всѣки, то преди всичко нужно е да имаме за всѣки звукъ отдѣлно и *отдѣлна буква* и то *само една* за всѣки звукъ. Българскиятъ алфабетъ, както е сега употребителенъ въ нашия книжовенъ езикъ, не може да се употребѣи току-тъй безъ никакви измѣнения за назначение диалектични тѣнкости, защото въ него има отъ една страна повече букви (знакове), отколкото е нужно за новобългарски езикъ, а отъ друга пѣкъ въ него липсватъ много други знакове за означение на звукове, които се чуватъ въ различнитѣ български наречия. Ето защо искамъ преди всичко да наведемъ алфабета, съ който ще назначавамъ народнитѣ думи тѣй, както се тѣ чуватъ отъ устата на народа и който алфабетъ, както ще видятъ читателитѣ, е малко-много различенъ отъ обикновения български алфабетъ.

За означение на всичкитѣ звукове, които се срѣщатъ не само въ източно-български, но и въ цѣлия български езикъ въобщо, стигатъ тия 28 букви:

а) гласни: а, е, и, о, у, ъ (само гласна!)

б) съгласни: б, в, г, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ, џ, s, i (j).

Притури при тия 28 букви още единъ знакъ за омекчение, и ще имашъ подпълненъ алфабетъ, съ който могатъ да се означатъ всевъзможнитѣ звукове, които се срѣщатъ въ новобългарски езикъ.

За гласнитѣ а, е, и, о, у нѣма какво да се каже; тѣ означаватъ сжщитѣ звукове, както и въ обикновенното българско писмо. Колкото за гласната ѝ има да кажа, че натагъкъ при означението на източнобългарскитѣ думи ще я употребявамъ винаги сѣ като *гласна* буква било въ срѣдата, било въ края на думитѣ, за да назначавамъ съ нея толкова честия звукъ ж (новобългарско) въ източнобългарски. Затова напомнямъ, че ѝ ще пиша въ края на думитѣ само тогава, кога искамъ да назнача съответствуващия нему звукъ: рѣкъ, глѣвъ, бѣбъ, пѣтъранъ — както се говорятъ въ източнобългарски (Ловечъ), намѣсто общобългарскитѣ рѣка, глава, баба, патарана и пр. А защо зирамъ ѝ, а не ж за назначение на поменатия звукъ въ източнобълг., всѣки единъ лесно ще разбере, който има колко годе понятие отъ старобългарски; ще разбере тая истина, че за означение новобългарския тъменъ звукъ, който застѣпва старобългарскитѣ букви ж, ѝ и ъ, именно ѝ и никой други знакъ не може да се земе, ако не искаме да влизаме въ противоречие съ цѣлата славянска филология. Защото не ѝ е приело звука на старобългарското ж, а старобълг. ж е приело звука на ѝ, следъ като изгубило назала си ($ж = \text{ѝ}н = \text{ѝ}(н) = \text{ѝ}$). Тѣй сжщо и ъ (въ кореннитѣ срички) приело сжщия звукъ ѝ. Съ други думи, старобългарскитѣ

звукове ж, ѝ и ъ се слѣли въ новобѣлг. въ единъ и сжщи звукъ — ѝ — звукъ, който още въ старобѣлгарски се е означавалъ пакъ съ сжщия знакъ, но само, разбира се, за етимологическо ѝ, което безъ друго се е произнасяло пакъ тѣй, както и днесъ. — А на любезнитѣ читатели, [на] които ще имъ се види чудно, може би, такава едно писане и четене ероветѣ на края, ще имъ кажа да иматъ винаги на умъ, кога четатъ моитѣ примѣри отъ източнобѣлгарски езикъ, че *излишни букви не употрѣбявамъ, и че въ тия примѣри всѣка буква си има своя опредѣленъ звукъ*; па щомъ иматъ малко-много прѣсърце къмъ дѣлото, въ кратко време ще навикнатъ тѣй хубаво да четатъ ероветѣ на края, както до сега са биле навикнали да ги не четатъ.

Съгласнитѣ букви си задържатъ всичкитѣ своето известно произношение, което иматъ всѣка една отъ тѣхъ въ общия бѣлгарски езикъ. Само за х-то има да кажа, че то се чува въ източнобѣлгарски езикъ много слабо, а по нѣкога никакъ. Па не само въ източнобѣлгарски, ами речи и въ цѣлия бѣлгарски езикъ то се не произнася никакъ тѣй, както се мжчатъ да го произнасятъ нѣкои, които искатъ да афектиратъ книжовния бѣлг. езикъ. Х-то тѣй и тѣй не е благозвучна буква, а кога се афектира и тамъ, дето ѝ не е никакъ мѣстото — грозотата ѝ излиза още пѣ на яве. И наистина смѣшно е да чуешъ отъ хора, на които бацитѣ и майкитѣ имъ никогашъ иначе не казватъ, освенъ хубавичко: *ляб*, какъ се мжчатъ божа мжа да кажатъ *х'ляб* — защото искатъ хората да говорятъ „по книга“.

Много отъ читателитѣ ще забележатъ, че между съгласнитѣ има три „нови“ букви: ц, s, i. Но който не е забравилъ старобѣлгарското азбуки, тутакси ще се осѣти, че тия букви не са никакъ нови, защото и тѣ заедно съ другитѣ сж знаменени отъ светитѣ апостоли, за да означаватъ сжщитѣ звукове (дж, дз, й), но съ време, кой знае по какви причини, изчезнали тия букви изъ бѣлгарския алфаветъ, при всичко че е имало винаги нужда отъ тѣхъ.

Знакътъ ' , който вече г. Тодоровъ [--- Баланъ] употрѣбвява за сжща цель (омекчение на съгласнитѣ), ми се вижда най-сгоденъ да назначи източнобѣлгарската мекота на съгласнитѣ букви, която, който е забелѣзалъ, е особена, твърде слаба мекота, та едвамъ ли е нужно да се употрѣбвява за нея особена буква като ъ или i: източнобѣлгарското *нѣм*, *лѣто*, *воля* напр. не е нито *нiам* (*njam*), *лиато* (*ljato*), *волиа* (*volja*), нито пѣкъ *нѣам* (*nĕam*), *лѣато* (*lĕato*), *воляа* (*voĕa*), а нѣщо като *неам*, *леато*, *волеа*, което надолу ще се бележи: н'а м, л'а то, вол'а.

А тѣй като въ новобѣлг. езикъ почти всичкитѣ съгласни могатъ меко да се произнасятъ, то съ помощта на омегчи-

телния знакъ ' се получаватъ следнитѣ *меки съгласни*: б', в', г', д', з', к', л', м', н', п', р', с', т', ф', х', ц', с', [ц'].

Колкото за ж, ч, ш, ц — тѣ сж си сами по себе си ютирани [! С. М.] и *меки съгласни*, та не трѣбва на особено да се назначава тѣхната *мекота*. [Има доста български говори съ „твърди“ *ж, ч, ш, ц*, та затова е необходимо да се означаватъ съ ' „мекитѣ“ видове на тия съгласни — въ старинскитѣ български говори се изговаря ж'аба, ч'аша, ч'ух, ш'ум, Ш'умен, дори ц'ам, въ тѣхъ тѣкмо „трѣбва на особено да се назначава тѣхната мекота“! С. М.]

Отъ единайстѣхъ вокали (а, е, и, о, оу, ъ, ѝ, ѳ, ѵ, ѵ, ѳ), които намираме въ старобългарски, сж останали въ източнобългарски само шестъ: а, е, и, о, у, ъ. Тия шестъ вокали замѣстятъ веичкитѣ останали старобългарски и се дѣлятъ двойно: първо, както се дѣлятъ въобще вокалитѣ и въ другитѣ езици, на:

твърди: а, о, у, ъ
и *меки*: е, и;¹⁾

и второ, на:

високи: а, е, о
и *ниски*: ъ, и, у.

Второто дѣление вокалитѣ въ ист.-бълг. на *високи* и *ниски* произхожда отъ едно свойство на ист.-бълг. езикъ, споредъ което половината вокали (а, е, о) измѣняватъ своята интензивность, щомъ не носятъ върху си ударение и се произнасятъ (безъ ударение) като другата половина (ъ, и, у). Споредъ това свойство на ист.-бълг. произношение тѣ нареченитѣ три високи гласни а, е, о се срѣщатъ *само* съ ударение. Щомъ сж безъ ударение, тѣ се преобрѣщатъ на съответстващитѣ тѣмъ ниски гласни: ъ, и, у; то значи: всѣко а безъ ударение минува въ ъ, всѣко е — въ и, всѣко о — въ у. Само въ *звателния надежъ* задържатъ високитѣ гласни е и о тѣхния [! своя] чистъ звукъ, ако и да сж безъ ударение: Стуіѐне, Пѣтко — нѣ Стуіѐни, Пѣтку.

Като се знае това свойство на ист.-бълг. езикъ, споредъ което неударенитѣ гласни измѣняватъ своето първоначално произношение, то винаги щомъ иска човѣкъ да узнае, какъ еди-кой-си старобългарски вокалъ се произнася въ източнобългарски, трѣбва да гледа, щото въпросния вокалъ да има ударение на себе си, иначе, безъ ударение, всѣки източнобългарски вокалъ е *неопредѣленъ*.

¹⁾ Но въ бълг. езикъ могатъ да бждатъ *всичкитѣ вокали меки*, щомъ иматъ отпредъ звукъ і (= j), съ помощта на който се образуватъ следнитѣ *меки* или ютирани гласни: іа (іа), іе (іе), іо (іо) (старобълг. нѣма тоя звукъ; намѣсто него доаждатъ сѣ іе), іу (старобълг. ю), іъ (старобълг. нѣма и тоя звукъ; намѣсто него доаждатъ пакъ іе); ютирано и въ новобълг. нѣма.

За да се види, какъ сж замѣстени и замѣнени старобългарскитѣ вокали въ изт.-бълг. — преди всичко въ ловчанския говоръ — азъ ще ги наведе всичкитѣ наредъ и всѣкому отъ тѣхъ ще дамъ точно всичкитѣ съответствуващи звукове, споредъ както се тѣ чуватъ въ ловчанското наречие.

4.

На всѣкжде, дето въ старобългар. стои звукътъ *а*, намираме и въ ловч. нар. сжщия вокалъ, съ тая само разлика, че произношението му въ реченото наречие зависи отъ акцента: щомъ старобългар. *а* носи на себе си ударение, то се произнася чисто, ясно, като всѣко *а* и въ другитѣ езици: дар (даръ), брате (вратѣ), царски (цѣсарьскы), бащинъ (бащинъ). Но щомъ е безъ ударение, то (*а*-то) приема звукъ на тъмно, мжтно *а*, който звукъ най-добре може да се отбележи съ буквата *ъ* — произношението на която подробно ще се разясни по-после, кога дойде дума за старобългарския звукъ *ъ*; тѣй думи отъ сжщия коренъ каквито горнитѣ, но въ които *а*-то е безъ ударение, произнасятъ се: дъровѣ (дарокѣ), брътучѣд (вратоучадъ), цървѣм (цароуѣмъ), бѣштѣ; тѣй сжщо и въ думи напр. като: грѣмѣдъ (грамада), жѣравъ (жарава), лѣмбѣдъ (ламбада), пѣтрѣнъ (патарана) стои знакътъ *ъ* за неудѣрно старобългарско *а*.

При това нека се знае, че въ източнобългарски нѣма случай, дето първоначално, старобългарско *а* съ ударение да е приело звукъ на *ъ* или както кезва професаръ Миклошичъ¹⁾ — да е „ослабнало“ въ *ъ*. Крайното *ъ* (както се чува) въ имената отъ ж. р. *а*-основи — липъ, злинъ — вмѣсто липѣ, злинѣ, се струва на първи погледъ, че стои наистина вмѣсто старобългарс. *а*, но то е само нагледъ тѣй. Въ действителностъ *ъ* не стои тука вмѣсто *а*, а застѣпя съвсемъ правилно други единъ старобългар. звукъ, който въ ист. бълг. (Ловечъ) се равнява на *ъ* — то е старобългар. назалъ *ж*. Зашто днешниятъ тѣй нареченъ генераленъ падежъ на имената отъ ж. р. *а*-основи не отговаря на старобългарския именителенъ, а на старобългар. винителенъ падежъ; съ други думи, днешнитѣ източ.-български липъ, злинъ²⁾ не застѣпятъ старобългар-

¹⁾ Въ „Geschichte der Lautbezeichnung im Bulgarischen“, стр. 4. Сравни сжщ: Л. Милетичъ, Членътъ въ бълг. езикъ, П. Сп. XXI—XXII, стр. 326

²⁾ Ударението въ източнобългарски назначавамъ съ грависъ ` , а не съ акутъ ´ , както се е правило до сега, по две причини: първо, за да не съвпада знакътъ за ударението съ умекчителния знакъ ´ , и второ, защото българското ударение по квантитетъ и по квалитетъ прилича най-много ни сръбския тѣй нареченъ тежкъ акцентъ (gravis) ` . За различнитѣ сръбски акценти ще кажа на друго мѣсто нѣколко думи.

скитѣ номинативи *лпѣ*, *зѣлина*, а старобългарскитѣ акузативи: *лпж*, *зѣлпж*. Ако ѣ въ *лпѣ* отговаряше на старобългар. *л*, а не на *ж*, то щѣхме непрѣмно да имаме и други случаи въ източнобългар., дѣто ѣ да замѣстя *а*; а такива други случаи, освенъ въпроснитѣ фемининални форми, нѣма. Да, има наистина случаи, дето първоначално, старобългар. *л* да се произнася и съ ударение като ѣ, но такива случаи сж придружени винаги съ едно друго явление — както се вижда съвсемъ младо явление, именно премѣстване ударението за единъ слогъ къмъ началото на думата, премѣстване станало вслѣствие на елидирване или съкращение на ударената (акцентуваната) първоначална гласна. Тѣй напр. се казва въ Ловечъ, кога приказватъ побързо, па речи и винаги — вмѣсто *направѣ*, оставѣ, паница или споредъ ловчанското произношение: *нѣпрѣвѣ*, *устѣвѣ*, *пѣницѣ* — *нѣпрѣѣ*, *устѣѣ*, *пѣнцѣ*. Въ такива случаи виждаме наистина, че акцентуването старобългар. *л* приело звукъ ѣ, но това сж изключения, които се обясняватъ съ премѣстванието на акцента и които макаръ, че отъ една страна може човѣкъ да ги гледа като изключения, но отъ друга страна пѣкъ доказватъ нагледно, какъ а безъ ударение има въ източнобългар. действително гласъ на ѣ, защото иначе нѣмаше да бжде отъ *направѣ* — *нѣпрѣѣ*. Колкото за крайцното ѣ (= *а*) въ имената отъ ж. р., то не може да се протѣлкува на тоя начинъ; тамъ нѣма никакво премѣтанье на акцента, защото ударението на имената отъ ж. р. е останало сжщо, каквото е било и въ старобългарски; затова не трѣбва съмнение, защото българското ударение се срѣща днесъ напълно съ руското, а руското ударение симаѣ за праславянско.

Другъ е въпросътъ, отъ де на кжде единъ косвенъ падежъ да приеме функцията на директенъ? Какъ тѣй старобългар. вин. пад. *лпж*, да значи днесъ имен. липа? Това замѣнение на именителния падежъ чрезъ винителния, както го намираме въ новобългарски езикъ, не е никакъ осамотено явление; то е нѣщо обикновено въ историята на езицитѣ, дето виждаме почти на всѣка крачка примѣри отъ замѣнение на падежитѣ единъ съ другъ. Вече въ ст.-българ. напр. виждаме, ча за одушевени предмети се употрѣбвяа родителенъ пад. вмѣсто винит.; па и самиятъ именит. пад. отъ о-основи, както го тълкуватъ славиститѣ, (сравни: Leskien, Vergl. Gr. стр. 19) не е нищо друго, освенъ нѣкогашенъ винит. пад., дѣто ѣ стои вмѣсто предславянско *оп* (характеристика на винителенъ пад. ед. ч. въ индоевропейскитѣ езици), отъ което се развило ѣ-тѣ чрезъ ослабване на о-то въ ѣ и чрезъ изчезване на назала *п*; т. е. отъ нѣкогашната акузативна форма *вѣко-п* произлязла номинативната старобългар. *вѣкъ*, която, както е известно, изпълнява въ старобългарски действително функцията и на именит. и на винит. падежъ. — Въ романскитѣ езици виждаме

съвсемъ сжщото явление, както и въ новобългарски: латинскиятъ акузативъ приелъ функцияа на *casus generalis* — както наричатъ единствения падежъ въ модернитѣ езици. За романскитѣ езици има непосредствени исторически доказателства, запазени въ разнитѣ писмени паметници, дето се вижда явно, какъ сж се развивали постепенно различнитѣ форми, дори дойдатъ до днешнитѣ. Но за българскитѣ форми като липѣ нѣмаме, за жалость, непосредствени доказателства отъ българскитѣ писмени паметници — както въобще за много явления въ модерния български езикъ сме принудени съ разни забикалки да нагатваме за тѣхнитѣ причини; защото именно когато се развивалъ новобългарскиятъ езикъ отъ срѣднобълг. (въ срѣднобълг. се различаватъ още строго именит. отъ винит. — поне на писмо; а да ли и въ говора сж се отличавали тия две форми — тежко е да се каже) се прекъсва всѣка писмена традиция и ний намираме на единъ пѣтъ български езикъ подъ днешната му новомодна дреха, безъ да сж ни останали какви-годе останки отъ предишното му облѣкло, по които да можемъ проследи неговото постепенно развитие.

Но колкото за въпросната форма липѣ лесно може да се докаже, че тя отговаря граматически действително на старобълг. или срѣднобълг. форма *липѣ*. Доказателството му е не само звукътъ ъ, който отговаря на старобълг. ж, но и това обстоятелство, дето въ различнитѣ български наречия различно е замѣнено окончанието на имената отъ ж. р. а-основи и то замѣнено сѣ съ такъвъ звукъ, съ какъвто се замѣнява старобългарскиятъ назалъ ж въ съответственото наречие: тамъ дето по България старобълг. ж се произнася като ъ (както въ Ловечъ и въ повечето краища на Източна България) — тамъ се казва и липѣ, злинѣ; тамъ, дето старобълг. ж се равнява по звука си на а, тамъ се говорятъ сжщитѣ форми на чисто а: липа, злина (Срѣдна-Гора, Разлогъ¹⁾); тамъ дето стб. ж се равнява на о или оа (тукъ-тамъ по Македония и Родопитѣ), тамъ се говори *липо*, *злино*; най-сетне дето ж=у (Трънско, Брѣзничко), тамъ казватъ пѣкъ *липу*, *злину*.

¹⁾ Има краища (като Сливенско, Старозагорско и пр.), дето ж приело два различни звука и то споредъ положението си въ думитѣ: въ коренитѣ срички то се произнася като ъ, но въ окончанията сжщиятъ тоя старобълг. назалъ ж ириелъ звука на чисто а. Тѣй шото до като казватъ *дѣб* (дѣжъ), *зѣб* (зѣжъ) — казватъ въ сжшо време: *четѣ* (чѣтж), *несѣт* (нѣсжтж) [въ Сливенско и Старо-загорско а само въ отворени срички — „четѣ“, но въ затворени срички се пази ъ (ж) — *четѣт*, *плетѣт*! С. М.] — разбира се тогава и: *липа*, *злипа* Види се отъ тоя начинъ на говора да е произлѣзълъ двешния обичай въ книжовния ни езикъ да се пишатъ не само сжществ. ж. р., но и глаголитѣ съ а, което не е лошо.

А защо именно винителниятъ, а не другъ нѣкой падежъ да стане *casus generalis*, това се обяснява много лесно: винителниятъ падежъ се употрѣбѣва въ славянскитѣ езици (па не само въ славянскитѣ, а и въ другитѣ езици) отъ всичкитѣ други падежи най-често; освенъ като обективенъ падежъ — а това употрѣбление не е по-рѣдко отъ употрѣблението на именителния падежъ като субектъ — той отговаря на *по-гольмата частъ отъ предлозитъ*. Туй често употрѣбление на винит. пад. го направило да измѣсти всичкитѣ други и да завладѣе като *генераленъ*.

И тѣй всѣко старобългарско *а* си е останало въ източнобълг. пакъ *а*, кога е съ ударение, а безъ ударение, то преминало въ *ъ*. А звукътъ *ъ*, който се чува въ окончанието на женскитѣ имена, не отговаря на старобълг. *а*, а на *ж*.

Каквото казахъ за *а*, туй сжщо струва и за *ia* — ютирано *а*, т. е. и то има звукъ на *иъ*, щомъ нѣма върху си ударение.

Тукъ му е мѣстото да спомена за едно явление, което не е наистина общо на всичкитѣ източнобългарски говори, но въ ловчанското наречие то е нѣщо съвсемъ обикновено. Думата ми е за *прегласяването* (Umlaut) на *а*-то следъ палаталнитѣ съгласни *і, ж, ч, ш, ц*. Това прегласяване (промѣняване гласа, звука) или по-добре тоя *прѣгласъ* на *а*-то става подъ сжщитѣ условия, подъ които ставатъ подобни явления и въ другитѣ езици (напр. въ нѣмски) т. е. първо, *а*-то *трѣбва да бжде акцентувано (ударено)* и второ, трѣбва следъ него да *следва срѣчка съ мека гласна или съгласна*. Щомъ има тия две условия, то всѣко *ia, ja, ca, sa, ca* се промѣнява въ *ie, je, ce, se, ce*; тѣй напр. отъ думитѣ *iamъ, jabъ, шапкъ* мн. ч. въ Ловечъ не казватъ *жаби, iamи, шапки*, а *жеби, ieми, шепки*. Тѣй сжщо казватъ отъ една страна:

adj. masc. <i>ia</i> к, fem. <i>ia</i> къ, neutr. <i>ia</i> ку, subst. fem. <i>ia</i> кус, adv. <i>ia</i> кътъ	} отъ друга; adj. pl. <i>ie</i> ки, dem. <i>ie</i> кичък.
--	---

Nom. Стуйан, асс. Стуйанъ, — voc. Стуйене, dem. Стуйенчу.

п. р. fem. Стуйанкъ, adj. Стуйануф	} voc. Стуйенке, adj. Стуйенкин.
------------------------------------	----------------------------------

impref. 1. sing. стуйах, 1. pl. стуйахми (зарадъ о-то въ старобългарски <i>стонахомъ</i>), 2. pl. стуйахти, (-ахотѣ) <i>ia</i> хъ; part. perf. act. II. стуйал.	} 2. и 3. sing. стуйеши (стопаше) part. pl. стуйели (стопали) subst. стуйени (стопание),
--	--

imperf. 1. sing. круйах, буах-съ	} 2. и 3. sing. круйеши, буиешисъ.
----------------------------------	------------------------------------

adj. fem. <i>ias</i> нъ, neutr. <i>ias</i> ну	} masc. <i>ies</i> ин (пакънъ), verb. дъ съ изіесни.
---	--

sing. *iar* къ, *pi* анкъ — pl. *ier* ки, *pie* нки.

на мѣсто предишнитѣ	verb.	} се говори сега: іѣздѣ, іѣсли, іѣрчѣ.
іѣздѣ, subst. іѣсли,	verb.	
іѣрчѣ		
Nom. рг. Бужанѣ, Бу-	}	} voc. Бужене, Буженке.
жанкѣ		
imperf. 1. sing. дѣрцѣх,	}	} 2. и 3. sing. дѣрцѣши
pl. дѣрцѣхми, 2. pl. дѣр-		
цѣхти, 3. pl. дѣрцѣхѣ; part.	}	} part. pl. дѣрцѣли, дѣрцѣни.
дѣрцѣл, дѣрцѣн		
Subst. fem. sing. жѣлбѣ	}	} pl. жѣлби; verb. дѣ жѣлѣ, на мѣсто предишно жѣл'ѣ.
Subst. sing. гѣцѣл, пѣт-		
лѣцѣн	}	} pl. гѣцѣли, пѣтлѣцѣни.
Subst. masc. уфчѣр, voc. уф-		
чѣро	}	} pl. уфчѣри, dem. уфчѣрчи.
Subst. fem. уфчѣркѣ, voc.		
уфчѣрко	}	} pl. уфчѣрки.
Subst. fem. грѣнчѣркѣ, adj.		
fem. грѣнчѣрскѣ	}	} subst. masc. грѣнчѣрин, adj. masc. грѣнчѣрски.
Subst. masc. кучѣн, fem. пи-		
чѣлбѣ	}	} pl. кучѣни, пичѣлби.
Verb. 1. sing. шѣвѣм, шѣ-		
вѣш, дѣ шѣвнѣ	}	} 2. sing. дѣ шѣвниш, 3. sing. дѣ шѣвни.
Subst. f. шѣркѣ, adj. шѣркѣф--		
		pl. шѣрки, adj. шѣрчѣф.

Намѣсто шѣіѣк, се говори шѣіѣк, намѣсто мерцѣни мирцѣни, намѣсто ристиѣни — ристиѣни, намѣсто іѣре — іѣри и пр. и пр.

Бележка. Тукѣ е думата за прегласяването на *a*-то само следѣ палаталнитѣ *i, ж, ч, ш, ц*; че за прегласяването на *a*-то следѣ другитѣ палатални или следѣ тѣй нареченитѣ меки съгласни *б', в', д'* и пр., на туй мѣсто не може да се говори; защото при разглеждането на източнобългарското произношение азѣ имамѣ предѣ видѣ винаги старобългарското правописание; пѣкъ въ старобългар. както и въ срѣднобългар. нѣма да намѣришѣ групи *ки, ки, ди* и пр., които въ източнобългарски да носѣтъ ударение (та да прегласѣтъ — споредѣ гореказаното правило), а на днешнитѣ източнобългарски акцентувани групи *біа, віа, діа* и пр. (както се говорятѣ, а пишѣтъ се съ *ѣ*) отговарѣтъ винаги старобългар. и срѣднобългар. групи *кѣ, вѣ, дѣ* и пр., които и тѣ иматѣ въ източнобългар. промѣнливо произношение, но за тѣхѣ ще бжде по-долу дума, като захвана да говорѣ за *ѣ*-то. Въ сѣщо време нека бжде речено, че тоя прѣгласѣ на *a* следѣ палаталитѣ *i, ж, ч, ш, ц* не е самостоятно явление, а е настанало по аналогия, предизвикана отѣ двойното произношение на *ѣ* въ из-

точнобългар. (като *e* и като *ia*); т. е. тъй както се казвало понапредъ отъ *въра* = *viara* мн. ч. *вѣри*, тъй захванали съ време да казватъ и отъ *жаба* = *жаба* мн. ч. *жеби*, като да се пишеше и то съ *ѣ* = *ia*. Че това прегласяване на *a* следъ палаталитѣ е по-ново явление отъ прегл. на *ѣ*, види се отъ това, че то не е общо на всичкитѣ *източнобългар.* наречия. Това прегласяване на *a* следъ палаталитѣ ж, ч, ш служи въ сжщо време и за доказателство, че тия палатали се произнасятъ въ *източнобългар.* меко, като че следъ тѣхъ следва *i* (j). Дири отъ такова меко произношение на реченитѣ палатали намираме вече въ старобългарски, дето срѣщаме: *уѣдо*, *уѣхъ* и пр. намѣсто *уѣдо*, *уѣхъ*.

Когато *ia* е безъ ударение, то задържа своя *i* въ звукъ и тогава, кога стои предъ мека сричка т. е. не преглася въ *e*; тъй казватъ напр. въ Ловечъ: жѣбин'акъ, а не жебин'акъ, *i*ѣчинѣ — не *i*ечинѣ, шѣрилкѣ — не шерилка; тъй сжщо: *i*ѣкѣ, *i*ѣмѣ, *i*ѣрѣ — не *i*екѣ, *i*емѣ, *i*ерѣ мн. ч. отъ *i*ѣкѣ, *i*ѣмѣ, *i*ѣрѣ (яка, яма, яра).

ѣ.

Обикновеното правило за произношението на тая старобългарска гласна, което ще срещнемъ не само въ чужди съчинения за български езикъ, но и въ нашитѣ домашни грамматики, казва, че *ѣ* въ *източнобългар.* се произнася съ ударение като *ia*, а безъ ударение като *e*. Това правило нито е точно, нито право. Който познава горе-долу *източнобългар.* наречие, той ще съпикаса тутакси, че въ това правило има противоречие, именно дето се казва, че *ѣ* безъ ударение се произнася въ *източнобългар.* като *e*, когато въ *изт.-българ.* *e* безъ ударение въобще нѣма да чуешъ никога (освенъ въ зват. падежъ); *e* безъ ударение се чува въ *изт.-българ.* или като *и* или като другъ единъ звукъ, който по-долу ще се опредѣли по-точно, но *никога* като чисто *e*. По-точното наблюдение при произношението на старобългарския вокалъ *ѣ* ни довежда до единственото заключение, че тоя вокалъ се употрѣбява въ *източнобългар.* ни горе ни долу, а като чисто *ia*; и като *ia*-звукъ *ѣ* има въ *източнобългар.* сжщитѣ свойства, които има и всѣко друго *ia*, т. е. то се произнася кога е съ ударение като чисто *ia* = 'a (а съ омекчение на предходната съгласна), а безъ ударение то има звукъ на *iѣ* = 'ѣ; подъ сжщитѣ условия, които споменахме, когато говорихме за *ia*, и *ѣ* се прегласява, т. е. минува въ *e*, щомъ е ударено и следъ него следва мека сричка. Безъ ударението (*ѣ*-то) се не произнася въ Ловч. наречие *никога* като *e*, а винаги или като съответствената на *ia* низка гласна *iѣ* = 'ѣ, или като проста *и* (въ думитѣ, които навеждамъ всичкитѣ по-долу).

Споредъ това се казва (въ Ловечъ) отъ прилагателното н'ам напр. (нѣмѣ) ж. р. нѣ нѣмѣ — а н'ѣмѣ.

ср. р. нѣ немѡ, а н'ъмѡ, мн. ч. н'ъмй и пр.
 тѣй сжщо и отъ
 б'ал (б'ѣлѣ) — б'ѣлѣ, б'ѣлѡ, б'ѣлй; б'ѣлѣи-съ; б'ѣлѣшкѣ.
 сл'ап (сл'ѣпѣ) — сл'ѣпѣ, сл'ѣпѡ, сл'ѣпй, сл'ѣпѡк, сл'ѣпец,
 дѣ усл'ѣпѣіѣ.
 л'ав (л'ѣкѣ) — л'ѣвѣ, л'ѣвѡ, л'ѣвй, л'ѣвѣк, л'ѣвйцѣ.
 л'ату (л'ѣтѡ) — рл. л'ѣтѣ; м'ѣсту (м'ѣстѡ) — рл. м'ѣстѣ.
 св'ат (св'ѣтъ) — съ членъ св'ѣтѣт; рл. св'ѣтувѣ; verb.
 св'ѣту'ѣм.

м'ах (м'ѣхѣ) съ членъ м'ѣхѣт: рл. м'ѣхувѣ.
 д'аду (д'ѣдѣ) — рл. д'ѣдй; тѣй сжщо: гн'ѣздѡ, (гн'ѣздо),
 т'ѣстѡ (т'ѣстѡ), в'ѣдрѡ (в'ѣдро), ст'ѣнѣ (ст'ѣна), св'ѣздѣ
 (св'ѣзда), л'ѣхѣ (л'ѣха), л'ѣсѣ (л'ѣса), м'ѣнѣ (м'ѣна), б'ѣдѣ
 (б'ѣда); дѣ л'ѣпѣ (л'ѣпити), дѣ м'ѣнѣ (м'ѣнити), дѣ съ
 в'ѣстѣ (в'ѣстити сѣ), дѣ б'ѣдѣ (б'ѣдити), дѣ д'ѣлѣ (д'ѣ-
 лити); кѣм'ѣн (кѣм'ѣнѣ), дѣ рв'ѣн (дрѣк'ѣнѣ), стѣкл'ѣн
 (стѣкл'ѣнѣ); дѣ ст'ѣ (дѣк'ѣстѣ), дѣ т'ѣ (дѣк'ѣтѣ), трй т'ѣ
 (трй тѣ), зйм'ѣ (зймѣ), лѣт'ѣ (лѣтѣ), уткѡл'ѣ (отѣ
 колѣ) и въ много други примѣри.

Както се вижда отъ тия примѣри, произношението на
 безакцентното *ъ* не зависи никакъ отъ следната срѣчка; т. е.
 била тя твърда или мека, звукътъ ъ си се произнася все
 като ъ, щомъ е безъ ударение.

Тѣй като омекчението на съгласнитѣ букви въ източно-
 български е (както вече споменахме по-горе) твърде слабо, то
 то и отпада твърде често; особено пѣкъ подиръ буквитѣ *р*
 и *ц* това отпадане на ютацията [j] (омекчението) е като правило.
 Затова ъ-то се произнася подиръ тия съгласни като *а* или
 пѣкъ като *ѣ* (когато е безъ ударение), напр.

срѣдѣ (срѣда) и срѣдѣ (едното: Mittwoch, другото Mitte),
 трѣскѣ (трѣска); чирѣслу (чрѣсло), чѣрвѡ (чрѣво) и
 чѣрдѣ (чрѣда) намѣсто чрѣвѡ, чрѣдѣ; прѣсол,
 (прѣсолѣ), прѣнус (прѣносѣ), прѣз-глѣвъ (прѣзѣ), прѣз-
 муре; вѣтрѣ (вѣтрѣ), гѡрѣ (горѣ), чѣрѣп (чрѣпѣ)
 прѣснѣ, прѣснѡ (прѣснѣна), прѣснѣк; трѣбу'ѣ, (трѣ-
 вѣ) стрѣхѣ (стрѣха), дран (дрѣнѣ), брас (врѣстѣ),
 хран (чрѣнѣ) рѣдѣк (рѣдѣкѣ), нѣпрѣштѣла на мѣсто
 набрѣждѣла (врѣздѣ); цар намѣсто цѣл (цѣлѣ) —
 лѣкарство, цѣл, цѣлѣ, цѣлѡ (цѣлѣ), цѣвѣ (цѣкѣ), цѣнѣ
 (цѣна), цѣлѣ'ѣм (цѣлѣ'ѣм), дѣ цѣдѣ (цѣдити); слѣд
 рѣрос. (слѣдѣ) и най-сетне може би и нѣлй, ако е про-
 излѣзло отъ не-іе-ли — нѣ-ли.

Като всѣки *іа*-звукъ ѣ се преглася винаги въ *е*, щомъ
 е акцентувано и подиръ него следва слогъ съ мека гласна или
 съгласна:

в'аръ (в'ара) прави мн. ч. в'ери: adj. в'ерин (в'еринъ);
 м'анъ или м'анъ (м'ани), мн. ч. м'ени;
 л'ату (л'ато) adj. л'етин (л'етинъ);
 м'лаку (м'лако) adj. м'лечин (м'лечинъ);
 б'ал (б'ала) N. рг. Б'елчу; б'аг (б'ага) — N. рг. Б'еглу
 рапъ (рапа) — р'епъ i (р'епъи),
 цапкъ (цапка) — рl. ц'епки; с'анкъ (с'анка) — рl. с'енки;
 д'алъм (д'аламъ) — ала — нид'елъ (нед'ела)

ао. вл'акух, вл'акухми, вл'акухти, вл'акухъ — 2.
 и 3. sing.: вл'ечи (вл'ече)

ао. с'акух и пр. 2. и 3. sing. с'ечи (с'ече)
 Imperf. 1. sing. чит'ах, 1. pl. чит'ахми (-ахомъ), 2. pl. чи-
 т'ахти (-ахоте), чит'ахъ — 2. и 3. sing. чит'еши (чит'аше);
 с'що т'ъ: мит'ах — мит'еши (мит'аше)
 лув'ах — лув'еши (луваше)
 прид'ах — прид'еши (придаше).

Забележка. Новобългарскиятъ имперфектъ (минало не-
 срършено) е произл'ъзълъ отъ малко по-отпослешната старо-
 бълг. форма на Imperf. на **ѣхъ** на м'сто по-старата форма
 на **ѣахъ**. А че гласътъ предъ х-то въ новобълг. imperf. отговаря
 наистина на **ѣ**, а не на *ia*, се потвърждава отъ произноше-
 нието на imperf. въ западнобългарски, дето говорятъ четех,
 бех нам'сто старобълг. чет'ѣахъ, в'ѣахъ, и дето (въ западно-
 бълг.) вс'ко първоначално *ia* си остава безъ пром'нение, т'ъ
 щото ако източнобълг. б'ах запр. отговаряше на н'коя по-
 стара форма, въ която звукътъ *ia* да си е останалъ (както
 въ сръбскохърватски: би~~ја~~х), то щ'ѣхме и въ западнобълг. да
 нам'римъ с'щия тоя звукъ *ia* въ имперфектъ.

Други прим'ри:

дран (др'анъ), дранкъ рl. др'енки.

н'акъди (н'акъдѣ) — съкратено — н'ѣди м'сто н'ѣде.
 Всичкит' глаголи отъ III кл. на **ѣж**: с'ѣъ (с'ѣж), гр'ѣиъ
 (гр'ѣж), с'м'ѣиъ (с'м'ѣж), в'ѣиъ (в'ѣж) и пр.

Всичкит' императивни форми:

внид'ѣи (нед'ѣи), гув'ѣи (гов'ѣи), гув'ѣити (гов'ѣите), пу-
 л'ѣи — пул'ѣити (пул'ѣите), чит'ѣти (чит'ѣте), нис'ѣти
 (нес'ѣте) и пр.

Отд'ѣлни думи: кл'ѣи (кл'ѣи), злуд'ѣи (злуд'ѣи), пл'ес'ън
 (пл'есънъ), мр'ѣжъ (мр'ѣжа), м'с'ицъ (м'с'ацъ), л'ел'ъ (Микл.
 л'ѣла), п'еш (п'ѣшъ — п'ѣшя), с'ѣми (с'ѣма), т'ѣми (т'ѣма) и пр.

Тукъ следватъ почти всичкит' случаи, дето **ѣ** съ уда-
 рение се произнася като *ѣ*, а безъ ударение — като *и*. Тия
 случаи се струватъ на пръвъ погледъ като изключения отъ
 общото правило за произношението на **ѣ** въ източнобълг., но,
 както ще видимъ ъ следъ малко, и т' се подчиняватъ твърде
 хубаво подъ казаното правило. Ето ги:

1. Всичкитѣ думи отъ корена **сѣкт** — (освенъ думата св'ат — **сѣкт** — *mundus*): рѣс. дѣ свѣтъ (**сѣктити**), ао. свѣтих, *imperat.* свитѣ; *impers.* свѣткъ-съ, *s. fem.* свиткъ-виць; *s. fem.* свеш, съ членъ свиштѣ; *s. masc.* свитѣулник, *adj.* свитлив и пр.

2. Всичкитѣ глаголи отъ IV кл., на които въ кореня има ѣ съ ударение въ наст. време:

да бѣсъ, дѣ убѣсъ и пр. (**ѣкс-**) *imperat.* бисѣй, убисѣй (**обѣсѣй**);

дѣ бѣлъ, дѣ убѣлъ и пр. (**ѣкл-**) *imperat.* билѣй, убилѣй (**обѣлѣй**);

дѣ цѣпъ, дѣ рѣсцѣпъ (**ѣкл-**) *imperat.* ципѣй, рѣсципѣй (**разцѣпѣй**);

дѣ мѣръ, дѣ удмѣръ (**ѣкр-**) *imperat.* мирѣй, удмирѣй (**отмѣрѣй**);

дѣ съ сѣтъ (**ѣкт-**) *imperat.* ситѣ-съ (**сѣтѣ се**);

дѣ съ глѣвъ (**ѣкл-**) *imperat.* гливѣ-съ (**глѣви се**);

дѣ гнѣздъ, дѣ зѣгнѣздъ (**ѣкзд-**) *imperat.* гниздѣй, зѣгниздѣй);

дѣ зѣмрѣжъ (**ѣрѣжа**) *imperat.* зѣмрижѣй (**замрѣжѣй**);

дѣ мѣстъ, размѣстъ (**ѣксто**) *imperat.* мистѣй, рѣзмистѣй (**размѣстѣй**);

дѣ мѣсъ, дѣ рѣзмѣсъ и пр. (**ѣкс-**) *imperat.* мисѣй, рѣзмисѣй (**размѣсѣй**);

дѣ утпѣнъ (**ѣкн-**), рѣспѣнъ и пр. *imperat.* утпинѣй (**отпѣнѣй**);

дѣ трѣбъ, рѣстрѣбъ и пр. (**ѣкс-**) *imperat.* трибѣй, рѣстрибѣй (**разтрѣбѣй**);

дѣ рѣшъ, дѣ срѣшъ (**ѣкш-**) *imperat.* ришѣй, сришѣй (**срѣшѣй**);

дѣ млѣштъ (**ѣкс-**) *imperat.* млиштѣй (**млѣщи**);

После и тия глаголи:

дѣ съ свинѣ (**ѣкн-**) *imperat.* свинѣ-съ (**свѣнѣ се**);

дѣ съ свистѣ (**ѣкстѣ**) *imperat.* свистѣ-съ (**свѣсти се**);

дѣ крипѣ, зѣкрипѣ (**ѣкп-**) *imperat.* крипѣй, зѣкрипѣй (**закрѣпѣй**);

дѣ пувридѣ (**ѣкд-**) *imperat.* пувридѣй (**поврѣди**);

дѣ рѣжъ, урѣжъ и пр. (**ѣкз-**) *imperat.* рижѣй, удрижѣй (**отрѣжи**);

дѣ дрѣмъ, зѣдрѣмъ и пр. (**ѣкм-**) *imperat.* дримѣй, зѣдримѣй (**задрѣмѣй**);

дѣ сичѣ, рѣссичѣ и пр. (**ѣкк-**) *imperat.* сичѣй, рѣссичѣй (**разсѣчѣй**);

дѣ вличѣ, зѣвличѣ и пр. (**ѣкл-**) *imperat.* вличѣй, зѣвличѣй (**завлѣчѣй**);

дѣ пуб'агнъ, зѣб'агнъ и пр. (**ѣкг-**) *imperat.* пубигнѣй, зѣбигнѣй (**заб'агнѣй**);

3. Отдѣлни думи:

пеш (пѣшкѣ), adv. пишà, subst. пишàк

плес'ън (плѣскѣ) — съ членъ плис'ънѣ, adj. плисин'а съл

пѣтл'у; пѣтл'о voc. отъ питѣл, мн. ч. питлѣ (пѣтлѣкѣ)

бѣл'ъг (бѣлѣгѣ), дъ зъбилѣжъ; *билижитъ*;

сѣми (сѣмѣ) pl. симинà (сѣменà)

тѣми (тѣмѣ) pl. тиминà (тѣменà)

цвѣти (цвѣтѣ) цвитіà (цвѣтя)

нъ прѣд, ут прѣд (прѣдѣ) — гр̄арос. прид (прѣдъ или прѣдѣ)

сред пусрѣд (срѣдѣ) — enklit. срид

свен, усвѣн (свѣнѣ) — enklit. свин

Дѣ (гдѣ, но и гдѣ) — нѣиди, нѣиди

блѣсѣ (блѣскѣ), дубрѣ (добрѣ), злѣ (злѣкѣ); твѣрди (тврѣдѣ)

нъ м'ъстѣ (мѣстѣ), тамѣ (ако е отъ тамѣ), нъ съмѣ (на самѣ)

две (двѣ), рѣцѣ (рѣцѣ); две безъ удар. (enkl.) — дви.

рѣм'ънѣ (рѣмѣнѣ) dual., колѣни (колѣнѣ) dual., крилѣ

(крилѣ), тѣ — членътъ за множ. ч., ако е отъ тѣ, което

ми се струва невѣроятно.

ѣ = само и въ: дитѣ, дицà, дитѣнски (дѣтѣ) — зà-вит (закѣтѣ), клиштѣе (кѣлѣци), пилинѣ (пѣлѣнѣ), жлибинѣ (жлѣбѣ), жилизà pl. отъ жил'азу (жѣлѣзо), мизимиц (вече старобългарски мизинѣцъ вмѣсто по-старото мѣзинѣцъ), мишѣнѣ (мѣхъ — мѣшина), сѣринѣ adj., който се употребява само съ пѣтъ: сѣринѣ пѣтъ (сѣрѣнѣ); иначе си се казва сѣр'ън — като кàм'ън: сѣр'ъну кѣчѣ = сирѣно = каче за сирене.

Ако прегледаме по-внимателно току-що наведенитѣ думи, дето ударено ѣ се произнася като *e*, ще се увѣримъ тутакси, че тѣ въ сѣщность не правятъ никакво изключение, а следватъ точно правилото за произношението на ѣ. И наистина, ако оставимъ на страна само нѣколко отъ тѣхъ, (които вижда се, че следватъ друго правило) и то думитѣ отъ корена свѣт-, който коренъ — забележи добре — има и други две форми свѣт- и свит-, отъ дето може би смѣсането на производнитѣ — после наречията на *e* (дубрѣ, злѣ, блѣсѣ и пр.), и най-сетне дуалнитѣ форми (рѣцѣ, двѣ, рѣм'ънѣ и пр.), то оставатъ само такива думи, въ които ѣ именно по своето положение не може никакъ да гласи, освенъ като *e*; защото се намира въ всичкитѣ наведени думи — освенъ реченитѣ изключения — предъ *меки звукове*. Истина, тия меки звукове не излизатъ винаги днесъ на яве въ Ловч. наречие, но че преди и тамъ сѣ били тѣ причина да се прегласи ѣ-то въ *e* — не ще съмнение; това го доказватъ както другитѣ български наречия, тѣй сѣщо и по-стария български езикъ. Тѣй напр. цѣпъ, както

се говори въ Ловчанско, стои намѣсто цѣп'ъ — както е употрѣбително въ нѣкои и други източнобългарски наречия и дето **ѣ** (стб. цѣпльж, сръднобълг. цѣпа — чело се: цѣп'е или цѣпе) заради следното меко п' се е произнасяло не като *ia*, а съвсемъ споредъ правилото — като *e*. А защото цѣлото спрежение на тоя и на подобнитѣ нему глаголи е такова, щото следъ слога, дето е **ѣ**, следва все слогъ съ мека гласна: цѣп-иш, цѣп-и, цѣп-им, цѣп-ити, цѣпът (вмѣсто цѣп'т); цѣпи, цѣпи-штѣ и пр., споредъ което **ѣ** трѣбва да се произнася споредъ правилото все като *e*, то най-сетне захванали да забравятъ, че то е **ѣ** и наченали да го гледатъ като просто *e*, та споредъ това и въ императивъ, дето **ѣ**-то въ реченитѣ глаголи е безъ ударение, да го не произнасятъ вече като 'ъ (както се произнася обикновено **ѣ** безъ ударение), а просто като *и* — като че е отъ *e* (защото *e* безъ ударение се произнася въ източнобългар. обикновено като *и*). На сжи начинъ се обясняватъ и другитѣ примѣри, въ които **ѣ** се произнася като *e* и *и*; въ нѣкои отъ тия думи се вижда още ясно палаталниятъ елементъ следъ **ѣ**: пеш, плѣс'ън, пѣтлу и пр., но въ думи катн нѣпрѣд, сръд, свѣн трѣбва да си мислимъ крайния конзонатъ омекченъ преди време, а следъ време това омекчение да се е изгубило, както често бива въ източнобългарски. И наистина, инакъ не ще бжде; защото отъ една страна се казва въ нѣкои източнобългарски говори действително пред', сръд', свен', а отъ друга ний намираме тия думи още и въ старобългар. съ ѣ на края: прѣдѣ, сръдѣ, скѣнѣ, скѣнѣ.

Думитѣ дитѣ и зѣвит, които стоятъ съвсемъ уединени, не мога никакъ да си обясня; за произношението на **ѣ** като *и* въ дитѣ напомнямъ руското дитя, а вмѣсто зѣвит въ Сливенъ и Стара-Загора казватъ право зѣв'ѣт, ала произношението на безакцентнитѣ гласни въ тия краища е още понесигурно отколкото въ Ловечъ, защото по тѣхъ се чува много често звукътъ 'ъ и безъ да отговаря всѣки пѣтъ на староб. **ѣ**; сравни: глѣд'ън (гладнѣ), гѣд'ън (гѣдинѣ gen. pl.), цѣган'ън (циганинѣ) и много други. Въ останалитѣ думи: клиштиѣ, жлибинѣ, мизѣмиц и пр. **ѣ** приело звукъ *и*, както се вижда отъ влияние на следното *и*: двата вокала **ѣ** и *и* се *изравнили* въ *и*.

Колкото за наречията и дуалнитѣ форми, които останаха горе още необяснени, то произношението **ѣ** въ тѣхъ като ѣ ще е настанало или отъ това, че тия думи сж се употрѣбавали и употрѣбаватъ повече *предъ меки срички* напр. дубрѣ-си, дубрѣ-и(е), дубрѣ-с ми, дубрѣ-сти или: дубрѣ-ми і (добре ми е), дубрѣ-ти-і, дубрѣ-и-і, дубрѣ-ни-і, дубрѣ-ви-і, дубрѣ-і-ми (добре имъ е); блъсѣ-ми, блъсѣ-ти, блъсѣ-и, блъсѣ-ни, блъсѣ-ви, блъсѣ-им; *дуалнитѣ* форми се употрѣбаватъ пѣкъ почти винаги съ члена за дуалъ или за мн.

число т'ъ (тѣ): или *ти*: двѣ-т'ъ, рѣцѣ-ти, рѣм'ѣнѣ-ти и пр. — та отъ тамъ произношението на ѣ като е — или *пѣкъ* това произношение ще зависи отъ друго едно правило, което стои въ свръзка съ цѣлия въпросъ за старото произношение на ѣ въ славянскитѣ езици и споредъ което ѣ се е произнасяло различно споредъ различното му положение въ думитѣ т. е. иначе като началенъ звукъ, инакъ като срѣденъ и пакъ инакъ като краенъ звукъ. Това различно произношение на ѣ може лесно да се докаже нѣ само отъ старобългарски, но и отъ днешнитѣ славянски езици: до като се пишатъ старобълг. думитѣ *исти*, *идѣ*, *иасли* и пр. думи все отъ корена *ѣд-* съ *и*, то въ други думи отъ сѣщия коренъ, но дето *ѣ* се намира следъ съгласна буква т. е. срѣдъ думата, се не пише никога *и*, а все *ѣ*: *изѣсти*, *сѣнѣсти*, *обѣдѣ* и пр. Тѣй сѣщо: отъ една страна: *идро* — но: *кѣ* и *ѣдрѣхѣ*. Туй не значи нищо друго, освенъ, че *ѣ* се е произнасяло като *и* въ началото на думитѣ, а като *ѣ* (=види се дълго *ē*) въ срѣдата. А че произношението на *ѣ* е било наистина различно споредъ положението му и въ началото или въ срѣдата на думитѣ и че старобългарското правописание се е водило въ тоя случай по живия говоръ — това го доказватъ западнобългарскитѣ наречия, дето се говори и днесъ тѣй, както се е писало въ старобългарски: отъ една страна въ едно и сѣщо мѣсто, напр. въ Софийско казватъ: *иад*, *иасли*, *да иадем*, отъ друга: *да изедем*, *обед* и пр. Па както се е различавало произношението на *ѣ* въ началото на думитѣ отъ онова въ срѣдата, тѣй се е то различавало може би и въ *окончанията* — отъ тамъ особеното произношение на *ѣ* въ наречията и думитѣ остатъци. И действително, ако напр. предложнитѣ падежи отъ мекитѣ *а*, и *о*, — основи: *зѣми*, *зѣмли*, *доуши*, *краи*, *кон'и*, *мѣжи* отговарятъ наистина етимологически на *зѣм-ѣ-ѣ*, *зѣм-ѣ-ѣ*, *доуш-ѣ-ѣ*, *кра-ѣ-ѣ* и пр. както ги тълкуватъ обикновено (Миклошичъ, *Vergl. Gr. I*, стр. 54), то не виждаме ли явно какъ *ѣ* въ тия форми е измѣнено иначе, а не тѣй както се измѣнява то въ началото или въ срѣдата на думитѣ? Докато въ началото и въ срѣдата на думитѣ съединението *ѣ + ѣ* дава *и* или *ѣ*, то въ окончанието сѣщото съединение не дава сѣщия звукъ, а съвсемъ другъ — *и*. Освенъ това ние намираме въ старобълг. едни и сѣщи думи (именно пакъ наречия) да се употрѣбаватъ и съ *ѣ* и съ *и* на края: *колѣ* и *коли*, *селѣ* и *сели*, *толѣ* и *толи* и пр. Но това доказателство отъ старобълг. езикъ нѣмаше да има никаква цена, ако нѣмахме примѣри и отъ модернитѣ слав. езици, дето виждаме пакъ такова едно различно употрѣбление на *ѣ* въ окончанията и въ коренитѣ. Тѣй напр. виждаме въ сръбски, че, докато всѣко *ѣ* въ коренитѣ се равнява на *е* или *и*е или *је* (въ екавски и ијекавски — безъ и-кавски), то въ окончанието напр. за дат. падежъ, който е равенъ и на предложения, това *ѣ* не гласи

е или је, а и: жени, бради (женѣ, брѣдѣ). А за произношението дуално ѣ като и, нека служи сръб. *dvjesti* (двѣстѣ). Но пъкъ въ и-кавското наречие напр. (дето ѣ въ коренитѣ се равнява все на и) тоя вокалъ (ѣ) има въ окончаніята пакъ изключителенъ звукъ и то е, както се вижда отъ една статия на Проф. Лескинъ, печатана въ V кн. на Arch. für slav. Phil. подъ заглавие: *Über den Dialekt der „Narodne pripovietke iz hrvatskoga Primorja“ gesammelt von Fr. Mikulčić* (върху наречието на Narodne и пр. събрани отъ Фр. Микуличичъ), дето г-нь професоръ на стр. 182 изрично казва (като говори за употрѣблението на ѣ въ реченитѣ приказки): *Ausnahmsloses e* (на мѣсто и — приказкитѣ сж и-кавски) *zeigen alle Flexionsendungen mit ursprünglichem ê* (което значи: въ окончаніята стои безъ изключение е намѣсто първоначалното ѣ): *žene* (женѣ), *dve* (двѣ), *vane* (вѣнѣ), *teh* (тѣхѣ), *prsteh* (прѣстѣхѣ) и пр.¹⁾ Такава сжцо разлика трѣбва да се е правило и въ сръднобълг. та отъ тамъ е останало, дето още днесъ се казва въ източнобълг. ду о рѣ, з лѣ, двѣ и пр. намѣсто дуб р'а з л'а, дв'а и пр. Ако не друга, то разликата е била непремѣнно квантитетна, т. е. въпросното ѣ е било въ реченитѣ окончанія *кратко*. Аористната форма за 2. и 3. лице ед. ч. на ѣ: търп'а, вѣрт'а, п'а, и пр. (тѣрпѣ, вѣртѣ, пѣ) не доказва противното, защото звукътъ *ia* вмѣсто ѣ тукъ е можалъ твърде лесно да мине отъ другитѣ лица, дето ѣ не е „на края“ т. е. може много лесно да се е казвало преди нѣ търп'а, а търпѣ, а споредъ другитѣ лица: търп'ах, търп'ахми, търп'ахти, търп'ахъ захванали да казватъ и за 2. и 3. лице търп'а. За свидетолство, че ѣ се е произнасяло въ въпросната форма действително като ѣ нека служи рѣдко-употрѣбителниятъ имперфектъ отъ вѣсти, (по форма = на аор.: вѣхѣ, вѣ, вѣ, вѣхѣмъ, вѣсте, вѣша) който за 2. и 3. лице ед. ч. не гласи б'а, а бѣ (вѣ), а безъ удавление *би*: ни би р'адус, ни би ч'уду! (не бѣ радостъ, не бѣ чудо), дето старинното произношение на ѣ се е запазило за това, защото употрѣблението на тая форма е съвсемъ уединено и рѣдко, та не е могла да действа никаква аналогия върху ѣ.

Тукъ ще кажа нѣкоя и друга дума за употрѣблението на ѣ въ новобълг. езикъ, за тоя „спѣни-камъкъ“ не само за нашитѣ школярчета, че не знаятъ де да го пишатъ, но и за нашитѣ байа филолози, че не знаятъ какво да го правятъ въ-

¹⁾ Па и въ българскитѣ говори доколкото сж спазени тукъ-тамѣ старитѣ падежни форми на ѣ, виждаме какъ много често (въ източообългарскитѣ наречия почти *винаги*) намѣсто старото ѣ стои звука и; тѣй намираме измежду грижливо събранитѣ стари форми въ статията на г. Милетича въ II кн. на Минист. Сборн. напр. дателнитѣ падежи: *сестри, маици, башти, Воиновици, мамѣ, Зорници, Иринки, баби* (стр. 256—7); за предложенъ (мѣстенъ) падежъ: *на небеси, на страни* (стр. 264).

общо. Безъ да му оспорвамъ голѣмитѣ права, дето си ги е присвоило туй честито ѣ въ канцеляриитѣ и вестницитѣ ни, дето се шири и пѣри по всички направления, ще се опитамъ тука въ кратки думи да реша само въпроса: нужно ли е да пишемъ ѣ въ всички ония думи, дето се е то писало въ старобългарски? — въпросъ, както вижда всѣки, твърде лесенъ за решаване, щомъ се има предъ видъ цельта, съ която се употребява още ѣ въ писмения нашъ езикъ. Днесъ пишемъ ѣ въ новобългарски не толкозъ затуй, че тѣй се пишало въ старобългарски, колкото, за да се изравнятъ на очи дветѣ главни български наречия — източно и западнобългарски — изравнение впрочемъ твърде *едностранно* и съвсемъ *случайно*. Едностранно, казвамъ, защото като оставимъ ѣ — тая слаба свръзка на дветѣ главни бълг. наречия — ние си пишемъ безъ всѣка церемония чисто източнобългарски, безъ да му мислимъ много-много какъ гласй тазъ или оназъ форма въ западна България; случайно, защото писането љ се е появило съвсемъ независимо отъ западното бълг. наречие на чисто източнобълг. почва заедно съ приемането на източнобългарското наречие за общобългарски книжовенъ езикъ. Но ако съ писането ѣ въ новобълг. езикъ искаме да изравнимъ [! примиримъ С. М.] поне отъ една страна дветѣ главни български наречия, то очевидно е, че цельта е постигната, щомъ пишемъ ѣ *само* въ ония думи, различнитѣ форми на които въ източнобълг. показватъ намѣсто ѣ, по нѣкой пжтъ звукъ *ia* (= 'а) *съ ударение*; защото щомъ нѣкой дума показва въ всичкитѣ си измѣнения все звукъ *e* намѣсто љ (а такива думи ги има доста), то нѣма нужда и да я пишемъ съ ѣ, тѣй като си го знаемъ, че тая сжща дума се изговаря и въ западнобългарски съ *e*. *Съ ударение* горе подчъртавамъ, първо, защото ѣ безъ ударение, както видѣхме, има въ източнобълг. почти винаги произношение на безакцентно *ia* = *iъ* = 'ъ (с'т'н ѣ, гн'ъздѣ — с'т'кнѣ, гн'къздѣ) т. е. такова произношение, каквото иматъ и нѣкои *e*-та безъ ударение (к'й с'ъ л — к'ы с'я л, грѣ б'ъ н — грѣ в'н ѣ, дѣ в'ъ р — дѣ в'ъ р ѣ), но намѣсто които никой нѣма да пише љ и *второ*, защото щомъ е дума за общобългарско правописание, никой не трѣбва да води смѣтка за безакцентното произношение на звуковетѣ въ източнобългарски, че въ такъвъ случай никой пжтъ не може се дѣ до едно какво-годе споразумение. За мѣрило, где да се пише ѣ, трѣбва да се вземе, както рекохъ, източното и то *североизточното* българско наречие, безъ да се обзираме много-много на ония наречия, дето якатъ постоянно, както напр. въ Рупчоско, дето љ има въ всѣко свое положение все звукъ *ia*, споредъ което въ речения край казватъ напр. не дѣ а лѣ а (не дѣ а лѣ а) — произношение, каквото североизточнень българинъ (отъ Шуменско, Търновско, Ловчанско, Свищовско и пр.) не може и да го чуе, а камо ли да го изговори. Такива наречия, дето љ се изговаря сѣ като *ia*, не за-

служватъ внимание при опредѣлянето на общобългарското правописание не само за това, че съставятъ твърде малка частъ отъ български езикъ, но и за това, че въ тѣхъ освенъ ъ още и е-то (отъ ѳ, ѱ или ѱ) приема твърде на често звукъ *ia*, хемъ съ ударение, както казватъ напр. въ Ахърчелебийско: изградиани (изградени), жзиаруту (езерото), наіамне (наемне), згліадници (згледници), зеліани (зелени), да дадиам, далиак и пр. (Doz. 141); а пѣкъ и за такива диалектични отклонения да се води смѣтка — де ще му излѣзе краятъ?

Ако гореказаното правило за употрѣблението на ѳ, правило впрочемъ вече отдавна известно, щото го има въ много наши граматикн — се следваше строго (а строгостъта му е, да се гледа, щото ъ да се пише само въ такива основни думи и тѣхни производни, въ които измѣнява *подъ ударение* своя звукъ отъ е на я или обратно), то ѳ нѣмаше да се срѣща подъ пѣтъ и надъ пѣтъ, както сега, а щѣше да се употрѣбява въ едно ограничено число думи, които човѣкъ полесно и ще запомни. Споредъ това правило ще пишемъ въ нашия книжовенъ езикъ напр. пред (предполагамъ, че единъ пѣтъ все ще се вразумимъ да изхвърлимъ йероветѣ на края), а не прѣдъ; защото въ никоя производна отъ тоя коренъ се не чува гласъ *ia* намѣсто ѳ, а въ всичкитѣ все е: пред, прѣднина, прѣдност, напред, да напредна, прѣден, прѣдна и пр. Тѣй сжщо нѣма защо да пишемъ ъ и въ думитѣ отъ кореня срѣт-, защото ни въ една отъ тѣхъ се не произнася предполагаемото ъ като я: да срѣщна, срѣщнах, срѣща, на-срѣща, срещу и пр.

Като се държимъ о това правило, нѣма да пишемъ ъ ни въ едно отъ *наречията*, нито *въ предлозитѣ*, защото и тамъ ѳ, кога е съ ударение, се произнася като е, а какъ се то произнася въ подобни думи, кога е безъ ударение, нѣма защо да питаме, а ще пишемъ както: добрѣ, злѣ, дѣ (вече старобългарски гдѣ), бласѣ, тѣй сжщо и: зѣме, лѣте, твѣрде, гѣде, сѣтне, пѣсле и пр. тѣй както и всичкитѣ предлози, които съдържатъ въ себе си гласъ е: пред, след, през, чрез, пре, сред и пр.

Споредъ това нѣма да пишемъ ѳ и въ *дуалнитѣ* форми, колкото ги има; защото и въ тѣхъ ѳ се произнася като чисто е, кога е съ ударение: двѣ, двѣсте, рѣцѣ, раменѣ, коленѣ, крилѣ и пр.

Тѣй сжщо нѣма да пишемъ ѳ и въ члена за мн. ч. *тъ*, защото безъ ударение той се произнася въ източнобълг. обикновено *ти*, а кога пада върху му ударение т. е. кога се употрѣбява като лично мѣстоимение = *они*, той се произнася чисто тѣ или тиѣ, но *никога* — тѣ; а въпросъ е още дали *тъ*, както го пишемъ сега, е настанало на нѣкой начинъ отъ косвенитѣ падежи тѣхъ, тѣмъ, тѣми, както си го тълкува г-нъ Милетичъ (*О члану* [!] и пр. стр. 50) или не е произлѣзло

чрезъ контракция отъ тие = ти-е, както ни-е, ви-е и пр., които, ако не сж съкратени въ ниі, виі — произнасятъ се нйіѣ, виіѣ и пр. т. е. тѣй както и тие се произнася тиіѣ.

Колкото противъ ѣ-то въ императива нѣма нужда и да се споменува, защото днесъ никой почти не пише вече: не-сѣте, викнѣте, молѣте, сторѣте и пр.

После има много отдѣлни думи, които само по традиция се пишатъ съ ѣ, безъ да има нужда отъ такова писане; тѣй напр. защо да пишемъ: мѣсецѣ, тѣме, пѣшь, бѣлѣгѣ, мрѣжа, плѣсень, пѣнезѣ, дѣверѣ и много други, когато и въ източното и въ западното бѣлгарско наречие се произнасятъ тия думи наравно: мѣсец, тѣме, пѣш, бѣлег, мрѣжа, плѣсен, пѣнез, дѣвер? Па само тие ли сж? Колко други думи съ ѣ ги обраца човѣкъ и тѣй и инакъ, дано дойде нѣкакъ до звука *я*, за да оправдае такова писане — все на халось; такива сж напр. следнитѣ думи, които ги пишемъ наистина съ ѣ, ала туй ѣ се не измѣнява ни въ една отъ тѣхнитѣ форми ни производни въ *я*; затова ще постжпимъ съвсемъ споредъ гореказаното правило, ако ги пишемъ съ *е*: бѣбрег, бѣлест, бѣда, бѣден, да набеда, победа subst., време, веверица, да вредѣ, повредѣ, повредѣ subst., ведрѣ, ведрица, гнездѣ, (приемамъ, че ударението гнездѣ е по-право отъ гнѣздо), жлеб, жлебинѣ (жлѣбѣ), звездѣ, звѣздел, зенѣца, клещтѣ, заклѣштѣам, да крепѣ, закрепѣ, крѣпѣкъ, къдѣліѣ, лесѣ, лесѣца, да лепѣ, лепѣка, лехѣ (лѣхѣ), мед (мѣдѣ), мезѣмец (мѣзинѣкъ), недѣліѣ, пеленѣ, реч (рѣчѣ), решѣто, сѣвер, да се свенѣ (скѣнѣти *сѣ*), да срѣша (рѣшѣти), стенѣ, сѣщам се, тѣстѣ.

Най-сетне съ *е* намѣсто ѣ трѣбва да пишемъ и всичкитѣ руски или черковнославянски думи, които сж приели гражданство въ нашия книжевенъ езикъ; тѣй напр. намѣсто *мнѣние, вѣтва, жлѣза, гибѣль, завѣтъ, купѣль, нѣдра, дѣло, рѣшение, успѣхъ* и пр. да се пише напосто: *мнение, ветва, жлеза, гибел, завѣт, купел, недра, дело, решение успѣх* и пр.

Ала най-радикалното срѣдство противъ ѣтоманията е да се изхвърли тази паразитна буква съвсемъ изъ нашата азбука и да се пише вмѣсто нея просто *е*; а само въ онѣя случаи, дето ѣ въ северозточното наречие се произнася като *я* съ ударение, да се означава това особено произношение съ нѣкой белегъ надъ *е*-то, напр. съ едно качулче [^] (сиркумфлексъ); тѣй напр. да се пише: да мера, мериш, мери, мериш, мерѣ, мерища, мерѣло, мерѣлка и пр., ала: мѣркам, мѣркаш, мѣркате; мѣра, мѣрка; да се мѣрна, мѣрнах се и пр. Тѣй сжщо да се пише: вѣра, млѣко, лѣб, нѣм, лѣто — но: верен, млекце, лебѣц, немец, летнина и пр. Такова едно писане ще бжде голѣма отстжпка на източното наречие въ полза на западното — за общо приближение. Разбира се, че ползата въ тоя случай е много по-голѣма за източното на-

речие; защото съ такава писане се означава точно произношението на думитѣ съ ъ споредъ *източнобългарското* — *книжевното* — наречие; на оня, който иска да научи употреблението на ꙗ въ живия източнобълг. говорѣ, трѣбва само да му се каже, че ѣ се изговаря въ източнобълг. като *ia* и дѣло свършено; а пъкъ споредъ сегашното писане ъ где ще и где не ще единъ чужденецъ, или макаръ и западенъ българинъ, не може да му вземе смѣтката, где именно да чете ъ като *ia* и где като *e*.

Но въ източнобълг. езикъ има и друго фонетическо явление, което и то би трѣбвало да се означава въ нашия писменъ езикъ, ако искаме, щото презъ нашето общо писмо да вирѣе източното наречие, както си е въ всичкитѣ му потънкости. Това явление, съвсемъ сходно съ двойното произношение на ꙗ — е именно прегласяването на палаталното *a* (*a* следъ *i, ж, ч, ш*) въ *e* подъ известнитѣ условия. И за тая особеностъ на източното наречие иска да се намѣри срѣдство, щото и тя да се назначава отъ общия нашъ писменъ езикъ, но тъй щото съ това назначение да не отиваме противъ западното произношение. Познато е, че отъ думитѣ: *ia*ма, *ja*ба, *sha*пка, *cha*ша, напр. не прави мн. ч. въ източнобълг. *ia*ми, *ja*би, *sha*пки, *cha*ши, а *ie*ми, *je*би, *she*пки, *che*ши; но да пишемъ *ie*ми, *je*би, *she*пки, *che*ши, ще бжде не само противъ етимологията, но и противъ помногото новобългарски говори. И тукъ трѣбва да се измисли такава означаване, щото основната буква *a* да си остане, а източното произношение да се значи само съ нѣкой белегъ надъ *a* то, напр. съ две точки ·· — *ä*, тъй щото горнитѣ думи да пишемъ въ мн. ч. *ia*ми, *ja*би, *sha*пки, *cha*ши, и да се каже, че *ä* се произнася по източнобългарски като *e*;

Споредъ това ще пишемъ:

*ia*к, *ia*ка, *ia*ко — но: *ia*ки, *ia*кичъкъ;

Стоian, Стоianка, Стоianов — но: Стоiäne, Стоiänke!
после: *ia*ре, *ia*рина, *ia*сли, да *ia*зди, да *ia*рча, овчäринъ, овчäрче, овчäри; държали мн. ч. отъ държал, да *ja*ла, *ja*лби, мн. ч. отъ жалба, *ka*чäни, печäлби, *sha*äк и пр.

Както *ä* тъй и *e* ще означаватъ не само източнобълг. произношение, но въ сжщо време и източнобълг. ударение, защото ще се употребяватъ само за акцентувани *a* и *я*.

Тие заедно съ други още преобразования на българското правописане тъкмя да предложи единъ път за разискване на почитаемитѣ бълг. филолози въ единъ особенъ „трактатъ за българското правописане“, като вѣрвамъ, че ще ги разгледатъ и оценятъ, както прилича. Че единъ та единъ трѣбва коги да е да излѣзе съ перо въ ржка да поразчисти тоя хаосъ, тоя мишъ-машъ отъ ѣтове и ерове, нареченъ българско правописание — това го вижда всѣки единъ разбранъ българинъ. Чудното е, какъ се не реши досега ни единъ

отъ нашитѣ млади филолози „да се гурне въ трънето“, както рекълъ Вук едно време, па белки честь му помогнала, та излъзълъ и той като Вука — разкървавенъ може би, но победителъ. Или се боятъ да си не обагрятъ славата! Впрочемъ последнята статья на г-нь А. Теодоровъ (Жкъмъ историята на българския езикъ, Пер. Сп. XXXII—XXXIII стр. 242—286), както е хубаво захваната, вѣрвамъ, нѣма да се ограничи само съ историческото изложение на българското правописане, а ще свърши съ нѣкои насоки за неговото оправяне; такъвъ поне реформаторски духъ съпикасахъ, че вѣе въ досега напечатаната часть на тая многонадеждна статья.

Є.

Произношението на тоя вокалъ въ източнобълг. зависи тѣй сжщо отъ ударението. Както всѣко акцентувано старобългарско *а*, тѣй и всѣко акцентувано старобългар. *ѣ* задържа въ източнобългар. чистия си и ясенъ звукъ: лед (лѣдѣ), мед (лѣдѣ), перу (перѣ), пѣкух (пѣкѣхъ), нѣсух (нѣсохѣ), тѣпѣ (тѣпѣ), пеш (пѣшѣ) и пр. Но щомъ е безъ ударение, то сжщия тоя вокалъ *ѣ* има двойно произношение: първо, като просто *и*: лидѣт (лѣдѣтѣ), мидѣт (лѣдѣтѣ), пирѣ (перѣ), пичѣ (пѣж), нисѣ (нѣж), пишѣтѣ (пѣшѣтѣ), пилин (пелинѣ) [!], миждѣ (междѣ), дибелинѣ (дѣбелинѣ) и пр., после второ, нѣкое и друго неакцентувано *ѣ* има въ източнобългар. особено произношение, което речи до последно време е останало незабелѣзано, както въ различнитѣ теоретически изложения върху новобългарски езикъ, тѣй сжщо и въ разнитѣ наши сбирки отъ народни умотворения, при всичко, че това произношение не е безъ важность за по-тънкото изучване [на] новобългарския езикъ. Това второ произношение на нѣкои неакцентувани *ѣ*-та дава звукъ на *ѣ* (или, което е все едно, на безакцентно *а*) съ омекчение на предходната съгласна буква, т. е. звукъ, който най-добре може да се означи ей тѣй: 'ѣ. Съ други думи нѣкое и друго старобългарско *ѣ* безъ ударение се произнася въ източнобългар. тѣй, както се произнася обикновенно *ѣ* безъ ударение; тѣй напр. старобългарскитѣ думи грѣбѣнъ, пѣпѣлъ, дѣкѣрк се произнасятъ въ Ловч. наречие не: грѣбен, пѣпел, дѣвер, нито пѣкъ: грѣбин, пѣпил, дѣвир, а съвсемъ инакъ, и то: грѣб'ѣн, пѣп'ѣл, дѣв'ѣр, т. е. като да бѣха писани старобългарски грѣбѣнѣ, пѣпѣлѣ, дѣкѣркѣ.

Оня вокалъ въ последнята сричка на думитѣ грѣб'ѣн, пѣп'ѣл и пр. е сжщиятъ звукъ, за който братия Цанкови въ тѣхната нѣмска граматика за български езикъ употрѣбаватъ знакътъ *ѣ* (който знакъ, при всичката му непрактичность и г-нь Илиевъ е приелъ въ първата книга на Сборника си). Но братия Цанкови употрѣбаватъ речения знакъ *ѣ* не навсѣкжде,

дето се чува подходящия му звукъ въ източнобълг., а бележатъ съ него само глаголитѣ III и IV класъ: *vidè* (видя), *vidèt* (видятъ), *molè* (моля), *molèt* (молятъ), членната гласна при мекитѣ мъжки основни: *konèt* (коньтъ) и окончавието на мекитѣ женски основни: *volè* (воля) — все случаи, дето звукътъ, назначаванъ тука съ *è*, не отговаря ни веднъжъ на старобългарското *є*, а все на други вокали (*ѡ, ѡ, ѡ*), когато въ сжщность тоя звукъ има много по-широко поле въ източнобългарскитѣ говори т. е. застѣпя освенъ горнитѣ старо- и срѣдно-бълг. вокали (*ѡ — ѡ, ѡ*) още твърде често и старобълг. вокаль *є*, както видѣхме по-горе (пѣп'ѣл, грѣб'ѣн, дѣв'ѣр).

Туй е то оня сжщия звукъ ('ъ или Цанковото *è*), който госп. Теодоровъ иска да назначава съ *ѡ* (гледай статията му въ Пер. Сп. IV и V: „За звукътъ *ѡ* въ новобългарски езикъ“), като излиза отъ кривото предположение, че *ѡ* е ималъ отъ край-време, а има до днесъ въ новобълг. езикъ оня сжщия звукъ, който чуваме въ гореприведенитѣ думи, т. е. звукътъ 'ъ, което предположение се не среща никакъ съ истината, както ще видимъ по-после, като дойде дума за 'ъ въ източнобългарски. А тъй като тоя особенъ звукъ 'ъ дохожда не само намѣсто старобълг. *є*, но и намѣсто *ѡ* и *ѡ*, то мисля, че ще бжде по-добре, преди да говоря собствено за него, да кажа нѣколко думи за обикновеното употрѣбление на *ѡ* и *ѡ* въ източнобългарски, та после да разправа по-наширочко за свойствата и произхождението на тоя куриозенъ звукъ 'ъ, който заслужва наистина голѣмо внимание, защото ни открива нѣкои преди сжществуващи, а сега изчезнали свойства на български езикъ.

ѡ.

Старобългарскиятъ назаль *ѡ* (малкъ юсъ) има въ източнобългарски езикъ *три* различни замѣни:

1. Въ нѣколко думи той дохожда съ назалния еи элементъ; тия думи сж:

дъ нѣсвиндъ, нѣсвиндѣну жил'азу старобългарскѡнѣти вмѣсто скѡнѣти *terrifieri*;

дъ брѣмчѣи или брѣнчѣи старобългарскѡнѣти *sonare*;

дъ рѣмчѣи (казватъ за куче) староб. *рѣмчѣи*: (Mikl. 2I, 41) *lat. ringi*; *lit. riziñti* = зжбя се;

дъ свѣнчѣи, свѣнтѣи; сѣнкъм (вмѣсто свѣнкъм) староб. *зжжнѣти*;

дъ лѣнчѣи (вмѣсто хлѣнчѣи) староб. *с-хлѣнѣти debilem fieri* (Mikl. 2I 38);

врѣнкъм кор. *кжк* (Mikl. Etym. Lex.), отъ дето после врѣкъм презъ — *кжкати*, както клѣкъм отъ първонач. кор. *кжк* презъ *кжкати*;

фтрѣнчину (Старо-Загорско: фтрѣнтъну) кор. трат. отъ който втрещенъ;

шантъв отъ староб. шатати, отдето шѣтѣм презъ срѣднобълг. шжтати.

При тия думи съ остатъкъ отъ назално произношение на староб. ѡ нека [не С. М.] се прибавятъ още и търновскитѣ: пиндисѣт, дивиндисѣт и кулендрѣ, които въ Ловечъ се говорятъ безъ назалъ: пидисѣт, дивидисѣт, куледрѣ.

2. Въ нѣколко думи следъ палаталнитѣ ж, ш и і (j) сжщиятъ назалъ ѡ има звукъ на ѣ. Въ срѣднобълг. езикъ е това като правило, щото всѣко старобълг. ѡ да се преглася въ ж, щомъ стои следъ реченитѣ три палатални звукове¹⁾. Това правило се пази твърде строго въ правилнитѣ срѣднобълг. паметници и ако има изключения отъ него, то тѣ се срещатъ не въ кореннитѣ срички, а въ *падежнитѣ окончания*; а туй произлиза пъкъ отъ самото естество на езика по онова време, който захваналъ да занемарва падежитѣ. Дири отъ това срѣднобългарско правило за прегласянето на ѡ въ ж следъ срѣднобългарско правило за прегласянето на ѡ въ ж следъ ж, ш и і сж следнитѣ източнобълг. думи, въ които вмѣсто староб. ѡ стои ѣ:

іъзѣк староб. ѡзѣкъ срѣдноб. ѡзѣкъ и безъ і: жзѣкъ
зѣіѣкъ мн. ч. зѣіѣци (нѣ: зѣіци) староб. зѣѣць срѣдноб.

жѣжѣць — жѣжѣць.

шѣпѣ стб. шапа срб. шпа.

шѣтѣм стб. шатати срб. шжтати.

жѣтвѣ стб. жатка срб. жтѣва.

жѣдѣм стб. жадати срб. жадати, но има и жадати.

прѣчѣс стб. прѣчѣсть не може да се причисли къмъ горнитѣ думи; звукътъ ѣ въ нея намѣсто стб. ѡ се тълкува на други начинъ: прѣчѣс е дошло отъ прѣчѣсть както памѣт отъ памѣть — (глед. по-долу). Па има и друго: следъ ч стб. назалъ ѡ си остава въ срѣднобълг. *непромѣненъ*: ѣдо, наѣти и пр., никога [има ги! С. М.], чѣдо, наѣти и пр. както свидетелствуватъ и новобълг. чѣду, нѣчѣ-штѣ, а не чѣду [Охрид! С. М.], нѣчѣ-штѣ. Причината, защо следъ ѣ ѡ не минува въ срѣднобългарскитѣ паметници въ ж, трѣбва да се търси въ *мекото* произношение на тоя палаталъ, който е гласѣлъ, види се, ѣ' (както и днесъ се чува по много мѣста, пакъ като *омекченъ* звукъ: ѣдо = чѣду); отъ тамъ стб. ѣдо = ѣдо, както *молѣ мол'ѡ*.

3. Третата замѣна на стб.-то ѡ въ цѣлия новобългарски езикъ е сжщата, каквато я намираме въ сръбски — звукътъ е, който звукъ има всичкитѣ свойства, които ги има всѣко

¹⁾ Това сжщо правило съглеждаме и въ чакавско-хърватски езикъ. И тамъ намираме (напр. у хърватския поетъ Марулича, живѣлъ въ Сплѣтъ 1450—1524) много примѣри, дето староб. ѡ следъ ж, ч, ш и і преминава въ а: *jazik, žatva* и пр.

обикновено *e* (отъ стб. *ε*), т. е. то се произнася съ ударение като чисто *è*: *ред* (рѣдѣ), *пет* (пѣтѣ), *тилѣ* (тѣлѣ), а безъ ударение обикновенно като и: *ридувѣ* (рѣдоуѣ), *питт'ах* (пѣтѣт'ахъ), пѣли (пѣлѣ), *питѣ* (пѣтѣ), но и като 'ъ: *пѣн'ѣзи* (пѣнѣзи), *рѣст'ѣг* (рѣстѣгѣ), *пѣм'ѣт* (пѣмѣтѣ). За звука 'ъ отъ *ѣ* ще се говори по-долу особено. А пѣкъ колкото за звука *e* отъ *ѣ* нѣма какво да се каже, освенъ, че той е настаналъ, следъ като изпадналъ назалтъ. Вокалниятъ элементъ у тоя назалъ е билъ непремѣнно звукътъ *e* т. е. *ѣ* се е произнасяло въ старобѣлг. като *ен*, отъ което *ен*, като отпадналъ назалниятъ звукъ, останалъ чистиятъ вокалъ *e*. А тъй като обикновената замѣна за *ѣ* въ всичкитѣ югославянски езици (бѣлг., сръбско-хърватски, словенски) е все тоя вокалъ *e*, то твърде вѣроятно е, че *ѣ* се е произнасяло въ всичкитѣ речени езици едно време равно т. е. все като *ен*.

н.

Тоя старобѣлгарски полувокалъ или тъй наречения *малкъ іеръ* сж го замѣстили въ източнобѣлгарски, па и въ цѣлия бѣлг. езикъ въобще, два съвсемъ различни звука: *ъ* и *e* и то по едно твърде просто правило, което може да се каже тъй: Тамъ, дето стб. *ъ* е постоянна буква — дето не отпада, тамъ той приелъ звука на *ъ* (іеръ-голѣмъ), а тамъ дето *ъ* е вметната буква — дето отпада подъ известни условия, тамъ *ъ* се произнася въ източнобѣлг. като *e*; съ други думи: *въ кореннитѣ срѣчки* (защото *ъ* въ коренитѣ обикновено не отпада) малкиятъ іеръ гласи като *ъ* (іеръ-голѣмъ): *п'ѣн* (пѣнѣ),¹⁾ *мн. ч. п'ѣни* іе или *п'ѣништѣ* — звукътъ *ъ* си остава, *т'ѣнѣж*, *р. т'ѣнкѣ*, *п'ѣстѣр* — *п'ѣстрѣ* и пр. Но въ различнитѣ суфикси тая сжща полугласна *ъ* приема звука на *e* съ всичкитѣ му свойства, които ги има всеко едно *e* (отъ стб. *ε* или *ѣ*) въ източнобѣлг. съ тая само разлика, че такава *e* (отъ *ъ*) обикновено отпада, щомъ до срѣчката, дето е то, се притури каква-да-е вокална прибавка: въ такъвъ случай (въ

¹⁾ За *ъ* въ окончаніята не може да бжде дума въ източнобѣлгарски, защото въ *повечето* източни говори това *ъ* изчезнало, безъ да остави какви-годе следи на предишното си мѣсто: думитѣ *пѣнѣ*, *конѣ*, *пѣтѣ*, *солѣ* напр., които сж се произнасяли кой знае какъ въ най-стария бѣлг. езикъ, днесъ за днесъ се изговарятъ въ Ловечъ просто напросто *пѣн*, *кон*, *пѣт*, *сол* — тъй както се изговарятъ *кол*, *вол*, *род*, които въ старобѣлг. се пишатъ съ *ъ* (*колѣ*, *волѣ*, *родѣ*); само тукъ-таме въ нѣкои уединени източнобѣлг. наречия се чуя едно омекчение на съгласната, предъ която е стояло *ъ*, та се произнасятъ горнитѣ думи: *пѣн'*, *кон'*, *пѣт'*, *сол'*, но въ по-голѣмата частъ отъ източнитѣ бѣлг. наречия, както и въ *общия ни книжовенъ езикъ* взело върхъ произношението: *кон*, *пѣт* и пр.

суфикситѣ) стб. ꙗ може да има *тройно* произношение — наспротивъ това да-ли е съ ударение или безъ ударение: кога пада ударението върху му, *суфиксното ꙗ* се произнася *винаги* като è: слъпѣц (слѣпѣцъ), увѣн (овѣнъ), урѣл (орѣлъ), вѣнѣц (вѣнѣцъ); безъ ударение то се произнася обикновено като и: старѣц (старѣцъ), брѣтиц (брѣтъцъ), тѣмин (тѣмнѣ), глѣдин (глѣднѣ), но и като ъ: стѣпѣн (стѣпнѣ), тѣтѣн (тѣтнѣ), кѣнѣт (кѣнѣтъ), пѣтѣт (пѣтътъ), ала и въ тритѣ случая суфиксното ꙗ (гласѣло *е*, *и* или *ѣ*) *изчезва безъ вѣтка дѣря*, щомъ думата, въ която е то, приема, както рекохме горе, *вокална прибавка*; отъ слъпѣц мн. ч. прави слъпѣци — между *п* и *ц* се не чува *никакъвъ* други звукъ; отъ *увѣн* — увѣнѣ; урѣл — урѣли, adj.: òрлув, — старѣц — старѣци, старѣче; брѣтиц — брѣтчѣ (брѣтъчѣ); тѣмнѣ — тѣмнѣи, тѣмнинѣ, тѣмнѣцъ: стѣпѣн — стѣпнѣи, тѣтѣн — тѣтнѣи и пр.

Освенъ горнитѣ две замѣни за ꙗ (*ѣ* и *е*) новобѣлг. езикъ други не познава: а ако се срѣщатъ тукъ-тамѣ и други звукове покрай реченитѣ два *ѣ* и *е*, то тѣ сж все отпослешни прегласи отъ *ѣ* или *е* — първоначалнитѣ замѣнници на ꙗ.

Какъ е дошелъ новобѣлг. езикъ до тая двойна замѣна за стб. ꙗ, не може да се каже. Но че това явление не е ново, познава се по това, че вече въ старобѣлгарскитѣ макаръ и най-правилни паметници стои твърде често ѣ намѣсто ꙗ *въ кореннитѣ* срички, *но въ суфикситѣ* тия два полувокала се не замѣняватъ *никога*, или ако се замѣняватъ, то бива само въ такива случаи, дето ꙗ се *не е изговарялъ*: тѣй напр. ще срещнемъ: тѣмнѣнѣ вмѣсто тѣмнѣнѣ, пѣстрѣнѣ вмѣсто пѣстрѣнѣ, стѣкло вмѣсто стѣкло, но почти *никога* нѣма да срещнемъ старѣнѣ вмѣсто старѣнѣ, орѣлъ вмѣсто орѣлъ или глѣднѣнѣ вмѣсто глѣднѣнѣ, или ако се срещнатъ примѣри съ суфиксно ꙗ вмѣсто ꙗ, то ще бждатъ все примѣри като: старѣци, орѣли, или глѣднѣи — дето ꙗ се не е произнасялъ.

По двойната си замѣна за старобѣлгарския ꙗ новобѣлгарски езикъ прилича отъ една страна на сръбски, отъ друга — на руски езикъ. На сръбски прилича по употреблението на ꙗ въ коренитѣ, защото, както се знае, и сръбски езикъ изравнилъ двата старобѣлгарски полувокала ꙗ и ꙗ въ единъ и сжщи твърдъ звукъ *а* (ала не само въ кореннитѣ срички, но и въ суфикситѣ); по употреблението пъкъ на ꙗ въ суфикситѣ бѣлгарския езикъ стои по-близо до руски, дето ꙗ го замѣнява (ала навѣкъжде) звукътъ *е*.

Тукъ трѣбва да кажа нѣколко думи повече върху произношението на стб. ꙗ въ избѣлг., за да поправа, ако ми бжде възможно, погрѣшното мнение върху тоя полувокалъ, вмѣкнато въ бѣлгарската и славянска филология не толкозъ по криво наблюдение, колкото отъ кривото наше правописание; мнение, споредъ което ꙗ въ новобѣлгарски езикъ ужъ

приело или го и наследило отъ старобълг. звукътъ 'ъ. Преди всичко ние не знаемъ наздраво, какъ се е произнасяло **к** въ старобълг., затова и не можемъ каза, дали звукътъ 'ъ, който въ изтбълг. стои често намѣсто стб. **к**, е наистина стариятъ, първоначалниятъ звукъ, който се е чувалъ едно време навсѣкжде, дето стоялъ **к**; ний това не знаемъ и на-дали ще узнаемъ нѣкога. Но туй, което човѣкъ може да потвърди винаги, щомъ познава горе-долу новобългарската фонетика, то е, че речениятъ полувокалъ *нѣма* (първоначално) въ новобългарски друга замѣна, освенъ гореказанитѣ два звука *з* и *е*. По-долу навеждамъ до една думитѣ съ коренно **к**, които се говорятъ въ Ловечъ и въобще въ всичкитѣ истбълг. наречия; измежду тия думи човѣкъ напразно ще търси да намѣри поне една, въ която **ь** да се чува като 'ъ; не, въ всичкитѣ ще чуешъ на мѣстото на стбълг. **к** твърдъ единъ звукъ, който се не различава по нищо отъ новобългарскитѣ *з* или *ж* и само въ дветри звукътъ *е*, но въ ни една се не срѣща звукътъ 'ъ, който звукъ, ако споредъ владѣящето до сега мнение бѣше правата замѣна за стб. **к**, трѣбваше да се срѣща, ако не въ всичкитѣ, то поне въ нѣколко отъ тѣхъ, а то го нѣма ни въ една. Както се каза по-горе, нѣкое и друго суфиксално **к**, кога е безъ ударение, показва действително звукъ 'ъ т. е. на сжщото мѣсто. дето въ стб. стои **к**, днесъ се чува въ нѣкои думи звукъ 'ъ, но да видимъ сега споредъ тия нѣколко думи ще ли можемъ да кажемъ, че въ новобълг. истинската замѣна за **к** е именно тоя звукъ? Не, защото въ всичкитѣ случаи, дето **к** има днесъ въ истб. гласъ на 'ъ, тоя гласъ 'ъ не е настаналъ непосредствено отъ стб. **к**, а отъ единъ срѣденъ звукъ *е* т. е. между старобългарското **к** и новобългарския звукъ 'ъ трѣбва всѣки пътъ да си мислимъ посрѣдствения звукъ *е*; съ други думи, следъ като стб. **к** въ суфикситѣ се прегласило споредъ правилото въ *е*, то после отъ това *е* по нѣкои причичи (по безтонность или по аналогия) се развилъ днешниятъ звукъ 'ъ, безъ да се е мислило на стария полувокалъ **к**, а като се е имала предъ видъ само гласната *е* (отъ **к**), която гласна, както видѣхме вече по-горе, често минува и въ 'ъ, кога е безъ ударение. По-долу, дето му е мѣсто, навеждамъ всичкитѣ думи съ *суфиксно к*, които се употрѣбаватъ въ Ловчанско и въ които намѣсто **к** (действително старобългарско **к** или само предполагаемо) стои звукъ 'ъ. Ё по такива думи, които въ други източнобългарски наречия сж много повече отколкото въ Ловчанското (въ Сливенъ напр. казватъ и гл'ад'ън (гладнѣ), зйм'ън (зимнѣ), лѣт'ън (лѣтнѣ) и пр., когато въ Ловечъ: гл'адин, зймин, лѣтин и пр., ё по такива думи сж се полѣгали нѣкои, та отишли да казватъ, че сжщинската замѣна за стб. **к** е звукътъ 'ъ, като приписватъ при това и на старобълг. **к** звука 'ъ като първоначално произношение. Но туй не е право: ако старобълг.

полувокалъ ꙗ имаше въ новобългарски покрай своитѣ два замѣнника (ѝ и е) още единъ трети — 'ѝ — остави, че тоя третия замѣнникъ именно трѣбвало да бжде най-първоначалния, споредъ както утвърдява г-нъ Теодоровъ въ статията, която горе цитирахме¹⁾ — то трѣбва да имаме и такива думи, дето тоя вокалъ да показва *подъ ударение* своя ужъ първоначаленъ звукъ 'ѝ. Такива нѣколко думи съ акцентувано 'ѝ намѣсто стб. ꙗ биха били доста силни да убедятъ и който най не вѣрва, че въ стб. езикъ малкиятъ іеръ се е произнасялъ наистина като 'ѝ, който звукъ отпосле миналъ и въ новобългар. Но що виждаме въ действителность? Докато се казва отъ една страна източнобългарски: рѣз'ѝн (рѣзѝнѝ), тѣт'ѝн (тѣтѝнѝ), кѝн'ѝт (кѝнѝтѝ), пѣт'ѝт (пѣтѝтѝ), ѝг'ѝн'ѝт (ѝгѝнѝтѝ), жѣд'ѝн (жѣдѝнѝ), нѝшт'ѝн (нѝштѝнѝ), лѣт'ѝн (лѣтѝнѝ) — (последнитѣ три и подобни тѣмъ думи се произнасятъ съ Сливенско тѣй, но въ Ловечъ: жѣдин, ноштин и пр.), отъ друга страна не срѣщаме ни въ едно [!] източнобългаречие да казватъ ув'ѝн (увѝнѝ), ур'ѝл (урѝлѝ), уст'ѝн (устѝнѝ) и пр. т. е. акцентувано стб. ꙗ да се произнася като 'ѝ, а въ такива случаи, дето ꙗ носи ударение, си се произнася винаги чисто като ѝ: увѝн, урѝл, устѝн и пр. Туй не значи нищо друго, освенъ, че навсѣкжде дето ꙗ е акцентувано, тамъ то завардило и първоначалното си произношение, а тамъ дето сжщиятъ вокалъ е безъ ударение, тамъ той показва по нѣкой пжтъ едно секундарно произношение въ звука 'ѝ; но щѣше да бжде съвсемъ погрѣшно, ако отъ произношението на единъ *неакцентуванъ вокалъ въ източнобългарска* искахме да заключимъ за неговото първоначално произношение. Защото въ източнобългарски езикъ вокалитѣ безъ ударение сж, както е познато, *винаги неопредѣлени звукове*, които само тогава изкарватъ на яве своето първоначално произношение, когато ги докараме по единъ или други начинъ *подъ ударение*. Тѣй напр. ако искамъ да познаемъ, какъвъ е първоначалниятъ звукъ на коренната гласна въ думата глѣвѣ, която дума почти въ всичкитѣ си производни (глѣвѣй, глѣвѣйца, глѣвѣагъ, глѣвѣште, дѣ глѣвѣ, глѣвѣйх, глѣвѣн и пр.) показва за коренна гласна все звукъ ѝ, а ѝ замѣстя въ източнобългар. нѣколко стб. гласни (ѝ, ъ, ж и а безъ ударение), то трѣбва речената дума да я докараме въ такава форма, щото тъмната гласна да получи ударение; тая форма е *звателниятъ падежъ*: глѣво, отдето виждаме явно, че съмнителната гласна е именно а, а не ѝ, ъ или ж. Тѣй сжщо и за ꙗ може

¹⁾ Сжщо мнение държи и г-нъ Л. Милетичъ, както се вижда отъ думитѣ му въ „О члану у бугарскомъ језику“ [! вм. съ хърв. латиница], дето на стр. 36 четемъ: може се уопће рећи, да се прави стб. ꙗ није сачувао, већ само рефлеси његови у *палаталном изговору* предидућега конзонанта“.

да се земе само оня звукъ за първоначаленъ въ новобългарски, който се чува намѣсто *акцентувано старобѣлг.* љ, а той е љ за кореннитѣ, а е за суфикснитѣ срички.

Единственитѣ примѣри, дето намѣсто стб. љ се чува въ избѣлг. меко 'ъ съ ударение, сж следнитѣ четири думи отъ мѣжки родъ, които *по изключение* акцентуваатъ членния вокалъ љ: дин'ѣт, п'н'ѣт, с'н'ѣт, тр'н'ѣт — деньтъ, п'нѣтъ, с'нѣтъ, тр'нѣтъ — когато всичкитѣ други имена отъ мѣжки родъ съ меко окончание иматъ ударението си винаги *предъ* членния слогъ: к'н'ѣт (конѣтъ), а не — кон'ѣт, о'г'н'ѣт или уг'н'ѣт, ала не — ог'н'ѣтъ и пр. Това настрана, че наведенитѣ четири думи като акцентуваатъ членния вокалъ, правятъ изключение наспротивъ другитѣ думи съ меко окончание, които въ *новобългарски* не акцентуваатъ никога члена, безъ да гледаме и на това, че последнитѣ две отъ тѣхъ именно *с'нѣтъ* и *тр'нѣтъ* — безъ членъ: с'нѣ, тр'нѣ и по своето окончание се отклоняватъ отъ старобѣлг. с'нѣ, тр'нѣ — нека разгледаме тия четири думи, като че формата и ударението имъ сж съвършено правилни и да видимъ, дали имаме право на основание на източнобългарското произношение на оня звукъ, който стои намѣсто стб. љ въ тия думи, да вадимъ заключение, че тоя сжщия звукъ е билъ и въ старобългарски езикъ свойственъ на сжщия вокалъ љ т. е. дали тия четири думи (защото други съ акцентувано 'ѣ намѣсто љ нѣма) ни могатъ да право да мислимъ, че въ старобългарски въ всичкитѣ други думи, дето е стоялъ љ, билъ той съ ударение или безъ ударение, се е чувалъ звукътъ 'ѣ, както го чуваме чисто и ясно въ реченитѣ четири думи? Защото, както рекохме, другитѣ думи въ новобѣлг., дето љ показва сжщия 'ѣ — звукъ, но безъ ударение, нищо не доказватъ, тѣй като тоя звукъ може да е настаналъ отъ неакцентувано е. Важно е да разгледаме и провѣримъ исторически произношението на тия членни форми, защото именно тѣ сж, които сж дали първия поводъ да се мисли, че стб. љ се е произнасялъ тѣй, както то се произнася още днесъ въ реченитѣ форми — като че тия форми, както ги пишемъ днесъ: п'нѣтъ, деньтъ, сж дошли въ новобѣлг. езикъ направо отъ старобългарскитѣ: п'нѣтъ, днѣтъ съ сжщото си произношение безъ никакви забикалки!

Преди всичко едва ли е нужно да споменувамъ, че само четири думи не ще бждатъ въ състояние да ни дадатъ твърдо доказателство за истинското произношение на љ както въ новобългарски, тѣй и въ старобългарски — макаръ и въ тѣхъ да е въпросния звукъ *съ ударение* — най-необходимото условие, кога е въпросъ да се узнае истинското произношение на кой-да-е вокалъ въ източнобългарски. Не сж мѣродайни реченитѣ думи не само затова, че сж много малко на брой, но и затова, че и въ тѣхъ звукътъ 'ѣ намѣсто љ не е първоначаленъ т. е.

не е дошелъ непосредствено отъ старобълг. *ъ*, а съвсемъ по други пжтища. Както пишемъ днесъ тия и тѣмъ подобни думи: *деньтъ*, *коньтъ* и пр., макаръ че формата имъ се среща напълно съ старобългарскитѣ: *дннктъ*, *конктъ* и пр., но тѣ не сж направо наследени отъ тия последнитѣ, а сж само *графически форми*, настанали въ най-ново време, кое на основание на руското употрѣбление на *ъ* (като омекчителенъ белегъ), кое пѣкъ отъ единъ видъ стремление да се приближи българската модерна форма до старобългарската; съ други думи, старобългарската правописна форма на тия думи не е била предавана отъ вѣкъ на вѣкъ презъ разнитѣ паметници, доръ стигне до новобългарския книжовенъ езикъ, защото такова предаване не е било възможно презъ всичкото време, тъй като българскиятъ книжовенъ езикъ, както е известно, се прекъсва въ 14. вѣкъ и въ 18. захваща подипърва, но съвсемъ на модерни основи и безъ да има какви-годе писмени свързки съ стария книжовенъ езикъ. Но ако бѣше било това възможно, ако бихме имали редовни писмени паметници отъ най-старо време до днесъ, въ които старобългарскитѣ форми *дннктъ*, *конктъ* биха били предавани *безъ прекъсване* и въ свързка съ историческото имъ и органическо промѣнение презъ сръднбългарски и презъ първитѣ периоди на новобългарски, то ний щѣхме непременно да ги получимъ съ какво-годе промѣнение, а не въ тѣхната първобитна форма: *деньтъ*, *коньтъ*, както се пишатъ тия думи въ днешния нашъ книжовенъ езикъ. Ако не иначе, то щѣхме да ги получимъ поне въ форма на *денетъ*, *конетъ* — както сж се произнасяли въ сръднбългарски (но и за старобълг. има свидетелства за подобно произношение: *Assem. денетъ*, *Supr. денесъ*) и както се пишатъ и произнасятъ още и *днесъ* съвсемъ подобни тѣмъ форми. И наистина, кой ще иде да отказва, че наречията: *нес* (*дннскъ*), *нуштѣс* (*нощнскъ*), и *синѣс* (*исеннскъ*) разгледвани морфологически представятъ съвсемъ сжщо нѣщо каквото и членнитѣ форми *деньтъ*, *коньтъ*? Разликата не е ли само въ употрѣблението на разни мѣстоимения за една и сжща целъ? *дннктъ* = *дннъ* + показат. мѣстоим. *тъ* и значи първоначално: *този день*, *дннскъ* = *дннъ* + показат. мѣстоим. *скъ* и значи първоначално пакъ: *този день*. И не е ли чудно, какъ до сега да не потърсимъ истинското произношение на старобълг. *ъ* (когато е дума за новобългарското произношение на *ъ* въ члена) именно въ реченитѣ наречия; че тѣ сж на сигуръ отъ сжща старина, ако не и по-стари отъ члена, а което е още по-важно, въ тѣхъ намираме оня звукъ, за чието произношение разправяме — *съ ударение*. Па както въ тия наречия още днесъ — тъй се е произнасялъ крайниятъ *ъ* отъ мжжкитѣ имена и въ ония случаи, дето тѣзи имена сжщ. сж се съединявали съ показателното мѣстоимение *тъ* (отъ което съединение днешния членъ) — все като *е*; *денетъ* (като *несъ*

вмѣсто днѣс отъ *днѣсь*), *кѡнет*, *питѣлет*, *пѣтет* и пр. Въпросъ е сега, отде е дошло днешното произношение *ден'ът*, *кѡн'ът* намѣсто *денет*, *конет*? Отговорътъ ми се вижда твърде лесенъ: то е настанало по аналогия споредъ произношението на членната форма отъ сжщ. имена съ *твърдо окончание* т. е. както казвали най-напредъ отъ *трап*, *кол* (*трапъ*, *колъ*) членнитѣ форми *трапът*, *колът* = *трап* + *ът*, *кол* + *ът*, тъй сжщо захванали съ време да казватъ и отъ *ден*, *кон* = *ден'*, *кон'* — *ден' + ът*, *кон' + ът* = *ден'ът*, *кон'ът* намѣсто по-старитѣ: *денет*, *конет*. (Ср. Проф. Лескинъ: Arch. für sl. Phil. II Стр. 282).

Тукъ трѣбва да обърна особено внимание на една отъ многото погрѣшки на българскитѣ граматика. Обикновено се приема почти въ всичкитѣ бълг. граматика, че новобългарскиятъ членъ за сжщ. им. отъ мъжки родъ е *тъ*, което се равнява на *т* — тъй като *ъ* на края се не чете.¹⁾ Тоя членъ *тъ* се притуря, казватъ, къмъ окончанието на сжществителнитѣ отъ мъжки родъ и споредъ това, дали сжществителното окончава на *ъ* или *ь* се произнася и звукътъ, дето стои предъ *тъ* като *ъ* или 'ъ: *попъ*, *конь* съ членъ: *попъ + тъ*, *конь + тъ* = *попътъ*, *конътъ* (изговори: *попът*, *кон'ът*). То хубаво, дето въ окончанията на сжществителнитѣ има готови іерове, но дето ги нѣма — цѣла неразбория въ правописа-нието. Оня, който е казалъ най-напредъ, че членътъ за мъжки родъ въ новобълг. езикъ е *тъ*, ималъ е предъ видъ навѣрно само сжществителнитѣ имена отъ мъжки родъ съ *іерово окончание*, защото само за тѣхъ прилѣга криво-лѣво такъвъ членъ (като приемемъ да четемъ *ъ* за 'ъ: *конътъ* = *кон'ът*). Ала въ български езикъ има и други сжществителни отъ мъжки родъ, които не окончаватъ на іеръ, има прилагателни имена, мѣстоимения все безъ ерово окончание, но които, кога се употрѣбаватъ съ членъ, показватъ предъ членния конзонатъ *т* оня сжщия звукъ, който се чува предъ сжщия конзонатъ и у сжществителнитѣ съ іерово окончание: думитѣ *край*, *мой*, *голъмий* напр., както се пишатъ, не окончаватъ на іеръ, но пакъ въ членната си форма: *краятъ*, *моятъ*, *голъмиятъ* се не различаватъ по нищо (относително произношението на во-

¹⁾ Ала нашитѣ граматика правятъ тука изключение по нужда и казватъ: „членътъ за мъжки родъ е *тъ'*“ — абсурдъ, каквѣто го нѣма подъ ясното небе, защото показ. мѣстоимение *тъ* като членъ не е гласяло тѣ, откаже има български езикъ. Още въ Зографското Евангелие, дето *тъ* (тѣ) се употрѣбява още като показат. мѣст. = *този*, *тоя*, намираме примѣри като *работъ*, което не значи друго, освенъ, че се е *чело* и *говорило работ*, защото стб. *ъ* може *само тогава да мине* въ *о*, кога е въ затворена сричка, а затворена е сричката само тогава, кога свършва на *св-гласна*; отъ което следва, че *ъ-тъ* отъ *тѣ* = *тъ* не се е чель още преди 800 години.

кала предъ *тѣ*) отъ думитѣ *попѣтъ*, *конѣтъ* — т. е. и въ еднитѣ и въ другитѣ се чува единъ и сжщи звукъ *ѣ* предъ членната съгласна *т*; разликата е само, че той *ѣ* — звукъ е единъ пжтъ ютиранъ, други пжтъ — не. Щомъ като е тѣй, а вѣрвамъ, че всѣки ще признае тази истина, който познава горе-долу произношението на книжовния ни езикъ, то какво ни пречи да назначаваме единъ и сжщи звукъ съ единъ и сжщи знакъ? Та виждаме явно, че членътъ за мжжки родъ въ живия нашъ езикъ (въ книжовното наречие) по употрѣблението си е универзаленъ — за всички случаи единъ и сжщи; е защо да му не дадемъ и ний една универзална писмена форма, а го назначаваме ту тѣй, ту инакъ? Тукъ поне можемъ „етимологията“ да я оставимъ смиромъ настрана, защото и тя нѣма да ни помогне въ тоя случай, тѣй като употрѣблението на члена е въ български езикъ нѣщо съвсемъ модерно, та каквато форма и да приемемъ за него, тя все нѣма да отговаря на старобългарската фонетика, дето звукътъ *іѣ*, който се чува напр. въ членната форма на прил. имена (гулемиѣтъ = голѣмиѣтъ) *го нѣма* въобще никакъвъ. А каквато и различна форма да му даваме на тоя звукъ (*іѣ*), за да избѣгнемъ ютацията на *ѣ* — (тѣй като ютиранъ *ѣ* нѣма ни въ старобългарски, ни въ руски!) — звукътъ *ѣ* си остава все сжщия звукъ, както и да го назначаваме, звукъ, който като модерно явление иска и модерна форма. Каквото и да казватъ новобългарскитѣ граматики и старобългарската фонетика, истината е, че въ новобългарски езикъ членътъ за имената отъ мжжки родъ не е вече (ако е билъ въобще нѣкога) *тѣ* = *т*, а *ѣт*, което *ѣт* се притуря както при сжществителнитѣ, тѣй и при прилагателнитѣ имена и мѣстоимения, *безъ да се гледа на окончаніята имъ*: *кол*, *кон* (кон'), *краі*, *своі*, *селски* — съ членъ: *кол* + *ѣт* = *колѣт*, *кон*' + *ѣт* = *конѣт*, *краі* + *ѣт* = *краіѣт*, *своі* + *ѣт* = *своіѣт*, *селски* + *ѣт* = *селскиѣт*. А че това е наистина тѣй, т. е. че новобългарския членъ за м. родъ е именно *ѣт*, а не *тѣ* — туй го доказватъ членнитѣ форма отъ мжжкитѣ имена съ окончание на *і* (*й*), мѣстоименията и прилагателнитѣ, които човѣкъ по никой други начинъ не може обясни, безъ да влѣзе въ противоречие съ старобългарски или съ новобългарски. И наистина, можемъ ли обясни инакъ членуваната форма *добріятъ* напр. (както се пише днесъ обикновено, а говори се въ истбълг. дубрѣиѣтъ или напосто дубрѣиѣтъ), освенъ като приемемъ, че *добріятъ* не е нищо друго освенъ пълното окончание *добрі* + новобългарския членъ за мжжки родъ *ѣт* = *добрі* + *ѣт* = *добріѣт*? Друго обяснение, каквото и да било то, напр. че *добріятъ* било отъ една предполагаема предишна форма *добрѣиѣтъ*, стои въ разрѣзъ съ всичкитѣ закони за старобългарската фонетика: готовата форма *добрѣиѣтъ* нѣма, а не може и да я има въ старобългарски, та да се е притурило

при нея показателното местоимение *тъ* и да произлѣзе отъ това съединенле днешната членувана форма *добриятъ*. А щомъ се приеме *ѣт* като членъ за мъжки родъ, обяснението на подобни форми въ новобългарски става съвсемъ лесно: *добрѣѣтъ* = добриятъ, добриятъ, добриятъ, добри-тъ или както още ги пишатъ членнитѣ прилагателни въ новобългарския писменъ езикъ) не е нищо друго освенъ добри + ѣт т. е. опредѣлената (пълната) прилагателна форма *добри* (която въ източнобългарски, *забележи добре*, не окончава *никога* [!]) на *ий*, *а винаги* само на *и*) съединена съ новобългарския членъ за мъжки родъ *ѣт* — *добри* + *ѣт* = *добрѣѣтъ*, а тъй може твърде хубаво и да се пише, защото ютацията на *ѣ* е твърде слаба илн почти никаква. Тукъ се ѳтклонихъ малко, за да укажа на една отъ непоследователнитѣ, съ които изобилва нашето новобългарско правописание, та дано поне въ тоя случай живиятъ говоръ получи право надъ закоренѣлитѣ предразсѣдци.

И тъй въ заключение относително произношението на *ѣ*, повтарямъ пакъ, че звукътъ 'ѣ, който се чува сегизъ-тогизъ намѣсто староб. *ѣ*, не е нито непосредствена замѣна за *ѣ*, нито пѣкъ можемъ каза, че той представлява оня сжщия звукъ, който се е чувалъ въ староб. въ ония думи, дето се е писало *ѣ*, а е само единъ видъ *прегласъ* отъ *ѣ*, т. е. следъ като *ѣ* приелъ по правилото звука *ѣ*, това *ѣ* пѣкъ приело отъ своя страна звука 'ѣ.

Тукъ следватъ *всичкитѣ* коренни думи, дето *ѣ* стои въ коренни срички, т. е. дето *ѣ* е равенъ на *ѣ*. Отъ тѣхъ може всѣки да види, какъ последователно се измѣнилъ *ѣ* на *ѣ* на всѣкѣде въ коренитѣ; какъ *ѣ* е равенъ въ всичкитѣ тия думи на *ѣ*, а само въ нѣколко отъ тѣхъ = на *ѣ*, но *ни въ една* — на 'ѣ:

пѣстър, дѣ пѣстрѣ, пѣстринѣ и пр.	старобългар.	пѣстрѣ
пѣкъл, дѣ пѣкъ	"	пѣкъл
тѣмин, тѣмнѣ, тѣмнѣ, тѣмница и пр. .	"	тѣмнѣ
стѣклѣ, стѣкл'ѣн, стѣкл'ѣнѣ и пр.	"	стѣклѣ
мѣглѣ, мѣгл'ѣв	"	мѣглѣ
мѣнѣн, мѣничѣк, мѣник (куче)	"	мѣнѣн
шѣв, шѣвѣт	"	шѣкѣ
млѣзгѣ, млѣзгѣ	"	кор. млѣз-
мѣскѣ :	"	мѣзгѣ
тѣштѣ	"	тѣштѣ
тѣнѣк, тѣнѣкѣ, тѣнѣкѣ	"	тѣнѣкѣ
дѣ цѣкѣ (казватъ за часовникъ) . . .	"	кор. цѣк-
дѣ лѣштѣ, дѣ лѣсни, лѣскѣв	"	кор. лѣск:
пѣхѣм, дѣ пѣхнѣ	"	кор. пѣх-
пѣн, пѣнѣ	"	пѣнѣ
дѣ пѣздѣ	"	кор. пѣзд-
рѣглѣ (ако е сжщи коренъ, отъ който и рус.		рѣглѣ)

дъ съ сѣмни или дъ сѣвни	старобѣлг.	скѣнѣти
дъ сѣкъ или дъ сѣскъ (за зѣмя)	„	кор. сѣк-
дъ шѣпнѣ	„	кор. шѣп-
тѣмнѣн	„	тѣмнѣнѣ
жѣмкъ (колкото може да сеграбне сѣрѣжа), „	„	жѣмѣ
дъ цѣфтѣ, дъ цѣфни	„	цѣкнѣти
дъ пѣнѣ, дъ спѣнѣ	„	пѣнѣ
дъ мѣнѣ (кѣлчища)	„	мѣнѣ
дъ смѣгнѣ (очи)	„	мѣгнѣти
дъ мѣждѣт или мѣждѣйт (за звездитѣ) „	„	мѣжати
цѣвѣкъм, дъ цѣвѣкнѣ	„	кор. цѣвѣк, сѣвѣк-
блѣскѣм, дъ блѣснѣ	„	кор. блѣск-

Коренното *к* въ думитѣ: ден — *дѣнѣ*, вес — *кѣск* (употрѣбително само въ съединението: *вѣс-ден* — *кѣск дѣнѣ*) и *пес* — *пѣск* (рѣдко-употрѣбителна дума) се третира като суфиксално, т. е. то отпада подъ известнитѣ условия, като че е вметнато (*дни, сѣ, пѣсѣ*) — оттамъ произношението му като *е*. По сѣща причина може би намираме *е* намѣсто *к* и въ глаголитѣ: *жѣнѣ* — *жѣнѣ*, *чѣнѣ* — *чѣнѣ*, *читѣ* — *читѣ* и *жумѣ* — ако е отъ *жѣмѣ* презъ *жимѣ* (сравни: *жув мѣсто жив*), защото се говори наистина: *дъ пѣжнѣ*, *дъ нѣчнѣ* и пр.

Като единствени изключения — поне откъмъ ловчанското произношение — оставатъ *само тия три* думи:

лен (*лѣнѣ*), *лек* (*лѣгѣкѣ*) и *лѣсин* (*лѣсѣнѣ*);

изключения, както виждаме затова, защото у *тѣхѣ* *к* се произнася като *е*, а *пѣкъ* *не отпада* подъ известнитѣ условия:

линѣт (*лѣнѣ-тѣ*), *лѣкѣ* или *ликѣ* (*лѣгѣка*), *лѣсин*, *лѣснѣ* (*лѣсна*).

За източнобългарския звукъ 'ъ' (отъ *ѣ, ѡ и ѡ*).

Щомъ застѣпницитѣ на старобългарскитѣ вокали *ѣ, ѡ и ѡ* (въ суфикситѣ) сѣ безъ ударенне, тѣ се произнасятъ въ източнобългарски, както споменахме по-горе, двойно: като *и* и като *ъ*. Върху произхождението на тоя последния звукъ искаме да кажа тука нѣколко думи.

Като всеобщъ белегъ на тоя звукъ *е*, покрай неговата безакцентность, още и това, че той се явява обикновено въ суфикси съ известни конзонати; тия конзонати сѣ *н, р, л, и* (*ѣ*) — *грѣбѣн*, *дѣвѣр*, *пѣпѣл*, *рѣпѣи*. А тѣй като вокалниятъ елементъ у такива суфикси може да бѣде въ старобѣлг. различенъ, т. е. може да бѣде *ѣ, ѣ и ѡ*, то е по нѣкога твърде мѣчно да се реши, кой именно отъ тия три вокала е далъ всѣко отдѣлно източнобѣлг. 'ъ'; защото едно днешно 'ѣн напр. може да отговаря на старобѣлг. *ѣнѣ* или *ѡнѣ*, тѣй сѣщо и на старобѣлг. *ѣнѣ* — а работа е сега, да се опредѣли именно точно, колко и кои новобѣлг. 'ѣн сѣж

излѣзли отъ **ѣнъ**, кои отъ **кнъ**, а кои пъкъ отъ **ѣнъ**. Тукъ би трѣбвало, разбира се, да се допитваме просто до старобългарското правописание; но за жалость правописанието именно на такива и подобни думи, въ които стои предшественикътъ на днешния източнобългар. звукъ 'ъ, не е още установено и за старобългарски; защото въ различнитѣ староб. ръкописи и различно се пишатъ реченитѣ суфикси. Тѣй напр. кога чете човѣкъ у Миклошича (Vergl. Gr. ²1 стр. 60), че въ старобългар. покрай **младѣнъць** се среща и **младѣнъць** и иска да обясни, или да намѣри предишната форма на източнобългар. **младѣнѣцъ**, то безъ да му мисли много-много ще посегне къмъ втората староб. форма **младѣнъць** и ще каже, че тя е именно сжщата и правата първоначална форма на тая дума, защото се по съгласява съ източнобългар. **младѣнѣцъ**, дето 'ъ, ще рече, стои вмѣсто **ѣ** безъ ударение. Но дали такова обяснение ще почива на сжща старобългарска почва т. е. дали именно **младѣнъць** е по-старата форма, а не **младѣнъць** — това не може винаги да се гарантира; защото — да останемъ при нашата дума — **младѣнъць** може твърде лесно да е настанала отъ **младѣнъць** на сжщи начинъ, както други думи, както напр. източнобългар. **грѣбън** отъ старобългар. **грѣкѣнъ** презъ една предпологаема старо- или срѣднобългарска форма **грѣкѣнъ**.

И тѣй преди всичко непостоянното правописание на такива думи въ старобългарски, после и това обстоятелство, че повечето отъ тия думи (въ които днес чуваме звука 'ъ) се срещатъ въ старобългар. твърде рѣдко, а нѣкои ги нѣма и никакъ, а най-после и нещастното свойство на тоя звукъ да се употребява все безъ ударение — туй всичко прави много мъчно по-близкото изследване на тоя чуденъ звукъ. Но азъ ще се опитамъ, кое съ помощта на старобългарски, кое на сръбски езикъ да разподѣля думитѣ, въ които се срѣща 'ъ, споредъ първоначалнитѣ вокали **ѣ**, **ѡ** и **ѣ** — намѣсто които стои 'ъ, и следъ това да се помъча да обясня, какъ е настала тоя звукъ 'ъ отъ реченитѣ три вокала.

I.

'ъ намѣсто стб. **ѣ** намираме въ тия думи:

а) 'ън намѣсто **ѣн**:

кѡрѣнъ, **грѣбѣнъ**, **ѡсѣнъ**, **прѣстѣнъ**, **вѣглѣнъ**, **кѣстѣнъ**, **буосѣнъ**, **дрѡбѣнъ**, **прѣшлѣнъ**, **Камѣнъ**, **Стамѣнъ**, **рѡсѣнъ**, **іѣсѣнъ**, **дрѣстѣни** (една мѣстность край Ловечъ, сравни стб. **дрѣстѣнинѣ**), **рамѣна**, **нѣврѣмѣнѣ**, **студѣнинѣ**, **чѣрвѣнинѣ**, **жѣлтѣникѣвъ**, **млѣдѣнѣцъ**, **гудѣникъ**, **ранѣникъ**, **заварѣникъ**, **дувѣдѣникъ**, **учѣникъ**, **мѣчѣникъ**.

б) 'ъл намѣсто ел:

пеп'ъл, а̀нг'ъл, приет'ъл, учит'ъл, плев'ъл, дрип'ъл, кърп'ъл, гърч'ъл, гур'ъл, мърс'ъл, (хром'ъл), хърб'ъл, штърб'ъл, свезд'ъл, гѣд'ъл, сѣрб'ъл, гѣрм'ъл, крѣнд'ъл, стѣмб'ъл, сѣс'ъл, кунд'ълчи, снуват'ълкѣ, вѣс'ъл, кйс'ъл, кул'ълѡ.

с) 'ър намѣсто ер:

дѣв'ър, чѣм'ър, сѣв'ър, веч'ър, стѡж'ър, дѣн'ър, тѹф'ър, гѣз'ър, маг'ър, прутѡг'ър, сун'ург'ър, иѣз'ѹру, кат'ѹрицѣ, пѡт'ѹрицѣ.

д) Отдѣлни думи съ 'ъ вмѣсто е:

машт'ъхъ, мѣн'ъ, тѣб'ъ, сѣб'ъ, запл'ъс, прип'ък, прѡл'ъз [!], лѣлл'ък, нѣб'ъс гер. pl., 'ълх'ъ [!] (покрай иълх'ъ и илх'ъ), хѣл'ъ (стб. ил = vix), иѣврѣин, 'ърмѣниц [!], рѣштѣрин, шѣснаіс, д'ъсна, ѡ, й, н'ъкѣ, срѣбски (Вук, Речн.) *безъ ударение*: нека; види се и въ бѣлгарски е била тая дума енклитична, че отпосле е получила ударение на първия слогъ — оттамъ *акцентуваното* 'ъ Такива случаи като тоя се срещатъ много на рѣдко, но колкото сж, показватъ нагледно истинското произношение на 'ъ; тоя сжщия звукъ на 'ъ излиза на яве съ ударение и въ думи като: уч'ънчи намѣсто учениче dem. отъ оученикѣ, мѣч'ънцѣ намѣсто мѣч'ънийцѣ — мжѹница — както се чува по нѣкой пѣтъ въ източнобѣлгарски.

Най-после и въ много турски думи срѣщаме 'ъ намѣсто е: 'ѣфѣнди [!], 'ѣмфѣ [!], 'ѣлмѣз [!], бил'ѣзйк, д'ѣстѣ, л'ѣкѣ, мѣл'ѣз, п'ѣрдѣ, к'ѣлѣш, к'ѣпѣнг, т'ѣкѣ, м'ѣхн'ѣ, м'ѣскѣт, п'ѣнчѣ, т'ѣпѣ, б'ѣркѣт, с'ѣфтѣ и пр. Инакѣ турско *е* безъ ударение минува въ и: пишкйр, мигдан, пирвѣз, зехйр. димбѣл, и пр. намѣсто: пешкйр, мегдан, первѣз, зехйр, дембѣл и пр.

II.

'ъ отъ стб. ѡ презъ е.

а) м'ѣка, ѡ, й, (мѣкѣка), отъ което и мжжки родъ м'ѣк — намѣсто мѣк, пѣм'ѣт (пѣмѣтѣ), ѡп'ѣт (ѡпѣтѣ), рѣст'ѣг (рѣстѣгѣ), пѡм'ѣн (пѡмѣнѣ), прив'ѣзлѡ (кор. кѣз-), пѣн'ѣзи (пѣнѣзи), п'ѣтнаіс (пѣтѣ), лѣп'ѣтйі pl. отъ лѣпѣ (стб. хлѣпа гер. хлѣпѣтѣ), пув'ѣсмѡ (кор. кѣз-), прич'ѣс (причѣстѣ). Въ думитѣ кѡлѣдѣ (кѡлѣда), иѣрѣбйцѣ (иѣрѣбйца), дѣсѣдѣ (сѣдѣ), грѣдѣ (грѣда), рѣсѣ (рѣса), както и въ мѣ, тѣ, сѣ — мѣ, тѣ, сѣ (въ Търново още: нѣ, въ намѣсто нас, вѣс) омекчението изпаднало, та стои сега просто ѣ намѣсто 'ѣ.

в) тѣ намѣсто ѡ (но не намѣсто старобѣлг. ѡ, а намѣсто срѣднѣбѣлг. ѡ т. е. ѡ произлѣзло отъ стб. ж следъ меки съгласни, или инакъ речено ѡ отъ следсъгласно ѡ¹⁾) намираме въ окончанието за ед. ч. на всичкитѣ имена отъ ж. р. на а, на които основата свършва на мека съгласна: вѣл'ъ, дѣн'ъ, милустѣн'ъ и пр. Днешниятѣ, тѣй нареченѣ, генераленѣ падежѣ на такивато основи (вол'ъ — воля) не трѣбва да се гледа като непосредствена замѣна за старобѣлгарската винителна форма на ѡ (колѡ) — макаръ че на първи погледъ се струва, че друго не може да бѣде (защото стб. ж = новобѣлг. ж; следователно колѡ = вол'ъ) — а трѣбва днешната форма вол'ъ да се мисли винаги като произлѣзла отъ срѣднѣбѣлг. колѡ = воле²⁾ и то ето какъ: Отъ стбѣлг. Асс. колѡ произлѣзла — на основание на срѣднѣбѣлг. вокализъмъ — акузативната срѣднѣбѣлг. форма колѡ, която се е произнасяла безъ друго воле (или вол'е). Отъ тая форма сега колѡ или воле — както и днесъ още се чуватъ подобни думи въ нѣкои и други бѣлгарски говори (въ Ловечъ още само думата: зимѣ = срѣднѣбѣлг. зѣмѡ = стб. зѣмѡѡ) — настанала е после, види се по аналогия на твърдитѣ основи, (сила = силъ = силѡ) — вол'ъ, която форма съвсемъ случайно съвпада съ оная, която би произлѣзла направо отъ стб. колѡ. Но да иска човѣкъ да произвожда днешната генерална форма вол'ъ направо отъ стб. колѡ — не ще бѣде право, защото въ такъвъ случай оставя срѣднѣбѣлг. форма колѡ — форма, която виждаме да се употрѣбѣва цѣли четири столѣтия въ срѣднѣбѣлгарскитѣ паметници — съвсемъ настрана, безъ да се вземе предъ внимание. А пѣкъ, ако искаме да проследимъ исторически развитието на днешнитѣ бѣлгарски форми, па и въобще на цѣлата новобѣлгарска фонетика, трѣбва непременно да имаме предъ видъ винаги и срѣднѣбѣлгарски езикъ съ неговитѣ малко-много различни отъ старобѣлг. звукове и форми, че той е именно мостътѣ, презъ който е трѣбвало да мине старобѣлгарски езикъ, за да стане новобѣлгарски. А щомъ признаемъ, че следъ старобѣлгарския периодъ на езика ни е последвалъ срѣднѣбѣлгарскиятѣ, щомъ признаемъ единъ пѣтъ,

1) Единъ отъ най-важнитѣ белези, които отличаватъ срѣднѣбѣлгарскиятѣ вокализъмъ отъ старобѣлгарския, е правилното замѣнение на всѣко староб. следсъгласно ж съ ѡ; споредъ това въ правилнитѣ срѣднѣбѣлг. паметници нѣма човѣкъ никога да срещне асс. sing. колѡ, милостѣнѡѡ, а винаги: колѡ, милостѣнѡѡ, никога—1. sing. колѡ, гонѡѡ, а все: молѡ, гонѡ и пр.

2) И тукъ приемамъ, разбира се, че новобѣлг. генераленѣ падежѣ и отъ мекитѣ женски основи се равнява пакъ на старобѣлг. или срѣднѣбѣлгарски акузативъ — макаръ че у казанитѣ основи не е имало въ срѣднѣбѣлг. никаква разлика между Nom. и Асс., тѣй като и двете форми, при всищо че сж се пишали различно (Nom. колѡ, Асс. колѡ), сж се произнасяли съвѣршено еднакво т. е. Nom. воле, Асс. воле.

че не току тъй се е писало сръднѡбѡлг. *колѡ*, намѣсто стѡ. *колѡж*, то криво ще бѡде да прескачае тая сръдната форма *колѡ* и да прибѣгваме направо къмъ старобѡлгарската, безъ да смѣтаме, че въ тоя случай остава единъ периодъ, по-голѣмъ отъ 4 вѣка — съвсемъ незабележенъ, периодъ, презъ който нашиятъ езикъ продължавалъ своето развитие и преобразование и отъ който сѡ ни останали най-много писмени паметници.

Различнитѣ форми отъ старобѡлг. до новобѡлг. сѡ, както си ги мисля, тия: *колѡж* — *колѡ* — *воле* — *вол'ъ*; но тая сълбица ще бѡде само тогази вѣрна, ако се приеме за истина, че старобѡлг. окончание за винит. пад. *ѡж* (следъ конзонанти) е съвсемъ изчезнало, щомъ като се явила сръднѡбѡлгарската винителна форма на *ѡ* т. е. щомъ като настанала формата *колѡ* — старата форма *колѡж* да се не е чувала никѡде вече въ източнѡбѡлгарски. А това ми се струва, като че не е възможно да бѡде инакъ; защото азъ си мисля сръднѡбѡлг. езикъ — тъй както го намираме въ тъй нареченитѣ сръднѡбѡлг. паметници — като нѣкогашенъ всеобщъ бѡлгарски езикъ, който е билъ на времето си тъй домашенъ въ източнитѣ, както и въ западнитѣ краища на Бѡлгария и правописането на който е било основано въ главни чѣрти на живия говоръ; тъй щото напр. знакътъ *ѡ* въ *Асс. колѡ* се е произнасялъ тѣкмо тъй, както се е произнасялъ сѡщиятъ тоя знакъ и въ думата *рад'ъ* на пр. А щомъ е това истина, — за което се не съмнявамъ ни най-малко — то вокальтъ *ѡ* въ думата *колѡ* е съдържалъ въ себе си чистия звукъ *e*, както го чуваме да се произнася действително още и днесъ въ нѣкои краища на Бѡлгария и то пакъ като окончание на имената отъ ж. р. меки основи. Тъй напр. казватъ още днешенъ день въ Шуменъ, както съмъ чувалъ самъ: в ѡ ле, д ѡ не, св ѡ нѣ, г ѡ ст ѡ я, з ѡ м ѣ и пр. (намѣсто воля, диня, свиня, г ѡ ст ѡ я, з ѡ м ѡ и пр.). Тъй сѡщо въ Разлогъ, както четемъ въ Сборникъ отъ народни пѣсни изъ Разложко на С. Ив. Б: *вечере, скеле, недѣле* и пр. намѣсто вечеря, скеля, недѣля.

с) Сѡщо такъвъ звукъ 'ѡ, който отговаря пакъ на сръднѡбѡлг. *ѡ*, намираме въ 1. л. ед. ч. и 3. л. мн. ч. на глаголитѣ отъ III и IV кл. *видѡ*, *видѡтъ*, *молѡ*, *молѡтъ*, но който звукъ се чува въ Ловчанско безъ омекчение на предходната съгласна: *в ѡ д'ъ*, *м ѡ л'ъ*, *в ѡ д'ъ т*, *м ѡ л'ъ т* намѣсто *вид'ъ*, *м ѡ л'ъ*, *вид'ъ т*, *м ѡ л'ъ т*. И тука постепенното измѣнение на звуковетѣ е вървѣло по сѡщата сълбица, както и при *вол'ъ*, именно: старобѡлг. *молѡж* — сръднѡбѡлгарски *молѡ* — *м ѡ ле*, *м ѡ л'ъ* — *м ѡ л'ъ*. Такава една постепенность има цена и тука само тогава, ако се приеме, че щомъ настанала сръднѡбѡлг. форма *молѡ*, старобѡлг. *молѡж* изчезнала съвършено, тъй щото днешната източнѡбѡлг. форма *мол'ъ* е могла да настане само по аналогия споредъ твърдитѣ глаголни основи, споредъ не сѡ,

предѣ и пр. Въ сжщитѣ краища на България, дето генералниятъ падежъ отъ мекитѣ женски основи се чува да окончава на чисто *e* (воле), въ сжщитѣ краища се говорятъ и глаголитѣ отъ III и IV кл. въ 1. sing. и 3. pl. на *e*; тъй напр. четемъ въ Вуковия „Додатак“¹⁾ и товъ откъслека отъ Евангелието: *заплате* (заплата), *рабѣте* (работя); въ първата пѣсенъ: *разбуде* (разбудя), *натопе* (натопя), *свале* (сваля); въ десетата пѣсенъ: *ке те фате* (хвата), *ке те врѣзе* (вържа) и пр.

Трѣбва да забележа, че твърдото произношение на крайната съгласна въ 1. sing. и 3. pl. отъ глаголитѣ III и IV кл., което се чува не само въ Ловечъ, но и въ много други краища по източна България, се ограничава *само* за казанитѣ две глаголни форми, когито въ всичкитѣ други мекото произношение на съответственитѣ основни конзонанти си е запазено:

1) Въ началото на това столѣтие покрай другитѣ си дѣла Вук Ст. Караџић — реформаторътъ на сръбски езикъ — издаде и една малка книжка подъ заглавие: „Додатак — Санктпетербургскимъ сравнителнимъ рѣчницима свију језика и нарјечија с *особитимъ огледима бугарскогъ језика*. У Бечу 1822“, съ цель да поправи погрѣшкитѣ на сръбски и български езикъ, вмъкнати въ речницитѣ: „Сравнительные словари всѣхъ языковъ и нарѣчій, собранные деснишею Всевысочайшей Особы.“ Спб. I. 1787, II. 1789. Въ тоя „Додатак“ най-знаменитиятъ дѣлъ, може да се каже, сж *огледитѣ*, които Вук дава за *български езикъ*, защото съ тия огледи български езикъ излиза първи пѣтъ предъ научния свѣтъ въ първоначалната си народна чистота. Огледитѣ състоятъ отъ единъ откъслякъ Евангелие и 27 народни пѣсни — всичкитѣ записани споредъ говора въ Разложко отъ самия Вукъ, както ги слушалъ самъ отъ единъ *разложчанинъ*. Кой знае, да-ли щото бѣше още рано, та нѣмаше у насъ почва и работници, или по нѣкоя каприца на елучая, това хубаво предприятие на Вука остана безъ никакво благоприятно последствие — мина съвсемъ незабележено, когато можеше да принесе такъвъ хубавъ плодъ! Вѣчна щета, че нашитѣ първи книжевници не последваха примѣра на Вука — да взематъ именно *разложкото* наречие за книжевенъ езикъ съ малки преобразования на Вуковото правописание (като махнѣха само буквитѣ *ђ* и *ћ*, приети отъ Вука наместо меки *г* и *к*)! И наистина това хубаво наречие заслужва тая честь не само по благозвучието си, но и затова, че то стои както по формитѣ и звуковетѣ си, тъй сжщо и по географическото си положение *посредъ всичкитѣ български* наречия ла освенъ това по всѣка вѣроятность и по историческото му достоинство му се пада това право, защото споредъ много и много признаци като че се принуждава човѣкъ да приеме, че *то* именно, а не друго бълг. наречие се е употрѣбавало въ българската писменость презъ цѣлия сръдньобългарски периодъ. Съ едно само признаване Вуковитѣ огледи за бълг. книжевенъ езикъ щѣше да се отсѣче на единъ махъ дългото и безполезно боричкане, за нищо и никакви іерита и іерове, щѣхме да имаме езикъ като хората, а освенъ това щѣше и да се спести Херкулесовата работа на бждащия български Вук.

ви д'ъх, вид'ъл, мол'ъх, мол'ъл и пр. — Дето е изчезнало омекчението въ реченитѣ две глаголни форми, може би да е причината стремлението на езика да отлича 1. sing. прѣс. отъ 1. sing. imperf., защото мол'ъ и мол'ъл не биха се различавали инакъ едно отъ друго, тъй като х-то въ imperf. се почти не чува въ живия говоръ.

III.

’ъ отъ к прѣзъ е.

Следъ като наведохъ примѣритѣ съ ’ъ намѣсто старобълг. *ѣ* и *ѡ*, остава сега да наведе и оние случаи, дѣто звукътъ ’ъ стои намѣсто стбълг. *к*. При това напомнямъ пакъ и тука, че това ’ъ намѣсто *к* не е настанало направо отъ стбълг. *к*, а чрезъ посредствения звукъ *ѣ*, т. е. стбълг. *к* минало по-напредъ споредъ правилото въ *ѣ*, та че тогава това *ѣ* приело отъ своя страна въ истбълг. звукъ ’ъ; а какъ се прегласило това *ѣ* (отъ *к*) въ ’ъ, ще се опитамъ да обясня малко по-долу.

Като примѣри за ’ъ отъ *к* мисля да наведе най-напредъ оние сжществителни имена, които въ стблг. обикновено окончаватъ на *ий* (слакий), тъй като това *ий* = *ij* го произвеждатъ отъ едно по-старо *кй* = *kj* (Leskien Altbulg. Gr. [! Handb.] § 25.2). Тоя суфиксъ прочее *ий* или *кй* се употребява въ новобългарския писменъ езикъ подъ форма *ей* (*славей*), което *ей* сега въ Ловечъ се чува като ’ѣ — слав’ѣ. Но дали сегашното ’ѣ (както се чува въ Ловечъ) и старото *кй* се покриватъ действително етимологически, т. е. дали ’ѣ е произлѣзло наистина отъ *кй* чрезъ различни видоизмѣнения — мжно е да се каже; защото, ако земемъ *кй* за основа на днешното источнобълг. ’ѣ т. е., ако си мислимъ, че отъ първоначалното *кй* настанало най-напредъ *ѣй*, че това *ѣй* се произнася въ Ловечъ като ’ѣ, щото е безъ ударение (т. е. ако си мислимъ различнитѣ форми *ѣ* по тоя редъ: слакий — слакий — славей — слав’ѣ тъй, както сж следвали и формитѣ отъ змѣй — змѣй — змеи — зм’ѣкинъ), то ще прескочимъ съвсемъ обикновената стбълг. форма на *ий* — (змий). Земемъ ли пъкъ стбълг. суфиксна форма *ий* за основа на днешната источнобълг. на ’ѣ, то пъкъ тогава по-мжно иде обяснението на ’ѣ отъ *ий*; има наистина примѣри, дето *и* безъ ударение да се произнася въ истбълг. като ’ъ (срв. йст’ънъ — истина), но мене ми се струва, че думитѣ на *ей* не могатъ да се обяснятъ на тоя начинъ; защото до като думи като йст’ънъ (дето *и* = истбълг. ’ъ) показватъ въ западнитѣ бълг. говори — дето вокалитѣ се произнасятъ ясно — чистъ вокаль *и* (въ София напр. казватъ на срещу ловчанското ист’ънъ — истина), то онова ’ѣ въ истбълг. произношение на *славей* (слав’ѣ) се не произнася въ сжщитѣ западнобълг. говори като *иі*, а като *еі* (София: *славей*).

Тука има още една, а може би и най-възроятната възможност, именно да се приеме, че въ истбълг. суфиксна форма 'ѳи сж се смѳсили и изравнили сичкитѳ сродни суфикси т. е. отъ ѳй, ѳй, ѳй, ѳй и ѳй произлѳзълъ единѳ и сжщи суфиксъ 'ѳи. Такова едно смѳсено употрѳбление на тая сжща вокална група, за която е тука дума (ѳи), виждаме вече въ стбѳлг., дѳто намираме да се употрѳбаяватъ паралелно: мѳнки, мѳни и мѳни (срв. Leskien *Albulg. Gr. [Handb.]* § 70, 4).

а) Тука следватъ думитѳ на 'ѳи, както се произнасятъ въ Ловчанското наречие:

слѳв'ѳи, рѳп'ѳи, мрѳв'ѳи, ѳн'ѳи, чѳрв'ѳи, плѳв'ѳи, сѳп'ѳи, стрѳп'ѳи, дѳлб'ѳи, цѳр'ѳи, сѳр'ѳи, тѳрт'ѳи, тѳрс'ѳи, пришт'ѳи, ѳл'ѳи, фѳрл'ѳи, зм'ѳикѳн'ѳ (покрай змиѳкѳн'ѳ).

Думи като: пѳрш'ѳи, гѳрч'ѳи, лѳш'ѳи, кѳш'ѳи и пр. ми се струва, че не трѳбва да се броятъ тука.

б) 'ѳн на мѳсто действително стбѳлг. ѳн или само предполагаемо:

глѳз'ѳн, рѳз'ѳн, плѳс'ѳн, стѳп'ѳн, кѳп'ѳн, зѳѳѳм, сѳблѳз'ѳн, тѳт'ѳн, дѳн'ѳм, нѳшт'ѳм, Шѳм'ѳн, Плѳв'ѳн, Слѳв'ѳн, Рѳс'ѳн (Русчукѳ).

с) 'ѳл на мѳсто действително или само предполагаемо старобѳлгарско ѳл:

кѳт'ѳл, вѳз'ѳл, кѳж'ѳл, срѳд'ѳл, стѳрш'ѳл, Кѳт'ѳл.

д) 'ѳ въ членната форма на сжществителнитѳ отъ јо-основи (кон'ѳт) спада и той тука: отъ стб. конѳтъ станало най-напредъ *конет*, а подирѳ по аналогия на твѳрдитѳ основи — кон'ѳт. А че мекия членѳ се е произнасялъ едно време и въ Ловечъ като *ет*, това го доказватъ наречията 'нѳс (дѳнѳск), нуштѳс, есинѳс въ които ѳ следъ като се промѳнило споредъ правилото на е — тѳѳи си останало и до днесѳ, защото наведенитѳ наречия сж ги считали като отдѳлни думи, та не е могла на тѳхѳ да подеѳствува никаква аналогия, както на членуванитѳ форми кѳнет, пѳтет, зѳтет, петѳлет и пр., срещу които е имало много повече членни форми на твѳрдо ѳт: *волѳт, дворѳт, градѳт, трапѳт, колѳт*, и пр., което ѳ преминало и на мекитѳ основи; оттамъ: кон'ѳт = кон'ѳт.

Нека се не лѳже никой да мисли, че съ днешното истбѳлг. произношение на „конѳтъ“ (= кон'ѳт) нѳѳ произнасяме именно ѳ-тѳ тѳѳ, както сж го произнасяли старитѳ бѳлгари, — не; въ тая, както и въ подобнитѳ ней по форма думи, гласната, която стои предъ чления конзонантъ *т*, не е нито стб. ѳ, нито неговъ застѳпникѳ, а просто на просто е тая гласна *ѳотиранѳ* или *омекченѳ* 'ѳ, такѳвѳ ѳ, какѳвто го чуваме и произнасяме въ членнитѳ форми на твѳрдитѳ основи, въ думи като: *вол-ѳт, поп-ѳт, син-ѳт*, отъ които именно е миналъ по

аналогия и на мекитѣ основи. Че тоя звукъ, който се чува въ источнобълг. произношение на мекитѣ членни форми и който бележимъ сега по неволя съ ъ (конѣт, зетѣт и пр.), нѣма вече нищо общо съ оня стобълг. ъ, а е просто омекченъ ѝ, вижда се ясно и отъ това обстоятелство, че тоя звукъ предъ *т*-то въ реченитѣ форми се чува различно споредъ различнитѣ български наречия и тая разлика *се равнява се споредъ това, какъ се произнася въ отдѣлнитѣ наречия членѣтъ на твърдитѣ основи*: тамъ, дето казватъ: *волѣт, синѣт*, тамъ казватъ и: *конѣт, зетѣт*; въ ония краища пъкъ, дето говорятъ *волат, синат*, — тамъ казватъ и *конѣт, зетѣт*; а пъкъ тамъ най-сетне, дѣто се говори *волот, синот*, тамъ ще чуешъ непременно: *конѣт, зетѣт* (или, което е сѣ едно, безъ омекчение: *колот, зетот*¹⁾). Това играе на членната гласна, за която е думата, между ѝ, а и о (*конѣт, конѣт, конѣт*), показва, че тая гласна е именно ъ, а не ѝ; защото само ъ може да приеме въ български езикъ, споредъ разнитѣ наречия, тия три различни гласа (*ѝ, а и о*), когато ъ играе само помежду ѝ (*а*) и *е* и не приема *никога* [Родоп.!] *въ бълг. езикъ звука о*.

Следъ като наведохъ сичкитѣ случаи, дето срѣщаме въ источнобълг. звукъ ъ на мѣсто *е* (отъ първоначални *ѝ, ѡ и ѡ*), остава сега да видимъ, какъ се е прегласило това *е* въ ъ, да видимъ, сиречь, какъ е настаналъ тоя ъ-звукъ въ источнобълг. въ оние случаи, дето аналогията не може да го обясни.

Като оставимъ на страна всичкитѣ оние отъ наведенитѣ думи съ ъ на мѣсто *е*, въ които се вижда явно действието на аналогията — а тѣ сж: мекитѣ женски *а*-основи (*волѣ* — *воля*), 1. sing. и 3. pl. отъ III и IV кл. (*видѣт, молѣт, видѣт, молѣт* = *видя, моля. видятъ, молятъ*) и членѣтъ отъ мекитѣ мжжки основи (*конѣт*) — то виждаме, че повечето отъ останалитѣ случаи сж сѣ думи съ известни суфикси (*ѝн, ѝл, ѝр, ѝи*: *грѣбѝн, пѣпѝл, дѣвѝр, слѣвѝи*). Ако си спомнимъ сега, че въ старобълг. има подобни суфикси, на които вокалѣтъ не е само ъ или *ѝ*, но и *ѣ* т. е. ако си спомнимъ, че въ старобълг. се срѣщатъ твърде често суфикситѣ: *ѣнѣ, ѣлѣ, ѣрѣ*, или *ѣнѣ, ѣлѣ, ѣрѣ* и *ѣи*, които въ источнобълг. ще звучатъ безъ ударение, разбира се: *ѝн, ѝл, ѝр, ѝи* — то обяснението на звука ъ, поне въ думи съ реченитѣ суфикси, става твърде лесно: подобни думи, (въ които окончанията *ѝн, ѝл* и пр. стоятъ на мѣсто *ен, ел* и пр.), трѣбва да сж образувани по аналогия на оние сродни тѣмъ по суфикси думи, чийто суфиксенъ вокалъ е *ѣ*, т. е. тѣй като въ староболг. сж

¹⁾ Де какъ се употрѣбѣва новобългарскитѣ членъ вижъ: Л. Милетичъ: „О члану и bugarskom jeziku“, стр. 41 и след.

били вече въ употрѣбление думи, като: голѣнь, скирѣль, ко-скръ, бръзѣй — думи, които въ източнобълг. безъ съмнение сж се произнасяли гòл'ън, свѣр'ъл, ко с'ър, б'ръз'ѣі, то не ще е било мжчно и отъ думи като грѣвѣнь, пилѣль, дѣкѣръ, слакѣй, да се образуватъ аналожни форми: грѣвѣнь, пилѣль, дѣкѣръ, слакѣй, които въ източнобълг. ще се произнасятъ, разбира се, греб'ън, пеп'ъл, дев'ър, слав'ѣі.

Едно такова обяснение на 'ъ въ горенаведенѣ думи съ известнитѣ суфикси 'ън 'ъл и пр. не е съвсемъ за отхвърляне, ала то не обема сичкитѣ случаи, дето срѣщаме 'ъ намѣсто *e*: защото има доста думи, които нито можемъ да вмѣстимъ въ нѣкоя отъ горнитѣ четири суфиксни групи, нито пъкъ да приспособимъ аналогия за тѣхно обяснение, но дето виждаме пакъ сжщото явление т. е., че намѣсто *e* се чува звука 'ъ въ източнобългарски. Тукъ иска да се намѣри такова обяснение, което да е общо, да струва за сичкитѣ случаи, дето днесъ стои 'ъ намѣството *e*. За това ще се опитамъ сега да дамъ друго едно обяснение за произхождението на 'ъ отъ *e*, обяснение, което на първи погледъ многомъ ще се види чудно, защото му турямъ за основа едно свойство на български езикъ, което днесъ нѣма вече — именно искамъ да основж обяснението си върху *квантитета*, който е владѣяль нѣкога си въ български езикъ.

Квантитетъ — свойство на единъ езикъ да различава дълги и кратки срички — новобългарски езикъ не познава; поне въ по-главнитѣ и по-познати български наречия не се е забелѣзало до сега нищо подобно на квантитетъ; друга работа, ако въ нѣкой затѣтенъ говоръ изъ нашето богато на диалекти отечество се е спазилъ и тоя остатъкъ отъ стари години, ала и съ това общиятъ българинъ си остава пакъ лишенъ днесъ отъ тая дарба да припѣва думитѣ, както е това подаденѣ напр. на сърбитѣ и чехитѣ, чиито говори се струватъ на българско ухо, именно вследствие на владѣящия въ тѣхъ квантитетъ — „провлѣчени“.

Макаръ че български езикъ не показва днесъ почти нийде, че притежава квантитетъ¹⁾, то пакъ не ще съмнение, че

¹⁾ Ако не смѣтаме примѣри като: дам = даам, стам = стаам, хубу = хубуу, хуба = хубаа, мунчата = мумчѣата, и пр. примѣри произлѣзли (вѣроятно въ ново време и то *следъ* изчезването на стария квантитетъ) отъ елидирание на интервокаленъ конзонантъ (обикновено *v*) и съкращение (контракция) на двата единъ-до-други вокала; дам = даам отъ давам, хуба = хубаа отъ хубава; а у примѣри като хубу, мунчата и пр. е станало по-напредъ асимилация на разнитѣ единъ-до-други вокали, че тогава контракция: отъ хубаво станало най-напредъ хуб'у, отъ него хубуу (презъ асимилация на 'у въ уу), че тогава отъ дветѣ у-та станало едно дълго у: хубу; тѣй сжщо отъ момчетата — момчѣ'ата — момчата.

Като примѣри отъ квантитета въ новобългарски трѣбва тукъ да се-

преди време го е ималъ и той както сичкитѣ славянски езици. Това го доказва сравнението на българското ударение съ срѣбското, съ онова ударение което е останало откъмъ квантитета *най-вѣрно* на старото общо-славянско ударение. Работа е сега да се намѣри, до кога именно е траяло това свойство — квантитетътъ въ старобългарския говоръ, съ какви особености се е отличавало то отъ другитѣ славянски подобни свойства, какъ е изчезнало и най-сетне, какви дири е оставило то въ новобългарски езикъ. Тие въпроси ще разгледамъ на широко въ друга една студия, дето ще се говори собствено за *ударението* въ новобългарския езикъ. Но тука, дето е дума за произхождението на звука 'ъ отъ ѳ, тука е нужно да спомена само главния принципъ на българското ударение, принципъ, който се разгледва и доказва, както рекохъ на друго мѣсто и споредъ който *дългитѣ гласни въ бѣлг. езикъ не приематъ върху си ударение*. Сега едното обстоятелство само, че тоя звукъ 'ъ (отъ е) се срѣща *постоянно безъ ударение*, ме навежда на умъ, че тоя звукъ трѣбва да е представлявалъ нѣкога *акцентна дължина* — въ време, когато въ българския езикъ владѣялъ още квантитетъ. Това ще се опитамъ тутакси да го докажа.

Когато въ срѣднобългарски различнитѣ е-звукове (ѣ, ѳ, ѳ и ѳ) се слѣли въ единъ и сѣщи е-звукъ, то едничката разлика на тия отъ различни произхождения е-та е състояла само въ различния квантитетъ, т. е. различавали се само *кратки* и *дълги* е-та. Краткитѣ се произнасятъ като просто е, а дългитѣ приели гласа и свойствата на ѣ (който вокалъ, както е познато, е първоначално *дълъгъ* (Ср. Миклошичъ: Die langen Vokale in den slavischen Sprachen, стр. 3.). На тоя на-

спомене свойството на македонския говоръ да различава 3. лице ед. ч. отъ 3. л. мн. чис. отъ ония глаголи, които окончаватъ и въ дветѣ тия форми на *ат* (питат, питаат) именно чрезъ отѣгание на а-то въ 3. рл. Тѣй като македонското наречие запазило въ 3. л. ед. ч. старобѣлг.-то *т* (тѣ), то тая форма се изравнила съ формата за 3. л. мн. ч., дето пакъ има *т*. За разлика сега на тия две глаголни форми македонецътъ изговаря едната отъ тѣхъ съ кратко а, другата — съ дълго: 3. л. ед. ч. питат, дават, сакат — 3 мн. ч.: питат, дават, сакат.

Отъ такова едно стремление на езика да различава две форми, станали еднакви вследствие на известни езикови закони — произлѣзло въ Разложкото наречие, и то пакъ въ глаголитѣ, едно дълго а. Тукъ пакъ наопаки чрезъ отпаданието на т-то въ 3. л. м. ч. наст. вр. се слѣло съ 1. ед. ч., тѣй што изведа станало равно на *изведж* и на *изведжт*. За разлика сега на 1. л. ед. ч. отъ 3. мн. ч., Разложани говорятъ първото *изведа*, второто *изведаа*. Но както въ едното, тѣй и въ другото наречие това дълго а надали може да се земе като остатъкъ отъ старобѣлг. квантитетъ, а по-вѣроятно е, че то е настанало отсетне, именно отъ стремлението, както рекохъ, на езика да различава глаголнитѣ форми.

чинъ покрай старото **ѣ** настанало едно друго — да го кажемъ — срѣднобългарско **ѣ**, което съ онова старото **ѣ** е било по гласъ наистина еднакво, но по етимология различно, защото настанало отъ дългитѣ **а, е, ѡ** — гласни. Ъ отъ това срѣднобългарско *дълго* ѣ произлѣзълъ днешниятъ источнобългарски звукъ 'ъ. А че това е действително тъй, че онова *е*, отъ което се развилъ въ новобългарски звукътъ 'ъ, било едно време наистина *дълго*, това го доказва сръбскиятъ езикъ, дето виждаме, че почти срещу всѣко истбълг. 'ъ стои дълго е¹⁾. Тѣй напр. срещу българскитѣ думи на 'ън, дето ги наведохъ горе най-напредъ, стоятъ сръбскитѣ съществителни на дълго ѣн:

бълг. бус'ън	сръбски бусѣн	бълг. прѣшл'ън	сръб. прѣшлѣн
„ дрѣб'ън	„ дрѣбѣн	„ вѣгл'ън	„ ѱглѣн
„ грѣб'ън	„ грѣбѣн	„ кам'ън	„ камѣн
„ кѣст'ън	„ кѣстѣн	„ спѣм'ън	„ спѣмѣн
„ прѣст'ън	„ прѣстѣн	„ ѡс'ън	„ јасѣн

Втората група думи на 'ъл не може да се подведе подъ сравнение съ подходящитѣ думи въ сръбски, защото, както се знае, л-то, кога сключва дума или слогъ, не звучи въ сръбски пакъ като л, а като гласно ѡ; а предъ гласна въ сръбски не може да стои непосредствено пакъ дълга гласна, а се скратява; тѣй щото срещу нашата дума пѣп'ъл напр. не стои сръбски пѣпѣо, а просто пѣпео, безъ да значи това, че *е*-то (предъ *о*-то) не е било нѣкога си наистина дълго, както го виждаме, напр. въ думи съ окончания на ѣлъ, ѡлъ: кѱсѡлъ, гѱбѡлъ и пр.

На думитѣ отъ третата група на 'ър отговарятъ думитѣ, които въ сръбски окончаватъ на дълго ѣр:²⁾

¹⁾ Както показва сравнението на българската акцентуация съ сръбската, двата езика — български и сръбски сж вървѣли до скоро време т. е. по-късно отъ другитѣ славянски езици, паралелно съ квантитета си; тѣй щото сжщитѣ закони, които сж владѣли въ единия, сж владѣли и въ другия езикъ. Въ днешния сръбски езикъ има единъ законъ, по който сѣки слогъ, щомъ се свършва на една отъ съгласнитѣ *л, н, р, ј* и *в* бива обикновено дългъ. Ако сжщиятъ тоя законъ е владѣялъ едно време и въ български езикъ, то разбираме лесно, защо источнобългарскиятъ звукъ 'ъ се срѣща толкозъ често въ думи, които окончаватъ на съгласнитѣ *л, н, р* и *ј* (*пѣп'ъл, грѣб'ън, дѣв'ър, рѣн'ѣ*): тие именно съгласни сж дали първия поводъ да се отегне ѣ-то въ дълго е (**ѣ**), което отпосле приело въ истбълг. звукъ 'ъ.

²⁾ Тѣй като горе навеждамъ сръбски думи съ различни, и може би за нѣкои читатели страни ударения, то мисля, че не ще бжде зле, ако дамъ тука нѣкои кратки понятия за сръбската акцентуация, която въ последно време е станала цѣла наука. Па и интересна е тая сръбска акцентуация не само сама по себе си като любопитно явление, но и за туй, че

български	чѣмър	сръбски	чѣмѣр
"	дѣвър	"	дѣвѣр
"	гѹштър	"	гѹштѣр
"	сѣвър	"	сѣвѣр
"	стѡжър	"	стѡжѣр
"	вѣчър	"	вѣчѣр

Срещу источно-българскитѣ думи на 'ѣі (ей) стоятъ сръбскитѣ сжществителни на дълго ај: змаі, вршаі, слѹчаі, нѡшаі, стрѣлаі и пр.

Колкото за стдѣлнитѣ источно-български думи съ 'ъ на мѣсто е, то и тѣ се снаждатъ почти напълно съ сръбския квантитетъ; тѣй напр.:

срещу ист.-бълг.	'ълхъ	стои сръбси	јѣла
"	"	"	"
"	памът	"	пѣмѣт
"	ѡп'ът (опѣтъ)	"	ѡпѣт
"	пѣн'ъзи	"	пѣнѣзи
"	грѣдъ (грѣда)	"	грѣда
"	рѣсѣ (рѣса)	"	рѣса
"	рѣст'ъг	"	зѣтѣг

ни дава да нагатнемъ — на дори и съ доста голѣма сигурность да опредѣлимъ — законитѣ на старославянското ударение.

Споредъ свойството на сръбски езикъ, вѣска акцентувана гласна може да се изговори въ сръбски на *четирь начана* — оттамъ четирь различни знака за ударението въ сръбски, или *четирь акцента* и то: два за *кратки срчки*: " и ` и два за *дълги*: ^ и ' (Както споменахме вече на едно мѣсто, сръбски езикъ различава *кратки* и *дълги* срчки). Имената на четиритѣхъ сръбски акценти сж: " *двоструки* или *двоенъ* акцентъ (duplex): *брѣат*, *рѣк*, *сѣла*, *мѡзак*, *чу"ма*, *кнѣзови*, *крѣвица*, *крѣставица*; ` *тежкъ* (gravis) *вѡда*, *сѣстра*, *сѣдло*, *госпѡдин*, *лѡпата*, *водѣница*, *наметница*; ^ *округли* т. е. *облястъ* (circumflexus): *град*, *дѣр*, *снѡпъе*, *празник*; — *остъръ* ' (acutus): *глава*, *рука*, *крѣло*, *тетива* и пр. — Освенъ по количество или квантитетъ (*кратки*: "`, *дълги*: ^'), четиритѣхъ сръбски акценти се дѣлятъ и по *качество* или *квалитетъ* на: *яки* или *стари*: " и ` и на *слаби* или *нови*: ^ и '. Тия всичкитѣ четирь акценти се изговарятъ въ ония сръбски краища, дето се говори правилно сръбски, все различно; тѣй што човѣкъ съ добро ухо може винаги да ги разпознае единъ отъ други. Тѣй напр. двата кратки акцента " и ` се различаватъ помежду си по това, че първиятъ се изговаря *набързо* и *натъртено*, а вториятъ тѣй нареченъ *тежкъ* ` се изговаря пакъ *бързо*, ала нѣ така *натъртено* както първия; както го изговарятъ сърбитѣ, тоя вториятъ акцентъ много прилича на *българското* обикновено ударение. Разликата между двата дълги акценти ^ и ' е още по-ясна: и двата се изговарятъ *провльчено*; ала първия се провлича *отгоре надолу*, а втория — *отдолу нагоре*. За да стане казаното по-ясно, ще спомена тука, че *дългитѣ гласни въ кой-да-е говоръ* не сж нищо друго освенъ *двойни гласни* т. е. *всѣка дълга гласна е равна на две кратки*; тѣй и въ сръбски: *град* = *граад*; *глава* = *глаава*; разли-

п'ътнѣис, ш'ѣснаѣс въ тая си форма се не съгласяватъ, но тѣхнитѣ основни думи иматъ въ сръбски действително дълго *ê* — пѣт, шѣст.

На запл'ъс, прип'ък, прѣл'ъз, н'ѣккъ, хѣл'ъ, лъ-п'ътйі, прив'ъзлѣ съответствуващитѣ сръбски форми нѣма у Даничиѣвитѣ „Основе“¹⁾, а Вуковия речникъ нѣмахъ наръжкы — но ми се струва, че и тамъ не ще ги има — тѣй што то тѣ оставатъ безъ сравнение.

іъврѣин, ѣрмѣниц, кѣл'ъдъ, іър'ѣбйцъ, р'ш'ъ-т'арин се не сгаждатъ съ сръбския квантитетъ, т. е. въ

ката сега между *ˆ* и *'* е, че въ думата *grād* ударението стои на *първото a*: *grāad*, а въ думата съ *'* — *glāva* ударението пада на *второто a*: *glāva* (обикновено назначаватъ при описанието на *ˆ* и *'*, първиятъ — съ *ˆ* на първата гласна *á = ā a ē = ē e, â = ŷi* и пр., а втория — съ *'* на втората *á = aā, é = eē, ó = oō* и пр.); съ други думи разликата въ произношението на *a*-то въ думитѣ *grād* и *glāva*, е почти сжща, която е и между македонското и източнобългарското произношението на *глава* (кога се не изговаря *v*-то); макед. *glāa* изт.-бълг. *glā̃* или съ членъ: *glāata*—*glā̃t̃* по сръбски начинъ написани: *glāta* — *gl'ťt̃*.

Происхождението на четиритѣхъ сръбски акцента е следното: въ общославянския езикъ имало само първитѣ две (стари) ударения *ˆ* и *ˆ*. Тѣй било и въ сръбски едно време. Но отъ нѣкое време въ сръбски езикъ станало *всеобщо премѣстяне* на ударението за единъ слогъ къмъ началото на думата, тѣй што днесъ нѣма вече дума въ сръбски съ ударение на последния слогъ, защото такива думи го премѣстили все на предпоследния; които думи акцентували въ старосръбски, или все едно въ старославянски, предпоследния слогъ, сега акцентуватъ третия слогъ отъ края и пр. Разбира се, че на тоя начинъ, оние думи, които въ стария славянски езикъ имали ударението си на *първия* слогъ, останали и въ сръбски съ старото си ударение, защото нѣмало нажда да го помѣстятъ; затова *ˆ* и *ˆ* — тѣй нареченитѣ *іѣки* или *стари* ударения стоятъ сега въ сръбски *само* на първия слогъ (а кога *ˆ* стои надъ срѣдна или крайна сричка, той не означава ударение, а показва, че гласната, надъ която стои, се произнася провлѣчено: *раздѣѣ = раздооѣ, дѣвѣр = дѣвѣер, грѣбѣн = грѣбеен* и пр.) и отговарятъ по мѣсто винаги и на българското ударение, особено първия *ˆ* почти безъ изключение. Съ премѣстянето на старото ударение въ сръбски настанали другитѣ два *слаби* или *нови* акценти *ˆ* и *'*, които именно затова сега заематъ мѣсто винаги непосредствено предъ сричката, на което е стояло старото удерение (и на която стои още и днесъ въ руски, български и чакавски) и споредъ това каква е била сричката, на която е паднало новото сръбско ударение — кратка или дълга — стои днесъ *ˆ* или *'*; тѣй напр. бълг. *водā* — сръбски *вода*; — бълг. *главā*, — сръб. *glāva*, бълг. *лопāта* — сръб. *лѣпата*, бълг. *тетивā* — сръб. *тетива*, бълг. *водѣница* — сръб. *водѣница* и пр.

¹⁾ Пълното заглавие на тая много важна за сръбското ударение книга е: *Основе српскога или хрватскога језика*, написао Ъ. Даничиѣ. У Београду, издање и штампа државне штампарије 1876.

сръбски не стои намѣсто нашето ъ — дълго ê, но е съ тежко ударение ê; но трѣбва да се знае, че знакътъ ` много често замѣстя въ сръбски (особено въ многосложни думи) едновременна *дѣлжина* (дълга гласна); напр. докато се казва гра̀д — казва се гра̀дина; казва се дру̀г, ала дру̀жина, рѹ̀ка — рѹ̀чица, г̀длѹб — голѹбѝи и пр.

Въ сръбската чума ма̀не ха (ма̀шт`ѹха) е-то е кратко може би зарадъ следното а; (защото х-то се не произнася, та следва непосредствено следъ е-то гласна, която прави да е кратко е-то предъ нея).

нѐб`ѹс е архаистична форма за род. пад. мн. ч., каквито форми се срещатъ твърде нарѣдко въ новобългарски (сравни: *годин, стотин, глав, душ*). Тая генетивна форма нѐб`ѹс се срѣща въ една старовременска народна пѣсень отъ Ловечъ:

Дичицѹ вѣкътъ ду Бѹгъ,
Ма̀ки им пла̀чът ду нѐб`ѹс. . .

Сравни: штокавско-сръбски ген. Pl. небес̀а, чакавски: *pebés¹⁾*).

На мъ, тѹ, съ (намѣсто м`ѹ, тѹ с`ѹ отъ ма̀, та̀, са̀) отговарятъ и въ сръбски енклитичнитѹ *ме, те, се*, за които може да се каже, ни че сж дълги, ни че сж кратки, защото се употребяватъ все безъ ударение; но срещу мѣн`ѹ, тѣб`ѹ, сѣб`ѹ (които въ сръбски гласятъ: мѣне, тѣбе, сѣбе) намираме въ чакавски действително дълго е въ последнята сричка: *тане, тебе, себе*, сравни: Nemanic, Kroatische Studien, Berichte d. Wiener Academie phil-hist. Cl. V. 108. Стр. 168. Това *отъгане* на крайното е въ *мене* и пр., което е е било първоначално *кратко*, станало причина да се *премѣсти ударението*

1) Чакавското наречие е дълъ отъ общия сръбско-хърватски езикъ, и води името си отъ тамъ, че на това наречие казватъ мѣсто *што* — *ча*. Освенъ споредъ произношението на *ѹ*, но и спредъ това, де какъ казватъ мѣсто *чкѹ*. дѣлятъ сръбско хърватски езикъ пакъ на три наречия; дето говарятъ *што*, наречието се казва *штокавско*, дето казватъ *ча* — *чакавско* а дето *кај* — *кајкавско*. *Штокавското* наречие съставлява собствено сръбски езикъ, *чакавското* — *хърватски*, а *кајкавското* броятъ нѣкои къмъ *словенски* езикъ.

Знакътъ ' назначава въ *чакавски* дългитѹ срички, за разлика отъ ' — акцентъ за краткитѹ срички. Други акцентни знакове чакавското наречие не познава, защото въ него се запазило още *старото ударение*, а до нейде и *стариятъ квантитетъ*; а старата (общеславянската) акцентуация различава само *една дѣлжина* и само *една краткостъ*, когато въ сръбски следъ премѣстването на ударението произлѣзла още две различни ударения т. е. едно за ново-акцентуванитѹ *кратки* срички ` и друго за новоакцентуванитѹ *дълги* срички '. Знакътъ ' въ чакавски назначава само *акцентуванa дълга сричка*, безъ да има нѣщо общо съ сръбския акутъ.

въ български и да произлѣзатъ източнобългарскитѣ мѣн'ъ, тѣб'ъ, сѣб'ъ наспротивъ рускитѣ меня, тебя, себя и сръбскитѣ мѣне, тебе, себе (намѣсто първоначалнитѣ менѣ, тебѣ, себѣ). Такова премѣстване на първоначалното ударение вследствие *отпагане* ударената гласна, се срѣща твърде често въ българ. езикъ — както ще имамъ случай други пжтъ да поговоря върху това по на пространно.

Най-после д'ъсна, д'ъсно и пр. е настанало или споредъ л'ъва, л'ъво (ср. Л. Милетичъ, Мин. Сбор. II, стр. 222), или е било е-то въ д'ъсна едно време наистина дълго, както го намираме действително въ чакавски: *désna* ср. *Netanič*, ор. cit. стр. 187.

Звукъ 'ъ отъ е въ Ловчан. наречие не е твърде много разпространенъ, за това човѣкъ може да му дойде въ диритѣ и да изтълкува до нейде произхождението му. Но въ нѣкои други източнобълг. наречия, дали по аналогия или по нѣкакви други причини, тоя звукъ зель голѣми размѣри, та човѣкъ се отчайва и правила да му търси. Тѣй напримѣръ въ Сливенско освенъ сичкитѣ горенаведени случаи отъ Ловченско, говорятъ още и сичкитѣ прилагателни на кн'ъ като 'ън: б'уд'ън (боудкн'ъ), г'лад'ън (гладкн'ъ), с'ън'ън (сънкн'ъ) — може би по аналогия споредъ прилагателнитѣ на кн'ъ: т. е. тѣй както казвали: кам'ън, д'ърв'ън, отъ кам'кн'ъ, др'вк'кн'ъ, тѣй захванали да казватъ следъ време и намѣсто буден, гладен — б'уд'ън, г'лад'ън. Сжщиятъ звукъ 'ън се чува въ Сливенско още и у прилаг. притежателни на инь: м'ам'ън, с'естр'ън намѣсто мамин, сестрин (г. Теодоровъ: За звука к въ новобълг. ез. П. Сп. V. стр. 41: м'ам'ну, с'естр'ну); после у сжщителнитѣ на ин'ъ: с'ел'ън'ън, ц'иган'ън, т'урч'ън и пр. после: г'од'ън (годинк'ъ gen. pl.), ст'от'ън (стотник'ъ gen. pl.) и пр. Въ Сливенско е свързано, види се, произношениета на безакцентното *e* илн *и* съ следующето *n*, т. е. е-то или и-то минува тогава въ 'ъ, когато следъ него следва *n*. Но има българ. наречия, дето ни това ограничение нѣма, а дето всѣко *e* или *и* безъ ударение приема звукъ 'ъ или безъ омекчение просто ъ; тѣй напр. въ II кн. на Минист. Сборникъ намираме напечатани нѣколко пѣсни отъ Рупчоско; въ една отъ тѣхъ на стр. 29. стои: *сжга* вмѣсто *сега*, три *годинж* вмѣсто *години*, *нж сж плащталъ* вмѣсто *не си плащталъ*, *да тж зберж белж грошж* вмѣсто *да ти сбера бѣли гроши*, *можж* или *мож* вмѣсто *моли* 3. Sing., *свиржлж сж* и *игралж* вмѣсто *свирили сж* и *играли* и пр. и пр. Види се отъ сжщитѣ краища е записалъ и Dozon (*Chants populaires bulgares*) приказката подъ заглавие: *Les trois lamies et le diable*, както и 11-тѣхъ си „*митологически пѣсни отъ Източна Македония*“ (*11. chants mythologiques de la Macédoine orientale*), които, приказката и пѣснитѣ, тѣй сжщо изобилватъ съ *ж* и *я* намѣсто *e*, и безъ ударение; и въ тѣхъ намираме: *ждна* вмѣсто *една*, *сарая*

вмѣсто *сарай*, *сждяла* *ду три сжстри* вмѣсто *сждѣли до три сестри*, *фжрман* — *фирман*, *зжмята* — *земята*, *камжн* — *камен*, *Вжлик-джн* — *Велик-ден* и пр.¹⁾. Рарбира се, че нѣма никой да утвърдява, че всичкитѣ тия 'ъ-звукове отговарятъ все на предишни дълги *е*-та, макаръ че и тукъ, както и въ Ловчанското наречие, първиятъ импулсъ да е даденъ именно пакъ оттамъ, но съ време това явление взело голѣми размѣри и обърнало не само всичкитѣ *е*-та, но и всичкитѣ на *е* сродни звукове въ 'ъ, отдето сетне чрезъ отпадане на омокчението произлѣзло нейде и просто *ъ*.

Тоя прегласъ на *е*-то не е осамотено явление само въ български езикъ. Както се вижда отъ статията на Проф. Jagić-a въ V кн. на Arch. f. sl. Phil. (Die Umlauterscheinungen bei den Vocalen e, ê, ě in den slavischen Sprachen. Прегласяването на вокалитѣ *ѣ*, *ѣ*, *ѣ* въ славянскитѣ езици) сжщо такъвъ прегласъ на сжщия вокалъ *е* се съглежда и въ другитѣ славянски езици и то въ *долнолужички*, *полабски*, *бѣло-* и *малоруски*. Като оставямъ първитѣ три славянски наречия на страна, искамъ тука да спомена само за прегласянето на дългото *ѣ* въ малоруски, което прегласяне има голѣмо сходство съ избълг. прегласяне на сжщия вокалъ. Както въ източнобългарски езикъ се изравнило произношението на дългото *е* съ онова на *ѣ*, съвсемъ тѣй приело нѣкое и друго дълго *ѣ* въ малоруски тѣкмо *оня звукъ*, който е правилната замѣна за стб. *ѣ* въ този езикъ, т. е. прегласило се въ *и* (*ѣ* въ малоруски се произнася като *и*); тѣй виждаме, че се казва малоруски *камин* (източнобълг. Кам'ън), *перстин* (изтбълг. пр'ѣст'ън), *матир* (м'ат'ър нѣма въ изтбълг. но има подобна по форма думи като: п'ат'ър-ицъ, к'ат'ър-ицъ), *гребин* (изтбълг. греб'ън) — отъ нѣкогашнитѣ *камен*, *перстен*, *матѣр*, *гребѣн* и пр. Сравни: Микл. Vergl. Gr. I стр. 356.

Отъ всичко до тукъ речено за прегласяването на звука *е* въ 'ъ следва:

- 1) Че звукътъ 'ъ стои въ източнобълг. не само намѣсто стб. *ѣ*, но и намѣсто стб. *ѣ* и *ѣ* безъ ударение;
- 2) Че тоя звукъ нѣма въобще нищо общо съ стб. *ѣ*, защото не е произлѣзълъ направо отъ него и само отъ него, ами въ всички наведени горе случаи излиза все отъ звука *е*; т. е. *ѣ*, *ѣ* и *ѣ* се слѣли въ *е*, че отъ това *е* се развили отпосле вследствие на безтонность звукъ 'ъ.
- 3) Че за назначението на тоя звукъ не можемъ споредъ това да вземемъ *ъ*, защото нито знаеме положително, че стб. *ѣ* е ималъ нѣкога си тоя сжщия звукъ ('ъ), нито пъкъ го на-

¹⁾ Вижъ Сб. кн. I 26—30, 32—34, 101—103, 116—121; II 77—79, 127—138; III 48—53, 73—82. Сб. А. Т. Илиевъ, 3—29, 192—228, 346—368. Пер. сп. кн. XXV и XXVI 198—205.

мираме въ новобългарскитѣ наречия, тоя звукъ ъ, като непосредствена замѣна за љ;

4) Че за назначението му въобще нѣма защо да се грижимъ толкова, защото: а) като изключимъ членнитѣ форми отъ мекитѣ о-основи, тоя звукъ не е всеобщъ български, а се чува само въ оние краища, дето *безакцентнитѣ гласни се не произнасятъ ясно* т. е. въ оние краища, които не могатъ да служатъ като мѣрило за общобългарско произношение; б) въ оние думи и форми, дето е тоя звукъ общи на повечето български говори (въ членната форма на мекитѣ о-основи: кон'ѣт, пѣт'ѣт, краіѣт, кравайѣт, добриѣт, моіѣт и пр.) можемъ твърде хубаво да пишемъ вмѣсто него ъ или іѣ, тъй като ѣ тие последнитѣ два знака означаватъ напълно произношението на тоя звукъ, за който г. Теодоровъ препоръчва љ; в) ъ или іѣ ще отговарятъ не само на произношението, но и на филологическитѣ изисквания, споредъ които *йотацията трѣбва да бжде въ писмото налице* и да назначава, че именно *съгласната* е мека, (кон'ѣт), а не да се крие тая мекота въ една и сѣща буква љ (конѣт); г) особена гласна буква за означението на тоя звукъ въ оние случаи, дето е произношението му донейде общобългарско (въ членната форма на мекитѣ мжжки основи) не е нужна; защото да приемемъ покрай общия членъ за мжжки родъ *ѣт* още единъ напр. подъ формата *ѣт*, значи да казваме, че въ българския езикъ има *твърдѣ (ѣт)* и *мекѣ (ѣт)* членъ за мжжки родъ вмѣсто да казваме, както е прието до сега, че има *твърди* и *меки основи*; значи да търсимъ мекотата въ думи, като кон'ѣт не въ засловната съгласна (н'), а въ членната гласна ѣ, когато работата не е тъй въ действителность; защото членуванитѣ форми: кон'ѣт, пѣт'ѣт, петел'ѣт, краіѣт, моіѣт и пр. не сѣ настанали отъ: кон'ѣт, пѣт'-ѣт, петел'ѣт, краіѣт, моіѣт и пр., та да ги означаваме конѣт, пѣтѣт и пр., а сѣ настанали отъ първоначалнитѣ неопредѣлени форми кон', пѣт', петел', краі, моі + членѣтъ за мжжки родъ *ѣт*: кон'ѣт, пѣт'-ѣт, петел'ѣт, краіѣт, моіѣт.¹⁾

5) Всичката грѣшка на г. Теодоровитѣ умувания за звука „ѣ“ въ новобългарски езикъ състои въ това, че господство му не взелъ както трѣбва въ внимание ударението и неговото влияние върху произношението на източнобълг. езикъ, а основава теориитѣ си единствено върху такива примѣри, дето въпросния звукъ дохожда все безъ ударение; оттамъ

¹⁾ Че знакѣтъ ѣ е за българския писменъ езикъ излишенъ и че оня звукъ, който г. Теодоровъ иска да означава съ ѣ, не е нищо друго освенъ йотиранъ ѣ (іѣ), вижъ още: *Миклошичъ*: Geschichte der Lautbez. im Bulg. стр. 7. Verg. Gr. I, стр. 361, 367, *A. Leskien*: Bemerkungen über den Vocalismus der mittelbulgarischen Denkmäler въ Arch. für sl. Phil II. Милетичъ „Къмъ статията „Членѣтъ въ бълг. езикъ“ Пер. Сп. 27. стр. 392. и 410.

кривото му предположение, че ъ запазилъ и въ новобългарски езикъ сжщото си произношение, което ималъ въ старобългарски, та нарича „първичното“ си ъ ту „прѣма“, (П. Сп. IV. стр. 112), ту „тъждествена“ (113), ту пѣкъ „жива“ (121) замѣна за старобългарското ъ.

И.

Тоя вокалъ се произнася въ източнобългарски безъ разлика, дали е съ ударение или безъ ударение все като и: *при* (при), *жйту* (жито), *лице* (лице), *тих* (тихъ), *сила* (сила), *свиний* (скиния), *питумин* (питомъ), *питийе* (пнтин) и пр. Само нѣколко случая трѣбва да се споменатъ, дето и или по аналогия или по нѣкои други причини приело другъ гласъ, Напр.

1) Следъ като се изравнило 2. лице повел. накл. отъ глаголитѣ III. и IV. кл. съ сжщото лице отъ глаголитѣ I. и II. кл. стои въ реченото лице на глаголитѣ отъ първомъ казанитѣ два класа (III. и IV.) днесъ вече не и, а е (вмѣсто ꙗ предъ мека срѣчка): *молѣти*, *търпѣти*, *стурѣти* (споредъ: *придѣти* *прѣдѣте*, *нисѣти* *несѣте*, *викнѣти* — *кѣкиѣте* и пр.) намѣсто трѣпѣти, *молите*, *сѣткорите*.

2) Нѣкое и друго акцентувано и приело въ Ловченското наречие изтбългар. звукъ 'ъ: л'ъсѣцъ (лисица) — може би, што сж си произвеждали думата отъ л'къ; дѣв'ъч (дѣвѣчъ) —впрочемъ сръбски: див'ъч; с'утр'ънъ (с'утрина), йст'ънъ (истина); утпрѣд'ъ му (отъ прѣди), удс'ад'ъ (отъ задн) сж схванати може би като сжщ. отъ 1-о склонение, съгласени съ предлогъ *от*, който предлогъ, както се знае, изисква род. пад.: утпрѣд'ъ = отъ прѣди, както отъ коня.

3) Нѣкое и друго и се прегласило пѣкъ въ у (следъ *ж*, *ч*, *ш*) или 'у: жув (жикъ), шурѣк (широкъ), чул'ак (у-то отъ и, а то отъ неакцентувано е: чул'ак — чил'ак — чел'ак — чѣлв'ак — чѣлов'къ?), жумъ (може би пакъ отъ жимъ, а то отъ жемъ — жѣмж), чуф'утин (сръбски: *чифут*), ш'убрак (сръбски *шипраг*), шуп'ар (сръбски: *шипар*); свит'ульник (сѣктильникъ), прист'улкъ (прѣстилъкъ), с'урмаѣх (сиремаѣхъ), м'урдѣйъ (миродѣй), а може би и с'ун'уг'ър (синигеръ). [Това е *лабиялизация*, причинена отъ следващи бърнени. С. М.]

ји (ютирано и) се не [често! С. М.] срѣща въ източнобългар. нито въ началото на думитѣ, нито въ срѣдата; намѣсто ихъ (което, както приематъ обикновено, било глас'ло јиъ) казва се изтбългар. *ги* (вѣроятно аналогия споредъ винит. пад. ед. ч. *го* — множ. ч. *ги*); намѣсто ии (jeji — Leskien *Altbulg. Gr.* стр. 83) напосто казва се ѣ, което и, шомъ се случи следъ гласна, се съкращава даже въ й = і: *рѣий і дѣ си доди* = рѣчи ѣ да си дойде: още се казва напосто нѣвъ, нѣс'ѣкъ, а не

н'йвъ, н'йсък. Па не само начално *ји*, но и начално *и*, щомъ н'ма ударение, минува въ *и*; споредъ това се казва източнобълг.: намѣсто *ѣдинъ*, *ѣд[к]ни*, *ѣд[к]но* — *идйн*, *иннѣ*, *иннѡ*; намѣсто *исенъ-ск(съж)* — *исинѣс* и пр.

О.

Чистото произношение на тоя вокалъ зависи пакъ отъ ударението. Както другитѣ два високи вокала *а* и *е*, тѣй сжщо и *о* задържа въ изтбълг. само тогава своя чистъ и ясенъ *о*-звукъ, кога стои подъ ударение: *кол* (*колъ*), *нож* (*ножъ*), *бос* (*босъ*), *ѡсим* (*ѡсмъ*), *прѡсѡ* (*прѡшж*) и пр. Въ противенъ случай — кога е безъ ударение — той се произнася като *у*: *кулѡви* (*колокѣ*), *нужѡви* (*ножѣкѣ*), *бусукракъ* (*босокракъ*), *усимт'ах* (*оскъмъ т'ѣхъ*), *слубудйиѣ* (*слободия*), *пѣруту*, *мѣсуту* (*перѡто*, *масѡто*) и пр. Изключение отъ това правило прави *о*-то *само* кога се намира въ окончанието за зват. пад., дето и безъ ударение се произнася пакъ чисто като *о*: *Пѣтко*, *Пѣнчо*, *брѣтко*, *йунѡко*, *сйнко*, *Пѣно*, *гѣво*, *жѣно* и пр., а не *Пѣтку*, *Пѣнчу* (*Петку*, *Пенчу* сж *именителни надежи!*), *брѣтку*, *йунѡку* и пр.

О следъ палатали остава безъ промѣнение въ изтбълг. т. е. не минава въ *е*, както въ старобълг., а си се изговаря пакъ като *о* или *ю*; казва се *угн'ѡви*, *нуж'ѡви*, *сйн'у* (прилаг. отъ *синъ*), *гриж'ѡвин*, *книж'ѡвник*, *Стѡйув*, *Стѡн'ув*, *Тѡт'ув* и пр., а не както трѣбва да се говори споредъ старобългарската фонетика: *огнѣкѣ*, *ножѣкѣ*, *синѣ* и пр. Но при това пакъ се казва въ ловченския говоръ: *куйѣ* (*коѣ*), а не *куйѡ*, *чиѣ* (*чѣнѣ*), а не *чиѡ*; тѣй сжщо: *наши* (*наше*), *ваши* (*вашѣ*). Мѣстоименията пъкъ: *моѣ*, *твоѣ*, *своѣ*, следъ като премѣстили ударението си отъ крайния слогъ на първия, употребяватъ се днесъ въ източнобълг. (Ловечъ) като непромѣняеми (invariable) т. е. не различаватъ вече *ни родъ*, *ни число*: *моѣ*, *моѣ-ѣт*, *моѣ-тѣ* (*моѣта*), *моѣ-ту*, *моѣ-ти*; *своѣ* *кѣшѣтѣ*, *своѣ* *лози*, *своѣ* *улови* намѣсто: *моѣето*, *моѣата*, *своѣа* *кѣшѣта*, *своѣе* *лозе*, *своѣ* *волове*¹⁾. Освенъ това и прилагателнитѣ отъ рода

¹⁾ Тие мѣстоимения *моѣ*, *твоѣ*, *своѣ* при всичко, че не приематъ никакви окончания за родъ и число, въ източнобълг. пакъ различаватъ твърде хубаво и родъ и число, защото се употребяватъ обикновено съ членъ, който съ окончанието си показва точно и формата, въ която стоятъ тия мѣстоимения: *моѣ-ѣт* = м. р. ед. ч., *моѣ-та* = ж. р. ед. ч., *моѣ-то* = ср. р. ед. ч., *моѣти* или *моѣте* = мн. ч. Тѣй сжщо и *наш*, *ваш* кога се употребяватъ съ членъ, не приематъ никакво окончание: казва се напросто: *наш-ѣт*, *ваш-ѣт*; *наш-та*, *ваш-та*; *наш-ту*, *ваш-ту*; *наш-ти*, *ваш-ти* и винаги се разбира отъ приложения членъ съвсемъ *точно* *рода* и *числото*. Но има друго едно мѣстоимение въ новобълг. езикъ, което се употребява обикновено *безъ членъ* и което има една *едничка* форма за *всички* *родове*

на: овчи, кози, риби и пр. не промѣняватъ окончанието си за срѣденъ родъ въ о (както син'у = син'о, намѣсто синіе), а си задържатъ е-то, което сега, защото е безъ ударение, се произнася въ ловчанското наречие като и: овчи м'лаку, кози м'су, крави м'аслу и пр. намѣсто: овче, коzie, кравіе и пр.

Оу.

За тоя вокаль нѣма какво много да се говори; той се произнася и въ източнобългарски и то безъ разлика на ударение и положение — все като у: ум (оумъ), ухò (оухò), б'удин (боудынъ), уста (оуста), сух (соухъ), сл'ужъ (слоужъ), и пр. Само въ нѣколко думи се произнася у следъ меки съгласни като и: клич (но и кліуч — ключъ), блидк'ав (срѣбски блуткав), дъ лйбъ (любити) — сравни стб'лг. *любò, слина покрай любò, слюна*. [Делабиализация! С. М.]

и числа; то е мѣстоимението *всѣ*, което гласи въ новоб'лг. *все* и служи както за срѣденъ, т'й и за женски и мжжки родъ, както за единств. т'й и за мн. число: *по сѣ поле свешти горат; по сѣ ливада, на сѣ четир страни, за сѣ Бога*. Въ една пѣсень отъ Софійско (слушана отъ Жоте Илковъ, прочутія Сухиндолски [Суходолски!] пѣвецъ, ето какъ срѣщаме употрѣблението на това мѣстоимение:

Иви маїка до колено седи;
 Се колено у сълзи улїала,
 Се іе маїка русо лице здрала.
 Иви башта арачл'ък броїеше;
 Се арачл'ък у сълзи улїало,
 Иви сестри премена извели,
 Да премена Иве, мило брате,
 Се премена у сълзи улїали;
 Иви братїа зелен кон стегали,
 Се са конїа у сълзи улїали.

(Отъ моята збирка).

Това изравнение на нѣколко преди различни форми отъ това мѣстоимение въ едно и сжшо произношение *сѣ* или *все* води началото си, както се вижда, още отъ срѣднобългарски. Като вземемъ предъ видъ, че знаковиѣ *ѣ* и *ѣ* сж имали въ срѣдноб'лг. сжщи звукъ, какъвто и *е*, то излиза, че формитѣ отъ мѣстоимението *всѣ*, на които въ окончанието стои *ѣ*, *ѣ* или *ѣ*, именно:

всѣ за *имен.* и *вин.* пад. ед. число ср. родъ;

всѣ за *имен.* пад. ед. ч. ж. р. и *имен.* и *вин.* пад. мн. ч. ср. родъ (староб'лг. *всѣ*).

всѣ за *вин.* пад. ед. ч. ж. р., *имен.* пад. мн. ч. ж. р. и *вин.* пад. мн. ч. ж. р. и м. р. — сж се произнасяли въ срѣдноб'лг. все еднакво и то както и днесъ: *все* или *се*, а само правописанието ги е различавало донѣкъде.

ЪІ.

На тоя старобълг. вокаль отговаря въ източнобълг., както и въ цѣлия бълг. езикъ (диалектически изключения, като *ѣ* или *oi* намѣсто *ѣ* трѣбва още да се докажатъ) [писано 1891. г.], винаги чистиятъ вокаль *и*, който като всѣко *и* има постоянно произношение т. е. не се влияе отъ ударението: бил, била, билò (бѣлъ, а, о), кѣс'ъл (кѣселъ), бѣул (бѣволъ), дѣ за-гѣнъ (гѣнжти) и пр.

Нѣкои български граматичи сж на мнение, че ужъ въ звука *ѣ* на диалектично (Търново) употрѣбямитѣ лични мѣстоимения *нѣ, вѣ* (за вин. пад. мн. ч. намѣсто общобълг. *ни, ви* — *нѣ, кѣ*) се е завардило старото произношение на *ѣ*. Туй не е никакъ истина; *нѣ, вѣ*, както се чуватъ тукъ-тамъ, не отговарятъ етимологически на старобълг. форми *нѣ, кѣ*, но на други — както може на сигуръ да се предполага — срѣднѣобългарски форми — *нѣ, кѣ* (изговори: нѣ, вѣ), отъ които се развили най-напредъ *н'ѣ, в'ѣ*, а следъ като изпаднало омекчението, настанали днешнитѣ *нѣ, вѣ*; съвсемъ по сжици начинъ се е развило, както споменахъ вече на едно мѣсто, и произношението на мѣстоименията *мѣ, тѣ*, съ отъ *мѣ, тѣ. сѣ* = *мѣ, тѣ, сѣ* — *м'ѣ, т'ѣ, с'ѣ* — *мѣ, тѣ, сѣ*. Такова едно обяснение на търновскитѣ *нѣ, вѣ* го подкрепятъ и македонскитѣ форми за сжитѣ мѣстоимения: *не, ве*,¹⁾ които задържали старото (срѣднѣобългарското) си произношение (тѣй както и въ *ме, те, се*. намѣсто изтбълг. *мѣ, нѣ, сѣ*), защото, както е знайно, македонскобълг. (= западнобълг.) *е*-то не преглася никога, а си задържа винаги чистото произношение; тѣй што на срещу изтбълг.: *мѣ, тѣ, сѣ, нѣ, вѣ* стоятъ македонскитѣ: *ме, те, се, не, ве*, т. е. източнобългарскитѣ (търновскитѣ) *нѣ, вѣ*, се отнасятъ къмто македонскитѣ *не, ве*, тѣй както се отнасятъ източнобългарскитѣ *мѣ, тѣ, сѣ* къмто западнобългарскитѣ *ме, те, се*.

Ъ.

ъ (голѣмъ еръ) както се произнася въ повечето ново-бълг. говори, е запазилъ по всѣка вѣроятностъ своя първоначаленъ звукъ, който си го е ималъ и въ старобългарски. Тоя звукъ се срѣща рѣдко въ другитѣ славянски наречия, рѣдко въобще и въ останалитѣ западноевропейски езици, когато въ тѣй нареченитѣ балкански езици — освенъ сръбски — т. е. въ езицитѣ: български, турски, гръцки, арбанашки и влашки,

¹⁾ Вижъ Сборникъ за Нар. Ум. кн. II, стр. 212 (отъ Прилѣпъ): што ке *ве* удреше детето; што ке *ве* отепаше; за да *ве* учам; както што *ве* чуф; за да *ве* отепат; за да *не* удрат стр. 214. (отъ Велесъ): човеко *не* впрегна. Кн. III, стр. 218 (отъ Велесъ): кѣ *ве* молам; стр. 219: не си *не* преместила; он денеска доѣде и *не* премени.

тоя звукъ е нѣщо съвсемъ обикновено. Въ бѣлг. езикъ (именно въ източнобѣлгарския) той дохожда особено често, защото замѣста не само старобѣлг. ъ, но стои още и намѣсто еръ (ъ), намѣсто ж и намѣсто безакцентно а.

Върху сѣщинското произношение на тоя вокалъ (названieto *полувокалъ* — *Halbvocal* — ми се струва въ отношение къмъ днешния бѣлг. езикъ не намѣсто), както може човѣкъ да сѣди по много признаци, като че нѣма още установено мнение между чуждестраннитѣ филолози. Вече обстоятелството, че за него има измислени досега нѣколко знака, показва, какъ различно схващатъ другитѣ народи тоя страненъ звукъ. Не ми е познато какъ си го е мислил Lepsius тоя звукъ, като въвелъ за назначението му знакътъ ϵ , но ако тоя знакъ му назначава сѣщия звукъ, който и Sievers съ сѣщия знакъ назначава, т. е. звукътъ, който се чуе въ безакцентното крайно *e* въ нѣмски (напр. *Gabe*, която дума Sievers навежда въ своята *Lautphysiologie*, и то именно за примѣръ, какъ трѣбвало да се произнася нашия звукъ з), мога да кажа, че звукътъ, който се мисли подъ тоя знакъ (ϵ), не отговаря съвсемъ на бѣлгарския вокалъ з . За това може всѣкой да се увѣри, ако напише напр. нѣмската дума *Gabe* съ бѣлгарски букви и намѣсто крайното *e* тури з или ж и накара нѣкой бѣлгаринъ да произнесе така транскрибираната нѣмска дума; тутакси ще се увѣри, че между нѣмското произношение на *gabe* и бѣлгарското габъ или все едно — габж има доста голѣма разлика. Още по-малко отговаря и нѣмскиятъ звукъ ö на бѣлг. ъ. И двата звука ϵ (= *e* въ думата *gabe*), както и ö , сѣ малко-много *меки* звукове (*gabe* се произнася горе-долу като габъ = габж, а ö се равнява на *yo* = *fr. eu*), когато бѣлг. вокалъ з е твърдъ, никакъ не „преиеранъ“ звукъ; после трѣбва да се знае, че главниятъ, органическиятъ съставъ на вокала з е звукъ *a*, а не *e* или *o*.

За да хвърля малко свѣтлина върху сѣщината на тоя тъменъ звукъ, не ще бжде зле, ако съобщя на туй мѣсто за знание на почитаемия лингвистички свѣтъ, какъ става физиоложкото производство на тоя бѣлг. звукъ ъ. Въ тоя случай се ползувамъ отъ описанието, което намирамъ въ граматиката на моя почитаемъ професоръ г. Лескина за произношението на старобѣлгарския звукъ ъ. *Altbulg. Gr.* [Handb.] Стр. 5. Сѣщинското произношение, сѣщинскиятъ звукъ на тоя вокалъ ъ излиза на яве, кога човѣкъ си направи тѣй устата, като че ще изговори *и*(*i*) и въ това положение на устата, безъ да си мърда устнитѣ или зжитѣ, изговори не *и*, а *a* (т. е. само съ помощта на гърлото — и съ подрѣпване езика малко назадъ). А защото при произношението на тоя звукъ двата вокала *a* и *и* като че се съединяватъ органически, то, мисля, че за назначението на з съ латинска буква най-добре ще бжде, ако се вземе едно пунктирано ä — чрезъ което би се назначило

символически звукофизиоложкото единство на *a* и *и* (*i*) въ тоя звукъ.

Въ български езикъ има два различни акцентувани *ъ*-звука, както се вижда отъ бележитъ на г. проф. Дриновъ въ Arch. f. sl. Phil. V. Стр. 370. (Die Wiedergabe der altslovenischen ж und з im Neubulgarischen): едно *високо* или *по-ясно* и друго *дълбоко* или *по-остро* *ъ*; но въ Ловчанското наречие се чува само по-високото *ъ*. Това ловчанско *ъ* стои най-близо до звука *a*, а пъкъ второто, по-дълбокото *ъ* (както се говори напр. въ Копривщица) се приближава вече къмъ звукътъ *y* — както хубаво забелѣзва г. проф. Ягичъ на реченото мѣсто отъ Arch. für sl. Phil. И наистина тоя дълбокъ *ъ* или това дълбоко *ж* произлиза като изговоримъ съ положението на устата, както го казахъ по-горе, не *a*, а *y* — тогава излиза оня звукъ *ъ* или *ж*, както се чува въ Копривщица, и който споредъ това може най-хубаво да се бележи на латински начинъ съ пунктирано *ÿ*.

Старобългарскиятъ вокалъ *ъ* (дето не е изчезналъ) е замѣстенъ въ Ловчанск. наречие навсѣкжде пакъ съ сщия звукъ (като приемемъ, че *ъ* се е произнасялъ и въ старобълг. тъй както сега въ повечето новобълг. наречия) и то безъ никаква разлика, дали тоя звукъ е съ ударение или безъ ударение, въ коренни или въ суфиксни срички: *бъх* (бъхъ), *вън* (кѣнъ), *дѣну* (дѣно), *зъл* (зълъ), *късну* (късно), *пѣтъкъ* (пѣтъкъ), *тѣчѣ* (тѣкъ) и пр. За това ще спомена тука указанията на проф. Дриновъ въ V кн. на „Архивъ за сл. фил.“ относително *различното* произношение на *акцентувано* и *неакцентувано* *ъ* като такива, които нѣматъ за Ловч. наречие сщца цена, каквато може би иматъ за други нѣкои бълг. наречия. Доколкото познавамъ говора на родното си мѣсто, мога да потвърдя положително, че едничката разлика между едно акцентувано и едно безакцентно *ъ* състои само въ това, че акцентуваното *ъ*, като всѣки акцентуванъ вокалъ, се изговаря по съ голѣма интензивностъ отколкото неакцентуваното. Споредъ това разликата между ударено и неударено *ъ* е сщца, каквато е между ударено и неударено *и* или *y*; защото сщцинска разлика се прави само при произношението на високитъ гласни *a*, *e*, *o*, които — рекохме го много пжти — безъ ударение звучатъ като *ъ*, *и*, *y*.

Въ думитъ *кои* (наспротивъ стбълг. *кѣи*), *тои* (тѣи), *този* (тѣи-зи), *кугъи* (кѣгда), *тугъи* (тѣгда), *нуштуйи* (нѣштѣи) и *тукъи* (ако е отъ единъ корень съ тѣкмо) *ъ* се прегласило въ *o* *респект.* въ *y*. Къмъ тая категория думи, които въ други бълг. наречия сж много повече — спадатъ още и думитъ *л'убовъ* и *упуваніе*, които ми се струва, че сж взети отъ черковнославянски езикъ. Колкото за думи като *слѣдѣкъ*, *рѣзмистѣкъ*, *бърчѣкъ* и пр. мжчно е да се каже, дали крайно-

то *о* стои вмѣсто *ѣ* или *ок* си е отдѣленъ старобѣлг. суфиксъ *окъ*.

Като съвсемъ уединено явление нека се забележи тука, че думата *снѣха* (*снѣха*) прави зват. пад. *снѣхо*.

Най-после мѣсто му е тука да се каже нѣщо и за тѣй нареченото вметнато *ѣ*: тамъ дето въ старобѣлгарски *ѣ* (или *ѣ*) е сключалъ дума или сричка *следъ* две съгласни — тамъ днесъ стои сжщиятъ вокалъ *ѣ* между двете съгласни *като вметнатъ* и отпада всѣки пжть, шомъ думата получи вокална притурка:

Напр. стб. *мѣдръ* изб. *мѣдър* — *мѣдрѣц* (а не *мѣдърѣц*)

стб. *космъ* изб. *кòсм*, мн. ч. *кусми*.

стб. *рекълъ* изб. *рèкъл* ж. р. *рèкла*.

Тѣй сжщо: *мòкър* (*мокръ*), *хитър* (*хитръ*), *òстър* (*остръ*), *дубър* (*добръ*), *бистър* (*вистръ*)!, *пѣстър* (*пестръ*), *тòпъл* (*топакъ*), *ѣгълъ* (*жгълъ*), *вѣхър* (*вихръ*), *кòпър* (*копръ*), *чѣхъл* (*чехълъ*), *чèsън* (*чеснъ*), *иèдър* (*идръ*), *òдър* (*одръ*), *òсъм* (*осмъ*), *вàтър* (*вѣтръ*), *съм* (*есмъ*), *òгън* (*огнъ*), *мисъл* (*мысль*), *òсък* (*оскъ*), *пèкъл* (*пекълъ*), *тèкъл* (*текълъ*), *нèsъл* (*несълъ*), *пàсъл* (*пасълъ*), *рàсъл* (*расълъ*), *влàкъл* (*влѣклъ*), *с'акъл* (*сѣклъ*), *фл'азъл* (*влѣзълъ*), *мòжъл* или *мòгъл* (*могълъ*), *мѣдърци* (*мѣдрѣци*), *плътънци* (*плѣтѣнци*), *стѣкълци* (*стѣклѣци*), *мъртъвци* (*мрѣтѣвци*), *рибърци* (*рибрѣци*).

Мòзък (*мозгъ*) прави мн. ч. *мòзъци*; *лàкът* (*лакътъ-лакътъ*), *нòкът* (*нокътъ-нокътъ*), — *лѣхтè*, *нухтè*; *лàкът*, *нòкът* се произнасятъ съ членъ: *лàкъд'ът*, *нòкъд'ът*.

Въ тия всичкитѣ примѣри съ праметнато или вметнато *ѣ* пада въ очи това, че въ тѣхъ този *ѣ* (съ изключение на *дубър* и *чѣхъл*) стои *все безъ ударение*. За това мисля, че *ѣ* въ члена на сжществ. им. отъ м. родъ (*столъ-т*, *синъ-т*) не може да се гледа като *вметнатъ звукъ*, тѣй като той (*ѣ-тъ*) доаждва твърде често съ ударение въ речената форма: *синѣт*, *гласѣт*, *дърѣт* и пр. Па и самото обстоятелство, че вече въ стбѣл. покрай *рѣкътъ* срѣщаме и *рѣкотъ*, покрай *оуѣникътъ* — *оуѣникотъ* показва колко тѣсно е билъ свързанъ членътъ съ сжществ. име още въ старобѣлг., за да може да се допустне, че днешната форма *синѣт* е настанала отъ едно предполагаемо *синт* чрезъ вмѣтване отпосле на *ѣ* между двата последни конзонанти.

Едно отличие на модерния български езикъ отъ старобългарски е и това, че въ новобългарски намираме *ютирано* *о=ю* и *ютирано ѣ=иѣ*, които звукове ги нѣма въ старобългарски и двата: защото всѣки пжть, когато била могли да произлѣзатъ (отъ съединение *ј+о* или *ј+ѣ*), произлиза отъ тѣхъ *все* звукъ *и* или *ѣ*. За *ю* (=о следъ палатали) споме-

нахъ, дето му бѣше мѣсто, а за іъ ще кажа тука, че тоя новобълг. звукъ освенъ, че настава отъ всѣко старобл. ъ, а го намираме и въ всичкитѣ членни форми на онѣзи имена отъ м. р., които не свѣршватъ на чиста съгласна, а я на *мека съгласна* (кон, ден), я на *i* (краі, повоі, славеі, свої, моі), я пѣкъ на *чиста гласна* (първи, селски, ловчиіа, чорбаџиіа), и то следъ като имъ се притури членъ за мжжки родъ ѣт: кон'ѣт, ден'ѣт, краі'ѣт, повоі'ѣт, славеі'ѣт, свої'ѣт, моі'ѣт, първиі'ѣт (=първиѣт), ловчиі'ѣт (=ловчиѣт), чорбаџиі'ѣт (=чорбаџиѣт). Както за *іо* тѣй сжщо и за *іъ* ще трѣбва непремѣнно да се направи мѣсто въ новобългарската азбука и то часъ по-скоро, безъ да се боимъ, че ще нарушимъ законитѣ на старобългарската фонетика; защото, ако има тука нарушения, то езикътъ ни ги е нарушилъ и самъ, безъ да ни пита, и то още отъ онуй време, откакъ е станалъ новобългарски.

РЪ и ЛЪ.

Кога е дума за употрѣблението на тия групи (рѣ + cons. лѣ + cons.) въ новобъл., които Миклошичъ означава съ формулата trt, много се грѣши, като се казва, че въ новобълг. се говорѣло ужъ произволно ту trt, ту trt. Въ тоя случай, както и въ много други относително новобълг. езикъ, погрѣшката произлиза отъ *смѣшването на различнитѣ бълг. диалекти*. Наистина употрѣблението на рѣ и лѣ въ различнитѣ новобълг. наречия бива различно, т. е. въ едно говорятъ trt, въ друго trt, въ третю пѣкъ trt, ала ни въ *едно* отъ бълг. наречия се не говори произволно въ една и сжща дума trt и trt или trt и trt, а винаги *само* едната отъ тия три различни форми. Другитѣ бълг. наречия оставямъ и тука на страна и ще кажа на туй мѣсто нѣколко думи за употрѣблението на рѣ и лѣ само въ ловченското наречие, въ онова наречие, дето се говори действително ту trt, ту trt, ала *подъ едно строго опредѣлено правило*, правило, което се следва неизмѣнно при употрѣбението на думитѣ, въ които се срѣщатъ групитѣ рѣ и лѣ. Това правило е както следва:

Щомъ следъ *р* или *л* следва *само една съгласна*, то ѣ стои *предъ р, л*; щомъ следватъ следъ реченитѣ сонанти *повече отъ една съгласна* — ѣ се произнася *следъ р, л*. Това правило е тѣй последователно проведено, щото не може да бжде ни дума за произволность; а то значи, че щомъ се казва единъ пѣтъ напр. пѣрви, остава си тѣй и се не казва *никога* прѣви; напротивъ казва се винаги все прѣвни нѣ и нѣма да чуешъ *никога* прѣвнинъ; дѣрва — ала: дрѣвникъ; тѣй сжщо отъ една страна се казва въ Ловечъ гѣлтѣм, ала отъ друга дѣ глѣтнѣ, а не дѣ гѣлтнѣ.

Междъ *рѣ* и *рѣ* както и между *лѣ* и *лѣ* се не прави *никаква разлика* (впрочемъ тая разлика изчезва още въ старобългарски) т. е. стояло или трѣбвало било да стои въ старобългар. *рѣ*, *лѣ*, въ изтбългар. се чува днесъ въ единия и въ другия случай твърда една гласна *ѣ* и се изговаря тъй ясно като *ѣ*, щото човѣкъ щомъ чуе въ източнобългарския говоръ дума съ *рѣ* или *лѣ* и иска да я запише, вижда се като принуденъ да тури *предѣ* или *следѣ* *р*, *л* — споредъ произношението — една *гласна буква* и то именно *ѣ*, защото *р* или *л* сами не задоволяватъ произношението. Отъ една страна — е това произношение, отъ друга — промѣнливото положение на *ѣ* ту *предѣ* ту *следѣ* *р*, *л*, не позволява да се говори за *р*, *л* *sonantes* въ ловчанското наречие.

Тука следватъ примѣри за положението на *ѣ* въ *trt*

РѢ.

*trrt**trst*

вѣрх, вѣршеіѣ, дѣ	врѣхчи (demin. отъ вѣрх)
вѣршѣ	врѣхнинѣ.
гѣрбѣ, гѣрбѣ-съ, гѣр- бишкѣм	грѣбнѣк.
гѣрмѣж, дѣ гѣрмѣ	дѣ грѣмнѣ, грѣмлив.
сѣрбѣм, сѣрбѣши и пр.	дѣ срѣбнѣ, дѣ срѣбниши и пр.
гѣрнѣ, гѣрнѣнци	грѣнци, грѣнчѣрин.
бѣркѣм, тѣркѣм, кѣркѣм	дѣ брѣкнѣ, трѣкнѣ, крѣкнѣ
фѣркѣм, цѣркѣм	дѣ фрѣкнѣ, дѣ црѣкнѣ
дѣ тѣрпѣ, дѣ вѣртѣ	дѣ истрѣпнѣ, дѣ врѣтнѣ.
сѣрбин, Сѣрбійѣ	срѣпчѣ, срѣпкинѣ, срѣп- ски.
гѣрк, гѣркйнѣ	грѣцки.
дѣ дѣрцѣ, зѣрну	дрѣжкѣ, зрѣнци.
пѣрхѣм, сѣрдѣ-съ	дѣ прѣхнѣ; срѣднѣ subst.
гѣрлу, сѣркѣли, вѣрбѣ	дѣ брѣснѣ, нѣ дрѣстѣ, из- брѣстѣм, зѣдрѣстѣм и пр.
дѣ фѣрлѣм, гѣрлу,	грѣсти (= конопѣ).
читвѣрти, сѣрцѣ	дѣ мрѣкни.
сѣрбій мѣ, штѣрбѣв	дѣ трѣгнѣ, дѣ зѣмрѣзнѣ.

вѣркулак (срв. *крѣкати sonum edere*, lit. *verkti*, Mikl. Vergl Gr. I ² 30). [Въ сжщность дисимиляция отъ *кѣккодлакѣ* „съ вълча козина“, *длака* „coma“ С. М.]

Тѣй сжщо отъ една страна: хѣрт, штѣрк, гѣрк, сѣрп, пѣрч, смѣрт, бѣрз, дѣрт, тѣрд, штѣрб, смѣрт, — но отъ друга: крѣст (*т*-то се не чете), врѣст, брѣст, прѣст; въ думитѣ крѣв, врѣв, стрѣв (чети: крѣф и пр.) трѣбва да се произнесо *т* на края, което да е причинило неправилното произношение на *ѣ* (следъ *р*), защото въ мн. ч. се говори наистина покрай вѣрвѣй и врѣфтѣй (сравни мн ч. речти отъ реч въ Софійско; гл. Мин. Сб. II Нар. п. стр. 11),

а може и членната форма (крѣфтѣ) да е причинила такова произношение.

Кърг, стърг, гърдѣ, обѣрч, дѣ къргѣ, пѣргѣв, тѣрбѣ, натѣртѣм сж настанали чрезъ ослабване на ж въ ѝ отъ стѣлг. крѣгѣ, стрѣкѣ, прѣтѣ, грѣди, обрѣчи и пр. Въ чѣрвѣ, чѣрдѣ, цѣрвули — ѣр отговаря на стѣлг. рѣ (рѣко, рѣда, рѣкви). Като еднички изключения трѣбва да спомена само: *трѣн*, *трѣни* (трѣнкѣ, трѣнии) — (споредъ правилото трѣбваше да бѣде *тѣрн*, *тѣрни*), *дрѣж* императ. отъ *дрѣжати* и *врѣс* (врѣзь) рѣрос. = super.

Вокалѣтъ въ купчината *урѣ* (срѣбски *ур*) се изговаря, наспоредъ това дали е съ ударение или безъ ударение — като *e* или *ѣ* и то обикновено *предѣ* *p*-то: чѣр и чѣр:

чѣр, чѣрин, дѣ чѣрнѣ   чѣрна, чѣрно, чѣрнилу.
чѣркуе, чѣрвѣи   чѣркѣвин, чѣрвѣсьл и пр.

Лѣ.

Думитѣ съ *l-sonans* следватъ тѣй сжщо строго правилото, което споменахме по-горе, за произношението на *p* и *l-sonans*, т. е. и тука вокалѣтъ се произнася ту *предѣ*, ту *следѣ* *l*, споредъ това, дали следъ *l* следва *една* или *повече* съгласни. Само едносложнитѣ думи, колкото ги има, като че не вървятъ подѣ никакво правило, защото се говори отъ една страна споредъ правилото: *вѣлк*, *кѣст* (гѣстѣ), но отъ друга: *плѣх*, *плѣт*, *глѣч*, *злѣч*, *млѣч*, или *млѣк* императ. отъ *мѣлчѣ* и *длѣж* (рѣрос. на *длѣж*) — повече едносложни нѣма. Колкото за дву- и многосложнитѣ думи съ сонантно *l*-то, горнѣто правило струва за тѣхъ напълно и се следва почти безъ изключения:

<i>tɔlt</i>	<i>tlɛt</i>
дѣ мѣлчѣ, мѣлчѣни, мѣлчѣн	дѣ млѣкнѣ, млѣкнѣи и пр.
дѣ лѣбѣк, дѣ лѣбѣи, дѣ лѣбучинѣ	флѣбнѣт намѣсто вглѣбнат
пѣлтѣн (въ изречението: голпѣлтѣн), пѣлтѣнѣк	плѣтнѣк (по значение = плѣтнѣк).
дѣ лѣг, дѣ лѣцинѣ, дѣ прудѣлѣцѣ	длѣгнѣс, длѣшку (ср. р. отъ длѣшѣк <i>deminut.</i> отъ дѣлѣг)
дѣ пѣлѣсѣ, пѣлѣсѣни, пѣлѣсѣшкѣтѣ	уплѣзнѣл, дѣ уплѣзнѣ
жѣлтѣи, жѣлтурки	дѣ съ жлѣтнѣ
хѣлтѣм	дѣ хлѣтнѣ, хлѣтнѣл
кѣлѣцѣм, хѣлѣцѣм	дѣ клѣцнѣ, дѣ хлѣцнѣ
хѣлбук, сѣлѣбѣ, вѣлнѣ, зѣлѣвѣ и пр.	

Ж.

Правилната замѣна за старобългарския назалъ ж въ източнобългарски е — като оставимъ на страна нѣкои и други случаи, дето ж е или запазило старото си носово произношение, или се промѣнило на тозъ или онзи начинъ — е звукътъ ѝ, който (въ Ловч. нар.) се не различава по нищо отъ другитѣ ѝ-звукове въ източнобълг. Това сливане на два преди различни вокала ѝ и ж може да се разбере само тогава, ако се приеме, че старобългарското ж е съдържало въ себе си като вокаленъ элементъ звукътъ ѝ, че като изчезналъ ринезмътъ, останалъ само основниятъ вокалъ ѝ като замѣна за цѣлия нѣкогашенъ назалъ ж; т. е. ж = ѝн = ѝ" = ѝ. Срвн. Ягичъ, *Wie lautete ж bei den alten Bulgaren?* (Какъ сж произнасяли ж-то старитѣ българи) Arch. für sl. Phil. III; после: Миклошичъ *Vergl. Gr.* 21 стр. 35.

1) ж като че завардило назалното си произношение въ:

мѣнкамъ наспротивъ сръбското мукати

рунтѣв " " рутаѣ

тѣнтѣ, тѣнтѣни старобългар. тѣнтѣти.

дѣ съ нѣдрѣнди пол. dręciwіc стбългар. трѣтѣ

брѣнтѣиѣ (казватъ за стара жена и старо лозе) стбългар. прѣтѣиѣ? [Думата е турска — braḡuntı, bra'untı „напусната жена“ (навѣрно отъ глаголъ brakmak „оставямъ“). С. М.]

2) ж се прегласило въ у:

лукѣв (лжкѣв), дѣ пѣкнѣ стбългар. кор. пжк-, чѣбрицѣ (чѣврѣ), гнѣсни (гнжснѣ), нѣждѣ (нжжда), трѣдно адј. (стб. кор. трѣд-), утрѣбѣ (жтрѣба), сриштѣ (срѣцѣж), миждѣ (мжждѣ), тупѣн (тжпанѣ), рѣглѣ (хрѣжгѣ, хрѣжгѣка), крѣтичкѣ adv. (крѣтѣ), дрѣсѣм (кор. трѣс-), дѣ съ усѣбрѣ (зѣврѣ?), рѣду (агни) (к. рѣд-), дѣ кѣснѣ (кжсѣ), дѣ измѣдрѣ (мждрѣ); ж = о: хумѣт (хомжѣт).

3) стбългар. рж, източнобългар. ѣр:

стрѣгѣ (стрѣга), кѣрг (кржгѣ), ѣбрѣч (ѣврѣжѣ), стрѣрк (стрѣркѣ), натѣртѣм (стб. к. трѣт-), пѣрт (прѣт-), дѣ кѣртѣ (крѣт-), тѣрѣбѣ (трѣба), гѣрдѣ (грѣди), пѣргѣв (пржг-); лж = ѣл: кѣлѣѣ (кжлѣѣ), дѣлѣѣк (гжлѣѣкѣ покрай гжлѣѣкѣ).

Въ всичкитѣ други думи, дето въ стбългар. стояло ж, се се чува днесъ на негово мѣсто звукъ ѝ: дѣб (джѣв), зѣб (зжѣв), лѣк (лжкѣ), рѣб (ржѣв), мѣкѣ (мжкѣ), пѣчѣ-сѣ (пжѣти сѣ), сѣчки (сжкѣ), жѣлѣд (жжлѣдѣ), дѣ бѣдѣ (бждѣ), дѣ плитѣ (плѣтѣ), сѣрѣчин (сѣрѣжѣнѣ), кѣпѣ-сѣ (кжпѣж сѣ) и пр.

Като замѣна за старобългар. ж е, както се каза вече на друго мѣсто — и крайното ѝ (пише се въ книжовния езикъ

съ *a*) въ генералния падежъ на имената отъ ж. р. *a*-основи, защото генералниятъ падежъ отъ реченитъ основи отговаря по формата си на старобълг. винителенъ падежъ; днешнитъ: глѣвъѣ, кузѣ, рѣкъѣ, сѣрнѣ, гурѣ, дубринѣ, гулутѣ и пр. отговарятъ на стбълг. акузативни форми: глѣкж, козж, рѣкж, сѣрнж, горж, добринж, голотж и пр. Но тъй нареченитъ родствени имена или въобще всички имена отъ ж. р. на *a*, които означаватъ какво-годе *лице* — запазили чисто *a* въ окончанието си за именител. падежъ, а *ѣ* (= *ж*) за винителенъ, тъй щото такива имена отъ ж. р. иматъ въ единствено ч. *три падежа* (тъй сжщо както и родственитъ или собствени имена отъ мъжки родъ: чйчу, чйчъ, чичо; Кòл'у, Кòл'ъ, Кòл'о; Ив'ан, Ив'анъ, Ив'ане): систра, систрѣ, сèстро, (Разбира се, че тая разлика е само за оние случаи, дето ударението пада на последния слогъ, защото иначе, крайното *a* безъ ударение си остава все = *ѣ*); такива родствени имена сж: систра, жин'а, снѣх'а, дѣштир'а, лил'а (и лѣл'а), тѣшт'а, бѣшт'а, д'ѣд'а, вуик'а, стрик'а; пѣш'а, кихѣи'а — повече окситонни отъ тоя родъ речи нѣма. Всичкитѣ наведени думи (съ изключение на пѣш'а и кихѣи'а) се употрѣбаватъ обикновено безъ *членъ* и почти винаги свързани съ енклитичнитъ лични мѣстоимения: *ми, ти, му, си, ѝ, ни, ви, им*¹⁾, При това употрѣбление на горнитъ сжществителни съ реченитъ мѣстоимения се прави *строга разлика* между двата главни падежа въ ед. ч. — *именит.* и *винит.*, т. е. различава се *директенъ* и *индиректенъ* (*правъ* и *косъ*) падежъ: тъй напр. ще се каже: бѣшт'а-му търговиц, ала се не казва (въ Ловечъ!); тоі слѣшъ бѣшт'а-си, а тоі слѣшъ бѣшт'ѣ-си; тъй сжщо напр. ще се каже: жин'а-му си душл'а, ала: тоі дувѣл жин'ѣ-си; на сжщи начинъ се говори:

Директно: жин'а-му нѣ лòзи, тѣшт'а-му нѣ нйвъ, пѣ тоі и систра-му ф кѣшти, чи бѣшт'а-им болин.

Индиректно: уст'аил систрѣ-си дѣ глѣдѣ бѣшт'ѣ-му, пѣ тоі утишòл с вуикѣ-си нѣ пѣзар.

Нѣкои и други сжщ. отъ ж. р. на *a* показватъ чисто *a* само когато сж употрѣбени като наречия: *срѣмут'а, грѣхут'а, гуриштин'а, тишчин'а, зим'а* (тъй казватъ по селата, но въ Ловеч-градъ казватъ *студѣну*). Това сж насигуръ архаистишки останки отъ онова време, когато всичкитѣ имена отъ ж. р. на *a* различавали именит. пад. отъ винителния; защото горнитъ наречия не сж друго, освенъ *безлични* мисли

¹⁾ Тие всичкитѣ мѣстоимения сж скратени дателни падежи и означаватъ, кога сж употрѣбени туку следъ сжщ. им. — притежанпе, *своина*: *книгата му, перото ми* — значи: *моята книга, неговото перо*; тъй щото гореказанитѣ лични мѣстоимения обрнати споредъ синтаксичното имъ значение въ *своини* (притежателни) ще гласятъ: *моі, твоі, негув, свої, неин, наш, ваш, техин*.

(предложения), дето реченитѣ сжществителни сж стоели въ именит. пад.: *срѣмутà* стои намѣсто едновременното *срãмòта нстѣ*. Въ други случаи — кога сж употрѣбени като прости сжществителни — сжщитѣ думи показватъ въ окончието си пакъ звука *ъ* — общъ на всичкитѣ *неперсонални* имена отъ ж. р. Тѣй напр. се не казва въ Ловечъ: зѣ срѣмутàтѣ, а: зѣ срѣмутѣтѣ; тѣй сжщо: зѣ грѣхутѣтѣ, в гуришти-нѣтѣ и пр.

Като „гадѣчни изключения“ („räthselhafte Ausnahmen“, както ги нарича Миклошичъ въ „Lautbezeichnung des Bulgarischen“ [!]) оставатъ само следнитѣ три сжществителни имена отъ ж. р., които въ Ловчанско се говорятъ съ чисто *a* на края, а пѣкъ не сж нито наречия, нито означаватъ лица; тѣ сж: зѣ-ми *ià* (зѣмѣ или зѣми), свини *ià* (скинѣ или свини) и гли-сти *ià* (глистѣ или глестии). По всѣка вѣроятность тия три думи споредъ формата си трѣбва да сж нѣкогашни *pluralia* отъ съответственитѣ събирателни: зѣми (зѣмини), свини (скинини), глѣсти (глестини), т. е. както днесъ се казва отъ събират. дѣрви (дѣрвини) мн. ч. дѣрви *ià*, отъ лѣсти (лѣстини) — лѣсти *ià*, отъ нѣви (нѣвини) — нѣви *ià* и пр. — тѣй сжщо образували едно време и отъ събират. зѣми (зѣмини) мн. ч. зѣми *ià*, отъ свини (скинини) — свини *ià*, отъ глѣсти (глестини) — глѣсти *ià*; но кой знае какъ¹⁾ тие едновременни форми за мн. ч. преминали въ единствено, и си задѣржали при това чистото произношение на акцентуваното *a*.

Произношението като *ъ* на удареното женско окончание си остава само при сжществ. отъ ж. р. на *a*, при члена за ж. р. ед. ч. тѣ (крѣф-тѣ — крѣвѣтѣ), при показ. мѣстоимения тѣзи (тѣзи), унѣзи (онѣзи), и при неопредѣления членъ иннѣ (ид[ъ]нѣ); всичкитѣ прилагателни имена, както и всичкитѣ мѣстоимения въ ж. р. ед. ч. показватъ чисто *a* въ окончието си, щомъ приематъ ударение върху него, т. е. казва се: млѣдà, бѣлà, сѣмà, чи *ià*, ку *ià* и пр., а не млѣдѣ, бѣлѣ и пр. Това чисто произношение на *a*-то въ прилаг. им. и мѣстоименията, както и ударението върху му си обясняватъ много отъ нашитѣ, както и странни филолози на единъ начинъ, който човѣкъ не може да одобри, щомъ познава законитѣ на българското ударение, а още повече, щомъ знае акцентнитѣ отношения на български и сръбски езици. Казватъ именно, че фемининалното *a* въ прилагателнитѣ имена се произнасяло *чисто* и съ ударение, защото отговаряло било на предишно дълго *a* (контрахирано отъ *aia*). Съ други думи формата млàдà по ударението и произношението си отговаря, казватъ, на прономиналната форма млàдà (а млàдà, разбира се, тогава ще отговаря пѣкъ на отсѣчената, номи-

¹⁾ Може би отъ влиянието на еднакъвъ членъ за ж. р. ед. ч. и ср. р. мн. ч. — *та*: женàта — дѣрви *ià*та, свини *ià*та.

нална форма *млада*); т. е. следъ като отъ *млада* станало *млада* чрезъ *млада*, то това дълго а въ окончанието, казватъ, не само че запазило своето чисто произношение, ами притеглило и *ударението* на себе си — отъ тамо днешното избълг. произношение *млѣда*. Такова едно разяснение на *млада* отива въ разрѣзъ съ всичкитѣ закони за българското ударение. Сжщинската истина е именно *противното*, а то е, че новобългарската форма *млада* си отговаря по ударението пакъ на старобълг. форма съ сжщо ударение — *млада*, а отъ прономиналната форма *млада* = *млада* = *млада* се развило въ избълг. не *млада*, а *млада* и то чрезъ *премѣстяне на първоначалното ударение именно вследствие на контракцията*¹⁾. Дето не е произлѣзло *сливане*, тамъ си останало и старото ударение; ё за туй говорятъ Винганскитѣ българи *mladàjta, dobràjta* — защото въ наведенитѣ фоми не станало *сливане* на двѣтѣ *а*-та (*а*), а *изпущане* (елизия) на едното отъ тѣхъ (второто). Че *млада* отговаря на *млада*, а *млада* — на *млада* — за това нека служатъ тие доказателства:

1) Ако бѣше избълг. *млада* отъ стѣблг. *млада*, то щѣха въ оние краища, дето се говори *млада*, *сичкитѣ* прилагателни имена да иматъ ударението си на последния слогъ въ женската си форма. Но тѣй ли е? Не; като оставимъ на страна многосложнитѣ прилагателни им., които въ новобългарски езикъ не акцентуватъ *никога* [сев.-зап. гов. ! *С. М.*] женското окончание, и разглеждаме само ония, които въ ж. р. иматъ два слога, то виждаме, че обикновено иматъ ударението си въ ж. р. на последния слогъ *само оние прилагателни*, сръбското ударение на които показва, че и въ български езикъ тѣ трѣбва да сж имали още отъ край време ударението си на последния слогъ; тѣй напр. избълг. се казва: *млада*, *глуха*, *жива*, *мъртва* и пр., а и сръбски се говорятъ сжщитѣ прилагат. *въ неопредѣлената имъ форма* съ акутъ или грависъ на първия слогъ: *млада*, *глуха*, *жива*, *мъртва* и пр., което на българско ударение преведено значи пакъ: *млада*, *глуха* и пр.²⁾. Наопаки на

¹⁾ Подобни явления, т. е. премѣтане на първоначалното ударение следъ контракция, се срѣщатъ твърде на често въ български езикъ и иматъ за основа сѣ единъ и сжщъ принципъ, който е владѣелъ не само въ български езикъ, но и въ сичкитѣ славянски езици, и изследването на който ще ми бжде предметъ за друга една студия.

²⁾ Тукъ трѣбва пакъ да спомена, че дето въ сръбски стои *грависъ* или акутъ ' (тие две „нови“ сръбски ударения), то значи винаги, че *старото* (старосръбското, днешнобългарското, руското и въобще старославянското) ударение било за единъ слогъ по къмъ края на думата. Напротивъ, дето въ сръбски стои " или ^ (тие две „стари“ сръбски ударения), тамъ си е било ударението отъ край-време, тамъ си е то и днесъ въ оние славянски езици, които сж задържали старото ударение на сжщото му мѣсто (руски, български и чакавски).

сръбскитѣ прилагателни, които иматъ ударение като здра̀ва, дѹга, лѹша, пра̀ва и пр., отговарятъ съответственитѣ български съ ударение на сжщия слогъ: здра̀ва, дѣлга, лѹша, пра̀ва и пр. и нийдѣ нѣма да чуешъ (поне въ Ловчанско не) да говорятъ: здра̀ва, дѣлг̀а, лош̀а, пра̀ва и пр., било за пълна, било за осѣчена форма.

2) До като *неопредѣлената форма* въ сръбски има *акутъ*: мла̀да, жѝва и пр., то *опредѣлената* (пълното окончание за ж. р. — *млада*) не акцентува мла̀да, жѝва и пр. — както би трѣвало да бжде, ако бѣше истина, че българска форма мла̀да се равнява на стбългар. *млада* — а мла̀д̀а, жѝва (млада, жива), което не значи нищо друго, освѣнъ, че тие форми сж се акцентували тѣй още отъ старо време, т. е. преди всеобщото премѣстяне на сръбското ударение. А тѣй като българското ударение подъ известни условия се слага почти винаги съ сръбското, то то и тукъ не прави изключение, а — споредъ както показва сръбската *опредѣлена форма мла̀да* — била е акцентувана сжщата форма и въ българска на сжщия начинъ, т. е. *главното ударение е падало и въ българска на първия слогъ*¹⁾: мла̀да или по-право мла̀д̀а — за разлика отъ *неопредѣлената форма мла̀д̀а* = сръбски мла̀да.

3) Въ български езикъ днесъ се не прави никаква разлика между *опредѣлена* и *неопредѣлена* прилагателна форма за женски родъ както въ сръбски, дето *млада* значи *млада* млада, а *мла̀д̀а* — *млада* младата. Български езикъ си помага за тая разлика съ членъ, когато сръбскитѣ задържалъ за дветѣ различни форми и две различни ударения. Но че преди и български езикъ е различавалъ по ударението реченитѣ две различни форми (номинална и прономинална) — не ще съмнение; туй го потвърдяватъ още днесъ нѣкои и други особености при употреблението на прилагателнитѣ имена въ *источно-български*: всѣки пжтъ щомъ *оние прилагателни*, които обикновено приематъ *въ женски родъ ударение на а*, сж употребени тѣй, щото *въ тѣхъ да може да нагаждаме стара прономинална форма* (на *а*), то тѣ не акцентуватъ *тогава последния*, а *винаги коренния слогъ* (имамъ предъ видъ сѣ ония прилагателни, които въ ж. р. иматъ два слога); такива употреблениа сж напр.:

а) Кога реченитѣ прилагателни стоятъ въ *звателенъ надежъ* (знае се, че прилагат. въ тоя падежъ се употребяватъ въ пълната имъ форма; (сръбски мла̀д̀и ју̀на̀че!, мла̀д̀а сѣ̀а̀хо!): ст̀ара ма̀ле! (стара —), ч̀умо ч̀ерна! (черна),

¹⁾ Както вече споменахъ на друго мѣсто сръбското ударение стои (като ударение) *само* на първия слогъ на думитѣ; а дето сжщия знакъ стои върху *срѣденъ* или *краенъ* слогъ, то той не значи *ударение*, а само назначава *дѣлжина*, тѣй щото мла̀д̀а напр. носи *главния ударъ на гласа* върху първия слогъ, а вториятъ е само дѣлгъ.

б'ала б'ългарко! (в'ѣла), к'осо-ле р'уса косоле! (роу'са), Русанке, р'осна і'аб'ѣлко (росна), л'уда главо! (лоуд'а), л'удо-младо! (лоудон-младон), освенъ това още и: н'ича д'штел! (нич'а), в'ештице н'енна! (нинд'на). Па който се е вслушвалъ въ клетвита на по-стари жени, ще е забелѣзалъ и едно *продължение* на крайното *а* въ женската форма на прилагателното им., т. е. ще е чулъ, че *чумо черна* напр. се изговаря като *ч'умо ч'ерна*, дето явно се вижда запазена дължината на *а* отъ *ла*. (Сравни: Л. Милетичъ, „О слапу“ и пр., стр. 22).

б) Въ различнитъ *географически названия*, дето, както се знае, се употрѣбаватъ прилагателнитъ имена пакъ въ пълната имъ форма: б'ало, ч'ерно морè (в'ѣлон, ур'нон), Ст'ара планина (стар'а), Ст'аро село, Н'ово село и пр. При такива названия именно ударението е, което ги различава отъ прости съединения на прилагателни съ съществителни, именно ударението е, което ги прави да бждатъ *собствени* имена; защото н'овò село напр. значи толкова, колкото „едно ново село“, а кога се каже „н'ово село“ разбира се едно опредѣлено село съ това име.

в) Всѣки п'тъ, кога прилагателнитъ сж употрѣбени *следъ* съществителнитъ, но *пакъ атрибутивно*: зем'ета ч'ерна (зем'а та ур'на); тука *черна* е атрибутъ къмъ *земета* и ц'ѣлото съединение значи сжщо, каквото, ако се кажеше „*черната земе*“ (die schwarze Erde), когато зем'ета ч'ерна — дето *черна* е употрѣбена предикативно, значи съвсемъ друго и то именно: *земета е черна* (die Erde ist schwarz); тукъ се вижда явно разликата и произхождението на ч'ерна = ур'на и ч'ерна = ур'на; други прим'ри отъ тоя родъ: неб'ето б'жо (неб'ето Бож'и), р'к'ѣта му д'асна (д'с'на), ма'ика му ст'ара (стар'а) и пр.

Забележка. Всичкитъ прим'ри отъ прилагател. им., които наведохъ, сж все такива, които въ ловч. нареч. акцентуватъ, кога сж употрѣбени въ обикновени случаи, винаги последния слогъ, т. е. казватъ обикновенно: м'ѣд'а, ст'ра, ч'рна, б'ла, рус'а, рус'на, луд'а, буж'а, д'с'на и пр.

4. Прилагателнитъ имена, които се употрѣбаватъ *само* въ пълно окончание (а има ги доста) не приематъ *никога* ударение на последния слогъ; казва се: к'ози, к'оз'а, к'озе (коз'е), к'рави, к'рав'а, к'раве, ов'чи, г'ши, п'ачи, р'йби и пр., а не: коз'и, коз'а, коз'е или крав'и, крав'а ов'ч'а, г'ш'а и пр., както би трѣбвало да бжде, ако б'ше истина, че *а* и *ò* (въ млад'а, млад'ò) сж приели своето ударение следъ контракцията на пълнитъ окончания *ла*, *о*. Именно тия прилагателни, които *няматъ* отс'ъчено окончание, трѣбваше безъ друго да акцентуватъ всичкитъ крайния вокалъ; а какво виждаме въ действителность? Само едно едничко отъ т'хъ, кой

знае по какви причини, акцентува последния слогъ и то не винаги; то е божй, божà, божò¹).

Тия доказателства ще увърятъ, вървамъ, всѣкиго, че младà не отговаря на стар.-бълг. младан, а на младà, а пъкъ отъ ударението, което се е употрѣблявало въ пълната контрахирана форма младан, останало и днешното ударение младà.

Колкото за чистото произношение на *a* въ младà, то мисля, че трѣбва да му се търси причината въ занемарването на падежнитѣ окончанія въ бълг. езикъ. Такова занемарване се срѣща особено тамъ, дето следватъ една следъ друга нѣколко еднакви падежни форми; тѣй казваме напр. поп Нед'алка намѣсто попа Нед'алка, поп Нед'алко намѣсто попе Нед'алко; *господин Ивана* намѣсто *господина Ивана*, *Петков Драгана* намѣсто *Петкова* или *Петковаго Драгана*; *при жив мъжа* намѣсто *при жива* или *живаго мъжа* и пр. Съвсемъ на сѣщи начинъ се казва днесъ въ изт.-бълг. напр. чърна овцѣ, русà главѣ, защото езикътъ се е задоволявалъ и задоволява *само* съ едно падежно окончание и то съ окончанието на сѣщевителното име, а прилагателното остава *безъ падежъ*. Отъ тамъ произношеието русà главѣ намѣсто русѣ главѣ (русѣж главѣ), както би трѣбвало да бжде, ако имаше подпълно съгласие въ падежитѣ между главѣ (= глаж) и прилагателното му.

Какво става кога се срещнатъ гласни въ източно-български. Хиатусъ или зъвѣ. Съкращение.

Хиатусъ — стоене едно до друго на две гласни — се срѣща твърде често въ източнобългарски, па речи и въ цѣлия български езикъ изобщо. Не само че се не употрѣбаватъ никакви срѣдства за избѣгване зѣва между два вокала, но още повече той се *предизвиква* чрезъ изпусане, изхвърляне на междусъгласни (интервокални) конзонанти; тѣй напр. освенъ че се срѣщатъ въ изтбълг. думи като: чърнуòк, плитку-ум, нѣусницѣ, дѣ нѣучѣ, дѣ нѣòстрѣ, нѣймѣм-сѣ, прийждѣм и пр., дето и въ старобългарски си остава зѣвътъ: *хръноскѣ, наòсугити, наòстриги* и пр., но въ изтбълг. не сж рѣдки случаи като: купум намѣсто купувѣм, слугум — слугувѣм, дѣ праѣ намѣсто дѣ правѣ, стаѣм — ставѣм, даѣм — давѣм, дудòѣ (дойдоха), зѣѣ (зеха), рѣкуѣ (рекоха) — дето въ старобълг. нѣма никакъвъ зѣвъ. както може да се види отъ наведенитѣ примѣри, хиатусъ или

¹) Отъ другитѣ прилагателни, които се употрѣбаватъ съ пълно и отсѣчено окончание, прави изключение пакъ *само едно*, което въ мъжки родъ пълно очонч. има ударение на последния слогъ, то е: *свѣтй* намѣсто *свѣти*. Ала това изключение не е само въ бълг., но и въ сръбски, дето сжщата прилагателна форма се говори тѣй сжщо *свѣтй* (по край свѣтй), което е равно на бълг. *свѣтй*.

зѣвъ настава само тогава, т. е. два вокала оставатъ само въ тоя случай единъ до други непромѣнени, когато вториятъ отъ срещналитѣ се вокали е *акцентуванъ*, или пѣкъ неакцентуванъ, но е *a* или *ъ*. Въ всѣки други случай, т. е. щомъ вториятъ отъ срещналитѣ се вокали не носи ударение или не е ни *a* ни *ъ*, то двата вокала се сливатъ при произношеніето въ единъ видъ, двугласна (дифтонга) т. е. първиятъ вокалъ се изговаря напълно, а вториятъ само на половина и отъ дветѣ срички настава *само една*. Въ такъвъ случай *e* и *и* се скръпява въ *i* (й), *o* и *у* — въ кратко *ѹ*. Тѣй напр. докато се казва 1. ед. ч. прѣъ (правя) — *двусложно* — говори се 2. лице ед. ч. праіш — *едносложно* намѣсто праіш (отъ прѣвиш); 3. л. праі; тѣй сжщо; праіми или праім, праіти — ала 3. л. мн. ч. праѣт, пакъ нѣма съкращение, както и въ 1. ед., защото втората гласна въ тие две лица е *ъ*, която въ източнобългарски се *не съкращава*¹⁾ както другитѣ гласни. Тѣй, сжщо оставатъ безъ съкращение примѣри като: купѹ'ѣм, купѹ'ѣш, купѹ'ѣми, купѹ'ѣти, купѹ'ѣт; дѹ'ѣм, дѹ'ѣш, дѹ'ѣ, дѹ'ѣми, дѹ'ѣти, дѹ'ѣт и всички други, въ които вториятъ вокалъ отъ хиатуса или *двугласието* е *ъ* или пѣкъ не е *ъ*, но е съ ударение като: нѣймѣм-сѣ ала: нѣими-сѣ), прийдѣм (ала: приидѣ), прудѣил (ала: прудѣи — проводи) и пр. Други примѣри отъ съкращение на втория вокалъ отъ хиатуса: *идинаіс* (единадесет — едина'есет — идина'исит — идина'исит — идинаіст — идинаіс), *двѣнаіс*, *дваіс* или *дваісит*; *хѹбуу* (*хѹбаво* — *хѹба'о* — *хѹбо'о* — *хѹбу'у* — *хѹбуу*), *сурѹу* (*сурово*), *Кѹстуіцъ* (*Кѹстовица* — *Кѹсто'ица* — *Кѹсто'ицъ* — *Кѹстуіцъ*, *Пѣткуіцъ*, *Кѹл'уіцъ*, *дѣ пуіграіѣ* (поиграя), *дѣ ѹтѣдѣ* (отида). Па не само кога два вокала се срещнатъ срѣдъ дума, се явява съкращение, но и кога се

¹⁾ Ъ за това трѣбва да пишемъ личнитѣ мѣстоименія *ние*, *вие*, *тие*, *оние* съ *e*, а не съ *я*, както ги пишатъ още мнозина; защото реченитѣ мѣстоименія се изговарятъ още и: *ний*, *вий*, *тий*, *оний*, а пѣкъ ако крайната гласна бѣше *я*, нѣмаше да настане това съкращение. Па и етимологическия съставъ на тие мѣстоименія показва, че въ окончието имъ трѣбва да търсимъ *e*, а не *я*; защото *ние*, *тие* и пр. шо бждатъ произлѣзли или споредъ старобѣлг. вин. пад. мн. ч. отъ *съ*, *си* — *сѣа*, или пѣкъ — което ми се струва по-вѣроятно — реченитѣ мѣстоименія ще бждатъ настанали отъ първоначалнитѣ форми *ни*, *ви*, *ти*, *они* + показателната частица *ѣ* = *есе*, която въ новобѣлг. езикъ играе сжща роль, каквато и латинското *esse* въ романскитѣ езици: да усилюва мѣстоименіята. Въ едина и другия случай т. е. били рѣзни реченитѣ мѣстоименія на предишни: *нѣа*, *кѣа*, *тѣа*, *онѣа*, или на *ни-е*, *ви-е*, *ти-е*, *они-е* — все трѣбва се да пишатъ съ *e*, а не съ *я*. — Ако това тълкуване бжде вѣрно, то и въ реченитѣ мѣстоименія, както се изговарятъ въ източнобѣлг., имаме звукъ *ѣ* намѣсто *e* безъ ударение.

срещнатъ два вокала отъ две думи, т. е. въ случай кога стоятъ такива две думи една до друга, отъ които едната да окончава на гласна, а другата да захваща съ гласна; и тогава съкращението на втората гласна следва сжщитъ правила, коиао видѣхме и въ срѣдата на думитъ напр. ималу іно връмѣ ідин мѣш и інѣ жинà (имало едно време единъ мжжъ и една жена).

Струва ми се, че тукъ би трѣбвало да споменж за гласната купчина *иѣ* или *иѣ* (= *иѣ*, *иѣ*), която се употрѣбява както въ старобѣлг. тѣй и въ новобѣлг. за окончание на много имена отъ срѣденъ родъ, па и за нѣкои имена отъ мжжки родъ мн. ч. Тая купчина *иѣ* се слѣла днесъ въ източнобѣлгарски въ просто *е*, което като всѣко *е*, се изговаря кога е съ ударение като *е*, благувиштнѣ (*благовѣщеніѣ*), приубрѣжинѣ (*прѣображеніѣ*), упсичинѣ (*обѣсѣчениѣ*), устринѣ (*острѣиніѣ*) и пр., а кога е *дезѣ* ударение (както обикновено се употрѣбява) изговаря се като *и*: трѣни (*трѣниѣ*), ивàngили или вѣнгѣли (*ивàngелиѣ*), вѣзглăви (*вѣзглăвкиѣ*), тѣрпѣни (*тѣрпѣниѣ*), д'ăлѣни (*д'ăланиѣ*), мѣрини (*мѣрѣниѣ*), лăиѣни (*лăаниѣ*), мѣхăни (*мѣхăниѣ*), имăни (*имăниѣ*) и пр. Но щомъ глаголната основа има *само* единъ слогъ, тогава окончанието *иѣ* си се чува както си е въ старобѣлгарски и то съ ударение на ѣто т. е. като *иѣ*: брѣниѣ (*вѣраниѣ*), прѣниѣ (*цѣраниѣ*), клѣниѣ (*кѣланиѣ*), спѣниѣ (*сѣпаниѣ*), мрѣниѣ (*мѣрѣниѣ*); тѣй сжщо се изговарятъ и нѣкои сжщ. имена отъ мжжки и женски родъ мн. число: мѣжиѣ (*мѣжинѣ*), цѣриѣ (*царинѣ*), кунѣиѣ (*конинѣ*), свинѣиѣ (*скининѣ?*), зѣмиѣ (*зѣмнинѣ?*) глистиѣ (*глистинѣ?*).

Съ това склучвамъ моето кратко изложение на източнобѣлгарския вокализъмъ, а за по-хубавъ прегледъ на всичко досега казано върху замѣнатата на старобѣлгарскитѣ вокали въ избѣлг. притурямъ тукъ две сравнителни таблици за отнoшението на вокалитѣ въ старобѣлг. и избѣлг. наспоредъ това, дали сж тѣ акцентувани или неакцентувани.

I.

Стб. а отговаря, кога е съ ударение, на истб. а, безъ удар. — на ъ.

"	ѣ	"	"	"	"	"	"	с,	"	"	"	и, 'ѣ.
"	и	"	"	"	"	"	"	и,	"	"	"	и.
"	о	"	"	"	"	"	"	о,	"	"	"	у.
"	оу	"	"	"	"	"	"	у,	"	"	"	у.
"	ѣ	"	"	"	"	"	"	и,	"	"	"	и.
"	ѣ	"	"	"	"	"	"	'а, е,	"	"	"	'ѣ, и.
"	ѣ	"	"	"	"	"	"	ѣ, с,	"	"	"	ѣ.
"	ѣ	"	"	"	"	"	"	ѣ, с,	"	"	"	ѣ, и, 'ѣ.
"	ѣ	"	"	"	"	"	"	е,	"	"	"	и, 'ѣ.
"	ѣ	"	"	"	"	"	"	ѣ,	"	"	"	ѣ.

II.

Источноб. а отговаря на староб. ударено а.

„	е	„	„	„	„	ѣ, ѡ, ѣ, ѣ.
„	и	„	„	„	„	и, ѡ и на неудар. ѣ, ѣ, ѡ, ѣ.
„	о	„	„	„	„	о.
„	у	„	„	„	„	оу и на неудар. о.
„	ъ	„	„	„	„	ъ, ѡ, ѣ и на неудар. а.
„	'а	„	„	„	„	'ѣ, ѡ.
„	'ъ	„	„	„	„	ѡ и на неудар. ѣ, ѣ, ѡ, ѣ.

Тукъ следватъ нѣколко народни приказки и пѣсни записани точно по Ловчанския говоръ — като огледъ (мостра) отъ източнобългарски езикъ.

Огледи отъ източнобългарски езикъ.

Образци отъ Ловчанския говоръ.

1.

Ималу инò¹⁾ врѣмѣ ідин мъш и инѣ жинѡ. Те імали две дица: инò 'умчѣнци инò 'умйчинци. Виннѣш мъжѣт кѹпил два гѣльбѣ і зрѣчѣл нѣ жинѣ си да ги згѣтви. Т'а ги зѣклѡлѣ і уштѣпѣлѣ і ги тѹрилѣ в дулѡпѣт²⁾, па (утишлѡ нѣ удѣ. Кѣту

¹⁾ *Ино* намѣсто *инно* отъ *едно*. Консонантската купчина *дн* мѡнува въ ловчанското наречіе (па речи и въ цѣлия източнобългарски езикъ) *безъ изключение* въ *ни*; но тукъ штоо началното *и* отъ *инно* се скратява въ *і*, то двойното *и* се не чува, ала инакъ, шомѣ предѣ *ни* отъ *дн* стои вокалтѣт ѣлѣ, си се изговарятъ ясно и дветѣ *и-та*: *иннѣ* (една), *глѣннѡ* (гладна), дѣ сѣннѣ (да седна), дѣ пугленнѣ (да погледна), дѣ уткрѡннѣ (открадна) и пр.

²⁾ Въ ловчанското наречіе, както и въ всѣки отдѣленъ български говоръ изобщо, *нѣма двойна членна форма за правѣ и косвенѣ падежѣ* за именната отъ мъжки родѣ, т. е. въ едно и сжшо наречіе, какѣвто членѣ се употрѣбѣ за правѣ падежѣ, такѣвъ се употрѣбѣ и за косвенѣ, а не тѣй, както искатъ да въведѡт нѣкои искусствена разлика между реченитѣ два падежа и споредѣ които било трѣбвало да се казва и пише напр. *столѣтѣ*, *вѣлкѣтѣ* за правѣ падежѣ, а *стола*, *вѣлка* — за косвенѣ. Тая разлика нѣма нийде въ български езикъ, а нѣма зашо и да се въвежда; зашто ако имаше нужда отъ нея, то езика щѣше да си я заварди самѣ и щѣше да си я има отъ край-време, а нѣмаше да изравни вредомѣ двата речени падежа. И наистина може ли се посочи поне едно българско наречіе съ различенъ членѣ за правѣ и косвенѣ падежѣ? Не казватъ ли напр. въ ония наречія, дето употрѣбѡват членѣ съ *т*, и за двата падежа сѣ: *столѣт*, *вѣлкѣт*? (въ Ловечѣ за директенъ падежѣ: *стѡлѣт пѡннѡл*, *вѣлкѣт ви*; за индиректенъ пакѣ тѣй: *дигнѣ стѡлѣт*, *чуиш ли вѣлкѣт*)? Тѣй сжшо не казватъ ли въ оние краища, дето се говори членѣ безѣ *т*, сѣ еднакво и за

Утивълъ срѣшнълъ две цигънки, па ім рѣклъ: мариі, цигънки, дъ ни іти?) у думѣ дъ зѣмити кл'учѣт пут прагѣт, па дъ ут-краннити гълъбити уд дулапѣт — чи мѣ убій мѣш-мй хѣ! "Цигънкити рѣкли: „ѣ, ништѣм, ништѣм“ — ѣмѣ утишлѣ, зѣли кл'учѣт пут прагѣт, утворили і уткраннѣли гълъбити. Кѣту сѣ вѣрнѣлъ жинѣт ут удѣ — тук гълъби, там гълъби — н'амѣ гълъби. „Ѣми сигй? кѣкѣ шти слѣжѣ нѣ мѣжѣ сй?“ Пѣ мѣш й бил млогу лош, тѣ іѣ билѣ страх дѣ іѣ ни биі, па зѣлъ чи си утрѣзѣлъ цйцити і ги згѣтвилѣ нѣмисту гълъби. Кѣту си душѣл мѣш-й, т'а му слѣжилѣ дѣ іѣдѣ, ѣмѣ ни сѣннѣлъ и т'а с негу. Тоі іал, іал, па зел дѣ іѣ кѣни: „илѣ, жинѣ, дѣ іѣдѣм! млогу хубу у си згѣтвилѣ!“ — „Ѣ, хубу у зер, теб слѣткѣ, мен булі“. Тоі пак іал, іал и пак іѣ пукѣнил: „илѣ, жинѣ, дѣ іѣдѣм!“

двата случая: *стѣла, вълкѣ* (или *стѣло, вълкѣ* или *стѣлъ, вълкѣ*)? Разлика въ окончанието за именителенъ и винителенъ или за правѣ и косвенъ падежъ се прави само при употрѣблението на оние персонални имена отъ мъжки родъ, които се употрѣбаватъ *безъ членъ*, т. е. такива имена приематъ наистина окончание за косвенъ падежъ, ала това окончание не е вече никакъвъ членъ, а *истинско окончание за винителенъ падежъ по форма и по значение*, сиречь окончание, което се употрѣбява още въ старобългарски и което е равно на окончанието за родителенъ падежъ (а); тѣй напримѣръ се казва въ Ловечъ: *Гѣспуд'ѣ, зѣ Гѣспуд'ѣ, нѣ Гѣспуд'ѣ, ут Гѣспуд'ѣ; Бѣгѣ, нѣ Бѣгѣ; мѣжѣ-й, с мѣжѣ-сй, синѣ-му, нѣ синѣ-сй, зѣт'ѣ-си, ут зѣт'ѣ-му; братѣ-ми, за братѣ-му* и пр., защото всичкитѣ наведени и тѣмъ подобни имена се употрѣбятъ въ именителенъ падежъ *безъ членъ*: *Гѣспуд, Бѣг, мѣж-й, син-му, зѣт-му, брат-ми*. Нека бжде речено тука пѣтемъ, че това *а = ѣ* не приема въ ловчанското наречие *никога* ударение върху си, както може да се забележи отъ примѣритѣ *мѣжѣ-й, синѣ-му*, копто сѣ членъ гласятъ *мѣжѣт, синѣт*, но *безъ членъ*, т. е. кога сѣ употрѣбени сѣ окончание за винителенъ падежъ *никога* не гласятъ: *мѣжѣ-и, синѣ-му* или *мѣжѣ-и, синѣ-му*, а винаги премѣтатъ ударението върху следнитѣ *мѣстоимения*, сѣ които се употрѣбавитъ обикновено; ако ли пѣкъ сѣ употрѣбени *безъ мѣстоимения*, то ударението пада пакъ на коренната гласна: *как сѣ жениш при жив мѣжѣ; коі имѣ синѣ дѣ прати*. А това правило за безтонността на акузативното (респективе генетивното) *а*, струва мисе ще бжде *общобългарско*, защото не само, че то се не противи на общия принципъ за българското ударение, ами го и поддържа още, както ще видимъ на друго мѣсто. Тая безтонность на акузативното *а* не допуша никакъ да се тълкуву членъ *ат* тѣй, каго го тълкува г. Теодоровъ въ Пер. Сп. XXV—XXVI, стр. 216 т. е. отъ акузативната (респективе старобългарската генетивна) форма на името + членната съгласна *т*; защото, ако бѣше право такова тълкуване, то нѣмаше да пада *никога* ударението върху членната гласна *а*, сиречь нѣмаше да се казва *ниѣде: вълкѣт, мѣжѣт, градѣт* и пр. — Ала думата ни бѣше, нужно ли е да се въвежда въ нашия писменъ езикъ разлика между членъ за правѣ падежъ и членъ

— „Теб слъткò, мен булй...“ Чи `што, мърй жинà? ккò ть бу-
лй?“ т'а му рьспрайлъ какту билà рабу'тъгь и тої вид'ал, чи
їал чулешку мèsу, па рекъл: „мърй жинàа, ъмь слъткò, билò
чулешкуту мèsу! іа дь зькòлим нашту мунчè! ўтръ стьнй рà-
ану, ступли удъ, ньгутвй брьснàчът, грèб'ьнът и хўмникът уш
чи шти гу брьсним, пь ний дь гу зькòлим“. Мумйчинциту чулу,
па казълу нъ братчиту си: „бàт'о, знаїш ли, чи бубà рèчи нъ
мàмь дь стàни ўтръ рàну, дь стòпли удъ уш чи шши ть брь-

за косвенъ падежъ. Азъ не зная, оние които предлагатъ и приематъ такава
разлика между правъ и косвенъ падежъ само за имената отъ мжжки родъ
ед. ч., какъ различаватъ имената отъ женски и срѣденъ родъ, какъ разли-
чаватъ падежитъ въ мн. ч. и най-сетне какъ различаватъ и самитъ имена
отъ мжжки родъ ед. ч., кога сж употрѣбени безъ членъ? Струва ми се, че
сè тѣй, както и всичкитъ българи по смисълътъ: *конь му бяга, вихри дига*
— директно; *купихъ си конь* — индиректно. Ето нà съвсемъ тѣй се раз-
личава твърде хубаво и сжщ. имена отъ м. р., кога сж употрѣбени съ
членъ, безъ да имъ се дава различна форма: *коньтъ побьгна* — директно;
дрьжте коньтъ! — индиректно. А шомъ различаваме и безъ това правъ
и косвенъ падежъ, именно по смисълта, има ли нужда да спъваме езика
съ излишни правила и да въвеждаме искусствена разлика въ падежи тамъ,
дето не трѣбва? Струва ми се, че не. Ала двойната форма за членъ отъ
мжжки родъ може да се употрѣби за друго нѣщо въ нашия писменъ езикъ;
тя може много хубаво да послужи (като се употрѣбѣя безъ разлика на зна-
чение ту членъ съ *т*, ту безъ *т*), за да се избѣгва *какофонията* или *не-
благозвучието* въ български езикъ, което инакъ не можемъ избѣгна въ
известни случаи, ако въведемъ да пишемъ и говоримъ членъ съ *т* само
за правъ, а безъ *т* само за косвенъ падежъ; че тогава ще трѣбва да каз-
ваме за косвенъ падежъ напр.: *българския езикъ, сурия еленъ, топлия
югъ*, когато е много по-благозвучно да се употрѣби въ такъвъ случай и за
правъ и за косвенъ падежъ членъ съ *т*: *българскиятъ езикъ* (впрочемъ за
това съчетание най-хубаво е да се казва и пише безъ членъ: *български
езикъ*, защото наистина тѣй се чува въ народа), *суриятъ еленъ, топлиятъ
югъ* и пр. Тѣй сжщо много по-хубаво е, шомъ следната дума захваща съ
една или повече съгласни, да се употрѣбѣя членъ безъ *т* и то пакъ безъ
разлика на падежи т. е. намѣсто: *добриятъ стражарь, будниятъ вратарь;
народътъ знае* и пр. да се казва и пише: *добрия стражарь, будния вра-
тарь, народа знае* и пр. Съ една дума да се гледа винаги думата, която
следва следъ членната форма, какъ захваща: съ *гласна* или *съгласна*, та
споредъ това и да се употрѣбѣя членъ съ *т* или безъ *т*. На тоя начинъ
двойната членна форма, която, както споменахъ, се не употрѣбѣва ни въ едно
българско наречие като двойна, може да стане едно преимущество на кни-
жовния нашъ езикъ, който, както е познато, собира сичкитъ народни богат-
ства въ себе си, за да се ползува отъ тѣхъ като отъ обща своина. Ала това
преимущество да се не употрѣбѣя, за да се насиля езика съ *падежи*, отъ
които той самъ се е отказалъ, а да се употрѣбѣя за неговото *оглаждане*,
че наистина време е вече да помислимъ и ние веднѣжъ не само за *опра-*

снѣт, пѣ те ши тѣ зькѡдлѣт, ѣми іа дѣ уткранным брѣсна-
чѣт, грѣб'ѣнѣт и хѣмникѣт па дѣ б'агѣми!*

Нѣ друкѣт ден умчѣнцѣту і 'умѣчинцѣто стѣнѣли рѣану,
зѣли брѣсначѣт, грѣб'ѣнѣт и хѣмникѣт и пуб'агнѣли ут т'ах си.
Бѣштѣ ім и мѣикѣ ім куту сѣ сѣбѣудили, видѣли, чи ги н'амѣ и
трѣгнѣли дѣ ги тѣрсѣт. Тѣман ги нѣмѣрили и штѣли дѣ ги
фѣнѣт — 'умѣчинцѣту ізвѣкѣлу: „бѣт'оо, фѣрлѣ хѣмникѣт дѣ

вянето, ами и за оглаждането на български езикъ. Нека не стѣсняваме
езика, дето нѣма нужда, а да оставимъ една малка възможность на бъл-
гарскитѣ писатели да избѣгватъ поне тамъ, дето се може, това често не-
благозвучие, което, да си го кажемъ право, много ижти погрозява и най-
хубавитѣ ни словесни произведения и противъ което никой у насъ не зима
нужнитѣ мѣрки, при сичко че сѣ малко едно по-грижливо и по-премислено
писане бѣха се избѣгнали сичкитѣ наши *та та, на на* и много още други
наши писмени монструми, които народѣтъ знае тѣй хубаво да изглажда!

3) Едно отъ хубавитѣ свойства на источнобългарски езикъ е, че не
тѣрпи *какофония* или *неблагозвучие*, а се стреми сѣ къмъ по-комодно и
по-приятно произношение. Винаги щомъ се срещнатъ два слога сѣ еднакви
консонанти като: *тата, дада, мама* и пр., езикѣтъ си помага на този или
онзи начинъ да олесни произношението и да го направи по-приятно за
ухото. Най-обикновеното срдѣство въ подобенъ случай е да се изпуска
единиятъ отъ еднаквитѣ консонанти, както е станало въ думата *умѣченце*
намѣсто *момиченце* и както става още въ много други думи, като: *рѣбу'ѣтъ* намѣ-
мѣсто *работата*, *ѣ'ѣми* намѣсто *имаме*, *'ѣ дв'и* намѣсто *да доде*. Сѣ сѣ тая цель
казватъ на много мѣста по Источна България: *кѣчата, кѣчаата, прас'ѣа-*
та, тел'ѣата и пр. намѣсто: *кѣчетата, прасетати* и пр., дето следъ
изпушането на консонанта *t* станало *асимиляция* (изравнение) на двѣтѣ
различни гласни *e* и *a* въ едно дълго или двойно *a*. Но и неасимилирано
произношение *ea* се чува тѣрде начесто по Источна България: *прасѣата,*
телѣата. Това последното произношение не би лошо било да се земеше
и за книжовно, намѣсто да си мжчимъ езика сѣ до-зла-бога грозното: *пра-*
сетата, телетата.

Друкѣт начинъ, по който безкнижниятъ българинъ знае да избѣг-
не такова неблагозвучно срдѣчане на два еднакви слога, е като слидира
(испусне) гласната, която е помежду двата еднакви консонанти и образува
така *двоенъ консонантѣ*; тѣй напр. горнитѣ примѣри: *кѣчетата, прасе-*
тата, телетата и пр. се изговарятъ въ Ловечъ: *кѣчит'тѣ, прѣсѣт'тѣ,*
тилѣт'тѣ и пр. Тѣй сжщо казватъ въ Ловечъ намѣсто *ситото* напр. *си-*
т'ту, намѣсто *сърцето ти, рѣцете ти* — *сърцѣт'ти, рѣцѣт'ти* и пр.

Такова съкращение на думитѣ кое чрезъ изхвѣрляне на гласни и
сѣгласни, кое чрезъ съединено произношение на две една до друга гласни
(*имѣлу 'инѡ врѣмѣ 'идин*), после неясното прозношеие на безакцентнитѣ
гласни — туй сичко придружено сѣ сѣвършеното липсуване на падежни
форми въ български езикъ, прави щото нашиятъ езикъ (особено пѣкъ
источното му наречие) да се струва на другитѣ славяни много по-непоня-
тенъ отколкото сичкитѣ други славянски езици,

стани кал, кал, буба і мамъ дъ ни мѡйтъ дъ ни стѣгнѣтъ!“ — и мунчѣнциу фърлилу хумникътъ и нъвиннѣш стѣналу гул'амъ кал — ѣмъ бѣштѣ им и маікъ им пак іѣ пригѣзили и ѣхѣъ дъ ги стѣгнѣтъ, 'умйчинциу пѣ извѣкълу: „бѣт'оо, фърли грѣб'ѣнѣтъ дъ стѣни трѣни, трѣни, дъ ни мѡйтъ дъ ни стѣгнѣтъ!“ мунчѣнциу фърлилу грѣб'ѣнѣтъ и стѣнѣлу трѣни, трѣни, ѣмъ бѣштѣ им и маікъ им пѣ гу примйнѣли — и ѣхѣъ дъ ги фѣнѣтъ, 'умйчинциу пак извѣкълу: бѣт'оо, фърли брѣсначѣтъ дъ стѣнѣтъ нужѡи, нужѡи, буба і мамъ дъ ни мѡйтъ дъ ни стѣгнѣтъ“. Мунчѣнциу фърлилу брѣсначѣтъ и стѣнѣли нужѡи, нужѡи, тѣ бѣштѣ им и маікъ им нимужлѣ вѣки дъ ги примйнѣтъ и сѣ вѣрнѣли.

Мунчѣнциу і 'умйчинциу вѣрѣли, вѣрѣли, душлѣ ду ідин клѣд'ѣниці. Мунчѣнциу рѣклу: „како, жѣдин сѣм“ — „нидѣи, какъ, пи тѣкъ, чи кѡіту пѣл ут тѣс удѣ стѣъ нѣ мѣчкъ“ — и то ни пѣлу. Вѣрѣли, вѣрѣли, душлѣ ду дрѣги клѣд'ѣниці; мунчѣнциу па рѣклу нѣ систрѣичициу си: „како, жѣдин сѣм, дъ пѣиѣ ли ут тѣс удѣ? — Нидѣи, какинѣту, чи кѡіту пѣи ут тѣс удѣ, стѣъ нѣ вѣлк“ — и то па ни пѣлу. Вѣрѣли, вѣрѣли, душлѣ ду трѣти клѣд'ѣниці. Мунчѣнциу ни мужлѡ вѣки да тѣрпѣ за удѣ і рѣклу: „како, шти пѣиѣ ут тѣс удѣ ккѡту штѣ дъ стѣъ“ — „Нидѣи, какинѣту, чи кѡіту пѣи ут тѣс удѣ стѣъ нѣ глигѣн“. Мунчѣнциу ни слѣшѣлу, ѣми пѣлу і стѣнѣлу нѣ глигѣн. Мумйчинциу сѣ уплѣшилу і сѣ пукѣчили нѣ инѡ висѡку дѣрвѡ, ѣ пуд дѣрвѡту имѣлу инѣ чушмѣ. Там душлѣ дъ пуѣтъ цѣрскити кунѣи. Мумйчинциу си сѣд'ѣлу нѣ дѣрвѡту и си припрѣдѣлу купрѣнѣ, пѣ вѣртѣнциу му кѣту вѣрѣцкълу, кунѣиѣти сѣ плѣшѣли тѣ ништѣли дъ пѣиѣтъ. Цѣрскити хѡрѣ сѣ мѡлили нѣ 'умйчинциу, мѡлили дъ слѣзи, то ни слѣзѣлу, ѣми вѣкълу: „ѣ, дъ слѣзѣ ѣми, дъ мѣ изѣдѣ бѣт'у!“ Наі напкун, кѣту ништ'ѣлу дъ слѣзи йнѣк, душлѣ хѡрѣ дъ сичѣтъ дѣрвѡту. Сѣкли, сѣкли цѣл ден, устѣнѣлу ѡшти маалку дъ гу дусичѣтъ и гу устѣили за ѣтрѣ. Приз нуштѣ душѡл глигѣн'ѣтъ, сѣбрѣл трѣскити, нѣл'ѣпѣл ги і дѣрвѡту стѣнѣлу пѣ цѣлѡ. Нѣ дрѣгиѣтъ ден кѣту душлѣ 'ѣ дусичѣтъ дѣрвѡту нѣмѣрили гу пѣк цѣлѡ-цѣл'ѣничку, сѣкъ-чи ниѣ сѣчину и зѣфанѣли утнѣвѡ дъ гу сичѣтъ. Сѣкли, сѣкли, ѣмъ пѣ гу ни дусѣкли ду вичѣртѣ, ѣми гу остѣили пѣ зѣ дрѣгиѣд ден. Приз нуштѣ глигѣн'ѣтъ пѣ душѡл і пѣ гу зѣл'ѣпѣл. Тѣі гу сѣкли млѡгу пѣти и глигѣн'ѣтъ сѣ гу зѣлѣп'ѣл приз нуштѣ. Наінапкун душѡл і цѣрскиѣтъ син и тоі сѣ мѡлил нѣ 'умйчинциу 'ѣ слѣзи, то сѣ ништ'ѣлу. ѣмѣштѡту сѣ зѣрѣсѣлу нѣ цѣрскиѣтъ син, чи билѡ млѡгу хубуу, тоі зѣрѣчал как-как дъ гу свѣлѣтъ ут дѣрвѡту, тѣ 'ѣ сѣ ужѣни зѣ негу. Тугѣз душлѣ инѣ цѣгѣнкъ і рѣклѣ: „даіти ми инѣ нушгѣвѣи, сѣту, пѣрус и тѣнѣзѣрѣ, ѣшти свѣлѣ 'умйчѣту“. Те і дали и т'ѣ утишлѣ пуд дѣрвѡту, нѣклѣл ѡгѣн уж дъ мѣси і тѣрилѣ сѣчкуту нѣѡпѣки: пѣрустѣ нѣѡпѣки, тѣнѣзѣрѣтъ нѣѡпѣки і нуштувѣити нѣѡпѣки. Мумйчинциу глѣдѣлу ут дѣрвѡто

і вѣкълу: „не ты, бабо, нѣе!“ — „Ѣми какъ, бабинътъ, слѣсъ
 тѣ ми кѣжи де!“ „Ѣнѣкъ, Ѣнѣкъ“ — и цѣгънѣкътъ пѣ тѣрилу
 инѣ-другу нѣ рибрѣ: нуштувѣти нѣ рибрѣ, сѣтѣту нѣ рибрѣ,
 сѣчкуту нѣ рибрѣ. Мумѣчинѣиту пѣкъ извѣкълу: „нѣ ты, бабо,
 нѣе! Ѣнѣкъ, Ѣнѣкъ!“ „Ѣми какъ, бабинътъ, слѣсъ дѣ ми кѣжиш
 де!“ — „Ѣ, ты зер, дѣ мѣ извѣдѣ батѣу!“ — „Нѣбѣѣи сѣ, пѣле,
 нѣбѣѣи сѣ, аш ши тѣ вѣрдѣ“ — и то слѣзлу, ѣ цѣгънѣкътъ гу
 вѣл і гу звѣлѣ ф царскѣти пѣлѣти. Царскѣтъ сѣн сѣ зѣлѣбил и
 пѣйскѣлъ дѣ сѣ ужѣни зѣ негу. Те нѣпраѣли зѣ 'умѣчинѣиту
 нѣаі хѣбѣ'и дрѣ'и и ги дѣли нѣ цѣгънѣкътъ дѣ гу ублѣчѣ. Цѣ-
 гънѣкътъ ни ублѣаклѣ 'умѣчинѣиту, ѣми 'ублѣаклѣ дѣшѣтирѣ сѣ,
 пѣкъ 'умѣчинѣиту гу тѣрилѣ пуд инѣѣ курѣту. Кѣту штѣли дѣ
 вѣѣтъ бѣулѣкътъ ф чѣркуѣ, глѣганѣтъ сѣ нѣпраѣл нѣ пѣтел и
 и зѣпѣал: „кукуруѣгууу, бѣлѣ какѣ пут курѣту, чѣрнѣ какѣ
 пуд бѣлуту!“ Кѣту пудѣгнѣли курѣтѣту, нѣмѣрили хѣбууту
 'умѣчинѣи и царскѣтъ сѣн сѣ млогѣ ѣдѣѣсѣл и попѣтълѣ цѣ-
 гънѣкътъ: „как ѣскѣш дѣ сѣ нѣсиш, нѣ два кѣнѣ ли или нѣ
 два вѣлѣ?“ Цѣгънѣкътъ рѣклѣ, нѣ два кѣнѣ. Те і вѣрзѣли иди-
 нѣтъ крак нѣ иѣйн кѣн, дрѣгѣтъ нѣ дрѣги, удѣрили кунѣѣти
 і тѣ сѣ рѣшчѣкнѣлъ. Тугѣз умѣчинѣиту сѣ ужѣнилу зѣ царскѣ-
 ѣтъ сѣн.

2.

Вѣнѣш бѣбѣ уѣишлѣ нѣ лѣзи, па сѣ пѣкѣчилѣ нѣ ідин
 дрѣн дѣ бѣри дрѣнки. Мѣчкътъ іѣ видѣалѣ, па душлѣ пуд дѣр-
 вѣту, зѣлѣ дѣ рѣмѣѣи і дѣ вѣкъ: „слѣсъ, бабо, ѣ тѣ изѣам!“
 „Ии, нѣдѣѣи, бѣбѣ, ас сѣм стѣрѣ, ѣми нѣ ти тѣу цѣрвѣлѣчи, пѣ-
 глѣждѣ гу, па мѣ устѣѣ да сѣ бѣрѣ дрѣнѣчици“, и і фѣрлѣилѣ
 инѣту сѣ цѣрвѣлѣчи, па сѣ брѣлѣ ошти дрѣнки. Мѣчкътъ глѣѣз-
 гѣлѣ, глѣѣзгѣлѣ нѣ бѣбѣ цѣрвѣлѣчиту, пѣ тѣ сухѣ, ни сѣ іѣдѣ, па
 душлѣ пѣ пуд дѣрвѣту і пѣ зѣрѣмѣѣалѣ і завѣкълѣ: „слѣсъ, бабо, ѣ
 тѣ изѣам!“ — „Ии, нѣдѣѣи, бѣбинѣтъ, ас сѣм стѣрѣ, ѣми нѣ ти і
 тѣу цѣрвѣлѣчи, пѣглѣждѣ гу, чи кѣту слѣзѣ ши тѣ зѣвѣм у
 дѣмѣ; чи аз ѣмѣм дѣе дѣчѣѣцѣ: Мѣкъѣш і Твѣрдѣшѣ, ши ти
 дам инѣѣ тѣ сѣ гу рѣснѣш“ — па і фѣрлѣилѣ і дрѣгѣту сѣ
 цѣрвѣлѣчи і сѣ брѣлѣ ошти дрѣнки. Кѣту сѣ нѣбрѣлѣ, слѣзлѣ
 — и мѣчкътъ слѣд нѣѣѣ. Кѣту душлѣ у бѣбинѣи, бѣбѣ рѣклѣ
 нѣ мѣчкътъ: „сѣги ми нѣамѣ ошти дѣчѣѣцѣтъ, ѣми ілѣ дѣвѣчѣрѣ,
 тѣмѣн дѣ углѣннѣѣш хѣбуу“. Мѣчкътъ сѣ уѣишлѣ, ѣмѣ кѣту
 сѣ мрѣкнѣлу пѣ душлѣ и: дѣн, дѣн на врѣтѣтъ: „бабо, аз дѣ-
 дѣх, да і ми дѣ, іа Мѣкъѣш, іа Твѣрдѣшѣ, нѣ ли рѣчи!“ „Е,
 рѣкух, бѣбѣ, ѣмѣ — Мѣкъѣш мѣкѣѣ пуслѣлѣ, Твѣрдѣшѣ твѣрдѣ-
 дѣ зѣспѣлѣ, пѣ бѣбѣ і стѣрѣ — нѣмѣѣѣ ѣ ти утѣѣѣри; ілѣ дрѣ-
 ги пѣтъ!“ Мѣчкътъ видѣалѣ, чи бѣбѣ іѣ лѣжи и сѣ уѣишлѣ
 глѣннѣ.

Имъль мамъ, глѣдъль
 Ду дѣвит сѣнъ близнѣкъ,
 Ду дѣвит сѣви сукѣлъ
 И иннѣ штѣркъ Питкѣнъ.
 Рѣни ги мамъ, глѣдъ ги
 Нѣ л'уцкѣ хуркѣ і мѣхѣлкѣ,
 Ъмъ ги мамъ удглѣдъ
 Ут мѣлки чѣ ду гулѣми
 С т'ахнѣтъ систрѣ Питкѣнъ.
 Мѣнълу шу съ мѣнълу,
 Душлѣ Питкѣнъ дѣ искѣтъ
 Приз дѣвит гурѣ зилѣни,
 Приз дѣвит удѣ студѣни.
 Мамъ Питкѣнъ ни давъ
 Ј ѣсим іѣ брѣт'ѣ ни давѣтъ,
 Сал дѣвѣтиѣтъ, Лазаре,
 Тоі си нѣ мамъ дѣмъши:
 Мѣле ле стѣра мѣле ле,
 Іа дѣ си дѣдѣм Питкѣнъ,
 Чи нѣи смѣ дѣвит брѣтиѣтъ,
 Пу виннѣш дѣ тѣ зѣвидѣм,
 Дѣвит штиш пѣти дѣ йдиш
 Сѣстрѣ Питкѣнъ дѣ йдиш.
 Чи дѣли мумѣ Питкѣнъ
 Приз дѣвит гурѣ зилѣни,
 Приз дѣвит удѣ студѣни,
 Приз дѣвит силѣ в дисѣт'у.
 Мѣнълу шу 'съ мѣнълу,
 Душлѣ гудѣнъ чѣумувъ,
 Дѣвит съ брѣт'ѣ измрѣли,
 Дѣвит съ грѣбъ дѣгнѣли.
 Устѣнъ мѣикъ сѣмѣчкѣ,
 Пу грѣби хѣди и плѣчи:
 Пѣ-мѣлку мѣртви уплѣквѣ
 Пѣ-млѣгу кѣлнѣ Лѣзѣръ:
 Дѣ съ прудѣниш, Лазаре,
 Дѣту ми дѣди Питкѣнъ
 Тѣлкуз дѣлѣку ут мѣн'ѣ:
 Нѣту іѣ вѣждѣм ни чѣвѣм,
 Нѣту мѣ вѣждѣ ни чѣвѣ:
 Бѣже ле вѣшни гѣспуди!
 Іа стурѣ чѣду гулѣму,
 Сумѣсѣ, Боже, Питкѣнъ
 Дѣ трѣгни, при мен да дѣди
 Дѣ вѣди какъ сѣм устѣлъ
 Ут дѣвит сѣнъ сѣмѣчкѣ

Къту убгурѣнь іабълкъ.
 Н'амъм си нїди нїкугу,
 Кої учї да ми заклѡпи.
 Лазър ут грѡбът слүшьши
 И съ нъ Богъ мѡлѣши:
 Бѡже-ле вишни Гѡсподи!
 Стурї мъ, Боже, жуф-умрал
 Дъ станъ, бѡже, дъ идъ
 Дъ дувѣм систра Питканъ
 Мама да бѣди рѣстүхъ,
 Стїга и толкус плакълъ
 Плакълъ менъ кълналъ.
 Дъ ли съ Бѡгу смилїлу;
 Или би чүду гул'аму:
 Стѡри съ Лазар жуф-умрал,
 Кїут му дѣскъ — кѡнчиту,
 Ъ нъзглави му — пугачъ.
 Чи станъ Лазар утиди
 Приз дѣвит гурї зилѣни,
 Приз дѣвит удї студѣни,
 Приз дѣвит силà в дисѣту.
 Хурѡ съ вии краї сѣлу
 И нъ хурѡту Питканъ;
 Съглѣдъ браткъ Лазъръ
 И ут хурѡ съ пүснълъ,
 Пра'у при нѣгу утиди
 Тїхум му лїхум прудүмъ:
 Лазърѣ, братко Лазърѣ!
 Тї ли ни бѣши дүмътъ?
 Нїли съ в'арну фрѣкухти,
 Чи шти ми мамъ водити,
 Ъ іа виш сѣдим гудїни
 Как ни сїм мамъ вїждълъ
 Мамъ и дѣвит братїиъ.
 „Іа мълчї, сѣстро Питканѡ,
 Нїли сїм душѡл зъ тѣб'ъ,
 Дъ тъ кълѣсїм нагусти
 Нъ нашти двѡри висѡки.“
 Па съ Питканъ нъвѣди,
 Лазъру рѣкъ цълү унъ
 И си му тїхум дүмъши:
 Лазърѣ, братко Лазърѣ,
 Зьштѡ ти рѣкъ мирїши
 Нъ прѣс, Лазърѣ, нъ плѣс'ян?
 „Сѣстро Питканѡ, Питканѡ,
 Нїиъ сми дѣвит братїиъ,
 Дѣвит си кѣшти прàвихми,

Затуі ми рѣкъ мириши
 Нѣ прѣс, Питкано, нѣ плѣс'яи.
 Па съ си двамъ трѣгнѣли,
 Вѣрвѣли шту съ вѣрвѣли,
 Минѣли пулѣ ширѣку,
 Нѣстали гурѣ зилѣнѣ,
 Нѣд гурѣ фтѣчкѣ прифрѣкнѣ,
 Прифрѣкнѣ и си прупѣиѣ:
 Дѣ съ и чѣлу і вид'алу,
 Живѣ с умралу дѣ ходи,
 Кѣту Питканѣ с Лазѣрѣ.
 Питканѣ дѣмъ Лазѣру:
 Лазѣре, братко, Лазѣре.
 Слѣшѣш ли фтѣчкѣ шту дѣмъ?
 Ни слѣшѣи, сѣстро, фтѣчкѣтѣ,
 Фтѣчкѣтѣ фѣркѣ висѣку
 И глѣдѣ, сѣстро, ширѣку
 Т'а зѣ нас тувѣ ни дѣмъ.
 Вѣрвѣли шту съ вѣрвѣли,
 Стѣгнѣли нувѣ чѣркувѣ,
 Ф чѣркувѣ нувѣ грѣбиштѣ,
 И ду грѣбиштѣ клѣд'ѣниц,
 Лазѣр ут кѣнчи утсѣннѣ
 И нѣ Питканѣ дѣмѣши:
 Іа вѣрѣ, сѣстро, Питкано,
 Ти знѣиш нашти двурѣви,
 Ас штѣ съ тѣкѣ зѣбавѣ,
 Дур си кѣнчиту нѣпуѣ.
 Трѣгнѣлѣ съмѣ Питканѣ.
 Лазѣр си грѣбѣт нѣмѣри,
 Па си съ вгрѣбѣт пувѣрнѣ
 И си нѣ Богѣ прудѣмъ:
 Фалѣ ти, Бѣже Гѣспуди,
 Дету ми, Бѣже, пумѣгнѣ
 Питканѣ дѣ си дувидѣ,
 Стѣгѣ мѣ і клѣлѣ мѣмѣ ми,
 Стѣгѣ і гуркѣтѣ плѣкѣлѣ.
 Питканѣ стѣгнѣ у т'ах си:
 Двѣри им вирѣн'асѣли,
 Пѣрти им сѣ мухл'асѣли,
 Ду шѣиѣ бѣр'ѣн убрасли,
 Идвѣм и пѣрти пузнѣлѣ
 И си на пѣрти пулѣпѣ.
 Утвѣтрѣ глѣс съ убѣди:
 Тѣ ли си, чѣмо сѣврѣвѣ,
 Ни стѣгнѣхѣ ли ти ду дѣвит
 Ду дѣвит сѣви сукѣлѣ,
 Тѣ ѣдиш и мѣн дѣ зѣмиш?

Питканъ ма̀ици дѹмъши :
 Ас ни сѣм, ма̀ле, чѹмътъ,
 Ази сѣм, ма̀ле, Питканъ,
 Питканъ, тво̀итѣ дьштерка.
 Ма̀икъ и по̀рти утвѹри :
 Живѣ съ пригѣрнѣли,
 Ъ мѣртли съ пѹснѣли.

4.

Дѣ съ и чѹлу і вид'алу
 Сред зимъ гѣрмѣж дѣ гѣрми,
 Сред зимъ дѣж дѣ зѣвѣли ?
 Гѣрм'алу тринни і трѣ нушти.
 Гѣрм'алу ни ѣрнисвѣлу :
 Плавнѣлу нибѣ ф угн'ови,
 Плѹвнѣлъ зимѣ ф пурѹи ;
 Дѣ ли и нѣ злѹ, нѣ дубрѹ.
 Или нѣ глѣнни гудѣни ?
 Ниту и нѣ злѹ нѣ дубрѹ,
 Ниту нѣ глѣнни гудѣни :
 Гул'аму чѹду станѣлу,
 Дѹлу нѣ долу ф Руман'ѣ,
 Зѣпѹлил съ шкѹлтѣтъ,
 Шкѹлтѣтъ сѣс дичицѣтъ,
 Зѣпѹлил ми іѣ, зѣпѹлил
 Гуридѣнскиѣтъ¹⁾ влѣдикъ,
 Дичицѣ ѹхкѣтъ²⁾ дѹ бѹгъ,
 Ма̀ики им плачѣтъ дѹ нѣб'ѣс,
 Чи съ нѣ Бѹгъ смилѣлу,
 Ту пѹснѣлъ бѹѣни дѣждувѣ,
 Шкѹлтѣтъ дѣ си погѣси,
 Дичицѣ дѣ си избѹви.

5.

Фтѣчкѣ си гн'ѣздѹ извѣлъ
 Нѣ врѣх нѣ дѣрвѹ бѹку'у,
 Сред гурѣ гѣстѣ, зилѣнѣ.
 Тѣман си пилци излѹпи,
 На̀ утдѣ съ гурѣ зѣпѹли,

¹⁾ При първото записване чухъ : буридѣнскиѣтъ ; какво значи думата, не можах да ми разгѣлуватъ.

²⁾ Отъ първото записване имамъ „вѣкѣтъ“.

Фтѣчкѣ из гурѣ исфрѣкнѣ
 И съ нѣ Бѣгѣ прувѣкнѣ :
 Бѣже ле, вѣшни Гѣспуди,
 Тѣлчѣнус л'ату гул'аму,
 Ази бис чѣл'ѣд устанѣх,
 Ази бис чѣл'ѣд устанѣх,
 Зѣ стѣрѣ врѣмѣ утм'анѣ.
 Как съ ду Бѣгѣ глас чулу
 И съ нѣ Бѣгѣ смилѣлу,
 Тѣ си нѣ фтѣчкѣ прудѣмѣ :
 Фтѣчице, сѣва гѣдѣнке!
 Іа фрѣкнѣ дваш нѣ висѣку
 Пуглиннѣ триш нѣ висѣку,
 Шти вѣдиш нѣвѣ зилѣнѣ,
 Сред нѣвѣ дѣрвѣ висѣку,
 Нѣ дѣрвѣ гн'ѣздѣ си извѣи,
 И тѣм си пилцѣ излупѣ.
 Фтѣчкѣ си Бѣгѣ пуслѣшѣ,
 Чи фрѣкнѣ дваш нѣ висѣку,
 Пуглѣннѣ триш нѣ ширѣку,
 Сѣглѣдѣ нѣвѣ зилѣнѣ,
 Сред нѣвѣ дѣрвѣ висѣку.
 Нѣ дѣрвѣ гн'ѣздѣ извѣиль.
 Тѣман си гн'ѣздѣ извѣиль,
 Тѣман си пилцѣ излупѣ,
 Узрѣиѣ нѣвѣ зилѣнѣ,
 Дудѣхѣ нѣвѣ дѣ жѣнѣт,
 Утсѣкли дѣрвѣ висѣку,
 І ут там си фтѣчкѣ исфрѣкнѣ,
 И съ нѣ Бѣгѣ прувѣкнѣ :
 Бѣже ле, вѣшни Гѣспуди,
 Толчѣнус л'ату гул'аму,
 Ази бис чѣл'ѣд устанѣх,
 Ази бис чѣл'ѣд устанѣх,
 Зѣ стѣрѣ врѣмѣ утм'анѣ.
 Чи съ ду Бѣгѣ глас чулу
 И съ нѣ Бѣгѣ смилѣлу,
 Тѣ си нѣ фтѣчкѣ прудѣмѣ :
 Фтѣчице, сѣва гѣдѣнке,
 Іа фрѣкнѣ дваш нѣ висѣку
 Пуглиннѣ триш нѣ ширѣку,
 Шти вѣдиш ст'ѣнѣ висѣкѣ
 И ф ст'ѣнѣ дѣпкѣ дѣлбѣкѣ,
 Там гн'ѣздѣ дѣ си извѣиш,
 Там пилцѣ дѣ си излупѣиш.
 Фтѣчкѣ си Бѣгѣ пуслѣшѣ,
 Чи фрѣкнѣ дваш нѣ висѣку,
 Пуглѣннѣ триш нѣ ширѣку,

Съгледъ ст'ънѣ високъ
 И ф ст'ънѣ дѹпкъ дѣлбѡкъ,
 Ф ст'ънѣ си гн'ъздѡ извиль.
 Тъмѡн си гн'ъздѡ извиль,
 Тъмѡн си пилци излѹпи,
 Рѹкнѣхъ бѹини дѣждувѣ,
 Срупа съ ст'ънѣ високъ,
 Тут там си фтичкъ исфрѣкнѣ
 И съ нѣ Бѡгъ прувикнѣ:
 Бѡже ле, вишни Гѡспуди,
 Нѣ къдѹ, боже, нѣ къд'а?
 Нийди си м'асту ни устанѣ,
 Дѣ гн'ъздѡ дѣ си извйѣ.
 Толчѣнус л'ату гул'аму,
 Ази бис чѣл'ад устанѣхъ,
 Ази бис чѣл'ад устанѣхъ,
 Зѣ стѣрѡ врѣмѣ утм'анѣ.
 Нѣли си і глѣвѣ злучѣстѣ,
 Дѣту дѣ хѡди сѣ тиѡ.

6.

Дѣ съ и чѹлу і вид'алу,
 Син бѣштѡ нѣ сѣд дѣ карѣ,
 Кѣту Стуйѡнѣ бѣштѣ си.
 Дѣ билѡ бѣрим зѣ нѣшту,
 Ъми зѣ ништу і нйкъкву:
 Штѡту му бѹди бѹлчиту,
 Сугрѣнѣ рѡну дѣ стѡвѣ.
 Чи фѡнѣ Стуйѡн бѣштѣ-си,
 Нѣзѡд му рѣцѣ зѣвѣрсѣ
 И гу нѣ кѡнчи пукѡчи.
 Вѣрвѣли штѹ сѣ вѣрвѣли,
 Мйнѣли гурѣ зилѣнѣ,
 Нѣстѡли пулѣ ширѡку,
 Сред пулѣ дѣрвѡ висѡку
 И пуд дѣрвѡту клѡд'ънчи.
 Стуйѡну бѣштѡ дѹмѣши:
 Синко Стуйѣне, Стуйѣне,
 Іѡ ми рѣкѣтѣ утвѣрѣи,
 Рѣкѣтѣ, синко, д'аснѣтѣ,
 Чи нѣс и свитѡ нидѣл'ѣ,
 Лицѣту дѣ си умйѣ,

Тъ крѣстум дъ съ прикрѣсть
 И Богум дъ съ пумолъ.
 Стуіан му д'аснъ утвѣрзъ,
 Ъ л'авъ ошти пристѣгнъ.
 Бъштѧ му л'уту кълнѣши:
 Сѣнко Стуіене, Стуіене,
 Дъ 'ѣдѣ Госпуд, Стуіене,
 Къту съ вѣрниш у домѧ,
 Жинѧ си кѧмък дъ свѧриш,
 Дицѧ си дримнѣ камъни;
 У кѧмък дъ съ удѧриш,
 Тъ дъ съ, сѣнко, ни вѣдиш!
 Баштинъ клѣтвѧ нѧи стигъ.
 Вѣрвѣли, шу съ вѣрвѣли,
 Сѣдили, шу съ сѣдили,
 Сѣдили ги утсѣдили:
 Стуіан нъ кончи дъ іѣзди,
 Бъштѧ му пешум дъ вѣрви.
 Къту съ нъсад вѣрнѣли:
 Стуіану бѣлкъ — б'ал кѧмък,
 Дичицъ дримнѣ камъни.

Къмъ подробната характеристика
на
източнобългарскитѣ говори:
фонетика, морфология, речникъ.

(Поправки и допълнения къмъ Милетичевата книга „Das Ostbulgarische“).

При Виенската академия има отъ нѣколко години уредена една учена комисиия, наречена *Balkancommission*, на която целта е да се грижи за научното изследване на Балканския полуостровъ. Тая комисиия възлага на компетентни лица изучаването на отдѣлни въпроси въ областта на Балканския п-въ, дава нужднитѣ субсидии и обнародва полученитѣ студии въ особенъ редъ томове подъ общо заглавие „*Schriften der Balkancommission*“. Тая комисиия си има свои отдѣли споредъ научнитѣ клонове и е съ една дума специална академия за Балканския полуостровъ, сиречь такава, каквато трѣбваше отдавна да бжде основана въ нашия балкански Срѣдецъ, а не у Виена. Както и да е, речената комисиия или подакадемия възложи по препорѣжка на професоръ Ягича, (председателъ на филоложкиятъ ѝ отдѣлъ), на трима съ известно вече име славянски учени да изследватъ по нѣкоя областъ отъ югославянската диалектология, именно г-ну *Решетару* бѣ определено да изследва *сръбско-хърватското ударение*, г-ну *Милетичу* — да изследва *черноморскитѣ български говори*, а г-ну *Броху* — да изследва *говоритѣ по югоизточна Сърбия*. Въ три-четири години вжтре и тримата учени свършиха възложената имъ работа и обнародваха студийтѣ си, които сега подъ общо заглавие *Südslavische Dialektstudien* съставятъ първитѣ три тома отъ езикословния отдѣлъ на балканската комисиия, именно:

I. Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten, von Milan Rešetar. Wien, 1900.

II. Das Ostbulgarische, von Prof. D-r Lj. Miletič, mit einer Karte. Wien, 1903.

III. Die Dialekte des südlichsten Serbiens, von Olaf Broch, mit einer Dialektkarte. Wien, 1903.

И третѣ студии сж изъ областта на югославянската диалектология, ала нееднакво и третѣ засѣгатъ български

езикъ. Студията на Решетара, който познава тъй добре сръбско-хърватското ударение, има, разбира се, несъмнено значение за сръбско-хърватската, па и общославянска акцентология. Но именно защото специаленъ обектъ ѝ е ударението на малкъ обсегъ сръбско-хърватски говори — понеже се разглеждатъ само нѣкои говори по *Черна-Гора* и *южна Далмация* — тя досѣга само дотолкова българската диалектология, доколкото говоритъ, чието ударение описва Решетаръ, иматъ общи акцентни свойства съ нѣкои български говори, та би могли да ни обяснятъ нѣкои акцентни явления въ български езикъ. Инакъ, по-голѣма важностъ за насъ иматъ другитъ две студии — на Милетича и на Броха, които сж вече направо извъ областта на българската диалектология, та затова и заслужаватъ особено внимание. И азъ употрѣбихъ почти всичкото си свободно време презъ тая година, за да ги разгледамъ и проуча както трѣбва; плодъ на тоя ми трудъ сж тия *диалектни студии*, които ще обематъ не само прегледъ и оценка на Милетичевата и Броховата работа, ами и доста други диалектни бележки, отъ които ще се види моето гледище по много въпроси отъ българската диалектология.

Както Милетичъ, тъй и Брохъ разглеждатъ части отъ една и сѣща диалектология — българската; но докато Милетичъ има за предметъ цѣлата източна половина отъ българската говорна областъ, Брохъ разгледва едно малко краище въ югоизточна Сърбия, та и не взима дори подъ внимание продължението на това краище презъ българската и турската граница, дето на тришъ по-голѣмъ просторъ владѣятъ сѣщи говори, каквито описва Брохъ по Пиротско и Вранско. Защото Власинско-Пиротскиятъ говоръ прави нераздѣлно цѣло съ българскитъ северозападни говори по Бѣлоградчишко, Царибродско, Трънско, Брѣзничско и Босилиградско, тъй както и Вранянскиятъ говоръ е тѣсно свързанъ съ северомакедонскитъ говори по Кумановско, Кратовско и Паланско. Еднитъ и другитъ сж *у-говори*, еднитъ и другитъ замѣняватъ и двата ера съ тъмно *ъ*; но докато първитъ сж *ч-ц-говори*, вторитъ сж *к'-г'-говори*, та ако би имало причина да се разглеждатъ на отдѣлно, тя би била именно различната замѣна за *tj-dj*, а не случайната политическа граница, която ги е раздвоила безъ никаквъ обзиръ къмъ тѣхнитъ фонетични или други особености. Тъй както сж схванали и свършили задачата си двамата учени, излиза, че Милетичевата диалектна областъ е преширока и пълна съ разнородни говори, а пкъ областта, въ която борави Брохъ, е претѣсна и не обема всичкитъ еднородни говори, т. е. не обхваща онова диалектно цѣло, което се пада по право да бжде изцѣло предметъ за научно изследване. Като естествено следствие отъ нееднакъвия обемъ на говорнитъ области, които сж имали да изучаватъ Милетичъ и Брохъ, е разниятъ масщабъ у двамата изследвачи: до-

като Милетичъ се е простналь по цѣлата източнобългарска област и едва-едва обема или даже не обема съ погледа си всичкитѣ ѣ разнобразни говори, Брохъ наопаки се залостилъ въ онова малко тригълниче между Враня, Пиротъ и Лѣсковецъ и прилича на естественикъ, който изследва съ лупа въ ржка организмитѣ на нѣкое блато. Разбира се тогава, че у Броха ща има излишни повторения, а пкъ у Милетича — много празнини. Тѣй или инакъ студиитѣ и на двамата учени стоятъ вече предъ насъ, разкошно стѣкнати въ академично облѣкло, и намъ се пада длъжностъ не само да запознаемъ българския свѣтъ съ тѣхното съдържание, но и да си кажемъ мнението за научното имъ достоинство.

За да стане ясно, защо господину Милетичу бѣ възложено да изследва имено *черноморскитѣ български говори*, трѣбва да кажа, че когато Виенската академия разпращаше своитѣ сътрудници, за България опредѣли цѣла учена комисия съ задача да изследва българското приморие въ *геолошко* и *петрографско* отношение. Къмъ таа комисия бѣ причисленъ и Милетичъ съ задача да изследва говоритѣ въ сжщата област. За да отговори на възложената му задача, Милетичъ пжтува на три пжти по източна България (презъ 1897, 1898 и 1900) и даде на два пжти кратки сведения за пжтуването си въ *Извѣстията на Виенската академия* отъ 1897 и 1898 г. (Vorläufige Berichte der Balkancommission, Anzeiger der Wiener Akademie, phil.-hist. Classe, 1897, № XXIII и 1899. № II). Три години следъ това тия сведения, разширени и обработени, излизатъ сега подъ горното название въ цѣло съчинение по *източнобългарскитѣ говори*.

Das Ostbulgarische на Милетича е не само твърде важенъ, но и твърде обширенъ филоложки трудъ; съдържа (заедно съ образцитѣ) 294 колони или квартални полустраници и е, можемъ каза, най-крупна студия по българска диалектология.

Такова едно дѣло има значение не само по своята сжщина, ами и по честъта, която се прави на единъ нашъ ученъ да бжде членъ-сътрудникъ на една академична комисия, каквато е Балканската; има значение и за това, че излиза на единъ свѣтски езикъ, та ще намѣри отзивъ много по-надалеко и нашироко, отколкото ако бѣше излѣзло на български.

Имайки всичко туй предъ очи, длъжностъ ни е да го разгледаме и проучимъ, както заслужва, да запознаемъ българския научей свѣтъ съ онова, що намираме въ него ново, да се поспремъ върху нѣкои точки отъ него, по които нѣмаме еднакво мнение съ автора му, или да внесемъ нѣкои поправки и допълнения, дето намѣримъ за умѣстно — съ една дума да се произнесемъ всестранно по тоя Милетичевъ трудъ, който и заслужва всѣко внимание. Българската наука само тогава ще трѣгне напредъ, когато захване да намира отзивъ

пomeжду ни, когато има кой да я слeди и да дава смѣтка за нея. Па и за самия авторъ, билъ той ученъ или поетъ, е винаги по-присърце да чуе какво-годе мнение за съчиненията си, отколкото да замълчатъ за него, и дѣлата му да минатъ безъ ехо, като гласъ презъ пустиня.

I.

Въ единъ кратъкъ уводъ Милетичъ обяснява първомъ, какъ си е разширилъ задачата. Най-напредъ щѣлъ да изследва наистина само крайморскитѣ наши говори, както му било възложено; ала като видѣлъ, какъ сж измѣсени и преплетени тия говори и въ каква тѣсна връзка стоятъ съ говори по-навътре въ източна България, намѣрилъ за по-добре да разгледа *всичкитѣ източни говори*, и тѣй произлѣзло съчинение *Das Ostbulgarische*. Азъ намирамъ, че не е било нужно да разширява чакъ до толкова задачата си, за да обеме всичкитѣ източни говори, защото, както ще видимъ, източнитѣ говори не представятъ такава цѣлокупно цѣло, както си го мисли Милетичъ. Това разширение на студията му станало за смѣтка на добрата прегледностъ и равномѣрностъ, които липсвагъ сега, понеже Милетичъ като взелъ преширокъ обсегъ говори, не можалъ да обхване всичко съ еднакъвъ погледъ; затова гледаме, че нѣкои говори сж представени съ голѣми подробности, други сж преминати съвсемъ отгоре-отгоре, а трети пѣкъ не сж ни разгледани.

Подиръ това въ увода се констатира отдавна известниятъ фактъ, че източнитѣ наши говори не сж още изследвани както трѣбва, нито пѣкъ имаме по тѣхъ толкова обнародванъ суровъ материалъ, както по западнитѣ. И право си обяснява М. тоя фактъ съ това, че студии, както и записвания, по източни говори сж сравнително по-мжчни, отколкото по западни, дето фонетиката е по-чиста и по-лесно уловима.

Все въ увода си М. разказва, какъ събиралъ материалъ за студиитѣ си; именно, гледалъ да го запознаятъ съ нѣкоя бабичка, която той заприказвалъ за „старото време“ и следъ като види, че бабичката се вече не стѣснява отъ него, тогава захващалъ и той да запитва и записва.

Най-сетне въ увода се изказва обща благодарностъ на всички лица, които сж му услужили тѣй или инакъ, а най-накрай се съобщаватъ имената на мжже и жени, отъ които записвалъ материалъ за студиитѣ си.

II.

Следъ увода се захващатъ разнитѣ отдѣли на съчинението. Въ отдѣлъ I. се опредѣлятъ накжсо границитѣ на българската речъ и се изтъкватъ двата ѣ характерни признаци

предъ другитѣ славянски езици: *аналитично склонение и задпоставенъ членъ*. Следъ това се разграничаватъ източнитѣ говори накъмъ западнитѣ споредъ *ъ*. Съ право счита и Милетичъ изговора на *ъ* като единственъ дѣлидбенъ признакъ между източнитѣ и западнитѣ говори, а не, както навеждаха нѣкои (Григоровичъ, Иречекъ) такива нѣколко; ала не е право, споредъ мене, да счита *ъ* за единственъ дѣлидбенъ признакъ на български езикъ изобщо. Види се, той е ималъ предъ видъ само дѣлидба на *две*; защото иначе, за дѣлидба на *три* или повече дѣла, има освенъ *ъ* и други тѣй сжщо важни и твърде сгодни класификационни основи за български езикъ. Тѣй напр. споредъ изговора на *tj-dj* българскитѣ говори се дѣлятъ на *три хубаво отдѣлени групи* (вж. у мене, Мсб. XVIII., 398—9); освенъ това и споредъ *ударението* си българскитѣ говори представятъ *петъ* или даже *шестъ* групи и тѣ пакъ съвсемъ отдѣлени една отъ друга, безъ никакви кръстосвания. (Вж. моя *Прегледъ на българскитѣ говори споредъ ударението имъ*, Мсб. XIX.).

По самата граница за *ъ* има нѣкои несъгласия между мене и Милетича, но за тѣхъ нѣма да говоря, докато не провѣря хубаво еднитѣ и другитѣ данни. Па най-сетне тѣзи несъгласия сж дребна работа наспротивъ крупното противоречие, що изпжква помежду ни веднага по *разпредѣлбата на самитѣ източни говори*. Защото, докато азъ ги дѣля и нататѣкъ пакъ споредъ *ъ* на *североизточни* (*ъ = я* и *е*) и *югоизточни* (*ъ = я*), а „балканскитѣ“ говори причислявамъ къмъ североизточнитѣ (Мсб. XVIII, 369), Милетичъ ги дѣли споредъ *членната форма* за м. р. наистина на *североизточни* и *югоизточни*, ала „балканскитѣ“ говори причислява къмъ югоизточнитѣ, а не къмъ *североизточнитѣ*. Разиждаме се, значи, по *дѣлидбената основа*, а вследствие на това и по *разграничението* на главнитѣ групи източни говори.

Нека обяснимъ по-добре Милетичевото становище, по диръ което ще видимъ, право ли е то. „Безъ да гледаме, казва М. (стр. 9.), на многото диалектни различия, източнитѣ говори можемъ раздѣли споредъ единъ важенъ морфологиченъ признакъ на *две голѣми наречия*. Този признакъ е именно *членната форма* за м. р. ед. ч., която гласи или *о* (безъ ударение *у*), или *ѣт* (и *ѣ*): *мостѣ, стѣло — мост'ѣт* (*мост'ѣ*), *стѣлѣтѣ* (*стѣлѣ*). Споредъ това различаваме *о*-диалектъ и *ѣт*-диалектъ“. *О*-наречие му е *североизточното* или *дунавско наречие*, което стигало едно време отъ Черно-море дори до Искъръ; *ѣт*-наречие му е останалата частъ отъ източната говорна област „южно отъ дунавската равнина, именно балканскитѣ предѣли съ Тракия до Егейско море“. Това наречие М. нарича *югоизточно* и го дѣли пакъ на две групи: на *балкански* и *рупски* говори. Балканскитѣ говори, т. е. говоритѣ по дветѣ страни на Стара-планона и Сръдна-гора, счита М.

като *пребродни говори* между *североизточнитѣ* и *рупскитѣ*, а за населението на тия планински мѣста предполага, че е частъ отъ *рупското* население, избѣгало по планинитѣ при идването на турцитѣ. Това си предположение М. изказа още въ предварителното си известие на 1899 год. (Anzeiger d. Wiener Akademie, 1899. год. № II). Може и тъй да е, но понеже тая преселба ще е станала преди петъ вѣка и половина, то презъ туй време балканскитѣ говори се приближили толкова много къмъ североизточнитѣ, щото не можемъ вече да ги дѣлимъ отъ тѣхъ. Погрѣшката у Милетича е следствие на *погрѣшната дѣлѣбена основа*; защото, за да брой балканскитѣ говори къмъ югоизточнитѣ, единственъ критерий му е *членната форма*, и за воля на тоя свой дѣлѣбенъ признакъ занемарва много други особености на балканскитѣ говори, особености, които имъ даватъ пълно право да си бждатъ нераздѣлна частъ отъ североизточнитѣ.

Да се дѣлятъ източнитѣ говори споредъ членната имъ форма за м. р. е несполучено преди всичко за това, защото за дѣлѣбена основа служи *морфологиченъ*, а не *фонетиченъ* признакъ. Знаймо е, че фонетичнитѣ особености влизатъ по-дълбоко въ езика и криятъ по-голѣма старина въ себе си, отколкото морфологичнитѣ. Както въ животното царство сжществена особеностъ на организмитѣ е тѣхния скелетъ, докато другитѣ имъ белези сж нѣщо второстепенно, тъкмо тъй и въ езика звуковия строй е скелетъ, а формитѣ му сж негови второстепенни особености. Формата въ езика е нѣщо хвъркато: лесно се възприема и лесно се губи, докато звуковиятъ съставъ пребждва много по-дълго време неизмѣнно въ езика. Самиятъ фактъ, че измѣнението на звуковетѣ води следъ себе си и мѣнидба на формитѣ, а не наопаки, показва, колко по-голѣма твърдостъ и важностъ иматъ звуковетѣ предъ формитѣ. Ето защо и оная говорна класификация ще има по-твърда основа и по-голѣма научна стойностъ, която е основана върху *фонетични разлики*. Само въ случаи, когато *липсватъ фонетични признаци*, може да се прибѣгне и къмъ формални. А въ случая съ източнитѣ говори има, както ще видимъ, доста важни фонетични различия, които биха се взели за класификационна основа.

Втора несгодностъ на приетия отъ М. дѣлѣбенъ признакъ е тази, че споредъ него *не може се прокара строго разграничение* между говоритѣ. Самъ М. признава, че *ѣт-диалектъ* е разширенъ по *цѣла североизточна България* (стр. 9), па тъй сжщо наопаки има и въ южната половина доста говори съ *о-членъ*. Азъ бихъ рекълъ даже, че въ южната областъ говоритѣ съ *о-членъ* сж *повече* и *по-сгруппирани*, отколкото въ северната. Тѣй, освенъ говоритѣ по Карнобатско, Айтоско, Бургаско и Одринско, за които М. и самъ говори на стр. 33—34, *о-членъ* се употрѣбвява още и въ *Родопитѣ* (Чепино и Рупчосъ), въ *Къзълъ-агачко* [Елховско], *Каваклийско*, *Лозенградско*,

М.-Търновско, въ Разлогъ, по Неврокопско, Мелнишко, Стърско и Солунско, а за тия о-говори Милетичъ нищо не споменува на реченото мѣсто. А пъкъ тѣ сж много повече и по-сбрани отъ ония по Карнобатско и Айтоско, по-сбрани даже и отъ североизточнитѣ о-говори. Но и безъ това, щомъ ѓт-говори има горе и о-говори — долу, не може да се говори за едно североизточно о-наречие и югоизточно ѓт-наречие.

Освенъ това има и друго; о-членъ, който г. М. като че приписва само на североизточнитѣ говори, та иска дори да го ограничи до рѣка Искъръ (вж. стр. 9), въ сжщностъ е толкова разпокъсанъ сега съ ѓт и ѓ-говори, щото не е вече правило, а изключение въ тия мѣста. Отъ самото изброяване на селата съ о-членъ въ североизточна България у Милетича (стр. 24—33) личи ясно, че тѣ сж много по-малко въ сравнение съ останалитѣ села и градове съ ѓ- и ѓт-членъ. Азъ допускамъ, че о-членъ е наистина по-старъ по тия мѣста, отколкото другитѣ два (ѓт и ѓ), но това още не ни дава право при разпредѣлението на говоритѣ да вземаме именно по-рѣдкоупотрѣбително свойство (макаръ било то и по-старо), та споредъ него да даваме име на цѣла област, дето преобладава сега друго свойство. Споредъ членната си форма днесъ за днесъ говоритѣ въ североизточна България биха се нарекли съ по-голѣмо право ѓ-говори, отколкото о-говори, защото въ тѣхъ наистина ѓ или ѓт си е редовната членна форма, а не о.

Ето колко несгодности има тая дѣлидба на източнитѣ говори споредъ членната форма. Ала най-сетне ако се помислимъ съ всичко това и стоимъ пакъ на тая дѣлидбена основа, струва ми се, че ще трѣбва да признаемъ не само три, а много повече групи източни говори. Защото още въ дунавска България ще трѣбва да различаваме намѣсто една, две групи говори: 1) говори съ членна форма о; 2) говори съ членна форма ѓ; подиръ това идатъ: 3) балкански говори, съ чл. форма ѓт; подъ балканскитѣ следватъ — 4) северно-тракийски (полянски) говори, които заематъ северната тракийска долина (Пазарджикъ, Пловдивъ, Стара-Загора, Хасково) — съ членъ а-ѓ; следъ тѣхъ идатъ наредъ — 5) рупско-родопскитѣ говори по Родопитѣ до Егейското равнище, дето владѣе членъ ѓт съ разнитѣ му изговори (ѓт, ^оат, ат); 6) говори по Драмско, Скечанско и Гюмюрджинско съ членна форма а-ѓ (а безъ ударение, ѓ' — съ ударение); 7) говори по източна Тракия (Къзълъ-Агачъ, Лозенградско, Одринско, Малко-Търновско) съ членъ о. Ако къмъ тия говори прибавимъ и горнитѣ по Разлогъ, Неврокопъ, Мелникъ и пр. съ членна форма о — ще получимъ тъкмо осемъ групи говори, отъ които първитѣ шестъ сж разположени единъ подъ други въ хоризонтални пластове, а седма и осма група ги заграждатъ отъ изтокъ и отъ западъ. А понеже и въ Дунавската равнина ще е билъ едно време общоупотрѣбителенъ о-членъ, то излиза, че ѓт- и ѓ-говори

иматъ за центъръ *Родопитъ* и *Балкана*, а сж заобиколени отъ три страни съ *о*-говори.

Тѣзи осемъ групи говори иматъ покрай членната форма и други говорни особености — не по-малко важни, отколкото що сж напр. отличителнитѣ особености между дунавскитѣ *о*-говори и балканскитѣ *ѣт*-говори у Милетича. Но азъ не съмъ изобщо за дѣлидба върху членната форма, защото виждамъ на всѣка стѣпка нейната несгода и защото за източнитѣ говори се налага самъ по себе си единъ много по-важенъ, и то фонетиченъ признакъ, който Милетичъ отхвърля, безъ да е намѣрилъ по-добъръ за целта. Излишно е, споредъ мене, и да се търси друга дѣлидбена основа за източнитѣ говори, докато можемъ да останемъ при сжщата, съ която си служимъ да ги различаваме отъ западнитѣ говори. Двойкиятъ изговоръ на *ъ* по източнитѣ говори е твърде характерна отлика на тия говори и помежду имъ. Именно споредъ това, дали *ъ* се *преглася*, или *не*, имаме въ източната говорна областъ две главни групи говори: *североизточни* (*ъ* = 'а и е) и *югоизточни* (*ъ* = 'а, 'еа). Споредъ тая дѣлба тѣй нареченитѣ *балкански* говори спадатъ къмъ *североизточнитѣ*, дето имъ е и правото мѣсто, защото иматъ съ тѣхъ не само еднакъвъ изговоръ на *ъ*, ами и много други общи свойства. Милетичъ избѣгва тази дѣлидба, види се, за туй, защото въ североизточна България намѣрилъ говори, дето *ъ* не *преглася*. Но тия говори сж първо и първо *твърде малко*, много по-малко отколкото сж примѣсенитѣ *ѣ*-говори между *о*-наречие въ сжщата областъ. Освенъ това още е въпросъ, дали тия говори въ североизточна България, въ които *ъ* не *преглася*, сж си *тамшни открай време*, както ги смѣта Милетичъ, или сж *отпослешни*. Имайки предъ видъ покрай непрегласениятъ изговоръ за *ъ* още и други граматични и лексикални особености на тия говори, за които ще бжде по-долу дума, азъ ги считамъ за *отпослешни* въ тази областъ, считамъ ги за *пренесени* отдолу. За това тѣхниятъ югоизточенъ изговоръ на *ъ* не разваля поставената граница между горната и долна половина отъ източнобългарскитѣ говори

И тогава намѣсто една единствена разлика между североизточнитѣ и югоизточнитѣ говори, каквато е споредъ Милетича *членната форми за м. р.*, ще имаме нѣколко, а именно:

1) Въ североизточнитѣ говори ударено *ъ* се *преглася* предъ меки срички, докато въ югоизточнитѣ се *не преглася*; горе имаме: *мл'ако* — *млечен*, *л'ато* — *летен*, а долу: *мл'ачо* — *мл'ачен*. *л'ато* — *л'атен* (или *мл'ако*, *л'атен* и пр.);

2) Въ североизточнитѣ говори (съ изключение на *централнитѣ* и близки тѣмъ говори) има *пълна редуция*, т. е. всичкитѣ високи гласни (*а*, *е*, *о*) безъ ударение се изговарятъ *редуцирано* (като *ѣ*, *и*, *у*), а въ *югоизточнитѣ* говори се *редуцира* напълно само *о*, докато *а* си остава съ ясенъ гла-

сежъ и безъ ударение, а неударено *e* въ повече случаи не само че не се снишава въ *и*, както горе, ами се подига къмъ *a*, т. е. гласи като неударено *ъ*: *р^еач^е*, *заг^уб^еан*, *кл^еп^еа*, *з^еам^оата*.

3) Въ североизточнитѣ говори се пази още старото ударение, докато въ югоизточнитѣ има нѣкои отклонения. На първо мѣсто разликата докосва 1. л. сег. вр. *у свършенитѣ глаголи*, които въ югоизточнитѣ говори акцентуватъ винаги началния слогъ: да з^анеса, да ^отвора, да з^аплета и пр. Сжщо тѣй повел. накл. 2. л. ед. число: з^анеси, ^отвори, з^аплети! Такова ударение горе *нѣма*, или ако се срещне, то е сигурно пренесено отъ долу.

Тия три говорни свойства отличаватъ много хубаво североизточнитѣ говори отъ южнитѣ. Разбира се, че многото преселби въ източна България нарушаватъ тукъ-тамъ поставената разлика, но трѣбва да се знае, че каквато и отлика да приемемъ, все ще се сблъсва съ тая несгода. Работата е, да се намѣри такава класификация, при която кръстосванията да сж *по-незначителни*. Откъмъ тая страна изговорътъ на *ъ* много по-задоволява условията, отколкото членната форма.

III.

Въ отдѣлъ II (отъ стр. 10—22) Милетичъ говори за *старото население* въ североизточната областъ, т. е. излага по-на кратко сжщия въпросъ, за който говори подробно въ книжката си *Старото българско население въ североизточна България* (София, 1902. год., № 1. отъ „Българска Библиотека“, издавана отъ фондъ „Напредѣкъ“). Фактитѣ и разясненията, що ни дава Милетичъ по тоя важенъ въпросъ, какъвто е — разселението въ североизточна България, сж хубавъ приносъ къмъ нашата млада етнография, но ми се струватъ не дотамъ убедителни. Милетичъ приема, че едно време североизточна България, дето сега владѣе компактно турско население, била населена само съ българи, които отсетне турцитѣ принудително потурчили, за да си запазятъ държавата откъмъ североизточна страна. За това му свидетелстватъ нѣколкото бълг. думи и географски названия срѣдъ турското население по Тузлука и Герлово,¹⁾ както и нѣколкото черковища по тия мѣста. Тукъ-тамъ се срѣщатъ и предания за това потурчване, па дори имало и досега турски породици съ български имена. Може да е имало наистина потурчване, ала види се, че българското население, що е било принудено да приеме исляма, не ще е било толкозъ „компактно“, щомъ е изгубило тѣй скоро езика си. Защото, дето е било потурчвано компактно българско на-

¹⁾ Тия думи сж: *прѣцеп*, *кривѣца* (крива бравда), *сѣбици* (ритли), а географскитѣ названия сж: *Зайчи-байр*, *Ливада-чаирла*, *Каконун-чешмеси*, *Селище*, *Градище*, *Гушовица*, *Ганчево* и *Гърновца*.

селение, то си е запазило езика и до днесъ: помацитѣ навредъ по Българско си говорятъ и днешенъ день своя чистъ български езикъ. — Не трѣбва ли споредъ това да приемемъ по-добре *изселване* на българскиятъ елементъ изъ тия краища, а не *потурчане*? Презъ разнитѣ размирни години все тия краища биватъ засегнати, и българското население по тѣхъ се прехвърля ту въ Румъния, ту въ Русия, да търси по-безопасни живѣлища, а изпразненитѣ имъ мѣста завзиматъ околни турци или нарочно преселени анадолци. Може да е имало най-сетне и потурчване, ала то е засегнало малцина, останали тукъ-тамъ още българи, които не сж могли, по едни или по други причини, да се изселятъ. Тия сега малко българи, останали между гжсто турско население, сж могле твърде лесно да изгубятъ волно или неволно и вѣра, и езикъ. Гагазитѣ, които служатъ Милетичу тѣй сжщо за доказателство на масово потурчване въ североизточна Българтя, би могли по-скоро да свидетелстватъ противното; защото ако имаше масово и насилно потурчване по тия мѣста, гагазитѣ нѣмаше да задържатъ и до днесъ православната си вѣра. По сѣка вѣроятностъ това загадно племе си е говорило открай-време турско наречие, па ако предположимъ, че се е заселило по ония мѣста *следъ* турското нашествие, то може да бждемъ сигурни, че си е дошло тамъ съ православната вѣра и нѣма никаква генетична връзка съ българското (славянско) население по североизточна България. Трѣбва да признаемъ, че както по много други въпроси отъ нашето минало, тѣй и по етнографията на североизточна България, липсватъ конкретни исторически свидетелства, та и Милетичъ е билъ принуденъ да се задоволи съ бледи народни предания, които въ много случаи не отиватъ по-далечъ отъ 100 години; а какво е било по-преди по тия винаги размирни краища, трѣба само да предполагаме и нагаждаме.

Въ отдѣлъ III, подъ заглавие „Сегашниятъ обсегъ на о-наречие“, Милетичъ изброява редомъ по окржзи сичкитѣ села въ с.-източна България, дето владѣе о-членъ. Отъ изброяването му се вижда, че тая членна форма е разпространена много повече по североизточна България, отколкото си я знаехъ до сега; само че е навредъ изпрекжсана съ *ѣт-* или *ѣ-*говори, тѣй че не представя една цѣлокупностъ; а пѣкъ областитѣ, въ които о-членъ заима по-плѣтно и по-голѣмо пространство въ югоизточната половина на българската говорна областъ, Милетичъ и не споменува. Тѣй напр. надлъжъ по южната граница за ѣ, именно по *Чепинско*, *Разлогъ*, *Демиръ-Хисарско* и частъ отъ *Солунско*, значи сѣ области, които и по Милетичевото разграничение съставятъ *частъ отъ източното наречие*, владѣе сѣ о-членъ, та трѣбаше, споредъ дѣлидбената основа, да влѣзатъ и тѣ въ общото изброяване.

IV.

Въ отдѣлъ IV Милетичъ дава обща характеристика на източнитѣ говори и навежда 11 точки, по които иска да ги отличи отъ западнитѣ. Характеристиката е нагледъ умѣстна и оправдана, доколкото засѣга известенъ дѣлъ източни говори; наистина, сичкитѣ единайсетъ фонетични и морфологични белези, що ги навежда М., сж свойствени на източни говори, само че не сичкитѣ сж само тѣмъ присжши и не сичкитѣ заематъ цѣлата източна областъ. Подробната оценка на тѣзи 11 точки ме довежда сѣ до сжщо заключение, до каквото бѣхъ дошелъ отдавна, разгледвайки свойствата на източнобългарскитѣ говори, а именно, че освенъ ъ никакъвъ други характеренъ признакъ не може се намѣри, който би билъ свойственъ *само* на източнобългарскитѣ говори; сички други признаци освенъ ъ или минуватъ презъ ъ-товата граница, или пѣкъ не обгрѣщатъ цѣлата областъ говори, които наричаме източни. И Милетичъ, значи, е падналъ въ сжща грѣшка, въ която падна едно време Григоровичъ (Очеркъ, стр. 194), а следъ него и Иречекъ (Псп. VIII, 82—83), когато искаха да прокарватъ разлики между източнитѣ и западнитѣ наши говори. Па който и да е, ще падне въ сжща грѣшка, щомъ иска възъ основа на ъ-товата граница да прокарва и други отличителни белези между източно- и западнобългарски. Тѣй е и съ Милетичевата характеристика на източнитѣ говори: тя струва само за една часть отъ тѣхъ, а не за сичкитѣ. Нека прегледаме редомъ сичкитѣ единайсетъ точки и ще се увѣримъ.

1. Милетичъ казва, че на *сичкитѣ* източни говори е свойствено да изговарятъ ударени гласни различно отъ неударени. Тукъ ще разбираме преди сичко изговора на *високитѣ* гласни *a, e, o, y* които се забелѣзва най-добре тая разлика, макаръ че М. иска да прави разлика и въ изговора на другитѣ (низки) гласни, та споменува за нюансиранъ изговоръ и на *и* (неударено); то сж обаче подробности, които не би трѣбвало да влизатъ въ една обща характеристика. Ако останемъ само при *a, e, o*, трѣба веднага да кажемъ, че не у сичкитѣ източни говори се срѣща редуциранъ изговоръ на тия гласни. Характеристиката струва напълно само за *североизточнитѣ говори* (заедно съ балканскитѣ), и то не по цѣлиятъ имъ просторъ; защото североизточнитѣ говори, що сж разположени надлъжъ по линията за ъ, *не правятъ разлика* въ изговора на гласнитѣ. Тѣй напр. *Плѣвненскитѣ* и *Луковитскитѣ* села съ източенъ изговоръ за ъ, както и цѣла *Тетевенска околия*, послѣ сичкитѣ градовце и села по *западна Сръдна-гора*, които съставятъ часть отъ централнитѣ говори, изговарятъ гласнитѣ *безъ никаква редукция*. Вѣрвимъ ли надолу покрай границата за ъ, по Чепино, Разлогъ, Мелнишко, Де-

миръ-Хисарско, виждаме пакъ, че и тамъ гласнитѣ *a* и *e* си се изговарятъ чисто, а само *o* се редуцира въ *y*. Сжщото забелѣзваме и въ другитѣ югоизточни (родопски) говори — само съ тая разлика, че неударено *e* зима гласежъ на неударено *ъ* (= *ea*), но е още въпросъ, дали ще сме въ право да считаме този изговоръ на *e* като *ea* за редуциранъ; напротивъ, това *ea* е повече *разширено*, следов. *повишено e*, което стои по-близо до *a*-, отколкото до *ъ*-звукъ.

Откъмъ изговора на гласнитѣ (неударени) азъ различавамъ *три групи източни говори*: 1) говори съ *пълна редукция*: неударено *a* = *ъ*, *e* = *и* или '*ъ* и *o* = *y*; тѣ сж *североизточнитѣ говори* заедно съ голѣма частъ отъ *балканскитѣ*; 2) говори съ *половинъ-редукция*: *a* = *a*, *e* = *e* и *ea*, *o* = *y*; тѣ сж по-голѣмата частъ отъ *югоизточнитѣ говори*; 3) говори *безъ редукция*: *a* = *a*; *e* = *e*; *o* = *o*; тѣ сж *говоритѣ надлъжъ* по северната граница за *ъ*, т. е. говори, които съставятъ частъ отъ *централнитѣ*, или сж въ непосредствено тѣхно съседство. Споредъ това не е оправдано да смѣтаме редукцията за общо свойство на източнитѣ говори. Отъ друга страна тѣй сжщо нѣмаме право да смѣтаме това свойство като *присжщо изключително на източнитѣ говори*, защото го има и въ западни. Самъ Милетичъ споменува за редукция на *a* въ *Охридския* говоръ, но освенъ тамъ редуциранъ изговоръ е свойственъ и на *говоритѣ по Воденско, Кукушко, Гевгелийско и западно Солунско*, дето се редуцира не само *a*, но и другитѣ високи гласни — *o* и *e*, както може да се види отъ *обнародванитѣ материали* изъ тия мѣста въ Мсб. II. 110—111; III. 122—128; IV. 114—120 и пр., както и въ студията на *Мирчева* за *Кукушко-воденския* говоръ, Мсб. XVIII. 429—430.

А откъде тоя редуциранъ изговоръ въ източнитѣ говори? Милетичъ (както *Облакъ* и *Калина*) го обяснява съ ранното изчезване на стария *квантитетъ* въ *източнобългарски*. Може и тѣй да е, ала не ни се *привеждатъ* никакви доказателства, отъ които да се види, че *източнитѣ говори* сж *изгубили* по-рано стария *квантитетъ* отъ *западнитѣ*. Имайки предъ видъ *разнитѣ македонски говори* съ *опредѣлено, едносрично ударение*, за развитието на което се иска сигурно повече време, отколкото за *изчезването на единъ квантитетъ*, азъ бихъ рекълъ, че именно *западнитѣ наши говори*, и то *югозападнитѣ*, ще сж *изгубили* по-напредъ това *акцентно свойство*, а не *източнитѣ*. А пъкъ менъ ми се струва *изобщо* *недостатъчно* обяснението на *източнобългарската редукция* само възъ основа на *квантитета* и *ударението*; мисля, че би по-право било да се земе други по-основенъ и по-вѣроятенъ *факторъ* за обяснение на *редукцията* въ *българскитѣ говори*, *факторъ*, който навѣрно е *предизвикалъ* и *изчезването на квантитета*; а тоя *факторъ* е *хлабавиятъ* и *бързъ говоръ*: *независимо* отъ

сѣки квантитетъ и ударение въ сички български говори, били тѣ източни или западни, въ които има редукия, забелѣзваме и *бързо говорене* и наопаки, въ ония говори, дето нѣма редукии, владѣе *по-умѣренъ* или даже *бавенъ изговоръ*. Като захванемъ отъ североизточнитѣ говори, дето редукията е най-голѣма и свѣршимъ съ охридскитѣ, навредъ ще забележимъ де по̀вече де по-малко енергиченъ изговоръ на ударенитѣ гласни, докато неударенитѣ се артикулиратъ по̀хлабаво, а сжщевременно и самитѣ думи се изговарятъ по-бързо. Тѣй е въ *Воденския*, тѣй е въ *Кукушкия*, тѣй е въ *сичкитѣ западни говори*, дето има редукия. Наопаки пъкъ, онѣзи източни говори, дето изговорътъ е по-бавенъ, както що е въ Родопитѣ, Срѣдна-гора и Разлогъ, нѣма и редукия, или я има въ неразвита мѣра.

А пъкъ дето *ударенитѣ гласни* запазватъ чистия си изговоръ по източно-български, нѣма защо да се чудимъ и да му търсимъ обяснение въ *някогашната дължина на ударенитѣ срички*, както приема Милетичъ (стр. 37); съвсемъ естествено е, ударени гласни да пазятъ сжщинския си гласежъ, та дори и да го изясняватъ, ако е билъ тъменъ — както що става напр. съ *ъ* и *ь*, които *подъ ударение* минаватъ въ ясни гласни *о* и *е* още въ старобългарски; излишно е тогава да се прибѣгва къмъ предположение, което се противи на общославянския акцентенъ принципъ, споредъ който *ударени гласни не могатъ да бждатъ дълги*. А че въ Еркекия говоръ сега имало ударени дължини, то е съвсемъ ново явление, което нѣма нищо общо съ старитѣ акцентни свойства на български езикъ, а е настало дълго време следъ като Еркекия говоръ се простилъ вече съ сжщинския си квантитетъ. То е новъ, да го кажемъ, модеренъ квантитетъ, който не иде веднага следъ стария, нито произлиза отъ него, а напротивъ стои съ него въ контрастъ. Такъвъ модеренъ квантитетъ се срѣща и у други славянски езици (словенски и руски), а е свойственъ и на модерни европейски езици, както напр. на френски и нѣмски, дето *дълги гласни сж тѣрпими само подъ ударение*. Ето защо Еркекиятъ „квантитетъ“ не може и не бива да служи за обяснение на свойства, които сж на сигуръ по-стари отъ него.

2. Второ характерно свойство на източнитѣ говори споредъ Мисетича е изговорътъ на *ж* (неударено) като *з*. И това свойство не е общо на сичкитѣ източни говори, защото юго-източнитѣ области, както и нѣкои срѣдногорски мѣстности, показватъ ясенъ гласежъ на *ж* въ неударени срички, или поне такъвъ, какъвто е гласежътъ на неударено *а*; тѣй напр. въ сичкитѣ родопски говори, дето ударено *ж* може да има разни изговори, срѣщаме за него въ неударени срички винаги чисто или поне съвсемъ близу до чисто *а*; тѣй поне свидетелствуватъ сичкитѣ до сега познати материали отъ Родо-

питѣ, па тѣй сѣмъ се увѣрилъ и азъ самъ, наблюдавайки лично тия говори. Ако пѣкъ земемъ предъ видъ само североизточнитѣ говори, напр. *о*-наречие, и тамъ неударено *ж* се не различава никакъ отъ неударено *а*, само че гласежътъ и на дветѣ гласни безъ ударение е сравнително по-тъменъ, отколкото въ родопскитѣ говори; но за особенъ гласежъ на *ж* въ неударени срички не може да става дума. Характеристиката върху изговора на *ж* би била по-вѣрна, ако се основѣше напросто върху първата точка, именно *върху разликата помежду ударенъ и неударенъ изговоръ* въ източнобългарскитѣ говори, и тогава би гласѣла малко иначе, именно тѣй: *общо свойство на източнитѣ говори е да изговарятъ неударено ж различно и то по-ясно отъ ударено*. И наистина, съ изключение на нѣкои говори близко до границата за *ъ*, сичкитѣ други правятъ по-голямъ или по-малка разлика между ударено и неударено *ж*; тѣй напр. въ североизточнитѣ говори ударено *ж* гласи като *ъ*, а неударено — като *ъ* (по-ясно *ъ*); въ югоизточнитѣ (родопски) говори ударено *ж* гласи де като *о^а*, де като *ъ^а*, де пѣкъ като *ô* (Чепино), ала неударено *ж* има гласежъ на обикновено *а*. По тетевенски (и еркечки) ударено *ж* има изговоръ на *ê* (= *ä* споредъ Милетича), ала неударено е равно пакъ на *а*. Само единъ източенъ говоръ прави изключение, и то за чудо оня говоръ, който инакъ не познава тъмни гласни въ ударени срички, именно пирдопския; тамъ пѣкъ наопаки ударено *ж* е равно на *а*, а пѣкъ неударено гласи като *ъ* (дълбоко) — вж. *М. Ивановъ, Прикосъ* и пр. Псп. XLVI. 539; тѣй че въ сжщностъ характеристиката на Милетича споредъ неударено *ж* = *ъ* прилѣга най-хубаво за *пирдопския* и нему подобни говори, защото именно тамъ неударено *ж* гласи като *ъ*, докато въ сички други източни говори то е сѣ по-ясно и се доближава до *а*. Значи, характеристиката споредъ неударено *ж* не може да бѣде приемлива, понеже засѣга само една твърде малка частъ източни говори.

3. Като третя характеристична черта на източнитѣ говори служи *М-чу* изговорътъ на *ъ*: „Въ източнитѣ говори (съ изключение на членната форма *о*) *ъ* гласи като повече или по-малко тъмно *ъ*, а не минува въ *о*, както въ западнитѣ говори“. Тази характеристика е сравнително най-оправдана, защото наистина струва за голѣма частъ източни говори, ала не пакъ за сички, защото въ източнитѣ централни говори (Пирдопъ, Коприщица, Панагюрище и Разлогъ), както и по Мелнишко, Неврокопско, Демиръ-Хисарско и Солунско замѣнатата на *ъ* съ *о* е сѣвсемъ обикновена. Тѣй напр. отъ Пирдопъ срѣщамъ: *воф* росно ливаде, *воф* алишта, *воф* градска чаршиа, Мсб. III., 39—40; *воведе*, *восчуди* са, *возглаве*, Псп. XV., 438. Отъ Панагюрище: *вос* кон стои, *возглаве*, *восчудил* се, *вов* Небол града, Мсб. III., 66—68; даже и *врос* мене (врѣз мене), Мсб. XIII., 212. А въ Разлогъ е обикновено правило, щото *ъ*

въ затворена сричка да се изяснява въ *o* (безъ ударение *y*): *зол, сон, ваток, песок, петок, дубитук, тешук, вус, сус, фуф* (във), *какѡф* (по лични наблюдения); *вѡзрас, собираа се*, да те *сугласаа, малок, зѡлва, четвѣрток, венѡк, свекур*, — Мсб. V., 36. Даже и въ *Шуменъ* казватъ: *какѡв, такѡв, дубитук, сѣмичук, инничук, дето у* е очевидно отъ суфиксно *ѣ*, а и самъ Милетичъ навежда отъ шуменски села: *четвѣрток, пѣток, мѡмок* (стр. 71). — И наопаки, не въ сички западни говори пѣкъ ероветѣ се вокализиратъ; защото въ голѣма частъ на *северозападаа България* тази вокализация не е още прокарана; тѣй напр. независимо отъ *ч-ѣ*-наречие, дето и двата ера сж изравнени въ единъ и сѣщи тѣмень гласежъ, *ѣ* се изговаря като *ѡ* доколкото сѣмъ забелѣзалъ, навредъ по Плѣвненско, Раховско и Ломско, а за Видинско срв. *П. Гжбевъ, По говора въ градъ Видинъ*, Мсб. XIX., 5.

4. Четвѣрта характеристична черта на източнитѣ говори споредъ М. е и тая, че у тѣхъ *л* съвпада съ *ж*: „Nur im Ostbutgarischen kommen Fälle von einstigem Zusammenfallen von *л* und *ѣ*“ (стр. 38). И това свойство не може да служи за отлика на източнитѣ говори предъ западнитѣ, защото нито е само тѣмъ присжщо, нито пѣкъ го срѣщаме у сичкитѣ източни говори. Милетичъ е изпусналъ изъ очи огромна частъ западни говори, които еднакво сж изравнили гласежа на *л* съ *ж* и то въ сѣщи случаи, както и източнитѣ говори, т. е. следъ *ж, ш* и *ј*. Тая замѣна си следва като непосредствено продължение отъ източнитѣ говори къмъ западъ по цѣлата линия за *ѣ*, та и не можемъ да кажемъ дори, че иде отъ изтокъ. Горе на северъ по Плѣвненско, Орханийско и Врачанско еднакво се срѣща *жѣтва* и *жатва, жѣденъ* и *жаденъ* — споредъ какѣвто изговоръ владѣе за *ж*; това се продължава къмъ северозападъ по Ломско и Видинско и къмъ югозападъ по Самоковско, Дупнишко и Кюстендилско. Отъ Кюстендилско на югъ до Солунско се пресича това свойство, за да захване изново по Велешко, Прилѣпско, Битоляско, Охридско и Дебѣрско, ала като че само при *ј*, а не и при *ж-ш*; тѣй че по тия мѣста споредъ изговора пакъ на *ж* срѣщаме: *язик, ячмен ячит (язитѣ)* — най-разпространено по срѣдна Македония, *язик, ячмен, ячит* — въ Охридско и *язик, ячмен, ячит* — по Дебѣрско. Чудно, какъ е изумилъ М. това свойство на западнитѣ говори, когато и самъ говори за него въ статията си *Книжнината и езикѣтъ на банатскитѣ българии* (Мсб. XVI—XVII, 412) и навежда примѣри за *л=лѣ, ла, ла* отъ толкова разни и далечни краища на западно Българско, както шо сж: *Кюстендилъ, Дупница, Шипѣ, Охридъ, Ръсенъ, Прилѣпъ и Дебѣръ*. На югъ отъ Битоля по Костурско и Леринско, по Воденско и Кукушко изчезва сѣвсемъ тая замѣна между *л* и *ж*, за да се появи пакъ въ Демиръ-Хисарско, отдето преминува въ Разложко. — А въ областъта на източнитѣ

говори не владѣе такава еднообразие откъмъ тая страна както би предполагалъ нѣкой. Най-последователни откъмъ тая страна сж *родопскитѣ* и нѣкои тѣмъ съседни говори, докато у другитѣ — речената замѣна е де повече, де помалко ограничена; тѣй напримѣръ у сръдногорскитѣ, както и въ повечето балкански говори замѣната се срѣща само при *ж-ш*: жѣден, шѣпа, шѣтам, жѣтва или жаден, шапа, шатам, жатва, но при *ј* (въ предисловие) стои винаги *е*: етрѣва, ечмик, ечи, приел; сжщо такава замѣна срѣщаме и на срещуположната страна въ Т. Сейменъ, Къзълъ-Агачъ [Елхово] и пр. Но има говори въ източна България, дето ъ винаги е равно на *е* (подъ ударение), т. е. като че тѣхъ не е засегнала сръднобългарската замѣна между ъ и ж следъ шушкови и *ј*; по шуменски (споредъ К. Минчевъ) имаме: жѣдна, жѣтва, шѣпа, шѣтам (жѣдна, шѣпа и пр. сж по-нови); по Свищовски (споредъ Цанковата граматика): жѣден, жѣдус, жѣдувам, жѣтва, жѣлу (жалло), шѣпъ, шѣтам, јѣдър, језик, егѣрва, ечемик, а и въ Търново покрай шѣтам, шѣпа има жѣтва, жѣден (П. Гжбевъ, Мсб. XIII. 447). Ако нѣмаше и въ Сливенъ изговоръ шѣпа, шѣтам, жѣтва и пр., бихъ казалъ, че този изговоръ е свойственъ само на нѣкогашното *о*-наречие. Както и да е, характеристиката споредъ замѣната на юсоветѣ не струва за източнитѣ говори, защото сами тѣ говорятъ противъ нея. — Ето какъ си представямъ картината на източнитѣ говори откъмъ *юсовата* замѣна: въ източно Българско имаме голѣмъ обсегъ говори — именно родопскитѣ и ония, що сж повлияни отъ тѣхъ (Батакъ, Пещера, Конушъ и павликанскитѣ говори) — дето срѣщаме *пълно изравнение* между ж и ъ, независимо отъ положението на тия гласни. Около Родопитѣ се редятъ дружитѣ източни говори тѣй, че откъмъ северозападъ (Сръдна Гора и Балкана) и югоизтокъ (Одринско) се допиратъ до тѣхъ говори, въ които речената (сръднобългарска) замѣна е прокарана *само наполовина* (т. е. само следъ *ж* и *ш*), а пкъ откъмъ югозападъ (Солунско) и североизтокъ (Сливенъ, Шуменъ) се допиратъ говори, дето *липсува тая замѣна съвсемъ*. Споредъ това *сръдногорскитѣ* и *балкански* говори заедно съ продължението имъ къмъ северозападъ по Орханийско и Врнчанско репрезентиратъ [!] *сръднобългарската носова замѣна ж за ъ* (следъ *ж-ш*); а пкъ ония говори въ югозападна и североизточна посока отъ Родопитѣ, въ които срѣщаме изговоръ *же, ше, је* намѣсто *жа, ша, ја*, репрезентиратъ [!] *старобългарската редакция*, дето *нѣма юсова замѣна*. Ако предположимъ сега, че положението на българскитѣ говори единъ къмъ други е и днесъ такава, каквото е било преди осемъ вѣка, можемъ каза, че сръднобългарскитѣ вокализъмъ откъмъ тая страна е въ сжщностъ не историческо развитие на старобългарския, а вокализъмъ на особено, по това си свойство независимо отъ старобългарски езикъ наречие, което

следъ XII. вѣкъ се въвежда въ общобългарски книжовенъ езикъ. Вж. Мсб. XVIII., 393 и сл.

5. Като петя характеристика на източнитѣ говори М. приема *редуцираниятъ изговоръ* на неударено *e*: „*Alle ostbulgarischen Mundarten kennen den besonderen, durch Umlaut entstandenen palatalen schwachdumpfen e-Laut, welchen ich mit e bezeichne. Ein solcher Laut ist dem westbulgarischen Vocalismus fremd*“. — Истина е, че въ западнитѣ говори нѣма това редуцирано *e* = 'ѣ, или го има въ незначителна мѣра, ала не е право да го приписваме като общо свойство на сичкитѣ източни говори; защото много отъ тѣхъ го нѣматъ. Тѣй напр. въ сръдногорскитѣ (централни) говори, както и въ разложкитѣ не само сѣко *e* си е пакъ *e*, ами и сѣко неудавено *ѣ* получава тѣй сѣщо изговоръ на ясно *e*. Но освенъ тѣхъ ясно неударено *e* се срѣща и по Плъвненско, Ловчанско (западнитѣ села), Тетевенско, Пазарджишко. Овчехълмско, Хаджи-Елеско [Борисовградско], Неврокопско, Мелнишко, Демир-Хисарско, Сѣрско, Драмско и Одринско.

6. „На сичкитѣ източни говори, съ изключение на Ахър-Челеби, е свойственъ прегласътъ на 'а въ *e*“, казва Милетичъ. И тая характеристика не отговаря на истината, защото *много източни говори не познаватъ* тоя прегласъ. Понеже и самъ Милетичъ привежда речения прегласъ въ аналогия съ прегласа на *ѣ*, то и споредъ него би следвало, *югоизточнитѣ говори* да не познаватъ тоя прегласъ. И наистина е тѣй; сичкитѣ родопски говори съ изключение на помацитѣ по Рупчосъ и Ахър-Челеби, дето изобщо 'а е изцѣло или наполовина прегласено, сичкитѣ говори по Драмско, Сѣрско, Неврокопско, Разложко и Мелнишко, па и оттатъкъ Родопитѣ сичкитѣ говори по Одринско, които не познаватъ редуциранъ изговоръ на гласна *ѣ*, запазватъ и етимологичния гласежъ на 'а и въ нѣкои североизточни говори (по Сръдна-гора, Тетевенско и Плъвненско), азъ бихъ рекълъ, че това свойство би служило за хубава отлика на югоизточнитѣ отъ североизточнитѣ говори. Сръдногорскитѣ говори впрочемъ държатъ сръда, защото у тѣхъ *a* само следъ *j* и *ч* преглася, докато следъ *ж* и *ш* си остава (Стоене, чеши, но: жаби, шапки, Божане). Подобенъ прегласъ на *a*, особено следъ *j* и *ч*, е свойственъ и на *западни говори*; тѣй напр. по Солунско и Кукушко е обикновенъ изговоръ: *езе* (язе), *еде*, *венѣ* намѣсто *ехнѣ* (яхна), *овчере*, *силена*, *чеша*, *если*, *еѣца*, *кскушене* и пр. вж. Мсб. II. 110 (бележка отъ К. Шапкарова), и Д. Мирчевъ, Бележки по Кукушко-воденския говоръ, Мсб. XVIII., 442). Значи и туй фонетично свойство на източнитѣ говори нѣма право да бжде ни дѣлидбенъ признакъ помежду имъ, ни отличителенъ белегъ предъ западнитѣ говори.

7. „Източно-българският консонантизъм се отличава изобщо съ *по-голяма палаталност* отъ западно-българския“. И тая характеристика е предложена безъ достатъчно основание. Истина е, че много източни говори пазятъ още старата мекостъ на съгласнитѣ, а нѣкои отъ тѣхъ дори сж произвели нови к'-г' отъ меки д'-т' *зек', пѣк', виг'ѣх, г'аду* — намѣсто *зет', пѣт', вид'ѣх, д'аду*), ала и много западни — особено *северозападни* говори, тѣй сжщо не сж изгубили това свойство, па сж развили даже и тѣ отъ своя страна нови палатални съгласни.

Ако М. има предъ видъ новитѣ к'-г' отъ меки д'-т' (каквито сж *зек', пѣк'* и пр.) и палаталниятъ изговоръ на съгласни предъ ъ отъ неударено и редуцирано е, доста разпространенъ въ източнитѣ области, то пѣкъ не трѣба да се забравя, че и въ западна България има тѣй сжщо развити не само нови к'-г', ами и нови л'-њ, каквито въ източна *нѣма*, или ги има въ твърде ограничена мѣра; изговоръ: *цвек'е, брак'а, трек'и, прѣк'е, мрѣк'е* (= *мрътие*, Врачанско), *ливаг'е, повог'е* (поводнѣ),¹⁾ *брање, сирење, прѣстење, зеље, огрље, бивоље, њего, њива* и пр. тѣй сжщо пада въ очи на единъ източенъ българинъ, както *греб'ѣн, пеп'ѣл, дев'ѣр, пам'ѣт, реп'ѣй* — ще е необикновено мекъ изговоръ за единъ западенъ. Значи, ако искаме възъ основа на консонантска палатализация да прокарваме разлика между източно- и западно-български, ще трѣба да сравняваме случаетѣ не *количествено*, а *качествено*, като изтъкнемъ при това особената, *слѣна палаталност* у северозападнитѣ говори (л', њ) предъ *раздѣлната* у източнитѣ (л', н').

8. Осмата характеристика основава М. върху *шт-жд*. Признавамъ, че тоя признакъ самъ по себе си е много важенъ и твърде сгоденъ за дѣлидбена основа, ала не по тая граница и за две наречия само, а за цѣлокупния български езикъ, както го и наистина употрѣбихъ при класификацията на българскитѣ говори (Мсб. XVIII., 398—425). Ала да отдѣляшъ източнитѣ говори отъ западнитѣ споредъ *шт-жд*, значи да изпуснешъ изъ очи хубава половина отъ западнитѣ говори, на които *шт-жд* е тѣй сжщо свойственъ изговоръ, както и на източнитѣ. Защото *шт-жд* се говори не въ малко мѣста по западно Българско, говори се именно, въ следнитѣ околии: *Плѣвненска, Орѣховска, Бѣлослатинска, Ломска, Видинска, Кулска, Врачанска, Кутловишка [Фердинандска], Берковска* (източна половина), *Луковитска, Орханейска, Новоселска, Софийска, Ихтиманска, Самоковска, Дупнишка, Радомирска, Кюстендилска, Горно-Джумайска, Пехчево, Петричко, Кукушко*, частъ отъ *Воденско, Кайларско, Леринско, Костурско, Пре-*

¹⁾ А тукъ-тамъ и: *пак', зек', лакок'*, (по Етрополе, Врачанско и Кулско).

спанско, Ръсенско, Охридско, Стружко и частъ отъ Дебърско. Тия мѣста сега въ които редовната замѣна за *tj-dj* си е *шт-жд*, изговаряно тѣй или иначе — обиматъ по просторъ и по население, ако не повече, то на сигуръ толкова, колкото дветѣ други наречия въ западно Българско (*к'-г'* и *ч-ц*) зети заедно, затова не е право да се занемарватъ за воля на една въ сжщностъ непотрѣбна характеристика. За разпредѣлението на българскитѣ говори споредъ *tj-dj* вж. приложената къмъ статията ми въ Мсб. XIX. диалектна скица.

9. Като девета характерна черта на източнитѣ говори служи Милетичу глаголната форма за 1. л. ед. ч. сег. време, която въ източнитѣ говори запазва старото *ж*, а въ западни-свърша на *м*. Тукъ преди сичко трѣба по-точно да се опредѣли, за кои глаголи е дума, защото у глаголитѣ на *ам* както на изтокъ, тѣй и на западъ старото *ж* е замѣнено съ *ам*: *гледам*, *пита́м* — безъ разлика. Разлика има само у първитѣ две спрежения, у които формата за 1. л. ед. ч. сег. вр. свърша наистина въ повече източни говори на *гласна*, докато въ повече западни говори сжщата форма свърша на *свгласна* (*м*). Ала тукъ кръстосванията сж много повече, отколкото си ги е мислил, може би, Милетичъ. Защото окончание *м* за речената форма се срѣща на изтокъ не токо „частично въ нѣколко рупски говори“, както казва Милетичъ (стр. 40), а е свойствено и на много други източни говори изцѣло и частично. Тѣй освенъ по рупскитѣ или тѣсно родопски говори (*Ахър-Челеби*, *Рупчосъ*), *м* като характеристика на 1. л. ед. сег. по I и II. спр. се срѣща още: въ *Неврокопско* (Шапк. 8—9, 377. Мсб. XV. 53 крит.), *Драмско* (Мсб. VIII. 32), *Демир-Хисарско* (Мсб. VII. 99), *Солунско* (*Градоборъ*, Мсб. IV, 188—9, *Киречкой* — наполовина — вж. *Rad* 145, *Jezik* и *Kereckom* и пр. отъ Вукчевића, стр. 145, 153 и сл.). Но много повече сж говоритѣ на западъ *безъ м* за тая форма: източно *Софийско* (Мсб. I. 19., II. 97, Ил. Сб. 91), *Орѣховско* (Жива Старина II. 130), *Кулско* (Жив. Ст. II. 129, Мсб. I. 39), *Чепино* (Мсб. XII. 221), *Дупнишко* (Мсб. IX. 18), *Врачанско*, *Орханійско*, *Новоселска*, *Ихтиманско*, *Самоковско*, *Малешево*, *Тиквешъ*, *Мориово*, *Велешко* (Мсб. II. 214, III. 217), *Костурско* (Мсб. II. 216, Солунски кн. I. 34, II. 49), *Леринско* (Мсб. II. 201, III. 154, 184), *Дебърско*, *Кичевско* (Мсб. II. 186: *науца*, *доида*, *зема* и пр.). Това разширено употрѣбение на *а* за речената глаголна форма въ толкова западни говори ѝ отнима правото да бжде характеренъ признакъ само на източнитѣ говори.

10. „Сички източни говори познаватъ кратката инфинитивна форма (*да-штъ*, *недей вика*)“. Тукъ М. не казва изрично, че тая форма не е позната и въ западнитѣ говори, но тѣй би трѣбало да се разбира, щомъ речената форма се приема като характерна черта на източнитѣ говори. Не съмъ още провѣрилъ, дали *сичкитѣ* източни говори познаватъ тая фор-

ма, но което знамъ насигуръ, то е, че въ северо-западнитѣ краища (както у *шт-жд-*, тъй и у *ч-ц-*наречие) тя е тъкмо тъй употребителна, както и на изтокъ. Само въ югозападна България, именно у *к'- г'-*наречие, тя е непозната.

11. „Като единъ отъ най-важнитѣ характерни признаци на източнобългарскитѣ говори трѣба да се изтъкне *тѣхното ударение*, което се отличава главно съ *по-голъма старинностъ* отъ разнитѣ акцентни системи въ западнитѣ говори“. И тукъ Милетичъ е ималъ предъ видъ само една сравнително по-малка частъ западни говори съ нова акцентовка, именно *югозападнитѣ* (македонски) говори, и само тѣхъ сравнявалъ съ източнитѣ, а забравилъ, че на западъ отъ границата за *ъ* има цѣли групи говори, дето ударението е също тъй *старинско*, както е и източното — ако не и по-старинско: цѣла *северо-западна България*, заедно съ цѣлото *ч-ц-нарѣчие*, *сичкитѣ централни говори* на изтокъ отъ линия *Радомиръ, Кюстендилъ и Радовишъ*, *сичкитѣ югозападни говори* на изтокъ отъ *Струмица*, иматъ сѣ *неопредѣлено, разнорично*, — или ако щете „*източнобългарско*“ ударение; а то е внушителенъ просторъ, за да бжде занемаренъ при характеристиката на българскитѣ говори. За разпредѣлението на български езикъ *по ударение* вж. у мене Мсб. XIX, 5—51, и приложената къмъ статията ми карта.

И тъй сичкитѣ единайсетъ отличителни признаци, що ги навежда Милетичъ, за да характеризира източнитѣ говори предъ западнитѣ, иматъ своитѣ важни недостатѣци, т. е. сичкитѣ *се кръстосватъ*, за това не могатъ да служатъ за целта си. Тѣ сж подобрани имайки предъ очи, тъй да речемъ, само *ядката* на източното наречие и на първи погледъ биха примамили човѣка, ако не вникне по-дълбоко въ цѣлокупното разположение на българскитѣ говори и тѣхното отношение единъ къмъ други.

И съвсемъ естествено е, да нѣма друга разлика между дветѣ половини български говори освенъ *ъ*. Защото прегласениятъ изговоръ за *ъ* е *чуждо явление* за български езикъ; той иде отъ западъ като една вълна, която въ дължината си залива нейде *разни говори*, нейде пѣкъ пресича надве едни и същи говори, които по нищо друго не можешъ различи.

V.

Въ отдѣлъ V. Милетичъ разгледва *източнобългарското ударение*. Съвсемъ право е, що казва на стр. 41., че общиятъ изговора или *тонъ* на *ударенитѣ* гласни е въ изб. много по-силенъ наспротивъ *неударенитѣ*, ала не знамъ, защо изключва отъ това правило *Ахъръ-челиби*, когато и тамъ владѣе съща гласоударна сила. Освенъ това и тукъ би трѣбало да се прави разлика между *яснозвучни* и *тъмnozвучни* източни

говори, та ако се обяснява източнобългарската редукция на *a* въ *ъ*, *o* въ *у* и *e* въ *и* въз основа на *силна гласоударност* (стр. 41—42), да се каже, че това струва за *по-далечнитъ североизточни говори*, а не за сичкитъ. Но азъ не бихъ обяснявалъ по тоя начинъ източнобългарския редуциранъ изговоръ на високитъ неударени гласни; защото акцентната сила въ *Пирдопско, Разложко, Тетевенско* — па и въ много западни говори, не е по-малка, а пъкъ редукция на гласнитъ въ реченитъ говори *не става*. Както казахъ и по горе, другъ единъ факторъ би обяснилъ по-добре тая редукция, а той е — *бърза артикулация* у по-източнитъ българи предъ по-западнитъ. Тоя факторъ ще обясни тъй сжщо, защо въ сръбски при не по-слаба гласоударностъ *няма* редукция, а защо въ *словенски* при сравнително по-силна гласоударностъ *има пакъ редукция*.

Следъ това Милетичъ повтаря пакъ изказаната и по-преди погрѣшна мисълъ, че източнобългарското ударение било ужъ по-старинско отъ западнобългарското; а отъ обясненията му се вижда, че той има предъ видъ наистина само *югозападнитъ български говори*, а не и *северозападнитъ*, защото споменува само за *македонскитъ акцентни системи* (стр. 43).

На сжщата страница се твърди, че ужъ ударението въ източнобългарски съ *незначителни изключения* било запазено *еднакво у сичкитъ говори*, та източнобългарското наречие представя, каже, наистина едно диалектно цѣло. Не знамъ, какъ си е мислилъ г. М. тия „незначителни изключения“ отъ общото източнобългарско ударение, но доколкото ми сж познати източнобългарскитъ говори откъмъ акцентна страна, бихъ рекълъ, че каквото право имаме да дѣлимъ тия говори споредъ *членната форма* напр., такова сжщо право бихме имали да ги дѣлимъ и въз основа на акцентнитъ разлики, що забелѣзваме помежду имъ, и които не сж тъй незначителни. Ако въ едни говори срѣщаме напр. ударение *млада, старà, новà* и пр., а у други постоянно *млада, старà, новà* — то е вече значителна разлика, защото виждаме прокарана известна система; па тъй сжщо не би трѣбало да се занемарва акцентната разлика у *глаголитъ*, дето се забелѣзва още по-строго прокарана система. Срв. отъ една страна: *донесй, отвори, прескочй* — срещу: *дòнеси, отвори, прèскочи*; да *направа*, да *прèскоча*, да *наплета* наспротивъ: да *направа*, да *прескòча*, да *наплетà*; *молйх, молй, молйхме, молйхте, молйха* — наспротивъ: *мòлих, мòли, мòлихме, мòлихте, мòлиха*. Споредъ тая разлика имаме пълно право да говоримъ, ако не за повече, то сигуръ за *две* акцентни групи въ източнобългарски, а то вече разваля онова акцентно единство на източнитъ говори, каквото желае да поддържа Милетичъ.

Следъ това следва единъ прегледъ на ударението по отдѣлни думи и форми. Милетичъ раздѣля предварително думитѣ на *две главни групи*: думи съ *подвижно* ударение и думи съ *неподвижно* ударение. Тая группировка е твърде умѣстна, ала по-нататъшното разгледване на отдѣлнитѣ случаи страда отъ неточностъ и непълнота. Излизайки отъ криво предположение, че източнитѣ говори иматъ *еднакво* ударение (срв. стр. 44, точка 3.), Милетичъ и не казва, отъ кои източни говори черпи материалъ за акцентната си систематизация, понеже приема, че примѣритѣ му струватъ за цѣлото източнобългарско наречие.¹⁾ Отъ даннитѣ му обаче виждамъ, че той се води повечето отъ *книжовнобългарското ударение*, което отговаря най-много на *североизточнитѣ балкански и дунавски говори* по *Търновско, Габровско, Ловчанско, Троянско, Севлиево* и пр. Но често пѣти примѣритѣ му се не съобразяватъ съ реченитѣ говори и тогава не знаешъ, отде ги е зималъ и защо ги счита и тѣхъ за общи. Нека проследимъ редомъ ударението у разнитѣ групи думи и форми, както ги намираме изложени у Милетича на стр. 47—60 и да видимъ, доколко вѣрно сж представени тѣ.

Милетичъ захваща съ едносложнитѣ съществителни м. родъ и ги дѣли, споредъ както имъ се движи ударението въ членната форма и въ множ. число, на *три* акцентни групи: 1) *син-синѣт-синовѣ*, 2) *гроб-грѣбѣт-гробовѣ*, 3) *поп-пѣпѣт-пѣповѣ*; първата група се съгласява съ литературното ударение, ала се не срѣща съ ударението на много иначе сѣщи източни говори; а понеже М. нищо не казва за това, имамъ право да предполагамъ, че той не прави никакви изключения, смѣта, значи, това ударение за общо на сичкитѣ източни говори, което не е право; защото, ако въ повече североизточни говори е наистина такава, каквото го излага М., то въ *южни* (родопски) говори, даже и въ доста северни говори (Шуменъ, Коприщица) наведенитѣ у М. думи по първа група акцентуватъ въ мн. ч. нѣ крайната, а коренната сричка, не *градовѣ*, *ледовѣ*, *гласовѣ*, *класовѣ* и пр., а *градове*, *ледове*, *гласове*, *класове*. Втората група, въ която сж наведени само четири думи: *гроб*, *хл'аб*, *праг* и *бой*, е *погрѣшна* и *излишна*; такава акцентна схема ($\underset{\cdot}{\text{с}} | \underset{\cdot}{\text{с}} \_ | \_ \_ \_$) *нѣма* въ източнобългарски, защото *гроб* не акцентува *гробовѣ* — а *гробове* — следователно пада въ третя група, а пѣкъ *бой* акцентува по *първа* група: *бой*, *бойѣт*, *бойовѣ*. Колкото пѣкъ за *хл'аб* и *праг*, тѣ акцентуватъ въ мн. ч. *хл'абове*, *прагове*, следователно трѣбаше за тѣхъ да се предвиди *особена група*, каквато не

¹⁾ Въ уводнитѣ си думи къмъ отдѣла за ударението (стр. 45—46) казва: „Ще изложа въ главни черти източнобългарското ударение, което владѣе сега въ *сичкитѣ източнобългарски говори*, безъ да се обзираамъ локални отклонения, които ще бждатъ на особено споменати“.

намирамъ у Милетича; а такива сжществителни едносложни съ ударение *хл'абѣт*, *хл'абове* има доста: *бѣрѣт* — *бѣрове*, *брѣдове*, *брѣйове*, *бр'усове*, *вл'акове*, *влѣгове*, *грѣздове*, *змѣйове*, *клѣнове*, *кл'йнове*, *кмѣтове*, *крѣгове*, *крѣсто**ве*, *к'упове*, *лѣсто**ве*, *лѣшове*, *л'йстове*, *сѣйове*, *с'ърпове*, *ст'ъркове*, *тр'апове*, *х'ър**то**ве*, *чѣпове*, *ч'йнове*, *шт'йто**ве*. Може да ги е смѣталъ г. М. за думи съ неподвижно ударение, ала и въ отдѣла за такива думи не споменува нищо за тѣхъ.

Право е, що казва М., че старитѣ падежни форми акцентуватъ обикновено предпоследната сричка въ източнобългарски, обаче не трѣбаше да изключва дума *свекър*, която ужъ акцентувала — *свекр'а*; защото, ако има наистина такава ударение, то ще е съвсемъ уединено, та и не би заслужвало да се споменува, когато иначе много по-разпространени акцентни свойщини се минуватъ безъ никакъвъ поменъ. Думата *свекър*, доколкото ми е познато, не прави изключение въ обикновенитѣ източни горори, а и тя, наравно съ другитѣ родственни имена съ подвижно ударение (*мъж*, *син*) прехвърля тона върху личнитѣ мѣстоимения: *свекър-й*, *свекра-си*, а кога е безъ тѣхъ, акцентува *свѣкра*, а не *свекр'а*. Тѣй акцентува даже и *дѣвер*: *дѣвер-й* на довелъ, не познала *дѣвера-си* (Ловечъ). Ударение *свекр'а* срещнахъ въ материалитѣ на Милетича, отъ *Шуменско* (*свекр'а-си*), дѣто има и *син'а-си* (280) — навѣрно аналогия по членната форма, та предполагамъ даже, че тѣ сж били изговорени съ тъменъ изгласъ: *свекр'ъ*, *син'ъ*!

Говорейки за двусложнитѣ сжщ. ж. р. на *а* (стр. 49), М. казва, че пазятъ ударението си въ мн. ч. върху сжщата сричка, на която стои въ единствено. И туй правило не струва за цѣлото източно наречие, защото му противуречатъ *родопскитѣ говори*, дѣто ударението въ мн. ч. се отмѣта върху коренната сричка у двусложнитѣ сжщ. ж. р. съ крайно ударение: *жен'а* — *жен'и*, *сестр'а* — *сестри*, *сълз'а* — *сълзи*, *свин'а* — *свин'и*, *коз'а* — *кози* и пр. Това струва и за *шуменския говоръ* (за който впрочемъ се говори на стр. 61), па и за нѣкои срѣдногорски говори. Сжщото струва и за двусложнитѣ сжщ. срѣденъ родъ, за които М. тѣй сжщо не прави никаква разлика споредъ говоритѣ. За двусложнитѣ прилагателни хубаво забелѣзва М., че акцентуватъ *различно споредъ говоритѣ*, ала колко по-хубаво щѣше да бжде, ако бѣше указалъ именно, *де какъ акцентуватѣ*!

Много ми се вижда чудно и съвсемъ необикновено ударение: *царскій син*, *свинскій кебап*, които М. навежда като изключения отъ общото правило за ударението на опредѣленитѣ прилагателни, безъ да указва, именно де се говори тѣй.

Такива крайни изключения показватъ, че М. води ужъ смѣтка за тѣнки диалектични разлики въ ударението, ала тогава не разбирамъ, защо преминува съ мълчане много по-крупни отъ тия. Тѣй напр. веднага следъ това, говорейки за

ударението у мѣстоименията, приема като общо ударение: *моiа, моiе, мой, твоiа, своiа, своiе* и пр., а нищо не казва и за *другото*, бихъ рекъль, *по-обикновено* въ източна България, дори и *книжовно*, именно: *мoia, mоie, свoia, твoia, твoie*, което е толкозъ често употребително, че съ членни форми *та, то, те* позволява съкращения: *мoйтa, твoйтo, свoйтe*, отъ които се ползватъ тѣй хубаво и стихотворцитѣ.

И глаголното ударение, както именното, е представено безъ никакви разграничения между говоритѣ, а колко разлики има и тука! Милетичъ и тукъ приема като че само едно общо ударение у глаголитѣ за сичкитѣ източни говори, та навежда напр. за аористнитѣ форми само суфиксно ударение: *почнах, викнах, писах, плаках* и пр., а пъкъ коренното ударение у сжщитѣ форми (*пoчнах, вiкнах, пiсах* и пр.) му е *изключително* и дето се, каже, употребява, то върви паралелно съ *другото* (стр. 53). Доколкото зная, рѣдко ще се намѣрятъ *еднородни (чисти)* народни говори въ източна България, дето биха употребявали паралелно и двата вида ударения у глаголитѣ, а обикновено или едното, или *другото*. Въ Ловечъ напр. употребяватъ само *коренното* ударение въ аористнитѣ форми, а *другото* употребятъ тукъ-тамъ по селата. Сжщото струва и за ония глаголни форми, на които ударението върви споредъ аористното: *писах — писал — писа-ща* на една страна и: *писах, писал, писа-ща* — на друга. И тукъ М. навежда само първитѣ, а вторитѣ и не споменува, но може би и тѣхъ смѣта като *паралелно* употребявани.

Думитѣ съ неподвижно ударение се разглеждатъ *споредъ суфикситѣ имъ* и на първи погледъ се струва, че имаме работа съ подробна систематизация, но въ сжщность нито сж изброени сичкитѣ суфикси, заедно съ думитѣ имъ, нито пъкъ сж разпредѣлени думитѣ както трѣба споредъ приетитѣ суфикси. Много сбъркаль М., като прибраль въ разпредѣлбата си по суфикси и тѣй нареченитѣ *първични думи*, т. е. двусложнитѣ сжщ. ж. родъ като: *женa, рѣкa, душa, главa* и пр. Тѣхъ трѣбаше непременно да изключи отъ прегледа си — първо, защото за тѣхъ говорй вече по-преди и второ, защото реченитѣ думи по своя съветъ се отличаватъ доста хубаво отъ ония сжществителни, които можемъ нарѣ *суфиксни*. А сега какво излѣзло? Наредъ съ *вода* стои *свобода* наредъ съ *душa, косa, лозa*, стоятъ *българa, чифутa, турчa* наредъ съ *риза, гуша, чаша*, стоятъ *попадiя, слободiя, дребулiя, поразiя*, а наредъ съ *шуга* жѣга стои *тоiага*, наредъ съ *гнила* стои *могила*, наредъ съ *рана* стои *премaна* и пр. Това е твърде несполучена систематизация, която само забърква, а не дава ни добъръ прегледъ, нито пъкъ е научно оправдана. Милетичъ се е повель, види се, по Миклошича, у когото въ *Stammbildungslehre* сж тѣй сжщо разпокжсани суфикситѣ, ала тая конфузия М. трѣбаше да избѣгне.

Много по-прегледно щѣше да бжде, ако, следъ като сс отдѣлѣха *двусложнитѣ* сжществителни женски и срѣденъ родъ. се разгледваха само двусложнитѣ сжществителни *мжски родъ* и тросложнитѣ — отъ *женски* и *срѣденъ родъ*, защото именно тѣ съставятъ най-голѣмо разнообразие и непосредователностъ. А при группировката имъ по суфикси трѣбаше да се иматъ предъ видъ само *сжщинскитѣ* и *живи* суфикси въ източно-български, а не и такива като: *ца, ела, мо, мик, ха, ли, тѣр, -т* и пр., съ каквито български езикъ днесъ не борави, както може да се види и отъ това, че подъ тѣхъ М. вмѣстиль само по една дума: подъ *ца* само *овца*, подъ *ела* само *пчела*, подъ *мо* — *писмо*, подъ *мик* — *ечмик*, подъ *то* — *тесто*, подъ *ха* — *страха*, подъ *ли* — *iasли*, подъ *тѣр* — *в'атѣр* — та даже и за суфиксъ *-т* се намирала дума — *завет*, на която съвсемъ не е тука мѣстото. Излизайки отъ това гледище, че новобългарскитѣ думи трѣба да се разгледватъ по *живитѣ*, *словотворнитѣ* суфикси, намирамъ, че М. не трѣбаше да прибере въ отдѣла си за неподвижното ударение освенъ горнитѣ още и следнитѣ суфикси: *а* (подъ който помѣстиль думи като *жена*, *душа*, *рѣка*), защото гласна *а* днесъ за днесъ никой не смѣта за суфиксъ, а за окончаніе; подиръ това и *дѣ*, защото и това не е самостоенъ суфиксъ, та и не можемъ да да го отдѣлимъ отъ думи като *вражда*, *рѣжда*, *бразда*, — а камо ли отъ думи като *вода*, *грѣда*, *беда*, що ги навежда М. подъ сжщия суфиксъ; тѣй сжщо не му трѣбаше и суф. *ешт* (само зарадъ *вонешт*, *горешт*), *гѣ* (само зарадъ *слуга*, *снага*), *лѣ* (зарадъ *игла*, *мѣгла*, *метла*, *тесла*), *лѣ*, *нѣ*, *нѣ*, *ѣ* (само зарадъ *небѣ!*), *рѣ* (зарадъ *корѣ*, *мерѣ*, *сестрѣ*, *горѣ*), *рѣ* (зарадъ *сребрѣ*, *ребрѣ*, *ведрѣ*), *тѣл* (зарадъ *петѣл!*), *ца* (зарадъ *каца*, *жица*, *ѣйца*), *ча* (само зарадъ *плоча*), *до* на два пжти: зарадъ *стадо*, *чудо*, *чадо*, *д'адо* и зарадъ *говѣдо*, *чѣдо*, *ет* (зарадъ *трепет!*), *га* (зарадъ *щуга*, *влага*, *жега*, *тоага*, *стѣрга*), *-м* (зарадъ *лаком*, *питом!*), *ма* (зарадъ *слама*, *двама*, *чизма*), *мо* (зарадъ *рамо*, *пѣсмо*), *на* (зарадъ *вълна*, *рана*, *п'ана*, *гривна*, и — *прем'ана*), *та* (само зарадъ *лопата*), *тѣв* (само зарадъ *мъртѣв!*).

При сичката своя щедростъ на суфикси, голѣма часть отъ които сж вече мъртви или неумѣстни, Милетичъ изпусналъ доста *живи*, доста *обикновени* суфикси, за които биха се намѣрили не по една, по две, а по много повече думи. У него не срѣщаме напр. суфиксъ *ей*, който влиза въ състава на толкова много думи, както напимѣръ: *слѣвей*, *рѣпей*, *йней*, *мрѣвей*, *червей*, *плавей*, *дѣлбей*, *ѣйрей*, *сѣрей*, *тѣртей*, *тѣрсей*, *приштей*, *ѣлей* и пр. Изпуснатъ е суфиксъ *ара*, не по-малко важенъ отъ първия; сравни: *кошара*, *камара*, *цафара*, *ножара*, *мѣшара* и пр. Липсува тѣй сжщо суфиксъ *ало*, толкозъ често употрѣбителенъ и съ доста опредѣлено значеніе; сравни: *духало*, *дѣржало*, *кленало*, *орало*, *плускало*, *ѣркало*, *чесало*,

сука̀ло, гребало̀, ца̀пало̀, са̀пало̀; ореза̀ло, нарица̀ло, обвр-
та̀ло, кречета̀ло, покрива̀ло и пр.

Липсуватъ още следнитѣ, сѣ продуктивни суфигси:

ко: лѣжко, пла̀чко, лѝшко, Митко, Мишко, Радко и пр.

ло: дрѝпло, кра̀дло, сѣнло̀, бѣгло̀, вѣшло̀, лѣжло̀ и пр.

ла: употрѣбяванъ съ исто значение за ж. родъ: дрѝпла,
кра̀дла, сѣнла, б'а̀гла, вѣшла, лѣжла;

чо: го̀лчо, глѣхчо, бѣлчо, сивчо, глѣпчо, Мѝрчо, Пенчо,
Денчо и пр.

че: ко̀нче, во̀лче, клонче, ста̀рче, кра̀йче и пр. У Миле-
тича има само **чѣ**: царчѣ, свинчѣ, врабчѣ.

йдба: ко̀сийдба, берийдба, женидба, вѣршидба, ловидба,
сейдба и пр.

ойка: дево̀йка, рѣко̀йка, немцо̀йка, сѣрбойка.

а̀лка: буха̀лка, вѣрза̀лка, пера̀лка, пишт'а̀лка, маха̀лка,
кл'уча̀лка, штипа̀лка и пр.

у̀лка: света̀лка, вису̀лка, цигу̀лка, гѣду̀лка, качу̀лка,
вису̀лка, пѣрзу̀лка и пр.

у̀ша: черну̀ша, бѣлу̀ша, Мару̀ша, Раду̀ша, тѣвѣрду̀ша,
меку̀ша, пиану̀ша, махалу̀ша и пр.

йлка: садѝлка, бурѝлка, мѣтѝлка, гладѝлка, горчѝлка,
пушѝлка, ко̀стилка, прѣстѝлка.

йш: мекйш, лапниш, редкйш, сладкйш, Бениш, кириш,
кинтийш, червийш, дѣрвийш, пиргийш кишиш.

у̀р: саму̀р, божу̀р, меху̀р, папу̀р, панду̀р, булгу̀р, лон-
гу̀р, дѣлгу̀р, балу̀р и пр.

у̀ра: ко̀стура, клису̀ра, пету̀ра, главу̀ра, бабу̀ра, жа-
бу̀ра, пианду̀ра;

урка: пѣчу̀рка, желту̀рка, ко̀стену̀рка, жумуту̀рка;

у̀к: уну̀к, паму̀к, кау̀к, с'урту̀к, улу̀к, зеленчу̀к, пѣпел-
чу̀к, женичу̀к, бурсу̀к.

у̀на: крату̀на, мору̀на, майму̀на, форту̀на;

унка: мраву̀нка, стѣпу̀нка, меху̀нка, качу̀нка;

ай: кравай, случиай, сарай, калай;

у̀га: влачу̀га, пѣстру̀га, цвилу̀га, кѣрлу̀га, пену̀га, зѣм-
чу̀га, шевѣрлу̀га, тѣмину̀га, иуначу̀га.

у̀ла: вѣрзу̀ла, гаму̀ла, пусу̀ла, гунгу̀ла;

оч: кѣлвоч, бѣлвоч, главоч, млекоч, сѣнгодч.

ор: топор, стобор; турчор, гѣрчор, зѣмior, сел'анор, ци-
ганор, ситнор, пѣпелор, салахор.

он: бастон, дармон, рапон, трион, балтон, канон, пи-
рон, анасон.

ор: *вътор* (жторъ), *грахор*, *кйчор*, *йавор*, *матор*, *стратор*, *тартор*, *доктор*, *майстор*.

ъл: *бълъл*, *гългъл*, *жегъл*, *чехъл* (у М-ча само -ъл).

ствѡ: (у М-ча само -ство): *кумствѡ*, *родствѡ*, *големствѡ*, *рождествѡ*, *първенствѡ*.

тва: *клѣтва*, *жѣтва*, *бѣтва*, *жъртва*, *молѣтва*.

За други по-маловажни суфигиси, пропуснати у Милетича, нѣма и да говоря, а ще направя единъ прегледъ върху изброенитѣ у М. суфигиси и думи, за да видимъ:

1) Доколко сж изчерпани примѣритѣ къмъ съответнитѣ суфигиси и

2) Доколко пкъ самитѣ примѣри, наведени у М., отговарятъ на своето назначение.

Върху точка 1) ще трѣба веднага да призная, че не само *никжде* не сж изчерпени сичкитѣ примѣри, каквито биха се навели споредъ суфигиситѣ, ами повечето пжти съвсемъ обикновени суфигиси сж оставени съ по единъ или два примѣра, та единъ чужденецъ ще се види въ недоумение — дали нѣма повече, или г. М. не счелъ за нужно да ги навежда. Тѣй или инакъ, но менъ ми се струва, че такава пестене съ примѣри, тѣкмо когато е въпросъ да се даде пълна картина на източнобългарското ударение, ми се вижда неумѣстно. Друго нѣщо, ако авторътъ бѣше забелѣзвалъ поне, че думитѣ подъ еди-кой-си суфигисъ иматъ *сѣ* *такова* или *сѣ онакова* ударение; тогава нѣмаше наистина да има нужда отъ много примѣри. Ала щомъ не дава *никакви правила*, а само *групира*, трѣбаше непременно да земе подъ внимание колкото се може повече примѣри.

Каква поука върху източнобългарското ударение би очерпилъ човѣкъ, кога види напр., че подъ суфигисъ *ал* се цитира само едничка думица: *кавал*? Чужденецъ веднага ще пита, *нѣма ли и други думи* въ бълг. езикъ да свършатъ на *ал*, а българинъ ще усѣти веднага празнина, защото ще види, че липсватъ още и тия думи: *парцал*, *паспал*, *мангал*, *рапцал*, *шапшал*, *гънгал*, *папагал*, *пештимал*, *протакал* — думи ако и чужди, ала употребителни.

Тѣй сжщо подъ суфигисъ *ах* би могли да се наведатъ, освенъ *сиромах*, още и: *стомах*, *пердах*, *ицах*.

Подъ суф. *ан* и *ян* сж цитирани само *три* сжществителни, когато ги има толкова много: *сукман*, *гердан*, *чокан*, *грѣклан*, *мерцан*, *фистан*, *брѣшлан*, *родан*, *тиган*, *думан*, *глиган*, *калкан*, *тупан*, *зандан*, *фирман*, *мълчан*, *Първан*, *Божан*, *Драган*, *Цветан*, *Радан*, *Петкан*, *Златан*, *драгоман*, *гъркоман*, *повлекан*, *готован*, *българан* и пр.

Подъ суф. *ар* (= *аръ*) се литира само *комаар*, а има още доста: *шипар*, *пахар*, *пазар*, *ластар*, *кантар*, *талар*, *типар*, *товар*, *самар*, *цафар*, *дувар*, *куфар*.

Подъ *ерà* или *рà* би трѣбвало освенъ *пештерà* да се наведатъ още: *тамарà, тамбурà, маскарà, канарà, посварà, женкарà*.

Подъ *ил* срѣщаме само две сжществителни (*бодѣл, метѣл*), а ги има много: *пестѣл, фитѣл, кукѣл, трифѣл, апрѣл, Васѣл Божѣл, Стоѣл, Страхѣл, Добрѣл, патрахѣл, дивисѣл*.

Суфиксъ *ин* се подкрепя само съ три примѣра (*пелѣн, домакин, господѣн*); липсватъ: *комѣн, пчелѣн, перчѣн, дарчѣн, лапчѣн, аршѣн, Дойчѣн, Добрѣн, дамаскѣн, Веселѣн, Драгостѣн, Неготѣн*.

Подъ суф. *ой* сж цитирани само три сложни думи: *порой, разбой, осой* (по-право *усой*), на които мѣстото не е тамъ, а сж изпуснати сжщинскитѣ суфиксни думи като: *Благой, Драгой, Радой, шибой, копой, чокой, логой, барабой*.

Подъ *ок* би трѣбвало да се прибави къмъ дветѣ сжществителни (*слепок, поток*, отъ които второто не е на мѣсто), още: *млечок, прашок, барчок, разместок*.

Подъ суф. *ул* се цитира само една дума, и то погрѣшно (*кращул* намѣсто *кращул*), а трѣба още: *качул, мамул, цурул, симбул, пашкул, фасул, фудул, цървул, караул, патраул*.

Къмъ суф. *ат* се цитиратъ само прилагателни (*богат, брадат, космат* и пр.), а пъкъ има доста и сжществителни на *ат*: *печат, палат, креват, кондрат, занайат, зарзават, пазаркат*.

Подъ суф. *ун* сж наведени само три думи (*крикун, сладун, пестун*), отъ които първата е руска, а третата ми не е позната отъ източнобългарски; но освенъ тѣхъ трѣбваше да се приведатъ още: *горун, благун, паун* или *павун, сапун, крачун, лпчун, маймун, катун, медун, мацун, забун, самун, пискун, калцун, клавун, главун, галун, грѣклун, цифун* — или да се каже напросто, че сичкитѣ сжществителни на *ун* иматъ суфиксно ударение.

Къмъ суф. *ух* отиватъ (освенъ *кожух*) още: *търбух, евнух, голух, пердух*.

Суф. *ѣк* е удостовѣренъ само съ две думи: *момѣк* и *сандѣк* а би трѣбвало да се приведатъ още: *мѣтѣк, дребоѣк, кѣтѣк, пѣдпѣѣк*.

Подъ суф. *ай* е наведена само една дума: *обичай*, която не е чисто народна, затова и ударението ѝ се колебае между последния и предпоследния слогъ, та като примѣръ не струва. Тука би трѣбало да се наведатъ следнитѣ думи: *рѣтай* (наведена впрочемъ подъ суф. *тай*), *лѣшай, пѣршай, гѣрчай, кѣшай, фѣрлѣай*.

Къмъ суф. *ава* освенъ *държавà, дѣбрàва* спадатъ още: *морàва, коштрàва, жарàва, отàва, тентàва*.

Къмъ суф. *-'ак* се цитира само дума *прòс'ак*, а ги има толкова много! Сравни: *бòжак, вàл'ак, пѣл'л'ак, бул'л'ак, врѣт'л'ак, трѣт'л'ак, шу'р'ак, òрл'ак, пу'иак, кѣиак, Слѣв'ак*,

кур'ак, бос'ил'ак, бобол'ак, стамбол'ак (петель), перош'ин'ак, чупер'ак, огър'ак, мравун'ак, (откъсл'ак), главул'ак, жабун'ак, напрѣсл'ак.

Къмъ суф. *ада*, подкрепенъ само съ *грамада*, следвало би още: *ливада*, *помада*, *ламбада*, *сковрада*, *жарада*.

Къмъ суф. *ел* сж приброени само *три* сжществителни, а ги има много: *кутел*, *ангел*, *дрипел*, *кърпел*, *гърчел*, *штъркел*, *гурел*, *мързел*, *хромел*, *хърбел*, *штърбел*, *свѣздел*, *сърбел*, *гърмел*, *кръндел*, *кундел*, *стѣмбел*, *сѣсел*, *сврѣдел*, *сърбел*, *стършел*, *Котел*. И тука би трѣбало или да се изброятъ сичкитѣ думи на *ел*, или да се каже правилото, че сжществителни на *ел* иматъ *коренно* ударение. Отъ това правило има съвсемъ малко изключения.

Къмъ суф. *ила* освенъ *могила* трѣбаше да се прибави още: *кобила*, *камила*, *мотовила*.

Къмъ суф. *ър* сж приведени у М. само *прилагателни*, а пъкъ има и сжществителни доста: *габър*, *одър*, *свѣкър*, *скрѣбър*, *в'атър*, (цитирано впрочемъ подъ суф. *-тър*), *копър*, *Петър*, *Етър*, *Димитър*.

Подъ суф. *ък* иамирам само *две* сжществителни (*четвъртък*, *петък*), а пъкъ ги има толкова много! Сравни: *блѣсък*, *вѣсък*, (*вѣтък*), *друсък*, *кр'асък*, *мѣсък*, *мушък*, *писък*, *прѣтък*, *н'асък*, *свѣршък*, *тл'асък*, *тр'асък*, *жълтък*, *б'ѣлткъ*, (и *жълтък*, *белтък*), *зап'рткъ*, *захлупкъ*, *продѣмкъ*, *огаркъ*, *исплизкъ* и пр. —

Останалитѣ думи съ отнетнато ударение, както и сложнитѣ сжществителни, сж разгледани у М. още по-накратко и безъ никаква разпредѣлба. Глаголното ударение тѣй сжщо е минато съвсемъ накратко, макаръ да се говори на два пжти за него (стр. 52 и 60). Изобщо зето откъмъ *пълнота* отдѣлтъ за ударението у М. не може се похвали. По сичко се види, че авторътъ не разполага съ нужния за този отдѣлъ *собственъ материалъ*, а си служи само съ онова, що му дава Миклошичевата *Словотворба* (Stammbildungslehre), дето суфикситѣ се разгледватъ съвсемъ отъ друга точка и дето новобългарски езикъ е застъпенъ твърде оскудно. Види се подъ влияние на Миклошича Милетичъ прибралъ множество суфикси, съ които днесъ за днесъ български езикъ не борави, а пропусналъ много други, които не би трѣбвало да липсuvatъ при една акцентна разпредѣлба.

Нека видимъ сега, доколко вѣрно и точно сж цитирани самитѣ примѣри у М., защото и откъмъ тая страна съглеждамъ нѣкои грѣшки, които считамъ за нужно да укажа. Преди сичко у Милетича намирамъ доста думи, които не би трѣбало да се цитиратъ като примѣри за *източнобългарско* ударение — или затова, защото не сж *народни*, а *книжовни* думи, или пъкъ защото не сж тѣй употребителни въ източна България; тѣй че споредъ мене излишно е било да се цити-

ратъ думи като: *петно, мастит, държелит, вълна, разбодй, крикун, пестун, площтад, метеш*, (мятежъ), *доба, чадо*, (впрочемъ има и *чедо*), *двйжа, трепет, паливо, штица, лубика, нагъл, подъл, шепот, жезжък, виндовен, распра, ходатай, благодетел, гостолубие, сумрак*.

Подиръ това има и други съ *погръшно* ударение — поне сждейки по обикновеното източнобългарско, т. е. книжовното ударение. Тъй напр. у М. стои *крачул*, а би трѣбало да бжде *крáчул*, тъй сжщо стои *бършилан* намѣсто *бръшл'ан*, *корав* намѣсто *корáв*, *дъшчен* намѣсто *дъшч'ан*, *стрѣх* намѣсто *стр'аха*, *бджи* намѣсто *божий*: *божий човек*, *божя майка*; *талига* намѣсто *тáлига*, *рѣмик* намѣсто *ремик*, *смадлика* намѣсто *смáдлика*, *четири* намѣсто *чѣтири* (стр. 51), *търло*, *витло*, *вѣсло* намѣсто: *търлò*, *витлò*, *вѣслò*; *чѣхъл* намѣсто *чехъл*, *чехлий*; *крамола* намѣсто *крамолá*, *суров* намѣсто *сурòв*, *тетива* намѣсто *тетивá*, *хубосник* нам. *хубосн'ик*, *кошерите* нам. *кошер'ите*, *прозорец* нам. *прозор'ец*, *селенец* нам. *сел'анец*, *цепеница*, нам. *цеп'еница*, *загорец* нам. *загор'ец*.

Нѣкои примѣри пкъ съ срѣщамъ неточно предадени източнобългарски (североизточно): *гръбнак* нам. *гръбн'ак*, *сърпче* нам. *срп'че*, *свобода* нам. *слободá* или *слòбодá*; *бежанец* нам. *бежан'ец*, *свърбеш*, нам. *сърб'еш*, *чръвйв* нам. *чърв'ив* или *черв'ив* (споредъ *черв'ен* на сжща страница — 55), *осой*, нам. *усой*, *бършилан* нам. *бръшл'ан*, *гнйла* намѣсто по-употрѣбително *глйна*, *кърчма* нам. *кръчма*, *низък* нам. *нисък*, *селенец* нам. *сел'анец*, *златнокòс* нам. *златокòс*, *кървопйец* нам. *кръвоп'йец*, *чървоточина* нам. *червотòчина*.

Следъ прегледа на *общото* ударение М. разгледва *диалектнитъ отклонения* въ източнобългарски откъмъ акцентна страна. Тука бихъ очаквалъ М. да ни дадѣше по-строга опредѣлени групи говори и повече примѣри, а то ни се казва само, че балканскитѣ говори се водятъ *най-строга* по общото ударение, *о-диалектъ* показвалъ съвсемъ *незначителни отклонения*, докато *рупскитѣ* говори се отклоняватъ *най-много*.

Туй разпредѣление може да е сгодно за Милетича, защото би вървѣло въ съгласие съ любимата му дѣлба на източнитѣ говори по *членната имъ форма*, обаче не върви въ съобразие съ истината; защото въ сжщность нито сичкитѣ *о-говори*, нито сичкитѣ *ят-говори* иматъ еднообразно ударение помежду си. Та и самъ Милетичъ влиза въ противоречие, защото, докато на 61 колона твърди, че ужъ балк. говори репрезентиратъ общобългарското ударение, а рупското счита за най-отдалечено откъмъ тая страна, веднага на следната колона пкъ навежда примѣри отъ *Пирдопъ*, *Тетевенъ* и *Панагюрище* — значи сѣ отъ балк. говори — за да докаже, че *балканскитѣ* говори се доближаватъ съ ударението си най-

много къмъ *рупскитъ*, та правятъ и *откъмъ тая страна пре-ходъ къмъ тѣхъ*. Туй противоречие показва, че както сичко друго, тѣй сѣщо и *ударението* у източнитѣ говори не върви въ съгласие съ поставената отъ М. дѣлидба на тия говори споредъ членната имъ форма. Ето напр. веднага на сѣщата страница наведенитѣ акцентни отклонения у група 1. подъ а) и в), що ги смѣта М. като свойствени само на *о-наречие* (Шуменъ), има ги и въ *Родопитъ*, има ги и въ нѣкои *балкански* говори. Тѣ сж наистина характерни отклонения, ала не стоятъ въ абсолютно никаква зависимостъ отъ членната форма, а съставятъ отличителни белези на нѣкои градове и области, които често пѣти нѣматъ друго общо помежду си. Но ако най-сетне и да имаше какво-годе съотношение между членната форма и ударението, М. трѣбаше да изтъкне това съотношение съ много повече факти отъ цѣлото наречие, а не само съ нѣколко разхвърляни примѣри, които слабо подкрепятъ твърдението му. Тѣй напр. за неправилното ударение у по-голѣми групи думи, както въ мн. число: *кѡзи, гѡри, сѣлзи, вѡлове, дѡрове*, навежда примѣри само отъ *Шуменъ*; а какъ е въ другитѣ градове и села отъ *о-наречие*, не казва. Другитѣ му пѣкъ примѣри за акцентни отклонения въ *о-наречие* сж или съвсемъ уединени и необикновени, или пѣкъ ги има и въ *ѡт-наречие*, та и тѣ нищо не доказватъ. Уединени и безъ значение сж напр. *мѡмченце* отъ *Шуменъ*, *кѡтело* отъ *Вардунъ*, *науци ма*, импер. (Жеравна), *сѣдехме* (Кюлевча), *да събудѣ* (Шуменъ), *краставица* (Котелъ), *бѣлгѡре* (Опакъ); а пѣкъ свойствени и на другитѣ говори сж: *пѣре* (Жеравна), *л'ѡbove, нѣдели*, (Шуменъ); последното ударение не е локално, а общо отклонение, за което и самъ М. споменува на стр. 49, говорейки за ударението у *надежнитѣ остатѣци*. Може би такъвъ е примѣрътъ отъ *Кюлевча*: *уд-дѣштери* (стр. 62), ако е ед. ч. Тѣй сѣщо нѣмаше защо да говори и за *прилагателни* съ крайно ударение (*младѡ време, деснѡ страна, живѡ, голѡ, бѡсѡ* и пр.), понеже и тѣ сж общи почти въ всичкитѣ *североизточни* и *балкански* говори безъ разлика на членъ, та не сж локални, а общи отклонения, които липсватъ само въ *родопскитѣ* и повлияни отъ тѣхъ говори.

Много по-добре сж представени акцентнитѣ отклонения въ *Родопскитѣ говори*, дето М. схваналъ хубаво сичкитѣ групи думи, у които се срѣща такава отклонение. Само неточно се изразява, казвайки, че ударението въ *Родопитѣ* се отмѣта у *предложни сжщствителни* и *глаголи*. Отметъ у *предложни сжщствителни* е нѣщо *случайно* и *рѣдко* въ *родопскитѣ* говори, а пѣкъ и не сички *предложни глаголи* го иматъ, а само *предложнитѣ глаголи* отъ *свършенъ видъ*; тѣй че казватъ: *да занеса, да заплета, занеси, заплети*, но: *занисам, заплѣтам, занисай, заплѣтай!* Това сѣщо правило струва обаче и за сичкитѣ *централни говори*, въ които владѣе разностранно уда-

рение, та би трѣбало сички тия говори да се разгледватъ *заедно* откъмъ акцентна страна, макаръ и да нѣматъ еднаква членна форма, както би следвало споредъ Милетича. Изобщо сичкитѣ акцентни правилности и отклонения, които характеризиратъ източнитѣ говори, ги срѣщаме и въ *западнитѣ*. За това едва ли имаме право да говоримъ за *особено източнобългарско ударение*. Ако пъкъ говоримъ за такова, защото го изследваме по източнобългарски говори, трѣба *непремѣнно* да *изчерпимъ сичкитѣ му общи свойства и локални особености*. Туй очаквахъ и азъ отъ Милетича, ала — на шестътѣхъ листа, отдѣлени въ книгата му за източнобългарското ударение, не е възможно да се постигне повече, отколкото е постигналъ Милетичъ — т. е. твърде малко.

VI.

Следъ отдѣла за ударението следва у Милетича особенъ и доста обширенъ отдѣлъ (VI.) за *източнобългарското о-наречие*. За представител на това наречие М. смѣта *Шуменъ* заедно съ *Преславъ*, *Османъ-Пазаръ* [Омортагъ], *Провадия* и *Нови-Пазаръ*. Тукъ *о-наречие* било запазило *най-старата си чистота* заедно съ третѣ си най-важни фонетични белези, докато въ *Попово*, *Разградъ*, *Силистра*, *Русчукъ*, *Бѣла* и *Търново* тия белези вече липсували кое отчасти, кое съвсемъ. А кои сж тия три особености, съ които М. иска да характеризира ставото *о-наречие*? Тѣ сж:

1) Особенъ „старински“ изговоръ на *ѣ* като *'а* (подъ ударение предъ мека сричка);

2) Особенъ тъмень (дълбокъ) изговоръ на ударено *ѣ*;

3) Запазени следи отъ старобългарско *ѣ*.

Освенъ това М. навежда още и следнитѣ свойства на шуменския говоръ, ала безъ цифри — като да ги счита за по-маловажни: а) ударено *ѣ* се „преглася“ следъ палатали въ *и*; б) лабиализация на *и* въ *у*; в) преходъ на *х* въ *ѣ*; г) полуредукция на *о-е* въ *ѡ-ѣ* и най-сетне д) особена форма за лично мѣстоимение срѣденъ родъ *и* намѣсто *го*.

„Зарадъ тия предности на шуменския говоръ, казва следъ това Милетичъ, обърнахъ къмъ него най-голѣмо внимание, като посетихъ на два пѣти най-важитѣ мѣста по Шуменско, именно тъй нареченитѣ *Съртски села* около Нови-Пазаръ и Провадия, за да изуча наречието на самото мѣсто, защото въ тия села е *най-чисто запазено*. Затова и зехъ шуменския говоръ за основа при това мое описание на *о-наречие*. А понеже *о-наречие* по другитѣ мѣста извънъ границитѣ на шуменския говоръ се отличава отъ него главно съ *отсъствие на горнитѣ свойства*, то намѣрихъ за излишно да описвамъ тука наособено и другитѣ говори на *о-наречие*“. Много ме очуд-

ва М, забикаляйки тъй другитѣ говори на *о*-наречие, *само защото нѣмало у тѣхъ свойствата на шуменския говоръ!* Наистина чудно; да говоришъ постоянно за нѣкакво си цѣлокупно *о*-наречие, да му опредѣляшъ границитѣ, да му описвашъ населението, костюмитѣ и пр., а пкъ когато да изследвашъ това наречие, да се задоволишъ само съ изследването на единъ-единичкѣ говоръ отъ него, и то на говоръ, който *представя изключение отъ цѣлото наречие!* Тая нелогичность може да си обяснимъ само съ предубеждението на М. да счита непрегласениятъ изговоръ на *ъ* (като 'ă предъ меки срички) за иско-ненъ изговоръ по тия мѣста и да го приписва като общо свойство едно време на *сичкитѣ* североизточни говори. Инакъ не разбирамъ, защо ще зима именно *шуменския* говоръ за центъръ и образецъ на цѣлото свое *о*-наречие. И наистина, и тритѣ *главни* особености, съ които М. характеризова своето основно *о*-наречие, липсватъ не само въ по-далечнитѣ *о*-говори, но дори и въ най-ближни около Шуменъ мѣста: нито *ѣ* = 'ă (безъ прегласъ) е общо на сичкитѣ „шуменски“ говори, нито дълбоко *ъ* ще чувешъ навредъ по тия мѣста, нито пкъ остатъци отъ старо *ъ* ще намѣришъ на сѣкжде по Шуменско. Тия три фонетични свойства сж ограничени, както и самъ М. признава, *само* въ тъй нареченитѣ *Съртове* — седемь-осемь села въ Новопазарско и Провадийско, които не знамъ защо да бждатъ представители на цѣло едно североизточно *о*-наречие, когато у тѣхъ освенъ може би членъ *о* нищо друго североизточно нѣма, или ако го има, то е *отпосле* придобито. Защото по мое крайно убеждение, тия Съртски села сж заселени отъ *югоизточни, тракийски българи*, а не сж „старо население“, за каквито ги счита Милетичъ, та ги зема и за основа на диалектнитѣ си студии въ североизточна България. Азъ бихъ казалъ дори, че както другитѣ си говорни свойщини, тъй сжщо и членната форма *о* тия хора сж си донесли отъ югъ; защото Милетичъ нѣма да откаже, че и въ Тракийско има *о*-говори тъкмо тъй, както и горе има *ѣт*-говори.

Милетичъ пжтувалъ на два пжти по Съртскитѣ села, изучвалъ „съ най-голѣмо внимание“ говорътъ и носията имъ, но, види се, предубеждението му, че 'ă за *ъ* е *непремѣнно старо свойство* въ североизточна България, не му позволило да погледне съ друго око на тоя говоръ и носия, за да открие въ тѣхъ *цѣла рупаланщина*. Понеже критериятъ му за старината на селата е навредъ членъ *о* и женскитѣ *тѣкменици*, Милетичъ брои сички села за старински, дето срещне тия признаци; ако пкъ при това му се мѣрне въ нѣкое село и непрегласено *ъ*, той вече мисли, че има неоторимо доказателство за старината на това население. Основавалъ се впроче-мъ и върху народната традиция, разпитвалъ за историята на села, ала въ никой случай тия му сведения не отиватъ по-далечъ отъ 100 до 120 години. Да предположимъ даже,

че Милетичъ е могълъ да установи старостта на селата до преди 150 години, то значи ли, че тия села не сж заселени преди 180 или 200 години, безъ да бжде запомнено и предадено до наши дни? Затова Съртскитѣ села могатъ се нарѣ стари само въ релативна смисълъ, т. е. че сж по-стари отъ околнитѣ села, за които се знае горе-долу, кога сж заселени, ала не и въ смисълъ, че сж запазили своето население още отъ най-старо време.

Съжالياвамъ, че до сега не съмъ ималъ възможность да посѣтя лично тия мѣста, за да ргзполагамъ съ материалъ, събранъ нарочно за цельта, но и отъ това, що намирамъ у самъ Милетича по езика, облъклото и донѣкжде по историята на тия мѣста, вадя заключение, че *Шуменскитѣ говоръ не е чистъ североизточень говоръ и че жителитѣ по Съртскитѣ села не сж изконни жители въ североизточна България.*

VII.

Въ следнитѣ редове ще се постарая да подкрепя това си заключение съ нуждитѣ доказателства. Да се спремъ най-напредъ върху изговора ъ. Моето мнение за тая гласна е това:

Изговоръ 'а за ъ предъ меки срички не е североизточень изговоръ, затова и не може да служи за характеристика на североизточни говори.

Милетичъ излиза отъ едно споредъ мене криво предположение, че ужъ шуменското о-наречие било запазило най-стариятъ изговоръ за ъ, понеже е на мнение, че едно време въ цѣлия български езикъ тая гласна гласѣла 'а — тъкмо тѣй, както се чувала и сега по Шуменско, а особено по Съртскитѣ села. Нѣма да оспорвамъ тука мнението на М. за първоначальныйтъ и сегашень гласежъ на ъ; доста е да се съгласимъ и двама, че изговрръ 'а за ъ (напр. въ п'асни) накъмъ изговоръ е (въ пѣсни) е *непрегласень*; а дали е първичень или вторичень — други въпросъ¹⁾. А понеже сега по Шуменско има и двата изговора, то се пита, непрегласениятъ изговоръ (п'асни) по Шуменско и Провадийско по-старъ ли е отъ прегласения (пѣсни), или не. Азъ съмъ се изказвалъ други пжтъ (вж. Мсб. XVI—XVII, стр. 371—2), па и сега поддържамъ сжщото, че *непрегласениятъ изговоръ на ъ е свойственъ само на югоизточни говори, а дето се срѣща и въ североизточна България, той се дължи на преселби отъ югъ, или на отпослешни аналогии.* Не отказвамъ, че е имало време, когато

¹⁾ По тая въпросъ съмъ се изказалъ доволно широко въ Мсб. XVI—XVII, стр. 385—398.

и въ североизточна България речената гласна се е изговаряла безъ прегласъ, ала туй време е отдавна минало и следъ него настѣпя днешния периодъ, презъ който ъ остава съ непрегласения си гласежъ само въ югоизточнитѣ краища, а въ североизточнитѣ се преглася предъ меки срички на чисто е. Пита се сега, не е ли запазень още тукъ-тамъ по североизточна България онзи стариятъ изговоръ, общъ едно време на цѣлия нашъ езикъ? Отговорътъ за мене е много ясенъ и категориченъ: въ колкото мѣста или говори може се посочи досега въ североизточна България непрегласенъ гласежъ за ъ, можемъ смѣло да го считаме като *отпослешно влияние* или по-добре *преносъ* отъ югъ а не като старъ остатъкъ. Нека преминемъ сичкитѣ известни до сега „стари“ североизточни говори съ югоизточень изговоръ за ъ. Тѣ сж:

1) *Шуменски говоръ*. Дали разбираме подъ това название градския Шуменски говоръ, или разбираме говоритѣ съ непрегласенъ изговоръ по Шуменско, сѣ едно е за въпроса тукъ; защото, както ще имаме доволно случаи да се убедимъ, както градскиятъ, тѣй и селскитѣ говори по Шуменско сж *смѣсени говори*, въ които явно личи *влияние отъ югъ* не само въ изговора на ъ, ами и въ много други фонетични, формални и лексикални особености. Това впрочемъ ще докажемъ по-долу, а сега нека видимъ и другитѣ говори съ прегласено ъ. Такива говори сж още:

2) Нѣкои *търновски села*, именно: *Драгижево, Присово, Малкъ-Чифликъ, Златарица и Мерданъ*, за които споменува Милетичъ въ известието си до Виенската Академия (Anzeiger, 1899, № II, стр. 38), иматъ тѣй сжщо непрегласенъ изговоръ за ъ. Такъвъ изговоръ срѣдъ Търновско ми се струваше отпървомъ невѣроятенъ, но тазъ година се увѣрихъ, като посѣтихъ лично тия мѣста, ала сжщевременно почерпихъ и доказателства, че и тия села сж преселени отъ южна България, безъ да знаятъ жителитѣ имъ, кога. Па и самъ Милетичъ ги счита за такива, щомъ причислява говорътъ имъ къмъ *балканскитѣ говори* (202), което, споредъ самага него, значи, че тѣ иматъ по-тѣсна връзка съ *южнитѣ*, а не съ *севернитѣ* говори, следователно югоизточниятъ (непрегласенъ) изговоръ на ъ у тѣхъ е съвсемъ понятенъ.

3) Непрегласенъ изговоръ за ъ срѣщаме и у *банатскитѣ павликяни*, които, както се знае, сж преселени отъ *Свищовско и Никополско*, значи отъ *североизточна България*. Но понеже първоначалното изходище на тия павликяни е *Пловдивско*, както поддържа и самъ Милетичъ (Мсб. XVI—XVII. 406 и 409), то и непрегласениятъ изговоръ у тѣхъ на ъ е сигурно донесенъ *отъ южна България*.

4) Непрегласенъ изговоръ на ъ има и въ *Орешане, Бѣленци и Дърманци*, три села въ Луковитска околия, които

по всѣка вѣроятностъ иматъ и тѣ нѣкоя връзка съ павликянитѣ, макаръ днесъ да се не броятъ за такива. Това се вижда отъ самитѣ имена на първитѣ две села, които издаватъ хубаво и потеклото и по-напрешната вѣра на тия селяни: тѣ произхождатъ отъ свищовски две села *Бѣлени* и *Орѣше*, населени и днесъ отъ павликяни.

5) Непрегласено *ъ* има и въ нѣколко *Ловчански села*. Такъвъ изговоръ забелѣзахъ най-напредъ въ материали отъ с. *Гозница* и *Ба'овица* (коледни пѣсни и благословии, Мсб. VI, 3—7), дето срещнахъ: *метѣаши*, *урѣаши*, *пѣаими*, *уфчѣари*, *излитѣали*, *надпѣам*, *пѣаиши*. Този необикновенъ изговоръ за Ловчанско ме заинтересува много, та поискахъ преди две години по-точни сведения отъ г. К. Матевъ, токо що свършилъ мой студентъ, родомъ отъ Ловечъ, който ми достави още сума примѣри за непрегласено *ъ* (нам'ари, цѣфт'аши, ни см'ай, напр'аш, пл'авникъ, кус'ати = кос'тел, с'амиту, нид'ал'а, др'анки, мл'ачна, цип'аници), както и други езикови данни (членъ *а-ъ*, суфиксно ударение у аориста), отъ които са вижда, че и тоя говоръ не е *североизточенъ*, макаръ и да се не знае, кога сж заселени тия села съ южни българи. Южнобългарския произходъ на тия села виждамъ и по *коледнитѣ имъ пѣсни* и *благословии*, които се спосрѣщатъ съ такива пѣсни и благословии отъ *Варненски села*, *заселени съ тракийци* (вж. Мсб. XV. 7—10—11. отъ с. Русларъ). Такива села въ Ловчанско сж още *Продимчец* и *Скобел'ово*.

6) Непрегласено *ъ* се срѣща въ говора на българитѣ по *Добруджа* (Тулча, Бабадагъ), *Бесарабия* и *Южна Русия* (Херсонска Губерния); но понеже знаемъ, че тия българи сж заселени въ разни времена кое изъ северна, кое изъ *южна България*, то лесно ще си обяснимъ и тука този изговоръ. Още повече, той ще ни служи за сгоденъ белегъ да различаваме, кои колонисти сж отъ северна България, кои отъ Тракия.

7) За пълнота нека спомена тукъ и за онова непрегласено *ъ*, що се срѣща по *Сръдногорскитѣ* говори, които сж инакъ североизточни; тѣ сж обаче твърде ограничени случаи, които дължатъ произхода си на послешна аналогия; тѣй напр. често се чува отъ *коприщяне* да изговарятъ: *гул'ами* намѣсто *голѣми*, *вид'али* нам. *видѣли*, *б'али* нам. *бѣли*, — а то насигуръ подъ влияние на другитѣ форми, дето *ъ* си е правилно *'а*; сиречь, както м., ж. и ср. р. ед. число *гул'ам*, *гул'ам-а*, *гул'ам-о* — тѣй и мн. ч. *гул'ам-и*. срв. *бѣали пѣани*, *Коприщица* Мсб. VIII. 98; *тъахни*, *запѣале*, *премѣани*, *Искра* IV. 368—70. Аналогиченъ изговоръ на *ъ* има и въ *Кулско* у нѣколкото села съ източнобългарско население (*Кула*, *Бойница*, *Гулеманово*, *Шийшици*, *Извѣр-махала*) па и отгатакъ границата въ *Зайчаръ* и *Велики Извѣр*, както може да се види

отъ пѣснитѣ, що ги съобщава С. Дацовъ, Псп. кн. XXIII—XXIV: (*попяле, седянки*) и както се увѣрихъ самъ, слушайки на г. д-ръ Недкова майка му, *Стана Петрова*, родомъ зайчарка, отъ която си записахъ: *сег'але, виг'але, к'ан* = тѣхенъ, *гул'ами*; за Кулско пѣкъ сѣдя пакъ по свой материалъ и по сведения отъ г. д-ръ *Црновъ*, родомъ отъ с. *Бойница: нев'асти, г'алби* (дѣлби), *зап'але, гул'ами, врѣв'але, не шк'але* (не щѣли). Отъ примѣритѣ се вижда ясно, че непрегласениятъ изговоръ за ъ се срѣща сѣ въ *множествено число*, явенъ признакъ, че явлението е *ново*; инакъ тия говори пазятъ хубаво североизточното правило за ъ: *мѣсецъ*, а не *м'аецецъ, прѣсен, тѣсен, лехъ, звезда, стена*, даже и: *двѣ, злѣ, добрѣ* и пр. Значи, и тукъ не може да става дума за *старъ непрегласенъ* изговоръ на ъ.

Сега имайки предъ видъ, че сички случаи съ непрегласено ъ по североизточна България се дължатъ или на преселби отъ югъ, или на отпослешни аналогии, ще трѣба да заключимъ, че сѣщиятъ изговоръ по Шуменско тѣй сѣщо не е североизточенъ, сиречь старъ изговоръ, а отпосле появенъ тамъ — именно пренесенъ отъ югъ, и то *заедно съ много други южни особености*. И наистина, ако бѣше само непрегласеното ъ отличително свойство на шуменския говоръ, щѣхме негли да го приемемъ за старинско свойство, останало въ тоя североизточенъ кѣтъ като преживѣлица. Обаче покрай него въ шуменския говоръ, особено въ *Съртскитѣ села*, има толкова други *югоизточни особености*, што неволно те каратъ да признаешъ и самиятъ изговоръ на ъ у тѣхъ за югоизточно свойство — даже ми е чудно, какъ не е забелѣзаль това и самъ Милетичъ!

Въ материалитѣ на Милетича по шуменския говоръ ясно личатъ *два пласта* говори, отъ които единъ — сѣ едно дали е основенъ или не — се схожда съ другитѣ североизточни говори, а други се посрѣща съ *югоизточнитѣ*. Понеже искахъ да узная, доколко е повлиянъ шуменскиятъ говоръ отъ югъ, азъ отлжихъ сичко, що може да се счита за южнобългарско, и се увѣрихъ нагледно, че шуменскиятъ говоръ (по Съртскитѣ села) споредъ самото изможение на Милетича е *почти наполовина южнобългарски*. Любопитно е, че и самъ М. обръща внимание тукъ-тамъ, че еди-кой-си звукъ или еди-коя-си форма се срѣща и въ *рупскитѣ говори*, ала се не досѣтилъ за сичкиѣ случаи, нито пѣкъ му текнува да обясни тѣзи еднаквости съ нѣкогашенъ производъ на Съртското население отъ „рупски“ области.

VIII.

Ето споредъ мене кои сж южнобългарскитѣ или рупски особености въ шуменския говоръ; раздѣлямъ ги на *четири групи*: I. *фонетични*, II. *морфологични*, III. *акцентни* и IV. *лексикални* — да ги речемъ — *рупщини* въ шуменския говоръ.¹⁾

I. **Фонетични рупщини въ шуменския говоръ.**

1. *Гласна ъ*. На първо мѣсто ще туримъ пакъ тая гласна, макаръ и да говорихме доволно за нея. Тя е споредъ мене въ тоя случай най-характеристична. Въ материалитѣ на Милетича намирамъ *двоенъ изговоръ* на ударено *ъ* предъ меки срички -- едно *'а*, което Милетичъ счита за правилна замѣна за *ъ* въ тоя край, и друго — *е*, на което твърде малко внимание обръща и като че неохотно го пуца изподъ перото си, види се, защото го счита за отпослешно. Азъ пъкъ смяtramъ тая двойна замѣна въ шуменския говоръ като отразъ на *две наречия*: *югоизточно* и *североизточно*; тъй че ако наредъ съ *де*, *дето* се срѣща и *d'а* (283), ако покрай *напрет*, има и *напрѣт* (263) и покрай *те* има и *тѣ*, *т'ѣа* (283), покрай *отпрѣт* има и *отпр'ад'ѣ* (278), покрай *зам'ѣра* (284) и *нам'ѣра*, наредъ съ *дѣте* и *дѣте*, *време* и *вр'ѣме*, *зад'ѣчи* и *зад'ѣчи*, *свѣнна*, *свѣнна* (288) и *свѣнна* (свѣтна), *др'аво* и *дрѣв'ена* (288) и пр., за менъ е ясно, че първитѣ сж *североизточни*, а вторитѣ — *югоизточни* изговори за едни и същи думи, та вече по това бихъ отсждилъ сички говори съ непрегласено *ъ* по Шуменско за югоизточни, или поне за *повлияни отъ югоизточненъ говоръ*. Споредъ това изговоръ *добр'а, зл'а, дв'а, б'а* (*бъ*) пр. (79) е сигурно *югоизточненъ*, а *добрѣ, злѣ* и пр. — *североизточненъ*; туй струва и за глаголнитѣ форми: *гор'а, умр'а* — наспротивъ *горѣ, умрѣ* — защото има и двете въ Шуменско (79). Изобщо изговоръ на крайно *ъ* като *е* е старо свойство въ Шуменско: има го още въ *дако-български*! — Наопаки пъкъ изговоръ *нѣма*, който се срѣща по североизточна България покрай *н'ѣма*, считамъ за *рупски*, защото и долу имаме *нема*, а не *нѣма*.

2. *Неударено е*. Друго фонетично свойство не по-малко характеристично за Шуменския говоръ е и *редукцията* на безакцентно *е* (сѣ едно отъ *ѣ*, *ѣ* и *ѣ*) въ *'ѣ*, или както го бележи Милетидъ, *'е*, *ѣ*. Това свойство наравно съ изговора на

¹⁾ Като казвамъ „шуменски“ говоръ, разбирамъ на първо мѣсто говора по *Съртскитѣ села*, и то не само защото и самъ Милетичъ тъй схваща тоя терминъ, ами и защото именно тамъ забелѣзвамъ най-много „рупски“ свойщини. Но въ сжщностъ не съмъ съгласенъ да се идентифицира шуменския говоръ (въ тѣсна смисълъ) съ говора по Съртоветѣ.

ъ издава твърде хубаво, ако не произхода на шуменския говоръ, то сигурно неговата зависимост отъ южнобългарскитѣ говори, дето речената редуция върви по сѣщи правила. И наистина, докато въ обикновенитѣ североизточни говори (*безъ балканскитѣ*) редуцията на неударено *e* въ 'ъ е речи ограничена само въ сѣществителни на *ей, ел, ен, ер* (срв. *рѣп'ѣй, пѣп'ѣл, грѣб'ѣн, дѣв'ѣр*), то въ шуменския говоръ 'ъ отъ *e* е тѣй обикновено явление, както и въ *тракийскитѣ говори*. Само не знамъ, защо Милетичъ не е обърналъ по-голѣмо внимание върху това, споредъ мене, твърде важно свойство въ шуменския говоръ, а го минува съвсемъ накратко. Но който би се ползувалъ отъ материалитѣ му, ще намѣри толкова примѣри за редуцирано *e* въ 'ъ, щото и отъ тамъ ще му блѣсне хубаво доказателство за сѣщината на тоя говоръ. Сѣдейки именно по материалитѣ на М., заключавамъ, че въ шуменския говоръ (на първо мѣсто въ *Съртскитѣ села*) изобщо гласна *e* се редуцира *твърде рѣдко въ и*, а почти винаги въ 'ъ (съ по-слаба мекота, споредъ както забелѣзва М. стр. 80), който звукъ М. бележи ту съ 'е, ту съ ѣ, ту пъкъ на просто съ *e*. Такава редуция срѣщамъ:

а) въ мн. ч. у сѣществителнитѣ: *тулбѣнѣ, чумбѣрѣ* (200), *олѣвѣ* (282), *г'очует'е* (283), *хамбѣрете* (284);

б) въ причастия на *ен*; *направѣн, натрѣпѣн, зарѣбѣн* (88), *уплѣшенѣ, ублѣчени* (280), *турчени* (281);

в) у глаголи: *прѣбрѣшишае* (280), *кѣпиме, чѣвафмѣ, ѣмавме* (281); *ѣмашѣ, кѣзвашѣ* (281); *дѣйте, пустѣйте, пѣхлѣпате* (290);

г) въ думи съ суфиксно *ь*: *гладѣн, дрѣбѣн, камѣчѣн, мѣчѣн* (72); *стѣрѣя, сѣд'ѣм, ѣсѣм* (намѣсто *ѣс'ѣм*, срв. *ѣсем* стр. 285).

д) въ сѣществителни срѣденъ родъ на *e* (отъ *л* и *ѣ*): *мѣмче, вр'ѣме, тѣле прѣсе*, а по говора въ *Марковецѣ* и *тѣлѣ, прѣсѣ, ѣгнѣ, кѣчѣ*; тѣй бележи М. въ статията си, но въ текстовѣтѣ му намирамъ *л* предадено почти *вредомѣ съ чисто e*: *мѣмче, д'ѣте и дѣте, (снѣп'е), сѣд'ѣва, месѣта* (281); *светѣ, петнайсте* (287), *честѣ, шѣ рѣди* (288), *урѣдиш, дѣвет'* (289);

е) понеже М. забелѣзва, че *л* въ нѣкои села се редуцира въ *и* наравно както и обикновено *e* (*вр'ѣми, ими, д'ѣти* — стр. 80), предполагамамъ, че то си е *североизточно свойство* въ шуменския говоръ, докато изговоръ 'ъ или *e* за неударено *л* (*тѣле, прѣсе* — *ibid.*) е *югоизточно* (рупско) свойство.

3. Гласна *ъ*. Откъмъ замѣната на тъмнитѣ гласни има въ шуменското *o*-наречие тѣкмо такава раздвоеностъ, както и откъмъ *ъ*; докато въ обикновения шуменски говоръ, както и въ цѣлото *o*-наречие владѣе общобългарския изговоръ на *ъ*, то въ Съртскитѣ села Милетичъ констатира въ *по-дълбоко* *ъ*, което въ палатални срички даже минува въ *и*. Макарь Миле-

тичъ да счита и този своеобразенъ изговоаъ на *з* за характеристично свойство на „Шуменския“ говоръ, азъ го считамъ за нѣщо *ново, отпослешно* въ североизточнитѣ говори — тъкмо тѣй напр., както и родопското *оа — о^а* или разложкото *а* за *з* е нѣщо вторично въ югоизточнитѣ. Излизайки отъ това гледище, трѣба да признаемъ, че изобщо разлика въ замѣната за *ж*, *к* и *къ* между североизточнитѣ и югоизточнитѣ български говори нѣма. Ето защо и въ шуменския говоръ нѣма откъмъ тая страна много такива особености, които би го отдалечавали отъ другитѣ *о*-говори, а би го доближавали къмъ югоизточнитѣ. Но пакъ ще спомена напр. замѣната на *к* ту съ *о*, ту съ *з* въ членната форма за мъжки родъ (кракò — кракѣ), отъ които първата би могла да се счита за *североизточно свойство*, а втората — за *югоизточно*.

Сжща стойность и значение биха имали и примѣри като: *четвърток, петок, момок* (72) накъмъ *четвъртък, петък, момък*. Обаче *сигурно* южно влияние съглеждамъ въ изговора на *з* намѣсто *о* въ *аориста*: *рѣкъф, дѣдѣф, фл'азъхме* и пр.

Южно влияние се крие тѣй сжщо и въ яския гласежъ на крайното *а* намѣсто *ъ* (отъ *ж*) у сжщ. ж. р. (*женѣ, еднѣ, зимѣ, душѣ*) и у *глаголитѣ* (*да рѣкѣ*), който Милетичъ констатира за села *Равна, Кривна* и *Салагюнъ* и даже изрично изтъква като влияние отъ *сливенския говоръ*.

На южно влияние се дължатъ и: *еннѣш* намѣсто *веднѣш* (72), *зимѣс* намѣсто *зимѣс* (изъ мои материали отъ Шуменъ; има го и въ Демиръ-Хисаръ, Мсб. V., 203), *длего* намѣсто *дълго* и *нѣш*, *нѣшт'ѣ* намѣсто *нощѣ*. За последнитѣ два примѣра М. казва само „забележително е, че сжщи изговоръ (*длего* и *нѣш*) се срѣща и у *рунциѣ* въ *Тракия^а*; но посрѣща се и *мѣн'а* (мене) съ родопското *мѣн'а* (*Рупчосъ* и *Тамръшъ*) и *мѣне* въ *Демиръ-Хисарско*: никой *мѣне* не позна (?) Мсб. VI., 59.

4. *Остатъци* отъ *к*. Такива констатиралъ Милетичъ въ Съртскитѣ села *Кривна* и *Равна* (*тѣ* намѣсто *тѣм*, *нѣй*, *вѣй*; *сын*, *четыри*, *были*) и ги счита за *старински*. Безъ да оспорвамъ тука старината и значението на тия примѣри, изтъквамъ само факта, че сжщитѣ примѣри се срѣщатъ и въ *южнобългарски говори*, както и самъ Милетичъ забелѣзва (стр. 74).

5. *ф*, *в* намѣсто *х* (*т'аф*, *хѣдиф*, *изгорива*), що се срѣща често въ шуменския говоръ, е тѣй сжщо свойство, присжщо на *балкански* и *тракийски говори*. Тракийски изговоръ е тѣй сжщо: *фѣтр'ѣ* намѣсто *вѣтре*, *Х'ул'бе* намѣсто *Филбе* и *Х'ул'уп* или *Хйлип* намѣсто *Филип* (88—89). Изобщо съглеждамъ въ Шуменския говоръ по-голъма привързаностъ къмъ звукъ *х* — тъкмо както и въ южнитѣ говори.

6. *Тракийщина* съглеждамъ и въ отсъствието на звукове *з* и *ц* въ шуменския говоръ. Милетичъ навежда за *з* само *съзна* (91), а за *ц* само *дърци* и *цел'азѣ* (92).

7. Тракийщина е тъй сжщо изговоръ *ц* намѣсто *ч* и *з* намѣсто *ж* въ шуменския говоръ: *цувал'* намѣсто *чувал*, *закъцам* намѣсто *закачвамъ*; *свързът* намѣсто *свържат* и *дършам* намѣсто *държа*; последнитѣ два примѣра изтъква и самъ М. като употрѣбителни и въ Тракия у *рупцитѣ*.

8. *Особената палаталностъ на съгласнитѣ*, що отличава шуменския говоръ, привеждамъ тъй сжщо въ връзка съ *балканскитѣ* и *тракийски* говори. Даже и *прекаленоститѣ* откъмъ тая страна се спосрѣщатъ; тъй напр. изговоръ *вълк* у М-ча (по-право *вълк'*, както го намираме въ *Рупчосъ*, Мсб. VIII., 138) има и въ *Родопитѣ*, както и: *бълвам*, *бул'ка*, *тол'кос*, *печал'ба* и пр. Въ Ахърчелеби омекчението е запазено не само въ известнитѣ старобългарски съединения съ *ъ*, ами изобщо като че ли сѣкоя съгласна въ красловието е мека; срв. *живот'*, *живот'ат*, *даскал'*, *бунар'*, *зарар'*, *жухан'* и пр. Мсб. II., 269. Срв. и *дѣлан'о* у Милетича 292.

II. Морфологични рупщини въ шуменския говоръ.

1. Покрай тъмния гласежъ *ѣ* въ имената сжщ. ж. р. и глаголитѣ въ 1. л. ед. ч. се срѣща въ Шуменско и *ясенъ* гласежъ *а*; това *а* считамъ за *южно влияние* въ тоя говоръ; следователно *водѣ*, *метлѣ*, *душѣ*, *да рекѣ*, *да метѣ* и пр. сж *североизточни* форми, а *водѣ*, *метлѣ*, *душѣ*, *да рекѣ*, *да метѣ* — сж *югоизточни* въ тоя говоръ.

2. Формитѣ за мн. число: *къш'т'е*, *крушѣ*, *над'еница* (109) сж тъй сжщо *южнобългарски* и твърде обикновени въ *рупскитѣ* и *павликянскитѣ* говори. Южна считамъ и форма *рѣки* намѣсто *рѣце* (109), а може би и: *празници*, *прѣс'аки*, *ѣзики* и пр. стр., 107.

3. Числителнитѣ форми *единайсте*, *дванайсте*, *тринайсте*, *двайсте* и пр. (115) сж тъй сжщо *рупски* (родопски) форми.

4. Форма *јас* и *јес* (и даже *ја*) намѣсто *аз* въ Мехмечкѣуй и Алагюнъ и самъ Милетичъ счита за *рупско* влияние (116).

5. Покрай мѣстоимение *т'е* (тѣ) се срѣща и *т'ѣ*, *ти*, па и *тий*; последнитѣ три форми сж тъй сжщо *отъ югъ*. Юженъ производъ има навѣрно и мѣстоим. *и* намѣсто *го* за срѣденъ родъ (старобълг. *и*), защото се срѣща и въ *павликянскитѣ* говори.

6. Мѣстоимения *ноѣ*, *ниѣ* или *нѣѣ*, *ному* (намѣсто *онѣѣ*, *онѣѣ*, *оному*), сж тъй сжщо *рупски*.

7. Твърде е вѣроятно, че и мѣстоимение *кутри*, *кутра*, *кутрѣ*, що се срѣща въ *Съртскитѣ села* (125), да е пакъ отъ Родопитѣ, макаръ че го има и въ *дакобългарски*.

8. Уединениятъ примѣръ у Милетича отъ с. Кюлевча:

не *клаха* *других* (127) тъй сжщо не е друго, а обикновенъ родопски *вин. падежъ* мн. ч. на *-ах* (*купр^еах*).

9. Аористнитѣ форми на *ѣх* (*плѣтъх*, *плѣтъхме*, *плѣтъхте*, *плѣтъха*) сж тъй сжщо отъ юженъ *произходъ*.

10. Глаголни форми като: *дохадат*, *отхадат*, *испрата* намѣсто *дохаждат*, *отхождат*, *испраща* (131) се спосрѣщатъ съ подобни форми въ Родопитѣ: *находат*, *нахадали*, Мсб. XVI—XVII., 335, *угада* *ibid.* 326, па и у Милетича, Ostbulg., 261: *прага*, *фата*, *находа*, *духода* — въ рупски.

11. Частицата за бждно време е различна въ Шуменско: *ште*, *ше*, *же*, *са*, за, и *к'е*; последнитѣ три, които не сж тъй обикновени въ другитѣ североизточни говори, иматъ своя *произходъ* пакъ отъ югъ.

12. Въ Шуменско има причастия на *е* и на *и*: *моглѣ* и *могли* или *можли* (142), *дошлѣ* и *дошли*; първитѣ сж *североизточни*, вторитѣ — *югоизточни*.

13. Причастия като *пекън*, *рѣс'акън*, *затекън* — намѣсто *печен* и пр. (143) и *флига*, *изл'ага* сж тъй сжщо *югоизточни*; за последнитѣ *примѣри* и самъ М. посочва югъ.

14. Турскитѣ думи: *кафѣ*, *шушѣ*, *к'ушѣ*, *миждѣ* и подобни сж въ Шуменско отъ *женски* родъ, тъкмо тъй както и въ *Сливенъ* и въ *Родопитѣ*; въ *Сливенъ*: *каф'а*, *шиш'а*, *к'уш'а*, *мижд'а*, а въ *Родопитѣ*: *миждьо* Мсб. IV., 27, *вадъота* = *ваадѣто* Мсб. IV., 126, отъ *Рупчосъ*; *кафъд* Мсб. III., 50, отъ *Ахърчелеби*, *кишьд* Мсб. III., 188, *кьульота* = *к'оллѣто* (*робътъ*) Мсб. IV., 178, на суха *деръо* (*сухо* *дере*) VI 193.

III. Акцентни рупщини въ шуменския говоръ.

И откъмъ акцентна страна има доста случаи, дето шуменскитѣ говоръ отстъпя отъ останалото *о*-наречие и се приближава къмъ *рупскитѣ* и *родопски говори*. Още по-горе, когато разгледвахъ отдѣла за ударението у Милетича, обърнахъ внимание на тая разлика въ шуменския говоръ, а сега ще укажа случайтѣ поотдѣлно. Най-напредъ ще наведемъ ония думи и форми, у които ударението е тъкмо тъй *отметнато*, както и въ *рупскитѣ* и *родопски говори*.

1) У много двусложни сжществителни *женски* и *срѣденъ* родъ: *р'ака*, *рѣка*, *гр'ада*, *хлѣпе*, *сърци*, *мѣмче*, *гн'аздо*, *дѣте*, *с'ано*, *т'асто*, *прѣсе*, *брѣшно*, *гърне*, *каче*, *крѣсно*, *тѣле*.

2) Въ множ. число у едносложнитѣ сжществителни *мжжки* родъ и двусложнитѣ *ж.* и *ср.* родъ: *вълци*, *мѣмци*, *градове*, *лѣдове*, *кѣмове*, *сълзи*, *ѳвци*, *жѣни*, *дърва*, *лѳза*, *ѳчи* и пр.

3) У едносложнитѣ прилагателни въ *вокалната имъ форма*: *млѣда*, *стѣро*, *б'ала*, *чѣрна*, *бѳжи* и пр.

4) У нѣколко отдѣлни думи, които срѣщаме кое въ Милетичевитѣ материали отъ Шуменско, кое пѣкъ съмъ си забележилъ самъ отъ други лица; такива думи сж напимѣръ: *пѣвой*, (срв. *пѣвои* Мсб. XII, 147 отъ *Неврокопско*, *пѣиуф* по *Старо-Загорско* и *Хаджи-Елеско* [Борисовгр.] Мсб. I, 14), *ѡрѣф* (срв. *ѡрахи* отъ Ахъръ-Челеби Мсб. XV, 179), *гѡдеш*, (срв. *гѡдеш*, *бѡдеш*, *гѡрмеш* и пр. въ Родопитѣ, дето сички сжществителни на *еж* иматъ коренно ударение), *дѣштери* у Милетича (62) отговаря на *дѣштерки* Мсб. XI, 8, отъ *Търново Сейменъ*, или на *дѡштеарѣа* Мсб. IV, 148, или *дѡштеарю!* Мсб. III, 55, отъ Ахъръ-Челеби; *пѡстел'а* се посрѣща съ сжщо ударение въ *Демиръ-Хисарско*, Мсб. VI, 61; *прѡзърц* (Шуменъ) и *прѡзурѣец* Мсб. XVI—XVII, 335 (Ахъръ-Челеби); *прѣмежди* у М. (283) и *прѣмеажьдеа* въ Ахч. Мсб. VI, 187; срв. още: *кѡгу*, *кѡму*, *тѡгу*, *тѡму* въ Шуменско и Рупско.

5) Отъ двойното ударение въ аориста, употрѣбително въ Шуменско: *носих* и *носѣх*, първото е североизточно, а второто пакъ югоизточно, или напосто южно ударение.

6) Въ материалитѣ на Милетича забелѣзвамъ двойно ударение и въ *императивъ*, едно, обикновеното, суфиксно: *иди*, *направи* и друго *отметнато*: *ѣди* (279), *напра'и* (286); първото си е старо-шуменско, *североизточно*, а второто е пренесено пакъ отъ Тракия.

7) Въ нѣколко отдѣлни думи съ краесрично ударение виждамъ тѣй сжщо прилика съ южнитѣ говори: *този*, *рекъл*, *реклѡ*, *реклѣ*, *пие*, *пиеш*, *учѣ*, *уѣиш*, *да минѣ*, *минѣш*, *живѣ*, *живѣиш*, *вечерѡ*, (285), срв. *вечерѡа*, Мсб. IV, 148, *вечѣрѡа* Мсб. I, 116, па и сливенското *вечерѣ* — схванати сѣ като *членни форми*; *българе* (въ с. *Опакѣ*, М. 62) и *булгарѣа*, *Ахъръ-Челеби*, Мсб. XII, 81, *гозд'ѡ* наспротивъ *гозд'а* отъ *Дем-Хисарско*: За *гозд'а* петалата загубѡва, Мсб, V, 204.

IV. Лексикалии рупщини въ шуменския говорѣ.

Лексикалната страна въ единъ говорѣ е тѣй сжщо мѣрѡдавна, кога е въпросъ да се сравнява съ други гивори. Макарь и да нѣмамъ още на ржка цѣлокупното словно богатство нито на шуменския, нито на рупскитѣ говори, пакъ ще наведе нѣкои очебийни паралели, които допълнятъ хубаво дългия редъ факти, що доказватъ ближното говорно родство между Шуменско и Тракийско. Тѣй напр. кому не ще хрумне веднага това сродство при думата *жерт'*, употрѣбителна само въ Шуменско и Родопитѣ? (срв. Родопски *жѡрт*, или *жѡрда* = *върлина*, Мсб. II, 43, мн. ч. *жѡрди* = *пърти*, Мсб. XIX, матер. 22.). Тая рѣдка и старинска дума не ще е запазена токо тѣй

случайно само въ тия краища. Но освенъ нея има още много други думи, употрѣбителни въ Шуменско и Тракийско, а пакъ ги нѣма въ другитѣ говори отъ о-наречие. Тѣ сж:

стракина (паница), характерна дума за шуменския говоръ, която се срѣща само още въ Родопитѣ, вж. Мсб. I. 156: *страकिनени* со^адове и бележката на А. Константиновъ, че дума *стракия* е *общоупотрѣбителна* (въ Родопитѣ). Срв. и *страк'* = глеч, отъ Драмско, Мсб. VIII., 282.

летй или *лутй* за „вали“, пакъ известна „шуменска“ дума, е употрѣбителна въ Родопитѣ освенъ за дъждъ (ага гарми, та не *литй*, Мсб. VI. 182), ами изобщо за „падане“: „данѡ ти *прульетй* гробат“! Клетва отъ Ахърч. Мсб. XI. 163; Срв. впрочемъ и у М-ча (104): „от нибѣ да *лити* спор и *берикет*“, *Преславъ*. Има го и въ *Драмско*, Мсб. VIII. 281., *Харманлийско*, Мсб. II. 222.

ша пода, *поди* въ Шуменъ, Котелъ (Мсб. I. 69.) но — и въ *Ахъръ-Челеби*: „*поди*, *зафтасай* брата ти“, Мсб. IX. 47.

Характерна дума за Шуменско е и *длег*, *длега*, *длего*, която се спосрѣща съ родопското *дл'ог*, *дл'ога*, на *дльоаш* Мсб. I. 103, *глега* Дем. Хис. Мсб. V. 76 и която предполага *длагъ; срв. *длънго* отъ *Висока*, Ofeïcoff, Macédoine, 261.

Ето кои още думи намѣрихъ за сега кое отъ материалитѣ на Милетича, кое отъ други извори¹⁾ — думи общоупотрѣбителни въ *Шуменско* и *Тракийско*, докато въ другитѣ североизточни говори ги нѣма:

мазно намѣсто *блажно* — тѣй и въ *Старо-Загорско* Мсб. 231;

да *скепцам* или *стенцамъ*, дума употрѣбителна въ Родопитѣ съ значение на „създаде, „направи“, „родй“ (вж. Мсб. I. 146: тои е, дѣту *стенца* нѣбуту и зембоата), има и въ Шуменско, само съ малко друго значение (както и въ Сливенско): да *скепцамъ* нѣкого значи „да го издебна“, „да го *сграбча*“, да го *смачкам*“, и подобно, т. е. стои по-близу до гр. *ѣжѣѣж*. Азъ мисля, че тая дума ще е имала по-преди и въ Шуменъ *родопското* си значение; оттамъ сега въ Шуменъ казватъ „жена му *направила дѣте*“: думата *направи* замѣстила тука по-предишната дума *скепца* или *стенца*. Срв. и въ с. *Конопчи* (Старо-Загорско): нж кугѡ си сж *стециъл*? Мсб. VIII 231.

живѣ, *цветѣ* въ тая си форма сж употрѣбителни пакъ само въ *Шуменско* и *Тракийско*: жда *живи* млогу — у южно рускитѣ българи (отъ Тракийско, Етнограф. Обзор. год. X.

¹⁾ Освенъ печатанитѣ материали отъ *Шуменско*, които не сж много, имамъ нѣщо и отъ г. Д. Панайотова, дълговремененъ учителъ въ Шуменъ, както и отъ г-жа *Спиридонова*, родомъ отъ Шуменъ, която разпитвахъ по-лани презъ боравката ѝ тука въ София.

кн. 3, стр. 123. До утрѣа да *жива(м)*, Ахч. Мсб. АІ., 179; *цвети*, рада и озира Мсб. І. 101, (Ахъръ-Челеби), *цветѣха*, Рупчосъ Мсб. ІV. 51.

За „момче“ въ Шуменъ казватъ *копил* и *копиле* (срв. *дѣти копели*, Бонч. Сб. 759; Млад Стунан *младу копели*, *ibid.* 83.); тая дума се посрѣща, истина, съ влашката *copil*, но пъкъ е съвсемъ обикновена съ сжщото значение и въ Родопитѣ, дето *копиле* значи *момъкъ*.

канйска = *покана*, *калеска* е тѣй сжщо повече тракийска дума; срв. *кониска*, види се, намѣсто *каниска* и у южно-рускитѣ българи (тракийци), Этногр. Обзор. год. X. кн. 3, стр. 55.

тит'у или *т'ут'у* за „чичо“ (Шуменско) срещнахъ тѣй сжщо въ материали отъ *Тракия* (Драмско), Мсб. VIII. 282 отъ с. Плъвня.

напрѣш, *отпрѣш*, употребителни въ Шуменско за *предлози*, сж свойствени и на южнобългарски говори; срв. *наприш* нова година, Этно. Обзор. X. 3, 120.

чѣтула = *рабош*, употребителна въ *Шуменъ*, *Сливенъ* (*чѣтала*) и *Конопци*, Мсб. VIII., 283, иде навѣрно пакъ отъ Родопитѣ, вж. Мсб. XIX., матер., 21.

хатли въ значение на *дрехи*, *постелки*, *завивки* (Шуменъ) се посрѣща съ *халенце* = чержица (Срѣдни Родопи), Мсб. XIX., матер. 21, и *халище* Мсб. І., 150.

батинѣа = *кумѣ*, както и *бат* = *кумъ*, Ostbulg., 126, се срѣщатъ само въ Тракийско, сравни: *батлѣ* = *кумъ* и *батинѣа* = *кумѣ* въ с. *Якоруда* (Разлогъ), Мсб. VIII., 51.

г'оа, *г'ове* въ знач. на *уж* (М-чѣ, Ostbulg., 285) се посрѣща пакъ съ *г'ои* въ Родопитѣ — Мсб. XVI.—XVII., 340, и *г'ом* Мсб. XV. 151. Макарь думата да е чужда, характерна е, понеже се не срѣща въ другитѣ североизточни говори.

Любопитно е адвербиалното употребение на дума *вечер* въ Шуменско и Тракийско: *вечерò* (Шуменъ = *вечерта*, *надвечер*) отговаря на тракийско *вечеръ* и родопско — *вечероа*. Тия членни форми, както се схващатъ днесъ, произлизатъ отъ по-напрешна дателна форма *вечеру*, *вечер'у* (отъ по-стара къ *вечероу*), която се срѣща още и днесъ въ Ахърчелеби: *вечер'у*, Мсб. XI. 72, и *вечеру*, Мсб. XIX., матер. 22. Наспротивъ това и: *утрину*, Мсб. XI., 72 (Ахърчелеби). Предполагамъ, че и въ *Шуменъ*, преди да се схване *вечеру* като членъ, ще сж владѣли едно време сжщитѣ паралелни форми *вечеру* (или *вечер'у*) и *утрину*, подъ чието влияние ще е произлѣзло отпосле наречието *узор'у* *узорк'у* — тѣй обикновено днесъ по Шуменско. Инакъ крайното *у* въ *узор'у* не зная, какъ би се изтъкувало.

ниѣа (280), *наѣи* намѣсто *ониѣа*, *онаѣи* биятъ тѣй сжщо на

рупщина, както впрочемъ и самъ М. забелѣзва, обаче не за *Шуменско*, а за *Бургаско* (123).

Струва ми се, че и значението на думата *гѣна*, тъй характеристична за шуменския говоръ, ще има юженъ произходъ, защото и въ Родопитѣ я употребяватъ: *розгоанал* ваолната, Ахч. Мсб. VII., 216 — даже и въ по прежния си видъ: ниту оку му са ни *гоабнувалу*, Мсб. VI., 179.

Шуменскитѣ: *жйвинко* у Милетича (277), *ин'анка* (нй-не-нка) *ibid.* 100, *мйлинка*, *тѣкминку* и *сѣтнинка* (Бр. Псп. VII., 109 и 111), *правинку*, *червенка*, Бонч., 81, 91, подсѣщатъ много на подобни умалителни въ *Родопитѣ*: буски *хапаньки*, *идчи лубеанки*, снашка *свиванка* Мсб. V., 33; *алеанку*, *куприйнеанку*, Мсб. XVI—XVII., 386.

За южнобългарски думи и форми въ Шуменско считамъ още: *манйна* = ситни вжглища, *зеза* (кака и калина), *фута* (престилка), *чузд*, *чузда*, *чуздо* намѣсто *чужд*; *га*, *гато*, *гаче* — отъ *агá*; *ул'ул'у!* у М-ча, стр. 284, *как'е* намѣсто *как* (М-чъ, 98) — чисто павликянска дума; *свештилик* (287) намѣсто *светилник*, *к'ушйчка* (288) намѣсто *кушенце* — произлѣзло, види се, подъ влияние на *к'ушá* ж. родъ! *тугизек'* (288), *пурудиса* (288), *бръшнел* (Ил. Сб. 377) намѣсто *бръшлан*, *евá* (*ibid.* 378) намѣсто *ето*, *зам-да* намѣсто *за-да*, *мае-ле!* намѣсто *мале-ле* (М-чъ, Ostbulg, 110), *толце* (Старото Насел. 63), което подсѣща на родопското *яце*; *на*, *ва* намѣсто *ни-ви*, *фл'али*, *изл'али* намѣсто *флезли*, *излезли*, *чол*, *чолове* (чулъ, чулове); да *гуд'а*; *ноз'á*; *мор'й* попаде! *мо!* ела *мо!* (110), *али* намѣсто *или* (146); *комачка* намѣсто *комаче* (285) произлѣзло сжщо тъй, както и *к'ушйчка* (288) намѣсто *кушенце*; *еднѣши* намѣсто *веднѣши*; *чокман* намѣсто *сукман*. срв. Мсб. VI., 27, *чукман* отъ М. Търново.

Може би нѣкои отъ тия думи да си ги е имало още въ *старото* о-наречие по Шуменско, обаче при сравнението сега ни падатъ въ очи, понеже ги нѣма въ другитѣ североизточни говори, а ги има въ *югоизточни*. Но азъ допушамъ, че основното шуменско наречие още преди да се смѣси съ южни говори, е имало свои характерни думи и форми, каквито се срѣщатъ дори и до днесъ и за които не можемъ каза, че сж донесени отъ югъ, макаръ да ги нѣма въ другитѣ североизточни говори. Такива сж напимѣръ: *нйне*, *др'аво*, *древен*, *др'ано* масло (дървено масло), *зоре* (утре). *варе-кой си* (кой-годе), *тогов* намѣсто *негов*, *съсед*, *съседка*, *братучед*, *прелца*, *жерка*, такива сж *деепричастията* на *-штиц*: *ходиштиц*, *седештиц*; такива сж и нѣколкото остатъци отъ органически и неорганически носовки: *пендесé*, *девендесé* *пндáр*, *с'акънде*, *н'акънде*, *нйкънде*, *гънглив*, *натрѣнтих* намѣсто *натъртих* — кор. *трѣт-* *онензи* (онѣзи), *поленка* (полека), — ако не е отъ *полегинка* — *дети* или *д'ати* намѣсто *деца*: четири *д'ати* ймаме (М-чъ. 277); *сваждам*, Псп. I. 175, *еннйе*, *дрѹгие*, *каквйе* (М-чъ, 126)

Изброенитѣ говорни паралели между Шуменско и Тракийско биха се увеличили съ още много точки, ако човѣкъ си поставѣше за специална задача да представи пълна успоредица между говоритѣ на тия мѣстности. Но и отъ това, що наведохъ, изпѣква хубаво на лице близкото сродство между реченитѣ области; и азъ съмъ напълно увѣренъ, че „шуменскиятъ“ говоръ не е чисто североизточно наречие, а е промѣсенъ съ особености отъ югъ, пренесени (и то доста отдавна) заедно съ южнобългарски колонии. Да предпологаме, че тия свойщини сж станали общи чрезъ обратно преселение — отъ Шуменско на югъ — не можемъ, защото, макаръ и да сж ставали такива преселения, тѣ сж отъ по-сетнешно време и не сж засегнали съ влиянието си дълбоко рупскитѣ говори, а сж си останали и до днесъ отдѣлени отъ тѣхъ — както умѣстно забелѣзва Милетичъ въ книгата си за *Старото бѣлг. население* въ североизточна България (стр. 30). Освенъ това, както можеше да се види отъ успоредбата на примѣритѣ, еднаквоститѣ се спосрѣщатъ сѣ съ по-вжтрешни родопски говори, за които съмъ увѣренъ, че не сж повлияни отъ североизточно наречие, та и азъ имахъ само тѣхъ предъ видъ, а не само „загорскитѣ“ говори по източна Тракия.

А за доказателство, че влиянието иде наистина отъ югъ, нека служи самото географично разположение на говоритѣ, въ които срѣщаме *рупски свойщини*. Доколкото стигатъ наблюденията ми, най-малко *рупщини* има въ *Разградско*, повечко ги срѣщаме въ *Шуменско*, а най-много има въ *Съртскитѣ села*, дето сж толкова множество, че падатъ веднага въ очи. Забелѣзалъ ги едно време и самъ *Иречекъ*, вж. Княжество България, II, 863 (бѣлг. преводъ).

Следъ толкова очевидни прилики на шуменския говоръ съ рупското наречие едва ли е нужно да се навеждатъ и други доказателства за близко сродство между тия две области; но понеже Милетичъ дава голѣмо значение на *костюмитѣ*, а най-вече на *женската носия*, която му се струва по-запазена отъ мъжката, нека видимъ, иматъ ли право шуменскитѣ „хърцои“ по Съртоветѣ да се считатъ и откъмъ тая страна за старинско население по ония мѣста. Но трѣба веднага да призная, че откъмъ облѣкло не мога прокара толкова широко сравнение между Шуменско и Тракийско, защото ми липсватъ нужнитѣ сведения: за родопската носия зная твърде малко, а пѣкъ и даннитѣ у Милетича за „хърцойското“ облѣкло по Шуменско не стигатъ. Па освенъ това откъмъ тая страна ще се намѣрятъ изобщо много по-малко прилики, отколкото помежду говоритѣ на реченитѣ области, защото костюмътъ се поддава на по-бързи промѣни отъ говора. Затова безъ да прокарвамъ нашироко паралели между шуменската и рупската носия, ще се възползувамъ отъ даннитѣ на Милетича да установя само, че *сегашната*

носия на съртските селянки не е тъмна-си открай-време. Това заключавамъ, първо, оттамъ, че тая носия споредъ думитъ на самъ Милетича (Ст. Нас. 58) не е навредъ еднаква, а е *разнообразна* — значи, бори се още *старо* съ *ново*; второ оттамъ, че самитъ названия на отдѣлнитъ облѣкла и гиздила не сж еднакви съ названията, що се употрѣбаватъ по другитъ села на *о*-наречие; третьо, най-сетне, оттамъ, че и до днесъ има още *запазена* или поне *запомнена друга по-стара* и не „хърцойска“ носия по тия мѣста. За такава носия Милетичъ чулъ навредъ по Съртоветъ отъ стари жени, когато му разправяли било направо за старовремски носии, било за свадби и обичаи. Тѣй напр. въ *с. Черковна* му казали, че преди носили *чукманъ* (Старото бълг. население, 59), а *чукманъ* или *сукманъ* е балканско облекло и сега познато подъ сжщо име въ Родопитъ. Пакъ тамъ му казали, че едно време връзъ *чукманя* носили и кжса *памучна антерия* — значи пакъ нѣщо подобно на тракийско облѣкло. Въ *с. Калугерица* му казали, че едно време булкитъ ги обличали въ *дълги антерии*, та съ тѣхъ и жѣнѣли (60); сжщото чулъ и въ *с. Кюлевецъ* (Кюлевча). Дори и до днесъ носѣли женитъ по Съртоветъ „*кичинка*“ — дълъгъ вълненъ елекъ — и „*салтамарка*“ — кжса черна аба (ibid. 60). А пиринчениятъ *венецъ*, нареченъ „*стефанъ*“, що го носѣли булкитъ едно време по Съртоветъ, както и сегашниятъ „*месаль*“ (61), сочатъ тѣй сжщо на южнобългарска носия. По-старата тракийска носия ще се е пазила доскоро като *традиционно, обичайно облѣкло*, защото до скоро въ *с. Черковна* „чукманъ“ носили само *булкитъ*, а „завишка“ (тъкменикъ) — *момитъ* (59). Булчина дреха се смѣтала и една „*дълга антерия*“ (въ *Калугерица* и *Кюлевча* стр. 60.) — пакъ види се по *тракийска традиция*. Не зная само, доколко *черната, купешка „завишка“*, що я носятъ момитъ въ *Черковна* и *Марковецъ* (56), е нѣщо преходно отъ *сукманъ* къмъ *тъкменикъ*, или е нѣщо съвсемъ ново и преходъ къмъ полугражданска носия, какъвто преходъ се забелѣзва въ по-събудени села.

Нѣма да се простирамъ повече върху съртската носия, а ще кажа само, че общото ми впечатление отъ това, що намирамъ за нея у Милетича, върви въ съгласие съ онова, що казахъ за говора на Съртскитъ села; а пкъ по-сигурно заключение и отъ костюмитъ ще имаме, когато бждемъ въ състояние да знаемъ по-хубаво историята на селското облѣкло отсамъ и оттаткъ Балкана.

Сега нѣколко думи и за *старината на самитъ села* въ Съртоветъ. Милетичъ, говорейки за старото население въ североизточна България, винаги туря на първо мѣсто Съртскитъ села, които по *говоръ* и по *носия* ужъ представлявали старинското население въ тия мѣста (Стар. Нас. 59., *Das Ostbulg.* 24.). Но ако е оправдано онова, що казахме за говора и носията на това население, само по себе си ще падне и твър-

дението на Милетича за неговата старинност, която впрочемъ и нѣма друга основа освенъ пакъ *говорътъ* и *носията*. Защото исторически свидетелства Милетичъ нѣма, а пакъ това, що ни казва по устна традиция за тия села, говори тъкмо противъ тѣхната старинностъ и самобитностъ. Защото, може ли да се нарече едно население *старинско* въ една областъ, дето *сичкитѣ села до едно сж разселвани, преселвани и заселвани* по нѣколко пѣти презъ последнитѣ 100—120 години? Ще си послужи пакъ съ даннитѣ на самия Милетича въ книжката му за старото население въ изт. България, отъ които излиза, че *сичкитѣ сѣртски села сж разнебитвани и пакъ заселвани*, ала нѣ, разбира се, съ сѣщото си старо население, а съ пришелци отъ други нѣ „хърцойски“ села. Ето напримѣръ какво казва самъ Милетичъ за своитѣ „*стари села*“ по Съртоветѣ (Новопазарска околия):

Село *Енево* (Новопазарско) се *разселило* презъ 1828 г., та сега останали въ него само десетина „ерлийски“ семейства (стр. 76); *Каспичанъ* се *изселвало* на 1812 г. (77), с. *Могила* се *разсипало* по „Силистренското мурабе“ и се *изселило* „почти цѣло“ въ Русия (84); с. *Калугерица* се *разбѣгало* презъ 1828 г., *изгорѣло* и *сичко въ него било съсипано* (86); с. *Кюлѣвецъ* или *Кюлѣвча* било *старовремско*, ала презъ 1823 г. се *разнесло* и било „до мрѣвка“ *изгорено* (88); с. *Овчарово* (Чобанъ-кюй) „е сравнително *ново село* заселено отъ Кюлевчани“ (88); *Косовецъ* или *Кусовча* било по-преди *турско село* (88); само за едно сѣртско село отъ Новопазарска околия, за село *Марковецъ* или по турски *Марковча*, казва Милетичъ, че понеже било на страна отъ главнитѣ пѣтища, не *страдало толкова* въ турско време (89). Другитѣ сѣртски села въ *Провадийско* сж пакъ *сички разнебитвани*: село *Равна* *изгорѣло* на 1810 год. и се *изселило* въ Русия (95); *Черковна* се *изселвала* тѣй следъ *Одринския миръ* (95); *Кривна* се *изселвала* тѣй сѣщо въ Русия на 1810 год. (97); *Неново* „*било по-долу*, а се се *премѣстило* по-настрана отъ джадето“ (99); *Нягуша* или *Нявша* се *разселвала* въ началото на миналия вѣкъ (99); с. *Бейли* било *българско*, сетне *турско*, а сега пакъ *българско* (100); с. *Петрова рѣка* се счита отъ Милетича тѣй сѣщо за старовремско, но Иречекъ (Пѣтув. 853) твърди, че селото било населено по-преди съ *християнски албанци* (100); с. *Кереди* е „*старо село*“, ала смѣсено съ *тракийски българи* (100); с. *Асъл-бейли* е „*хърцойско*“, ала има и *турци* (101); *Фети-Кюй* — повече турци, а българското население е смѣсено — *хърцойско* и *балканджийско* (101); въ *Комарово* покрай турцитѣ *имало и хърцои*, а следъ 1879 г. *придошли* и *балканджии* (101); *Ново село* се *изселвало* въ началото на миналия вѣкъ въ Русия, а следъ 1829 г. се *заселило* съ *балканджии* (107). — Ето туй сж то „хърцойскитѣ“ села по Ново-пазарско и Провадийско, които Милетичъ смѣта за пред-

ставители на старото североизточно население, ала исторически му сведения за тѣхъ ни каратъ да се съмняваме силно въ тѣхната първобитна чистота. Отъ тия сведения може ли друго да се заключи, освенъ че населението въ тия села, толкова пжти разнебитвано и прокуждано, не ще е могло да запази старото си *еднообразие*, да допуснемъ дори, че следъ разнитѣ прокуди се е връщало пакъ по селата си. Освенъ това сведенията на Милетича стигатъ само до 1810 г., значи не обсъгатъ ни цѣлъ вѣкъ; а не е ли за вѣрване, че и преди тая дата е имало сжщо такива *разселвания* и *преселвания* по тия мѣста, презъ което време е настанено помежду старото и ново „балканско“, или по-право *тракийско население*, което е и дало днешния видъ на шуменския говоръ? Азъ именно туй предполагамъ и мисля, че имамъ доволно основания, па и вѣрвамъ, че туй ми мнение ще се подкрепи и отъ други паралели, каквито биха могли още да се прокаратъ между *Шуменско* и *Тракийско* имайки предъ видъ цѣлия народенъ битъ: облѣкло, обичаи, пѣсни и пр. Казвамъ „Тракийско“, защото ми е неясно още, отъ кой именно тракийски край ще е онова население, що говори непрегласено *ъ* по Шуменско; може да е отъ източнитѣ родопски и поленски краища, т. е. отъ *Рупско*, може да е отъ *Сръднитѣ Родопи*, а може да е дори и отъ тѣй нареченитѣ *Мърваци* по Демиръ-Хисарско и Драмско.

Отъ сичко казано по шуменския говоръ следва, че Милетичъ грѣши, земайки именно тоя говоръ за представител на цѣлото североизточно *о*-наречие; шуменскиятъ говоръ *не може* да служи за тая цель, защото е *смѣсь отъ североизточно и югоизточно наречие*.

До колко е билъ Милетичъ убеденъ, че Шуменскиятъ говоръ репрезентира [!] най-старото *о*-наречие, се вижда и оттамъ, че подъ заглавие „североизточно *о*-наречие“ говори (на цѣли 80 страници!) *само за него*, а другитѣ говори отъ това наречие или просто игнорира, или ще хвърли и за тѣхъ само пжтемъ нѣкоя незначителна бележка. Може би затова и не дава прегледъ на печатанитѣ материали отъ сичкитѣ източни *о*-говори, а пакъ само по шуменския говоръ. Впрочемъ указанията му и по шуменския говоръ не сж пълни, защото не споменува *материалитѣ* (5 лазарски пѣсни) у *Илиевия Сборникъ отъ сѣртскитѣ села* (249—251) и 4 разни пѣсни отъ *Нови-Пазаръ* (пакъ тамъ 378—381); две пѣсни въ „Искра“ год. II. 383, отъ *Новопазарско* по чисто „шуменски“ говоръ (непрегласено *ъ* и членъ *о*!); четири пѣсни отъ самъ *Шуменъ* — въ „Искра“ год. IV. 260; две пѣсни отъ „Шуменско“ въ *СПсп.* II. 164—168; а въ „Трудъ“ год. III. 1032, има и кратки диалектни бележки за говора на *Шиковцитѣ* — преселници отъ *сѣртскитѣ села* въ Силистренско. Но щомъ е дума изобщо за *о*-наречие, материалитѣ по него не сж тѣй малко и

тъй незначителни, както се оплаква Милетичъ на стр. 67. На първо мѣсто бихъ турилъ *Бончевия* Сборникъ отъ *разградски пѣсни*, дето има доста материалъ по *о*-нареchie, бихъ се ползувалъ и отъ *шуменската* Повесть за падането на Цариградъ („Искра“, год. IV. 241. Една ржкописна бѣлгарска книга), за която и самъ Милетичъ твърди, че е писана въ *Шуменско* (Мсб. XII. 403); а пъкъ по-древни материали отъ североизточното *о*-нареchie има още доста — кое въ Министерския Сборникъ, кое въ списания „Трудъ“ и „Искра“.

IX.

Следъ като изказва още веднажъ своето мнение за старината на шуменския говоръ, Милетичъ минува къмъ фонетиката му и разглежда най-напредъ тъмнитѣ гласни *ѣ*, *ѣ* и *ѣ*.

Милетичъ различава въ шуменския (съртски) говоръ *четири* изговора на звукъ *ѣ* като замѣнникъ на тритѣ старобѣлгарски тъмни гласни (*ѣ*, *ѣ* и *ѣ*): *ѣ*, *ѣ*¹⁾, *и* и *у* (латинско); първото е общобѣлгарско *ѣ*, второто е дълбоко *ѣ* (само за *ударено ѣ*!), третото е обикновено *и* (за ударено *ѣ* следъ *палатали*), а пъкъ за изговора на четвъртата замѣна у М. казва само: „Manchmal wird ѣ als у ausgesprochen“ (69) и азъ не можахъ никакъ да си представя, какъ се изговаря това *у*, за което не срѣщамъ никакво обяснение и въ отдѣла за означението на звуковетѣ (стр. 34—36). Съ такова *у* М. означава по-долу и остатъцитѣ отъ *ѣ* въ с. *Черковна* (стр. 74.).

За замѣната на *ѣ* съ *о* не сж изброени сичкитѣ примѣри отъ Шуменско, дето се казва освенъ *енѣиш*, *четвърток*, *пѣток* и *момок* (71) още и: *кѣкѣф*, *тѣкѣф*, *тѣлкуф*, *сѣмичук*, *дубѣтук*, *инѣичук* (Шуменъ).

Като остатъци отъ назаленъ изговоръ М. споменува само дума като *пѣндар*; а пъкъ има още нѣколко такива думи, и то въ самия градъ Шуменъ: *с'акѣнде*, *н'акѣнде*, *никѣнде*, *гѣнглив*, *трѣнти* да б'ага, *гѣнгр'асал* (стб. жрък, отдето и *гѣгрица*, срв. *гѣсеница* и *вѣсеница*, *гѣжва* и *вѣже*) — освенъ ония, които има и въ другитѣ североизточно говори: *кѣнти*, *тѣнти*, *мѣнкам* и пр.

Правилото на М. за замѣната на коренно *ѣ* съ *ѣ*, че ужъ *ѣ* минувало въ *ѣ*, кога се намира предъ *м* или *н*, не е вѣрно, защото има доста случаи въ източнобѣлгарски, па и въ Шуменско, дето *ѣ* дава *ѣ* и безъ това условие; сравни: *пѣстър*, *пѣкъл*, *стѣклѣ*, *мѣгла*, *мѣзга*, *мѣска*, *тѣшта*, *лѣшитѣ*, *цѣфтѣ*, *мѣждѣе*, *блѣскам*. Струва ми се, че нѣ следната, а *предната* сѣгласна ще е била причина да премине *ѣ* въ *ѣ*, защото въ

1) *ѣ* пречертанъ презъ сѣдѣ.

повечето случаи ииаме *к* следъ устни съгласни, а тѣ сж могли и по-лесно да изгубятъ палаталността си.

Неточно е казано (стр. 72), че коренно *к* минува въ *е* следъ палатални съгласни; защото въ *т'енѣк*, *л'ен*, *л'еко* и пр. не е причина меката съгласна предъ *к*, за да се получи *е*, ами направо отъ *к* се получава меко *'е* — независимо отъ качеството на предната съгласна. Изобщо М. трѣбаше да наведе *сичкитѣ примѣри* за разнитѣ замѣни на коренно *к* — щомъ е видѣлъ, че владѣе такова разнообразие въ Шуменско.

Право се досѣща М., че едно време ще е имало въ *о*-наречие повече примѣри съ *к=о* (стр. 74); обаче намѣсто да посочва само като паралелъ едно Солунско наречие (*СухѸ*), съ който паралелъ нищо не се обяснява, много по-близу до истината щѣше да бжде, ако земѣше тукъ за обяснение *втория компонентъ* на шуменското наречие — южнобългарския говоръ, който съ рупския си неизясненъ изговоръ на *к* разнебитва по-предишното положение, т. е. внесе въ Шуменско отново тъменъ изговоръ за *к*. Ако изобщо Мигетичъ бѣше съзналъ тая важенъ факторъ въ шуменския говоръ, много факти отъ тоя говоръ щѣха да му бждатъ по-ясни.

Въпросътъ за остатъцитѣ на *к* въ Шуменско, толкова интересенъ и като локално явление, и като отразъ на тракийско свойство — както хубаво се досѣтилъ Милетичъ (стр. 47) — трѣбаше и по-нашироко да се обясни; а то се навеждатъ само нѣколко примѣри (*ми*, *были*, *сын*, *рыза*, *честыри*, *нѣй*, *вѣй*) и не знаешъ, има ли още и кои сж.

По въпроса за *к* Милетичъ поддържа, разбира се, и тука мнението си, че *к* гласѣло едно време въ български езикъ като широко *а* и че тоя му гласежъ билъ най-добре запазиль шуменскиятъ говоръ, и то въ случаи *подъ ударение* и предъ *меки срички* или *съгласни*: *б'али*, *п'асни*, инакъ — предъ *твърди срички* или *съгласни* — *к* *измѣнило* своя гласежъ на *'а*: *б'ал*, *хл'ап*. А защо да не предположимъ, че гласежътъ на *к* се е движиль наопаки — отъ *'а* къмъ *а* — разбира се пакъ *подъ* асимилационно влияние, ала нѣ на твърди, а на *меки* звукове следъ него? И откога си мисли Милетичъ да се е захванало това изяснение на *к* въ *'а* предъ твърди срички? Защото откато се знае за български езикъ, гласежътъ на *к* е сѣ *'а* (или сѣ едно — *'а*) и азъ не знамъ, кога е могло *в'клъ* да гласи *б'ал* — за да се получи отъ него после *бал* вследствие на асимилационни процеси. Освенъ това, какви асимилационни процеси сж могли да изяснятъ *к* въ *краесловни* срички: *д'ва*, *зл'а*, *дубр'а*, *изгур'а*, *кѸд'а* и пр.? Азъ си мисля наопаки, че *в'клъ* и *в'кли* сж си гласѣли едно време еднакво *б'ал* и *б'али*, а отпосле става асимилация, ала не у *б'ал*, а у *б'али*, отдето се получава най-напредъ срѣденъ, пречупенъ изговоръ *б'али*, а отсетне — *бѣли*. Тѣй че споредъ мене изговоръ *б'али*, какъвто е свойственъ на шуменския говоръ, независимо дали

си е тамшенъ, или донесенъ, не е старъ, а *пребоденъ* изговоръ помежду *б'али* и *бели*. Тъй щѣше Милетичъ да си обясни хубаво, защо този изговоръ въ *о*-наречие пропада и отстѣпя мѣсто на чисто *е* подъ сѣщи условия.

Излизайки отъ изговоръ 'ă за ъ М. малко се обзира, какви още изговори има и дали въ другитѣ *о*-говори не владѣе по-инакво правило за тая гласна, правило което би придало на шуменското наречие много по-голѣма старинностъ, отколкото еднообразниятъ изговоръ 'ă. Той напр. минува безъ никаква бележка примѣри като: *примрѣ, умрѣ, злѣ*, (79) — види се, защото ги счита за по-нови въ шуменския говоръ отъ *примр'ă, умр'ă, зл'ă* и пр. Азъ пкъ наопаки, имайки предъ видъ, че въ много североизточни говори крайно ъ се изговаря на *е*, съобразявайки се съ подобенъ изговоръ и въ дакийско-български, заключавамъ, че именно този изговоръ е по-старъ по Шуменско, а пкъ другиятъ е донесенъ отъ долу.

Макаръ и да говори доста за ъ, Милетичъ не е изчерпилъ цѣлия въпросъ по отношение къмъ шуменския говоръ, защото не ни обажда нищо за изговоръ на ъ като *и*, срв. *сичѣ, цидѣ, исцирѣ, звиздѣ, тривѣ, тистени рѣцѣ* въ Мсб. VII., 143—144, отъ *Добричъ*; *минила, кулинети, свиштица, блидѣва, дичица, усидлѣ, сидѣти* и пр. въ Бончевия сборникъ отъ *Разградско*. А щомъ има за неударено ъ изговоръ 'ă и *и*, желателно е да се знае, въ какви случаи и въ кои краища се явява едното и другото.

По замѣната на ъ въ шуменския говоръ Милетичъ се изказва твърде накотко и доста неопредѣлено. Отъ една страна приема, че изговарѣтъ на ъ се слѣлъ съ изговора на *и*, та се получава за ударени ъ и *и* — *е*, а за неудареци — *и*; отъ друга пкъ твърди, че това *и* за неударено ъ и *и* не е чисто *и*, а нѣщо между *е* и *и*, та затова го и бележи съ особенъ знакъ *ѣ*. Освенъ *ѣ* М. различава още и едно 'ѣ, па даже и 'ă — като гласежи на редуцирано безакцентно *е*, което се срѣща, каже, въ нѣкои краесловни срички; но сжщевременно забелѣзва, че последнитѣ две замѣни за *е* ('ѣ и 'ă) били сравнително по-рѣдки въ Шуменско, отколкото въ балканскитѣ говори. Отъ тия общи думи не може се получи право понятие за редуцията на звукъ *е* въ шуменския говоръ; а пкъ азъ очаквахъ да видя у М. по-широко освѣтление на тая фонетична поява, която ме интересува отдавна, понеже виждамъ, че източнитѣ говори нееднакво редуциратъ звукъ *е*. Шуменскиятъ говоръ държи и откъмъ тая страна срѣда между североизточнитѣ и югоизточнитѣ говори, та *широката*¹⁾ ре-

¹⁾ Понеже неударено *е* въ източнитѣ говори се редуцира двояко: ту като *и*, ту като 'ѣ, то за разлика можемъ първата редукия да наричаме *тѣсна*, а втората — *тирока*. Това название би се оправдало и отъ звукофизиоложкото свойство на дветѣ редукии.

дукция ('*ѣ* за *е*) се срѣща много повече, отколкото си я мисли Милетичъ. Това се вижда отъ самитѣ негови материали, дето '*ѣ* или '*а* за *е* дохожда по-често, отколкото напр. въ Ловчанско. За това именно бихъ желалъ да зная:

1) Кога се получава *ѣ*, кога '*ѣ* и кога '*а* намѣсто *е* въ Шуменско;

2) Дали владѣе пълно еднообразие откъмъ тая страна, или има разлика помежду отдѣлнитѣ села въ Шуменско;

Защото сравнявайки Милетичевитѣ материали съ материалитѣ, обнародвани преди неговитѣ, намирамъ доста разлики откъмъ тая страна. А понеже и у самъ Милетича не виждамъ последователностъ въ употребата на *ѣ*, '*ѣ* и '*а*, не можахъ да си извадя опредѣлено правило за редукцията на звукъ *е* по Шуменско, а само забелѣзахъ една постепенностъ отъ северъ къмъ югъ, която М. не изтъква; той не можалъ да схване вълнитѣ отъ югъ, които съ посрѣщането си образуватъ *три* обсега говори въ Шуменско и Разградско: 1) *Разградъ*, дето е запазено най-старото положение и дето неудалено *е* минува за *и* (тѣсна редукция); 2) *Шуменъ*, дето дветѣ редукции се борятъ и балансиратъ тѣй помежду си, че само *ѣ* и *ѣ* минува въ *и*, а пкъ *ѣ* се редуцира винаги *широко* (въ '*ѣ* или '*ѣ*); 3) трети обсегъ съставятъ *Съртскитѣ села*, дето *широката редукция наддѣлява*, и сбира въ себе си и тритѣ старобългарски *е*-звукове (*ѣ*, *ж* и *ѣ*), та *и* за *е* се срѣща много *рядко*.

Гринда, както се чува въ *Русчукъ* и въ *Търново*, не иде направо отъ *грѣда* (80), а посрѣдствомъ *румънски езикъ*, дето думата гласи тѣй сжщо *grindă*; подобна дума е и *стѣнжен* отъ *сѣжжнѣ*.

'*а* въ *м'ак*, *м'ака*, *м'ако* не е остатъкъ отъ нѣкогашенъ изговоръ на *ѣ* като назално *а* (80), а е на просто аналогия по *ѣ*, *ѣ*, *ѣ*. Ако бѣше фонетична замѣна за *ѣ*, щѣхме сигурно да имаме и други такива случаи. Примѣръ *мачкам*, що го навежда *Облакъ* (Мсб. XI. 542) за сжща цель отъ с. Сухо, но познатъ почти навредъ, ще е тѣй сжщо нѣкоя аналогия.

Милетичъ не ни казва, доколко *срѣднобългарската юсова замѣна* се е отразила въ шуменския говоръ и дали владѣе нѣкое разнообразие въ рефлекситѣ на *ѣ* следъ *ж*, *ш*, и *ј*. Доколкото зная, въ Шуменско се забелѣзва и откъмъ тая страна смѣсъ отъ старо и ново, защото заедно съ *шепа* (*шѣпа*) има и *шѣпа*, покрай *жетва* срѣща се и *жѣтва*, та бихъ желалъ именно да зная, кой изговоръ тукъ е старъ и кой новъ; това е много важно за отношението на старото *о*-наречие къмъ старобългарски. Менъ ми се иска да вѣрвамъ, че старото североизточно *о*-наречие не зима участие въ срѣднобългарската юсова замѣна, т. е. държи се о единъ старобългарски изговоръ: *шепа*, *жетва* — докато подъ влияние на балкан-

скитѣ и тракийски говори се не внася и въ него изговорѣ *шѣпа, жѣтва*.

Говорейки за редуцията на неударено *о* (стр. 82) М. пропусналъ да спомене, че тая редуция *не става въ звателенъ надежѣ*, дето *о* и *е* се чуватъ ясно: *синко Стугене; ѡх д'адо!* (286), както и по-после пропусналъ да каже, че *родопскитѣ говори* редуциратъ *о* и въ *звателенъ надежѣ*

Суфиксното *ѣ* предъ *х* въ аористната форма (дѣдѣх, рѣкъф) *не е* редуцирано *о*, както твърди М. (стр. 82), а е навѣрно *аналогия* по другитѣ глаголи съ аористна основа на *а*: *пйсах, вйкнах, пйтах* и пр. Ако пѣкъ приемемъ, че това *ѣ* е старинско (тѣй както е старо *ѣ* въ *нѣш, нѣштъви*), тогава ще го наречеме *старѣ прегласѣ (изводство)*, ала не нова редуция.

Въ шуменската дума *пуле* намѣсто *пиле* не бихъ предполагалъ *прогресивна лабиализация*, както приема Милетичъ (83), защото шѣхме да имаме не *пуле*, а *п'уле*; освенъ това думата я има и въ такива говори, които не познаватъ изобщо лабиализация на *и*; срв. *пулка, пуладица* — македонски названия на „ярка“, Сол. кн. 288. Па най-сетне може тукъ да е замѣсено и общобългарското *пуле* = младо магаре.

Много и хубави примѣри намираме у Милетича за *елизия* въ шуменския говоръ (84, 85, 86), който откъмъ тая страна представя особенъ интересъ. Любопитни сж примѣритѣ, дето се елидиратъ *ударени гласни* — само че липсува обяснение на правилото, по което въ едни случаи чрезъ акцентенъ отметъ се получаватъ *редуцирани гласни*: *пѣнѣца* (паница), *пѣрѣта* (парата), *дѣлѣна* (долйна), *цѣлѣна* (цалуна), а въ други не: *мѣтѣка* (мотѣка), *удѣнѣца* (воденица), *згодѣнѣца* (сгоденѣца); последнитѣ три примѣра не гласятъ ли *мѣтѣка, удѣнѣца, згодѣнѣца* — тъкмо тѣй както и *дѣлѣна, пѣнѣца*?

Говорейки за омекчението на *устнитѣ съгласни* предъ *е, и* и *'а = ѣ* (88) М. като че има предъ видъ само *ударенитѣ гласни*, защото нищо не споменува за толковато случаи въ шуменския говоръ, дето редуцирано *е* се изговаря съ *омекчение* на *предходната съгласна* — сѣ едно, дали е устна или нѣ; въ думи като: *грѣбѣнѣ, пѣнѣлѣ, рѣпѣнѣ, слѣвѣнѣ* неударено *е* се изговаря тъкмо тѣй палатално, както и въ думи: *уженитѣ, задомитѣ, кладѣнецѣ, ѡдѣнѣ* и пр., които Милетичъ навежда на стр. 89. Изобщо смекчението на съгласнитѣ не е представено довольно ясно и подробно, за да се види, въ кои мѣста и въ какви случаи се предпочита по-мекъ или по-твърдъ изговоръ. Отдѣлнитѣ примѣри не сж достатѣчни; какво могатъ ме поучи примѣри отъ Преславъ *ѡдѣнѣ, лѣфѣ, пѣтѣ* — фърлени безъ никакви други указания? Даватъ ли право да се предполага, че такъвъ изговоръ е свойственъ и на другитѣ *о-говори* по Шуменско, или не? Освенъ това по тѣхъ имаме ли право да заключаваме, че въ Преславъ *сички е-звукове* сж тѣй омекчени, или не? Ако да кажемъ преславскитѣ говоръ

се отличава съ особена мекостъ, както забелѣзвамъ отъ при-мѣритѣ у Милетича (срв. *niva* 95, *sr'avajose*, *sl'ap*, *po'sl'adèn* 91, *tri* 86), трѣбаше това да се изтъкне на особено, като се наведатъ и систематизиратъ сичкитѣ случаи.

Омекченото *л'* въ *вълк* (94) се обяснява лесно, щомъ се земе предъ видъ *родопското вълк'* (покрай во^ал^к) и *павликянското вълк'*; значи, нѣкога-си имало и въ сѣртскитѣ села изговоръ *вълк'*, но отпосле крайното *к'* затвърдѣло — както въ Разложко *пак* намѣсто *пак'*, а то отъ *пак'* (пжтъ); но веднашъ омекчено *л'*, си остава и следъ като затвърдѣло крайното *к'*. Аналогиченъ случай е и съ *булка*, у който мекото *л'* М. криво тълкува отъ *забулѣ*, *забулих* (95). И тукъ трѣба да излизаме отъ по-предишно *булк'а*, дето мекото *к'* е могло да дойде отъ нѣкоя форма на *е* или *и* (било отъ зв. *падежъ буле*, *булк'е*, било отъ *дател.* или *множ. ч.* *булк'и*), а подъ влияние на смекченото *к'* да се смекчи и съседното *л*, а отсетне, следъ като затвърдѣе крайното *к*, веднашъ смекченото *л'* си остава.

Морфологията на шуменския говора е представена по на широчко.

Разгледването на формитѣ Милетичъ начева съ *общия падежъ* у сжществителнитѣ и поддържа сѣ оная своя често повтаряна мисль, че ужъ членъ *а* за м. р. ед. ч. произлиза отъ нѣкогашната генетивна форми на *а*, която криела въ себе си *известна опредѣленостъ*, понеже въ последно време се употребявала само при *собствени имена* и при *сжществителни*, които означаватъ *роднинство*: *брата*, *мжжа*, *сина* и пр. Понеже тая сжща мисль поддържа, и даже по-преди изказа, и други единъ нашъ ученъ, г. А. Теодоровъ, заслужвало би да се поспра повечко, за да обясня въпроса, както го разбирамъ азъ; той заслужва внимание не само откъмъ чисто научна страна, а и откъмъ учебно-практична, защото е свързанъ съ правописната употреба на дветѣ членни форми за м. р. *ѣт* и *а*, за които още се търси правило въ нашия книжовенъ езикъ; та въ сжщностъ именно практичната му — правописна — страна даде първи поводъ да се появи най-най-напредъ и мнение по него: половинъ вѣкъ преди Милетича и Теодорова единъ нашъ личенъ граматикъ и педагогъ, Неофитъ Рилски, разгледвайки въпроса, коя отъ многото членни форми за мжжки родъ ед. ч. би могла да се приеме за общоупотребителна, гледаше да обясни, доколкото му позволяваше тогавашната българска наука, произхода на сичкитѣ и даде мнение, че членъ *а* произлиза отъ стария родителенъ падежъ на *а* (Българска граматика, Крагуевацъ, 1835, 50). Такова сжщо мнение изказа и Теодоровъ рецензирайки Вагнеровата *Mluvnice jazyka bulharského* (Псп. VI., 153—165) и, както се вижда отъ една негова бележка въ Псп. XXXII—XXXIII., 273, съзнателно го е възприелъ отъ Неофита. Противъ това мнѣ-

ние възстава веднага Милетичъ въ статията си „Членътъ въ българския езикъ“ (Псп. XXI—XXII., 222—223), вследствие на което се яви доста остра полемика помежду имъ — първа научна препирня въ освободена България. Следъ като наведоха и двамата всичкитѣ си доводи за и противъ отъ литьвски и санскритски, полемиката утихна, безъ да бжде въпросътъ обясненъ. Теодоровъ се обеща само, че ще разгледа въпроса на особено (Псп. XXXII—XXXIII., 273), ала самиятъ му противникъ го освободи отъ тая работа, понеже наскоро припригърна и той неговото мнение. Въ Мсб. II. (Старото склонение въ днешнитѣ български наречия, 243) Милетичъ наведнашъ отстъпя и приема, че форма *ат* трѣба да се приведе въ свръзка съ формата *-а-того* (*попа-того*). „Покрай това, каже, считамъ и сега възможно съществуването на форма *ат*, а произѣзла отъ *ѣт*, ала въ много по-ограниченъ *размѣръ*, *отколкото мисльхъ преди*“. Отъ тогава насамъ Милетичъ толкова се привърза къмъ тая присвоена мисль, че щомъ заговори за членъ, и ще я изтъкне съ нѣкоя вариация. Срв. Мсб. XI., 301, X., крит. 38, XII., 427, XIII, 109, XVI—XVII., 422. Тукъ, говорейки за *о*-наречие, не бѣше ни толкова нужно да се говори и за членъ *а*, защото за нѣкое смѣсване на генетивното окончание *а* съ членната форма *о* не може и дума да става. Но понеже въ обсега на Милетичевото *о*-наречие членъ *а* е твърде употребителенъ, той се е видѣлъ принуденъ да обясни тая форма, безъ да прибѣгне къмъ влияние отвънъ — както би било най-естествено. Затова казва на стр. 101: „Причината, защо родителната форма приема значение на косвенъ падежъ, е *чисто синтактична*: личнитѣ и родственни имена, у които генетивно-акузативната форма на *а* се е запазила най-много, означаватъ за говорителя малко-много *познати лица*, та синтаксически погледнато сж *познати предмети* — както и членуванитѣ съществителни; тъй че е било твърде лесно да се *идентифицира значението на дветѣ форми*“. Противъ това, да го кажемъ на просто, криво мнение, съмъ се изказвалъ нѣколко пѣти (вж. Мсб. IV., 513—514, „Бълг. Пр.“ I. год., кн. 3, 199—201, год. II., кн. 11, 70—93, „Учил. Пр.“ год. VI., кн. 7—8, 661—665), но то е бивало сѣ пѣтемъ, та мисля, че едно по-обстойно обяснение на въпроса тукъ не ще бжде излишно.

Азъ стоя на сжцо становище по тоя въпросъ, както и преди: членната форма за м. р. *а*, която нѣкои препоръчватъ за косвенъ членъ, защото я привеждатъ въ синтактична връзка съ родително-винителния падежъ на *а*, *нѣма нищо общо* съ тоя падежъ. Независимо отъ това, какъ ще се реши въпросътъ за правописната употреба на двете членни форми (*ѣт* и *а*), азъ поддържамъ, че членъ *а* при сичкото си историческо право въ нашия писменъ езикъ още отъ XVIII вѣкъ насамъ, е на просто *графична грѣшка*, произлѣзла оттамъ, че въ

първо време не е имало друго сръдство да означатъ тъмниятъ ъ-звукъ въ окончанието (градъ, вълкъ), та сж употрѣбили най-ближния нему а-звукъ, толкозъ повече и за това, че у много сжществителни м. р. членната форма е *безъ ударение*, та е могла твърде лесно да се схване като *a*. Но както въ първо време, тъй и сега, най-сгодно означение на кратката членна форма (градъ, вълкъ) би билъ знакъ ъ и нищо друго. Защото за българския народенъ езикъ не допушамъ *никакво* сливане между стария винителенъ падежъ на *a* и опредѣления членъ, що го пишемъ сега по неволя пакъ съ *a*. И наистина, ако земемъ предъ видъ синтактичното значение на дветѣ форми — родително-винителна и членна — и положимъ въпросътъ: нѣма ли наистина разлика помежду имъ и тъй лесно ли ги „идентифициратъ“ българскитѣ говори, ще трѣба веднага да отговоримъ, че такава разлики има, и то не една. Преди сичко трѣба да кажа, че ако има нѣкое фонетично сливане между родително-винителното окончание *a* и скратената членна форма, която пишемъ сега тъй сжщо съ *a*, то това сливане е само *привидно* и не струва нито за сички случаи, нито за сички говори: сливатъ се само ония членни форми, които *не акцентуваатъ членната гласна*, а пкъ сливане може да стане само въ ония говори, които *употрѣбаватъ скратенъ членъ ъ*, който въ нѣкои говори може да бжде изясненъ и въ *a*. Инакъ никакво сливане или идентифициране не може да стане, ако членната форма е *o*, а още по-малко ако е *пълна*, т. е. *ѣт*, *от* или *ат*. Ако е истина, що твърди Милетичъ, че родително-винителната форма, като означавала *косвенъ падежъ*, е могла да земе и функцията на *косвенъ членъ*, тогава би следвало, штоо реченото идентифициране между двете форми да бжде присжщо *на сичкитѣ наши говори*, защото родително-винителната форма на *a*, която споредъ Милетича и Теодорова дава импулсъ на сливането, е *общобългарска* и *твърде употребителна форма*; а щомъ се срѣща само въ говори съ членна форма *a* (или по-добре *ѣ*), то сливането е само *фонетично*, а не и *синтактично*. Па нека земемъ и *самото значение* на форми като *брата*, *сина* въ тѣхното двойно употрѣбение — като винителни падежи и като членни форми. Твърди се, че тия форми *брата*, *сина*, употрѣбени като винителни падежи, криели въ себе си известна опредѣленостъ, понеже означавали известни и ближни намъ лица; затова *убиха ми брата* било опредѣлено наспротивъ *убиха ми брат*, което било неопредѣлено (Теодоровъ, Псп. VI. 158). Тука има да напомнимъ преди сичко, че *брата* ще се схване като двойна форма само въ ония говори, дето се употрѣбява членъ *a* (*ѣ*); и тамъ даже не е прокарано общо сливане помежду двете форми, защото щомъ думата има *подвижно* ударение, изпжква веднага на лице разликата: отъ една страна *сѣна*, *мѣжа*, *кѣма*, употрѣбени като *винителни*

падежи, отъ друга — *синъ, мъжъ, кумъ* (или сѣ едно: *синà, мъжà, кумà*) — употрѣбени като членни форми. Тая разлика въ ударението показва, че *никакво сливане* не е станало между реченитѣ две форми, защото инакъ щѣхме да имаме *еднакво ударение* у еднитѣ и у другитѣ.

Ако останемъ при самото значение на синтактичната ставка *убиха ми брата*, ще трѣба пакъ да признаемъ, че то не крие въ себе си по-голѣма опредѣленость отъ другата безпадежна ставка *убиха ми брат*; едното и другото е *неопредѣлено*, защото прѣката форма *брат ми* е винаги *безчленна* (*братът ми* се не казва никжде!) и ако има нѣкоя разлика помежду имъ, тя е само *историческа и морфологична*, а не и *синтактична*: първото изказване е *по-старо*, а второто *по-ново*, ала и дветѣ изказвания сж по смисълъ еднакви, и то повече *неопредѣлени* отколкото *опредѣлени*.

Самото ограничено употрѣбение на родително-винителната форма не дава да се предполага, че е могла да повлияе върху много по-често употрѣбителния членъ, та да го измѣсти тѣй или инакъ. При това нека се не забравя, че родително-винителна форма *а* получаватъ само ония сжществителни, които се употрѣбаватъ обикновено *безъ членъ*: срещу *убиха ми брата* не стои *братът ми се помина*, а *брат ми* се помина; срещу: *обичай Бога* стои *Бог* помага; срещу *сина му зеха войник* стои *син му си дойде* и пр., сиречь тъкмо тѣй, както и срещу косвената форма *Ивана* стои само *Иван*, а не *Иванът*. Следователно, отде ще се земе наведнажъ това членно значение въ косвената форма, когато го нѣма въ прѣката?

Главната грѣшка на Милетича и Теодорова да схващатъ тѣй произхода на членъ *а* (*ъ*) иде освенъ оттамъ, че тѣ и двамата придаватъ виртуално значение на писмената членна форма *а*, що се употрѣбява отъ толкова години въ нашата литература, ами и оттамъ, че не зиматъ предъ видъ *ударението*, което въ тоя случай ни отгатва най-добре, какъвъ е сжщинския членъ, що го пишешъ сега съ *а*; защото сички едно-сложни сжществителни, у които ударението пада върху членната гласна, изглашатъ или на чисто *ъ* (брегъ, вълкъ, кракъ, носъ, страхъ, срамъ, врагъ, родъ, мъжъ, кумъ, синъ), или *ò* (брегò, кракò, страхò, врагò), или пкъ на *ê*, както въ Тетевенско (брегê, кракê, страхê и пр.), ала не и на *à*; на *à* изглаша членната форма само въ ония централни говори, дето изобщо сѣко *ъ* гласи като *а* (Пирдопско, Орханийско). Такива сжществителни съ ударение върху членната гласна се намиратъ доста въ сѣки български говоръ, докато пкъ наопаки *никжде нѣма да срещнемъ стари генетивно-акузативни форми да носятъ ударение върху крайното а* — поне въ говори съ членъ *ъ* (*а*) — нѣ; защото имаме не само *брàта, зèт'а* — *цàр'а, бòга, бàна* и пр., но и: *мъжа*: при жив *мъжа*, от *мъжа-ми*,

за *мъжа-си*, на *мъжа-й* — при членна форма *мъжъ*; имаме *сйна*: жени *сйна* Костади́на, кой има *сйна*, да прати, от *сина-му*, за *сина-му* — при членна форма *синъ*; па тъй сжщо и *сичкитъ остатъци* отъ нѣкогашенъ родителенъ падежъ *а* иматъ сѣ безакцентно окончание: нѣма *стра́ха*, (членъ—страхъ) нѣма *сра́ма* (чл. *срамъ*), нѣма *ума́* (чл. *умъ*), нѣма *мира́* (чл. *миръ*), нѣмаш си свѣта! (чети: нямаш си свята! чл. *светъ*), род *рѣда* не храни (чл. *родъ*); Ега фанеш црнаго *свѣта*, Дупн. Мсб. X. 198, побеснѣл та *свѣта* фанѣл, *ibid.* XI. 165, от *вѣка* до *вѣка*, от памтѣ-*вѣка*, (чл. *векъ*), от *добра́ рѣда*, Троянски Дамаскинъ 29^a, *дѣ-рѣда* (чл. *рѣдъ*), *без-сра́ма*, от *стра́ха* и пр. Тая разлика въ ударението на двете въпросни форми ги е държала винаги раздалекъ една отъ друга, та и не е допуснала да стане сливане, Любопитно е, че въ говори, дето членната форма се отличава хубаво отъ винителната, може последната да носи крайно ударение; затова, може би, се срѣщатъ въ Шуменското *о-наречие* случаи като *свекра́-си*, *синѣ-си*, *мъжа́-си*, които намирамъ у Милетича 112; затова и въ крайнитѣ северозападни *ч-ц* говори е тъй сжщо употрѣбително това старинско ударение: има срамъ како у *вълка́* сълзе; къда види *кон'а́*, болу га ног'е — отъ Пиротъ, Мсб. I, 144. Такова ударение се срѣща и въ косвения членъ: *попѣ́тога*, *кон'ѣ́тога*, *вълка́тога*, докато прѣкиятъ гласи: *попѣ́т*, *ко́н'ѣт* и пр.

Важна отлика между родително-винителната и членната форма съглеждаме и у сжществителни съ суфиксна гласна *ъ* или *ь*: *свекъ́р*, *старе́ц*, *овен*, *орел*, както хубаво се досѣща М. Ивановъ, Псп. год. IX, 414—15. Ако мнимата членна форма *а* произлизаше отъ нѣкогашния родително-винителенъ падежъ на *а*, то щѣхме сигурно да имаме сега членни форми *свекра*, *старца*, *овна*, *орла*, а нѣ: *свекъра*, *стареца*, *овена*, *орела* и пр. Последнитѣ форми показватъ, че членътъ *ѣт* или *ѣ* (*а*) е прибавенъ къмъ *именителенъ падежъ*, тъй както си е най-естественно, а никакъвъ родителенъ или винителенъ падежъ не е могълъ да му влиятъ тъй или иначе¹⁾.

Ако пъкъ искаме непременно да смятраме членъ *ѣ* (*а*) като следствие отъ нѣкое влияние, то най-логично ще бжде да приемемъ влияние пакъ отъ *членна форма*, а не отъ нѣкакви си косвени падежи. И азъ мисля, че членъ *ѣ* (*а*) дължи произхода си не толкова на редовна фонетична промѣна → *ѣт* → *ѣ* → *ѣ* — колкото на *диалектенъ компромисъ* между

1) Забележително е, че въ Родопитѣ се срѣщатъ говори, дето суфиксната гласна въ примѣри като *горнитѣ* изчезва, кога имъ се прибавятъ членъ: *овноѣт*, *орлоѣт*, *курмоѣт* и пр.; ала тия говори едва ли биха послужили нѣкому да доказва чрезъ тѣхъ, че членъ *а* (*ѣ*) произлиза отъ род. падежъ, защото у тѣхъ излиза хубаво на яве сжщи членъ *ѣт* подъ акцентуванъ изговоръ *оѣт*.

о-членъ и *ѣт*-членъ; това заключавамъ, 1) оттамъ, че членъ *о* е по-старъ отъ членъ *ѣ* и 2) че членъ *ѣ* се срѣща навредъ, дето по-преди е билъ употрѣбяванъ членъ *о*. Споредъ това членъ *ѣ* (*а*) се явява като замѣнникъ на членъ *о* подъ влиянието на членъ *ѣт* и *е*, значи, следствие отъ срѣща и взаимна отстъпка между говори съ *о*-членъ и говори съ *ѣт*-членъ.

Милетичъ разгледва общия падежъ у сщществителнитѣ въ шуменския говоръ споредъ *основата* и споредъ *ударението* *имѣ* и навежда доста примѣри; между тия примѣри намирамъ и нѣколко съ необикновено ударение, но понеже не сж подведени подъ нѣкое правило, не мога да си обясня тѣзи отклонения. Необикновени членни форми по своето ударение ми се виждатъ напр. *вечерѡ* (102), *купѡ*, *лугѡ*, *гробѡ*, *зет'ѡ*, *деверѡ*; за *вечерѡ* казахъ по-горе, какъвъ производъ има, но другитѣ петъ напосто трѣба да считаме като неочаквани изключения, за шуменския говоръ, дето преобладава въ членната форма за м. р. *отметнато ударение*. Жално, че не сж показани и други изключения отъ общото ударение, каквито ще ги има насигуръ по Шуменско.

Покрай *умѡ* привежда се и примѣръ *умѣт*: имаха *умѣт* за друго да вършатъ (103); види се, Милетичъ погрѣшно е схваналъ турската дума *умут* за членна форма отъ *ум*!

Обикновената генерална форма у сщществителнитѣ ж. р. изглаша въ Шуменско на *ѣ*; *водѣ*, *овцѣ*, *метлѣ*; тѣй е и въ Съртскитѣ села, обаче за с. *Кривна* Милетичъ казва (105), че сжщата форма изглаша на чисто *а*: *водѣ*, *овцѣ*, *метлѣ*. За тая учебийна разлика въ изговора на една и сжща форма Милетичъ не дава никакво обяснение, а привежда само нѣкои паралели отъ балкански говори, дето владѣе сжща двойна форма. Споредъ мене втората ясновучна форма у сжщ. ж. р. е отъ *юженъ производъ*, ала пренесена въ по-ново време, та за право не би трѣбало да спада къмъ формалнитѣ рупщини, за които бѣ дума на стр. 235-6 и които считамъ като по-отдаващни влияния. Хубаво щѣше да бжде, ако Милетичъ бѣ обърналъ по-голѣмо внимание върху говора на старитѣ жени въ Кюлевча, които споредъ него (105) правѣли още разлика между *правѣ* и *косвенѣ* падежъ у *обикновени сщществителни* отъ ж. родъ (т'а *удѣ* кара *удѣницѣ*, та зарад *удѣтъ* са *карат*) и бѣ констатиралъ, старо и редовно ли е това правило, или не. Сжщото струва и за *Риш*, дето споредъ Милетича (205) тѣй сжщо имало разлика между *правѣ* и *косвенѣ* падежъ у сжщ. ж. родъ.

Любопитно е, че въ Шуменско има доста случаи отъ множ. ч. м. р. на *-к'и* намѣсто *-ци*; освенъ известнитѣ *рак'и*, *мустак'и* (ами *орехи*?) има още и: *празник'и*, *чардак'и*, *башибозук'и*, *прос'ак'и*, *калпак'и*, *язик'и*. Милетичъ обяснява това съ *аналогия* по *прилагателнитѣ* имена, дето не става мѣнница на гърленитѣ: *малѣк*—*малки*, следов. предполага, че

явлението е ново; шомъ е тѣй, нѣма защо да го обясняваме непремѣнно съ прилагателнитѣ, когато аналогията може да си се основе върху самитѣ сѣществителни, за които е дума: шомъ напр. се казва въ ед. ч. *прѣс'ак*, *прѣс'ака*, *прѣс'аку*, *просак'о*, може лесно крайното *к* да се пренесе и въ множ. число безъ промѣна: *прѣс'аки*. Но ако явлението е старо, както сж стари известнитѣ и въ другитѣ бѣлг. говори случаи: *раки*, *орехи*, *мустаки*, тогава ще трѣба тия форми да сматряме като *стари винителни надежи*. — Тълкували ги тѣй или инакъ, струва ми се, че и тука се отразява *южнобѣлгарско влияние*, защото въ другитѣ *о*-говори извѣнъ Шуменско ги нѣма и защото подобни форми срѣщаме и въ езика на *банатскитѣ бѣлгари* (срв. *камък'и*, Мсб. XVI—XVII, 423).

Отъ дума *глист* Милетичъ навежда множ. ч. *глистийа*; тази форма е за мене твърде интересна, защото потвърждава предположението ми, че думитѣ *глистийа*, *зѣмийа*, *мравийа*, *свинийа*, схващани сега въ Ловечъ като *единствени числа*, но изговаряни съ ясно *а*, сж наистина нѣкогашни *множествени форми* (вж. Мсб. IV., 506); желателно би било само да се знае, дали и другитѣ три думи (*зѣмийа*, *мравийа*, *свинийа*) пазятъ още въ Шуменско плуралното си значение. Срв. *свинята* *иадат* гнилите круши, отъ Г.-Джумая, Мсб. V., 206.

Въ изречението отъ *Вардунъ*: *дѣдва* ут долу *турска войска*, формата *войска* не се схваща като множ. число, както твърди М. (108), а като *събирателно*, което изисква *глаголъ* въ множ. число; т. е. схваща се тѣй, както друго едно подобно сѣществително въ западна Бѣлгария — *дружина*: *дружината* му го *чакаха*. Срв. още: *дружина* ми са *присмѣаха* отъ Котелъ, Мсб. II., 143. Ако бѣше се схващало *войска* като *множ. число*, щѣше и *прилагателното* до него да бжде въ *множ. число*, а то е въ единствено: *турска войска*; да не би М. да предполага и тука старобѣлгарско образование на мн. ч. у прилагателнитѣ, както по-долу (111) *турска гробишта*!

Правилно тълкува М. формитѣ: *нив'а*, *къдѣн'а*, *жен'а* като аналогии по *волов'а*, *циган'а*, и пр., а тѣ отъ *волове*, *цигане*, схванати като *събирателни*, ала трѣбаше както отъ *женскитѣ*, тѣй и отъ *мжжкитѣ* имена да отлжи ония отъ тѣхъ, у които крайното *'а* е *неударено*; тѣй че *волов'а*, *циган'а*, *бѣлгар'а*, *дуген'а*, *турч'а*, *ур'ч'а* (108) спадатъ наистина тука, ала: *кон'а*, *дувар'а*, *кон'а*, *сар'а* сж си правилни *множествени форми* съ широко редуцирано *е*, което М. схваналъ криво за чисто *'а*. Сжщо тѣй сж схванати и: *къшт'а* (покрай *къшт'а*), *дѣштур'а*, *гѣшт'а* (109); тия форми сж, както казахме и по-горе, *южнобѣлгарски*.

Множествената форма у прилагателни съ гърлена основа: *малки*, *благи*, *плахи* Милетичъ тълкува отъ *родит. надежъ* *множ. число*: *благыхъ* тѣхъ, т. е. тѣй, както и по-горе простата членна форма у сѣществителнитѣ (*стол-а*) привежда въ

връзка въ *род. пад. ед. число*. Това обяснение ми се вижда съвсемъ неприемливо, защото се противи на общия принципъ, по който се води изобщо *аналогията* въ езика. Родителенъ падежъ мн. число у прилагателнитѣ (и освенъ това съ членъ!) се не употребява по-често отъ другитѣ падежни форми, отколкото напримѣръ *винителенъ*; следователно, ако допуснемъ, че въ тоя случай е наддѣлѣлъ нѣкой падежъ и се е наложилъ като генераленъ, то съ по-голѣмо право бихме считали за такъвъ винителния. Но азъ не мисля тъй; азъ си мисля, че *аналогията* е влияла не отъ единъ едничъкъ падежъ, а отъ сички форми, дето гърлената основа е *непромѣнена*; а тия форми сж наистина много повече, отколкото формитѣ съ промѣнена (асибиллирана) основа, Смѣтката е твърде ясна: отъ 90 падежни форми презъ простото и сложното склонение на прилагателни като *благ* имаме само 10 съ промѣнена основа, докато въ сички други гърлената съгласна си остава; защо тогава трѣбва *аналогията* да се осланя само о единъ и то доста рѣдкоупотрѣбителенъ падежъ, когато може да се ослони о *сичкитѣ* 80 падежни форми, дето гърлената съгласна остава безъ промѣна? Азъ предполагамъ, че още преди да изчезнатъ разнитѣ падежни форми е имало вече подобни аналогии, та се казвало напр. *благой* намѣсто *благѣй*, па и *благъ* намѣсто *благъ* (срв. Смок свири на-бреги, намѣсто на-бресъ, Чолак. 279), па тъй сжщо и *благи* намѣсто *благу*.

Турска гробишта (111) не е стара прилагателна форма за мн. ч. при сжщ. ср. р., а си е обикновена сингуларна форма при *гробища*, схванато като ж. родъ. Затова стои при това съединение глаголътъ въ ед. число: *туй* не турска гробища, а не туй *са* турска гробища. И *коиà села* не бива да се схваща иначе, освенъ като обикновено мн. ч., защото въ Шуменско мѣстоимение *коиà* означава напосто *кои*; вж. стр. 124: „der Plural für die drei Genera lautet *koji* und *kojà*: *kojà* очи си дал?“ *Koia* въ тая смисълъ не е отъ *коя*, както предполага М. (134), а е сжщо такова мн. число, каквото се срѣща и при сжществителни: *конѡп'а*, *кѣшт'а* — само че акцентувано.

Хубави и обилни примѣри навежда М. за остатъци отъ *старъ род. пад. ед. ч.*, ала между тѣхъ има доста и такива, които азъ не бихъ зелъ за сжщински генетивни форми; тъй напр. *стрика* (срѣшнаф бато Калчо — нашиѡ *стрика*, стр. 112) не е никакъвъ *род. пад.*, защото именителниятъ му не е *стрик* нито *стрико*, както навѣрно предполага М., а си е пакъ *стрика* — тъй както и: *вуйка*, *башта*, *деда*. Тѣй сжщо и *крака* не трѣбва да се схваща като род. пад., а като *двойно* число безъ членъ: ката вечер *крака* миѣ. Много отъ примѣритѣ прилѣгатъ да се зематъ и като *членни форми*, особено които сж отъ такива мѣста, дето се борятъ двата члена за м. р. *а* и *о*; затова примѣри като: на *зет'е*, със *кон'е*, из *дора* не сж никакъ сигурни генетивни форми. Съвсемъ необикновени и

даже невъроятни за източна България ми се виждат примѣри: на поп *Славчета* (отъ Търново) и *Петкотте* (отъ Алагюнъ). Такива генетивни форми бѣха ми известни досега само отъ западни бълг. говори. Къмъ остатъците отъ *дателенъ* падежъ мн. ч., отъ които М. не дава никакви примѣри, биха могли да се наведатъ: *мишим* ду кул'ану, *заѣум* ду закула, *жабим* ду рамуту, изъ една коледна благословия отъ *Добрничко*, Мсб. X., 5 — макаръ че говорътъ ми се струва юженъ, сждейки по изговора на ъ.

Шуменското наречие *от зор'у* или *у зор'у* Милетичъ нарича само „чудна падежна форма“, безъ да я изтълкува. Азъ загатнахъ по-горе, какъ си мисля произходътъ ѝ и ми се струва, че не съмъ погрѣшилъ. Другата адвербиална форма съ сжщо значение *зорна*, *от зорната* М. произвежда отъ наречие *за-рана*, което, каже, се схваща сега като сжществително (114): това тълкуване едва ли е вѣрно, защото нѣма какъ да се обясни *о*-то отъ акцентувано *а*! По-вѣроятно е, че и тукъ имаме *аналогия* по *утрина* или *утринѧ*, тъй че бихъ предполагалъ по-предишна форма *зорина* или *зоринѧ*, отдето звукъ *и* изчезва тъкмо тъй, както въ други подобни думи: *борна*, *Мърна* намѣсто *борина*, *Марина*; ако пъкъ излизаме отъ *зарана*, ще трѣбва преди сичко да предположимъ ударение *зѧрана* и после подъ влияние на наречие *зоре* образувана контаминационна форма *зорнѧ*.

Мѣстоименнитѣ форми сж разгледани твърде хубаво. Милетичъ забележилъ разлика въ изговора на мѣстоимение *сѧ*, и то споредъ положението му предъ *твърди* и *меки* срички: предъ твърди *сѧ*, предъ меки *сѧ*. Струва ми се, че и тука разликата, ако я наистина има, не е толкова фонетична, колкото диалектична, т. е. първата форма си е горнобългарска, а втората е донесена отъ югъ.

Правилно тълкува М. третоличното мѣстоимение *т'а* отъ *тѣиѧ*, а то по аналогия отъ *сиѧ*, обаче съставътъ на това мѣстоимение не е отъ *си* + „деиктична частица ѧ“ (117), а *си* + показателното мѣстоимение *ѧ*, тъй че въ сжщностъ тука имаме две мѣстоимения: *си* + *ѧ*. Тая композиция се потвърдява отъ *мжжски* родъ *той* = *тѣ* + *и* и срѣденъ родъ *туй* = *то* + *ѧ*. Деиктична частица съглеждамъ само въ *множ.* число у мѣстоименията: *тѣѧ*, *онѣѧ*, *виѧ*, *нѣѧ*, защото тъй гласятъ и въ западнобългарски говори. Затова не бихъ одобрилъ тълкуването на Милетича, че въ *тѣѧ* се криела ужъ стара акузативна форма за мн. число *тѣѧѧ* (119).

Въпросителната частица *чевѧ* не стои въ никаква връзка съ род. пад. *чесо*, както предполага М. (124). По-скоро би се произвеждала отъ *че-вѧ*, защото сжщото значение се изказва въ Софийско съ *тавѧ*: Ако съмъ црн, *тава* не съмъ циганин! А прибавеното *ва* е отъ *евѧ* = *ето*, срв. Ostbulg. 156. На както имаме *ва* отъ *евѧ*, тъй имаме и частица *ве*, отъ *евѧ*, употребѧ-

телна въ Родопско: по-мал'киѣ брат'е *ве* си хме било л'осну, Мсб. XVI—XVII, 335, та *че-ве* не знае, какво да хи каже, *ibid.* 336, и *ве* не може да фане гал'ем дивеч. *ibid.* 340. *еве* се употрѣбѣва и въ З. България, а въ *Шуменско* имаме *евѣ* и *евѧ* (146). Сѣща частица *евѣ*, съ сѣщо значение има и въ *Котелъ*, която навежда и самъ М. (178): *чевѣ* тѣй? А срещу нея въ ближната Жеравна казватъ *давѣ* (*давѣ* тѣй?), отдето се вижда явно, че имаме съединение отъ съюзъ *да* и *ва* или *ве* отъ *ева* или *еве* — и дветѣ еднозначни показателни частици; срв. още: *давѣ* не сме скоро поробени — отъ Етрополе, Псп. XIII. 149. Сѣща е, може би, и частица *ва*, що я често употрѣбѣятъ *еркечани* (оти, *ва?* ела, *ва!*) и зарадъ което околнитѣ селяни ги наричатъ *вайковци* (*Ostbulg.* 151).

Н'акос (125) не е отъ *н'акоие-зи*, а отъ *н'акоие-си*, както се вижда ясно отъ примѣра: имало *н'акос* вр'аме.

Неточно е обяснена форма *нашуф* намѣсто *нашио* (125); *нашуф* не произлиза направо отъ *нашиу*, а чрезъ посрѣдната асимилирана форма *нашуу* — *нашуу* — *нашув* — *нашуф*.

Любопитна е мѣстоименната форма *симсъма* отъ Марковча (126): *симсъма* казахмѣ; тя се доближава до книжовната *синца*, но едва ли я може обясни, особено пѣкъ ако се излиза отъ съ *снмъ* къкъмъ, както предполага М. Дали не е тая форма идентична съ *синцъма*, що я навежда М. отъ с. Салманово (143) и която си е пакъ известна *синца* съ прибавка *ма*, както и *сичкима* отъ Алагюнѣ (*ibid.*)? Срв. още: *млогома*, *малкома* *ibid.*

Необикновени и като че не народни ми се виждатъ прилагателнитѣ форми *чесний* крѣс, *царский* син, *свинский* кебап, *божий*, *светий* (126). Навѣрно сѣ по книжовенъ изговоръ и примѣритѣ у Гѣбева отъ Търново: *първий*, *вторий*, *третий*, *секий*, Мсб. XIII. 469.

Примѣрътъ за остатъкъ отъ пълно окончание ж. р. *батинаѧа* не е сгоденъ, защото *батинаѧа* се не схваща вече като прилагателно, а е напълно субстантивирано тѣй, както и *уйчинаѧа*.

Глаголнитѣ форми въ шуменския говоръ сѣ разгледани у Милетича доста нашироко и съ много примѣри отъ сичкитѣ спрежения.

Говорейки за личнитѣ окончания у глаголитѣ М. навежда една твърде чудна форма за 1. л. мн. ч. сег. *нѣсѣма*, *плѣтѣма* отъ с. Кривна. М. се спира само върху окончанието *ѧма*, за което не се решава да каже, дали е отъ *мъ* или отъ *мъ*, но формата е загатна и зарадъ онова ѳ предъ *ма*, па и зарадъ ударението *си*. Окончанието *а* ми се струва, че е затвърдѣло 'е = 'а следъ *м*.

дий, употрѣбително въ смисълъ на „каза“ (нев'арна жена ти, *дий*), не е отъ *дѣигъ*, както мисли М. (130), а е турското *деди*, *диди* (= каза) съ елидирано *д*. Тая мисълъ бѣ ми хрум-

нала, преди още да стигне до стр. 204, дето М. допуска и самъ, че *дий* може да бжде турско.

Твърде необикновено ми се вижда ударението въ контрахирани глаголи като *копѣм, копѣш, копѣ* (131); тукъ бихъ очаквалъ, както е въ другитѣ говори, отнетнато ударение: *копам*; но види се, че контракцията е отъ ново време, следъ като акцентниятъ принципъ „неударена дължина“ е билъ вече безсиленъ.

Мекото глаголно окончание 'ѣ (мѣл'ѣ, мѣл'ѣт) Милетичъ изкарва, както се вижда, отъ по-предишно 'ѣ, защото казва на стр. 132: „сички глаголи по IV спреж. окончаватъ на 'ѣ въ 1. л. ед. и 3. л. мн. ч., което се *преглася* въ 'ѣ, както става обикновено въ шуменския говоръ“. Мисля, че за стария шуменски говоръ нѣма нужда непременно да се минува презъ 'ѣ, защото изгласътъ на такива глаголни форми е такъвъ, че отговаря на старото ѡ, сиречь такъвъ напр., какъвто е въ сщ. сред. р. на ѡ: *им'ѣ*, който звукъ сигурно не е миналъ презъ 'ѣ. Сжщото струва и за сжществителнитѣ женски родъ мека основа: *дйн'ѣ, вѣлѣ* и пр., за които у Милетича нищо не се казва. И тамъ може твърде хубаво да служи за право изходище сръднобългарската винителна форма на ѡ, безъ да се предполага нѣкоя сръдна на 'ѣ — освенъ ако не искаме да прилагаме сръднобългарската юсова замѣна за Шуменско.

Въ частицата *р'а* или *р'а* (елѣ *р'а!* къдѣ *р'а?*), употребителна въ Карнобатско и Ямболско (намѣсто *бре!*), Милетичъ вижда остатъкъ отъ стария аористъ *рѣхъ*; тая си смѣла етимология М. изказа и въ „Старото население“, стр. 178, говорейки за село *Щърклево* (Русенско), дето тѣй сжщо „*р'акат*“, но вѣрно е само, що казва, че тая частица е отъ *Южна България*, ала нѣма нищо общо съ *рѣхъ*. *Р'а, ре, бре*, както *море* и *мари* сж сѣ отъ грѣцки произходъ и стоятъ навѣрно въ връзка съ *морѣ*. Частица *ре* употребяватъ по *Сърско* и *Драмско* както българи, тѣй и грѣци, споредъ това не вѣрвамъ да е отъ славянско потекло.

При аориста М. пропусналъ да разграничи *двойнитѣ форми* у глаголи на ѣ: *умр'а* и *умрѣ*, *гор'а* и *горѣ*, *търп'а* и *търпѣ*. Нѣщо такова споменува само за имперфекта, че се чуватъ тукъ-тамъ форми: *бѣхме, седѣхме* (133), ала пакъ безъ подробни указания, *де* и въ кои форми се срѣща тоя двоенъ изговоръ на ѣ. Въпросътъ е важенъ и би трѣбвало да се разглежда заедно съ цѣлия въпросъ за изговора на ѣ, понеже и въ *наречията*, па и *дуалнитѣ форми* се среща такъвъ двоенъ изговоръ; срв. *добрѣ* и *добр'а*, *зле* и *зл'а*, *две* и *дв'а*, *рѣцѣ* и *рѣц'а* и пр. Азъ виждамъ и тука смѣсь отъ *северно* и *южно* влияние и считамъ изговора на ѣ като 'а въ края за нѣщо *ново* въ Шуменско наспротивъ стариятъ изговоръ, какъвто го намираме въ *дакийско-български*: *обрѣ* намѣсто *обрѣ*, *горѣ* намѣсто *горѣ* и пр. Изобщо забелѣзвамъ, че М.

малко внимание обръща на такива отклонки въ шуменския говоръ, които не отиватъ въ съгласие съ неговото любимо предположение, че само изговоръ 'а за ъ е старъ по Шуменско. Затова и говорейки за повелителнитѣ форми (136), навежда примѣри само съ *непрегласено ъ*: *плет'ате, гор'ате, гас'ате, пишаше*, а за прегласенитѣ — много по-употрѣбителни въ о-нарѣчие (*плетете, горете, гасете, пишете*) нищо и не споменува.

Криво е изтълкувана тъй сжщо думата „кума“ или „кома!“. Тя не значи само „*gehe!*“, а замѣстя и наречия: *скоро! веднага! ха-сега!* Затова и неправилно я извежда Милетичъ отъ нѣмското *komme* = *ела*, защото кога се каже нѣкому „кума!“, обикновено се проважда нѣкъде, значи не се посрѣща съ нѣмското значение на *komme*. Думата не иде отъ нѣмски, а отъ *румънски*, и то отъ *асити* [асита С. М.] = *сега, веднага!* Думата е общоупотрѣбителна по северна и южна България. Срв. *тя кумжте татък горъж!* отъ с. Св. Никола, Бургаско, Мсб. XVI—XVII, 13.

Напротивъ, съвсемъ правилно е обяснена повелителната форма *еласте* намѣсто *елате* въ Лѣсковецъ, като произлѣзла отъ *ела-си + те*.

Напълно съмъ съгласенъ съ Милетича, че глаголни форми като *познат* (да ъе *познат*, че...), не го ъе *чут, вид'ат*, отдавна известни въ нашата диалектология, па дори и обикновени литературни форми, сж стари инфинитиви, или по-добре *супини* въ инфинитивна служба. Па ако е срещналъ и форми *познати, узнати, знати*, както ги цитира отъ с. *Кюлевча* (139), ще бжде негова заслуга, че е избродилъ тая старина тъй непожтната въ източна България. Но Милетичъ, търсейки стари инфинитивни форми, отива много далечъ, та ги вижда и тамъ, дето ги нѣма въ сжщностъ. Той приема, че *пнти, мити, крити, спати, клати* въ фрази като: *вода за пнти, сапун за мити, нешто за крити, агне за клати, м'аство за спати*, сж тъй сжщо стари инфинитивни форми. Не, това не може доказа Милетичъ, колкото и да се мъчи. Защото нито въ старобългарски има подобна конструкция за *пнти*, нито пъкъ хърватската употрѣба на предлогъ *за* предъ инфинитивъ (*за piti*) е славянско свойство. Най-естествено и вѣрно тълкуване на реченитѣ форми е да си се схващатъ, каквито сж наистина, именно като *сжществителни срѣденъ родъ* на *ни*, изговорени по източнобългарски. Защото ако бѣха стари инфинитиви, тѣ щѣха да бждатъ запазени и у други глаголи, а не само у такива, у които глаголнитѣ сжществителни свършватъ на *ти*; щѣхме да имаме и примѣри като: *набълки за брати*, *дрехи за прати*, *агне за драсти*, *стока за продавати* и пр. Наистина Милетичъ навежда и два такива примѣри: *спати, клати*, но тѣ сж навѣрно аналогии намѣсто *спане, клане*, както се вижда веднага на следната страница,

дето се навежда наистина: *клат'е, клат'ето* зафана — отъ с. Садина, само че М. не знамъ, защо го пише тука съ *е* намѣсто съ *и*! Такива аналогии ще има и повече, понеже въ Шуменско, споредъ Милетича, се срѣщатъ често причастия на *-т* намѣсто на *ен*: *ископѣт, прибрѣт, купит, изм'ѣрит* и пр. Затова и *кълнати* (не е за *кълнати*) не е тъй сжщо никакъвъ инфинитивъ, а сигурно замѣстя по-старо *клетие*.

Причастията на *лѣ* въ мн. ч. окончаватъ, казва Милетичъ, на *ѣ*, ако иматъ крайно ударение, а на *и*, ако окончанието имъ е безъ ударение; по изключение се среща и ударено *й*: *можлиѣ*. И тукъ трѣбаше Милетичъ да даде по-точно разграничение, де и де се чува *-ѣ*, а де *-й* въ тая форма, защото и едната, и другата е употребителна почти наравно въ Шуменско, както се вижда отъ материалитѣ на Милетича. А колкото за произхода на едната и на другата, казахъ, че първата на *ѣ* е по-стара въ Шуменско, а втората (на *й*) е по-нова и отъ югъ пренесена.

Глаголнитѣ сжществителни пише Милетичъ съ чисто *'е*: *хѣден'е, ѡден'е*; може въ Съртскитѣ села да се чува ясно това *е*, но доколкото познавамъ другитѣ *о*-говори, па и шуменския градски говоръ, тия сжществителни не изглашатъ на чисто *е*, а на *и*. И тукъ, значи, трѣбаше да разграничи двата изговора. Освенъ това, ударение *постилѣн'е, причестѣн'е* (може би причестѣн'е?) ми се вижда твърде необикновено: да ли се срѣща често такава ударение въ Шуменско?

Между *indeclinabilia* Милетичъ навежда нѣкои любопитни форми, които трѣбваше да наведе между старитѣ падежни остатъци. Тѣй напр. *толце* (143) е много хубавъ примѣръ за *мѣстенъ падежъ* покрай *зоръ*; тѣй сжщо *срѣшти* (144); *кришума, мълкума* сж навѣрно стари творителни падежи въ двойствено число, каквито сж *бѣхъма, полъма, тѣхъма* и пр.

Въ края на книгата си Милетичъ приложилъ седемъ парчета приказки и разкази по шуменски говоръ, които му сж, както се увѣрихъ, главенъ изворъ за тоя говоръ, защото други извори, колкото и малко да ги има, не цитира, види се, защото ги не счита за достовѣрни. Това леко отнасяне къмъ другитѣ извори, както и къмъ другитѣ говори отъ *о*-наречие дало едностранчивъ характеръ на студията му; защото докато заглавието ѣ е *о-наречие* — *Nordostdialekt* — говори се въ нея само за шуменски говоръ, та и той се не разгледва цѣлъ, а само частъ отъ него — именно говорътъ на Съртскитѣ села, който не може да репрезентира цѣлото *о*-наречие, не само защото е малка частъ отъ него, ами и защото е *силно* повлиянъ отъ югъ, както видѣхме.

За да означи диалектичнитѣ особености на Шуменския говоръ, Милетичъ употребилъ, както и трѣбваше, повече писмени знакове, отколкото се употребяватъ обикновено въ нашитѣ фолклорни сборници; въ стремежа си да улови сичкитѣ

говорни тънкости не пести съ знаковетѣ и, можемъ каза, откъмъ тая страна стига и надминува покойнаго Облака. Но дали защото е гонилъ голѣма точностъ, писменитѣ му означения сж тѣй разнообразни, или печатницата му е сбъркала разнитѣ знакове, та въ приложенитѣ говорни материали отъ Шуменско се срѣщатъ доста неследователности.

Тѣй напр. Милетичъ предвижда три вида ъ-звукъ: два за ударени срички ъ и ѣ [пресѣченъ] и два за неударени — ѝ и а. Първитѣ два знака се отличаватъ хубаво, та наистина има нужда отъ тѣхъ. Но да различаваме ѝ и а въ шуменския говоръ за неударено ѝ и а, струва ми се, нѣма нужда; защото, както навредъ по североизточна България (освенъ срѣдногорскитѣ говори), тѣй и въ Шуменско, изговорътъ на ѝ (отъ ж, з и б) се слива съ изговора на а въ неударени срички въ единъ и сжщи тъменъ звукъ, който най-добре би могълъ да се означаи съ ѝ — или най-сетне и съ а — ако искаме да избѣгнемъ употрѣбата на ѝ въ краесловие. Но тогава навредъ би трѣбвало намѣсто неударено ѝ и а да се пише сѣ а. Туй го признава и самъ Милетичъ на стр. 68, дето казва, че а се „не различава винаги отъ ѝ и даже у едно и сжщо лице“, а защото ги различава той, не знамъ. Въ примѣритѣ и материалитѣ си Милетичъ се води по етимологията и пише ѝ само за неударено ѝ (сѣ едно, дали е отъ ж, з или б), а пкъъ а пише за неударено а. Отъ туй етимоложко правило Милетичъ изключилъ само имперфектното и аористно окончание чж, което пише съ а. Но при еднакъвъ изговоръ на а и ѝ въ неударени срички леснопонятни ще бждатъ и грѣшкитѣ; затова срѣщамъ у Милетича покрай обикновеното означение: *главѣтъ, портѣтъ* — още и: *вранцата, Русія, меѣія, покрай изгнѣтъ — махна, земаѣ, истрѣбат* и пр.

Много сж грѣшкитѣ и въ означението на ѣ. Предисичко трѣбва да изтъкна едно явно противоречие между правилото за ѣ, що го дава Милетичъ на стр. 79, и между означението му въ приложенитѣ образци. Докато правилото му гласи, че неударено ѣ се изговаря като а, което и подкрепя съ доста примѣри: *сѣтн'а, нин'а, гор'а, очит'а, козит'а*, и пр., то въ приказкитѣ сжщото неударено ѣ се бележи *постоянно* съ а, т. е. тѣй, както и ударено: *сѣтн'а, гор'а, посл'а, парит'а, напр'ад'а* му, *пудир'а* и пр. сѣ съ а, а не съ а — като че нѣма разлика между ударено и неударено ѣ. Освенъ това неударено ѣ срѣщамъ често забелѣзано и съ е: *търд'е, пр'екарва, прав'еха, пр'еварили, вид'ел, повн'еше, дод'еше, пр'еди, д'еѣта, крад'еха, пра'еха, запов'ет, събл'ече, прес, на светд, нос'еше, в'енчѣйме, у'енѣи, в'екуват* и пр. Членната форма за мн. ч., за която Милетичъ казва, че се изговаря т'а и т'е, както я и пише въ примѣритѣ си, въ приложенитѣ текстове тая форма има и *трето* означение, за което нийде се не споменува

въ студията; пише се именно освенъ *т'а* и *т'е* — ош е и *т'е*: сѣнкит'е, г'о̀чувет'е, рѣчѣикит'е. Има непослѣдователностъ дори и въ предаването на ударено ъ; защото покрай обикновеното му означение съ 'а, и 'а сръщаме го често и съ чисто е: прѣмежди, човѣшкѣтъ, нѣдѣлѣ, врѣме, (а по-горе: вр'аме), д'ѣте, дожѣнете, не можѣли, дѣто, неуверено, (а пѣкъ: наув'ар'ахме), зам'ер'а, съсем, усѣтв'а, срѣштѣ, срѣнно (а по-долу: ср'адни!), сред и ср'ад, двѣчки, а дв'аст'а, мѣдена, дрѣв'ѣна, дѣ-ј и д'а-ј, мерѣени, лежѣн'е, влѣзли и веднага: да вл'азе, стражѣри, не можѣли и пр. Отъ тия волни или неволни грѣшки въ означението на ъ за мене прозира единъ сѣщински североизточенъ изговоръ на тая гласна, изговоръ, който Милетичъ е чувалъ навѣрно въ повече случаи — особено въ Шуменъ, ала му не е далъ ухо, за да не разклатва самъ теорията си за старината на шуменското а намѣсто ъ.

Ала най-голѣма непослѣдователностъ сръщамъ въ означението на е (неударено). Известно е, че тоя звукъ гласи въ източнитѣ говори, кога е безъ ударение, ту като и, ту като 'з; тѣй е до нѣкъде и въ Шуменско, ала подъ влияние на южнитѣ говори случаетѣ съ $e = i$ сж много по-малко, отколкото случаетѣ съ $e = 'з$; затова и Милетичъ измислилъ единъ комоденъ знакъ (ё) за означение на безакцентно е, който знакъ му е и 'з и и, както самъ казва (80—81), но който именно за това не означава точно сѣщинскиятъ изговоръ на е, та затова откъмъ тая страна владѣе голѣма неуправия въ записанитѣ отъ Милетича материали. Тѣй, неударено е се бележи на три-четири начина:

1) съ *ѣ* — най-често: гу'ѣдар, рѣк'ѣл, м'асѣц, бѣдѣ, викамѣ, сторихмѣ, стѣнѣ, идѣш, ѣчи, некрѣстѣно, завѣдѣ, прѣдѣм, ѣлѣци, ѣнно, мѣмчѣ, вѣк'ѣ, спѣстритѣ, дѣбѣлинѣ.

2) съ 'е: с'ѣди, м'ѣн'е, другиѣ, пр'ѣбраштамѣ (?), сѣд'ѣм, дѣс'ѣт, штѣ и пр.

3) съ чисто е безъ никакъвъ знакъ: вѣчер, чѣѣ, сѣд'али, жѣн'ѣ си, грѣз'е, д'ѣте, мѣмче, двѣѣсте, ѣме, дуг'ѣн'е, нам'арите, дадѣт'е, задимѣт'е, ѣште, черкези, хѣбавѣл'ко, нарѣдит, завед'ѣте ма, Шумен, нештѣш ли, убл'ѣчени, чумбѣре, мѣне, четрис-д'ѣнешно д'ѣте, вз'емѣтъ, чѣтирисе дѣне лѣжѣ и пр.

4) съ чисто и — много рѣдко: Наѣдинак, чил'ак, чѣшит, прѣмежди, чи, кл'учуи.

Доколкото можахъ да схвана нѣкое правило въ това пѣстро означение, излиза, че въ повече случаи *ѣ* означава онова неударено е, което въ другитѣ североизточни говори се редуцира въ и, а пѣкъ 'е и е означаватъ широко редуцирано, или по-добре по южнобѣлгарски изговаряно безакцентно е, каквото въ другитѣ североизточни говори е твърде ограничено. Тая разлика не е изтъкната въ отдѣла за е (80), дѣто изобщо свойствата на тая гласна сж минати съвсемъ накратко.

Тамъ напр. се и не споменува, че *e* гласи нѣкой пжтъ като 'e, а пжкъ въ диалектичнитѣ материали отъ Шуменъ наведнажъ изпжква и тоя знакъ за *e*.

X.

Следъ *o*-наречие, или по-добре следъ шуменския говоръ, Милетичъ разгледва *ѣт*-наречие, което раздѣля на две: *балкански* и *рупски* говори. Балкански говори му сж: 1) *Еркечки*, 2) *Тетевенски*, 3) *Панагюрски*, 4) *Пирдопски*, 5) *Котелъ-Елена-Дрънговски*, 6) *Ловечъ-Троянъ-Габровски*, 7) *Сливенски*, 8) *Драгижевски*, 9) *Върбишки*, 10) *Бебровски* и 11) *Ченгенски*. Рупски говори му сж пжкъ: 1) *Загорски*, 2) *Малко-Гърновски*, 3) *Ахърчелебийски*, 4) *Рупоски*, 5) *Чепински* 6) *Павликиянски*, 7) *Разложки*, 8) *Дарж-дерски*, 9) *Солунски* (Сухò). Това пжстро разпредѣление на говоритѣ отъ *ѣт*-нарѣчие пада веднага въ очи и може да възбуди двойна мисль: или че въ *o*-нарѣчие нѣма такива говори, за които би заслужвало да се говори наособено, или пжкъ че Милетичъ не е обърналъ на тѣхъ такова внимание, както на южнитѣ говори. Второто е по-вѣрно; защото едва ли би отказалъ и самъ Милетичъ, че между говора въ Съртскитѣ села и въ Разградско, между говора въ Шуменъ и Свищовъ има много по-голѣма разлика, отколкото между Панагюрище и Пирдопъ, между Драгижево и Върбица, или между Ахърчелеби и Дарж-дере. Затова трѣбаше северната говорна област да бжде изпжстрена тжкмо тжй съ говорни разграничения, както и южната.

Несгодната Милетичева дѣлидба на източнитѣ говори, както и цѣлата негова злополучна теория за старината на „широко“ *ѣ* за *ѣ* въ североизточната област, изпжква и тукъ на лице при общата характеристика на балканскитѣ говори, що я дава М. на стр. 145—146, дето казва:

„Главната разлика, по която балканскитѣ говори се отличаватъ отъ севернитѣ *o*-говори състои освенъ въ *членната форма ѣт*, още и въ *отсжтствието* на оня широкъ изговоръ на ударено *ѣ* предъ меки срички“. Отъ тия думи излиза, като че въ цѣлата северна област владѣе непрегласенъ „шуменски“ изговоръ за *ѣ* и като че вредъ по балканската област владѣе *ѣт*-членъ; а то въ сжщность нито едното, нито другото е вѣрно. Да оставимъ на страна сичко друго, що говорихме за *ѣ*, да приемемъ, че „широко“, непрегласно *ѣ* е общо свойство на сичкитѣ северни *o*-говори, то какъ ще обясни Милетичъ туй „отсжтствие на широко *ѣ*“ въ балканскитѣ говори, когато споредъ него тѣ биха се намирили тжкмо посрѣдъ два пояса говори съ непрегласено „широко“ *ѣ* за *ѣ*? Такава непостепенность би била твърде неестествена: отъ северъ *o*-говори съ непрегласено *ѣ*, отъ югъ пакъ такива говори, а помежду имъ балканскитѣ съ прегласено *ѣ*! А какъ

лесно се избѣгва това противоречие, щомъ се приеме, както си е самата истина, че балканскитѣ говори съставятъ откъмъ ъ едно цѣло съ другитѣ североизточни говори, именно съставятъ говори съ прегласено ъ, а пъкъ непрегласениятъ изговоръ на ъ помежду имъ (въ Шуменско и пр.) смѣтаме като чужди елементъ!

Къмъ общата характеристика на балканскитѣ говори М. смѣта и особенъ изговоръ на неударено ъ, именно предъ твърди срички като 'з, а предъ меки — като и. На страна, че такава редуция на ъ има и въ севернитѣ о-говори, тая характеристика нито е вѣрна, а нито струва за сичкитѣ балкански говори. Истина, въ повечето балкански говори неударено ъ се редуцира въ 'з или въ и, ала тая редуция не стои въ зависимостъ отъ следната сричка, а се води по други правила, които струватъ за сѣки говоръ отдѣлно. Освенъ това въ много балкански говори, именно въ ония, що сж близу до границата за ъ, не става никаква редуция — ако можемъ тѣй да кажемъ — защото у тѣхъ намѣсто неударено ъ се слуша чисто е: тѣй е въ *Тетевенския* говоръ, тѣй е въ *Пирдопския*, тѣй е и въ *Панагюрския*, тѣй е въ *западнитѣ Ловчански села*. За тия сжщитѣ говори не струва и втората характеристика, що я дава Милетичъ като общо свойство на сичкитѣ балкански говори, именно редуцията на е въ 'з — сѣ едно отъ какъвъ произходъ е, защото у тѣхъ неударено е си се изговаря ясно пакъ като е.

Сжщо тѣй не сички балкански говори „безъ изключение“ редуциратъ неударено о, защото изброенитѣ горе надлъжъ по ъ-товата граница говори задържатъ ясниятъ гласежъ на о и въ неударени срички.

Следъ като дава прегледъ на обнародванитѣ материали и студии по балканскитѣ говори, прегледъ, който би могълъ да бжде по-пълень,¹⁾ Милетичъ разгледва единъ по единъ изброенитѣ горе говори, като се спира де повече, де по-малко, ала не винаги върху важни особености, а често и върху дреболии, които си нѣматъ мѣсто въ такива кратки диалектни описания. Намѣсто да се спре върху най-характерното и да го изчерпи всестранно, Милетичъ като че ли фърка надъ балканскитѣ говори и описва онова, що му се мѣрне отдалеко. Затова говорнитѣ му описания — съ изключение на шумен-

¹⁾ Г-нъ Милетичъ не споменува напр. материалитѣ отъ *Етрополе*: четири пѣсни, 5 припѣвки, 2 приказки и 22 гатанки въ Псп. XIV, 309; отъ *Котелъ* — въ „Трудъ“ I, 335 и „Искра“ II, 247; отъ *Върбица* — въ „Искра“ II, 245; отъ *Панагюрище* — въ Псп. II, 162, „Трудъ“ I, 1133, 1265; отъ *Тръвна* — въ „Трудъ“ II, 295; отъ *Златица* и *Мирково* — въ „Искра“ III, 629 и IV, 368. Не споменува и единственитѣ бележки по *тетевенския говоръ* отъ *Т. Василевъ*, Псп. VI, 118—150, и по *котленския* отъ *Ив. Кравкова*, Мсб. VI, крат. 19—26.

ския и рупчоския говоръ — сж *неравнотърни* и *недостатъчни*. Покрай важното и характерното се преплитатъ и незначителни свойства, общи на много други ближни и далечни говори, които не даватъ никаква характеристика на описваня говоръ. Може би и сѣки други би изпадналъ въ сжца грѣшка, ако би се заловилъ като Милетича да описва наведнѣжъ такова множество говори, но грѣшката си е грѣшка и трѣбва да се изтъкне.

Отъ балканскитѣ говори на първо мѣсто се описва интересниясь говоръ на дветѣ прочути колонизаторски села, *Еркечъ* и *Гулица*, две села между Бургасъ и Варна, чийто говоръ се отличава съ особенъ изговоръ на *ъ*-звукъ — както въ Тетевене. Още преди 10 години даде кратка бележка за тоя говоръ Г. Димитровъ въ книгата си *Княжество България*, ч. I, стр. 7—8. Освенъ Еркечъ и Гулица той споменува и третѣ едно ближно село съ подобенъ говоръ — *Паницово* — и ги счита сичкитѣ за преселници отъ *Рупчосъ*. Любопитно е, че Димитровъ схваща изговора на *ъ* въ тия села не като тетевенско *ê* или *â*, а като просто *a*, та бележи: *парво, сварши, въздаша, тарси, далги* и пр.

Споредъ Милетича, въ еркечкия говоръ имало и *квантитетъ*. Тоя квантитетъ обаче не стои въ никаква връзка съ она старя квантитетъ, който е тѣй хубаво запазенъ въ сръбско-хърватски, а състои само въ *провлѣченъ изговоръ на ударенитѣ гласни* — значи, е нѣщо *ново, вторично*. Сѣ едно Милетичу се пада заслуга, че проследи тѣй потѣнко населението, що говори тоя любопитенъ говоръ, въ сичкитѣ му прѣснати колонии по североизточна България. Както въ книгата си „Старото население“, тѣй и тука Милетичъ изброява сичкитѣ села, заселени отъ еркечани и гуличани като указва и кога именно сж заселени. Самиятъ еркечки говоръ обаче е описанъ у Милетича доста сбито — както сж описани и другитѣ балкански говори — та не можахъ да си представя ясно положението му къмъ другитѣ говори. Съ тетевенския го свързва, да кажемъ, *изговорътъ* на *ъ* като *â*, както го бележи Милетичъ, ала и тамъ се различава; защото докато въ Тетевене *ръ* и *лъ* запазватъ общо-българския си изговоръ *ър-ъл* или *ръ-лъ* — въ Еркечъ и Гулица *ръ* гласи пакъ *ър* и *рâ*, (свârшет, врâх) както и *лъ* гласи *ъл* и *лâ* (слâбъ, влâчу). Покрай това много други свойщини го отдалечаватъ отъ тетевенския говоръ и го доближаватъ къмъ рупскитѣ говори: 1) непрегласено *т*, което Милетичъ бележи съ *ë*, за да означи неговия широкъ говоръ: *п'ëсни, д'ëвер, сед'ëли*; 2) ударено *a* гласи като *â* — т. е. тѣй, както се изговаря *ъ*-звукъ въ Ахърчелеби: *крâвъ, кâлно, стâнал* — разбира се *дълго* по общото правило; 3) *o* и *e* се редуциратъ въ *y* и *и*; 4) членъ *ът*, но каже М., че се срѣща и *ъ* (*ъ*); 5) аористната форма у глаголитѣ по I спр. гласи на *ъх*: *пекъх, идъх* и пр.; 6) и ударението му, ако и да не говори М. за

него, е *рупско*, както се вижда отъ примѣра: *зѣнали свештѣта* (157), макаръ подобно ударение да има и въ Тетевенъ. Както и да е, еркечкиятъ говоръ е интересно явление въ българската диалектология, както и самитѣ еркечани сж любопитенъ предметъ за българската етнография.

Тетевенскиятъ говоръ, който следва наредъ следъ еркечкия, се сподобилъ съ твърде скромна честь — да бжде разгледанъ само на две странички. И отъ това малко, що казва Милетичъ за тоя говоръ, излиза, че той го не е схваналъ, както си е, защото говори постоянно за нѣкакви си редукции на *ъ*, на *е* и на *о*, а пъкъ, доколкото го познавамъ, тоя говоръ съ изключение на особената си фонетична замѣна за ударено *ъ* си е чисто *централенъ*, т. е. *яснозвученъ* говоръ, каквито сж ближнитѣ нему говори на западъ *Орханийски*, *Етрополски* и на югъ — *Пирдопски*. Тѣй че не е вѣрно, че *ъ* гласи безъ ударение като *ъ*, нито пъкъ че *ъ*, *е* и *о* се редуциратъ, а напротивъ неударено *ъ* се изяснява въ *а*, а пъкъ *ъ* безъ ударение гласи като чисто *е* — както и сѣко *е* (отъ *ѣ*, *ѡ* или *ѣ*), па най-сетне и неударено *о* пази чистия си гласъ — съ изключение на сжитѣ случаи, дето и въ сръдногорскитѣ говори потъмнява въ *у* (*гулѣм*, *куго*, *утидух* и пр.). Ако имаше *редукция* въ тетевенския говоръ, нѣмаше причастната форма да запази своето ясно *ле* въ множ. число: *ходѣле*, *носѣле*, за която самъ Милетичъ споменува (159). Па не само тая форма, ами и сичкитѣ суфиксни сжществителни м. р. иматъ тѣй сжщо чисто *е* въ мн. ч.: *сѣлѣне*, *кравѣне*, *овчѣре*, *бѣлгаре* и пр.

Примѣртъ *предъ-нас* (158), въ който Милетичъ съглежда изговоръ на стария *ъ*, ми се вижда много съмнителенъ за тетевенския говоръ, който не би търпѣлъ акцентувано *ъ*, безъ да го промѣни въ *ѣ* (= *ѣ*).

Милетичъ вижда въ тетевенското ударение *рупица*; а то е сжщо онова ударение, което е свойствено и на другитѣ централни говори, като захванемъ отъ Орханийско и свършимъ съ Кюстендилско. То се спосрѣща, истина, съ рупското, ала не можемъ каза, че иде отъ тамъ, понеже има много поближни говори съ сжщо ударение, които сж могли по-скоро да повлияятъ върху тетевенския.

Пирдопскиятъ говоръ се разгледва заедно съ *етрополския*. Истина, тия два говора иматъ много общо помежду си, но пакъ не бива да се смѣсватъ вече за това, защото единиятъ е *източенъ*, а другиятъ — *западенъ*. Освенъ това има и други разлики, които М. не изтъква.

1) Докато въ пирдопския говоръ неударено *ъ* гласи пакъ като *ъ*, въ етрополския говоръ е *изяснено* въ *а*, както и подъ ударение. Милетичъ бележи погрѣшно примѣритѣ отъ Етрополе съ *ъ*: *петък*, *ръцете*, *въжето*, *идѣт* — намѣсто: *петака*, *рацете*, *важето*, *идат*.

2) Въ пирдопския говоръ има прегласъ на *a* (следъ *ч* и *ј*: овчере, егне), докато въ етрополския говоръ нѣма.

3) Въ Пирдопъ старитѣ *рѣ* и *лѣ* пазятъ своя старобългарски изговоръ: *врѣба*, *слѣзи*, докато въ Етрополе положението на *ѣ* е предъ *р* и *л*: *вѣрба*, *сѣлзи*, *кѣрчма*, *сѣлнце*. Милетичъ говори само за *рѣ-лѣ* въ Пирдопъ, а за етрополската замѣна за *рѣ-лѣ* нищо не казва.

4) Въ Пирдопъ нѣма нови *к'-г'*, а въ Етрополе ги има: *брѣк'а*, *трѣк'и*, *пак'* (пжтъ); *войск'а*, *девойк'а* — Псп. XIII, 142—147.

5) Въ Пирдопъ личното мѣстоимение за 1. л. ед. ч. гласи аз, а въ Етрополе — *а*.

6) Въ Пирдопъ казватъ *ма*, *та*, *са* а въ Етрополе — *ме*, *те*, *се*.

Пирдопско-етрополското *a* намѣсто *ѣ* Милетичъ си мисли произлѣзло отъ нѣкогашно *ѧ*; т. е. преди да настане днешното *a*, въ Пирдопъ и Етрополе изговаряли *ѣ* по тетевенски; тъй поне разбирамъ думитѣ му на стр. 161: „И въ двата говора, каже, неударено *ѣ* се изговаря глухо като *ѣ* или *ѧ*, а пкъ ударено *ѣ* гласи като чисто *a*. Това правило ни показва ясно, че въ по-първо време и въ пирдопския говоръ ударено *ѣ* гласѣло като *ѧ*, както въ Тетевенъ и Еркечъ, което полека-лека се развило въ пълно *a*, докато въ Тетевенъ и Еркечъ си останало на предишното стѣпало“. Първо и първо, премиситѣ на Милетичевото заключение сѣ невѣрни, защото въ изговора на неударено *ѣ* нѣма това общо въ тритѣ говори, що го предполага Милетичъ; само въ Пирдопъ неударено *ѣ* се изговаря тъмно, ала въ Етрополе и въ Тетевенъ — не. Па освенъ това, какве общо може да се търси между изговора на неударено *ѣ* като *ѣ* и на ударено — като *ѧ* или *a*? Милетичъ има право да нарече тетевенскиятъ изговоръ *ѧ* *преходенъ* отъ *ѣ* къмъ *a*, както е преходно и ахърчелебийското *ѧ* намѣсто *ѣ*, ала да се смѣта и пирдопското и етрополското *a* произлѣзло отъ нѣкогашно *ѧ* е погрѣшно; защото на сѣщо основание би трѣбало да приемемъ, че изобщо изяснението на *ѣ* въ *a*, както го намираме прокарано въ толкова говори отъ Орхание до Битоля, ще е минало сѣ презъ тетевенско *ѧ*! Не зная, какъ би могълъ да докаже това г. Милетичъ.

Въ Пирдопския говоръ не сѣко *'a* се преглася въ *e*, както твърди Милетичъ, а само *a* следъ *ч* и *ј*; тъй че имаме *овчѣре*, *чеши*, *Стоене*, *Деене*, *ере* — ала: *шапки*, *жалби*, *мерцане* и пр. Вж. М. Ивановъ, Псп. XLV., 561—562.

Милетичъ пропусналъ да отбележи и нѣкои случаи отъ непрегласено *ѣ* — (*гул'ами*, *вид'але*, *тѣрп'але* и пр.), които се срѣщатъ въ копишкия говоръ и които сѣ толкозъ по-характерни, че се срѣщатъ и въ *Кулско* и *Зайчаръ*.

Въ отдѣла за *панагюрския* говоръ (163—167) отбелѣзвамъ следнитѣ неточности:

завардено само въ панагюрския говоръ, а въ сичкитѣ сръдногорски, па и въ повечето балкански говори. Но понеже въ сичкитѣ речени говори не сж запазени сѣ едни и сжщи прилагателни съ старо ударение, интересно щѣше да бжде, ако Милетичъ бѣ изброилъ *сичкитѣ* прилагателни, които въ Панагюрище иматъ красрично ударение.

Следъ панагюрския говоръ идатъ наредъ у Милетича три говора заедно: *котленски*, *еленски* и *дръновски*, понеже и тритѣ иматъ едно общо фонетично свойство, което ги сближава, именно особенитѣ небогърленъ изговоръ на меки *д'* и *т'* — като *г'* и *к'*; освенъ това тия три говора стоятъ и географично доста близу единъ къмъ други, та оправдаватъ още повече такова сливане.

Характерното свойство на тия говори да превръщатъ омекчени дентали въ гърлени е представено у Милетича твърде хубаво съ обилни примѣри и отъ тритѣ речени говори. Ще забележа само, че между примѣритѣ нѣкои не би трѣбвало да фигуриратъ като такива, понеже противоречатъ на едно правило въ тия говори, което, както се вижда, не е схваналъ Милетичъ, затова го и не споменува, именно, че *ъ* само *това* промѣнява *д* и *т* на *г'* и *к'*, *когато има изговоръ на 'а* или *'ъ*; иначе — щомъ *ъ* гласи *е* или *и* не влиае върху жбнитѣ съгласни. Споредъ това примѣри *г'евѣр* (169), *г'ѣти*, *къг'ѣ*, *къг'ѣтѣ*, *г'ѣна* (171) сж погрѣшни. Тѣ биха били вѣрни, ако имъ се промѣни изговорътъ тѣй, че да се получи *'а* или *'ъ* за *ъ*, напримѣръ да се каже: *г'ѣвир-ми*, *г'ѣтѣ*, *къг'а*, *къг'ату*, *г'ѣнѣ*. Нали и самъ Милетичъ казва, че въ Котелъ изговарятъ: *вѣртѣ*, *видѣ*, *вѣртѣхме*, *видѣхте*, а не: *вѣрк'ѣ* и пр. То е затова, защото въ горнитѣ аористни форми *ъ* по изключение гласи *е*, а не *'а*. Погрѣшни сж тѣй сжщо и примѣритѣ: *уг'ѣнѣць*, *мѣг'ѣник*; тѣ би трѣбвало да бждатъ написани: *уг'ѣнца*, *мѣг'ѣник*, защото иначе не е оправдано *г'* предъ *е* у тѣхъ.

Покрай *к'-г'* Милетичъ трѣбваше да проследи съ по-голямъ внимание изговора на *ъ* по тия говори, защото откъмъ тая страна има помежду имъ и прилики и разлики. Тѣй напр. общо свойство и на тритѣ говора е да прегласятъ крайно *ъ* и *е*: *къдѣ*, *добрѣ*, *умрѣ*, *вѣрвѣ*, *жувѣ*. Това общо свойство изтъква Милетичъ въ особена точка на стр. 172¹⁾, но за неудачно *ъ* казва само обикновеното правило, че се изговаря като

¹⁾ Само не знамъ, защо пъкъ на стр. 170 се мжчи да изтъкува изговоръ *видѣ*, *вѣрвѣ* като *аналогии* по аористнитѣ форми *плѣте*, *даде*! Тукъ не може да става и дума за аналогия, защото правилото за изговора на крайно *ъ* е *фонетично* и засѣга *сѣко* крайно *ъ*, независимо въ каква форма стои. Па освенъ това реченитѣ форми *видѣ*, *вѣрвѣ* се не изговарятъ тѣй само като *аористи*, а и като *инфинитиви*: *видѣ-штим*, ни мош-*вѣрвѣ*! Тукъ имаме старъ изговоръ на крайно *ъ* като *е*, свойственъ на много североизточни говори, та и на дакийско-български!

широко 'е или 'е. А тъкмо тука трѣбваше Милетичъ да изтъкне разликата между тритѣ говора, защото правилото му не струва за сички, понеже въ Котелъ неударено ъ въ срички *следъ ударение* не гласи като 'ъ, а като и: *гори, ѹтри, лѣти, зими* и пр. На това правило се подчинява даже и онова безакцентно е, което въ другитѣ североизточни говори се редуцира широко — въ 'ъ, та споредъ това въ Котелъ нѣма да кажатъ *дѣв'ър*, а *дѣвир*, нѣ *пѣн'ъл*, а *пѣпил*, нѣ *пес'ън'*, а *пѣсин'*, не *Кот'ъл* или *кок'ъл*, а *Котил*; тѣй сжщо: *чѣрвий, сипий, цѣрий, ѹлий, кѹндил', хрѹмил', средил', вѣзил, штѣркил, прѣстин, прѣшлин, вѣчир, дѣнир* — даже и: *мѣни, тѣбе, себе*. Споредъ това и прилагателнитѣ на *ѹн'ъ*, както и причастията страдателни въ Котелъ не гласятъ на 'ѣн (*вѣр'ѣн, готвѣн*), както казва Милетичъ (173), а на *ин*: *вѣрин, готвин, засрамин* и пр.

Двата примѣра отъ носовъ изговоръ, що ги навежда Милетичъ като свойствени на тия говори, не сж на мѣсто; първиятъ „зѣмбѣ“, макаръ да го има въ Костурско и Солунско, не струва, защото не иде отъ *зѣб'ъ*, както си мисли Милетичъ, а е напосто *турска* дума, затова и правото ѹ ударение е *зѣмбѣ*, а не *зѣмбѣ*. Вториятъ примѣръ пакъ съ погрѣшно ударение *пѣндар*, що го срещналъ Милетичъ въ една Дрѣновска колония въ Разградско, струва не за Дрѣновско, а за Разградско, отдето е сигурно заета думата.

Останалитѣ точки (24) до края на отдѣла съ изключение на: 6, 16, 19, 20, 21, третиратъ сѣ общи североизточни свойщини, та не придаватъ никаква характеристика на разгледванитѣ говори. Тѣй напр. никаква специална особеностъ не е, че прилагателнитѣ въ ж. родъ се изговарятъ на *а*, нито че въ „*кѣргове*“ имало праметнато *р* (само въ тая ли дума?), че се казвало *накъде* намѣсто *нам-къде, дѣрци* (само тая ли дума?), *нохчи, чер* намѣсто *ѹр'ъ, чѹти* (че-оти), *нѣйнѹ* (наедно), *кото* намѣсто *каквото, Марин'ца, Драган'ца, кѹчет'та мумчѣт'та* и пр. Важна е точка 19, че ни обажда за особена мѣстоименна форма *г'ъ* намѣсто *иъ* (*ѹ*) въ Дрѣново, форма, която се срѣща още въ югоизточни (рупски) говори, както и въ нѣкои северозападни (Орханийско, Раховско, Ломско). Важно е тѣй сжщо, че въ Дрѣново се употрѣблявала и форма *них* намѣсто *тѣхъ*.

Къмъ *онѹ години* — вѣроятно мѣсто *оной години* — (177) умѣстно щѣше да бжде, ако бѣше се казало нѣщо и за остатѣци отъ *пълни прилагателни ж. родъ*, каквито се срѣщатъ още въ Котелъ, сравни: *Гуруловницѣж неннѣж!* Мсб. XV. 183.

Характеристично за Котелъ е показ. мѣстоимение сред. родъ *този* намѣсто *това* или *туй* (точка 20), което Милетичъ трѣбваше да спомене и за *Коприщица* на своето мѣсто. Въ Котелъ употрѣбляватъ и *пода* (точка 21), ала, както забе-

лѣза г. Г. Кировъ, Мсб. I, 69, само за *бждно време* (*ишъ пода*) и повелително: хайди да *подим!* Забележително, че и дветѣ думи, *този* и *пода* сж свойствени и на *рупски говори*.

Право схваналъ Милетичъ употрѣбата на *синца* — само за 1. и 2. л. мн. число. Такова е значението на тая дума и въ другитѣ североизточни говори, а не както погрѣшно я употрѣбаватъ нѣкои писатели и за 3. лице намѣсто *сички*.

Много чудно ми се видѣ за Дрѣново форма *вишлѣ* намѣсто *видѣли*: отишлѣ та са ни *вишлѣ* (стр. 178); тая форма ми бѣ позната до сега само отъ западни говори.

Форма *би* криво тълкува Милетичъ като старобѣлг. аор. *бѣ*: мазѣтъ ни *би* пълна с дрѣхи (Дрѣново); *би* тука стои намѣсто *бѣ* (= *бѣше*), както се разбира и отъ самия примѣръ.

Къмъ котленско-дрѣновския говоръ Милетичъ трѣбаше да причисли и други източни говори, дето сжщо тѣй *д'* и *т'* минува въ *г'-к'*. Тѣй напр. на граница между източнитѣ и западнитѣ говори има нѣколко ловчански села съ такова свойство (*Рад'овене, Угърчин, Каленик, Ъглен*), а пъкъ задъ тая граница такива говори има доста по Орханийско, Луковитско и Орѣховско. Откъмъ тая страна и *чепинскитѣ* говори правятъ сѣ едно диалектно цѣло, та би интересно било да се разгледатъ заедно, безъ да се гледа въ коя половина биха паднали споредъ изговора на *ъ*.

Следъ котленско—еленско—дрѣновския говоръ иде на редъ единъ доста голѣмъ обсегъ говори, които Милетичъ съединилъ пакъ въ едно — *Ловечъ — Троянъ — Габрово*. Преди на начене да говори за отдѣлнитѣ свойства на тия говори, Милетичъ имъ дава обща характеристика и разпредѣление. Той отдѣля, както е право, *Троянъ* и *Габрово* отъ *Ловечъ* и *Севлиево* възъ основа на консонантизма, само че на сжщо основание би трѣбало да отдѣли и *Свищовъ* отъ *Ловечъ*. Но азъ бихъ направилъ друго разпредѣление. Понеже неударенитѣ гласни въ много села на западъ отъ *Ловечъ* се изговарятъ ясно, безъ редуция, азъ бихъ ги отдѣлилъ както отъ „ловчанския“ говоръ, тѣй и отъ цѣлата диалектна група *Ловечъ — Троянъ — Габрово*. Защото почти цѣлата западна половина отъ *Ловчанска околия*, източнитѣ села отъ *Луковитска* (сѣ изговоръ 'а за *ъ*), както и сичкитѣ села отъ *Тетевенска* съ общобългарски изговоръ за *ъ* (ако другитѣ — сѣ изговоръ *ѧ* или *ѧ* за *ъ* разгледваме отдѣлно), съставятъ единъ обсегъ говори, които бихме нарекли *яснозвучни*, или говори *безъ редуция*. Въ студията си преди 14 години за източнобългарския вокализъмъ (Мсб. III и IV.), когато сведенията ми за източнитѣ говори и тѣхното разпредѣление бѣха твърде скудни, та се държахъ само о ловчанския градски говоръ, не можехъ и да зная тая разлика. Но днесъ бихъ различавалъ не само разни говори отъ *Ловечъ* до гра-

ницата за *ъ*, ами и въ самата Ловчанска околия, та и въ самия градъ Ловечъ. За мене е важна говорна отлика изговорътъ на безакцентнитѣ гласни, та не бихъ смѣсилъ два говора, ако въ единъ отъ тѣхъ има, а въ други нѣма редукция.

Имайки това предъ видъ, нѣмаше тѣй сумарно да кажемъ, че неударено *е* гласи въ тия говори като *и*, а по изключение и като *ѣ*, както казва Милетичъ (183), а щѣхме да различаваме *три пояса* говори съ троенъ изговоръ на *е* (неударено): въ първия поясъ *западенъ* ще имаме *е* безъ редукция: *жѣнен, пѣлен, іеден'е* (или даже: *іаден'е*), *пѣпел, грѣбен*; въ срѣдния поясъ ще имаме *и* и рѣдко *ѣ*: *жѣнин, пѣлин, іедин, пеп'ъл, грѣб'ън*; въ източния поясъ пѣкъ ще имаме по-често *ѣ*, а по-рѣдко *и*: *жѣн'ън, пѣл'ън, іед'ъни, пеп'ъл, грѣб'ън*.

Но изобщо погледнато тая говорна група — *Ловечъ — Троянъ — Габрово* — е представена сравнително по-добре, отколкото другитѣ балкански говори; само че е обърнато повече внимание върху тритѣ главни точки — *Ловечъ — Троянъ — Габрово* —, а другитѣ градове отъ сжщата говорна група (Севлиево, Свишовъ, Сопотъ, Карлово, Калоферъ, Казанлъкъ) се споменуватъ само рѣдко-рѣдко.

Хубаво се досѣща Милетичъ да изтъкне, че въ тая група говори има смѣсъ и отъ *старото о*-наречие, а чудно, какъ не е съзрѣлъ сжщото и въ *Шуменското наречие*, дето смѣсъта е по-очевидна.

Милетичъ е съгласенъ съ мене, че ловчанското *ѣ* намѣсто неударено *е* иде отъ „*дълго, широко е*“, ала не аресва означението му съ *ѣ*, а каже, че по-прилѣга за него знакъ *ѣ*. Не зная, каква фонетична разлика намира Милетичъ между знакъ *ѣ* и *ѣ*, но ако е въпросъ, да се означаи оня звукъ, що се чува напр. следъ *л* въ думи *улей* и *стѣкленница*, азъ пакъ твърдя, че най-прилѣга за него знакъ *ѣ* за ловчанския, *па* и за повечето североизточни говори, защото именно той излиза наяве, ако ударението чрезъ отметъ падне върху него, безъ да го изясни: *стѣкленница, воденница*, съкратени и изговорени по ловчански, не можешъ инакъ написа, освенъ: *стѣкл'ѣницѣ, уд'ѣницѣ*. Но при това пакъ забелѣзвамъ, че пишейки *ѣ* за *ѣ* не искамъ да кажа, че *ѣ* се изговаря дълбоко и тъмно както сжщо *ѣ*, а тѣй, както сѣко омекчено *ѣ*, което вече губи близостъта си съ *ѣ* и *а*, а се приближава къмъ *е*, защото мекотата му го прави такова; щомъ изчезне мекотата, излиза на лице пакъ *ѣ*-звукъ, както казва и самъ Милетичъ: *сѣдѣ (сѣдитѣ), грѣдѣ (грѣда)* — стр. 183.

Криво ме е разбралъ Милетичъ, ако мисли, че излизамъ отъ нѣкогашно *дълго е*, за да обясни звукъ *ѣ* въ *членната форма (кон'ѣт)* и въ *мекитѣ женски основи (дин'ѣ)*, защото азъ тамъ ясно различавамъ едно *фонетично ѣ*, произлѣзло наистина отъ нѣкогашното *ѣ*, както доказва и сравнението на българското съ сръбско ударение, и *едно друго* — да го ре-

чемъ — морфологично 'ѣ, произлѣзло, казвамъ, пакъ отъ нѣкогашно *е* (ала не непременно дълго!) подъ влияние на форми, у които срещу 'ѣ-звукъ стои *ѣ* като етимологиченъ; тъй че *кон'ѣт* е произлѣзло отъ нѣкогашно *конет* безъ никакъвъ квантитетенъ примѣсъ, а подъ влияние на *твърдитъ* основи (*кол-ѣт*, *вол-ѣт*), които сж наложили и тѣмъ обща членна форма *ѣт*: *кон'ѣт* (Мсб. IV. 314); тъй сжщо и *динѣ* отъ нѣкогашно *дине* подъ влияние на твърдитъ основи (*рибѣ*) — *динѣ* (Мсб. III. 320—3); па тъй сжщо у глаголитъ въ ония говори, дето е запазено окончание 'ѣ: *молѣ* отъ по-напрежно *моле* подъ влияние на твърдитъ основи (*плетѣ*). За членнитѣ форми стоя твърдо и сега на мнението си, но за *глаголнитѣ* и *женскитѣ* форми допускамъ, че може да има въ нѣкои говори (като въ Търново, Шуменъ) и историческо наклонение върху сръднобългарскитѣ форми на *л*: *молл*, *волл* (вин. пад.), ако предположимъ, че звукъ *л* се е изговарялъ въ тия говори като 'ѣ, 'ѣ или 'ѣ. Ала това не доказва пакъ, че нѣкогашниятъ изговоръ на *л* е билъ широко *ѣ*, както чудно заключава Милетичъ (184), защото не виждамъ тука никаква връзка между тия два звука (*л* и *ѣ*).

Както по-преди, и тука М. твърди, че *би* (ни *би* радус, ни *би* чуду, Ловечъ) репрезентира старобълг. аор. *бѣ*, а не иде отъ *бѣ*, изговорено *бе* и после *би*. Милетичъ и тука нѣма други доводъ, освенъ оня твърде неубедителенъ примѣръ отъ с. *Батембергъ*, *Разградско*: мазѣта ни *би* пълна със дрехи. Но село Батембергъ е населено съ *дрѣнѣвци*, а въ Дръново изговарятъ *л* въ аор. като *е*: *вѣрвѣ*, *умрѣ*, та е твърде вѣроятно, че и тукъ *би* стои намѣсто *бе* толкозъ повече, че самиятъ смисълъ на фразата изисква наистина *бѣ*, а не *би*.

Въ примѣра „*свентий* като слѣнцѣ“ отъ Тръвна не трѣбва да търсимъ неорганиченъ назалъ намѣсто *л*, защото *свенти* стои намѣсто *свиндѣ*, дето *ен* е сжщинско *л* отъ: *склнжти*, кор. *склн*; срв. и въ Ловечъ: *нѣсвиндѣ* рѣженѣт! *нѣсвиндену* жил'азу, Мсб. III. 307. Сжщиятъ примѣръ имамъ забелѣзанъ и отъ Габрово: в'нцити му *свинт'ѣт*, шъ му никнѣт зѣби. Вѣроятно глаголтѣ е полученъ по контаминация отъ кор. *склн* и *склн*. Къмъ примѣритѣ съ назално *л* спада и *скрѣнса* отъ *Габрово*, който много хубаво се посрѣща съ руската дума *скряга* и по етимология и по значение; срв. и *скрѣнса* отъ *Брацигово*.

Не въ цѣлата група *Ловечъ-Троянъ-Габрово* изговарятъ сжществителнитѣ родствени като *женѣ*, *сестрѣ*, *снѣхѣ* и пр. еднакво. Правилото, що го дава М. на стр. 187, струва само за *Габрово* и *Троянъ*, но въ *Ловечъ* се употрѣбява акузативната форма (женѣ, сестрѣ и пр.), само кога е придружена съ едно отъ притежателнитѣ мѣстоимения *ми*, *ти*, *си*, *му* и пр. (ут жинѣ му, зѣ снѣхѣ си, дувѣл систрѣ си). Инакъ реченитѣ сжществителни изглашатъ на ясно *а*, макаръ да сж и въ ко-

свена употреба: той води младà *жинà*, има дубрà *систрà*; със *снѣхàта* съ ни згувар'ът; ут *дѣшитир'а* дубро ни вид'ах и пр. Въ Габрово дори и *прилагателнитѣ* въ ж. р. ед. ч. се изговарятъ съ тъмно *ѣ*: *бужѣ* лижбѣ, Мсб. XII. 180.

Къмъ контрахиранитѣ форми отъ Трѣвна, що ги навежда М. на стр. 177, трѣбваше да спомене и за подобни отъ Троянѣ, дето ги има *много повече*, отколкото въ Трѣвна или другадѣ; тъй напр. ще се каже по троянски: *т'ан* намѣсто *тѣхен*, *Иванò* майка (Иванова), *квò* туй? намѣсто: *какво-е* туй; *дубро* да си иматъ (*добро-е*), чутъ *гò* чà тук, намѣсто чутъ *го е* и пр.

Не само въ *Карлово*, *Калоферъ* и *Казанлъкъ* казватъ чорбаѣитъ, ханѣитъ и пр.; тая членна форма е свойствена и на другитѣ говори отъ сѣщата група.

Интересна е формата *неги* отъ Габрово намѣсто *тѣх*: аз ходих у *неги* (182); тая форма до сега ми не бѣше позната отъ никжде.

Мѣстоименната форма *гъ* намѣсто *иъ* въ Свищовско (192) е навѣрно пренесена отъ Рѣховско и Врачанско, дето е обикновена.

Новата гробишта (192, отъ Казанлъкъ) не е никаквъ остатъкъ отъ множ. ср. родъ, както М. и по-горе (стр. 111) твърдѣше, а е напосто нумерална или родова замѣна споредъ това, дали се излиза отъ *новите гробишта*, или отъ — *новото гробиште*; та и формата *новата гробишта* би била твърде необикновена за старобългарски!

Интересно е да се знае, дали формата „*царигъ-градъ*“ отъ Трѣвна (192) се държи непосредствено за *царъ градъ*, или е нѣщо отпослешно: а че не е *никаква генетивна* форма (намѣсто *цар'а-града*), както твърди М. (193), то е сигурно. По-старинска ми се вижда подобна форма отъ *Демиръ-Хисарско*: *цари* бе *града* обичѣл, Мсб. IV. 36.

Милетичъ навежда и сложни форми: *едниѣ*, *другиѣ* (193), безъ да казва, отде сж, а само ги придружава съ думитѣ: „твърде обикновени“ въ балканскитѣ говори; доколкото зная, тия форми не сж тъй обикновени и би желателно било да се знае, въ кой балкански говоръ се употребяватъ. — Не само въ *Троянѣ*, а почти въ цѣлата говорна група (освенъ Габрово, Казанлъкъ, Трѣвна) прилагателнитѣ иматъ *старо краесловно ударение*: *старà*, *младà* и пр. Въ Троянѣ даже и *наречията*, наново образувани отъ прилагателни, иматъ крайно ударение: *жалнè*, *милнè*, *грузнè*, *страшнè*.

И тукъ намира случай М. да говори за инфинитивни остатъци отъ *Габрово* въ примѣри: за *пити*, за *мити*, за *шити*, за *крити*, за *трити*, за *бити*. Много бихъ желалъ да ми покажеше М. тия примѣри отъ нѣкой *яснозвученъ бълг. говоръ*; тогава щѣхъ да се увѣря, че наистина тия форми сж

стари инфинитиви. Срв. впрочемъ: *удѣ* зъ *питѣ*, отъ Търново, Мсб. XIII. 466.

Тукъ би прилѣгало да се наведе необикновената употреба на глаголъ *рача* съ *инфинитивъ* отъ Габрово: рачишли *води* иврейкѣя, Мсб. XV. 27.

Сливенскиятъ говоръ е разгледанъ доста накратко, макаръ и обсегътъ му да не е по-малкъ отъ говорната група Ловечъ — Троянъ — Габрово, защото М. брой къмъ сливенския говоръ още и *старозагорския* и *яболския*. Впрочемъ специално за сливенския говоръ имаме вече една доста спретнатата студийка отъ П. Панайотовъ (Мсб. XVIII. 507—523) заедно съ образци отъ него, та М. би трѣбало да обърне внимание повече върху другитѣ говори, що причислява къмъ сжщата група. За особенъ *Auslautgesetz* на сливенското наречие поради изясненото *ж* въ *ж. р.* и *л. ед. ч. сег.* не може да се говори, защото не обима сичкитѣ случаи: *ѣ* се търпи още не само въ членнага форма за *ж. р.* *крѣфтѣ*, *султѣ* и *пр.*, ами и въ членната форма за *м. родъ*: *крѣкѣ*, *вѣлкѣ*, значи „законътъ“ не струва за сички случаи.

*р*къ освенъ въ *едносложни думи* запазва своето старо положение по сливенския говоръ и въ тия четири думи сѣ *предѣ жс*: да *врѣжѣ*, *дрѣжѣ*, *прѣжѣ*, *стрѣжѣ*. Това не е забелѣзалъ и Панайотовъ, макаръ да дава въ статията си доста подробни правила за *р*къ-лъ.

Трѣбаше да се изтъкне по-хубаво сливненското правило за неударено *ѣ*, споредъ което *ѣ* *предѣ* ударение се редуцира въ *и*, а *следѣ* ударение въ *ѣ*; както е казано у Милетича (199), излиза, че *ѣ* се редуцира редовно въ *ѣ*, а само по изключение въ *и*.

Тѣй сжщо и правилото за редукцията на *е* не е добре изказано ни у Милетича, ни у Панайотова, защото не сж изтъкнати *условията*, отъ които зависи редукцията му въ *и* или въ *ѣ*. Правилото за редукцията на *е* въ сливенския говоръ би се изказало тѣй: неударено *е* въ *отворена* сричка гласи *и*, а въ *затворена* — *ѣ*; отъ това правило има твърде малко изключения, които биха се и лесно обяснили въз основа на сжщия принципъ или чрезъ аналогия.

Къмъ това сжщо правило може хубаво да се подведе и редукцията или по-добре *разширението* на *и* въ *ѣ*, което става тѣй сжщо само въ *затворени срички*, та не знамъ дори, дали да говоримъ за *понижба* на *е* или за *подижба* на *и* въ сливенския говоръ. Защото, ако по сливненски еднакво ще се каже и отъ *тѣмен* — *тѣм'ѣн* и отъ *мамин* — *мам'ѣн*, имаме доста основание да излизаме отъ по-старо сливненско *тѣмин*, — което наравно съ *мамин* дава еднакъвъ резултатъ — *тѣм'ѣн*, — *мам'ѣн*. Инакъ не зная, какъ бихме си обяснили толкова случаи съ *ѣ* отъ *и*, дето никаква аналогия не може се приложи;

срв. *кошн'ък, ход'ъх, ход'ъл, исп'ът, маргар'ът* и пр. намѣсто: *кошник, ходих, ходил, испит, маргарит* и пр.

Горното правило ще ни обясни още и защо въ Сливенъ казватъ *Пенк'ъни дрехи*, а пѣкъ: *утѣдъх у Пенкини*; защото *пенк'ъни* като прилагателно се наслања о формата за м. р. *пенкин*, която по правилото ще гласи *пенк'ън*, отъ тамъ и мн. ч. *пенк'ъни*, а пѣкъ *Пенкини* като сжществително си е дадено тѣй и нѣма какъ да се промѣни у него и на 'ъ, понеже е въ *отворена сричка*.

Въ аор. форми *дѣдъх, рѣкъх* ъ-ътъ не е фонетична замѣна за о, както казва Милетичъ на стр. 200, па и по-горе (стр. 82), а е *аналогия* по аористи на *ах* (*гледѣах, пѣсах, вид'ъх*, па даже и: *куп'ъх, мол'ъх*, и пр.); освенъ това звукъ ъ намѣсто о не е само въ 1. л. ед. число, както предполага М. (200), а и въ *сичкитѣ* лица на множ. число: *дѣдъхте, дѣдъхъ*.

Дума *гринда* за *градъ* не е достовѣренъ примѣръ за носовъ изговоръ на *ъ*, понеже се среща съ тая форма и ударение въ *румънски*, па и въ самъ Сливенъ си употрѣбаватъ и обикновената дума *гридѣ*. Дума *гринда* е общоупотрѣбителна по източна България въ смисълъ на *голъма гредѣ*.

Едно твърде характерно свойство на сливенския говоръ не е изтѣкнато, именно че начално *х* се не изпуца, както въ другитѣ североизточни говори, а се изговаря: *хрумна ми, хленча, Христу, хрупам* и пр.

XI.

Следъ сливенския говоръ Милетичъ дава кратки бележки за нѣкои незначителни говори (*Драгижево, Беброво, Върбица и Ченге*) и преминува къмъ *рупското наречие*.

Милетичъ дѣли рупскитѣ говори само на две групи: *източни* и *западни*; източни му сж говоритѣ по *източна Тракия* отъ *Черно море до Родопитѣ*, а *западни* му сж *останалитѣ*, и то заедно съ *Чепинско, Разложко, Неврокопско, Сърско* и *източно Солунско*. Азъ не бихъ ги дѣлилъ тѣй. Ако за балканскитѣ говори, дето има по-голъма еднаквостъ, приимаме толкова дребни гнѣзда говори, то рупскитѣ говори съ такъвъ широкъ обсегъ и съ такова разнообразие сигурно изискватъ и по-разклонена дѣлба, отколкото дѣлба само на две. Та и въ сжщностъ това, що ни предлага Милетичъ, не е никаква делидба, защото първата му група — „източно-рупски говори“ въ по-голъмия си обемъ падатъ *извънъ крѣга* на рупско-родопскитѣ говори, та не би трѣбало и да влизатъ въ една обща каасификация. Азъ бихъ отдѣлилъ преди сичко тия говори като особена група *югоизточни говори*, на които нѣма да дамъ име „рупски“, защото много се съмнявамъ, дали сж наистина такива: съ тѣхната членна форма о, съ

тѣхното *к'е* намѣсто *ште* и *цр* намѣсто *уръ*, както и съ тѣхния *речникъ*¹⁾ тѣ приличатъ да сж пренесени отъ западни краища. Най-сетне и да ги приемемъ за рупски, ще трѣба да ги сматряме като *западно-рупски* говори, а не източни; но и тогава ще сме принудени да различаваме пакъ повече отъ две групи рупски говори, понеже както на изтокъ, тѣй и на западъ, па тѣй сжщо и на югъ и северъ отъ централнитѣ Родопи има говори, които приличатъ сѣ на родопскитѣ, ала не сж такива, понеже имъ липсува главната особеностъ, по която се отличаватъ сжщинскитѣ *родопски* говори, именно особниятъ изговоръ на *тѣмнитѣ гласни ъ, љ, ж и џ*. И тогава бихме имали като центъръ на *рупско-родопскитѣ говори срѣднитѣ родопски планини*, около които се редятъ другитѣ рупски говори. Централнитѣ рупски говори ще нарека *родопски*, а пакъ околнитѣ ще нарека споредъ положението имъ: *източни, западни, северни и южни рупски говори*. Източнитѣ рупски говори ще обематъ, да кажемъ, сжщитѣ предѣли, които приима и Милетичъ, западнитѣ ще бждатъ инакъ нареченитѣ *мървашки* говори по *Мелнишко, Неврокопско, Демиръ-Хисарско* и *Сърско*, севернитѣ ще се простиратъ по *Пазарджишко* и *Пловдивско* (*Пещера, Батакъ, Станимака, Хаџи-Ейлесъ* [*Борисовградъ*] и биха се нарекли наистина *навликянски* говори, както ги нарича и Милетичъ, ала да се не разбира подъ това име само *католишкото* население, а изобщо цѣлата областъ на северо-западъ отъ централнитѣ Родопи; и най-сетне южни рупски говори ще бждатъ говоритѣ по *Драмско, Скечанско* и *Гюмюрджинско*. *Чепино* и *Разлогъ* биха съставяли отдѣлни групи говори, както що сж говоритѣ съ членъ *о* по източна Тракия. Особено разложкиятъ говоръ трѣба непременно да се отдѣли отъ другитѣ рупски говори, защото съ тѣхъ има само едно общо свойство — непрегласено *ъ* — докато по сичко друго се отличава отъ тѣхъ: *ж = а; ъ = о* и *а; љ = е* и *а; уръ = цръ; ръ = ръ, лъ = љ, ц = чш, жд = жс* (Банско); *а* и *е* се не *редуциратъ*; З. л. мн. ч. у глаголитѣ сег. вр. нѣма *т*, членъ за м. р. *о* и пр.

За произхода на характерния звукъ *о^а*, присжщъ на родопскитѣ говори, Милетичъ предполага по-предишна *ударена дължина* (215). Не отричамъ, че сега има донѣкъде стремежъ у родопскитѣ говори да провличатъ ударени гласни, ала да е билъ тоя стремежъ и причина да прегласятъ *ъ* въ *о^а*, не ми се струва тѣй вѣроятно; защото тая ударена дължина

1) Въ тия говори се употрѣбятъ думи, каквито обикновено нѣма въ източнобългарски; тѣй напр. съмъ си забелѣзалъ отъ Лозенградско и Малко-Търновско: *брига, ручок, ендза, бенга* (луничка), *харно, слога, скрина* (крина), *сърт* (было, Vergriesen), *скѣкут* (гъделъ), *тронка* (малко), *уштѣле* (каменисто мѣсто), *чоха* (сукно), *свиска, нѣрез, бизае* (суче), *нити* (нишелки), па даже и: *кук'а, врейк'а, ху'е!*

трѣбваше да преиначи и другитѣ гласни, а не само *тѣмнитѣ*. Сѣщинско следствие отъ ударена дѣлжина (разбира се, *нова*) съгледждамъ въ нѣкои *помашки говори* по Доспатѣ, дето намѣсто сѣко *о* се чува *уо*, намѣсто *а* — *ѣа*, намѣсто *е* — *ѣе*, т. е. като че прибавятъ предъ високата гласна съответна *най-низка*; срв. Мсб. VI., 27—29: *уѣште, рѣссечи, свѣта, брѣдва, уѣгн'а, пѣдна, девуѣче, дуѣйда, врѣану куѣн'е*; може би на сѣща причина се дължи и *оноваеі* и *и* намѣсто *е* въ *източно-рупски* и *павликянски* говори, за което споменува М. на стр. 208. Ср. още: *гудрка, груом, вуол, пульа'на, дѣан'а* (дѣне) и пр. отъ с. *Ситово*, Рупчосъ, Мсб. XIX. 260; срв. подобно нѣщо въ чехо-словашки и въ нѣкои *словенски* и *чакавски* говори: *gōara, vōada, žēana, seastra*, Rad, 77, 40 и *juaje, duan, kioža, ruol* Rad, 121 стр. 100, 102, срв. и Zborik за пар. živ. i obič. I, 45. А понеже това нѣщо още нѣма въ родопскитѣ обикновени говори, защото у тѣхъ само *тѣмнитѣ* гласни сѣ преиначили изговоръ, близу до ума е да се заключи, че тая фонетична промѣна има за основа не квантитета, а само *квалитета* на звука *ѣ*; зарадъ това азъ си обяснявамъ родопското *о^a* намѣсто *ѣ* като стремежъ *къмъ по-ясенъ изговоръ*: говорътъ иска да се оттърве отъ тѣмния звукъ *ѣ* и приема като преходъ звука *о^a*, който съединява въ себе си двата ясни звука *о* и *а* — обикновенитѣ замѣнници на *ѣ* въ *яснозвучнитѣ* български говори. Отъ тоя срѣденъ звукъ *о^a* лесно ще бжде на родопскитѣ говори да минатъ или къмъ чисто *о*, или къмъ чисто *а* — било по вътрешни звуко-физиколошки причини (артикуляционна основа), било по външно влияние отъ други говори. И наистина срѣщаме едното и другото въ самитѣ Родопи: въ *Чепино* и *Широка-лъжа* е вече постигнатъ *ясенъ* звукъ *о* намѣсто *ѣ*, а въ *Рупчосъ* срѣщаме и *а* намѣсто *ѣ*: *сан, тѣвна, магла, рака, кадри* (кѣдри), *кашта, окацала* (окѣсала), *моми поскапнали*; даже и *фаркнахме, парво!* Мсб. II, 40—42.

За неударено *ѣ* Милетичъ предполага въ сички родопски и рупски говори сѣ тѣмно *ѣ*: той като че не вѣрва на записанитѣ материали отъ Родопитѣ, дето неударено *ѣ* е предадено вредомъ чрезъ *а*, та го преправя на *ѣ* (218). Азъ бихъ рекълъ пакъ, че *а* предава по-точно изговора на родопското неударено *ѣ*, та приемамъ дори покрай другото и тоя признакъ за тѣхна отлика предъ североизточнитѣ говори. Въ югоизточнитѣ говори, а особено въ *родопскитѣ*, неударено *а* се не редуцира въ *ѣ*, (нито даже въ *ѣ*), както въ североизточнитѣ, а пкъ неударено *ѣ* се дори изяснява въ *а*; затова и *оган, гладан, болан, дребан* изразяватъ по-добре сѣщинския родопски изговоръ, отколкото *огн, болн, дребн* и пр., както би се искало Милетичу (218).

Родопското изравнение на *ж* съ *л* и *ѣ* съ *ѣ* Милетичъ търси въ нѣкакво си *ударено дълго ѣ*, та приема дори, че и *ѣ*

„трѣвало да е било дълго въ ударени срички“, за да произлѣзе отъ него 'ѳ. За такова „дълго и широко“ ѳ Милетичъ разправя на дълго и широко въ статията си за езика на банатските българи (Мсб. XVI—XVII. 407—416), безъ да има потрѣба да се предполагагъ толкова работи, за да се обясни едно явление въ сжщностъ много просто. И наистина, безъ да прибѣгвамъ къмъ дълги и широки ѳ-звукове, азъ си мисля родопскитѣ говори като едно старо диалектно цѣло, дето още открай-време тия четири тъмни гласни сж били сродни по звукъ, защото и четиритѣхъ сж имали единъ и сжщи основенъ гласежъ ѳ, а сж се различавали по *назалностъ* и *палаталностъ*. Най-старото положение, значи, е било, както си го мисля, тъй: ж = 'ѳ_н, л = 'ѳ_л; ѳ = ѳ, к = 'ѳ: следъ изчезването на старитѣ носовки отъ четиритѣхъ звука неминуемо се получаватъ само два: ѳ и 'ѳ; ѳ репрезентира старитѣ *твърди* тъмни гласни ж и ѳ, а 'ѳ крие въ себе си старитѣ *меки* тъмни гласни л и к. Въ противоположностъ на другитѣ източнобългарски наречия родопскитѣ говари захващатъ изяснението на тъмнитѣ гласни първо, *по-късно* и второ, *наопаки*, т. е. отъ *неударени срички*: докато вокализацията на ѳ и к по другитѣ български говори е отдавна свършена, и то като се захванала отъ ударени срички, родопскитѣ едвамъ завършили вокализацията на тия гласни въ безакцентни срички и захващатъ сега съ акцентуванитѣ. Затова навредъ по тия говори неударено ѳ гласи като изяснено ѳ или речи, като чисто а, както и ѳ (неударено) получило разширенъ гласежъ е или еа. А въ ударени срички не се вокализиратъ вече въ о и е, както би следвало, ако родопскитѣ говори бѣха тръгнали по сжщи пжтъ, както и другитѣ български говори, а се вокализиратъ *различно*, ала сѣ *успоредно*, понеже основниятъ имъ гласежъ е сѣ единъ и сжщи — ѳ. Съ старобългарската, а можемъ каза, съ общобългарската замѣна о за ѳ родопскитѣ говори нѣматъ никаква връзка, та затова въ тѣхъ нѣма и дира отъ о за ѳ¹⁾; а дето пжкъ има, то е ново нѣщо и винаги въ връзка съ другитѣ тъмни гласни (ж, к и л). Защото чудно сродство има въ родопскитѣ говори между четиритѣхъ тъмни звука ѳ, л, ж и л, та каквото става съ ѳ, това става и съ ж, каквото — съ л, това и съ л, та и кога се изясняватъ въ ударени срички, получаватъ и четиритѣхъ винаги еднаква замѣна, съ Разлика само че ѳ и ж сж *твърди*, а к и л *палатални*.

Споредъ това най-старото положение ще търсимъ тамъ, дето е заварденъ изговоръ ѳ и 'ѳ за четиритѣхъ гласни, а такъвъ изговоръ намираме въ *севернитѣ рупски* говори (Батакъ) и донѣкжде въ езика на католишкитѣ българи въ Пловдивско и Банатъ, па тъй сжщо и въ *Търново-Сейменско*: ж и

¹⁾ За това право има да се съмнява Милетичъ (236), че ще се намири въ сжщитѣ родопски говори членъ *от*.

к = ъ, л и њ = 'ѳ; както *мѣка*, *бѣз* — тѣй и *м'ѣко* (магѣкѣ), *л'ѣко* (лѣгѣкѣ)¹⁾; *преходно* ще е въ ония говори, дето не сѣ още напълно изяснени реченитѣ гласни, та се чуватъ малко-много срѣдни звукове *о^а*, *а^о*, или *ѳ^а*: *мочка*, *бо^{аз}*, *м'о^ако*, *л'о^ако* (Срѣдни Родопи); а пѣкъ *завършенъ* или *изясненъ* изговоръ (пълна вокализация) ще намѣриме въ *Чепино* и тукъ-тамъ по *Рупчосъ*, дето е прокарана ясна замѣна *о* за ударени *ж*, *ч*, *л* и *к*: *мока*, *боз*, *м'око*, *л'око*. Въ другитѣ по-отдалечени отъ центъра говори нѣма такава последователность, защото сѣ повлияни, види се, отъ други наречия. И тѣй, за да обяснимъ павликянскитѣ *г'ѣдам*, *чѣдо*, *приѣл*, *зѣл* (вѣзѣлѣ), *зѣк'* (зѣтѣ) и пр., нѣма защо да минуваме презъ *дѣлго* и *широко ѣ*, а трѣбва въ реченитѣ случаи да гледаме запазенъ старъ изговоръ на *л* като 'ѳ. който звукъ подъ влияние на предната съгласна може и да изгуби своята предишна палаталность, та да се получатъ тогава: *зѣк'*, *зѣл*, *гурѣщу*, да *сѣдна*, да *посѣгна*, *жѣден*, *шѣгувам са* и пр. Колкото за *вѣжа* намѣсто *кажѣ* и *тѣшко*, *тѣг'ла* (намѣсто *тажѣкѣ*, *таглити*) ще трѣбва да имаме предъ видъ, че сѣ могли да влияятъ върху имъ думи отъ сѣщи коренъ, обаче съ коренна гласна *ж*; тѣй на-срещу *вѣжа* имаме *вѣже* (*жже*), срв *вѣзѣ* = вѣзѣлка, пращи-ло, Конопчии, Мсб. XIV. 213; на-срещу *тѣшко* стои *тѣжно*, *тѣга*, срв. и *болест притажна* = тежка болестъ, Ахч. Мсб. II. 79; а на-срещу *тѣг'ла* имаме пакъ *тѣга*, срв. и р. *туго-на-тянутый*; срв. още: *стѣга* = вѣже за рога, пороже, с. Негованъ (Солунско), Мсб. VII, 477, *растѣг* у Маринова, *Градиво*, 28, намѣсто *растег*, както е обикновено.

Споредъ това тѣй наречената срѣднобългарска юсова замѣна бихъ обяснилъ не чрезъ органическо развитие на едно и сѣщо българско наречие, а чрезъ диалектично влияние на

¹⁾ Тоя севернорупски говоръ се вижда най-хубво въ букваря на *Бу-силинъ* или *Бушинъ*, печатанъ въ Москва на 1844. година (*Български бук-варъ* на иждивеніе московскаго купца, Ангели Николаевичъ Хаджооло из града Русчук. Да ся раздаде в дар учащимся юношам. Москва, в универ-ситетскѣтѣ печатниѣ). Въ тоя букваръ, написанъ съ фонетиченъ право-писъ — безъ ѳ и безъ ѣ — излиза на лице единъ общъ изговоръ 'ѳ за л и њ, който изговоръ авторътъ (родомъ отъ Батакъ) бележи съ *ѣж*: *тѣг'лят*, *г'лѣдат*, *мѣжсо*, *мѣжко*, *к'лѣтва*, *лѣща*, *рѣжд*, *тѣшко*, *трѣжка*, *к'лѣти* *коне*, *посрѣжчаме*, *мѣж*, *тѣж*, *чѣжсто*, *чѣждо*, *жѣжтва*, *шѣжта*, *стрѣжшине*, *ѣжик*; *лѣжко*, *лѣжнище*, *тѣжко*, кога ся *припѣжне*, *пѣжикам*, *лѣжно*, *блѣж-стят*, *блѣжкателни* дрехи. Любопитенъ е цѣлѣтъ фонетиченъ и морфо-логиченъ строй на езика въ тоя букваръ, който езикъ се допира и съ цен-тралнитѣ родопски говори и съ говоритѣ по Търново-Сейменско, Къзълъ-Агачко [Елховско] и Одринско, но въ сѣщо време има толкози общи черти и съ шуменския (съртски) говоръ, че бихъ могълъ само съ тоя букваръ на рѣчка да подкрепя твърдението си за южния произходъ на съртскитѣ села-ако бѣхъ го избродилъ по-преди.

родопскитѣ или тѣмъ подобни говори върху книжовниятѣ езикъ на второто българско царство: жѣднѣ, шѣпа, шѣтати, жѣтка, ѣзѣкъ не сж историческо развитиѣ на съответнитѣ старобългарска жѣднѣ, шѣпа и пр., а сж си били открай-време въ народна употрѣба, само че едва следъ XII. вѣкъ се удостояватъ да влѣзатъ и въ тогавашния книжовенъ езикъ, види се, следъ като сж получили по едни или по други причини по-голѣмо разширение. Който би искалъ да задържи историческото право на старобългарското наречие и за срѣднобългарски, ще трѣбва да приеме, че и въ старобългарски езикъ е билъ възможенъ сжщо такъвъ изговоръ на ѣ (= 'ѣн), какъвто предполагама за родопскитѣ говори, и който подиръ XII. вѣкъ следъ палатали *жс, шс, жсд, ц* и *ј* затвърдява и се получава отъ *ж'а-ш'а = ж'ѣн-ш'ѣн — ж'ѣн-ш'ѣн*. Това би се подкрепяло отъ голѣмото днесъ разпространение на изговоръ *жѣтва, шѣпа* — не само въ родопскитѣ, но и въ *централнитѣ*, па и въ много североизточни и северозападни говори. Но отъ друга страна тѣкмо ония говори, които бихме имали право да считаме за изходище на старобългарски езикъ — *Костурско-Солунски* и *Шуменско-Прееславски* — не зиматъ участие въ срѣднобългарската *юсова замѣна*; тамъ и днесъ още се пази изговоръ *ше-же* за *ша-жа*, та сме принудени да ги считаме, заедно съ езика на седмиградскитѣ българи, за *репрезентанти на старобългарския периодъ* откъмъ тая страна. Ето защо азъ съмъ по-наклоненъ да считамъ срѣднобългарската юсова замѣна следъ *жс-шс* за *диалектна особеностъ*, а не за историческо развитие на старобългарската фонетика въ тая посока.

Въпросътъ за тъмнитѣ гласни *ѣ, ѣ, ж* и *ѣ*, който съставя ядката на вокализма у рупскитѣ говори, е представенъ непълно и нѣкакъ си разпокъсано у Милетича. Той казва, че *ѣ* и *ѣ* се изговарятъ по общобългарски като *ѣ* само въ *източнитѣ рупски говори*, а то и въ *западнитѣ* (мървашки), въ *севернитѣ*, както и въ *южнитѣ* рупски говори е пакъ *ѣ* обикновена замѣна за *ѣ* и *ж*. Освенъ това Милетичъ нищо не споменува за *разложкото а* за *ж* (и *ѣ*), макаръ че иначе причислява и тая областъ къмъ рупско-родопскитѣ говори, а пъкъ замѣна *о* за *ѣ* приписва само на *Рупчосъ* и *Чепино*, когато сжща замѣна се срѣща и въ *Неврокопско*, именно въ села: *Корнѣца, Брѣзница, Лажнѣца, Осѣково, Гостѣн, Ковачовѣца, Лѣщен* и *Осеново*; вж. Мсб. XVI, 185, 188. Откъмъ тая страна липсува правилно разпредѣление, а пъкъ и сичкитѣ замѣни за тъмнитѣ гласни въ сжщитѣ *родопски* говори не сж споменати. Не срѣщамъ нищо за *назални остатѣци* въ тия говори, не срѣщамъ тѣй сжщо и много случаи, дето *ж* е замѣнено съ *у*. Примѣри отъ назални остатѣци, ако не броимъ ония, що се срѣщатъ по Солунско, има въ рупско-родопскитѣ говори сравнително малко. Азъ съмъ си забеле-

жилъ такива само въ две географски названия: *Уанчмица*, рѣка въ Родопитѣ, името на която навѣрно стои въ етимологична връзка съ *лукъмы*, после *юндол*, име на едно равнище на С.-З. отъ с. *Лжжане*, Чепино, което иде сигурно отъ стб. *ждолъ*, изговаряно *ждолъ* = *юндол* и отпосле приведено въ връзка съ *юнъ* — *млад*, отдѣто произлѣзло *юн-дол*. Ако бихме искали да си обяснимъ този изговоръ като фонетично произлѣзълъ отъ *ждолъ*, бихме имали същи примѣръ, както и при названието на рѣка *Тунца*, срещу което стои отъ една страна старото название *Tonsus*, а отъ друга — *Тжжа* — име на единъ Тунжинъ притокъ — навѣрно пакъ отъ същото старо име *Tonsus*, само въ друго звуково развитие. Вж. Иречекъ, Бѣлг. княж. II, 373. — Срв. и *зубѣ*, Срѣднород. овч. 86, Мсб. XIX, обаче тукъ имаме не стб. *зѣкъ* или подобно, а турско-арабска дума *зѣмба*. За *л* = *ен* имаме примѣръ отъ *М.-Търново*: *бенга* намѣсто *пенга* — срв. ср. *пега*, и *енза*, Мсб. IX, 150. А неорганически назалъ срѣщамъ въ едно твърде загатно родопско *върую*, обнародвано въ Сол. Книж. 216—217: *заранди* нас, *заранди* вас, *заранди* наш^{ату} какашли^а (?).

Но друга една замѣна за *ж* въ Родопитѣ е много почеста, за това и по-достойна за отбелѣзване, именно замѣна у. Доколкото можемъ да се основемъ на записанитѣ материали отъ Родопитѣ, ето въ кои думи се среща у намѣсто *ж*: *сушти*, *суштото* беашеа, Ахч. Мсб. VI, 176; *укус* = понуда, закуска, Ахч. Мсб. VII, 37; *оружеа*, *кус*, *скуцвам*, *кути-шта* Ахч. III, 54; *гуз* = безъ опашка, М. Търн. Псп. XV, 447 — може би отъ тамъ — *гузен!* *бубреци*, Срѣднород. овч. 75, *рукобол* = възнаграждение на овчари извънъ заплатата имъ, *ibid.* 56; тая дума има и въ *Габрово* — *ръкобол* и значи: „*облага*“; сива *голубице*. Рупч. Род. Напр. I, 372. Ако пѣкъ земемъ и *Разложкия* говоръ подъ внимание, ще имаме още повече примѣри за *ж* = *у*: тѣй освенъ обикновенитѣ и познати вече отъ другитѣ източни говори примѣри като: *лукав*, *чубрица*, да *пукна*, *нужда*, *гусла*, *понуда*, *трудна*, *утроба*, *феруглица* (*хоржгъ*), *штукна* *ми*, въ Разложко се срѣщатъ още: *суд*, *судник*, *оскуден*, *груби* (лице *груби*), *гужва*, *ружам*, *трусам* — споредъ както ми ги събщи г. Молеровъ, родомъ отъ с. Банско.

По въпроса за *рѣкъ* Милетичъ дава общото еуфонично правило, което може да струва само за рупскитѣ, ала не и за *родопскитѣ* говори, дето владѣе неизмѣнно правило, щото гласната да стои *винаги* *предъ* *р* и *л*: *ко^арст*, *по^арст^{ен}*, *го^алика*, *мо^ална*. Примѣритѣ у него: *тро^аси*, *кро^ап*, *крапандел* (220) не доказватъ противното, защото и не е имъ мѣсто тамъ, понеже въ тѣхъ *ро^а* и *ра* стоятъ намѣсто стб. *рж*; сравни и въ централнитѣ говори (дето *ж* дава *а*): *трасим*, *крап*.

И тука очаквахъ по-подробно разпредѣление на рупско-

родопскитѣ говори, защото откъмъ рѣ-лѣ тия говори представятъ по-голъмо разнообразие, отколкото североизточнитѣ.

длег, *длего* намѣсто *длѣгѣ* предполага по-старо *длѣгѣ*, защото се среща *дл'оѣг*, *дл'ого*; срв. *длѣнго* въ Костурско-Солунско. Тука е може би нѣкоя стара аналогия (или влияние отъ рум. *de lingă*?)

Споредъ замѣната за ъ Милетичъ различава *три* групи рупски говори (221), ала на това мѣсто говори само за две; ако приемемъ, че трета група му е Разлогъ съ изговоръ *ѣ* за ъ, за който говори на стр. 223, то пакъ не сж изчерпени сичкитѣ замѣни за ъ, свойствени на родопскитѣ говори, защото имаме и една, тѣй да кажемъ, *западно-българска замѣна* за ъ — *е* (*Чепино* и *Широка-лъжа*), която тѣй сжщо трѣбаше да се спомене заедно съ другитѣ. Милетичъ като че иска да припише на Чепинско сжщи изговоръ за ъ, какъвто е въ Банско (224), за това и не говори на особено за ъ = *е*.

Въпросътъ за ъ въ рупскитѣ и родопскитѣ говори е представенъ у Милетича нѣкакъ-си разфърляно, та и не е обърнато внимание на сички диалектни особености откъмъ тая страна. Тѣй напр. не срещнахъ да се споменува за изключителенъ изговоръ на ъ като *е* и въ самитѣ родопски говори, дето крайно ъ има гласежъ на чисто *е*, щомъ е подъ ударение: *дѣ*, *кадѣ*, *дѣту*, *дѣну*, *дѣсу*, *добрѣ*, *злѣ*, *бласѣ*, *среадѣ*, *двѣ*, *бѣ* (бѣ); последната форма тѣй е редуцирала своето крайно ъ, че въ нѣкоя мѣста се получава намѣсто него 'о^а — като да е ж или љ: мой бабайку ни *бѣоа* кеатипин, Мсб, I, 131. Срв. още: *бѣоах*, *бѣоаше* (бѣх, бѣше) въ Ахч. Мсб. IX, 38., па тѣй сжщо и въ букваря на Бусилина: *бѣх*, *бѣше*, *бѣхме*, но и: *рѣжка*, нам. *рѣдка*, стр. 87. У Милетича не срѣщаме правилно и строго разпредѣление на родопскитѣ говори споредъ ъ, което би внесло малко повечко свѣтлина въ тоя хаосъ, който владѣе въ досега записанитѣ материали отъ тия краища. И следъ неговата хубава студия върху родопскитѣ говори науката не ще знае, какъ да гледа на тия (разни означения за ъ), *ea*, *ea*, *ѣа*, *ia*, *е* въ Мсб., що се срѣщатъ сѣ отъ една родопска областъ — да речемъ отъ Рупчосъ. Ако Милетичъ се не уповава на досегашнитѣ записвачи, както казва, длѣжностъ му бѣше да поправи грѣшкитѣ имъ, та да направи по-доставѣрни досегашнитѣ материали отъ Родопско, па и да упжти на по-добре бжднитѣ записвачи на диалектиченъ материалъ отъ тия преинтересни краища.

Къмъ лабиализиранитѣ случаи (228) М. трѣбаше да прибави твърде обикновената дума *ѣуме* намѣсто *име* — тѣй позната и отъ дакобългарскитѣ молитви; пѣкъ *у-то* въ *ну-в'ѣста* не е лабиализация, а старинско *о* намѣсто *е*, и тогава формата е интересна зарадъ етимологията на думата. Ако бѣше лабиализация, щѣхме да имаме *н'ув'ѣста*; срв. и *нувѣста* отъ Рупчосъ, Мсб. II, 55.

Въ отдѣла за съгласнитѣ не е изтъкнато характерното свойство на родопскитѣ говори, да запазватъ сѣко *x* на своето мѣсто. Кѣмъ тая консервативность на тия говори, кѣмъ *x* прилѣгаше да се прибавятъ нѣколкото случаи, дето *j* дава *x*: *хи, нехи, нехин, хим* намѣсто *ји, неји, нејин, јим, змех* намѣсто *змей, хми* намѣсто *јми*, па може би и *ках* намѣсто *кај* отъ *каде*, Мсб., V., 80. Замѣната на *x* съ *j*, за която наведе М. примѣри на стр. 233: *знајме, дадојме*, не е свойствена на родопскитѣ говори, — па и примѣритѣ сж отъ *Хасковско*.

По въпроса за члена очаквахъ отъ Милетича повече сведения, именно очаквахъ да ни опредѣли областта на *тройния членъ*, защото не сички рупски говори говори го употребяватъ; после можеше да ни каже и обсега на ония говори, които употребяватъ различна членна форма отъ сръднородопската. Милетичъ отказва членъ *-о* на рупскитѣ говори; но той би ималъ право само тогава, ако подъ „*рупски говори*“ разбира само тѣснородопскитѣ говори, дето наистина членъ *о* не е допустимъ вече по самото фонетично свойство на тия говори — да не вокализиратъ *ъ* въ *о*. Обаче цомъ подъ понятие „*рупски говори*“ вмѣстимъ сичкитѣ „югоизточни“ говори съ непрегласено *ъ*, както приемамъ азъ и както е право, тогава ще трѣбва да допуснемъ, че у много отъ тѣхъ членъ *о* си е тѣй домашенъ, както и у много североизточни говори. Тѣй напр. голѣма часть отъ *източнитѣ рупски* говори, които и инакъ иматъ западнобългарски свойства, употребяватъ членъ *-о*; членъ *о* е свойственъ и на нѣкои *солунски говори* (*Сухо, Зарево, Висока, Киреч-кюй*), а пкъъ по *цѣль Разлогъ* друга членна форма освенъ *о* и нѣма. Тукъ и не говоря за *Чепино*, дето по известна звукова замѣна (*ж, ѝ = о*) ще се получи подъ ударение членъ *от* или *ò*. — Интересно щѣше да бжде тѣй сжщо, ако знаехме, въ кои рупски говори владѣе *цѣла* членна форма *ѣт, от, ат*, и въ кои — *скратена* — *ѣ, а, о*.

Въ връзка съ членната форма ва самитѣ родопски говори М. трѣбваше да отбележи една твърде характерна особеность, която даже би подкрепяла неговото мнение за произхода на членъ *а*, ако би се сръщала въ говори съ такава членна форма. Думата ми е за членни форми като *старѣат, òгнѣат, вѣатрат* въ Рупчосъ (Мсб. XI. 73), дето членъ *ат* се прибавя кѣмъ *скратената основа старѣ-, вѣтр-*, а не кѣмъ *цѣлата*, както бива обикновена въ другитѣ български говори. Споредъ Ст. *Шишкова* (Род. Напредѣкъ I, 202) тая особеность се сръща въ областъ *Ропката* (Рупчосъ), дето суфиксно *ѣ* и *е* си изпада правилно въ членната форма: *неатлъѣт, урлъѣт, увнѣѣт, бусилкъѣт, курмѣѣт* и пр.

За членуванитѣ прилагателни М. каза твърде малко на стр. 239, та би помислилъ човѣкъ, че откъмъ тая страна владѣе пълно еднообразие по рупскитѣ говори. Но въ сжщность

разнообразието и тукъ е голѣмо, както и у сжществителнитѣ; защото нѣмаме само *дубриѣат*, *дубриѣас*, *дубриѣан*, както бележи М. (240), а имаме още: *гулемеж*, *третеж* — въ *Радне-Махала* (Старо-загорско, рупски говоръ), Мсб. X., 153, имаме: *белие*, *благие*, *гульѣмие* — въ с. *Либяхово* (Ненрокопско), тѣй сжщо рупски говоъ, Мсб. XV., 53, крит., имаме: *пѣрват*, *другат*, *третат*, *четвѣртат*, *петат* и пр. въ с. Орѣхово, Ахч., Мсб. XI., 189, което се потвѣрдява и отъ Ст. *Шишкова*, Род. Напр. I., 205: *сѣлицкѣат*, *високѣат*, *царскѣат*. Срв. още: *Длибокат-дол*, *Пашуван-пужар*, *Белат-дол*, *Високан-камен* — географски названия отъ Рупчосъ, Род. Напр. I., 95. Значи, имаме пълно изравнение между сжществителни и прилагателни въ употрѣбата на члена.

Къмъ дуалнитѣ остатѣци (246) хубаво прилѣга и *глезнѣ* отъ *Разлогъ*, Мсб. VII., 109: коси скубе та им *глезнѣ* вие.

хими не ще е метатеза намѣсто *хим* (228), а е по-добре творителенъ падежъ ими, употрѣбенъ намѣсто дателенъ, както и *ними* въ югозападнитѣ говори изпълнява сжща служба. А може да е и *контаминация хим + хи* — както е ломско-врачанската форма *имги*, *мги*. А самото *хи*, както и общобълг. *ги* не е отъ *ихъ*, както приема М. (251), а е отъ *дуалната форма* за ж. и ср. родъ и, употрѣбителна още отъ XIV. вѣкъ за мн. число; срв. *Троянска прича*: *цитѣши* и *Ялакскъ* — думата е за *кораби*.

Между генетивнитѣ форми на стр. 240 има и такива, които не би трѣбало да се навеждатъ, защото самото имѣ синтактично употрѣбение ги туря извънъ кѣжга на стария род. падежъ. Не е доста само едно окончание *а* у сжщ. м. р., за да ги заемемъ веднага за остатѣци отъ старъ генетивъ, а трѣба да сме увѣрени, че формата, що я навеждаме за такъвъ падежъ, наистина стои въ непосредствена *морфологична* и *синтактична* връзка съ него. Споредъ това примѣръ: познах та *по гласѣ*, е за мене съвсемъ обикновена членна форма, дето *а* замѣстя — сѣ едно дали фонетично или графично — звукъ *ъ*, ала не е *никакъвъ генетивенъ остатѣкъ*, защото подобна синтактична ставка *по гласѣ* старобългарски не е оправдана. Тѣй сжщо не е род. падежъ и примѣръ: от *турската цар'а*, както показва и самиятъ членъ. Такива неправилно схванати форми сж още: че ште бъдеш *млада зет'а*, той си дѣржи *кървава ханцара*, за *дене* по десет пъти. Къмъ примѣра: *немаш н'ат'е* срв. още: *докупа* нема, Рупч. Мсб. IV., 53; *сляпа* баба дету удари, *ляка* нема — отъ М. Търновско, Псп. XV., 446; Ут съ'нѣа *свѣта* н'ѣа види — отъ Рупчосъ, Род. Напр. I., 35, а къмъ предложнитѣ генетиви много хубавъ примѣръ е съ *стрѣн* (gen. pl.), що го навежда самъ М. въ Стар. Нас. 124 отъ *Одринско*.

Дателнитѣ форми: *татковем кон'ѣт*, *Петковем кѣштата* не сж образувани по *нашем(у)*, *твоем(у)*, както предпо-

лага Милетичъ (242), а сж сжшински дателни падежи за *множ. число* отъ субстантивираниѣ прилагателни *таткови, Петкови*. Това се вижда явно и отъ подобни форми при сжщ. отъ ж. родъ, що ги навежда М. на следната страница: *зех майчином хурката, у Иванкинем къштата, Ванкинем кучето*.

Къмъ остатъцитѣ отъ *творителенъ* падежъ спада и *греахум*: то еа *греахум* станау (Ахч. Мсб. VI., 199) и значи: *по погрѣшка*.

А за *предложенъ падежъ* нѣма приведени у Милетича никакви примѣри, докато има толкова много *наречия* на ъ: *iace, среаде, праве, криве*, както и сичкитѣ числителни на *-сте*: *дванадесте, тринадесте* и пр.

Родопскитѣ форми за *множ. число* у сжщ. м. и ж. родъ не е изтъкналъ доволно Милетичъ. Той споменува само пж-темъ форми като бързи *кѡн'а, моја рѡтаиа, пилце* — безъ да имъ придава нѣкое значение, а за подобни форми отъ ж. родъ и не споменува, освенъ общата — *овце*. Въ родопскитѣ говори обаче владѣе правило, споредъ което сичкитѣ сжществителни *мжски* и *женски* родъ *мека основа* окончаватъ въ *множ. число* на *е* и *еа* — споредъ както се изговаря неударено *е*, тѣй че имаме не само *пилце, рѡтаиа, кѡн'а* и пр., но и: *душѣ, кѡшт'а, круш'еа* и пр. Срв. *телцѣте*, отъ Чепино Мсб. XV., 40, *конце, Неврокопско*, Мсб. XV., 23; колку са *концеа*. толкува *момцеа*, Мсб. XV., 189, *турце, папуце*, Дем. Хис. VII., 99, *свѣште*, Ахч. XII., 31, *пашѣ*, VI, 180, *беалѣ* (белѣ), VI., 198, *йудаиѣ, парчѣ* (ж. родъ!) *ibid.* 139, 142. Тая множествена форма е пренесена и на северъ по Шуменско, Русенско, та я има дори и въ Свищовъ: *свитцѣ, пилцѣ, свиштѣ* — та и *коиѣ*, намѣсто *кои*.

Щомъ М. се не спира върху тѣй разширена форма за *мн. ч.*, каквато е формата на *е*, разбира се, че не е останало мѣсто за други по-рѣдко употрѣбителни форми за *мн. ч. ж. р.*, каквито се срѣщатъ по Солунско (*жѣнъ*) и по Сѣрско (*жѣну*); вж. Псп. XVII., 322, XIX.—XX., 258 и LVI., 574.

Частичата *ин*, употрѣбителна въ Хасковско намѣсто *най* (т'ва-ј *ин-мъчно*), е отъ турската суперлативна частица *хем, ем, ен*.

Покрай третьоличното мѣстоимение за ж. р. *та* въ Родопитѣ е употрѣбително, и даже по обикновено и *та*.

Мѣстоимение *будин, буднѡ* Милетичъ тълкува съвсемъ криво — отъ нѣкакъвъ-си императивъ *боуди (?) + инъ* (257); не, тука имаме съединение отъ частица *во* и *ѣдинъ* и съставътъ на тая дума е сжщи, каквато е и на словенското *boden* — съ сжщо значение. Вж. у мене Мсб. XVIII., 358.

Въ отдѣла за спреженията на глаголитѣ М. трѣбаше да изтъкне едно важно отличително свойство на родопскитѣ, па и рупски говори, споредъ което глаголитѣ на *увам* пазятъ старото си *о*, разбира се, когато е подъ ударение, та имаме:

царовам, да уминова, да са излеакова (Мсб. V., 139), та гу жеалеатовам — „целатуват“ = убиятъ — Мсб. II., 277.

Окончание -м у глаголитѣ по I и II спр. не ще е дошло отъ западно-български въ рупскитѣ говори, защото нѣматъ допиръ съ такива говори, отдето биха могли да го зематъ; то си е самородно тамъ и телѣрва сега се поражда, та и не е прокарано още вредъ.

нѣато го туз (264) не ще е отъ нѣстъ, а е криво написано въ Род. Ст., кн. 3., отдето го зима Милетичъ; трѣбвало би да бжде: нѣа того ту! Старинска е формата нѣмѣаше: Мсб. I., 27, нѣ нѣмѣаше, па тѣй сѣщо и нѣмѣаше: сичко си Стуѣан нѣмѣаше, моаску си дѣате нѣмѣаше — отъ основа нѣмѣ-, докато въ другитѣ говори е обикновена по-новата основа нѣм-.

И тукъ повтаря Милетичъ да твърди, че въ частица рѣ или р'а, що я чулъ въ Сакаръ-планина, се крие старобълг. аор. рѣхъ (265). Както р'а, тѣй и бише, па тѣй сѣщо и „свършивши“, що ги навежда на стр. 266, не сж никакви старини; бише, както се вижда отъ фразата: „е, тој бише век'е, таа работа се свърши“, е може би контаминация отъ бы и бѣше подъ влияние на турската фраза: о битти! — свърши се, а пъкъ „свършивши“ не вѣрвамъ да е народна форма.

Аористната форма бѣо — да не бѣо ходил, да не бѣо галил, Мсб. I, 32, е отъ обикновената аор. форма б'е, б'еа, вокализирана тѣй като да бѣше б'ъ. Такова 'о^а или 'о отъ ъ се срѣща и въ имперфектната форма на сѣщия глаголъ: ни бѣоха пугармеавали, Ахч. Мсб. VI, 176, както и въ две-три други думи, дето се предполага ъ: рѣдпей, Ахч. Мсб. VI, 192, мѣо^ачина, Рупч. „Слав. Гори“ II, 54, нѣо^анни ми нѣо^анни, Ахч., „Род. Напр.“ I, 233, намѣсто нѣнни! л'отву = на шега, срв. лѣтмъж. Тия замѣни на ъ съ 'ъ като че сж общородопски, както се вижда и отъ букваря на Бусилина. — Къмъ сѣщата глаг. форма бѣхъ нека забележа още, че въ Рупчосъ се срѣща и изговоръ бах — както въ Тетевенъ и Пирдопъ (ловил бав, Псп. XLV—VI, 591): аку бах знала, аку бах нагореа варвеала, аку бах погулеама — „Род. Напр., I, 107.

Една твърде интересна форма за 2. и 3. лице имперф. е пропусналъ да спомене Милетичъ, форма, свойствена на нѣкои Рупчоски говори: дума^{еа}, варв^{еа}еа, — намѣсто думаше, варв^{еа}аше, Слав. Гори VII, 45, Азъ мислѣхъ най-напредъ, че тия форми сж погрѣшно предадени; но щомъ ги срещнахъ на много мѣста въ списание „Родопски Напродѣкъ“, отнесохъ се писмено къмъ самия му редакторъ, г. Шишкова, и той потвърди, че наистина така се изговарятъ реченитѣ форми въ нѣкои села отъ Рупчосъ. Отпосле въ една своя студийка върху „Рупския говоръ“ (Род. Напр. кн. V—VIII) изрично споменува за тая форма, че се употрѣбjava „въ села Орѣхово, Малево и др.“ стр. 246.

На стр. 269—70 Милетичъ обяснява разнитѣ частици за бждно време въ рупскитѣ и родопски говори на сжщи начинъ, както и въ Мсб. II, 221, XVI—XVII, 430—431. Само за да дава сега и друго предположение, че може да е отъ *зам-да*, а то отъ *зем-да* — *зема-да*, което обаче не е по-приемливо отъ първото. За частица *са* казва, че не е доволно обяснена. И наистина отъ сичкитѣ разнообразни частици за образуване бждно време по българскитѣ говори най-голѣма мжка за обяснение даватъ *за* и *са*. И азъ съмъ мислилъ върху тѣхъ и струва ми се нито *за-да*, нито *зам-да*, нито пъкъ *къзъ* ще ги обясни. Менъ ми се струва, че и тукъ ще трѣбва да прибѣгнемъ къмъ чуждо влияние, както често въ балканскитѣ езици, за да обяснимъ нашето *са* (па и *за*), именно къмъ *новогрѣцката частица* ѡ (отъ $\text{ѡ}\epsilon\lambda\omega$), която служи тъкмо за сжща служба: ѡ $\lambda\upsilon\omega$, ѡ $\lambda\upsilon\sigma\omega$. Основа за предположението си намирамъ първо въ звуковата прилика на дветѣ частици и второ въ това обстоятелство, че *са* (както и *за*) се употрѣбява, или поне иде, отъ нашитѣ южни говори, непосредствени съседи на грѣцко население.

„Рѣдкитѣ случаи“ съ инфинитивъ следъ *ште* въ Родопитѣ: на ти шта *каза*, на та шта *на* и пр. не сж обикновени футурни форми, както ги схваща Милетичъ, а сж форми за II бждно време — *бждно неопредѣлено*, само съ тази разлика, че помощниятъ глаголъ стои *предъ*, а не *следъ* инфинитива, както въ общобългарски. Впрочемъ такова положение се срѣща и въ други български говори: *ний-штем му каза*, значи сжщо, каквото и *каза щем му*. Обаче примѣритѣ у Милетича (272): „же ти *ддне*, за ти *зәне*, за му *одне*“ ми се виждатъ твърде необикновени и по форма и по ударение, та не бихъ ги считалъ за II бждно време, а за обикновени футурни форми, дето *ддне*, *зәне*, *одне* замѣстятъ 1. л. сег. вр. намѣсто *дднем*, *занем*, *однем*. Сжщо тъй не е инфинитивъ и *лъга*: не мога да *лъга* (272), макаръ и да съвпада съ него по форма; *лъга* тукъ стои намѣсто *лъжа*, както и да *раздрега* намѣсто *разрежа* (161) и *одр'згъм* намѣсто *одрежа* (262). Съмнителенъ ми се струва инфинитивътъ и въ *ддне*: тѣрчи ми *доне* мотиката; вѣроятно е тука скратенъ *императивъ*: *дднес*. Подобенъ императивъ имамъ забележенъ отъ *Т.-Сейменъ*: тѣрчи ми *ддни* вода! — Залисанъ въ тия съмнителни инфинитиви, Милетичъ не обърналъ виимание върху по-интересната употреба на *инфинитивъ* съ глаголъ *штеах* безъ съюзъ *да*, както не е обикновено въ другитѣ български говори:

Да бѣше кйтка в граднка,
 Флягна *штеах*, уткѡаца та *штеах*,
 На глава та *штеах* закйчи,
 Л'у кадѣ ход'ам, девоіку,
 Сас тебе да са растоажвам;

Да беше зимна °абалка,
 Фоарли штеах, удбруси та штеах,
 Та та штеах тури, девойку,
 Фаф дѣсна моя пазушка.

Ахч. Мсб. XII, 28.

Къмъ причастията на -л -ла -ло Милетичъ трѣбаше да спомене любопитнитѣ удвоения въ нѣколко такива форми: билйли, дошлйли, отишлйли, твърде характерни за родопскитѣ говори и произлѣзли само у причастия съ ударение на крайната сричка; и, види се, за да се избѣгне това краесрично ударение у причастията, удвоява се крайния слогъ.

Нѣма нужда и да споменувамъ, че форма „свършйвши“, що я чулъ Милетичъ въ с. Кетенлик (Хасковско), не е народна. Ако я пкъъ наистина има, тя не може да се нарече единствена, както я нарича Милетичъ (274); азъ познавамъ една много хубава и несъмнено старонародна причастна форма за минало време, употребителна въ източна България (Ловечъ и другаде), именно: *непиташ*: ти ходиш на лози *непиташ*, ама ште видиш! Макарь и тѣй окърнена, тая форма е сигуренъ архаизъмъ намѣсто нѣ *пытакъши*. У южнорускитѣ българи се употребява едно деепричастие на *ав*, което стои още по-близу до действителното причастие за минало време: *ненауздав* и значи: безъ да видишь, безъ да знаешъ, безъ да си увѣренъ, неволно; вж. Этногр. Обзор. год. X. кн. 4, 119. Па и общобългарското наречие *скришом* крие въ себе си като че ли старо причастие *скръквъши*, както хубаво се досѣща Дриновъ, рецензирайки книгата на Калина (Псп. XL, 668.). Може би и наречие *скокниш*, що се употребява въ Тетевенъ, е тѣй сжщо такова причастие: чизми, да ги обуешъ от тавана — *скокниш*! И прилагателно *мълчашна* (*малчашна* вода, Род. Напр. I, 266) прилича да крие въ себе си причасте *мълъквъши*, ала може да се произвежда и отъ деепричасти *мълчашки* или *мълчешки*.

Тукъ трѣбаше Милетичъ да каже нѣщо и за деепричастията въ родопскитѣ говори, които сж несъмнено по-живнени, отколкото старитѣ причастия, па сж и запазили такава форма, която би могла да ни служи за образецъ, кога творимъ подобни форми въ нашия книжовенъ езикъ; срв. *ходештим*, *идештим*, *викаштим*, *припускаштим*, Мсб. V, 139, *свирештим* дукарал вудата, XI, 146, спуснал са *таркалештим*, Чеп. XII, 218, *куцаштим* флеазе, *рукаштим* гу фиратъ Ахч., XV, 150, 151, *викаштум*, Драмско, Мсб., VIII, 279, *носештим*, Мсб. XIX, Срѣднород. овч. 40.

Между *indeclinabilia* М. навежда купъ любопитни наречия и предлози, употребителни въ Родопитѣ, ала нѣкои доста обикновени и характерни за тия говори писувать. Тѣй напр. нѣма *еаце* (има само *іако*), *висоцеа*, *опацеа* (на опаки), Род.

напредтъкъ, 1, 158, 248, *длибоцеа* (Кой ти извади укуту? — Брат ми. — 'А са пак чуд'а оти 'а *длибоцеа* Ахчелеб., Мсб. VI, 188.), *д'олцеа* (нейде), *ш'олъцеа* (н'ъщо), *шовдеа* (сжщо), Род. Старини III, 58—59; *крив'а*: *крив'а* во'рви, *прав'а* флиза, Ахч. Мсб. VI, 186, *л'отву*: теб'а шта *л'отву* да козлнам Ахч. Мсб. VII, 42, *одав'а* = преди малко Ахч. Мсб. IV, 181; *одав'а* обяснява хубаво и североизточното наречие *одѣве* съ сжщо значение, въ което е нам'сто а ще е асимилация по следното е; срв. р. *давича*, сжщо значение; *г'ом*, *г'оа*, *г'оі* = ужъ. употрѣбително въ Родопитѣ нѣ по малко отколкото въ Шуменско (144); *сетнук* нам'сто *сетне*, Чепино, Мсб. XII, 215, *насиѣдѣ*, *настука* = насам, *Търн.-Сейменско*; *наскѣ* = *нататѣк* *ibid*; *среадѣ*: Апостул Павел флезе ф *среадѣ* лъудътеа, Мсб. II, 277; *тей* нам'сто *тѣй* (Мсб. VIII, 141. отъ Рупчосъ), употрѣбително въ тая форма и у павликянитѣ; *кут* = при, види се „код“: *кут* него вечерай, *кут* него прилегни, Разлогъ, Мсб. VII, 111. Изпуснато е въ тоя отдѣлъ и наречие *фрит*, *фр'ут* (вред), употрѣбително и за мѣстоимение: *сички*; споменува се само, дето е дума за звукъ *м*, а думицата е твърде характерна за родопското наречие. Не по-малко характерна е и друга една частица съ исто значение: *ката*, позната и въ другитѣ български говори, ала само кога се изказва време: *ката* неделя, *ката* ден, *ката* година; въ Родопитѣ обаче тая частица има по-разширева употрѣба и почти замѣста мѣстоимение *секи*: *ката* хаир и *ката* хубаву не ут господ'а; *ката* н'ашту сладиши ли гу млогу, станва кату закун, Ахч Мсб. I, 152; 154; Ние штим млогу да ишим: на *ката* братче и конче, старехи маіци два коне, Мсб. IX, 47. Липсува и мѣстното наречие: *тѣва*, *туф* и *тѣзи* = тука, Мсб. I, 150; адин ут *туф*, друк ут там, Мсб. IX, 148. Не е споменато и любопитното наречие: *удупур'ан* = *срещу*, *насреца*, *отсреца*, Ахч. VII, 38. Тѣй сжщо и *каквѣ*: *каквѣ да хи тро'сим*, Мсб. I, 141., съ значение на *какво*, *как*; отъ тука е навѣрно и *павликянското* *какѣ* нам'сто *как*. Повечето отъ тия наречия сж и хубави примѣри за старъ *мѣстенъ надежъ*: *правѣ*, *кривѣ*, *іаце*, *длибоце*, *среадѣ*, *одавѣ*, па тѣй схващамъ и *каквѣ*. Частица *л'у* (или *л'ух*) е тѣй сжщо твърде характерна за родопскитѣ говори, но отъ единствения примѣръ у Милетича не излиза на яве значението ѝ; а тя значи: 1) сжщо, каквото и софийското „*етѣ*“; 2) „*туку*“, „*щом*“; 3) „*олеле*“! Въ това последно значение се употрѣбява и въ другитѣ южни говори (Старозагорско и Сливенско), па и въ Шуменско: *ул'ул'у!* (Ostbulg. 284); *тек* значи *само*: *тек* да ни і'а гладну, Устово, Мсб. I, 120; *на камѣра* значи *наедно*: ше умрем *на камѣра* (срв. ч. *dohromady*), Чепино, Мсб. III, 202; *сичкаде* въ значение на *сичко* и *сѣкждѣ*: *сичкаде* та сам пружадал, *сичкаде* ми си св'аршувал, Устово, Мсб. II, 133. Тая думица е навѣрно произлѣзла по аналогия на *вред*, *фр'ут*; *другуш* или *другаш* не значи *други пжтъ*, а

„едно време“: *другаш*, егѧ врагоѧт ходел като челѧк по земьоѧ-са. Мсб. I, 101; *другуш*, га бил свети Гьорги чилеак на зеа-мьо-са, Мсб. I, 118; *нахлуп* = по очи: леага *нахлуп* Ахч. Мсб. II, 170.

Къмъ *предлозитъ* струва да се прибави необикновеното употреѣбение на *дету*, *дену*, *десу* въ смисълъ на *при*: *госпут’* та еѧ дувел *десу* нас; соаднал *дену* негу, Ахч. Мсб. VI, 174, 177. Срв. и въ Шуменско: царя ги пувелъ и завелъ *дѣту* хур-китѣ писани, Сборн. Бончевъ, 75.

XII.

За по-пълна характеристика на родопскитѣ говори Ми-летичъ трѣбаше да спомене още и следнитѣ особености на тия говори:

1) Особената форма за умалителни имена м. родъ на *ек*, твърде често употреѣбителна, докато въ другитѣ източни говори е съвсемъ рѣдка: *чаахчеак* (отъ *час*), Ахч., Мсб. I, 130, *стѧрчеак*, I, 149, *коажеалмеак* (кжжелче), III, 75, *петелчеак*, *бусилчак*, IV, 26, 125, *зьотъчеак*, V, 32, *лишеанъчеак* (нишан-че) VI, 173, *камеанчеак* (камънче), VI, 176, *синъъчеак*, IX, 146, *корѧнъчеак*, *гробчеак*, XI, 163.

2) Характерна е тѣй сѣщо и умалителната форма за сѣществителни женски родъ на *инка*: *главѧнка*, *рачѧнка*, *де-чѧнки*, *корѧнки*, Дем.-Хис. Мсб. VII, 101. *Бабинко* стара! *улинка* (отъ *улиѧ*, *ульоѧ*), *Рупч. Слав. Гори*, IV, 41—42. Па както сѣществителни, тѣй и *прилагателни* приематъ сѣща форма за умаление: *алеанку* и *шеалшеанку*, *моранку* и *купринеанку*, Ахч., Мсб. XVI—XVII, 386. Тѣй сѣщо се умаляватъ и *стра-дателни причастия*: *деавойко* мари хубава, *меахнат* (мязатъ) ти *буски хапанки*, *меахна* ти *снашка свиванка*, *меахнат* ти *ючи л’убенки*, Мсб. V, 33

3) За забелѣзване е честата употреѣба на суфикъ *иште* за произвеждане увеличителни имена *безъ разлика на родъ*: *кѧнѧиште*, *главѧиште*, *ѧганиште*, *коаштиште*, *јудиште*, *гѣг-лиште*, *арѧниште*, *д’ѧвулиште* — Ахч. Мсб. IX, 146—7; *за-бишта* като *иглишта*, пак *неактишта* като *чеангелеа*, Мсб. VIII, 215.

4) Съвършено отсѣствие или рѣдко употреѣбение на притежателното мѣстоимение *си*, което се замѣстя съ съот-ветното *лично* мѣстоимение: *ага* още *ходеаше* *госпутъ* *сас* *свеатата му* *майка* *бугуродица*; *та* (тя) *отиде* на *дума хи*; *то* еѧца *галило* *майка му* = много *обичало* *майка си*, Ахч. Мсб. V, 239.

5) Липса на предлогъ *на* въ нѣкои случаи, когато по другитѣ източни говори се употреѣбява: да *та* *прудадем* на *мума меасту*, Мсб. II, 136; *сестра меасту*, Ахч. Мсб. IV, 148; на *борна меасту* *свеатеаше*, Мсб. III, 78; *миноа удвоадна*

страна, Ахч. Мсб. VI, 176; нашоал са удвоадна страна; Ами сам, майчо, загалил утвоадна страна бел Дунав, болгарско малко момиче. Рупч Мсб. IV, 26; меасат (мязатъ) развалена хавоа, Ахч. Мсб. I, 155.

6) Най-накрай родопското наречие се отличава от другитъ български говори и по своя речникъ, та би трѣбало за пълна характеристика да се обърне внимание и на това негово предимство. Истина, сичкитъ наши говори криятъ по нѣщо отъ старото словно богатство, сички наши говори сж и прибавили по нѣщо къмъ него, ала струва ми се, Родопитъ ще заематъ пакъ първо мѣсто по своитъ хубави, старински и характерни думи. Азъ съмъ събралъ доста родопски думи и мѣркамъ да напиша особена студийка върху тѣхъ, а тукъ само за да потвърдя, що казахъ, че и речникътъ на родопскитъ говори може да бжде важна тѣхна характеристика, ще наведе нѣкои думи отъ моята сбирка; тѣй на примѣръ има много думи, които по съставъ и значение стоятъ по-близу до старобългарски: *вогал'* по сравнение съ *ггль* изглежда по-старинска дума, отколкото е общобълг. *взглен*; тѣй сжщо и *кокал'* — *кжкль* — насрещу *квклица*, или даже и *кукол*, както се срѣща въ запб.; *гл'ума*, зашто са *гл'умиш*? — стб. *гл'ума*; *нагъчй* го взем'а, Дем.-Хис. = *натъпка го*; думата е интересна зарадъ предпоставено *г* намѣсто *в*, както е въ Тетевенъ: какво са *въчиш* = какво са *тъпчеш*; срв. още: *въсеница* и *гъсеница*, *въже* и *гъжва*, ни *вък* ни *гък*, *въгърець* и *гъгрица*. Дума *въча* и *гъча* стои въ етимологична връзка съ коренъ *ѣт* (срв. *ѣтль издълбан* и *ѣтрь вътор*) и е измѣнена тѣкмо тѣй, както и *тъпча* намѣсто *тъпт'а*. да са *гоабне*: ниту оку му са ни *гоабнува*, Ахч. Мсб. VI, 179, два мѣсеца на душек *изгиба*, Ostbulg. 131; *адночни* и *диночкъ*, но малко съ друго значение — „едакъвъ“: много моми врут *адночни*, три чорни *адночни* зайци Ахч. VI, 175, 6; *десни* = челюсти, забележилъ Ц. Гинчевъ у *Шиковцитъ* въ Силистренско, които сж тѣй сжщо отъ рупски краища, „Трудъ“ III, 105; *истувни* = истински, Ахч. II, 132; *жжж* — товар „а борна *ижггла*, Рупч., Слав. Гори, VII, 45; *иждегал* му окоту, Ахч. I, 102, любопитенъ примѣръ зарадъ *жд* отъ *жж*, какъвто навежда и Милетичъ на своето мѣсто, Ostbulg. 233; срв. още: *сѡждежи* ма прах и пепел, Неврок. IX, 155; адин *сѡжеажж*, другеах *пѡсипи*! Ахч. VI, 204. Къмъ руската дума *жабры* (ако предполага *жъбры*), срв.: какоаф си са *ражжсоабрил* (развикал)! Ахч. VI, 189; *жъборди* и *жсоарди* = върлини и тѣсни дъски *жръдъ* — думата я има и въ Шуменско — *жерт'*; *женихли* = следници, *каблица* = ведрица — *къблъ*, *крагуй*, *кузнеа* = ковачница, *клет*, *купьѡ* = стока, руба, *крилица* = скутове, срв. *къскрътлини*, *л'убов'е* = либе: Петкано първо *л'убове* — срв. Тр. Прича: *пръвогъ лъбкѣ*; *л'уб'а* въ смисълъ „далувам“: десна му рока *л'убеха*, Ахч. III, 74, *убл'убили* са ф уста, III, 216:

накас = наказание, Ахч. VI, 181, *анта* = нечиста жена, въ другитѣ говори *вонта*; думата би била интересна, ако иде отъ старини съ тоя си изговоръ, понеже бихме имали случай съ начално ж безъ предпоставено *в*; *отруче*, *пльана*, старинска форма намѣсто *пелена*, *приказал* са — появилъ се, *пъти* въ смисълъ *минува* се: *пубилу ошт^а* маличку, Ахч. IX,¹⁾ 147, *прапур* (прѣпорець), *пласи* — пласа, руски *полоса*, тука значи „дълги кжсове сплескано месо“ — пастърма; *прѣгаршта* и *приго^аршта* = шѣпа, *прѣмен* = повесмѣ, *фп^аатухува* му са = скимнува му нѣщо и го направля, Ахч. VI, 202, като че ли отъ *пѣтоу^хх?* *тъпѣтати*: с конь^а си да ги *стаптѣмеа*, да *стечем* = спечелим, *сто^ана* = кутел, има го и въ Шуменско и Котелъ *стѣп^а*; *снобник*, *деавусноп* = сгледник, намѣсто *сѣноубъникъ*, да *суна*, да *подсуна* — *соу^нжти* — тласкамъ, помѣстямъ, подхлѣзвам, *сее* = бозае, *насѣло^а* са = набозало се — навѣрно отъ *съсати*; *сто^ал^б*и и *тто^ал^б*и = стебла и стълпове, може би и *сол^н* е сжца дума: два *сол^н*а = дебели талпи, Срѣднород. овч. 50; *сохи* = подпирачки на плетъ; *спрѣжда* — много сгодна дума за *тока* — *сѣпрѣжда, р. *пряжка*; *стѣаг* = свадбарско знаме, хоругвица — *стѣгъ*; *троалище* = църквище — отъ *тро^ати*? *със^ак*, Ахч. Мсб. XI, 73, *сжсѣккъ*, кошъ за брашно; *ненавидила* = мразила, Мсб. IV, 125; *скрам* — пресолъ, сокъ отъ печено месо, срв. р. *скоромъ*; *цап* въ смисълъ на *тояга* — *цѣпъ*, Род. Напр. I, 155.

Покрай тия старински думи има много, които сж може би отъ по-новъ производъ, ала ги нѣма въ североизточнитѣ говори, а се посрѣщатъ съ други по-далечни български или небългарски говори; такива сж напр. *байник* = баѣч, магесник, срв. *ованикъ*, Тикв. ркп. 86^б; *бабугери* = крачуни, џамали, маски по коледа; *белчйн*, име на овенъ — има и мѣстни названия съ това име; *барбун'* — брѣмбар; *бално* — кумно, тежко; *бал^н'ева* — сжщ. отъ *бално*; *бат*, *батлѣ* — кум, *ба^тин^аѣа* — кум^а; *бенга* — луничка, *барлокат* са — играятъ си въ водата; *бун*, *бунка* — къртичина; *набурило* ми се е сърцето; *буботи* — за рѣка, но и за други шумъ: *буботнало* тапаништето — оттамъ и *бобут*, а като нея дума има съставени и доста други — сѣ отъ глаголи, що *изказватъ* нѣкой шумъ: кукѣши *кр^акут*, кучешти *ла^аут*, кѣтешти *м^акут*, чилешти *рукут*; *бл^анав* — послушен: *бл^анаво* булче — кротко и послушно; *бриша*; *бручйло* = ручило на гайда; *вазлафка* — възглавница, *ватрал'* и *фатрал'* — раженъ; срѣща се и въ *ч-ц* наречие, па я има и въ *срѣбски* заедно съ основната ѣ дума *ватра*; ако сжщата дума *ватраль* се срѣща и въ нѣкои еленски колиби, тя е сигурно тамъ пренесена или отъ *западна България*, както казва Иречекъ, Бълг. Кн. II. 894, или пъкъ — отъ *Родопитъ*, което е по-вѣроятно;

¹⁾ Латинскитѣ цифри сами означаватъ томоветѣ на Мсб.

витви, тънки клони и гжжви отъ тѣхъ; *влак* — даракъ и златарски уредъ; *врѣвим* — говоря — мизлич правбат, *врѣва* *врѣвават*, Дем.-Хисарско Мсб. VI. 59; *фтлап* ми е — струва ми се; тогава и североизточната дума *втѣллило* ми се е; срв. и срб. *тлапнати* — съ малко друго значение: *бълнувам*; *вѣрга*, *ворга*, *воѣрга* — буца по тѣло и по дѣрво, *нарастѣкъ*; *вѣршило* — гумно; *вѣстреб* — долапъ за дрехи (Хасково); *гѣлѣам* — обичам; то еѣцеа *галило* майка му; ни *галѣам* да лѣажам — не обичам да лѣжа; *гѣл'ници* — любовници; *гаро* — огънь на заговезни: да прескачае *гаро*, Разлогъ; *гармуда* — буца прѣстъ; *горолонник*, *горолѣмница* — развратникъ, срѣща се и въ балканскитѣ говори; *горѣнала* — сѣвсемъ гола: без дрипи, *горѣнала*; *гѣлки* — буци, страници, гърлоболъ; *драговам* — обичамъ; *дрипи* — дрехи; *евра* жена — проклета; *жѣштел'* — дѣрво *ясенъ*, срв. срб. *жѣста*, *жѣстика* у Вука Acer Jatari-сип и руски *жѣстеръ* — Kreuzdorn; *зной*, *изнуй*: дурде са ни *изнуйш*, ни са пичали, Род. Напр. I. 189; *зѣзур* — гузность: ѣде гу *зѣзур*; *знуби* и *злуби* отъ *узнуби*: Невеста е слана есенъа, дету капне, сѣ *узноби*, Разлогъ, Мсб. VIII. 60; ша мури, сину, ша *знуби*, Род. Напр. I. 114; *зѣалка* — възглавница; *здравѣвам* са — здрависвам се; *зурбѣ* — тѣлпа, чета; *зѣнга* — тамбура; *зѣкатина* — закжтано мѣсто: *зѣбѣала* — 1) зазоряване, 2) подправка; *зѣник* — запад; *заструзи* — ваганки; *ѣзник* — истокъ; *ѣспис* — исписано, зографисано; да си иматъ кату *ѣспис* син, Ахч. Мсб. I. 118, *ѣочку* — име на месецъ май, види се *ѣуько*; *клин* — баница, може намѣсто *млин*; *кѣтарка* — кочина; *кулѣк* — кравай; *кус* — усойно мѣсто, срв. р. *кустъ*; *фклуцѣти* гу — развали го: прави шту прави, *фклуцѣти* гу, Ахч. Мсб. VI. 202; *закрѣажи* — обиколи; *куда* — дружина, отгамъ и *укудили* са — сдружили се: та са упузнали, здравовали, *укудили* и га да си тѣарне чилѣкат. . . Ахч. Мсб. VIII. 216; *летви* — хоризонтални пречки; *лом* — шума: лозето фѣрлило млогу *лом*, Дем.-Хис.; *литѣи* — пада, вали; *лѣухна* ма — излѣга ме; *лѣѣшку* — име на месецъ *априль*, срв. срб. *ѣжуѣк* намѣсто *лѣжѣѣкъ*; *матѣн* — суроватка; *мѣшка* — мѣсто; *мѣрва* — малко, употрѣбителна дума у *мѣрвацѣтъ*, та може би отгамъ и името имъ; *наварда* — *сганъ*: *наварда* лѣудѣа, Ахч. V. 141; *навуи* — *навуѣа*; *нашчулци* или *наштулци* — кукили, Разлогъ; *нагуда* — *наредба*; *навѣрѣам* — бѣрзам, Г. Броди; *неков* — чугунъ (желѣзо), Г. Броди; *нити* — нищелки, М. Търново и Дарѣ-Дере; *нуѣка* — самурена или бѣлкина кожа; *ѣпсек*, *ѣпсеци*, *ѣпсѣчено* мѣсто въ гора; *ѣѣар* — булчински дарове; *ѣдуше* — *задушница*, М. Търново; *панѣѣурки* — пѣнчета; *пѣтивник*, *пѣт'увничак* — *мезимец*, *жѣден* (по срѣдногорски); *пѣштура* — зарадъ суфиксната гласна у намѣсто *е*; срв. още: *верѣга*, *четѣна*; *плавѣло* — мѣсто за плаване, срв. *бѣллило*, *топѣло*; — *плавѣт* — плаво-

допскитѣ говори тая дума значи *плавам*: Дену са *брули* бел Дунав аку^еа мума к^еах^еа^еа, чи нище да гу *прибрули*, Ахч. Род. Напр. I, 147; види се, думата е приведена въ връзка съ *броди*. Въ другитѣ източни говори *бакрач* значи *медник*, а въ Родопитѣ *бакрач* значи особена кука, забита въ земя до огънь, за да окачатъ на нея медникъ. Различаватъ се по значение и следнитѣ думи: *вудач* значи *кобилица*; *булка* — водно мѣхурче; *вѣрзул'* — вѣрзопъ; *гривица* значи лѣскаво перо за накитъ: уд нивясти чървена ружж, и уд дувици *гривици*, Ил. 208; *грижа* — аба, Драмско; *голак* — спаначено ядене; *диво* = звѣръ: стадото е нападнато отъ *диво*, Срѣднород. овч. 65; *дреп* = *дроб*: изгур^еа гу до чърнеа *дреп*, Ахч. Мсб. VI, 187; *дрѣн* — буца сирене; *жюни* = орѣхови люспи, Рупч. Мсб. VII, 214; *зар*, *зарове* — дребни кучета — види се — *загари*; *зода* = съгласие: прешъну каран^еа сетна *зода*, Ахч. VI, 196; *ѣзмет'* = мършави, болнави овце; да *исп^оади* = да искара, да свѣрши: ако *исп^оади* лѣутьургия, Ахч. I, 121; *канѣта* — шулец за вино; *кармил* = кърма за добитѣкъ; *карчѣк* — висока каца; *качамак* — легло, падало; *кадѣ* = пуши, дими, отдето и *кадеш* — дим; дума *дим* нѣма въ Родопитѣ, вж. Мсб. II, 277; *кѣла* — вид змиорка риба; *кинижник* — пищепроводъ, Срѣднород. Овч. 76; *кленса* — лоша жена; *корместа* жена = трудна; *куч^ѣан* — рѣпа; *кимничку* и *кахѣрничку*, докато *кимен* значи въ Пирдопъ *гарезлия*; *кешкѣк* — месо сготвено съ орисъ; *кѣмбал* — топка отъ гипсъ, камѣкъ или прѣстъ, Род. Напредѣкъ, I, 195; *кранта* — едѣръ човѣкъ, *ibid.*; *лаѣзе се* — усмихва се, Разлогъ, „Новини“, 94 г. бр. 62; да са *изл^еавѣ* — да се излѣже, Ахч. Род. Напр. I, 379; *ламѣа* — *смерчъ*, Драмско, Мсб. VIII, 281; *лелка* — кратунка за вода; *лонгѣур* = лѣохман. Разлогъ; *мама* = нѣнка; *мазан* л^еап = праженъ; *мамник* = ношна пеперуда, Род. Напр. I, 195; *мани* = греди; *мансари* — ялови кози, Срѣднород., Овч. 62; *мѣшак*, *мѣшка*, *мѣшко* = малѣкъ; *мѣшка* = мѣсто, Разлог.; *нѣгуда* — уредба: *наруили* гу куч^еата = нападнали го; *нойци* = ножици; *ѣдуше* = задушница; *ѣблак* — преденъ лѣкъ на самаръ; *ѣмес* = прилика; *папучник* = голѣма сухоземна жаба; *пипка се* — насилва се да кашли; *пишпол* намѣсто пиштов; шилетата ги *уплѣв'уват* (кжпѣтъ), преди да ги стрижат, Срѣднород. Овч. 61: *пѣпрек* значи *пѣпрѣжѣ*; *потон* = коридоръ, ходникъ; *пр^еѣкад* — мирисъ отъ загорѣло млѣко; *пр^еасак* — болестъ: найде гу *пр^еасак* — заболѣ го кръстъ, Ахч. II, 170; *распрѣла* са (овца) = дава много млѣко, Срѣднород. Овч. 37; *присѣйка* — слѣнчесто мѣсто; *прошка* — първо ядене, закуска; *пѣшка* — дебело черво; *упушвам* — затулямъ; *саз* — папур; *с^еара* — коластра, Срѣднород. Овч. 23; *спони* — кжси вѣрви за краката на овце, кога ги стрижатъ, *ibid.* 27; *старгѣч* — метла отъ елови клони; *стѣрглѣ* — дървено стѣргало; *сѣуѣци* — хлѣбарки (буболечки), Род. Напр. I, 224; *усѣйка* — сѣвче

сто мѣсто, Рупч., Слав. Гори, II, 54; *ушмар* — бѣль-мжжъ; *шурупки* — прѣжки.

Най-сетне има и четвърта група думи въ Родопскитѣ говори, които не сж отъ славянски произходъ, но пакъ старински и навѣрно заети кое отъ грѣцки, кое отъ романски; такива сж напр.: *авлия* — нива за овце, *ахел* — змиорка, *бухарѣ* — сводъ надъ огнище, *бѣхур* — пълнена бабица, турско-арабска дума, но за чудо, има я и въ *словашки*: *bachorok* = *Magewurst*, *блуг* — брод; *бумбул* — пламъкъ; *бунило* — вилушка; *вагилар* — бавач; *галгун* — гага, карлюга; *дукат'* — ограда за овце, стѣрга — оттамъ, види се, е и названието на село *Дукат* въ Босилиградско; *дипал*, *дипла*, *о* — двоенъ; *дипла* — свивамъ ъ-две; *з'унка* и *з'уница* — коланче; *кават'* — забунче; *калестирка* — мотика; *капот'* — дама (игра); *каматно* — хубаво, мило; *кинѧ* — какво; *кулп* — превезло на ведрица, на котелъ; *каниска* — покана, гозба за кумъ; *каркома* — стрижба; *копиле* — момъкъ; *карпи* — скали; *корди са* (стадото) — върви на върволица; *каруги* — футии; *кунѣзма* — икона; *лангар* — проста ракия; *липида* — плочка и ножъ безъ черен, крѣндель; *ленжупѣре* — земледѣлци; *лесида* — верига; *миндил* — престилка; *манѣла* — тояга; *маламо* — злато; *нифица* — невѣста; *опистѣ* — палдѣмъ; *паида* — капанъ за птици; *пѧкул'* — вулгия; *пѧнѣр'* — кошница; *пѧплама* — завивка; *параспор* — мандра, съединено стадо отъ нѣколко стопани; *прѣгима* — обѣдъ; *сакул'* — чувалъ; да *скитѧсам* — да опитамъ; *скураѣф* — брѣсначъ; *страк'* — глечъ; да *стрѣксам* — да обещава: да *стѣпѧсам* — да създам, да родя, да направя; *стракина* — паница; *скала* — стѣлба; *сплина* — далакъ; *тагар* — кошъ; *тикли* — плочи и керамиди; *топика* (трева) — питомна; *тора* — довечера; *трага* — дѣхъ; *урда* — отвара; *факѣл'* — бѣла чалма; *фикѣ* — чаша за вино; *фола* — фурлина; *фтѧсувам* — обещавамъ; *финик* — пашкул; *чангал*-овца — безъ агне, ялова; *хѧркома* — котелъ; *харкѣле* — халки. гривни, срв. *халхѧли* — въ Сливенъ; *халища* — дрехи; *хайдаму* — *олтарь*, има я впрочемъ и въ Търново: попъ чети ивангелиту ут *ѧйдаму* — навѣрно отъ *ἄγιον βῆμα*; *цигариди* — прѣжки; *цихула* — чесновъ-лукъ.

Туй е само колкото за пѣказъ една частица отъ огромното словно богатство, що се крие въ неизброднитѣ Родопи. Изобщо можемъ каза, че Родопското краище съставя както откъмъ езиковно, тѣй и откъмъ народописно и културно гледище нѣщо отдѣлно отъ североизточнитѣ наши краища, нѣщо старинско, самобитно и като че още непожтнато нито отъ историческитѣ бури, нито отъ модерната цивилизация, затова и по-ценно за науката. Съ диалектни студии като Милетичевата, съ фолклорни и народописни приноси, каквито ни даватъ работници като Ст. Шишкова, недрага на Родопитѣ ще ни се разкриватъ сѣ повече и повече и ние ще получаме сѣ

по-широкъ погледъ върху цѣлокупния битъ на българския народъ. Жално само, че по-голѣмата частъ отъ родопскитѣ области сж днесъ за днесъ недостѣпни за научно изследване, та сме принудени за сега да се ограничимъ само съ тия родопски краища, които сж отсамъ границата на княжеството.

За приложената къмъ студията на Милетича карта нѣма да говоря на особено, защото би трѣбвало да повтoря онова, що казахъ за неправилната Милетичева разпредѣлба на източнитѣ говори.

А Броховата студия върху говоритѣ на югоизточна Сърбия, която смѣтахъ да разгледамъ сега, оставямъ за другъ пжтъ.

*

[Единъ отъ най-ценнитѣ диалектологични трудове на проф. Б. Цоневъ е тъкмо горниятъ, който има поднасловъ „Поправки и допълнения къмъ Милетичевата книга „Das Ostbulgarische“ („Диалектни студии. I.“). Той съдържа м. др. и единъ любопитенъ приносъ къмъ учението за новобългарскитѣ наставки, вж. по-горе стр. 218—223; главниятъ, непоправенъ и до днесъ недостатъкъ на тѣзи етимологични бележки, върху които бѣ привлѣчено вниманието на читателя още въ т. II, стр. 270, е това, че авторътъ дава немалко чужди думи като такива, образувани съ „български суфикси“. Поправката на въпросния недостатъкъ предполага добро запознанство съ етимологията на не малко чужди езици, та затова все още не се явява. Дано излизането на тоя III и последенъ томъ отъ Цоневата книга ускори появата на въпросната поправка!

За жалостъ, тъкменитѣ „Диалектни студии. II.“ съ поправки и допълнения къмъ Вросчо-вата книга за българскитѣ говори въ най-южна Сърбия (триггълиика Пиротъ—Лѣсковецъ—Враня) не сж били написани. Вмѣсто тѣхъ излѣзе презъ 1918. г. книгата „Произходъ, име и езикъ на моравцитѣ“, за която вж. бележката на с. 315. С. М.]

Диалектни студии по югоизточна България.

Кратко съобщение за научното ми пътуване през лѣтнитѣ ваканции 1904. и 1905. година.

Цельта на пътуването ми бѣше:

- 1) Да определя границата на централнитѣ говори накъмъ изтокъ;
- 2) Да разгранича североизточнитѣ говори отъ югоизточнитѣ въз основа на ъ.

Покрай тия си главни задачи азъ изучвахъ нѣкои говори, които ми се струваха по-интересни, и събирахъ изобщо диалектологиченъ материалъ, който при случай ще използвамъ. Същевременно събрахъ по-точни сведения за границата на ъ въ Ихтиманско и Т.-Пазарджишко.

За тая целъ пропътувахъ лани (1904. г.) *Ихтиманско Панагюрско, Т.-Пазарджишко, Т.-Сейменско и Пловдивско*, а лѣтосъ (1905. г.) — *Борисовградско, Т. Сейменско, Къзълъ-Агашко [Елховско] и Бургаско*.

Пътуването си наченахъ отъ *Ихтиманъ*, който градъ заема *крайна точка въ областта на централнитѣ говори*.

Ихтиманската околия цѣла пада въ западнобългарската говорна област (споредъ ъ); задъ нея на североизтокъ начеватъ веднага *источни говори*, именно съ рѣка *Тополница*, която е *источна граница на Ихтиманската околия*.

Тая граница е тѣй рѣзка, че *Муховскитѣ и Поибренскитѣ колиби*, прѣснати по дветѣ страни на *Тополница*, иматъ ту *источенъ*, ту *западенъ изговоръ за ъ* — споредъ това, дали се намиратъ *налѣво или надѣсно отъ Тополница*.

Преходъ между Ихтиманския и Панагюрския говоръ прави с. *Бѣлица* съ *колибитѣ си*, дето ъ се изговаря още по западно, ала *ж* zelo напълно *панагюрски изговоръ*, т. е. навредъ замѣнено съ ъ: *пѣт, мѣш, свещтѣ', плетѣ'т, шѣ'па, жѣ'т-ва, шѣ'пна* — наспротивъ: *пат, маш* и пр. въ Ихтиманъ.

Наблюдавайки тоя преходъ, зададохъ си въпросъ, не бихъ ли могълъ установи, какъ е вървѣлъ изговорътъ на *ж* (респ. на *ѣ* и *ѡ*) въ тия погранични мѣста — дали отъ *а* къмъ ъ, или наопаки. За тая целъ си отбелѣзахъ сичкитѣ думи съ *ж, ѣ* и *ѡ*, споредъ както се изговарятъ въ Ихтиманъ и въ

Бѣлица, при което ми паднаха въ очи многото думи съ **ѣ** и **ѣ = а** въ Ихтиманския говоръ: *бас* (бѣзъ), *бѣчува*, *вѣнка*, *дѣно*, *сѣн*, *сас* (сѣ), *тѣча* (тѣкж), *тѣчене*, *ватѣк* (вжтѣкж), *ласкам* (обуца), *лашти* (лѣщи), *пакат* (пѣкатъ — червей), *ке се сѣпне*, *рас* (рѣст), *такмо*. Сравнимъ ли изговорътъ на тия думи въ по-западни централни говори, увѣряваме се веднага, че Ихтиманскиятъ говоръ е влѣзълъ скоро въ областта на централнитѣ говори, защото въ него изобилватъ думи съ вторична вокализация на **ѣ** и **ѣ**. Отъ горнитѣ думи се вижда, че въ Ихтиманъ доскоро се е говорило *бѣс*, *бѣчува*, *дѣно*, *вѣнка*, *сѣн*, *сѣс*, *тѣча*, *тѣчене*, *вѣтж*, *лѣскам*, *лѣшти*, *пѣкат*, *да се сѣпне*, *рѣс*, *тѣкмо* и пр., т. е. тѣкмо тѣй, както се изговарятъ още и днесъ тия думи въ с. *Бѣлица* и *Поибрене*, и като че не е имало време, когато въ Ихтиманъ да се е говорило *бос*, *бочва*, *вонка*, *сон*, *сос* и пр. Но днесъ той си е сжщински централенъ говоръ и по фонетика и по ударение, а преходъ къмъ источнитѣ вѣнцентрални говори е, както рекохъ, с. *Бѣлица*. Тая преходность се отразява най-добре въ изговора на старото *лѣ*, което въ *Бѣлица* гласи ту като дълбоко *ъл* (*пълна*, *вълна*, *сълба*, *ълцам*), ту като гърлено, самосрично *л* (*жличка*, *жлто*, *издлбано*, *глтам*, *слзи*, *влчи-долу*), ту като *ул*, дето *л* като че ли се слива съ *у*-то (*кулка*, *кулбѣ*, *кулцам*, *зулва*, *кулве*, *гулчи се*), ту пѣкъ най-сетне и като чисто *у* (следъ устни съгл.): *вук* (но *влчидол*), *мучи*, *пух*, *буѣ*, *бугарин*. Освенъ това има и изговоръ *лѣ*: *длѣг*, *на длѣш*, *длѣгнес*, *длѣбоко*, *слѣнце*. — Откъмъ ударение с. *Бѣлица* се държи още о Ихтиманско: *ѣра*, *плѣта*, *ѣзори*, *зѣплети*, *ште-ѣзора*, *зѣплета*. Преходъ между *южното* и *северното* ударение прави с. *Поибрене*, дето казватъ отъ една страна: *изорѣй*, *зѣплетѣй*, но отъ друга — иматъ *отметнато* ударение въ 1. л. ед. ч. у *сичкитѣ глаголи*, тѣй че не само: *гдѣба*, *грѣда*, *дрѣба*, *дѣша*, *трѣша*, *плѣта*, *кѣса*, *пѣта са*, но и: *да поврѣда*, *да изгѣра*, *да изгѣса*, *да гѣда*, *да раздѣла*, *да накада*, *да измѣна*, *да истѣда*, *мѣрса*, *вѣра*, *крѣпа*, *лѣпа*, *лѣва* и пр. Сжщинско северно ударение у глаголитѣ начева отъ с. *Мечка* нататѣкъ къмъ *Панагюрище* и другитѣ североизточни говори.

Панагюрската околия цѣла пада къмъ североизточнитѣ говори, ала Т.-Пазарджишка околия обема твърде различни говори и откъмъ **ѣ**, и откъмъ **ж**, както и откъмъ ударение и членна форма. Откъмъ **ѣ** бихме казали, че и въ Пазарджишка околия — пакъ рѣка *Тополница* разграничава западнитѣ говори отъ источнитѣ, защото по цѣлото ѣ течение дори до *Марица*, на дѣсна страна има само *четири* села съ източенъ изговоръ за **ѣ**, именно: *Калугерово*, *Шахларе*, *Згарлии*, *Ходжаллии*. На югъ отъ *Марица* западното наречие, заедно съ изговоръ а за **ж**, стига до с. *Кюсе-Муратово* и *Ляхово*; обаче оттамъ нататѣкъ не върви на югъ, а възвива изведнѣшъ на западъ къмъ с. *Саитово* и къмъ *Мало-Бѣльово*, отдето се

спуца на югъ да обгърне *Чепино* и да се съедини съ севернитѣ Разложки села (*Бабекъ, Якоруда, Недобърско*), въ които владѣе тѣй сѣщо западенъ говоръ. Споредъ това налага се една поправка въ разграничението на г. Милетича (вж. *Das Ostbulgarische*, 8), споредъ което села: *Чангарлии, Еши-Кашлии, Кюсе-Муратово, Ляхово* и *Елли-дере* са турени въ источната половина, а би трѣбало заправо да влѣзатъ въ *западната*, защото въ тѣхъ **ѣ** се изговаря като **е**.

И тѣй Ихтиманъ е, рекохме, крайна точка отъ централнитѣ говори. Но както на северъ, тѣй и на югъ отъ тоя градъ, границата на централнитѣ говори се вдава доста на истокъ, та се получаватъ други крайни точки, именно: *Церово, Славовица, Карамусалъ, Згарлии, Ляхово, Саитово, Мало-Бѣльово* — на югъ; а на северъ: *Суевци, Пирдопъ, Стрѣлча, Клисуре, Лѣджене, Етрополе*. Както на югъ, тѣй и на северъ отъ Ихтиманъ областъта на *а-наречие* се вдава, значи, на истокъ; но докато на югъ тая владнина не влиза въ источни говори, то на северъ *а-наречие* обгръща единъ малкъ обсегъ североизточни говори съ крайни точки: *Мирково, Буново, Смолско* на западъ и *Клисуре, Коприщица, Стрѣлча* — на истокъ. Това е обсегътъ на *източнитѣ централни говори*.

Отъ Пазарджишката околия се начеватъ източнитѣ говори и понеже самъ Пазарджикъ се намира подъ влияние на околнитѣ си села, та има смѣсенъ говоръ, той може да се вземе за неутрална точка, отдето еднакво можемъ да излизаме, както кога е дума за граница между *източни* и *западни* говори, тѣй и кога разграничаваме *североизточнитѣ* отъ *югоизточнитѣ* говори, пакъ споредъ **ѣ**; той е, значи, крайна точка на *източнитѣ* говори въ околията, докато с. *Калугерово* на северо-западъ е крайна точка на *североизточнитѣ* говори, а с. *Баткунъ* на юго-западъ е крайна точка на *югоизточнитѣ* говори въ сѣщата околия. Областъта между тия три точки я изпълнятъ *западно-български* говори.

Споредъ това Пазарджишка околия представя любопитно сборище на тритѣ изговора за **ѣ**: *западенъ, северенъ* и *юженъ*. Ето защо и азъ употрѣбихъ повечко време да пропътувамъ тая околия, и да си отбележа доста говорни особености на селата, презъ които минахъ.

Пазарджишка околия, можемъ каза, е наполовина въ областъта на западнитѣ говори, а половината въ източнитѣ. Източнитѣ говори захвашатъ на северъ отъ с. *Калугерово*, на югъ отъ с. *Баткунъ*, а посредъ — отъ самъ *Пазарджикъ*. Въ тоя тригълникъ — *Калугерово, Пазарджикъ, Баткунъ*, както и въ цѣлата останала западна частъ на Пазарджишка околия, владѣе *западенъ* говоръ. Споредъ това границата на източнитѣ говори въ тази околия върви тѣй: *Калугерово, Щърково, Динката, Шахларе, Симитлий, Хаджиллий, Мели-Кадъново, Кула-Касаплий, Пазарджикъ, Ямур-*

чево, Башикърово, Аджиларе, Батунъ, Пателеница, Црънча, Дебърщица. Въ тая линия североизточнитѣ говори стигатъ до с. Аджиларе, а югоизточнитѣ захващатъ отъ с. Баткунъ.

Въ пѣтуването си азъ боравихъ повече между югоизточнитѣ или рупски говори; затова и тукъ, опредѣляйки границата между североизточнитѣ и югоизточнитѣ говори, ще се държа о линията на южнитѣ говори и ще изброя крайнитѣ имъ точки, споредъ както ги установихъ лично, или по сѣдствомъ достовѣрни разпитвания.

Граничната линия на югоизточнитѣ или рупски говори, захващайки отъ Пазарджишка околия, държи дѣсниа брѣгъ на Марица, или по-добре, склоноветѣ на Родопитѣ дори до станция Скобелево, дето минува оттаткъ Марица и съ малки извивки отива къмъ Бургасъ. По-точно опредѣлено граничната линия заема следнитѣ села като крайни точки на южнитѣ говори: Баткунъ, Пателеница, Црънча, Дебърщица, Синитьово (Пазарджишко), Радилово, Бъга, Айдиново (Пещерско), Перущица, Пастуша, Коматево, Ахланово, Крумово или Паша-махле, Катунница, Садово, Чешнигеръ, Яхалии, Папазлии (Пловдивско), Татаркюй, Дервентъ, Борисово, Караджалово, Скобелево (Борисовградска околия), Койматли, Енищень, Куза, Меричлери (Чирпанско), Узунджа, Сахатлари, Гурбетито, Узунъ-Хасанъ, Опанъ, Гаджалово, Пишманъ, Караманлии, Бей-Кюй, Кумъ-Дуванджи, Сорутъ (Т.-Сейменско), Дръново, Симеоново, Коюнлии, Теке, Салихлеръ Бунарчево (Харманлийско), Вакъфъ, Сръмъ, Шахлии, Хасанъ-Беглии, Къзълъ-Агачъ, Гючъ-Беглий, Даутъ-Беглии, Паша-кюй, Куртъ-Бунаръ, Къжж-клисе, Факия (Къзълъ-Агашко), Коджабукъ, Алагюнъ, Герге-бунаръ, Джемеренъ, Дюлгерлии, Кайнарджа, Мехмечъ-кюй, Св. Никола (Бургаско).

За тая граница, както и за разпредѣлбата на югоизточнитѣ говори готвя особена диалектна карта, отъ която ще се види нагледно, че дветѣ наречия, североизточно и югоизточно, се отдѣлятъ доста рѣзко помежду си съ описаната граница, т. е. нѣма помежду имъ ни голѣми криволици, ни кръстосвания. Не отказвамъ, че се сръцатъ, както въ северната тѣй и въ южната половина, говори, каквито не бихме очаквали, имайки предъ видъ дѣлидбената основа, т. е. изговора на *ъ*. Но тия, тѣй да кажа, острови, както на северъ тѣй и на югъ, сж отпосле произлѣзли чрезъ преселби; защото поддържамъ сѣ още твърдо онова мое мнение, че разликата въ изговора на *ъ* води началото си отъ доста старо време, та е споредъ това твърде сгодна отлика не само кога дѣлимъ, както е до сега общоприето, българскитѣ говори на *източни* и *западни*, ами прилѣга много хубаво да дѣлимъ споредъ нея и самитѣ източни говори на две: на говори, които *не прегласятъ* никакъ [!] *ъ* — тѣ са югоизточнитѣ, и на

говори, които го *прегласятъ* подъ известни условия — тѣ са *североизточнитѣ*.

Споредъ тая дѣлидбена основа отъ само-себе си излизатъ *три* групи български говори; защото покрай *западнитѣ*, отдавна вече признати за такива *главно* по изговора у тѣхъ на *ъ*, получаваме още *североизточни* и *югоизточни*, тѣй че бихме различавали тогава споредъ изговора на *ъ*:

- I. Говори съ прегласено *ъ* или *западни*; *лето*—*летен*;
- II. Говори съ полупрегласено *ъ* или *североизточни*: *лято*—*летен*;
- III. Говори съ непрегласено *ъ* или *югоизточни*: *лято*—*лятен*.

Имайки предъ видъ, че между голѣма частъ *източни* и *западни* говори единствена разлика е само изговорътъ на *ъ*, то сжщиятъ белегъ би билъ достатъченъ да служи за отлика между дветѣ източни групи говори помежду имъ. Но за да се не види нѣкому тая дѣлидба недоволно обоснована, ще кажа, че освенъ изговорътъ на *ъ* има и други разлики между северната и южната частъ на източнобългарската половина, които разлики ни даватъ още по-голѣмо право да говоримъ за *североизточни* и *югоизточни* говори като за две цѣлокупности, бихъ рекълъ даже, като за две наречия.

Тѣй освенъ по *ъ* югоизточнитѣ говори се отличаватъ отъ североизточнитѣ по изговора на неударено *а* и *е*. Докато въ североизточнитѣ говори по гореописаната говорна граница неударено *а* гласи било съвсемъ като *ъ*, било поне достатъчно, то въ югоизточнитѣ неударено *а* не само че не потъмнява, но и *ъ* (отъ *ж*, *ъ* или *ь*) се изяснява въ *а*. Тѣй сжщо и неударено *е* (особено пкъ *е*, произлѣзло отъ *к* и *ж*) се не редуцира въ *и*, а или запазва чистия си гласежъ, или пкъ преминува въ меки *'ъ*, *'а*.

Друга и то твърде очебийна разлика намирамъ и въ *ударението*, което въ южнитѣ говори е повече отметнато, отколкото въ севернитѣ. Отметнато е то: 1) въ I. л. ед. ч. сег. вр. у глаголитѣ: *мѣта*, *ора*, *да прѣмета*, *да изора*; 2) въ повел. наклонение: *мѣти*, *ори*! 3) отметнато е и въ *множ.* число у много сжществителни *женски родъ*: *жѣни*, *овци* и пр.

Отличителна черта е и ясното *а* у сжщ. ж. р. като *стенá*, *вѣрбá* и пр. намѣсто обикновената северна форма *стенъ*, *вѣрбъ*'. Тукъ обаче трѣба да забележа, че ясниятъ изговоръ на тая форма засѣга доста на северъ — макаръ и въ повече случаи да се дължи сѣ на южно влияние.

Югоизточнитѣ говори се познаватъ и по нѣколко характерни форми: 1) аор. форма *ѣх* намѣсто *ох*: *рѣкъѣх*, *рѣкъѣме*, *рѣкъѣте*, *рѣкъѣха*; повел. накл. 2. л. мн. редомъ *ите*, а не *ете*: *модите*, *служите*, *рѣчите*. 3) Перф. причастие на *лѣ* мн. ч. изглася на *ли*: *дошли*, *били*; 4) суфиксъ *-овамъ* намѣсто

-увам у глаголитѣ: *царовам, гладовам*; 5) личното мѣстоимение *аз* не употрѣбаватъ, а казватъ *я*.

Но сички тия белези, макаръ да са свойствени на сичкитѣ югоизточни говори, азъ ги считамъ за второстепенни, защото не вървятъ точно по описаната граница за *ъ*: за мене струва преди сичко непрегласениятъ изговоръ на *ъ*, който считамъ за *най-важна* и *най-характерна* отлика на югоизточнитѣ говори и по който ги познавамъ, дето и да са пренесени тѣ.

Югоизточнитѣ говори заематъ цѣла четвъртина отъ българската говорна област, и се разпадатъ на много подговори, по-голѣмата частъ отъ които лежатъ извънъ границитѣ на българското княжество. Ето защо за сега е твърде мъчно да се даде точна разпредѣлка на тия говори. Но доколкото съмъ схваналъ досега тѣхнитѣ взаимни отношения, ще изтъкна тукъ преди сичко, че върху каквато основа и да ги дѣлимъ, принудени сме да приемемъ за тѣхно срѣдище Родопскитѣ планини по цѣлиятъ имъ просторъ отъ изтокъ къмъ западъ, та и да отдѣлимъ това срѣдище отъ останалитѣ югоизточни говори като сжщински представител на нѣкогашно едно цѣлокупно югоизточно наречие. И понеже говорятъ въ това средище, което смѣтамъ като ядка на югоизточното наречие, се простиратъ сѣ по Родопскитѣ планини, право е да ги наречемъ сжщи *родопски* говори.

Около тия срѣдищни родопски говори се редятъ много други говори, които се различаватъ както отъ сжщинскитѣ родопски, тѣй и помежду си; но понеже и тѣ сж сѣ *югоизточни*, т. е. говори съ непрегласено *ъ*, азъ имъ давамъ общо име *рупски* говори, като обобщавамъ племенното или мѣстно название *рупци*, за да получа единъ терминъ, който ми е потрѣбенъ. Това обобщение впрочемъ не приехъ туку тѣй произволно, а го основахъ върху наблюдения, черпени въ самата област на тия говори. Пжтувайки по южна България, именно по Пазарджишко, Пловдивско, Чирпанско, Старозагорско, Ямболско, навредъ забелѣзахъ, че кога кажатъ „тѣ сж *рупци*“, или „тѣ говорятъ по *рупски*“, разбиратъ хора, които изговарятъ *ъ* непрегласено. И кога попитахъ: „ами какъ говорятъ тия *рупци*“, тѣ ще ми кажатъ, покрай друго, че говорѣли: *недяля, мясец, пяеш, сяме* и пр. Споредъ това въ южна България название „*рупци*“ вече не означава само *едно* опредѣлено племе или единъ опредѣленъ говоръ, а обема разни племена и разни говори, обаче говори съ общо свойство — *непрегласено ъ*. Ето защо и азъ поемамъ тоя терминъ и го употрѣбявамъ, за да означа съ него сички други югоизточни говори извънъ *родопскитѣ*. Название *рупци, рупски* въ тази му употрѣба не свързвамъ съ никаква мѣстность, тѣй като и самото южнобългарско население го употрѣбява, безъ да го отнася къмъ една опредѣлена мѣстность или

племе. Споредъ това за мене сж *рупски говори* не само ония, които се простиратъ на северъ отъ Родопитѣ, ами и ония, които се простиратъ на изтокъ по Малко-Търново, Кърклисийско, Одринско, наравно както и ония, които заематъ бѣломорското равнище, па и говоритѣ по Сѣрско и Солунско, както и Мървашкитѣ говори по Неврокопско — стига само да иматъ основната своя отлика — *непрегласено ъ*.

За разграничението на родопскитѣ, както и на рупскитѣ говори мжчно е за сега да се говори съ опредѣленостъ, защото липсватъ още данни за тия говори отъ татъкъ границата; освенъ това и самитѣ данни, съ които разполага до сега бѣлгарската диалектология, трѣба първомъ грижливо да се провѣрятъ, та тогава да послужатъ за научна основа. Но отъ досегашнитѣ си издирвания мога да дамъ още отсега следнитѣ общи сжждения върху тия говори.

Родопскитѣ говори, като по-прибрани въ срѣдата, могатъ и по-сгодно да се разгледватъ като целокупно цѣло, докато *рупскитѣ* говори, бидейки прѣснати на по-голѣмъ просторъ около родопскитѣ, иматъ и повече и по-голѣми различия помежду си, та и мжчно се дори поддаватъ на класификация.

Родопскитѣ говори иматъ една характерна общностъ, която ги съединява въ едно по-тѣсно диалектно цѣло и по която лесно се отличаватъ отъ околнитѣ си *рупски* говори; именно у тѣхъ тѣмнитѣ гласни ж, љ, њ, љ сж изравнени помежду си тѣй, че какъвто изговоръ има една отъ реченитѣ гласни, такъвъ сжщи иматъ и останалитѣ три — съ тая само разлика, че ж и њ се рефлектиратъ *твърдо*, а љ и љ — *палатално*. И наспоредъ това, въ *каква гласна* са изравнени четиритѣхъ тѣмни звукове, можемъ хубаво да отдѣлимъ нѣколко типа *родопски говори*, или по-добре, поговори, защото, заправо речено, друга разлика помежду имъ почти нѣма. Споредъ досегашнитѣ си данни различавамъ *петъ замѣни* за старобѣлг. тѣмни гласни подъ ударение въ родопскитѣ говори, и то една *тѣмна* и еднаква съ *общобѣлгарския звукъ ъ*, две полужасни, които ще означа съ ѓ и ѣ наспоредъ това, дали преобладава въ тѣхъ звукъ о или а, и най-сетне две *сѣсемъ ясни* замѣни о и а. Първата замѣна ъ не е собствено никаква замѣна, а репрезентира [ ] стария, споредъ мене, изговоръ на тия гласни; вторитѣ две замени ѓ и ѣ сж преходни и произлѣзли отъ стремежъ на езика да мине къмъ ясни гласни; а третитѣ две замени о и а представятъ крайно следствие отъ тоя стремежъ. И тѣй различаваме въ сжщноститѣ родопски говори:

- 1) ж и њ = њ; љ и љ = 'њ: мѣка, бѣз; гл'ѣдам, л'ѣсну.
- 2) ж и њ = ѓ; љ и љ = 'ѓ: мѓка, бѓз; гл'ѓдам, л'ѓсну.
- 3) ж и њ = ѣ; љ и љ = 'ѣ: мѣка, бѣз; гл'ѣдам, л'ѣсну.
- 4) ж и њ = о; љ и љ = 'о: мока, боз; гл'одам, л'осну.
- 5) ж и њ = а; љ и љ = 'а: мака, баз; гл'адам, л'асну.

Отъ тия петъ замѣни за тъмнитѣ гласни първата (ъ—'ъ) се срѣща повече въ севернитѣ и източнитѣ родопи, докато другитѣ четири се разпредѣлятъ по останалитѣ Родопски краища, именно заематъ срѣднитѣ, западни и южни Родопи. И понеже околнитѣ рупски говори иматъ сѣ по-тъмна замѣна за ж, то излиза, че родопскитѣ говори съ изговоръ ѓ, ѓ, о и а за ж сж обиколени отъ тѣхъ тъкмо тѣй, както и *централнитѣ* говори въ Западно Българско съ *ясното си а* за ж стоятъ посредъ говори съ тъменъ изговоръ на ж. Значи и на изтокъ, както и на западъ, се е наченало *самородно изяснение* на тъмнитѣ гласни; но докато въ централнитѣ говори това явление се захваща и свърша по-рано, на изтокъ то като че подипърва сега начева и туку-що се проявява въ отдѣлни гнѣзда, още не съединени помежду си. Освенъ това въ централнитѣ говори изяснението на гласнитѣ става на *два пѣти* (*първа вокализация: ъ = о, ь = е; втора вокализация ж = а*), докато родопското изяснение на тъмнитѣ гласни става *изведнѣжъ* — ако не броимъ суфиксното ь = е, което и въ родопскитѣ говори е плодъ на първична вокализация.

Покрай общото изравнение на тъмнитѣ гласни родопскитѣ говори се свързватъ по-тѣсно помежду си и съ обща употреба на *троенъ членъ* (—т—н—с), какъвто въ другитѣ югоизточни говори нѣма.

Заедно съ диалектното разграничение на югоизточната областъ (*я*—наречие) българската наука ще има занаяпредъ да изследва още разнитѣ внесени въ тая областъ външни говори било отъ северъ, било отъ западъ. За колонии отъ западъ се знае вече отдавна, че има въ *Брацигово* и *Пещера*, и то преселени отъ Костурско. Къмъ това сега трѣбва да прибавя, че дири отъ такива костурци или, както ги нарича населението, *арнаути*, намѣрихъ още на три мѣста въ Пазарджишко, именно въ села *Пателеница*, *Црънча* и *Дебърцица*.¹⁾

¹⁾ За население, *сродно съ брациговското* въ *Пателеница* и *Црънча* споменува А. Теодоровъ въ една кратка студийка „Приносъ къмъ въпроса за българскитѣ носовки“, П. Сп. кн. III (1882), стр. 142. Но Иречекъ, цитирайки въ *Княж. България*, II, 439, тая студийка, забелѣзва, че Теодоровъ „погрѣшно споменува, че и села Пателеница и Црънча употребяватъ това (брациговско) наречис, когато и въ дветѣ тѣзи села се говори тѣй, както изобщо въ Тракийско поле, съ изключение на нѣколко брациговци, които тепърва въ най-ново време накупиха тамъ имоти“. Съ тия думи като че ли съвсемъ се отрича да е имало кога-и-да-е въ по-старо време костурски колонисти въ тия села. Истина е обаче, че сега за сега жителитѣ на речнитѣ села сж напълно асимилирани съ околнитѣ българи, ала не подлежи на съмнение, че допреди 50—60 години ще е имало още остатъци отъ население, сродно съ брациговското. Азъ се увѣрихъ на самото мѣсто, и ако човѣкъ би си поставилъ за нарочна цель да изучи подробно тоя въпросъ, безъ друго ще намѣри и днесъ още много следи било въ езика,

Истина, тѣ се вече асимирали съ другото население, ала азъ намѣрихъ единъ старецъ въ Пателеница дѣдо *Търпо Арнаудовъ*, 70 год., който знаеше още доста отъ говора на родителитѣ си; той ми разказа, че „арнаутитѣ“ въ Пателеница биле преселени преди 150 години отъ „Македония“; преселилъ ги нѣкой си паша и ги прѣсналъ по селата въ Пазарджишко, и то въ *Бъльово, Дебърцица, Црънча, Пателеница, Брацигово, Пърцера*. Допреди 50 години спомня си още дѣдо Търпо, че тия „арнаути“ си носѣли македонска носия и си говорѣли на езикъ, който другитѣ не разбирали: „ужъ, каже, български, ама завалено“. Но знаели и арнаутски. Дѣдо Търпо се сети дори една фраза на арнаутски: *скѧ бѣки — скѧ дермѧни* (има хлѣбъ — има сила)¹⁾, която запомнилъ още отъ онова време. А като го поразпитахъ и за българския „заваленъ езикъ“, той можа да си спомни доста думи и фрази: *стѣкми го ѡгнот! Пѣли, море, от магѧре фатѧна! Да не ти рѣвне магѧрин'а на двѣрот. Грѣнди, тѣва, бре! Сѣди мѣндро! Клавай го! Тако ми бога! На сон видефъ гѣмби! Пѣли сѣнчо, пули Вѧнчо, кѧко го снѣве аламѧнот!* (казалъ дѣдо Стоянъ на сина си, когато дѣду Иванъ, Търповъ баща, набилъ хубаво единъ помакъ). Што си *глендѧла, мѣре! Тѣнка кошул'а, зѣлва, чупа, лепо, пѣнда, зѣмби, клombo*. Срв. и лични имена: *Траѧан, Кѣдра, Търпо, Дафа*. Забелѣзахъ си и две пѣсници, както ми ги издума сжщиятъ дѣдо Търпо, които заедно съ наведенитѣ по-горе думи доволно ясно издаватъ костурски говоръ:

I.

Кинисѧле, море, син и мѧйка
 Кинисѧле да ѡдат на цѣркѧва.
 Кога утишле, цѣркѧви се затворѧле,
 Па се назаде повѣрнѧле.
 Ой ти си сину, мили сину,
 Какѧ грѣшка си стурѧло,
 Та се цѣркѧви затворѧле?
 Син на мѧйка си говорѧ:
 Ой ти мѧйко, стара мѧйко,
 Кога бѣхме на младо врѣме
 На стойпѣндесет години
 Та записѧхме друмишта

Било въ традицитѣ, било най-сетне и въ веществената култура на тия села, следи, които ще свързватъ реченитѣ села било направо съ Костурско, било пѣкъ съ главната костурска колония въ България — Брацигово.

¹⁾ [Въ сжщностъ албан. *ska* значи „нѣма“; има е *ka*; точно преведено, албанското изречение значи: „нѣма хлѣбъ — нѣма сила“ С. М.].

Фатихме мъш и жена
 Сось мъшко дѣте
 Фатихме мъшко дѣте, та гу турихме
 На рѣженот . . .

II.

Мѣто море, Мѣто биро (сину), [алб. bir „синъ“ С. М.]
 Јас ти вела, Мѣто бре сину,
 Не оди Мѣто в Качавунско село,
 Качавунско село, Мѣто, лоши луде . . .
 Коног ти дойде, Мѣто, тебе нема,
 Глава ти дойде, Мѣто, у зубница.

Колкото скудни и да сж тия сведения, не остава съмнение, че въ Пателеница ще е имало едно време костурци. Но дали тия костурци сж дошле направо отъ Костурско, или сж се преселили отъ Брацигово, дето имъ е била главната колония, това не можахъ да узная. Твърде ме блазни самото име на селото *Пателеница* да мисля, че са го основали преселници отъ с. *Пътеле*, Битолско.

Въ Пателеница, дето се бавихъ два дни, имахъ случай да събера материалъ и за брациговския говоръ и то отъ една брациговчанка, г-жа Катерина А. Попова, жена на главния учителъ въ Пателеница, г. Ангелъ Поповъ. Главно ме интересуваше *ударението* и *носовкитѣ* въ тоя говоръ, и се увѣрихъ, че както ударението, тѣй и носовкитѣ сж още доста хубаво запазени въ Брацигово и подсъщатъ веднага на своятъ изворъ — Костурско. Въ употрѣбата на ж и љ въ брациговския говоръ забелѣзахъ една особеностъ, твърде важна за въпроса, *какъ изчезватъ носовкитѣ*.

Забелѣзахъ именно, че носовкитѣ въ брациговския говоръ се държатъ, само когато ги крепи нѣкоя гласна следъ сричката, въ която стоятъ; иначе, щомъ думата се завърша съ съгласната следъ ж и љ, *носовиятъ призвукъ изчезва*. Ето защо по брациговски ще се каже: *рендове* — но *рет*, *зѣмби* — но *зѣп*, *дѣмбу* — но *дѣп*, *гъл'мби* — но *гълп*, *кр'нгу* — но *крк*, *рѣ'мбу*, *да пур'мба*, — но *рѣп*, *девендесе*, *пѣндесе*, *десентйна* — но: *девет*, *десет*. Съ тѣхъ вървятъ и случаитѣ съ неорганически носовки: *грумбове* — но *грон*, *срѣнда*, — но *сред*. Този двоенъ изговоръ на едни и сжщи коренни срички предизвиква следъ време още по-голѣмо нехайство къмъ носовкитѣ, докато най-сетне ги затрива докрай.

За тая двойна употрѣба на нѣкои думи съ носовки намирамъ едно загатване въ Теодоровата студийка отъ Прага върху брациговскитѣ носовки (П. Сп. III, 142), дето тая двойностъ се привежда въ връзка съ качеството на крайната *съгласна*. Не се съмнявамъ, че ако авторътъ на речената

студийка бѣ разполагалъ съ повече материалъ отъ Брацигово, щѣше безъ друго да тълкува това явление не като частично, а като общо и не щѣше да го туря въ зависимостъ отъ съгласната следъ ж и љ. Обаче той борави за своето правило само съ две думи: *ред*—*рендове*, *гроб*—*громбове*, а пъкъ примѣритѣ му *дѣмб* и *зѣмб* му сж невѣрно предадени вмѣсто *дѣб* и *зѣб*. Но отъ наведенитѣ горе примѣри се вижда ясно, че не може да става дума за нѣкакви *обикнати* или *необикнати* съгласни групи въ краесловието, а правилото е общо: свѣрша ли се думата на съгласна, била тя каквато и да е, носовката изчезва; свѣрша ли се на *гласна*, изчезналата носовка си дохожда пакъ на мѣсто. Това е обаче *трети стадий* въ изчезването на носовкитѣ; защото още преди това носовкитѣ изчезватъ *първо въ окончанията на думитѣ* и *второ*—въ случай, когато следъ тѣхъ следватъ *две съгласни*, а не само една. Ето защо въ Брацигово не казватъ *кѣндрав*, а *кѣдрав*, не *пѣмпка* а *пѣпка*, нѣ *мѣдро*, а *мѣдро* (или *мудро*), нѣ *бѣмбрек*, а *бѣбрек* (или бубрек), нѣ *гребло*, а *гребло*; изключение прави само *ендро*.¹⁾

Въ резултатъ на моитѣ изпитвания по брациговскитѣ носовки излѣзе, че днесъ за днесъ брациговскитѣ „арнаутски“ говоръ познава 28 основни думи съ носовки. За да не ги изброявамъ тукъ сичкитѣ, ще кажа, че 24 са ония сжщитѣ, що сж наведени подъ бележка въ Иречковитѣ *Пжтувания* на стр. 439 (безъ чуждитѣ думи *зѣмб* и *ѣнди*), а пъкъ азъ забелѣзахъ още следнитѣ четири: *желѣндѣк* (птичи стомахъ—*жѣждѣкѣ*), *крѣнгу* (крѣгѣ), *трѣмба* платно (трѣба) и *гувенда* (говѣда)—но *гуведар*! Въ бележкитѣ на М. Георгиевъ, „Арнаутитѣ и мѣрвацитѣ въ с. Брацигово“ Изв. на Слав. сем. I, 127, срѣщамъ още *лънк* и *бѣнди*, които не можахъ да констатирамъ, тѣй както и *дегент*, *десент*, *ренд* и *сѣнд*, въ тази имъ форма.

Ударението въ говора на брацаговскитѣ арнаути си е запазено доста непожтнато въ сжщия си видъ, както е донесено отъ Костурско: то е и днесъ опредѣлено второсрично съ твърде малко отклонения, които се дължатъ на отпослешни влияния.

¹⁾ Езикътъ на седмиградскитѣ българи, както е стигналъ до насъ, е прекаралъ само първия стадий и току що захваналъ втория; тамъ ж и љ сж вече изчезнали отъ окончанията (срв. digna, izbeagna, zagina, biana, do-doha, sta = хошж, prodadoha и пр.), докато средъ дума се държатъ още почти навредъ: тѣй че не само: pantista (пѣтница), pans (мѣжж), manka (мѣжа), gantse (гѣцѣ), dumanî (доумѣжтѣ), iedant (ѣджтѣ), menso (мѣсо), glenda (гѣлда), pent (пѣтъ) и пр., но и: csensto (чѣсто), poczenst (почѣстъ), videnste (видѣще), idanste (ѣдѣще), otidanste. Обаче забелѣзватъ се вече наченки отъ изчезване на ж и љ всредъ дума, особено предъ две съгласни: kasta (кѣща), potegni (потѣгни), и предъ л: zal (зѣзалъ), rastegnal (растѣгналъ).

Въ пжтуването си по южна България наиждахъ и на други преселници било отъ Одринско, било отъ северна България, ала тия преселници бѣха сѣ отъ ново време, та не представяха за мене особенъ интересъ. Но когато въ Къзълъ-Агачъ [Елхово] узнахъ, че въ с. Дерекъой (Къзълъ-агашка околия) имало нѣкакви си *шопи*, които говорѣли на особенъ езикъ, азъ полюбопитствувахъ да видя, какъвъ е този особенъ „шопски“ езикъ въ южна България, та отидохъ въ това село, макаръ да ми не бѣше на пжтъ, понеже падаше далечко отъ границата на югоизточнитѣ говори, по която се движехъ. И мислѣхъ си, че дерекъойци ще сж такива преселници отъ западна България, каквито се срѣщатъ прѣснати по цѣло Одринско и отъ които нѣкои сж си запазили дори и западно-българскитѣ изговори на *ѣ*. Излѣзе, че дерекъойци сж наистина отъ западна България, ала не сж никакви *шопи*, а сж *македонци* и то отъ *Воденско*. И чудно, че никой отъ тѣхъ не помни, отде и кога сж преселени въ това село, но втѣплило имъ се отъ вѣнъ, и тѣ живѣятъ съ идеята, че сж шопи; когато имъ казаха, че не сж шопи, а македонци, видѣ имъ се много чудно. Наричатъ ги освенъ шопи, още и *харбалии*, понеже носѣли нѣкога си *харбии* (копия), та вардѣли пжтя за Цариградъ, който минувалъ презъ дервента, дето имъ е сега селото. За тази имъ служба султанътъ ги освободилъ отъ данѣкъ. Селото било заселено преди 400 години отъ с. *Чирменъ* (М.-Пашанско) [Свиленградско], както ми съобщи дѣдо Иванъ х. Петковъ, старецъ на 79 години, когото ми доведоха да ми разкаже нѣщо за историята на селото. Понеже било на пжтя за Цариградъ, имало отвѣнъ селото съградени три кули (беклемета), отъ които дѣдо Иванъ запомнилъ само еднаги; другитѣ биле вече развалени още преди. За доказателство, че дерекъойци наистина биле „харбалии“, говорѣха ми, че имало останала още отъ онуй време една харбия (както я наричаха тѣ), т. е. желѣзно копие, което не можахъ да ми покажатъ, но отпосле го видѣхъ въ етнографическия музей, за дето го прибралъ г. Д. Мариновъ, който идвалъ тука по етнографски издирвания.

Разбира се, че тия сведения, що ги чухъ отъ дѣда Ивана, сж твърде недостатъчни за историята на селото и азъ ги съобщавамъ, безъ да имъ придавамъ нѣкаква особена важность. Обаче сведенията по говора на това село, що ми даде тамошниятъ учитель, родомъ отъ сжщото село, г. Д. Станковъ, които отпосле допълни главниятъ учитель на това село, г. Хр. Хаджиевъ, не оставятъ никакво съмнение, че дерекъойци сж *стари преселенци отъ Воденско*. И ако е истина, че Дерекъой е заселено преди 400 години, ще имаме хубаво свидетелство за старината на Воденския говоръ.

Още на влизане въ селото, когато чухъ отъ две биволярчета, че изговаряха: *би'оле, кучѣта, гробийшта, резану, шарѣну*, схванахъ веднага, че имамъ работа съ говоръ, дето

владѣе *македонска акцентна система*; а щомъ чухъ още изговоръ и форми като: *фан'те дет'ту* (хванете детето), *нем оди!* (немой ходи), *къ-дѡм* (ще дойда) бѣхъ вече сигуренъ, че тоя македонски говоръ ще е откжде *Воденско*.

Следъ това, когато влѣзохъ между селянитѣ въ една отъ селскитѣ кръчми — туку подъ общинското управление, трѣбаше само да насочвамъ въпроситѣ си тѣй, че да получа повече материалъ за сравнение на тоя говоръ съ познатия ми воденски. Тукъ ми помогна твърде много и селскиятъ учителъ, г. Дим. Станковъ, който знаеше хубаво родния си говоръ, та схващаше веднага въпроситѣ и ми отговаряше. А пкъ случи се, че въ една съседна до кръчмата стая се бѣха нѣщо скарали двама дерекъйци, та както се бѣха насъбрали около имъ селяни, азъ се примъкнахъ и подслушахъ непреправенъ дерекъйски говоръ. Това бѣше за мене честитъ случай, защото инакъ селянитѣ мъчно се придумватъ да говорятъ предъ гражданинъ тѣй, както биха си говорили помежду си.

Дерекъйскиятъ говоръ се отличава много рѣзко отъ околнитѣ нему южнобългарски говори и то по следнитѣ свои сжществени особености;

1. Въ него има *по-гольма редукия* на гласнитѣ, отколкото въ другитѣ югоизточни говори, т. е. редуцира се не само *о*, но и другитѣ две високи гласни *е* и *а*: съ *надъме*, *пълъчник* (палечник, лемешъ), *пъннајме*, *прибица*, *нъ въ видех'*, *нъ нъ видѣја ки!* *слав'ѣк*, *слав'ѡци* (славей). Обаче *крайно е* пази винаги ясниа си гласежъ — тъкмо както и въ Воденско: *тѣле*, *жѣте*, *мѣт'ме*, *мѣт'те*, *другаре*, *пупѡве*, *пѣдѣн'е*, *пиѣн'е*.

2. Въ Дерекъйския говоръ има сжщо такава *съкращение* на *сричкитѣ следъ ударениешо*, както и въ Воденския: *къ куп'ме*, *къ куп'те*, *мѣт'ме*, *мѣт'те*, *тѣл'ту*, *жѣн'та*, *куч'тв*, *кучѣт'та*, *тилѣт'та*, *дѣт'ту*, *вин'ту* и пр.

3. Изговорътъ на *ъ* ако и да не е чисто *западѣнъ*, алг не е нито източѣнъ, а стои посредъ и се приближава най-много до разложкото *ѣ*, т. е. широко *ѣ*, само че е *по-небно* отъ разложкото: *лѣп*, *дѣте*, *мѣур*, *рѣка*, *свѣт*, *прѣсник*, *вѣра*, *дрѣнки*, *стѣна*. Азъ забележихъ, че това *ѣ* не замѣнява навредъ *ѣ*, защото чухъ: сѣнка, плѣвна, стрѣја, лѣја (леха), метѣх', метѣјме, метѣјге, метѣја, тудѣва или тудѣве.

4. Звукъ *х* въ Дерекъйския говоръ има двоенъ изговоръ — като *х'* (меко) и като *ј*: като *х'* гласи въ края на думитѣ: *грѣх'*, *прах'*, *күпих'*; а като *ј* гласи средъ дума: *стрѣја*, *лѣја*, *купїјме*, *купїјте*, *бъјла* (блъха).

5. Ударението въ Дерекъйския говоръ очевидно бѣга отъ последния слогъ и прилича както на *воденското*, тѣй и на *костурското*, именно у сжществителнитѣ имена то е *опредѣлено второсрично*, а у глаголитѣ то е полуопредѣлено *двусрично*, т. е. зема последнитѣ две срички. Тѣй имаме: *жѣна*, *стѣна*, *сърна*, *рѣжда*, *мъгла*, *сѣну*, *сѣдлу*, *брашну*; па тѣй

сжщо и: сол'тѣ, свѣш'тѣ, граду, врѣту, дѣну, както и: мъштѣа, вѣглѣне, гѣсенница, кѣкльица, кулѣда, чубриѣка, бѣлгѣре, кучѣта, имѣта, гледѣн'е, имѣн'е, купувѣн'е; ѡрел, ѡвес, ѡцет, ѡвен, ѡстен; чѡвек—чѡвѣци, дѣвер—дѣвѣре, мѣсец—мѣсеци, биул—биѡле, куче—кучѣта, чѡбан—чѡбане, йме—имѣта, зѣлак—зѣлѣци, пѡвул'—пѡвѡл'е (повои), пѡклун—пѡклѡне, разбул'—разбол'е, ѡрех—урѣси, квѣсник—квѣсници, прѣсник—прѣсници, сѣпун—сѣпѣне, сѡцук—суцѣци, ѡбрѣч—убрѣче, рѣ'кѣф—рѣ'кѣве, гѣ'лѣп—гѣлѣ'бе, нацѣк—нацѣци, ѡфчар—уфчѣре, гѡлем—гулѣми, дѣ'лбук—дѣлбѡка, шарѣн—шарѣна и пр. Само у нѣкои глаголни форми забелѣзахъ окситонно ударение: метѣх', метѣ; дрѣжѣх, дрѣжѣ; купувѣх, купувѣ. Но струва ми се, това ударение не ще е домашно и отколешно въ тоя говоръ.

Дири отъ к'—г' има само въ помощната частица *кѣ* или *ки* за образуване бждно време и още въ една дума *врека*. Други думи съ к' и г' не можахъ да изброя.

Щ и *жд* гласи *шт* и *жд*, а не *шч* и *жч*, както въ воденския говоръ.

За другитѣ особености на тоя любопитенъ говоръ, както и за другитѣ вѣншни говори въ югоизточна Бѣлгария, ще пиша на особено. [Презъ 1908. год. проф. Б. Цоневъ обнародва единъ такъвъ приносъ подѣ насловъ „Западнобѣлгарски говори въ Източна Бѣлгария“ на нѣмски въ юбилейния сборникъ, посветенъ В. Ягичу: *Westbulgarische Dialekte in Ostbulgarien (Zbornik u slavu V. Jagića — Jagić-Festschrift. Berlin 1908 стр. 321—324). С. М.]*

Най-накрай смѣтамъ за приятна длѣжностъ да поблагодаря на сички лица, официални и частни, които ми оказаха едно или друго съдействие при пжтуването ми, както и на ония, които ми доставиха нѣкои диалектични материали. Съ особена благодарностъ споменувамъ г-да: Н. Запряновъ, учитель въ Станимака, Хр. Хаджиевъ и Д. Станковъ, учители въ с. Дерекѡй, Хр. Димитровъ, учитель въ с. Пѣшакѡй, А. Поповъ, учитель въ с. Пателеница и госпожага му, Г. Бургуджиевъ, учитель въ Харманлий.

София, 28. XII. 1905.

Диалектни студии по северозападна България.

Кратко известие за научното ми пътуване по [сев.-] западна България през лѣтнитѣ ваканции 1903. г.

Цельта на пътуването ми бѣше:

- 1) Да разгранича по-точно *североизточнитѣ ч-ц-говори* на къмъ общобългарското *щ-жд-наречие*;
- 2) Да опредѣля обсегътъ на *централнитѣ говори* въ предѣлитѣ на княжество България.

За тая цель употрѣбихъ 25 дена (отъ 18. VII. до 12. VIII), ала трѣба да забележа, че за туй време едва ли бихъ постигналъ това, ако не бѣхъ пътувалъ и преди по тия краища, именно презъ лѣтото 1901. год. по Трънско и Брѣзничско и презъ 1902. год. по Босилеградско, Радомирско и Кюстендилско. Ето защо азъ притежавамъ сега магерииали не само върху разграничението на *ч-ц-говори*, но и за тѣхното сжцествено упознаване, за което мисля да пиша на особно.¹⁾

Лѣтното си пътуване захванахъ отъ с. *Курило*, дето пристигнахъ съ желѣзница на 18. юли сутринѣта. Селата между София и Курило бѣхъ пропътувалъ по-преди и знаехъ говора имъ; сега се увѣрихъ, че и въ с. с. *Курило*, *Кумарѣца*, *Мировяне*, *Доброславци*, *Кѣтина*, *Житен*, *Голѣнчовци*, *Кѣстин-Брод*, *Шийковци* и *Маслово* владѣе сжци говоръ, както и въ близжитѣ северозападни софийски села.

Въ с. *Петрѣч* (а не *Петрич*, както го пишатъ обикновено) вече се забелѣзва влияние отъ *ч-ц-наречие*, което излиза на яве въ следнитѣ точки:

- 1) Самиятъ изговоръ на думитѣ е нѣкакъ-си *отрѣзанъ*, *натѣртенъ* и като че сѣки слогъ има ударение. Този изговоръ е свойственъ на сичктѣ *ч-ц-говори* — захвани отъ Бѣлоградчикъ и свѣрши съ Босилоградъ.

¹⁾ [Презъ 1918. г. проф. Б. Цоневъ издаде въ София „Резултати отъ моето пътуване по Моравската област“ и „Происходъ, име и езикъ на моравцитѣ“. По-голѣмата частъ отъ книгата за езика на българитѣ въ Моравско е използувана отъ покойниятъ авторъ въ първия томъ на тази книга, гл. VI („Граници на българската речъ и народность“) стр. 320—361. С. М.]

2) Въ Петръчъ владѣе още *щ-жд*-наречие, ала се чуватъ повече думи съ *ч-ц* (намѣсто *щ-жд*), отколкото въ другитѣ северозападни софийски села. Тѣй освенъ обикновенитѣ: *чем, нѣчем, чѣрка, божійч, господѣа, рицѣ, слепочѣ, глуочѣ, голочѣ* и под. свойствени и на по-ближни до София мѣста, въ с. Петръчъ чухъ (отъ баба Кана, 68 годишна) още: *мецѣ* (сангъръ между две села), *мецѣ* (между), *ночѣска, нѣчви, рѣцѣво, порѣцѣво*.

3) *ж* е още *ѣ*, ала това *ѣ* подъ ударение звучи по-дълбоко отъ обикновеното общобългарско — па и Софийско *ѣ*. По-неже такъвъ изговоръ на *ж* (ударено!) забелѣзахъ и на други мѣста, съседни съ *ч-ц*-наречие, предполагамъ, че той е *новѣ*, *преходенѣ* изговоръ между *у* и обикновено *ѣ*: отъ *губи, зуби* не минуватъ направо къмъ *гѣби, зѣби*, а презъ срѣденъ единъ изговоръ, който бихъ означилъ съ *ѣ*: *гѣби, зѣби*. Такъвъ дълбокъ изговоръ на *ж* е свойственъ, както е познато и на *Панагорския* говоръ, който е тѣй сжщо на граница между централнитѣ *а*-говори и източнитѣ — *ѣ*-говори, та сигурно и той произлиза отъ борба между два различни изговора на *ж*. Забелѣзалъ съмъ, че природопчани и клисурчани, кога искатъ да изговарятъ ударено *ж* по книжовно, излиза изъ устата имъ тѣй сжщо дълбоко *ѣ*. Въ Петръчъ покрай *ѣ* за ударено *ж* (*гѣби, гѣста, вѣгленѣ, мѣтна, кѣдри, сѣбота, ѣгѣаво, ѣгне* (гѣгнуво, гѣгне), *кѣшта* и пр.) срѣщаме и други две замѣни, свойствени впрочемъ и на другитѣ съседни села, именно *у* и *ѣ*: *бубрѣк, кукѣль, кус* (кжсопавъ), да *кусем, клубе* (кълбо), *суд, сѣдим се, пѣпка, пѣпок* (пжпъ), *пѣужина, жѣлѣуд* (кокоша воденица), *мутѣк* (мжтѣк-яйце), *туп* (туп колец), *кут*, да *скѣтам* (ако е отъ *кжтъ*); *ж = а*: *кадѣла, капѣна, лакѣ, ѣбрач, пѣпрак* (подпжгъ), *пѣпак, ѣпѣк* (вжтѣкъ).

4) Четвърта отлика на Петръшкия говоръ, която го доближава тѣй сжщо до северозападнитѣ *ч-ц*-говори, е замѣната на *ж* следъ *ш-ж* не съ *ѣ*, както е въ другитѣ софийски говори, а вече съ чисто *е*: *жетѣва, жеден сѣм, шетѣм* (последната дума впрочемъ и по на изтокъ тѣй), но: *жалѣ* (жѣло), *азик*, както и въ сичкитѣ *ч-ц*-говори.

5) Докато въ другитѣ софийски говори стб. *рѣ* и *лѣ* още задържатъ донѣкжде *ѣ* било *предѣ*, било следъ *р* и *л*, то въ *Петръчъ* изпжкватъ вече вокални *р* и *л* намѣсто *рѣ-лѣ*: *рѣцѣво*, че *врѣѣ* 3 рl., *рждѣ, трпи* и пр. па и: *трбѣ, грѣди, искрѣило се, рѣв, рѣвѣица, стрѣ*; забележи още: *крѣклица* намѣсто *кжклица*; за *лѣ = ѣ*: *жѣтѣ, жѣтица, мѣзем, тѣсто, вѣна, вѣк, ѣцѣкам, хѣцѣкам, гѣтам*.

Въ съседнитѣ къмъ северозападъ села Богѣвци, Опѣцвет, Бѣзден и Пѣнор, забелѣзахъ сжщитѣ свойщини, каквито и въ Петръчъ, но при това: *кѣга, некѣга* намѣсто *кога, нѣкога*. Освенъ това специално за с. Богѣвци трѣба да забележа, че ударенитѣ гласни се изговарятъ *продължено*, та подѣщатъ на *павликянски* или *родопски* говоръ; щомъ чухъ,

какъ една жена викаше по детето си: *заштѣ се не вѣршаша по колѣта, бре дѣте!* веднага се сетихъ за подобенъ изговоръ у ловчанскитѣ села *Долно* и *Горно Павликене*. И наистина въ селото чухъ предания, че Бог'овци било едно време *латинско село*, а пъкъ нѣкои отъ селянитѣ въ това село се отличаватъ съ особенъ нешопски типъ: едри, снажни хора, голѣмъ правъ носъ и длъгнесто лице, па и къосета — сжщи *папицаши*, както и наистина ги наричатъ другитѣ селяни. Такова впечатление ми направи *дъдо Ила, Малин и Стоіан Божилови, Велко Г'орин и Стоичко Божилов*. Нека при това забележа, че между Бог'овци и Опицветъ сръдъ хубава поляна на една сплесната могила стърчи староврѣмски стълпъ — по сѣка вѣроятность развалини отъ римско поселище. Тукъ селянитѣ изравятъ често стари градежи и намиратъ римски пари.

Сжщински, много по-изразителенъ преходъ къмъ *ч-ц*-наречие, правятъ села *Црѣклѣвци, Шума* и *Гйнци* — и тритѣ разположени на лѣво отъ ломското шосе; задъ тѣхъ захващатъ вече сжщински *ч-ц*-говори. Интересно е, какъ прехождатъ въ тия мѣста едното наречие въ друго и какви смѣсици се забелѣзватъ.

Въ село *Црѣклѣвци* сж запазени сжщитѣ свойщини, що ги отбелѣзахъ за другитѣ погранични (смѣсени) говори, но вече владѣе напълно *ч-ц* намѣсто *т-ж-д*: *глоѣм, говеѣо месо, граѣанин, прегрѣам; краѣба, мачаа* (машеѣа), *лѣча, нѣчѣска, обуча, саѣи, преѣа, свѣч* (така!), *ночно време* и пр. Чухъ само: *чужѣдо, нужѣда, нйштелки, сношка, сѣшто, кѣшта* — на сигуръ нови думи въ това село — особено последнитѣ четири.

Село *Шума* състои отъ четири махали: *Страѣе, Сѣло, Рѣчка маалѣ* и *Вакарѣл*. Първитѣ две — накъмъ ломското шосе — иматъ още *смѣсенъ говоръ*, докато вторитѣ две махали (къмъ *Лопушѣа* и *Годѣч*) иматъ вече чистъ „торлашки“ говоръ. Ето какъ бихъ характеризиралъ говора на с. *Шума* споредъ махалитѣ му.

1) Въ цѣлото село (въ четиритѣхъ му махали) *щ-ж-д* се изговаря на *ч-ц* — освенъ наведенитѣ горе петъ-шестъ думи, свойствени и на с. *Црѣклѣвци*, но въ *Село* и *Страѣе* освенъ тѣхъ още: *наш, виш, помош, навошѣа*, намѣсто: *нач, вич. гомоч, навоча*; а по другитѣ си свойщини *Шумскиятъ* говоръ се раздѣля тѣй:

2) ж гласи въ *Село* и *Страѣе* ъ съ известнитѣ изключения, къмъ които се прибавя и *врѣдъ* — (вжзелъ), докато въ *Рѣчка* и *Вакарѣл* — гласи вече *у навредъ*.

3) љ гласи въ *Село* и *Страѣе* още *е*: *лен, леко, лесен, везден, остен, орел, слеѣец*, докато въ другитѣ две махали се изговаря вече съвсемъ по торлашки: *лѣн, лѣко, лѣсэн, вѣздѣн, остѣн, орѣл, слѣпѣц*.

4) Членътъ за м. р. ед. ч. въ *Село* и *Страње* гласи *о*: *брегò, кумò*, докато въ *Речка* и *Вакарел* е *ѣт*: *брѣгѣт, кумѣт*.

5) 3. л. мн. ч. у глаголитъ сег. вр. въ *Село* и *Страње* изглаша на *а* (или *ат*): *орà(т), седа(т)*, а въ *Речка* и *Вакарел* сжщата форма изглаша на *у*: *ору, седу*,

6) 1. л. мн. ч. въ *Село* и *Страње* изглаша на *е*: *орѣме, седѣме*, а въ *Речка* и *Вакарелъ* — на *о*: *оремо, седимо*.

7) Въ *Село* и *Страње* не различаватъ вин. пад. у имената сжщ. ж. родъ: *даі ми торбата, кажи на майка си*, докато въ *Речка* и *Вакарелъ* ще кажатъ: *даі ми торбуту, кажи на майку си*.

8) Въ *Село* и *Страње* нѣма особено окончание за мн. ч. у сжщ. ж. родъ: *жені, момі*, докато въ *Речка* и *Вакарелъ* различаватъ такова: *женѣ, момѣ*.

9) Прилагателнитъ имена за мн. ч. въ *Село* и *Страње* иматъ само едно окончание и за тритъ рода: *добри човеци, добри жени, добри села*, докато въ *Речка* и *Вакарелъ* различаватъ две окончания: за *мжжки* и *женски родъ*: *добри човѣци, добре жене*.

10) Въ *Село* и *Страње* казватъ още: *го, него*, докато въ *Речка* и *Вакарелъ* е обикновено *га, њега*.

11) Въ *Речка* и *Вакарелъ* освенъ това иматъ особенъ косвенъ падежъ за одушевени предмети: *напоі коњàтога, даі на куматога стол*.

Гинци представя сжщо пограниченъ (смѣсенъ) говоръ пò на северъ. И тамъ владѣе *ч-ц*, но: *наш, виш, помош, сношка, навòшта, чуждо, нужда, кѣшта, сѣшти*; *к = е, ж = ѣ* (обикновено!), 3. л. мн. ч. *а*: *орà, глѣдàа*.

На северозападъ отъ *Гинци* сичкитъ села покрай *Комъ-планина* до задъ сръбската граница, значи села: *Губеш, Комштіяца, Брла, Горни и Долни Криводол, Камена, Слávина*, както и сичкитъ села между *Годечъ* и *Царибродъ* сж сѣ съ *торлашки говоръ*.

Оттаткъ *Берковската планина* селата около *Берковица*, като захванешъ отъ с. *Клисура* надѣсно отъ *Ломското шосе*: *Янчев-Чифлик, Слàтина, Мездрѣа, Драгàница, Песòчница, Мечит-маалà, Гушàнци, Бальовци, Рàшевица*, както и *Бòровци, Костѣнец и Гагàница*, надѣсно отъ *Ломското шосе* принадлежатъ къмъ общобългарското *шт-жд*-наречие съ изговоръ *ж = ѣ*. Но въ планинскитъ села на западъ отъ *Берковица* захваща вече *торлашки говоръ*. Още въ с. *Черѣшовица*, десетъ километра западно отъ *Берковица*, се забелѣзва *ч-ц* намѣсто *шт-жд* въ нѣкои думи (*нѣчви, ночѣскà мецà, порцàвело, рицà кобїла, ѹце* (= по-лошо) и у намѣсто *ж* (*бубрѣк, куколь, пѹпок, мутòк, жельѹд, паужина, шуп, кус, пупка*). Въ с. *Говежда* владѣе вече наполовина *торлашки говоръ* (*ч-ц, ѣ*), а съ близкото село *Дълги Делъ* завладѣва напълно *ч-ц* и у и върви

къмъ северозападъ сѣ по планинскитѣ села *Дѣва-Слѣтина*, *Главановци*, *Копѣловци*, *Желѣзна*, *Чѣпоровци*, *Влѣшко-село*, *Мѣтровци*, дори до задъ Бѣлоградчикъ, именно до село *Върба* и *Рабиша*.

Любопитно е кръстосването на дветѣ наречия въ села *Говежда* и *Дѣлги-Дѣлъ* откъмъ изговора на ж, љ, цѣ-жд и њ.

<i>Говежда</i>	<i>Дѣлги-Дѣлъ</i>	<i>Дѣлги-Дѣлъ и Говежда</i>
въглен	углен	вѣтък
въже	ѹже	ѣтѣръ (жѣръ)
гѣсеница	гусеница	бѣбрек
гѣжва	гужва	желѣуд
вѣтре	унутре	кукѣлъ
вѣдица	вудица	кусѣ
дѣп	дуп, дубица	тупѣ
свадѣм	свудѣ	кусам
дѣгѣ	дуга	пупка
гѣста	густа	пупок
гѣлъп	гѣлуп	понуѣ
грѣди	грѣди	нужѣ
зѣби	зѣби	крѣлица
кѣдрав	кудрав	кѣшта
кѣжел	кужел	сѣшто
тадѣва	тудѣва	суд
клѣпче	клупче (кѣлбо)	судим се
чѣбрица	чубрица	ѣтрѣ
жѣден	жѣдѣн	ѣдро
жѣтва	жѣтѣ	ѣзик
гашѣ	гачѣ	ѣчмик
ношѣска	нѣчѣска	жалѣ
опинѣ	опѣнци	шапа
ден	дѣн	шѣтам
вѣзден	вѣздѣн	брѣч
пѣъ	пѣн	вѣч (вѣжд!)
тѣвно	тѣвно	ѣш
оцѣт	оцѣт	вѣжди
овѣн	овѣн	говѣѣ
ражен	ражѣн	погаѣам
гладѣн	гладѣн	госпоѣа
равѣн	равѣн	лѣча
темен	тѣмѣн	кражѣ
		машѣа
остѣн	остѣн	сношки
орѣл	орѣл	прѣѣ
овѣс	овѣс	рѣжда
слѣпец	слѣпѣц	саѣи
старѣц	старѣц	навѣшта
		тѣнѣк
		пѣс (пѣсѣ)

Също такава е горе-долу отношението и помежду села *Железна* и *Равна*, докато между села *Бели-Мел* и *Митровци* преходътъ е много рѣзкъ — отъ *шт-жд-ъ* веднага на *ч-ц-у*.

Отъ Митровци нататъкъ сичкитѣ села по южнитѣ склонове на *Широка-планина* (*Горна-Лука*, *Превала*, *Горни-Лом*, *Долни-Лом*), както и селата на югозападъ отъ Бѣлоградчикъ, спадатъ сѣ къмъ *ч-ц-наречие*. Крайнитѣ села на *ч-ц-наречие*, начевайки отъ с. *Превала*, сж следнитѣ: *Прѣвала*, *Г'ург'ич*. (или *Ц'урци*) [*Г'ургич! С. М.*], *Плешивъц*, (или *Плашивец*), *Боровица* [*Боровица, С. М.*], *Орѣшица*, *Сливовик*, *Врѣба*, *Рабйша*, *Влахович* — сръбска граница — Вж. приложената карта II.

Задъ Влаховичъ нататъкъ по Кулска околия не само че нѣма вече *ч-ц* намѣсто *щ-жд*, а напротивъ захващатъ говори, въ които за чудо срѣщаме *източно-български особености*. Тѣй напримѣръ веднага въ първото село отъ Кулска околия, *Раковица*, срѣщаме не само *шт-жд* и *ъ* за *ж*, но и *ѣт* за *З*. л. мн. ч. у глаголитѣ, членъ *ъ* и *а*, чухъ дори: *трѣвѣта*, *чърно*, *чървѣно*, *завчера*, *одзѣрана*, *одѣве*. Има предание, че селото е заселено отъ *тетевенци*. Презъ 1848. год. голѣма часть отъ Раковица се изселила въ Сърбия (Княжевац), дето стоели до 1878. год. и се върнали пакъ. Отъ това странствуване имъ останали въ говора нѣкои сръбски дуди: *кои-год*, *боље*, *чим дойде*, *повише*, *погоди*. За източнобългарскитѣ селения въ северозападна Бѣлгария ще поговоря после на особно. Тукъ само изтъквамъ факта, че село *Влаховичъ* е последно село отъ *ч-ц-наречие*; нататъкъ по Кулско и Видинско владѣятъ сѣ *щ-жд-говори*, а само две села (*Ивановец* [*Ивановци*] и *Ново-село*) въ Видинско стоятъ уединено като откъснати отъ *ч-ц-наречие* и още едно (*Брак'евци*) въ Кулско, откъснато пкъ отъ ресавско-моравското *к'-г'-наречие*. Затова считамъ за длъжностъ да поправа разграничението на *ч-ц-наречие*, що го дадохъ въ статията си „*Уводъ въ историята на бѣлг. езикъ*“ (Мсб. XVIII стр. 405), поведенъ отъ Мариновата „*Жива Старина*“ кн. II стр. 131 -- 152. Тамъ се казва, че въ Кулска околия спадатъ къмъ *ч-ц-наречие* села: *Изворъ-махала*, *Полетковци*, *Малкъ-Турчинъ* и *Раковица*. Това не е вѣрно; въ сички тия села владѣе *щ-жд-наречие*. Тѣй сжщо и села *Макрешъ*, *Острокапци*, *Александрово*, *Бѣла*, *Костичевци* [*Костичовци*], *Дълго-поле*, *Върбовчець* и *Яньовець* въ Бѣлоградчиска околия не сж крайни точки отъ *ч-ц-наречие*, както е казано (ор. cit. стр. 405.), а сж крайни села отъ *шт-жд-наречие*. Другитѣ погранични точки надолу до Сливница сж добре опредѣлени; само на картата, приложена къмъ статията ми въ Мсб. XIX. [Тая карта се прилага и тукъ С. М.] погрѣшно е прокарана граничната линия на *изтокъ* отъ с. *Искрець*, когато, съгласно съ изброенитѣ въ Мсб. XVIII т. стр. 405 крайни точки на *ч-ц-наречие*, тая линия трѣбаше да мине на *западъ* отъ *Искрець*. Но трѣба веднага да кажа, че за право речено с. *Искрець* нѣма, а има едно централно мѣсто между многото

Искрецки колиби, дето е църквата, общината и другитѣ власти и дето населението е съвсемъ неопредѣлена смѣсица отъ *щ-жд* и *ч-ц*-говори.

И тъй сѣщинската строго опредѣлена граница на *ч-ц*-наречие начевайки на северъ отъ сръбската граница минува презъ следнитѣ села: *Влаович*, *Рабниша*, *Врба*, *Сливовик*, *Валковци*, *Плешивци*, *Цурчи* (Бѣлоградчишко), *Превала*, *Горња Лука*, *Митровци*, *Железна*, *Копиловци*, *Главановци*, *Дѣлгидел* (Берковско), *Славина*, *Каменица*, *Сенокос*, *Горни-Криводол*, *Брѣла*, *Комштица*, *Губеш* (Царибродско), *Годеч*, *Шума*, *Црѣклевици*, *Сливница* (Софийско).

Отъ Сливница надолу разграничението на *ч-ц*-наречие дадохъ — по данни до 1901. година — въ Мсб. XVIII. (Уводъ въ историята на бѣлг. езикъ). Обаче следъ това пѣтувахъ пакъ по югозападнитѣ краища (Кюстендилско и Босилиградско), та мога сега да внеса поправки и допълнения къмъ онова, що казвамъ на стр. 49—406 отъ речения томъ на Мсб. Тогазъ напр. нѣмахъ още данни за босилоградски и кюстендилски *к'-г'*-говори, които заематъ най-крайниятъ югозападенъ жгълъ на бѣлгарското княжество и се допиратъ както съ *ч-ц*, тъй и съ *щ-жд*-наречие. Споредъ това границата на *ч-ц*-наречие на югъ отъ Сливница заема още следнитѣ села по Софийско: *Голубовци*, *Рѣсоман*, *Клисѹра*, *Михалово*, *Дивотино*, *Црнелъ*, *Райково*, *Пѣрник*; а отъ Радомирско: *Бела-вода*, *Копанци*, *Косач*, *Ковачевци* [*Ковачевци*], *Ракиловци*, *Врѣна-Стена*, *Калѣтинци*; въ Босилиградско пакъ крайнитѣ му села сж: *Рапанци*, *Добри-Дол*, *Сушица*, *Брест*, *Злѣгош*, *Полетинци*. Отъ Полетинци границата върви презъ *Долно-Уйно*, *Бранковци*, *Млекоминци*, *Брестница*, *Буцѣљево*, *Долна-Любата*, *Горна-Любата*, *Плѣча* — *сръбска граница* ала не вече между *ч-ц* и *щ-жд*-наречие, а между *ч-ц* и *к'-г'*-наречие, защото въ югозападната часть на Босилиградско и Кюстендилско владѣятъ говори, които съставятъ часть отъ северомакедонското наречие, а главната имъ отлика е пакъ особната замѣна за *tj-dj*, която не е ни *ч-ц*, ни *шт-жд*, а *к'-г'*. Границата на *ч-ц*-наречие, значи, не допира на югъ до Турско, а възвива къмъ северозападъ, за да премине при Горна-Любата и Плѣча отгатакъ въ Сърбия. Споредъ това, между границата за *ч-ц* и между турската граница има нѣколко села и колибази (сичко 20 поселения), които репрезентиратъ! *северно-македонско к'-г'-наречие* въ *свободна Бѣлгария*. Тия села и колибази сж: *Дукат*, *Назѣрица*, *Доганица*, *Јарешник*, *Караманица*, *Жерѣвино*, *Горно-Тлѣмино*, *Долно-Тлѣмино*, *Бистѣр* — въ Босилиградска околия; *Ивановци*, *Грубановци*, *Кутѹгерци*, *Црешѣово*, *Бобешино*, *Коприва*, *Црвѣн-дол*, *Преколница*, *Каменичка-Скакавица*, *Жедѣлово*, *Гуѣшево* — въ Кюстендилска околия.

Въ описанитѣ граници на *ч-ц*-наречие живѣе, прѣснато по колиби и кошари, едно припросто население, което по нѣ-

кои общи етнографски и говорни особености съставя за себе си като че ли отдѣлно и самобитно цѣло, доста отлично отъ другитѣ български и сръбски племена. Тъкмо както Родопитѣ съ многото си разклонения съставятъ особенъ миръ и криятъ въ себе си любопитни етнографски, фолклорни и говорни старини, тъй и западна Стара-планина съ разклоненията си къмъ Брѣзникъ и Босилиградъ, къмъ Пиротъ и Лѣсковецъ крие въ себе си не по-малко интересенъ миръ, както за етнографъ, тъй и за филологъ: и тукъ и тамъ бедно, примитивно племе, отцепено съ непристъпни планини отъ другия свѣтъ, и тукъ и тамъ гледаме, какъ околнитѣ по-честити братя прикачатъ на тия злочести планинци присмѣхулни имена — тукъ „торлаци“, тамъ — рупци — а еднитѣ и другитѣ раздѣлени между две държави. Съ една дума и тукъ и тамъ виждаме население, останало съ древната си примитивна култура, но за това и по-интересно за науката; само че докато за родопчанитѣ се грижеха и грижатъ още доста труженици, за еднитѣ „торлаци“ нѣма още единъ Шишковъ да ги просвѣти, да ги разкрие и освѣтли предъ обществото и науката. А тѣ заслужаватъ това може би и повече отъ слабовѣрнитѣ родопци, защото никой пжтъ не сж преставали да се наричатъ „бугаре“, отфърляйки съ презрение натрапеното имъ име „торлаци“.

Но инакъ „торлацитѣ“ живѣятъ наистина получовѣшки животъ: прѣснати по бърда и долини, где 5-6, где 2-3 колиби, тѣ прекарватъ мизерно днитѣ си, защото мащинската природа освенъ чистъ въздухъ и вода — нищо друго имъ не дава, за да имъ заслади живота по ония стрѣмни бърда и диви усои; равна оратна земя има толкова малко, щото едва стига за добитъка, а каквото посѣнешъ по стрѣмнитѣ, завличатъ го пороитѣ. Па и какво ли става по ония голотии? Хелда, картофи и бобъ — туй само имъ дава тая неплодна земя. Отъ сичкитѣ мѣстности на ч-ц-наречие най-тѣжно впечатление ми направи Краище или Босилиградска околия, дето населението е наистина за окайване откъмъ икономична страна. При сичко това очуденъ бѣхъ отъ правилния — дори красивъ — типъ на селянитѣ по тия мѣста и не можахъ да си обясня, какъ тъй хора, които ядатъ само хелда и бобъ, могатъ да бждатъ тъй здрави и хубави.

По отношение къмъ сръбски езикъ ч-ц-наречие има доста общи свойства, но имайки предъ видъ, че то пази още главнитѣ признаци, по които се отличава български езикъ, дето и да билъ той, именно: *запоставенъ членъ и разпаднало склонение*, въ право сме да го считаме за българско, а не за сръбско наречие. За да видимъ, какво е отношението му къмъ двата езика, нека изброимъ сичкитѣ му сръбски и сичкитѣ му български свойщини. При това забелѣзвамъ, че освенъ ч-ц (ако ги смѣтаме за сръбски) и у въ коренни срички—сички други

свойства, каквито биха могли да се наведатъ като „сръбски“, не сж общи на цѣлото ч-ц-наречие.

Северозападното ч-ц-наречие освенъ основната замѣна за тј-dj има още следнитѣ свойства съ сръбски езикъ.

1) ж = у. Обаче трѣба да забележа, че не сички ч-ц-говори и не въ сички думи замѣняватъ старб. ж съ у, а само по-вжтрешнитѣ.

2) ъ = ѣ = ѝ. Това изравнение на двата ера тѣй сжщо не е общо явление, но разбира се, дето го има, непремѣнно е чуждо, т. е. сръбско свойство.

3) 1. л. мн. ч. сег. вр. *мо* намѣсто *ме* е тѣй сжщо сръбско свойство, макаръ да не е общо на сички ч-ц-говори.

4) Вин. пад. ед. ч. у сжщ. ж. р. жену, сестру, — както и съ членъ: женуту, торбуту и пр. е тѣй сжщо сръбска свойщина, ако и да има свое подобно свойство и въ чисто български говори, каквото е напр. различието между имен. и вин. падежъ при роднински имена въ източнобългарскитѣ говори: сестра и сестрѣ, жена и женѣ, снаха и снахѣ и пр.

5) Мѣстоименно окончание *-га* намѣсто *-го*.

6) Особно окончание *е* за мн. ч. сжщ. ж. р. на *а*: жене, сестре.

7) Различие на *родѣ* у прилаг. им. мн. число: добри човѣци, добре жене, добра села.

8) Особно окончание за 3. л. мн. ч. *аористѣ* — на *-ше*.

Срещу тия сръбски свойства ч-ц-наречие има следнитѣ български:

1) Тѣмниятъ звукъ љ, който замѣсти ѣ и ъ въ северозападнитѣ ч-ц-говори, е повече български, отколкото сръбски гласежъ; защото въ сжщия сръбски езикъ тоя тѣменъ звукъ е изясненъ въ *а*.

2) Въ цѣлото ч-ц-наречие се срѣща *гласно л* (*слзи, длга* и пр.), докато въ сръбски това *л* минува въ *у*: *сузе, дуга*.

3) Ударението въ ч-ц-наречие си е сжщинско българско ударение, каквото е свойствено и на другитѣ наши говори, докато въ сръбски е съвсемъ друго.

4) Макаръ и да е запазена още особна форма за вин. пад. у сжщ. ж. род. на *а*, пакъ трѣба да признаемъ, че въ ч-ц-наречие *нѣма* вече старитѣ падежни форми, каквито ги виждаме запазени доста читави въ сжщинския сръбски езикъ.

5) *Дат. и родит.* пад. се изказва *аналитично* посрѣдствомъ предлогъ *на* и вин. пад. Стариятъ дат. пад. се пази, както и въ другитѣ български говори, само при родствени имена.

6) Сжществителнитѣ мъжки родъ (съ известнитѣ изключения) окончватъ на *е*, а не на *и* въ мн. ч.: *сельане, ораче, овчаре*. Макаръ, че тая форма не е днесъ книжовна, ала е исторически българска и се срѣща въ най-мѣродавнитѣ бълг. говори.

7) Ни въ единъ отъ северозападнитѣ ч-ц-говори не срѣщаме старата инфинитивна форма, а въ сички се разлага съ да и опредѣленъ глаголъ тѣй, както въ български.

8) Глаголитѣ на и иматъ 2. л. мн. число повел. накл. *ете* (молете), а не *ите* както въ сръбски.

9) Въ сичкитѣ ч-ц-говори се пази още строга разлика между глаголитѣ минали времена тѣй, както въ общобългарски, докато въ сръбски тази разлика е или съвсемъ изравнена, или е факултативна.

10) Въ цѣлото ч-ц-наречие безъ изключение срѣщаме *членна форма*, идентична съ общобългарската *ѣт, та, то, те* (и *ти*), и въ нѣкои говори отъ това наречие употрѣбаватъ даже три вида членове (*ѣв-ва-во, ѣн-на-но*).

11) *лексикалниятъ строй и словното богатство* на ч-ц-наречие клони повече къмъ български, отколкото къмъ сръбски.

* * *

Две думи и за носията. Както откъмъ говора, тѣй и откъмъ костюмитѣ, ч-ц-область се намира подъ постоянно влияние отъ близуседнитѣ ней иноговорни области. Затова именно забелѣзахъ, че въ периферията на тая область се носятъ разни носии — споредъ това, съ какви други области се допира; тѣй напр. долу въ Босилиградско се срѣща и кюстендилска и радомирска носия, въ Брѣзникъ се срѣща тѣй сжщо радомирска и софайска носия, горе въ Царибродско тѣй сжщо е въ употрѣба софийска носия, както и въ Бѣлоградчишко се срѣща отъ една страна берковска носия, а отъ друга — пиротска. Доколкото можахъ да различа първично отъ вторично, мога каза, че сжщинската „торлашка“ носия се е запазила въ Трънско, защото именно тя е оригинална носия и защото Трънско заема тъкмо центърътъ на ч-ц-область, та не е могло да се повлияе отъ никжде. Нѣма да се простирамъ повече върху носията, защото не съмъ правилъ специални изследвания по нея — па и не е моя работа; но и откъмъ тая страна, както откъмъ езика реченитѣ краища заслужватъ внимание, та би трѣбвало да се изучатъ и то въ поскоро време, докато не сж се изгубили още старитѣ носии, които бързо отстѣпятъ на нови.

* * *

Втората задача на лѣтошното ми пътуване бѣше да опредѣля обсега на *централнитѣ говори* въ предѣлитѣ на княжество България.

Какво разбирамъ подъ „централни говори“ и какъвъ обсегъ заематъ тѣ между цѣлокупния бѣлгарски езикъ, вж. Мсб. XIX, стр. 59—60. и приложената къмъ статията ми карта

(диалектно разпредѣление на бѣлг. езикъ); [вж. т. I с. 500—504 и тукъ картата I].

Централнитѣ говори сж важни освенъ сами по себе си като интересно явление въ бѣлгарската диалектология, но и затова, че по своята ясна, идеална вокализация тѣмъ е сждено да бждатъ нѣкой пжтъ образецъ, регулаторъ на бѣлгарския книжовенъ езикъ, кога е дума за правиленъ изговоръ на звуковетѣ. Защото споредъ моето крайно убеждение нашиятъ книжовенъ езикъ и правописъ ще бжде само тогава оправенъ, когато бжде основанъ върху *живъ говоръ*, къмъ който да можемъ винаги да се позиваме като къмъ установенъ, немѣняемъ образецъ. А такъвъ образецъ ще намѣримъ *само въ областта на централнитѣ говори*. Ето защо централнитѣ говори заслужватъ най-сериозно внимание.

Централнитѣ говори, както и много други наши говорни области, не сж изучувани досега като нѣщо цѣло, защото въ сжщностъ тѣ нѣматъ толкова еднакви свойщини, щото да ги земе човѣкъ за едно наречие, понеже въ областта имъ влизатъ доста разнообразни говори. Тѣй напримѣръ ако земемъ предъ видъ цѣлокупниятъ имъ обсегъ отсамъ и оттаткъ турската граница, ще видимъ, че въ тая длъгнеста елипса отъ Клисурса до Битоля има *източни* и *западни говори* (споредъ изговора на *ъ*), има *шт-жд*, има *к'-г'*, и *ч-ц*-говори, има говори съ *неопредѣлено*, съ *полуопредѣлено* и съ *опредѣлено ударение*. Азъ имамъ на умъ да разгледамъ нѣкой пжтъ цѣлиятъ обсегъ на централнитѣ говори, но сега ще се ограничи само съ прѣката си задача — *да дамъ подробно разграничение на тия говори въ областта на бѣлгарското княжество*. Но пакъ, за да се знае, каква часть представятъ отсамнитѣ централни говори предъ ония, що оставатъ оттаткъ турската граница, ще трѣба да кажа нѣколко думи за тѣхната обща разпредѣлба

Като изключимъ нѣколко села отъ Кюстендилска п Радомирска околия, дето при замѣна *ч-ц* за *тj-dj* имаме изговоръ *а* за *ж*, то останалитѣ централни говори отсамъ и оттаткъ турската граница може да раздѣлимъ на две равни половини: *централни к'-г'* и *централни щ-жд*-говори. Границата помежду имъ представя една горе-долу права линия отъ върхъ *Руенъ* въ *Осоговската планина* до планина *Бласица* (подъ Струмица). За по-нататъшната класификация на централнитѣ *к'-г'*-говори тукъ нѣма да говоря; а пакъ понеже централнитѣ *щ-жд*-говори сж разположени тѣй, че едната имъ часть е въ свободна България, а другата въ Турция, налага ни се едно различие на тия говори отъ самата политическа граница, та различаваме тогава *централни щ-жд-говори отсамъ* турско-българската граница и *централни щ-жд-говори оттаткъ* турско-българската граница. Тая дѣлидба приемамъ не, защото има нѣкоя сжществена разлика между едната и другата

часть централни *щ-жд*-говори, а само защото не съмъ сега въ положение да дамъ подробно разграничение на отвждграничитъ централни говори, та ги напосто изключвамъ за сега отъ общото разглеждане.

И тъй щомъ се ограничимъ само съ централнитъ *щ-жд*-говори *отсамъ* турската граница, лесно ще ни бжде да опредѣлимъ и тѣхния обсегъ.

Централнитъ *щ-жд*-говори *отсамъ* турската граница заематъ следнитъ околии въ югозападна България: Кюстендилска, Дупнишка, Самоковска, Радомирска, Новоселска, часть отъ Искрецка и Врачанска, Орханийска, Златишка (Пирдопска), Ихтиманска и часть отъ Пазарджишка. Азъ съмъ пропхтувалъ до сега сичкитъ изброени околии освенъ Златишка (Пирдопска), затова трѣба веднага да призная, че даннитъ ми за южната, западна и северна граница на централнитъ говори сж много по-подробни и по-доставѣрни, отколкото даннитъ ми за източната граница.

Начевайки отъ с. *Гуѣшево* близу до турската граница въ Кюстендилско областта на централнитъ говори върви горедолу по крайнитъ линии на *ч-ц*-наречие дори до *Перникъ* (Софийско), после възвива къмъ изтокъ и североизтокъ, обикаля Витоша и отъ *Долни-Пасарелъ* (Самоковско) заема дѣсния брѣгъ на Искъръ, а при с. *Реброво* минува на лѣвия брѣгъ, та заема *нѣколко села* отъ бившата *Искрецка* околия и сичкитъ *планински села* на *Врачанска* околия, а при с. *Брусенъ* минува накъ надѣсно отъ Искъръ и отива въ югоизточна посока къмъ Сръдна-гора, дето съ Клисура, Копришица, Стрелча и Пирдопъ прави доста голѣма владнина въ източнитъ говори; отъ Пирдопъ отива къмъ Ихтиманъ, отдето пакъ се вдълбява на изтокъ, заема *нѣколко села* отъ Пазарджишка околия и стига до с. *Ляхово*, отдето презъ Малко и Голѣмо *Бълъово*, минуве презъ западнитъ Родопи и отива къмъ *Якоруда*, най-ближно Разложко село. Разбира се, че между *Якоруда* и *Гуѣшево* (Кюстендилско) се простиратъ сѣ централни говори.

По-точно опредѣлено, централнитъ говори заематъ следнитъ села като крайни точки: *Гуѣшозо, Каменица, Прекѣлница, Црвѣн-дол, Кутугерци, Дождѣвица, Кришалѣво, Гурбановци, Чудинци* — въ Кюстендилска околия; *Бранковци, Долно-Уйно, Злѣгош, Сушица, Добри-дол, Рапанци* (Босилиградско), *Калѣтници* (по-стари), *Враѣа-стена, Ракѣловци, Ковачевци, Косач, Копаница, Бела-вода* (Радомирско), *Перник, Црква, Мрѣѣево, Кладница*, — въ Софийско; *Попово, Пештера, Чупѣтлово Долни-Пасарѣл* — въ Самоковско; *Горни-Лозен, Казичене, Бусманци, Крѣвина, Долни Богрѣв, Горни-Богрѣв, Челопѣчане, Чѣпинци, Нѣгован, Световрачане, Гнил'ане* — въ Новоселска околия; *Рѣброво, Цереѣл', Свог'е, Церово, Засеѣе, Зимѣвица, Заногѣ* — въ Искрецко; *Дупни-врх,*

Занѡжане, Спанчѣвци, Вршѣц, Долно-Озйрово, Дуплак, Главѣци, Краводер, Пудриѣа, Власѣтица, Бела-българска, Нефѣла, Кула, Костелево, Крпѣц, Бела-руска, Боденѣц Брусен, Дърманци, Ослен-Криводол, Лико — сѣ Врачанска околия; Курново, Свѡдѣ, Калугерово, Осйковица, Правец — Орханийско; Етрополе, Лѣжене, Клисурѣа, Коприщица, Пирдоп, Стрелча, Златица, Карлиево, Коланларе, Камѡрци, Смолско, Каменица — Златишко; Сѣвци. Ихтиман, Кара-Мусал, Кара Бунар, Згарлий, Бошула, Ковачево, Еши-кашлин, Лѣхово, Саитово, Церово, Славовица, Малко-Бѣлово, Големо-Бѣлово — граница. Вж. приложената карта (II).

Въ тия граници сж прибавени ония централни говори, които замѣняватъ *съко* ж съ *а*; но отдѣлни думи съ ж = *а* се срѣщатъ гдѣ повече, гдѣ по-малко и задъ тия граници, ала се познава, че тия думи не сж открай време присжци на тия говори, а имъ сж наложени отъвнъ. Тѣй напримѣръ още въ село *Бобешино* (Кюстендилско), макаръ извнъ границата на централнитѣ говори, срѣщаме следнитѣ примѣри съ ж = *а*: *ватѡк* (жтѣкѣ), *кадел'а*, *даб*, *дабица*, *мадро* (*седи мадро*!), *папок* (пжпѣкѣ = пѣпѣ), *бодни вечер* (бѣдѣти). *да забашим* (бѣхѣ), *магла*, *маска* (мѣска).¹⁾ Въ Горно и Долно Уйно (инакъ ч-ц-говорѣ) забелѣзахъ: *вадица*, *ятор*, *ваток*, *вазол'*, *вжѣ*, *дага*, *галап*, *капим се*, *капина*, *мадро*, *лака*, *обрач*, *тадева*, *страк*, *да зарачам*, *мазга*, *бодни вечер*, *магла*. Тѣй сжщо въ село Габрошевци: *дабица*, *ватѡк*, *вадица*, *ятор*, *дага*, *галап*, *гагрица*, *капина*, *страк*, *тадева*, *одоват*, *касо*, *габа*. Даже и въ с. Изворъ — по-преди столица на Босилеградска околия — чухъ 5-6 думи съ *а* намѣсто ъ: *гагрица*, *ватѡк*, *ятор*, *пакѣло*, *одар*, *лажица* — но тѣ, може-би, ще трѣба да се тълкуватъ като индивидуаленъ изговоръ на *неударено ъ* като *а*.

Централниятъ изговоръ на ж като *а* обикаля доста наблизу българската столица както отъ югъ, тѣй и отъ изтокъ, тѣй че, много села въ най-близко съседство съ София изговарятъ нѣкои типични думи, тѣкмо както и сжцинскитѣ централни говори. Такива сж напр. села *Бистрица*, *Панчарево*, *Германъ*, *Горубляне*, *Враждебна*, дето срѣщаме: *ятор*, *паяк*, *гради*, *крапим*, *попраг*, *обрач*, *траба*, *трат*, *страк*, *краг* — значи съ изключение на първитѣ две думи (*ятор*, *паяк*), дето, може-би, е боравила нѣкоя аналогия, въ сички други

¹⁾ Заедно съ изговора на ж вървятъ успоредно и нѣкои думи съ ъ и ѣ и то ония, които въ време на вторичната вокализация (ж = *а*) не сж били изяснили тия ъ и ѣ на *о* и *е*, а сж ги изравнили въ общъ тѣменъ звукъ ѣ. а може би и въ ж. Значи, когато въ еди-кой-си централенъ говоръ отъ *пѣпѣк* става *папок*, сигурне се е говорило едновременно съ *пѣпѣк* още и *бѣдни вечер*, *мѣгла*, а не *бодни вечер*, *мегла*. Вж. Мсб. XIX., Къмъ историята на бълг. езикъ, стр. 61. Този въпросъ ще обясня по-нашироко, кога разгледамъ на особно централнитѣ говори.

имаме старобългарско рж = ра. Освенъ тия думи, обаче въ с. *Владая* срещнахъ още доста други: *галап, дап, дабица, лачим, мадар, падим, да порабим, раб, рака, ракав, нарач'е, сабота, да стапим, тадева*.

Тѣй сжщо и на северъ въ Искрецко и Врачанско нѣнѣколко думи прехвърлятъ границата за ж = а, но като че преходътъ е по-рѣзкъ, а не като на югъ. Тѣй напр. докато въ *Свог'е* и *Церово* (Искрецко) имаме вредомъ а, веднага първитѣ села на западъ — *Искрець* и *Меча-Поляна* — иматъ вече ъ (освенъ: *паатор, ватак, галабѣ, дагѣ, кадел'а, капина, пѣак* — значи сѣ *неударено ж*). Такова сжщо е и отношението между *Вършец* и *Драганица, Дул'ак* и *Гушанци, Пудрия* и *Власатица, Кръпецъ* и *Врбешница, Боденец* и *Долна-Кремена* — сѣ по на 4-5 километра далечъ едно отъ друго Врачански села, а вече иматъ различенъ изговоръ за ж.

Нека разгледаме сега централнитѣ говори като диалектно цѣло и видимъ, какви прилики и какви разлики има помежду имъ.

1. Като общо и главно свойство на централнитѣ говори приехме изговорътъ на ж като а. А понеже въ тия говори не само ж се изяснява въ а, ами и другитѣ два старобългарски тъмни звука љ и њ иматъ тѣй сжщо *ясенъ гласежъ*, то, ако искаме да характеризираме по-точно централнитѣ говори, ще трѣба да кажемъ, че главната имъ отлика предъ другитѣ български говори е, че *изясняватъ тъмнитѣ звукове ж, љ и њ*; затова бихме ги нарекли още и *яснозвучни говори*.

Разбира се, че щомъ тия говори *изясняватъ тъмнитѣ гласни*, то яснитѣ ще задържатъ у тѣхъ естествения си гласежъ; тѣй че къмъ горното ще трѣба да прибавимъ още, че централнитѣ говори на княжество България иматъ, освенъ *ясенъ изговоръ на тъмнитѣ гласни*, още и туй общо свойство, че *у тѣхъ нѣма тъменъ изговоръ на гласнитѣ* — биле тѣ ударени или *неударени*. Както а тѣй и о и е пазятъ ясниа си гласежъ въ сѣко свое положение.

2. Съ изключение на нѣколко села по Кюстендилско и Радомирско, сичкитѣ централни говори отсамъ турската граница сж *щ-жд-говори*.

3. Трето общо свойство на централнитѣ гозори е еднакво *ударение* у нѣкои *глаголни форми*, именно:

а) 1. лице ед. число [сег. вр.] у глаголитѣ — винаги *отметнато*: *плѣта, рѣда, чѣта, мѣта, да заплета, наредя, ъмета* и пр.

б) второ лице повел. накл. у *свършени глаголи* — пакъ *отметнато*: *заплати, ъмети, нареди* и пр.

в) У аористнитѣ форми — времена и причастия — запазено старото крайно ударение: *молих, моли, молихме, молихте, молиха, молил, молила, молило, молиле*.

4. Еднаква е тѣй сѣщо и глаголната форма за 1. л. ед. у глаголитѣ по I и II спр. — съ твърде малко изключения — на *a*: *плѣта*, *вида*.

5. Еднакви сѣ тѣй сѣщо и формитѣ за 1. л. ед. ч. и 3. л. мн. ч. у глаголитѣ по II спр. въ тая смисълъ, че съгласната е винаги твърда: *вода*, *мѡла*, *рѡда*, *рѣда*, *молат*, *редат*, *видат* и пр.

Тѣзи еднакви свойства на отсамнитѣ централни говори продължаватъ и оттатѣкъ турската граница по *Пеанечко*, *Малешевско* и *Разложко* дори до рѣка *Струмица* и планина *Бѣласица* въ Македония, т. е. докато захванатъ други акцентни системи и друга замѣна за *tj-dj*.

Нека видимъ сега, какви разлики има помежду отсамнитѣ централни говори.

1. Преди сичко има известна разлика въ самата замѣна за *ж*. Казахме, че въ централнитѣ говори сѣко *ѝ*¹⁾ (отъ *ж*, *ѣ* или *ѡ*) се изговаря като *a*, обаче сега трѣба да допълнимъ, че това струва *само* за ударено *ѝ*; тѣй че наистина въ ударено *ѝ* като *a* нѣма никаква разлика между централнитѣ говори: катъ звучи тѣй, че не можешъ различи *кѡт* ли значи, или *кат* = етажъ; *пат* = пѣтъ, тѣй сѣщо се не различава отъ *пат* = крѡватъ. Па тѣй сѣщо и *неударено ѝ* има еднакъвъ гласежъ по цѣлия обсегъ на централнитѣ говори — освенъ нѣколко села въ *Пирдопска* околия, дето *неударено ѝ* запазва тъмния си гласежъ.

Понеже *ж* се замѣнява въ нѣколко случаи съ *y* вече въ източнобългарски (вж. Мсб. IV. 504), то ще трѣба да забележимъ, че тия сѣщи случаи сѣ свойствени и на централнитѣ говори; но освенъ тѣхъ по къмъ югозападъ по *Кюстендилско*, *Радомирско* и *Дупнишко* срѣщаме и други нѣколко думи съ *ж* = *y*, именно: *бубрек* (вжврѣгъ), *клубѣ* (кльво), *кукол* (кжклъ), *жел'уд*, *жел'удок*, (*жълд'ѡкъ*) = птичи стомахъ, *суд*, *судия*, *туп* (*тжпъ*), *ружисм* (*ржгати*), *да скутам*, *пупок* (*пжпъ*), *пупка*, *мука* въ черковно значение: *вечна мука*, сѣщо и *мученици*, *паужина* — (но *паяк!*), Любопитна е замѣната на *ж* съ *р*, въ две думи пакъ по тия краища: *крклица* (кжклъ), и *врзол'* (жзлъ), която подсѣща на подобна замѣна въ *Кичевско*: *кѡрмет* намѣсто *кѡсмет*.

2. Откъмъ замѣната на *ѝ* има тѣй сѣщо известна разлика между българскитѣ централни говори: въ югозападнитѣ отъ тѣхъ (по *Кюстендилско*, *Дупнишко* и *Радомирско*) се срѣщатъ *по-малко* случаи отъ *вторична вокализация* на *ѣ* (*ѣ* = *a*), а *повече* отъ *първична* (*ѣ* = *o*), докато въ *североизточнитѣ*

¹⁾ Понеже изговорѣтъ на *ж*, *ѣ* и *ѡ* и по общобългарски въ повече случаи съпада въ единъ и сѣщи гласежъ *ѝ*, то кога е дума за тъменъ изговоръ на тия гласни, можемъ намѣсто тритѣ старобългарски знака *ж*, *ѣ* и *ѡ* да употрѣбяме само единъ знакъ, именно *ѝ*.

(Орханийско, Врачанско, Пирдопско, Ихтиманско) се срѣщатъ напротивъ повече случаи отъ вторична вокализация на ъ, а по-малко отъ първична. Срещу бочва, боз (къзъ), дош (дъждъ), сон (сънъ), зол (зълъ), вонка (кънъ), кроток, петок, лакот, свекор, восок, некол, жежок и пр. съвсемъ обикновени въ Дупнишко и Кюстендилско, стоятъ бачва, баз, даш, сан, зал, ванка, кротак, петак, лакат, свекар, восак, пакал, жежак и пр. въ Новоселско, Орханийско и Пирдопско. Въ сжщностъ примѣритѣ съ ъ = а въ коренни срички сж въ югозападнитѣ централни говори *изключения*, докато въ североизточнитѣ сж *правило*. Въ югозападнитѣ централни говори срѣщатъ само тия примѣри съ коренно ъ = а: *вашка, даска, галап, лажа, лажица*, да *исане, снао* и да *потакна*; а за ъ = а: *магла, маска, мазга, танок*, да се *самне* и *чатим*. Но въ Пирдопъ напр. (споредъ М. Ивановъ, Псп. IX. 573) ъ има почти винаги сжщи гласежъ, както и ж, именно а; той навежда следнитѣ примѣри за о отъ ъ: *тогава, кога, н'акога, никога, кой, той, лубов, упование* -- значи сжщитѣ, които навеждамъ и азъ за по-далечнитѣ източни говори (Мсб. IV., 500.), но къмъ тѣхъ прибавилъ съвсемъ безосновно още и *точка, точно*, които думи, както е известно, не сж народни. Но ако прибавимъ и другитѣ примѣри, които г. Ивановъ пропусналъ, именно: *воф, воз, врос*, (срв. *воф* росно ливаде, *воф* градска чаршиа, Мсб. III. кн. 39—40; *воведѣ, восчуди са, възглаве*, Псп. XV. 438, *врос* мене, Мсб. XIII. 212.), ще видимъ, че примѣритѣ съ ъ = о сж пакъ твърде малко насрещу подобнитѣ примѣри отъ югозападнитѣ централни говори.

3. Третья разлика между централнитѣ говори отсамъ Осоговскитѣ планини състои въ изговора на ъ, който е двоенъ: като е и като 'а. Макаръ и последниятъ изговоръ да е ограниченъ само въ Пирдопска околия, пакъ сме принудени да различаваме *източни* и *западни* централни говори отсамъ границата; па тъкмо тѣй и останалитѣ задъ турската граница централни *щ-жд*-говори иматъ двоенъ изговоръ за ъ: отъ една страна *Разлогъ* съ изговоръ *ă* за ударено ъ, отъ друга — *Пеанечко* и *Малешево* съ изговоръ е. При това трѣба да забележа, че ония централни говори, които бихме нарекли „*източни*“ възъ основа на ъ, се отличаватъ нѣкакси отъ останалитѣ източнобългарски говори: както въ Пирдопско, тѣй и въ Разлогъ изговорътъ на ъ не е онази известна комбинация отъ е и а (ea), свойствена на сжщитѣ по-източни говори, а малко иначевъ. Въ Пирдопско е чисто ia — както го опредѣля и бележи М. Ивановъ (Псп. год. IX. 557—58), а пкъ въ Разлога е твърдо и широко е, което бихъ означилъ или, както горе, съ *ă*, или пкъ съ *ĕ*. Освенъ това както въ Пирдопско, тѣй и въ Разлогъ *неударено ъ* гласи като чисто е, а не като 'ъ, и ила ea — както въ другитѣ източни говори. Ако бихме искали да видимъ отъ това нѣкое заключение за

историята на звукъ *п*, азъ бихъ рекълъ, че пирдопскиятъ изговоръ на *п* е *новъ* за Пирдопско, а Разложкиятъ е въ последенъ стадий източень изговоръ, който е на пжтъ да стане западенъ.

4. Четвърта разлика между централнитѣ говори въ България намираме въ нееднаквиетъ изговоръ на старобълг. *-лѣ-*. И тукъ забелѣзвамъ почти сжща разпредѣлба, както и при изговора на *ж* и *ѣ*, т. е. на *североизточни* и *югозападни* централни говори. Североизточнитѣ запазватъ навредъ стария изговоръ на *-лѣ-* съ нѣкои малки изключения, докато югозападнитѣ сж отстѣпили тѣй или инакъ; именно най-южнитѣ, въ сѣдство съ отвѣднитѣ централни говори по Пеанечко и Разлогъ, замѣняватъ *-лѣ-* винаги съ *ѣ*: *сѣзи*, *жѣтица*, *вѣна*, *мѣчи*, *сѣнце*, *кѣцам* и пр. По-севернитѣ по Кюстендилско, Радомирско и Дупнишко иматъ двойна замѣна за *лѣ* — една е *л* (вокално): *длѣк*, *слѣзи*, а друга — *у* (само следъ *устни съгласни*): *буа*, *вуна*, *вук*, *мучи*, *пу'ове* (плѣхове) *ябука* и пр. Дали и *бугарин* се може вреди въ тия примѣри, мжчно е да се каже, понеже този изговоръ срѣщаме по цѣло югозападно и северозападно Българско, дето инакъ *лѣ* се замѣнява другоаче; затуй по-вѣроятно е, че *бугарин* е название прието отъ сърбитѣ въ тая му форма.

5. Пета особеностъ, която дѣли отсамшнитѣ централни говори пакъ на сжщи два пласта — *северозападни* и *югозападни*, е глаголната форма за 3. л. мн. число. Въ северната половина се пази още старото *т* въ речената форма (*идат*, *носат*, *видат*), докато въ югозападната липсува крайната съгласна; а понеже формата се слива тогава съ 1. л. ед. ч., то крайната гласна у речената форма се *протѣга*, та имаме: *ида*, *носа*, *вида* и пр. Това става, разбира се, у онѣзи югозападни централни говори, у които 1. л. ед. ч. сег. окончава на *а*, а не на *ем* или *им*, каквито говори впрочемъ има твърде малко между централнитѣ *щ-жд*-говори.

За другитѣ особености на централнитѣ говори, както и за по-подробното разграничение на тия разлики, що ги скицирахъ тука накратко, ще говоря други пжтъ.

София, 4. II. 1904.

*

[Къмъ българската диалектология се отнася по-голѣмата частъ отъ студиитѣ „Уводъ въ историята на българский езикъ“ (СБНУ XVIII. 354—425) и „Къмъ историята на българский езикъ А. Прегледъ върху българскитѣ говори“ (СБНУ XIX. 1—88), ала тѣ се не възпроизвеждатъ тука, понеже самъ покойниятъ авторъ ги е включилъ, безъ сжществени измѣнения, въ първия томъ на книгата си, а именно въ гл. VII: „Прегледъ върху българскитѣ говори“, стр. 364—509. Но ценната и невъзпроизведена въ т. I. диалектологична карта изъ СБНУ XIX. се прилага тукъ. — С. М.]

VII.

Правописъ и стилъ.

1. Бележки за българския езикъ и правописанието му¹⁾.

Наскоро, щомъ излъже първата половина отъ статията ми [„За източно-българския вокализъмъ“], забелѣзахъ съ голѣмо удоволствие и отзивъ за нея; въ 11 книжка отъ литературното списание „Денница“ единъ неизвестенъ критикъ, като навежда съдържанието на III. кн. отъ Министерския Сборникъ, почелъ съ особена честь моята статия, та говори отъ сичкитѣ други само за нея въ критиката си. При всичко че тоя отзивъ не е твърде благоприятенъ за мене, азъ пакъ се радвамъ, първо, че се намѣрили хора и у насъ да се поинтересуватъ за една горе-долу специална статия по българската филология и второ, че „Критиката“ се изказва несъгласна *само съ две точки* отъ статията ми, та си мисля, ако е сичко друго сѣ хубаво, — благодаримъ на Бога и за този успѣхъ отъ първи пжтъ. Радвамъ се още, като виждамъ, че почитаемиятъ критикъ отъ „Денница“ въстава именно противъ две такива точки отъ статията ми, за които най-малко се надѣвахъ, че ще срещнатъ неодобрение и които мога винаги и твърде лесно да защитя. Нека тия редове служатъ за отговоръ на речената критика, на която се считамъ толкозъ по-задълженъ да се отзова, че казаната критика излъже напечатана въ едно съ най-добро име списание, списание на чело на което стои нашия поетъ Вазовъ. Именно щото списанието е твърде популярно и щото зная, че много отъ читателитѣ сж чели само критиката, безъ да сж погледнали даже статията ми, искамъ тукъ да кажа нѣколко думи и да дамъ на тия, които интересува въпросътъ, нѣкои разяснения, които не казвамъ, че ще бждатъ последни.

На почитаемия критикъ отъ „Денница“ се не аресало

¹⁾ [Въ тѣзи „Бележки“ се засѣгатъ и нѣкои основни въпроси изъ българската диалектология, та представятъ хубавъ преходъ отъ VI-тата часть (Диалектология) къмъ VII-ата и последня часть (Правописъ и стилъ). Тѣ сж твърде ценни и по това, дето показватъ, че никой български правописенъ въпросъ не може да се разреши безъ знание на българската езикова история и диалектология. — С. М.]

1. Дето приемамъ български езикъ да се дѣли на две половини (източнобългарски и западнобългарски) споредъ произношението на старобългарската гласна **ѣ** (като я и като е).

2. Дето си позволихъ да кажа нѣщо за българското правописание, а именно, да се ограничи употрѣблението на **ѣ** въ новобългарски езикъ.

Преди всичко трѣбва да забележа, че предметъ на статията ми не бѣше нито първата, нито втората отъ наведенитѣ две точки; специалниятъ предметъ на статията ми бѣше нѣщо друго, именно за „източнобългарския вокализъмъ“ т. е. за „гласнитѣ въ източнобългарски“, а не раздѣлбата на българскитѣ наречия, нито въпросътъ, де и какъ да пишемъ **ѣ**. Тия два сами по себе си наистина важни въпроса азъ споменахъ покрай другото съвсемъ пжтемъ и не зная, защо г. критикъ намѣрилъ за добре именно само за тѣхъ да говори, а същественното съдържание на статията ми оставилъ съвсемъ на страна. Освенъ това чудно ми се видѣ и друго нѣщо: г. критикъ туря като заглавие на критиката си огромното съдържание на III кн. „Сборникъ“, пѣкъ отъ толковато разнообразни статии тамъ удостоилъ само моята статия съ оценката си и то не цѣлата, а, както рекохъ, две най-несъщественни точки отъ нея. Азъ бихъ рекълъ даже, че и отъ дветѣ наведени точки само едната съставя предметъ на критиката; защото до като противъ „моего“ раздѣление [на] българския езикъ г. критикъ написалъ само 20 реда, то противъ моитѣ „реформаторски попълзновения“ употрѣбилъ цели 67 реда, за да ме сжди и гади, какъ си позволявамъ да говоря противъ **ѣ** и защо искамъ изобщо да раздрѣквамъ „заспалия“ правописенъ въпросъ — туй е то, на което най-много бие „критиката“. Чудно ми се стори още и това, дето г. критикъ се не стѣрпѣлъ, до като излѣзе статията ми цѣла, таче тогава да напише (ако се е наелъ веднѣжъ да пише) пообширна критика, а тѣй азъ още свършилъ-несвършилъ и той ето го съ 67 и 20 реда критика. Излиза, като че г. критикъ го е било страхъ, да не би да се поведе мало и голѣмо по моитѣ „реформаторски попълзновения“, та побързалъ да каже мнението си и да тури мощното си вето противъ сѣко посѣгане срещу нашето „дошло вече до единъ халъ“ правописание, побързалъ, съ други думи, да ме „смаже“ по-скоро, да не би да докопамъ нѣкакъ на Вука лавритѣ!

Тѣй или инакъ, мене ми е длъжностъ да отговоря и защита онова, което бѣхъ казалъ, както за раздѣлбата на българскитѣ наречия, тѣй и за **ѣ**. Тая защита ще ми бжде толкова пол-лесна, че г. критикъ стоварилъ половината отъ ударитѣ си, безъ да знае, на чужди гърбъ. Отъ чудната стилизация на оня пасажъ, дето критиката говори противъ дѣленieto [!] български езикъ, както го приемамъ азъ, не разбрахъ за право, какво му се не адресва на г. критика, дали дето

споредъ това дѣление излизатъ *само две* български наречия (= две диалектни групи), или дето за основа на това дѣление служо само *една буква* — *ѣ*; разбрахъ само, че г. критикъ напада *мене* зарадъ това дѣление, а не знае, че то *не е отъ мене*. Това дѣление български езикъ на две половини: *източна* и *западна* е познато въ словѣнската филология отъ 42 години насамъ т. е. откакъ излѣзе книгата на професора В. Григоровичъ: „Очеркъ ученаго путешествія по Европейской Турціи“, Казань 1848 г.; това дѣление одобрява и приема и г. Иречекъ, както се вижда отъ неговата статия въ П. Сп. VIII стр. 76: *Помашки пѣсни отъ Чепино*. И азъ като го приехъ и наведохъ въ статията си, мислѣхъ го за нѣщо отколѣ познато на сички, та не счетохъ за нужно да се простирамъ на дълго върху него, па и не ми бѣше то предметъ. Но тъй като критиката обвинява *мене* за това „халтаво“ разграничение на българскитѣ наречия, то не ще ми бжде мжчно да се оправдая, като наведе само думитѣ на г. Иречека въ речената горе книга отъ П. Сп., дето на стр. 80 се намира цѣлата история на това дѣление български езикъ, което се сторило на г. критика тъй ново и „произволно“. Ето какво казва г. Иречекъ:

„Българскитѣ наречия се раздѣлятъ на *два голѣми клоня*, на *източенъ* и *западенъ*. Сжществувание(то) на тия *две главни наречия* и отличителнитѣ имъ белези въ словѣнската филологическа литература найнапредъ е опредѣлилъ единъ отъ основателитѣ на славистиката въ Руссия, професоръ В. Григоровичъ. Своитѣ бележки той съставилъ по собствени наблюдения, направени при пжтувание(то му) въ българскитѣ земи и по „бесѣдѣ съ знатокомъ этого предмета Х. Костовичемъ“, сиречь съ българскій учитель и списатель Христодулъ Костовичъ, Сичанъ Николовъ отъ Самоковъ, съ когото Григоровичъ се билъ срещналъ 1845 г. въ Букурещъ. Костовичъ тогава много е размишлявалъ върху този въпросъ, както се види и отъ обширний предговоръ къмъ неговата тъкмо тогава печатана „Българска аритметика“ (Букурещъ 1845 г.), гдето сжщо се потрудилъ да опредѣли главнитѣ различия между българскитѣ езикъ на изтокъ и на западъ. Тия различия въобще сж занимавали тогавашнитѣ български списатели, които сж срѣщали доволно мжчнотии въ нареждането не само на правописанието, но и на книжовния езикъ. Вече О. Неофитъ Рилскій въ предисловието на своята българска граматика (Крагуевацъ 1835) е привелъ цѣли редове примѣри, за да покаже, какво голѣмо разнообразие има въ езика“.

„Бележитѣ на Григоровича могатъ да се считатъ за първата научна основа на българската диалектология (наука за наречията). Споредъ него западната областъ обема Македония до Родопитѣ и една частъ отъ Подунавската България до Видинъ, догдето Тракия и главната частъ отъ подунав-

скитѣ предѣли влизатъ въ източната областъ. „Главнитѣ разници“ и пр. — следватъ различията между дветѣ говорни области. (П. Сп. VIII, стр. 80). По точно опредѣление на тая граница между източнитѣ и западнитѣ говори дава г. Иречекъ съ тие думи:

„Границата на дветѣ области може доста точно да се опредѣли. Тя захваща по Дунава при устието на Искѣра и следва горе-долу течението на тая рѣка до изворитѣ ѝ въ Рилската планина. Раховско и Врачанско, Софийското поле почти цѣло и Самоковско принадлежатъ къмъ западната областъ. Никополско, Плѣвненско, Ловчанско, Орханийско и Сръдняя гора — къмъ Източната, Ихтиманско и Вакарелско намиратъ се по сръдата, подъ влиянието и на източний Панагюрский и на западний Самоковский говоръ. Отъ Рилскитѣ планини на югъ западната областъ захваща Разлогъ при горнята Мѣста, отстѣпва после въ долината на Струма и я следи къмъ Морето“ (П. Сп. VIII, стр. 84). Отъ тие думи се вижда явно, до колко г. критикъ има право да хвърля вината връзъ мене за това дѣление български езикъ, ако му се не аресва. Но азъ се признавамъ за отговоренъ до толкозъ, че приемамъ и поддържамъ едно такова дѣление, безъ да отричамъ, че тие две половини отъ български езикъ могатъ и тѣ отъ своя страна да се подраздѣлятъ на други по-малки наречия, ала главното дѣление на български езикъ на източнобългарски и западнобългарски си остава все на първо мѣсто, защото отговаря на сичкитѣ (практични и научни) изисквания. И наистина, да видимъ, какво му е лошото на това дѣление български езикъ на две полвини, противъ което възстава непознатиятъ критикъ отъ „Денница“; дали му сж малко две наречия за български езикъ, или основата, връзъ която става тая дѣлидба, му се вижда маловажна? Щомъ земемъ да разгледваме тие въпроси, тутакси ни се намѣта други единъ и то принципяленъ въпросъ, който е за г. критика, струва ми се, тѣй сжщо неясенъ, както му е неясенъ въпросътъ за българското правописание — именно въпросътъ: какво е то класификация и какъ се прави тя? Когато искатъ хората да класифициратъ едно множество еднородни предмети, гледатъ най-напредъ да намѣрятъ единъ общъ и основенъ белегъ, та връзъ него полагатъ своята дѣлидба. За първа дѣлба приематъ обикновено такъвъ белегъ и признакъ, споредъ който гаденитѣ за раздѣляне предмети да се раздѣлятъ на *две главни групи* (bipartitio, zweiteilung, двудѣлба), тѣй напр. животното царство при всичко, че обема въ себе си толкова животни сѣ различни едно отъ друго, пакъ го дѣлятъ най-напредъ на два отдѣла и то споредъ това, дали животнитѣ *иматъ* или *нѣматъ грѣбнякъ*, на *грѣбнячни* и *безгрѣбнячни*. Тѣй сжщо и растителното царство; безъ да гледатъ, че растенията съ разнообразното си множество покриватъ цѣла земя, пакъ ги дѣлятъ и тѣхъ

най-напредъ на две отдѣления и то споредъ начина на разплодяването имъ на: *тайнобрачни* и *явнобрачни*. Тѣй сѣщо и други сродни помежду си предмети дѣлятъ на сѣщия начинъ; напр. славянскитѣ езици дѣлятъ или споредъ това, дали тѣ запазватъ или отмахватъ съгласнитѣ *д* и *т* предъ *л* и *н* (*radlo, vadnouti* — рало, кнжжти) или споредъ това, какъ промѣняватъ старославянскитѣ звукове *dj* и *tj*. Както споредъ първата, тѣй и споредъ втората раздѣлбена основа се получаватъ за славянскитѣ езици главно *две групи*: *юго-източна* и *северозападна група* (гл. Professor Krek: *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte*, 213 и 214). Па тѣй сѣщо трѣбва да бжде и съ българскитѣ наречия. Като земемъ предъ видъ цѣлокупния български езикъ съ различнитѣ му говори, гледаме, нѣма ли нѣкой общъ белегъ, по който да можемъ тури въ какъвъ-годе редъ тие разни говори; сравняваме ги помежду имъ и виждаме, че оние говори, които сж на кѣмъ изтокъ, иматъ нѣщо общо помежду си и оние, които сж на западъ, и тѣ си приличатъ помежду си по нѣщо. Съпикасваме при това, че между другото старобългарската гласна *ѣ* има различно произношение въ дветѣ половини отъ българското отечество, забелѣзваме, че тая гласна се произнася въ западнитѣ говори като *e*, а въ източнитѣ като *я*, и казваме тогава, че български езикъ трѣбва преди всичко да се раздѣли на две говорни области: *източна* и *западна* и то споредъ произношението на *ѣ*, споредъ което не само че бѣлг. езикъ се раздѣля на две почти равни половини, ами и за това, че споредъ тоя признакъ (*ѣ*) *границата между тие две половини е много по-строго опредѣлена отколкото споредъ сѣки други признакъ*. И въ това именно състои разликата между мене и критиката, че азъ искамъ, шото бѣлг. езикъ да се дѣли споредъ *ѣ* съ една обща линия отъ северъ кѣмъ югъ най-напредъ на две половини, а после сѣка една отъ тие половини да се подраздѣля на колкото вече бжде други части, а г. критикъ, иска до колкото го разбрахъ, шото български езикъ да се дѣли съ първа дѣлба на *четири наречия*, *безъ да кѣзва, каква ще бжде основата на такава дѣлбидба и какъ ще вървятъ границитѣ между тия четири наречия*. Но шомъ приемемъ споредъ критиката за български езикъ четири главни наречия, т. е. шомъ приемемъ да рѣжемъ българската говорна областъ (*Sprachgebiet*) на кръстъ отъ изтокъ кѣмъ западъ и отъ северъ кѣмъ югъ, то ео *ipso se явява оная граница*, която азъ искамъ да основа върху произношението на *ѣ* и не разбирамъ тогава, *защо критиката вѣстава противъ мене?* Или мигъръ само за това, че азъ искамъ, шото линията отъ северъ кѣмъ югъ да бжде *главната граница?* Ами че за това имамъ право, което не може никой да ми отнеме; право, което ми даватъ самитѣ фактове. Кой не вижда, че източнитѣ наречия си приличатъ повече по между си, както и за-

паднитѣ пакъ помежду си? Или ще иде нѣкой да казва, че родопскитѣ говори напр. приличатъ повече на македонскитѣ или на северозападнитѣ отколкото на североизточнитѣ? Или има нѣкой да не вижда, че македонскитѣ говори приличатъ много повече на „софийския“, отколкото на кой да е отъ източнитѣ. Впрочемъ критиката като че не видѣла това нѣщо, защото г. критикъ, като говори за отношението на „македонското“ наречие къмъ „шопското“, изказва такава мисль, която издава твърде слаби познания по българската диалектология. Почитаемиятъ критикъ казва именно, че македонското наречие „не може да се лиши отъ правото си да си бжде самостоятелно наречие“, защото е „по сичко *твърде далеко и даже съвсемъ чуждо* на наречието въ собствена Западна България (напр. шопското)“. (Денница, кн. 11 стр. 513). Тие думи сж едно отъ „попълзновенията“ на г. критика, каквито му се изплъзнуватъ на много мѣста въ кжсата критика. Не се чудя толкова на думитѣ, колкото ми е чудно, какъ почитаемата редакция на „Денница“ се не е взрѣла въ тѣхъ, та да ги поправи баремъ тя, а ги е пуснала тъй нехайно! Македонското наречие било съвсемъ чуждо на западното; а какво е то къмъ източното? Съ източното не ще може да има ни сравнение! Тукъ ми се струва, че критиката придава на думата „наречие“ много по-малкъ обемъ, отколкото ѝ се пада, ако значи сжщо, каквото и общоевропейската дума „диалектъ“. У насъ наистина криво разбиратъ думата *наречие*. До като напр. францускитѣ, италиянскитѣ и нѣмскитѣ „диалекти“ сж толкова далеко единъ отъ други, щото едвамъ се разбиратъ, то ний сме зели една лоша привичка, да наричаме „наречие“ говора отъ сѣки градъ или село, па казваме: Търновско наречие, Котленско наречие, Старо-Загорско наречие, Сливненско наречие и пр., безъ да гледаме, че говорятъ отъ тия мѣста си толкова приличатъ, щото не могатъ никой пжтъ да правятъ отдѣлни наречия; за това хубаво прави г. А. Т. Илиевъ, че нарича въ Сборника си всички тие „наречия“ просто „говори“. Какво е разбиралъ г. критикъ подъ „наречие“, когато казалъ, че „Македонското наречие“ било ужъ съвсемъ чуждо на западнобългарски — не зная; но разбиралъ подъ тази дума „диалектъ“ или просто „говоръ“, сѣ нѣма да излѣзатъ думитѣ му върни. Защото първо и първо „македонско наречие“ въобще *нѣма*, като нѣщо цело, та да се сравнява съ друго българско наречие, а има *нѣколко* македонски говори, или, ако щешъ, „наречия“. Кое сега отъ тия македонски говори или наречия е сравнявалъ г. Критикъ съ „западнобългарския“ говоръ и какво му е служило за критерий при това сравнение, не казва; но да е сравнявалъ човѣкъ кой-да-е отъ македонскитѣ говори и да е зель какъвто и да е признакъ при това сравнение, сѣ трѣба да дойде до сжщия резултатъ, споредъ който тия две „наречия“ не само, че не сж чужди

помежду си, но че тѣ стоятъ едно къмъ друго много поблизу отколкото кой да е западенъ говоръ къмъ кой да е източенъ. Ако на г. Критикъ е лебдѣло предъ очи онуй говорно свойство, споредъ което *нѣкои* македонски говори промѣняватъ мекитѣ звукове *т'* и *д'* въ *к'* и *г'*, та зарадъ него да е казалъ, че „македонското“ наречие трѣба да си бжде отдѣлно и „самостоятелно“, то той трѣба да знае: 1. че не сичкитѣ македонски говори промѣняватъ *т'* и *д'* въ *к'* и *г'*, та и споредъ това свойство македонскитѣ говори не правятъ едно цѣло; 2. че промѣнението на *т'* и *д'* въ *к'* и *г'* не е чуждо и на *софийскиши* говори (сравни: *брак'а*, *цвек'е*, *луг'е трек'и*, *г'акове* и пр. и 3. че ако гледаме на това промѣнение *т'* и *д'* въ *к'* и *г'*, то ще трѣба и Котленския говоръ напр. да отдѣлимъ отъ източнобългарски като „самостоятелно“ наречие, защото и той промѣнява *т'* и *д'* въ *к'* и *г'*; а тогава колко „самостоятелни“ наречия ще получимъ за български езикъ? Не, македонско наречие нѣма; има само *западнобългарски* и *източнобългарски говори*, главната разлика между които е *произношението на ѳ*, та казваме тогава: българскитѣ говори дѣлимъ споредъ произношението на *ѳ* на две групи: *източна* и *западна* група. Тогава знаеме основата на това дѣление, знаеме и точната граница между дветѣ групи български говори. А пъкъ ако, споредъ както се иска на „критиката“, приемемъ за български езикъ четири главни наречия, то като какво ще отговори г. критикъ, ако го попита нѣкой, връвъ каква основа се дѣли бѣлг. езикъ на четири наречия? Може ли каза критиката, като какъвъ общъ белегъ можемъ зѣ за такава една дѣлидба? Има ли въ български езикъ такава говорно явление, което да се срѣща подъ четири различни форми изобщо, а после да ли такава едно явление ще раздѣля български езикъ пакъ на такива четири дѣла, каквито си ги мисли г. критикъ? Той не одобрява това, дето приемамъ български езикъ да се дѣли на две, а не казва, връвъ каква основа ще го дѣлимъ съ първа дѣлба на четири наречия. Ако знае нѣкой общъ делидбенъ белегъ, споредъ който български езикъ да може да се раздѣли тутакси на четири дела, нека го каже, па макаръ тоя белегъ и не билъ тѣй важенъ, както що е произношението на *ѳ*; нѣма нищо: за практическо дѣление наречията приематъ по нѣкой пжть и най-незначителенъ белегъ; сръбско-хърватскитѣ наречия дѣлятъ напр. споредъ произношението на една единична дума *чкѣ* (на *што-кавско*, *ча-кавско* и *каѣ-кавско*); па не дѣлѣха ли доскоро и французски езикъ споредъ произношението на една таквазъ нищожна думица, каквато що е „*ла*“ (на *langue d'oui* и *langue d'oc*)? Зная, че г. критикъ не е си давалъ твърде мжка да мисли, като какво може да служи за обща основа на една четворна дѣлба, но ми се иска да вѣрвамъ, че и да я търси такава основа, нѣма да я намѣри тѣй лесно. А до

като нѣма рационална основа за четворна дѣлба на бѣлг. езикъ, азъ си оставамъ при първата *дву-дѣлба* и я наричамъ *главна*, а колкото други дѣлбидби следъ тая главната се приематъ, ще бждатъ сѣ второстепенни.

Да видимъ сега, какви аргументи навежда критиката противъ дѣленето бѣлгарския езикъ на две главни наречия. За да обори „моята“ раздѣлба на бѣлгарския езикъ, критиката си служи съ тие колкото кратки, толкозъ и сухи думи: „Споредъ него (мене) тая (произношението на *ѣ*) била *най-главната* разлика между дветѣ *главни* наречия. Това не е вѣрно, първо, защото буквата *ѣ* се изговаря *я* и *на* много *мѣста* въ *западна Бѣлгария*, напр. въ Неврокопско, *Костурско* и др. *мѣстности* на *Македония* (как)то и въ самата Бѣлгария (княжеството), следователно произнасянето *ѣ*-то не може да служи и за *най-халтаво разграничение* на *дветѣ* бѣлгарски наречия; второ и да бѣше това истина пакъ, *ѣ*-то не би могло да дѣли бѣлгарскиятъ езикъ на две главни наречия, понеже само зарадъ него не може да се конфондира родопското напримѣръ, наречие *съ* източнобѣлгарското, когато разници (какви?) много по-голѣми и своеобразни (именно?) рѣзко ги дѣлятъ едно отъ друго; нито пъкъ македонското, особено западно македонското наречие *по сичко* (именно какво?) *твърде далеко* и *даже съвсемъ чуждо(?)* на наречието въ собствена западна Бѣлгария (напр. шопското) може да се лиши отъ правото си да си остане *съвсемъ особито* и *самостоятелно наречие*. Прочее, дѣлежътъ бѣлгарскиятъ езикъ на две главни наречия, споредъ насъ, е *произволенъ*“. До колкото разбрахъ смисълъта на тие доста разточени периоди, критиката иска да каже: 1. че произнош. на *ѣ* не е главната разлика между източнобѣлгарски и западнобѣлгарски; 2. че *ѣ* не може да дѣли рѣзко дветѣ главни бѣлгарски наречия, защото имало, казва, предѣли въ Македония, дето *ѣ* се изговаряло като въ сѣща Бѣлгария т. е. като *я*; 3. съ това дѣление бѣлг. езикъ споредъ *ѣ* щѣли биле да се слѣятъ две „самостоятелни бѣлгарски наречия“ — „македонското“ и „родопското“ — едното съ западнобѣлгарски, другото съ източнобѣлгарски. Не зная, дали г-нъ Критикъ се е занимавалъ на особено съ тоя важенъ и твърде интересенъ въпросъ т. е. дали е изучвалъ нарочно разликитѣ между бѣлгарскитѣ наречия, та е дошелъ до горния резултатъ, или е казалъ горнитѣ думи салъ туку да ми е приказка. Ако се е занимавалъ наистина съ тоя въпросъ, много чудно ми се вижда, какъ е можалъ да каже такива думи, които се не съгласяватъ никакъ съ истината; ако пъкъ говори, безъ да е запознатъ добре съ въпроса — не е хубаво отъ негова страна. Азъ като зехъ *ѣ* за главна разлика между източнобѣлгарски и западнобѣлгарски, не го изсмукахъ отъ прѣста си, а го основахъ на дълготрайни изпитвания, колкото ми позволяваха материалитѣ, съ които

разполагахъ, основахъ го въ съгласие съ малко по-авторитетни личности, отколкото сж нашитѣ обикновенни критици; зехъ **ѣ** за дѣлидбена основа на българский езикъ, щото се увѣрихъ, че произношението на тая старобългарска гласна е наистина едно отъ най-сжщественитѣ и най-рѣзкитѣ отличия между дветѣ главни български наречия. Ако г. критикъ се съмнява още въ това, нека прочете и сравни сичкитѣ отличителни белези на едното и другото българско наречие, както ги излага професоръ Григоровичъ въ гореказаната си книга и както ги навежда Професоръ Иречекъ въ VIII кн. П. Сп. стр. 80 и 81 и ще види, има ли по-голѣма и по-рѣзка разлика отъ произношението на **ѣ**.

Главнитѣ разлики между дветѣ български наречия (източно и западно) споредъ Григоровича сж тие (навеждамъ ги безъ сѣка критика и за по-кратко безъ примѣри):

1. Старобълг. ж преминало на западъ въ *a*, на изтокъ въ единъ „глухий тонъ, который изобразилъ бы знакомъ почти равнымъ *ä*“;

2. Старобълг. окончание за 1. л. ед. ч. наст. вр. ж минува на западъ въ *em*, а на изтокъ въ *a*;

3. Старобълг. **ѣ** става на западъ *e*, на изтокъ — *я*;

4. Въ западното наречие *v* става понѣкога на *m* (рамна, мнуче), а *x* — на *ф* (зедоф);

5. Въ западното наречие звуковетѣ *ѡ*, *в*, *л*, *х* въ срѣдата на думитѣ се изпущатъ (гле'ат, има'а), а въ слогътъ *ср* се вмѣква *т* (стребро);

6. Бжджцето време се образува на западъ съ *ке*, на изтокъ съ *штѣ*, въ Пловдивската епархия съ *жѣа*.

7. 3. л. ед. ч. наст. вр. се свършва на западъ съ *т*, на изтокъ съ гласна.

Нека прегледаме редомъ всичкитѣ наведени различия между източното и западното наречие, та да видимъ, право ли съмъ ималъ, като съмъ зель именно **ѣ** за главна разлика помежду имъ и може ли да земемъ за такава други нѣкой отъ наведенитѣ седемъ признака. Отъ преглежданието на тие седемъ отличия ще видимъ, че тѣ сичкитѣ, съ изключение на третото, се кръстосватъ т. е. минуватъ едно въ друго, а само произношението на **ѣ** остава рѣзко опредѣлено именно съ оная граница, която навежда г. Иречекъ въ Пер. Сп. VIII. стр. 84 и която си позволихъ да приема и азъ въ моята статия. Това (че **ѣ** е главната разлика) като че съзнава и потвърдява самъ г. Иречекъ; защото като навежда горнитѣ седемъ разлики между източно и западнобълг., туря почти за сѣка една отъ тѣхъ по една забележка, отдолу, дето указва на изключения и противоречия, а само за третия признакъ (произношението на **ѣ**) не виждаме никаква забележка.

Първиятъ признакъ, т. е. произношението на *ж* не може да се земе за главна разлика между източно и западно-бъл-

гарски, защото ж се не произнася вредомъ на западъ като *a*, нито пъкъ вредомъ на изтокъ като *z*. Това на страна, че тая старобългарска гласна (*ж*) има, както на изтокъ тъй и на западъ, покрай тие дветъ произношения, още и други (на западъ: *o*, *y*, *zn*, *e*; на изтокъ: *o*, *oa*, *e*), но ако земемъ само двойното ѝ произношение (като *z* и като *a*), пакъ виждаме, че то не *дава никаква граница* между българскитъ наречия; защото въ много западни предѣли ж се произнася като *z* и напротивъ на много мѣста въ Източна България¹⁾ това сжщо ж се произнася като *a*. До колкото можемъ да се облегнемъ на до сега напечатанитъ материяли, ето напр. де и де въ *Западна България* ж се произнася като *z*:

1. Софийско: София М. Сб.²⁾ II 44, 167; Ил. Сб.³ 258; Врбница М. Сб. II 16; [III 203 сл.]; с. Г. Баня М. Сб. I 3, 51; Долни Лозенъ М. Сб. II 13; Пролеша М. Сб. III 205 [179!].

2. Кулска околия с. Грамада М. Сб. I 39.

3. Костурско: М. Сб. II 216; с. Дъмбени М. Сб. I 65; с. Бобища С. Кн.⁴⁾ II 49; с. Загоричани С. Кн. I 40.

4. Воденско: М. Сб. II 187; Воденъ М. Сб. I 39, II 67.

5. Солунско: с. Градоборъ М. сб. I 67.

6. Леринско: М. Сб. III 183.

Въ сички тие мѣста ж се произнася *само* въ кореннитъ срички като *z*, но въ *различнитъ окончаня* то се изговаря обикновено като *a*.

На изтокъ пъкъ ж се произнася като *a* въ цѣла *Сръдня Гора* (Пирдопъ М. Сб. III 186; Ил. Сб. 176) и тукъ-тамъ по Родопитъ (Устово М. Сб. I 35, 149; Чепино М. Сб. I 38).

Отъ това се вижда явно, че произношението на *ж* не може да бжде главната разлика между източно и западно-български.

Втория отличителенъ белегъ на западното наречие отъ източното е, че на западъ глаголитъ отъ първитъ четири спрежения (по Миклошича) окончаватъ въ I. ед. ч. наст. вр. на *m*, когато на изтокъ сжщата форма окончавана на гласна. И между това двойно окончание на глаголитъ не може да се тури *никаква граница*, затова и то не може да бжде главна раз-

¹⁾ Подъ „Източна“ както и подъ „Западна“ България разбирамъ „източната“ или „западната“ половина отъ цѣлокупна България; тъй сжщо и подъ „източнобългарски“ и „западнобългарски“ — говоритъ въ едната или другата половина.

²⁾ Министерски Сборникъ (Сборникъ за народни умотворения и пр.).

³⁾ Илиевъ Сборникъ (Сборникъ отъ народни умотворения, обичаи и др. нарежда А. Т. Илиевъ; първи отдѣлъ, книга I).

⁴⁾ Солунски Книжници (Книжници за прочитъ съ беллетристическо, техническо, научно и забавително съдържание, издание и печатъ на книжарницата К. Г. Самарджиевъ и С-іе въ Солунъ и Прилѣпъ. Излѣзли до сега 7 книжки).

лика между изтбълг. и запбълг.; защото на много мѣста въ западна България 1. ед. ч. наст. вр. свършва на *гласна*, а не на *м*; нѣкои македонски говори отиватъ даже до тамъ, че не употрѣбаватъ *м* и за 5. и 6. спрежение та казватъ напр. пладнува, намѣсто пладнувам, има намѣсто *имам* (с. Тресанче, Дебърско, Ил. Сб. 273, 280).

1. ед. ч. наст. вр. безъ *м* въ западна България:

1. *Софийско*: с. Бутунецъ Ил. Сб. 91; Локорско М. Сб. I 19, II 97; Войнеговци М. Сб. I 22; Долни Лозенъ М. Сб. 125.

2. *Кулска околия* с. Грамала М. Сб. I 29.

3. *Разложко*: с. Нидобрадско (Сборникъ отъ С. Ив. Б.); с. Банско М. Сб. I 67; Дупнишка Джумая Ил. Сб. 249.

4. *Велешко*: М. Сб. II 214, III 217; Бр. П. Сп. IX и X 95 (забележката).

5. *Костурско*: М. Сб. II 216; с. Бобища С. Кн. II 49; Загоричани С. Кн. I 34.

6. *Леринско*: г. Леринъ М. Сб. II 201; с. Леринско Върбени М. Сб. III 154; Сетина М. Сб. III 155; Церово М. Сб. III 184.

7. *Дебърско*: М. Сб. I 146; с. Себишча М. Сб. II 185; с. Тресанче Ил. Сб. 115, 271; г. Дебъръ Сб. Ястр. 415—427: Кичава М. Сб. II 187.

Тѣй сѣщо не вредомъ по Източна България намираме въпросната глаголна форма да свършва на гласна, а и тука има краища, дето речената форма окончавя пъкъ на *м*:

1. *Ахърчелебийско*: с. Устово М. Сб. II 220; I 30; III 50, 74; Д. Райково II 43; Левочево II 220; I 26; Пашмаклъ I 33.

2. Рупчосъ: Широка-Лѣжа М. Сб. I 37; II 29.

3. Чепино (размѣсено): М. Сб. I 38; П. Сп. VIII 88.

4. Шуменско: Бр. П. Сп. VII—VIII 111: *лиуліам*, *играм*, *говіам*, *ліам*, *сіам*.

5. Ловчанско: Сичкитѣ гл. от. I спр.: *прем*, *крам*, *чем*, *нем*, *клам* намѣсто: *предѣ*, *крадѣ*, *четѣ*, [*кладѣ*].

Третия признакъ, именно произношението на *ѣ*, ще оставимъ за най-назадъ.

Четвъртиятъ признакъ, именно, че *в* ставало на западъ по нѣкой пжтъ на *м*, а *х* на *ѣ* нито е важенъ, нито пъкъ това е свойство само на западнитѣ говори; защото и на изтокъ казватъ *рамна* намѣсто *равна*, *съмна* се намѣсто *съвна* се. Тѣй сѣщо и *х*-то се чува на много мѣста въ Източна България, като *ѣ* въ миналитѣ времена; тѣй напр. казватъ въ Казанлъкъ: *намѣриѣ*, *натовариѣ*, *докараѣ* (М. Сб. III 145); тѣй сѣщо въ Пирдопъ: *чукнав*, *станав*, *свършив* (М. Сб. III 187).

Петия признакъ, който има да отличава западнитѣ говори отъ източнитѣ (именно, че звуковетѣ *д*, *в*, *л*, *к*, *изпадатѣ*), тѣй сѣщо не е признакъ само на западнитѣ наречия, защото и на изтокъ е сѣвсемъ обикновено да се говори: *гле'ам*, *има'а* намѣсто *гледам*, *имаха* и пр.

Шестиятъ отличителенъ белегъ има да бжде произноше- нието на спомагателния глаголъ *хъштитъ* като *ште* и като *ке*; наистина въ повечето източни краища казватъ *ште*, както и въ много западни краища употрѣбаватъ *ке*, ала тоя спома- гателенъ глаголъ има покрай тие две — както на изтокъ, тъй и на западъ, още и други форми, които и тѣ би трѣбало да се зематъ подъ внимание, щомъ приемемъ тоя глаголъ за дѣ- лидбенъ признакъ; тъй напр. покрай *ке* на западъ казватъ още: *че*, *к'у*, дори и *ште* (М. Сб. II 222), а на изтокъ покрай *ще* още и: *ше*, *жа*, *жда*, *за* и пр., а да дѣлимъ споредъ това български езикъ ми се вижда непрактично.

Най-сетне и седмиятъ признакъ, т. е. че на западъ се го- ворѣло 3. ед. ч. наст. вр съ *т*, а на изтокъ безъ него — не дѣли български езикъ на две половини. При всичко, че на изтокъ говорятъ наистина 3. ед. ч. наст. вр. безъ *т*, ала за това пъкъ нѣ вредомъ на западъ се произнася онова *т* — още повече има доста предѣли на западъ, дето и въ 3. мн. ч. нѣма *т* (Софийско, Разложко).

3. ед. ч. наст. вр. безъ *т* въ Западна България:

1. Цѣло Софийско, Трънско, Самоковско, Дунишко, Граховско (гледай, които щещъ материали отъ тие мѣста).

2. Воденско: М. Сб. II 187; С. Кн. I 29.

3. Костурско: М. Сб. II 216; Бобища С. Кн. II 49; Заго- ричани С. Кн. I 31; Дѣмбени М. Сб. I 64.

4. Щипъ: С. Кн. III 57; Куманово С. Кн. I 40.

5. Велесъ: С. Кн. I 38; М. Сб. II 213.

6. Леринъ: М. Сб. II 201; С. Кн. III 56.

И тъй виждаме, че ни единъ отъ разгледанитѣ шесть признака не може да служи за главно отличие между източно- българ. и западно-българ., защото съ ни единъ отъ тѣхъ не се раздѣля българ. езикъ на две половини съ оная граница, която поставятъ Григоровичъ и Иречекъ. Да видимъ сега, тъй ли е и съ третия белегъ — двойното произношение на *ѣ*. До като сичкитѣ други отличия между дветѣ главни българ- ски наречия не заслужватъ да ги земе човѣкъ за главни или за това, че сж твърде маловажни сами по себе си или за това, че влизатъ едно въ друго — то двойното произношение на *ѣ* (като *е* и *я*), освенъ че не е маловаженъ белегъ, но и отдѣля дветѣ главни български наречия отъ сѣки други признакъ най-рѣзко и то именно по оная граница, която поставя г. Иречекъ (П. Сп. VIII 84) и която се решихъ да приема и азъ, следъ като се убедихъ напълно, че друго по-голѣмо отличие нѣма — щомъ приемемъ веднѣжъ да дѣлимъ български езикъ на две половини: източна и западна. За тая цель азъ прегле- дахъ сичкитѣ менъ достѣпни народни умотворения и мога да кажа съ най-дълбоко убеждение, че произношението на *ѣ* съставя единствения и най-сѣщественъ дѣлиденъ признакъ на българскитѣ наречия. И наистина тоя признакъ нито е ма-

ловаженъ, нито пъкъ разваля турената по между източно-бълг. и западно-бълг. граница. Маловаженъ не е, защото **ѣ** се срѣща твърде често въ български езикъ (разбира се, не съ старо-бълг. произношение, а промѣнено или на *e* или на *я*), тъй щото по него различава човѣкъ тутакси източния говоръ отъ западния. Освенъ това, съ произношението на **ѣ** се туря много рѣзка граница между източно-бълг. и западно-бълг.; защото въ сичкитѣ ония предѣли, които сж на изтокъ отъ тая граница, **ѣ** има сѣ еднакво произношение, а на западъ отъ речената граница тая сжща старо-бълг. гласна има вредомъ пакъ — друго произношение. Въ Източна България (споредъ наведената горе граница) **ѣ** се произнася като *я*, или подъ известни условия, като *e*, а въ Западна България тая старо-българска гласна се произнася *неизмѣнно* като *e*. И азъ бихъ много желалъ да зная, като въ кое поселение въ *Костурско* се произнася **ѣ** като *я*, както увѣрjava „Критиката“, и отъ де е черпилъ г. критикътъ тия сведения, та казва, че *ѣ* за това не може да служи и за „най-халтаво“ разграничение на бълг. наречия, защото *на много мѣста въ Македония то се изговаряло като я*. Азъ прегледахъ, до колкото ми бѣше възможно, всичкитѣ материали отъ Западна България и нийде не срещнахъ за **ѣ** звукъ *я*, освенъ въ оние предѣли, които сж близу до границата между източно-бълг. и западно-бълг.; а най-внимателно прегледахъ материалитѣ отъ *Костурско*, ала нийде не срещнахъ *я* намѣсто **ѣ**, а на сѣкжде се *e*. Ето ги сичкитѣ материали отъ *Костурско* и сичкитѣ въ тѣхъ думи, дето **ѣ** е съ ударение:

1. Бр. П. Сп. XI и XII стр. 163; *седѣше, пулеа*; при думата *чешляше* има бележка отдолу: „любопитна форма“.

2. М. Сб. I 64 (отъ с. Дѣмбени): *голѣм, бѣла, врѣден, подсѣдла, теглѣше, стрѣд, тѣни, бегаі, лѣтна*.

3. М. Сб. II 215: *врѣме, сѣднале* (дали е право ударението?), *мѣсец, дѣтето, сѣдне, здодѣло, голѣмци, голѣма, посѣкъл, сѣде*.

4. С. Кн. I 31 (отъ с. Зогоричани): *голѣмо, бѣла, през, нѣмаше, стрѣд, сѣкоі, замеса, дѣте, лѣпа, облѣчи, стрѣдна, трѣба, видѣло, пѣсна, пѣе*.

5. С. Кн. II 49 (отъ с. Бобища): *седѣле, облѣж, цѣлата, стрѣдната, бѣше, дзвѣзди, нѣшчо, намѣсто, кладѣа, сѣтне, голѣмо, двѣте, бегаі, светѣло, срѣтвал, одѣло, нѣмам, сѣкоі, пѣем, голѣми, двѣ, лѣпо, грѣеш*.

Друго нѣщо е, дето въ Неврокопско се изговаря **ѣ** като *я*; презъ Неврокопско минува тъкмо границата между дветѣ главни български наречия и ако въ града па дори и въ цѣлия окръгъ се говори още по източнобългарски — това не значи никакво противоречие. Г. критикъ трѣба да знае, че наречия се не дѣлятъ едно отъ друго съ линейна граница, а винаги съ единъ цѣлъ поясъ, дето наречията се преливатъ

едно въ друго и че вѣнъ отъ тоя поясъ може да се познае какво е наречието. За това и линията, която поставямъ като граница между източнобълг. и западнобълг., не трѣба да се зема буквално като черта, защото и тя, като сѣка говорна граница, си има своитѣ криволици и вгълбнатини ту отъ едното, ту отъ другото наречие и че на известно разстояние отъ нея захваща едното или другото наречие. Пъкъ азъ като приехъ, че границата между източно- и западнобълг. минува презъ Неврокопъ, не рекохъ съ това, че Неврокопско пада въ западното наречие, та да ме сѣди „критиката“ и да ми натяква, че **ѣ** не можело да се земе за главно отличие между дветѣ главни бълг. наречия, защото въ Неврокопско то се произнасяло по източно т. е. като **я**; това не противоречи ни най-малко на едно двойно дѣление български езикъ; то може само да ни помогне да оправимъ границата помежду дветѣ половини отъ бълг. езикъ т. е. да я помѣстимъ по-къмъ западъ, като приемемъ и Неврокопско, а може би още нѣкои Солунски села въ източната половина, ала произношението на **ѣ** си остава пакъ най-рѣзко отличие помежду българскитѣ говори, защото при него не виждаме *никакви кръстосвания*, както ги видѣхме при другитѣ признаци.

Това дѣление бълг. езикъ на две споредъ произношението на **ѣ** има и историческо право; не само днесъ, ами, както се вижда, още открай време българскитѣ говори сѣ се различавали главно по произношението на **ѣ**. Отъ писменитѣ паметници, които ни сѣ останали, виждаме явно, че ако искаме да ги групираме нѣкакъ тие паметници споредъ наречието, което е показало най-голѣмо влияние въ тѣхъ, не може иначе да ги раздѣлимъ, освенъ пакъ на *две* групи и то споредъ *употрѣбението* на **ѣ**; и тая разлика може човѣкъ да следва отъ най-старитѣ времена до днесъ: като почнешъ отъ глаголскитѣ евангелета и свършишъ съ днешнитѣ простонародни темесуци **ѣ** е, по което ще познаешъ най-напредъ, какво е наречието: източно или западно.

Дѣлението бълг. езикъ споредъ **ѣ** се не аресва на критиката и за това, че съ това дѣление щѣли биле да се „конфондиратъ“ двете „самостоятелни“ български наречия, именно „македонското“ съ западнобългарски и „родопското“ съ източнобългарски. Та голѣма загуба за българщината отъ такова конфондиране! Българскитѣ говори сѣ изобщо толкозъ близу единъ къмъ други (особено източнитѣ помежду си и западнитѣ пакъ помежду си), щото ще вървимъ противъ природата, ако идемъ да ги цепимъ изкуствено, за да правимъ отъ тѣхъ „самостоятелни“ наречия; защото на тоя начинъ трѣба да изкараме само отъ македонскитѣ говори цѣли *четири* „самостоятелни“ наречия, ако се вираме на тънkitѣ разлики помежду имъ; тѣй сѣщо и отъ родопскитѣ говори ще трѣба да извадимъ най-малко *три* „наречия“. Да бѣше взела

това подъ внимание критиката, нѣмаше да ѝ бжде жално, че тия две наречия се „конфондиратъ“. И наистина критиката си мисли, че „македонско“ и „родопско“ наречие съществува като нѣщо цѣлокупно, а не знае, че както въ Македония, тѣй и въ Родопитѣ говорятъ по нѣколко различни говори, които говори, щомъ вземемъ за принципъ да цепимъ бѣлг. езикъ, ще трѣба да наречемъ сѣ „самостоятелни“ наречия; а тогава какъ ще му намѣримъ края изъ този хаосъ отъ бѣлгарски „наречия“? Единствениятъ изходъ тукъ е да групираме бѣлгарскитѣ говори преди сичко на две групи: *източнобѣлгарски говори* и *западнобѣлгарски говори* и то споредъ произношенieto на старобѣлгарската гласна **ѣ**. И тая раздѣлба за сега е най-разумната, защото стои на явна и твърда основа, докато сѣка друга раздѣлба ще бжде безъ всѣка основа. Ето и „критиката“: възстава противъ дѣлението бѣлг. езикъ на две, нарича го „произволно“, а не казва, връзъ каква основа ще го дѣлимъ на четири наречия и каква ще бжде разликата помежду тия четири наречия. А току тѣй да наричашъ нѣщо „произволно“, безъ да кажешъ нѣщо по-основателно — не е разумно.

Туй за отговоръ на критиката, защо раздѣлямъ бѣлгарски езикъ споредъ **ѣ**-то на две половини. Зарадъ тази дѣлба „критиката“ ми праща и не, ала за дето си позволихъ да повдигна гласъ противъ сегашното наше правописание — туй не може да ми го прости. И само [за] да накаже тая смѣлостъ моя, неизвестниятъ критикъ отъ „Денница“ напрегналъ тутакси лѣкъ, наперилъ веднага стрелитѣ си, иска да ме сплаши отъ първи пѣтъ, да ми затули тутакси устата, за да не гъкна веке за правописание. И то защо? Щото си позволихъ да кажа нѣщо, което сж казали вече по-умни хора преди мене — именно да се ограничи употрѣблението на **ѣ**, което г. Дриновъ отдавна препорѣчваше (Бр. П. Сп. II, 11; IX—X 80), дори и *да се махне свършено* (Бр. П. Сп. кн. VII и VIII стр. 110 отъ Редакцията; *Geschichte der Lautbezeichnung im Bulg.* стр. 20,46) — нищо друго. И за туй само — още мастилото ми не изсѣхнало и протести; а да бѣхъ казалъ нѣщо повече! „Критиката“ имаше да ме завре въ дѣнь-земе! Чель съмъ тая критика па съмъ си мислилъ: Боже, ако сичкитѣ разумни хора у насъ сж сѣ на такова мнение, че сегашното ни правописание си е добро, та да го не бараме — какъ може да помисли човѣкъ за правописно преобразование? Ако сѣки у насъ мислѣше, че изобщо не трѣбва да се отваря и приказка за правописание, то по-добре човѣкъ и зжбъ да не обеля, па нека плуемъ и гизнемъ на вѣки въ тоя правописенъ хаосъ, дето единъ съ единъ се не разбираме... Ала нѣ, белкимъ не е сждено бѣлгарски езикъ да остане вѣчно съ това дрипаво правописание; може би, сѣ ще има хора у насъ, които съзнаватъ нуждата отъ правописно преобразование. И азъ, щото

мислѣхъ, че ще има хора да ме чуятъ и разбератъ, си дадохъ гласа и си стоя още на думата, че трѣбва да се направи какво-годе за нашето правописание. Издадохъ слабия си гласъ нѣ, че лавритѣ на Вука ми сънъ не даватъ, или нѣ, че си въображавамъ да реша на своя глава тоя макаръ и твърде лесенъ за решаване въпросъ, а щото не съмъ и не мога да бжда на едно мнение съ моя критикъ, който преспокойно си мисли, че въпросътъ за българското правописание е вече решенъ, та „не разбира, прочее, каква полза ще има за българския напредъкъ да се раздрѣнка изново заспалий сега, но толкозь раздразнителний въпросъ на правописанието, който, естествено, вмѣсто да доведе до едно съгласие книжовниците, ще внесе нова анархия въ правописанието“. („Денница“ год. I кн. 11. стр. 614). Върху тие думи, съ които г. критикъ изказва горедолу, какъ стои кѣмто въпроса за българското правописание изобщо, искамъ да кажа нѣколко думи, преди да пристѣпя къмъ оная частъ на критиката, която засѣга частно мене и въ която почитаемиятъ критикъ изказва несъгласие къмъ нѣкои мои „реформаторски поплъзновения“, както ги нарича той по чисто български.

Отъ наведенитѣ горе думи на г. критика излиза: 1. че въпросътъ за българското правописание е вече решенъ или „заспалъ“, както го нарича критиката; 2. че и да се възбуди речениятъ въпросъ, нѣма да се споразумѣятъ „книжовниците“ върху него; 3. не само че нѣма да се споразумѣятъ книжовниците, ами и съ възбуждането въпроса ще се внесе „нова анархия“ въ българското правописание. Нека ми позволи г. критикъ да му кажа, че той изказалъ малко пребързано горнитѣ мисли и предвидѣлъ може би не съвсемъ върно следствията отъ правописния въпросъ у насъ. Азъ ще се помжча да покажа надолу, защо.

Първо и първо приеманието му правописния въпросъ, като решенъ или „заспалъ“, не е право. Ако има въпросъ у насъ, дето да е най-малко решенъ, то е безъ друго въпросътъ за българското правописание. Не само, че за тоя въпросъ не сме взели до сега никакво решение, не само, че той не е „заспалъ“, както казва критиката, а напротивъ той безпокои у насъ покрай „устремливитѣ умове“, които посѣгатъ за Вукови лаври, сѣки-едного и сѣки пжтъ, щомъ земе книга или перо въ ржка. Та кой не ще признае това? И г. критикъ не е ли дохождалъ много пжти въ недоумение, съ ж ли, съ ъ ли или съ ъ да пише нѣкоя дума? Ако хае въобще за правописание, не е ли разгрѣщалъ книги и речници да търси въ еди-коя-си дума ъ или е да туря? И въ таквозъ недоумение не е ли негодувалъ сѣки пжтъ противъ нашитѣ „книжовници“, че не установили едно общо правописание? Вѣрвамъ, г. критикъ нѣма да откаже това; още повече, като виждамъ отъ неговото писане, че той не владѣе тѣй сигурно това правописание, за

което му се поревнало да се бори. Е като е тъй, може ли да се счита въпросътъ за нашето правописание решенъ или за-спалъ? „Нашето днешно правописание следъ многогодишни люшкания и игри най-после дойде до единъ халъ и се поза-крѣпи и съ малки изключения днесъ се държи сжщото отъ *сички* (?) книжовници български“, за това да го не бутаме, иска да каже критиката. Е добре, па нека видимъ, какъвъ му е „халътъ“ на това наше правописание, издържа ли то и най-блага критика и знаятъ ли го баримъ най-добритѣ наши списатели? За тая цель привеждамъ тукъ единъ примѣръ отъ обикновено българско правописание и моля не само „крити-ката“, но и сичкитѣ господа читатели, да го прегледа сѣки единъ хубаво и сѣки самъ да просяди и разбере, ако може, какви му сж принципитѣ, каква му е основата на това бъл-гарско правописаніе отъ края на XIX вѣкъ. Азъ отъ моя стра-на казвамъ, че не виждамъ ни глава, ни крака въ това ужъ „дошло до единъ халъ“ българско правописание. Примѣрътъ го зимамъ нѣ отъ писатели втора или третя рѣка, нѣ отъ Станчовци или Гребенаровци, а отъ най-даровития и най-спо-собния нашъ списатель и поетъ г. И. Вазова, комуто искамъ преди сичко прошка, за дето му „смърсявамъ“ може би пое-зията, като ѝ се вирамъ само въ буквитѣ, а не въ съдържанието. Привеждамъ тука първитѣ 28 реда отъ единъ Вазовъ разказъ, напечатанъ тутакси на първата страница отъ сжщата 11 книга „Денница“, подъ заглавие „*Цончовата мьсть*“. Съ тове не искамъ ни най-малко да накърнямъ авторитета и до-стоинството на Вазова, като поетъ; напротивъ му давамъ пред-ность предъ сичкитѣ наши писатели и съ моя примѣръ отъ него искамъ да покажа нагледно, че нашитѣ и най-добри пи-сатели не могатъ да го научатъ, това наше правописание, за-щото и не е за научване въ сегашния си „халъ“. Него може да го знае човѣкъ, но трѣба да не пуца изъ рѣде Микло-шича; а такива сж малцина у насъ, до които е допрѣла сла-вата на великия славистъ и, колкото сж, именно тѣ ще бж-датъ винаги противъ такъвъ единъ изродъ правописание, ка-квото е нашето; че тѣ виждатъ най-добре сичката му несо-посность, тѣ осѣщатъ най-хубаво голѣмата нужда часъ по-скоро да се тури въ редъ, да се постимари това правописо-чудовище.

Примѣръ отъ обикновено българско правописание.

Цончовата мьсть.

Разказъ отъ Ивана Вазовъ.

Цончо умрѣ преди руско-турската война. Сѣки отъ гра-деца го помни още. Гламавъ бѣше Цончо, малоумень отъ рождение, идиотъ, та още кривъ тѣломъ и сакатъ въ рѣцѣтъ.

Обиденъ отъ природата, отхвърленъ отъ човѣцитѣ. Служеше за смѣхъ и за забавление на дѣцата, които му правяхъ опашка, колчемъ минаваше презъ по-главни улици. Хранеше се съ просия по чуждитѣ врати, нѣкога печелеше коравия си залъкъ съ дребни нищожни работи, каквито би могле да вършатъ неджгавитѣ му вкочанясали прѣсти, напримѣръ, мѣтене прѣдъ дюкенитѣ и често чрезъ пѣсни или игри на купището на нѣкой мегданъ. Дѣчурлигата носяхъ тогава по нѣкой сухъ коматъ и той рѣваше лакомо хлѣба, безъ да спира да играе. Но не само на тия изкуства бѣше майсторъ Цончо; той вършеше и други чудеса. Той обръщаше котка, закрѣпваше се правъ на главата си, кукуригаше като гересъ пѣтель, и то съ по-голѣмо усърдие, колкото повече публиката се увеличаваше около арената му. По неговото пожълтяло, изсъхнало и почерняло отъ гладъ лице, никога не бѣгаше една глупава, безпричинна усмивка, която държеше устата му вѣчно полуотворени. Тая веселостъ свѣтеше и въ сивитѣ му играючи малки очи съ сухъ, безжизненъ погледъ. Душата въ това сѣщество дрѣмеше въ плѣсенята ва прозябанието и сичкитѣ му дѣйствия се длѣжахъ не на волята или на разума, свѣтило зажумѣло въ главата му, а на безсѣзнателна привичка и животинския инстинктъ, който само нуждата или чувството на болестъ пробуждаше у него. Но дѣцата, които сж надарени съ жестоката охота да мжчатъ по-слабитѣ или да дразнатъ по-глупавитѣ създания отъ себе, бѣхъ узнали гждеда на идиота, бѣхъ нашле слабата му струна, която отъ едно само засѣгане смущаваше, сирѣчь, будеше душата му и снимаше изведнажъ отъ лицето му маската на замръзналата вѣчна усмивка. И често въ най-голѣмата му веселостъ, въ разгарѣтъ на пѣнието му, тѣ му кажахъ лукаво. . . . .". 62 погрѣшки въ 28 реда отъ Вазова! А какво остава до другитѣ наши писатели, които и толкозъ не познаватъ „коренитѣ“ на българския езикъ! Разбира се, че тие грѣшки нѣмаше да стигнатъ това число, ако знаеше човѣкъ, о каквъвъ принципъ се е държалъ авторѣтъ на горнитѣ редове, та по него да го сжди. Ний виждаме само голѣма непоследователность, виждаме, че еднакви форми и звукове сж написани различно; па като не знаеме, кое отъ тие различни писанета е за писателя правото, ний смѣтаме покрай кривото и правото за погрѣшка. Тѣй напримѣръ, като виждаме една и сѣща глаголна форма (минало несвършено — имперфектъ) написана веднѣжъ съ *ь* (бѣше), другъ пѣтъ съ *я* (правяше), трети пѣтъ *е* (служеше) и четвърти съ *а* (кажахъ), не можемъ да знаемъ, кое му е тукъ кривото, кое правото; е разбира се, тогазъ зимаме тие сичкитѣ писанета за погрѣшни, защото не виждаме въ тѣхъ никаква последователность, никаквъвъ принципъ. Както у сичкитѣ наши писатели, тѣй и у г. Вазова правописнитѣ погрѣшки състоятъ, както ще видимъ, най-много въ непра-

вилното употрѣбение на буквитѣ њ, ж и њ — букви съвсемъ непотрѣбни за новобългарското писмо и които, ако се не махнатъ часъ по-скоро изъ нашата азбука, има да бъркатъ вѣчно и никога нѣма да има съ тѣхъ оправено българско правописание. Истина, много правописни погрѣшки произлизатъ просто отъ нехайство, невнимание, ала това нехайство ще получа винаги подкладъ, щомъ има въ писмото ни по двестри букви за единъ и сѣщи звукъ.

Да прегледаме по-отблизу правописанието въ горенаведения кжсъ отъ Вазова. Тамъ виждаме преди сичко, че се употрѣбява њ — това галено чедо на българското „правописание“. Правилото за употрѣбението на тая буква въ българското писмо е сѣкиму познато: њ се пише въ сичкитѣ оние думи, въ които се е писало и старо-български. Туй е то „научното“ правило за њ; но по него не може сѣки да се води, защото сѣки не знае старо-български. За това има друго едно „практическо“ правило за њ, споредъ което њ се пише тамъ, дето съ измѣнението на една дума се чуе ту е, ту я. Ала и това правило намѣсто да оправя, забърква още, защото съ него се дава право на сичкитѣ източнобългарски говори да си изтѣкватъ произношението, та пишатъ тогава нѣкои напр. нарѣждамъ, защото се казвало на въ кое-си къше на България наръждам; дори и руски езикъ съ своето произношение на ж като я се намѣсва тука, та кара нѣкои наши правописници да пишатъ проклѣтъ, глѣдамъ и пр. Е за това на по-многого наши писатели е мжно употрѣбението на тая старобългарска буква, едно речи, щото не знаятъ хубаво старобългарски, друго, щото се бъркатъ съ източнобългарското произношение на тая гласна и пишатъ често намѣсто нея ту е, ту я, или пѣкъ ще я пишатъ тамъ, дето ѣ не е мѣстото споредъ старобългарски. Тѣй и въ нашия примѣръ виждаме криво написани думитѣ: правяхъ, хранеше, печелеше, чрезъ, носяхъ, пожълтяло, почерняло, свѣтеше, дрѣмеше, будеше, мѣтеше, засѣгане.

Тѣй сѣщо не виждаме въ наведения горе примѣръ никакво правило при употрѣбението на ж; до като гледаме отъ една страна тая буква употрѣбена правилно споредъ старобългарски: правехъ, носяхъ, длѣжяхъ, бѣхъ, кажахъ, сж — то отъ друга страна пѣкъ намираме: изсѣхнало, дразнатъ, изведнажъ, замръзнала, (вършатъ. мжчатъ). Ако бѣха писани и първитѣ примѣри съ а, както вторитѣ, щѣше тутакси да се види едно хубаво правило, споредъ което: „въ окончанията се пише а намѣсто ж“ и на което за основа биха послужили повечето новобългарски говори; а тѣй не разбира човѣкъ, защо намѣсто една и сѣща старобъл. гласна (ж) стои веднѣжъ ж, други пѣтъ а. — Не само въ окончанията, но и въ коренитѣ срички намираме неправилно употрѣбенъ юсъ:

думитѣ рѣваше, гѣделѣ съдържатъ старобългарскитѣ корени рѣк и гѣд, за това трѣба да се пишатъ съ ъ, не съ ж.

И ероветѣ употрѣбени безъ правило; отъ една страна: отхвърленѣ, прѣсти, вършеше, държеше, усърдие — отъ друга: вършатъ, обрѣщаше, пожълтяло, замрѣзнала. Тие сичкитѣ речи трѣба да се пишатъ *еднакво* — водилъ се човѣкъ въ правописанието си по старобългарски или по руски езикъ; па ако и българскитѣ писатели вардѣха въ правописанието си какъво-годе правило, тѣ щѣха да ги пишатъ съ една и сѣща буква — било съ ъ или съ ѝ, а не едни тѣй — други инакъ. Освенъ това има и друго: щомъ писателътъ прави разлика между ъ и ѝ не само въ края, както е обикновено сега у насъ, ами и въ срѣдата на думитѣ, сиречь щомъ при употрѣбението на ероветѣ се води строго по старобългарски, той трѣба да ги различава *точно* и *на стѣжде* т. е. трѣба да пише и тѣломъ, колчемъ, изведнѣжъ, сирѣчь, а не тѣломъ и пр.; защото първитѣ две думи сж творителни падежи тѣломъ, количемъ или количимъ, а вторитѣ две — защото окончатъ на палатали (ж, ч), а следъ палатали въ старобългарски езикъ се пише сѣ љ, а не њ. Па щомъ моя критикъ отъ „Денница“ изисква напр. да се пишатъ сичкитѣ производни думи отъ кор. прѣд съ љ само за това, щото въ Панагюрище казвали напярж, то и азъ бихъ ималъ, струва ми се, право да изисквамъ отъ единъ писателъ, който виждамъ, че се стреми да различава точно ероветѣ, да пише и той думитѣ *мегдан*, *комат* нѣ съ ѝ, както ги писалъ г. Вазовъ, а съ ъ; защото казанитѣ две думи се изговарятъ съ членъ въ Ловечъ (който градъ не е по-доленъ отъ Панагюрище) меко: мегдан'ът, комат'ът. На сѣщо основание бихъ ималъ право да изисквамъ отъ писателя да назначи нѣкакъ западното произношение на думитѣ: печелеше и дюкени, които, както е познато, се изговарятъ по цѣла Западна България: печалеше, д'юк'яне. А щомъ пише по чисто източнобългарско наречие, тогава писателя трѣба да различава звателенъ пад. отъ именит. при собственитѣ имена и да не пише Цончо за им. пад., защото им. пад. отъ такива имена въ източнобългарски не окончатъ на о, а на у — Цончу (сравни драмата „Иванку“), а Цончо е звателенъ падежъ.

Други непоследователности и грѣшки въ сѣшитѣ 28 реда: отъ една страна искуства, отъ друга изсѣхнало (намѣсто исѣхнало), — думитѣ често и прозябание (твърде чудовищна дума) употрѣбени съ руско правописание. Тия не е право написано; по-право е тие (тѣй сѣщо: ние, вие, оние) и то ето защо: 1. защото въ Западна България, дето сѣко е безъ ударение си се произнася пакъ като чисто е, казватъ: тие, ние, вие; 2. и въ Източна България, кога пада ударението на последния слогъ у първата дума, е-то се чуе съвсемъ хубаво; тиè (= они); 3. познато е, че тие думи се произнасятъ

и скратено: тии, вии, виі; тие кратки форми нѣмаше да можатъ [ж!] да настанатъ, ако въпроснитѣ мѣстоимения бѣха: тия, ния, вия, защото я се не скратява въ бѣлгарски езикъ *никой нѣтъ*, когато е-то може винаги да мине въ *і* (*й*), щомъ стои следъ гласна и нѣма ударение: 3. ед. число наст. вр. пие — пий, шие — ший, вие — вий и пр.

Другитѣ погрѣшки въ наведенитѣ редове засѣгатъ такива форми и думи, писането на които е въобще погрѣшно установено въ нашето правописание; тѣй напр. виждаме написано: разгарѣтъ, хлѣба, животинския, па ако бѣше се случило въ тие 28 реда и нѣкое сжществ. име отъ мъжки родъ на *ь*, щѣхме да имаме и четвърта членна форма на *тъ*, които сичкитѣ четири (ѣтъ, ѣтъ, ятъ, а) назначаватъ сѣ едно и сжщо понятие — французкото *le*, което като едно, трѣбва да има само една, а не *четири* форми. Е при таквазъ бѣрканица, при толкозъ погрѣшки само въ 28 реда на единъ Вазовъ, може ли каза човѣкъ, че правописането ни е установено? Или ще се похвали г. критикъ, че го знае по-хубаво отъ Вазова, сегашното наше правописание? Нѣ, и той го не знае; щото, ако го знаеше, нѣмаше да пише: обѣмъ, прѣдмѣтъ, языкъ, истинна (сжщ. име), напѣва (различава *ь* и *ѣ* срѣдъ дума); нѣмаше да пише ту: дѣлж, бждѣтъ, безпокожѣтъ — ту: произлѣзатъ, узрѣжѣтъ, служатъ; отъ една страна: държатъ, утвърди, първи, отъ друга: държимъ, утвърждения, изхвърляне; бѣше пѣкъ касаше; ние пѣкъ ония и пр. Да бѣше г. критикъ установилъ поне за себе си какво-годе правописание, че тогава да си дава мнението за какво да бжде или не бжде бѣлгарското правописание, разбирамъ; а той нито самъ пише по установено правописание, нито дава други да иматъ мнение по правописния въпросъ, като си го мисли вече за решень.

Не, въпросътъ за бѣлгарското правописание не е решень, не е заспаль; той виси като Дамоклевъ мечън адъ нашитѣ „книжовници“ и надъ сички оние, които иматъ работа съ бѣлгарски езикъ. Наистина сега се не пише върху него тѣй живоможе би, както преди години, ала нуждата да се реши частъ, по-скоро тозъ нещастень въпросъ за бѣлгарския правописъ е станала толкозъ голѣма, щото не разбирамъ, дали почитаемиятъ критикъ я не съзнава, или си затуляе очитѣ предъ нея. По сичко ми се вижда г. критикъ отъ оная масса хора, които като навикнатъ веднѣжъ на старото, лошо, добро — държатъ си го и си не блѣскатъ главата да помислятъ малко, нѣма ли нѣщо по-хубаво. Да, моятъ критикъ си има и причини за това. Той не оставя старото не само, щото му се свикналъ и срасналъ съ него, ами и щото му се не вѣрва, че намѣсто него ще доде [!] нѣщо по-добро. Тѣй поне разбирамъ думитѣ, че щомъ се подигнѣлъ въпросътъ за правописането, „мѣсто да доведѣлъ до едно съгласие книжовнитѣ ще внесѣлъ нова анархия въ правописанието“. Какво е дало поводъ на г. кри-

тика да си състави това не твърде ласкаво мнение за нашитѣ „книжовници“ и да казва, че нѣмало било да се споразумѣятъ, не знамъ; но самиятъ фактъ, че критикѣтъ изказва съмнение за добритѣ резултати отъ подигането правописния въпросъ, показва, до колко негова милость, моя критикъ, стои вънъ отъ тази наука, за която се нагърбилъ и той да си дава мнението; защото да каже човѣкъ, че съ подигането правописния въпросъ щѣла била да се внесе нова анархия въ правописанието, значи да нѣмашъ вѣра въ една съ голѣмо и славно име наука, значи да игнорирашъ една дисциплина, която е изкарала и изкарва на видѣло твърде много и твърде положителни резултати. Ала тъй е то, когато у насъ има тозъ нещастенъ обичай, щото щомъ стане дума за български езикъ и правописание, тутакси да мисли сѣкой, че му е подаденъ да бѣбри и критизира. Щомъ се подигнѣлъ правописниятъ въпросъ, щѣла била да се внесе нова анархия въ правописанието. Че отъ тая анархия, дето я виждаме въ нашето сегашно правописание, може ли да бжде по-голѣма? Или не знае незнайниятъ критикъ, че въ България не можешъ намѣри две книги съ еднакво, последователно проведено правописание? Е, за кога да чакаме? Да, почитаемата „критика“ дава на тоя въпросъ сѣ оня, стария, изтъркания отговоръ, който сж го давали и даватъ още много наши „саморасли“ стари и млади филолози, та поразмирисва малко на мухълъ, а той е, че не трѣбвало било да говоримъ още за българско правописание, дуръ не сме узнали езика си „въ сичкото му разнообразие и богатство, додето нѣмаме още единъ български речникъ“. А знаете ли, що значи това „да чакаме“? Значи да криснемъ вѣчно въ правописна анархия, да вадимъ очитѣ на децата вѣчно съ тие за нищо несгодни юсове и ѣгове, значи нашия хубавъ езикъ да влачи вѣчно тие старешки дърми на младежкото си тѣло, вѣчно да го загрозяватъ. Какъ си мисли г. критикъ отъ „Денница“ изучването български езикъ въ сичкитѣ му разнообразия и богатства, работа за два дни — три дни? Или за година, за две? Не знае ли, че за тази работа и вѣкове не постигатъ? Французи, нѣмци изучватъ езика си отъ толкова вѣка насамъ и още не сж го узнали „въ сичкото му разнообразие и богатство“, но си иматъ вече отдавна установено правописане, отъ което не смѣе никой да отстѣпи. Чехи, Поляци и Сърбо-хървати и тѣ не сж изпитали езика си ни най-малко въ „сичкото му разнообразие“, но и тѣ си иматъ хората горе-долу установено правописание, за което не сж чакали, докато бждатъ събрани сичкитѣ речи на езика имъ, че тогази да кажатъ: дръжете сега да направимъ споредъ събрания материялъ правописание, а сж постѣпвали именно обратно: по-напредъ установили едно правописание връзь основа на едно единичко наречие, че тогава пристѣпили къмъ изучването на езика си по сичкитѣ му говори и наречия. А

който мисли, че за правописанието на книжовното наречие сж нужни сичкитѣ говори и думи на езика, той или не различава говоримѣ отъ писменѣ езикѣ, или му е много свидно за ероветѣ, че предлага това условие, което нѣма да се изпълни и следъ цѣла вѣчностъ. Или мисли г. критикѣ, че езика ще се спре да ни чака, тѣй както си е сега, дурѣ го изучимѣ „въ сичкитѣ му разнообразия“, че тогазѣ да трѣгне съ насѣ напредѣ? Нѣ, езикѣ не чака; той се мѣнява отъ день на день и колкото и да го изучаваме, никой пжѣ нѣма да го доизучимѣ. Пжѣ за правописанието не сж никакѣ нуждни сичкитѣ речи на езика, а още по-малко сичкитѣ му говори; нужно е само да знаемѣ сичкитѣ му *звукове* и за сѣки звукѣ да земемѣ отдѣлна буква и туй то. Но да чакаме дурѣ съберемѣ сичкитѣ речи на езика отъ сичкитѣ му говори, че тогазѣ да говоримѣ за правописание, ще значи сжщо, ако чакахме да измратѣ сичкитѣ хора, че тогазѣ да извадимѣ заключение: „сичкитѣ хора сж смъртни“. Ни едно правописание на свѣта не е произлѣзло по тоя начинѣ, който г. критикѣ отъ „Денница“ тѣй наивно препоржчава — именно следъ всестранно изучаване съответствения езикѣ, а сичкитѣ правописания на вселената иматѣ за основа произношението на едно едничко наречие отъ цѣлия езикѣ и то на това наречие, което се избере за книжовно. Та какѣвъ хаосѣ щѣше да настане, ако речеха Французитѣ или Италианцитѣ да зематѣ подъ внимание сичкитѣ си наречия народни и споредъ тѣхѣ да си преобразятѣ правописанието! Като какѣ щѣха да пишатѣ напр. Италианцитѣ въ общия си писменѣ езикѣ думи като *biondo, dodici* тѣй щото Неаполецѣтѣ напр. да ги чете по своето произношение: *ghiunno, rurece*? То е невѣзможно! Е, па както Италианецѣ пише *figlio*, безѣ да го е грижа, че въ Калабрия казвали *figghiu* или въ Генуа *figgio*; както сжщия писменѣ Италианецѣ пише и произнася *fiore*, безѣ да гледа, че неговитѣ братя въ Сицилия казватѣ *sciuri*, а въ Генуа *sciu* — тѣй сжщо и ний нѣма защо да се обзираме много-много, де какѣ казватѣ по широка България, а ще гледаме само колкото можемѣ по-вѣрно да предадемѣ на писмо *най-чистото произношение на книжевното наше наречие*. А за тази работа не само, че не е нужно „узнаванетоъ българския езикѣ въ сичкото му разнообразие и богатство“, ами азѣ бихѣ рекѣлъ, че ако бихме се повели по този умѣ да чакаме дурѣ съберемѣ сичко, що излиза изъ български уста и тогава да нагаждаме правописание споредъ различнитѣ наши наречия, ще излѣзе такава бърканицѣ, каквато още не е бивала и каквато не могатѣ си ни помисли ония наши дилетанти, които на сѣки опитѣ за преустрояване българското правописание туку изпречватѣ своето изтъркано вето: „не бива, дурѣ не изучимѣ все-странно езика си!“ Като че съ изучаването на езика ще изнамѣримѣ нови, още нечути звукове! Това единствено и

твърде изхабено оржие противъ правописното преобразование нѣма да спаси ни продължи животъ на тоя монструмъ [!] — сегашното българско правописане. Това тѣхно оржие се плъзга само изъ ржцетѣ на витезитѣ си и показва колко малко тие наши правописни консерватори познаватъ въпроса, за който имъ се пощѣло да воюватъ. Това се вижда и отъ думитѣ на моя критикъ: „споредъ насъ, задачата на нашата *възраждающа се* филология трѣба да се ограничава само въ набирането, разбора и обяснението на скуднитѣ(?) езикови материали, съ които разполага сега, безъ да се напѣва да прави не посилни *радикални реформи въ езикътъ ни*“. И малко по-нататкъ пакъ: „у насъ, до дето още *главнитѣ закони на езика ни* зетъ въ сичкитѣ си наречия не сж изследвани, до дето не сме го упознали още въ сичкото му разнообразие и богатство, до дето нѣмаме още единъ *Български речникъ*, смѣло е, твърде смѣло, сѣко опитване за събаряние, исхвърляние и унищожаване безъ да знаемъ още какво и колко имаме“. Тия думи потвърдяватъ още единъ пжтъ казаното на нѣколко пжти отъ г. А. Тодоровъ (гл. П. Сп. XXIII и XXIV стр. 910; XXXII и XXXIII стр. 247, 256), че нашитѣ хора не правятъ разлика между две такива различни понятия, каквито сж *езикъ* и *правописане*. Веднѣжъ за винаги нека разбератъ сички ония, които още бъркатъ тие две понятия, че *езикъ* и *писмо не е* сѣ едно, та кога е въпросъ за *общо правописане* да не мислятъ веднага, че е дума за *общъ езикъ*. Ний си имаме, слава Богу, общъ писменъ езикъ и — лошъ, добъръ, служи ни да си излагаме на него мислитѣ и грѣхъ му на душата, който иска да го мѣнява, това най-скжло и най-мило наследство отъ нашитѣ прадѣди. Не да го мѣняваме, а да го учимъ *хубаво* трѣба тоя нашъ бащинъ езикъ и да се вардимъ да не пишемъ напр. „въпросътъ на правописанието“ („Денница“ кн. XI стр. 514), че то не е български. Нека ме не разбира криво г. критикъ и да ми не вмѣнява цели и стремления, каквито ги нѣмамъ; да не мисли, че съмъ тръгналъ да мѣнявамъ езика; не, азъ издавамъ гласа си само противъ сегашното наше правописане, противъ което е викнало изобщо мало и голѣмо у насъ; ала почетѣта ми къмъ наречието, което наричаме бълг. книжовенъ езикъ, е толкова голѣма, щото нѣма никой пжтъ да си допусна думица противъ него. Въпросътъ не е тукъ да мѣняваме или преустройваме езика и законитѣ му, а да се прегледа нашата азбука и да се преиначи или ограничи употрѣбението на нѣкои букви, споредъ както го изисквв произношението на модерния български езикъ; въпросътъ е, да се махнатъ нѣкои съвсемъ излишни букви отъ нашата азбука, за да стане писането на общобългарския книжовенъ езикъ по-лесно; въпросътъ е, да се введе едно общо, еднообразно и рационално правописане за български езикъ, турнато на практични, а въ сжщо време и научни основи, та

да се държи само по себе си; че сегашното наше правописание нѣма надежда за дълъгъ и миренъ животъ именно за това, щото му липсватъ и *практичнитѣ* и *научнитѣ* основи. За това е било изложено до сега, и ще бжде сѣ изложено и за напредъ на удари отъ сѣка стрвна и на люшкания, докато най-после не грохне отъ само себе си.

Голѣма надежда за оправянието на българското правописание покрай „всестранното изучаване на бѣлг. езикъ“ г. критикѣтъ отъ „Денница“ полага и на единъ български речникъ: „до дето нѣмаме още единъ български речникъ“ и пр. Като какъ си го мисли господство му тоя български речникъ, не зная; ала ми и не стига умѣтъ, като какъ може да помогне единъ речникъ за преустройването на българското правописание, ако той самъ не бжде написанъ съ преустроено правописание. „Критиката“ замѣнява тука, може би и безъ да се досѣща, *причина* и *следствие*. Наистина, за да бжде правописанието и у насъ еднообразно, както и у другитѣ народи, нужно е да има единъ речникъ, дето може сѣки да потърси и види, какъ се пише тази или онази дума; ала нали и за тоя речникъ ще трѣба по-напредъ да се нагоди едно правописание, че тогава да се напише и напечата по него! Инакъ и треста речиици не помагатъ. Г. критикъ трѣба да знае, че българскиятъ езикъ се сподоби вече съ единъ твърде пространенъ (9 тома) речникъ — благодарение на Дювернуа — ала помогна ли нѣщо за правописанието? Не; остави, че у насъ не знае преди всичко никой за него, ами и да искаше нѣкой да се води по него заради правописанието — малко ще му помогне. А толкозъ ще помогнатъ за напредъ сички подобни речници за подобрието на българското правописание, щомъ не сж тѣ сами написани съ подобро правописание.

Туй трѣбаше да кажа, за да се види, кой какъ стои къмъ въпроса за българското правописание принципиално. Отъ казаното вижда, мисля, сѣки, че нашитѣ съ критиката гледни точки се разиждатъ съвършено: азъ виждамъ, че безпринципность и анархия не може да бжде по-голѣма въ сегашното наше правописание и предлагамъ съ сичката си скромность да се подемe нѣщо за неговото оправяние. — „Критиката“ казва, че правописанието ни се било „закрепило“, било „дошло до единъ халъ“, та да го не бутаме, защото щомъ сме раздрѣнкали тоя въпросъ, щѣла била да се внесе нова анархия въ правописанието. Разбира се тогава, че щомъ моятъ критикъ намира сегашното правописание за добро, щомъ чака за неговото оправяне „всестранното изучаване на бѣлг. езикъ“ и „български речникъ“, той нѣма да одобри и най-добритѣ предложения за какви-годе промѣнения въ българското правописание; за това каквото казвамъ на долу, казвамъ го не толкозъ зарадъ него (г. критикѣтъ) да го убеждавамъ, колкото за да разясня и оправдая онова, което

бѣхъ казалъ за употрѣбението на *ѣ* въ новобѣлг. писменъ езикъ.

Зарадъ употрѣблението на *ѣ* въ новобѣлг. писменъ езикъ казахъ тия две предложения:

1. Или да се *ограничи* употрѣбението на тая буква т. е. да се употрѣбѣва *само* въ такива думи, дето *ѣ* е мѣсто споредъ източното (североизточното) произношение;

2. Или да се махне съвсемъ изъ нашата азбука и да се пише намѣсто нея сѣ *е*, а само въ известни случаи да се назначава това *е* съ какъвъ-годе белегъ, кога искаме да се произнася по източно като *я*. Азъ рекохъ това *е* (намѣсто *ѣ* = *я*) да се назначава съ сирконфлексъ *ѣ́*, т. е. тѣй, както Миклошичъ назначава старобѣлгарско *ѣ*, тѣй щото да пишемъ: *вѣра*, *лѣто*, *плѣва*, *пѣх*, *говѣх*, за да назначимъ, че тие думи има да се произнасятъ вѣра, лѣто и пр. А щомъ въ други думи отъ сѣшитѣ корени се чува *ѣ* като *е*, тамъ да си пишемъ просто *е*: вѣри, вѣрен; летá, летен; говеiа, говееш, говее; пеем, пеете, пеiат.

Сѣки вижда, че отъ тие две предложения второто е по-рисувано; ала критиката ги смѣсва нѣкакъ дветѣ; говори по-напредъ за *второто* и не споменува за никаква рискуваностъ, а казва, (за да го обори ли?) сичко сичко само думитѣ: „е добре, г. Цоневъ, *вѣрен* да пишемъ съ *е*, ами *вѣрна* какъ да пишемъ съ *ѣ* пѣкъ? летенъ съ *е*, а *лѣтна* какъ?“ И туй то! Веднага следъ това захваща пѣкъ за *първото* ми предложение и то съ думитѣ: „Единъ пѣтъ стѣпилъ на тая слаба почва (?) г. Цоневъ се увлича въ още *по-рисковани мнения* — . . .“ и говори за това, дето искамъ *ѣ* да се не пише *въ нѣкои* думи, па доказва, че *ѣ* трѣба и тамъ да се пише, отдето искамъ да го махна; тѣй напр., казва, думитѣ отъ кор. *прѣд* (пред, предност, преднина, да напредна, напред, преден, напреден, предишен, напреднал, преди, по-преди, предимство и пр.) трѣба да ги пишемъ *сичкитѣ* съ *ѣ*, защото въ Панагюрище казвали *напряжѣ* (да не иска г. критикъ да наложи това произношение *напряж* за книжовно?); тѣй сѣщо казва думитѣ отъ кор. *срѣт* трѣба да ги пишемъ *сичкитѣ* съ *ѣ*, защото *наѣ*-си казвали *срѣщам*. Туй е то едностранността на сегашното ни правописание и на оние, които го още поддържатъ: ний гледаме *само* относително *ѣ* да угодимъ на различнитѣ бѣлгарски говори, а за друго нищо не хаемъ; ний пишемъ *зѣбѣ*, *мѣжѣ*, безъ да гледаме, че въ голѣма частъ на Бѣлгария казватъ *зѣб*, *мѣж*; ний пишемъ безъ сѣки обзиръ: *вѣжди*, *между*, безъ да ни е грижа, че Македонца казва: *вѣги*, *мег’у*; ний пишемъ хубавичко: *глава*, *деветдесетъ*, *болѣста*, *рѣса* (*рѣса*), а и не маримъ, че въ цѣла Североизточна Бѣлгария казватъ: *глѣвъ*, *дивиддисѣт*, *булиствѣ*, *рѣсѣ*; ний пишемъ безъ церемония: *несѣж*, *викнѣж*, *видѣж*, *носѣж*, а и не питаме, че половинъ Бѣлгария казватъ: *несем*, *викнем*, *видим*,

носим; ала щомъ доде работа за ъ, ний сме много придиричиви и търсимъ доводи отъ сичкитѣ къшета на България и доказваме, че тая буква ни е много потрѣбна, щото назначавала нам-коешно-си произношение и настояваме да пишемъ стотини думи отъ единъ коренъ само за това съ ъ, защото въ една-едничка отъ тѣхъ се чува нѣ-дѣ-си я, а забравяме, че половината български народъ изговаря *ѣ постоянно* като е. Ето какво значи едностранчивостъ!

За да има една буква право на употрѣбение въ единъ писменъ езикъ, трѣба това право да е основано или върху *историята* или върху *фонетиката* на съответствения езикъ, трѣба да има за нейната употрѣба *историческо* или *фонетическо* основание. Да видимъ до колко и какво право има буква ъ въ новобългарския писменъ езикъ и добре ли е да я вардимъ още и галимъ тая непотрѣбна старина.

Сѣки-единъ, който познава отъ малко-малко развитието на писмения нашъ езикъ, ще се съгласи, вѣрвамъ, тутакси съ мене и ще признае, че *ѣ-то нѣма никаква историческа основа въ българското правописание*. Първо и първо български езикъ нѣма въобще непрекъснатата писменостъ отъ най-старитѣ времена до днесъ, та да има и непрекъснато правописание, съ което да се е предавало отъ вѣкъ на вѣкъ и писането на *ѣ*. Но ако искахме днесъ и безъ това да основемъ писането *ѣ* върху каква-годе *история* на българ. езикъ, то ще трѣба, разбира се, да захванемъ *нѣ туку направо отъ старобългарски*, а отъ оня периодъ на българ. езикъ, който стои по-близу до наше време; защото инакъ правописанието нѣма да бжде „историческо“.

И разгледваме българскитѣ писмени паметници; а то като за пакостъ, колкото паметникътъ стои по езика си по-близу до новобългарски, толкозъ по-неправилно правописание има, толкозъ по-голѣма бърканица виждаме въ употрѣблението на ъ.

Отъ българскитѣ писмени паметници най-близу до новобългарски езикъ стоятъ паметницитѣ отъ 17—18 вѣкъ, отъ които нѣкои сж писани на такъвъ правиленъ и хубавъ български езикъ, щото биха могли да служатъ за примѣръ на сжщи български стиль и за огледъ на много наши писатели. Ала правописанието у тие паметници е съвсемъ неправилно и разбъркано, а ъ се употрѣбява ту намѣсто *ѣ*, ту намѣсто *ѣ*, и намѣсто *ѣ* и *ѣ*. Правописанието на тие паметници, значи, не може да се земе като „историческа основа“ за новобългарско правописание, защото и то е тѣй безпринципно, както и дешното наше правописание.

Отиваме нататъкъ. Доказваме до паметницитѣ отъ тѣй наречения сръднобългарски периодъ. Като оставимъ неправилнитѣ отъ тѣхъ настрана и разгледваме само правилнитѣ, виждаме, че ъ се употрѣбява и въ най-правилнитѣ отъ тѣхъ

не тѣй, както искаме да го употрѣбяваме въ днешния нашъ писменъ езикъ, а по друго правило: тамъ **ѣ** се употрѣбява не само намѣсто старобѣлг. **ѣ**, ами и намѣсто сѣко старобѣлг. **ѣ** следъ съгласна, т. е. освенъ че пишатъ споредъ старобѣлг. напр. **гѣѣхъ**, **лѣпотѣ**, **кидѣти** и пр., а и: **колѣ**, **земѣ**, **оучитѣлѣ**, **конѣ**, **оукорѣитѣ** и пр. тѣй щото, ако искаме да се водимъ по срѣднобѣлгарското писане **ѣ**, то ще трѣба да пишемъ **ѣ** освенъ въ сичкитѣ оние случаи, дето го употрѣбяваме сега, още и намѣсто сѣко старобѣлг. **ѣ**, т. е. ще трѣба да пишемъ: *воля*, *земь*, *учителъ*, *конъ*, *укорѣва* и пр. (намѣсто *воля*, *земя* и пр.) — тогазъ разбирамъ историческо правописание. А тѣй както пишемъ сега **ѣ** по старобѣлгарски начинъ, безъ да имаме какви-годѣ непосредствени писмени сврѣзки съ езика на славянскитѣ просвѣтители, не значи да пишемъ исторически; то значи да прескочимъ новобѣлгарскитѣ паметници отъ последнитѣ две столѣтия, да прескочимъ и цѣлия срѣднобѣлгарски периодъ и да се юрнемъ да търсимъ правила за новобѣлгарско правописание въ единъ бѣлгарски езикъ писанъ и говоренъ преди 1000 години, значи да нагаждаме правописанието на бѣлг. езикъ отъ 19. вѣкъ споредъ произношението на бѣлг. езикъ отъ 9. вѣкъ! Не е ли туй анахронизъмъ, какъвто се не е чуло ни видѣло? Ще кажатъ нѣкои: вода въ главата бива побистра, та и намъ за водило при оправянето бѣлг. езикъ трѣба да ни служи старобѣлгарскитѣ: истина бѣлгарскитѣ книжовенъ езикъ може много да се ползува отъ богатството на стария, ала *само езикътъ*, а не и правописанието му; тия, които искатъ да прилагатъ речената пословица и за бѣлгарското правописание, забравятъ че „глава“ за новобѣлгарско правописание може и трѣбва да бѣде *само* новобѣлгарски езикъ и произношение, а не правописание, на което за основа е служило произношение, каквото го нѣма вече въ днешния нашъ книжовенъ езикъ.

Днешното писане **ѣ** нѣма историческо основание; но то нѣма ни фонетическо основание; защото щомъ земемъ за принципъ фонетиката на езика и споредъ нея нагаждаме правописание за бѣлгарски езикъ, то буквата **ѣ** остава съвсемъ излишна въ бѣлгарската азбука, тѣй като споредъ произношението на книжовния бѣлг. езикъ тая старобѣлг. буква се изговаря или като *е* или като *ѣа*, а щомъ пишемъ фонетически, трѣба да употрѣбяваме ту *е* ту *ѣа* намѣсто **ѣ**; защото фонетическиятъ принципъ не позволява да се употрѣбява единъ и сѣщи знакъ за два различни звука.

За употрѣблението на **ѣ**, значи, нѣма ни историческо, ни фонетическо основание. Има само *едно* друго основание и то е, че **ѣ** съ двуличното си произношение (като *е* и *ѣа*) съединява нѣкакъ дветѣ главни бѣлгарски наречия (източното и западното). Като имахъ това „съединение“ предъ видъ и защото мисля, че съвсемъ фонетическо правописание (като сръб-

ското) за български езикъ не е за препоръчване, предложихъ и пакъ предлагамъ да се *ограничи употребението* на ъ, т. е. ъ да се употребява само въ оние думи и тѣхни производни, дето намѣсто него се чува двойно произношение (*e* и *ia*), а дето ъ се произнася и въ Източна и въ Западна България постоянно като *e*, тамъ да си пишемъ *e*. За тая цель наведохъ и оние думи, въ които споредъ моето мнение не трѣба да пишемъ ъ.

Съ писанието ъ само въ оние корени, дето се чува като *e* и *я* се оправя донейде въпросътъ за ъ въ българското правописание, ала се не решава съвършено. Тоя въпросъ ще се реши само тогава окончателно, ако махнемъ буквата ъ съвсемъ [и пишемъ] *e*, ту назначено ѐ (за знака подъ [надъ!]) *e*-то не е приказка; той може да бжде какъвто му драго, но главното е основната буква да бжде *e*, а не друга нѣкоя гласна) — споредъ произношението на книжовното наречие. И азъ се осмѣлявамъ пакъ да препоръчамъ това малко измѣнение въ българската азбука, защото зная, че каквито правила и да полагаме за употребението на ъ въ новобългарския писменъ езикъ, *никой пжтъ* тая буква нѣма да бжде употребявана правилно споредъ старобългарски: на туй се противи новобългарската фонетика, въ която нѣма особенъ звукъ за ъ, както въ старобългарски, за да знаемъ сѣки пжтъ да поставимъ ъ именно тамъ, дето е нужно споредъ стария нашъ езикъ. А да имаме поне какви-годе историческия основания за това ъ, или ако писането ъ бѣше свързано съ дълга традиция — стара практика, то щѣхме да преклонимъ глава, па мъчно не мъчно, щѣхме да изучимъ употребението на тая буква, макаръ и да виждаме нейната излишность. А най-непрактичното на ъ е това, че тая буква трѣба да се чете хемъ като *e*, хемъ като *я* и то *безъ да се означава* какъ-да-е това нейно двойно произношение, безъ да се указва на писмо, где именно да се произнася като *e*, где като *я*. А туй не трѣба да се търпи въ едно уредено правописание. Нѣмецътъ пише напр. *ei* па го чете *ай*, тѣй както и французинътъ пипе *oi* и го чете *оа*, ала нито нѣмецътъ, нито французинътъ нѣма да изговаря тие букви единъ пжтъ тѣй, други пжтъ — инакъ, а единътъ и другиятъ — постоянно като *ай*, *оа*; или ако напр. французинътъ иска *oi* да се чете, както е написано т. е. *ои*, тогава назначава това изключително произношение съ две точки надъ *i* — а ний пишемъ *едно ъ* и искаме да се чете ту *e*, ту *я*, пкъ не означаваме *никой пжтъ*, именно де какъ да се чете. Такава практика нѣма още въ никое правописание на свѣта! [сравн. англ. *! C. M.*]. Една и сѣща буква да се произнася ту тѣй, ту инакъ, а да се не казва на които не знаятъ това, де какъ да я произнасятъ; като че сѣкой, който чете български книги, е отъ Източна България. Искаме отъ една страна, щото сѣки образованъ българинъ да говори по източно: *лято*, *вяра*, *дялам*, *няма* и пр

но се не погрижваме да назначимъ това произношение, за да стане общобългарско, а пишемъ *лъто, въра, дълам, нъма*, па щомъ ученикътъ чете както е написано: *лето, вера, делам, нема* — тутакси го мъримъ, че не знае произношението. А колко лесно е хемъ да се назначи това произношение, хемъ да се не разваля оная свръзка между дветъ главни наречия! Зема се просто буквата *е* за основа и съ нея се назначава **ѣ** въ сички оние случаи, дето споредъ източното наречие се чува пакъ *е*, а пъкъ въ оние, сравнително много помалко случаи, дето **ѣ** се произнася по книжовното наречие като *я*, тамъ се туря какъвъ-годе знакъ на *е*-то — и мисля, че съ това се туря край на многошумния въпросъ за *ъ*. А на оние, на които ще бжде жално може би за тая „сѣща българска старина“ **ѣ**, ще кажа, че ний презъ последнитъ 20 години оставихме и забравихме толкова наши старини и приехме въ нашия общественъ и политически животъ толкова чужди сметъ, щото ще бжде просто смѣшно да тръгнемъ да плачемъ за една буква и въ нея да търсимъ нашата българщина. Кой плаче веке за **ѣ** и **ѡ**? Не бѣха ли и тѣ сѣщи български букви, а не прогонихме ли ги вече отдавна изъ нашето правописание? Па както сме отстѣпили вече въ нѣкои точки отъ старобългарското правописание, както пишемъ вече *е* намѣсто **ѡ**, и намѣсто **ѣ**, както можемъ да пишемъ и *ъ* намѣсто **ж** и **ѡ** — не ще бжде ни грѣхъ ни срамъ, ако направимъ още една стѣпка напредъ и пишемъ и намѣсто **ѣ** ту просто *е*, ту назначено *ѐ*, споредъ това, както се изговаря **ѣ** въ книжовното наречие.

Ето сега на кратко и основанията, които, мисля, ми даватъ доволно право да препоръчамъ замѣнението на **ѣ** съ *е* и *ѐ*:

1. Щомъ се махне **ѣ** изъ нашата азбука, махва се и една голѣма спѣнка изъ нашето правописание; защото безъ **ъ** не ще има възможность да се смѣсватъ буквитѣ **ъ**, *е* и *я* както сега.

2. Употрѣбението на *е ѐ* намѣсто **ъ** се установява произношението на книжовния български езикъ. Единъ пжтъ това произношение трѣбва да се установи, за да знае сѣки книжовенъ българинъ, какъ да говори, а не тѣй да оставяме да се изговаря една и сѣща дума ту тѣй, ту иначе. Щомъ се учимъ да пишемъ на единъ езикъ, трѣба и на единъ езикъ да говоримъ. А пъкъ най-сетне, ако е работа да се запази свръзката, която сѣществува сега между източнобълг. и западнобълг. съ писанието **ъ** за *е* и за *я*, то нека знае сѣки, че тая свръзка се никакъ не нарушава; защото основната буква *е*, която застѣпя обикновено **ѣ** и която е *обща на сичкитѣ български наречия*, си остава пакъ *обща*, пъкъ особенното източно произношение се означава само съ значето надъ нея *ѐ*.

3. Употрѣблението на *ѣ* (*само* намѣсто *ѣ = я*!) ще бжде много по-лесно отколкото сегашното употрѣбение на *ѣ*; защото *ѣ* ще се пише на много по-малко мѣста, отколкото сега *ѣ*, тъй като случаетъ съ акцентувано *ѣ = я* (*вѣра*) сж несравнено по-малко отъ случаетъ съ неакцентувано *ѣ* (*завера*) или съ акцентувано *ѣ = ѣ* (*верен, вери*). Па и да допуснемъ, че ще има грѣшки при употрѣблението на *ѣ*, то тие грѣшки нѣма да бждатъ ни тъй много, ни тъй голѣми, както сега; защото грѣшкитъ съ *ѣ* ще състоятъ *само* въ изпушането на значето надъ *ѣ*, ала основната буква си остава сѣ сжщата *ѣ*, кога-то при *ѣ* днешното правописание, щомъ напише нѣкой *ѣ* намѣсто *ѣ* или *ѣ* намѣсто *ѣ*, замѣнява тутакси две *различни* букви една съ друга.

4. Ако сравнимъ случаетъ въ новобѣлг. ез. съ *ѣ = ѣ* и случаетъ съ *ѣ = я*, виждаме тутакси, че първитъ съставятъ огромно болшинство предъ вторитъ. Първо и първо цѣлата западна половина отъ бѣлг. народъ (сичкитъ западни говори) произнасятъ *ѣ*-то *безъ изключение* като *ѣ*; но като земемъ и другата половина бѣлгарски наречия (източнитъ), виждаме, че и тамъ *ѣ* се чува въ много повече случаи като *ѣ*, отколкото като *я* (щомъ приемемъ да иазначаваме и безакцентното произнош. на *ѣ* въ изт. бѣлг. съ *ѣ*). Това, мисля, дава сѣкиму право да приеме първото произношение на *ѣ* (като *ѣ*) за *основно* и *общобѣлгарско* и именно да назначава съ съответствия нему звукъ (*ѣ*), а пкъкъ другото (източно) произношение като *я* да гледа като *изключително* и като такова да назначава *само* съ нѣкой знакъ надъ основната буква *ѣ*.

5. Въ новобѣлг. ез. има много думи и форми, които щомъ се водимъ по източното произношение, трѣбва да пишемъ съ *ѣ*; ала щомъ пишемъ съ *ѣ*, постѣпваме пкъкъ противъ старобѣлг., защото сжщитъ думи и форми въ старобѣлг. се не пишатъ съ *ѣ*, а или *ѣ*, или съ *ѣ* или пкъкъ *ѣ* (следъ палатали *ж, ч, ш, ј*). Такива думи сж напр.: *дѣсенѣ, дѣсна*; мѣкѣ, мѣка наспротивъ старобѣлг. *дѣсѣнѣ, мѣкѣкѣ*: тъй сжщо глаголитъ: *да мѣтѣнѣ, да лѣгѣнѣ, клѣкѣнѣ, сѣдѣнѣ, постѣнѣ, излѣзѣ, вѣрѣнѣ, тѣгѣнѣ*, защото въ многократната си форма се произнасятъ: *мѣтам, лѣгам* и пр. пишемъ днесъ погрѣшно съ *ѣ*, тъй като сжщитъ глаголи въ еднократния си видъ се пишатъ въ старобѣлг. кое съ *ѣ*, кое съ *ѣ*.

Ала туй, което ще ни принуди коги-да-е да приемемъ друго назначение за *ѣ*, ако не искаме да употрѣбяваме тая буква съвсемъ противъ старобѣлгарскитъ правила за нейното правописание — то сж имперфективнитъ форми на глаголитъ отъ I, III и IV спрежение, на които основата се свѣршва на единъ отъ палаталитъ *ж, ч, ш* и *ѣ*. Като гледаме на източното и западното произношение на реченитъ форми, не можемъ да пишемъ въ окончанието друга буква освенъ *ѣ*, защото гласната следъ реченитъ палатали се произнася на западъ *по-*

стоянно като *e*, а пъкъ на изтокъ това произношение върви съвършено споредъ правилото за произношението на **ѣ** въ източнобълг., т. е. щомъ е съ ударение тая гласна въ имперфектното окончание и следъ нея не следва слогъ съ мека сричка [! гласна], се изговаря като *я*; тъй напр. се казва:

Западнобълг.	<i>сечех, сечеше</i>	—	източнобълг.	<i>сечѣх, сечѣше</i>
"	<i>речех, речеше</i>	"	"	<i>речѣх, речѣше</i>
"	<i>върших, вършеше</i>	"	"	<i>вършѣх, вършѣше</i>
"	<i>мълчех, мълчеше</i>	"	"	<i>мълчѣх, мълчѣше</i>
"	<i>държех, държеше</i>	"	"	<i>държѣх, държѣше</i>
"	<i>суших, сушеше</i>	"	"	<i>сушѣх, сушѣше</i>
"	<i>стоех, стоеше</i>	"	"	<i>стойѣх, стоѣше</i>
"	<i>броех, броеше</i>	"	"	<i>броѣх, броѣше.</i>

Сега ако искаме да съединимъ нѣкакъ това двойно произношение на едни и сѣщи форми, като че ни се налага ъ съ своето двойно произношение (като *e* и като *я*), ала такова писане ъ следъ *ж*, *ч*, *ш* и *і* ще отива въ разрѣзъ съ старобългарското правило за употрѣбението на **ѣ**: въ старобългарски е нѣщо нечуто и невидено [! глаголическитѣ паметници — *С. М.*] да стои **ѣ** следъ реченитѣ палатали. Може би, щото иматъ предъ видъ това или щото се водятъ по произношението, пишатъ сега тие форми за минало несвършено, кому какъ дойде; за това гледаме, че въ новобългарски се употрѣбятъ *четиръ различни гласни* въ окончанието за минало несвършено: *ѣ, е, я* и *а*: *четѣхъ, четеше, четяхме, съчахъ, съчеше* и пр. За да се избѣгне това различно писане едни и сѣщи глаголни форми най-добре, ще бжде, ако се пишеха *сичкитѣ глаголи* въ минало несвършено, безъ да се гледа какъ имъ се свършва основата — сѣ съ една и сѣща гласна *e*, а дето тая гласна е съ ударение и се произнася въ източнобълг. като *я*, тамъ да се бележи това *e* тъй, както при другитѣ случаи съ **ѣ**: тъй щото да пишеть не само: *четѣх, четеше, четеше, четѣхме, четѣхте, четѣха*, но и: *речѣх, речеше, речеше, речѣхме, речѣхте, държѣх, държеше, държеше, държѣхме, държѣхте, държѣха; сушѣх, сушеше, сушѣхме, сушѣхте, сушѣха; стоѣх, стоеше, стоѣхме, стоѣхте, стоѣха*. А щомъ ударението не пада на суфиксната гласна, да си се пише просто *e*: *носех, носеше, носеше, носехме, носехте, носеха; водех, водеше, водеше, водехме, водехте, водеха; молах, молеше, молехме, молехте, молах; бърших, знаех, учех, служех* и пр. На такъвъ начинъ ще имаме *еднакво писане* за еднакви форми, т. е. ще изравнимъ и на писмо тие форми тъй, както ги е изравнилъ новобългарскиятъ говоръ, който слелъ старобълг. окончание **ѣа** (плетѣахъ) и **аа** (речѣахъ) въ едно и произвелъ такава гласна, която по нищо се не различава отъ ъ, та споредъ това и трѣба да постѣпваме

съ тая гласна въ минало несвършено тъй както съ сѣко *ъ*. И тъй окончанията въ минало несвършено и то за *сичкитъ глаголи* отъ първитѣ четири спрежения ще бждатъ: 1. когато суфиксната гласна е съ ударение *ѣх, еше, еше, ѣхме, ѣхте, ѣха*; а пъкъ ако речената гласна е безъ ударение: *ех, еше, еше, ехме, ехте, еха*.

Може нѣкой да помисли, че произношението на мин. несв., кога удар. не пада на суфиксната гласна (*мѡлех, водех*) е такова, щото грѣба да се назначи съ *ъ* т. е. чува се въ такива случаи звукъ *іъ* = *іж* (*мѡліжх, водіжх*). Ала то не трѣба никого да смушава; защото въ източнобълг. има много думи, въ които се слуша сжщи звукъ *іъ* или *іж*, но намѣсто който не пишемъ и не трѣба да пишемъ *ъ*. Такива думи сж напр. *гребень, пепель, дъверь, кърпель, дрипель, репей, струпей, славей, дънерь* и пр., въ които *е*-то въ втория слогъ се произнася точно тъй както и *е*-то въ имперфектѣ, кога е безъ ударение (*водех, носех* = *водіжх, носіжх*).

Споредъ това, дето изложихъ до сега, вѣрвамъ ще е станало сѣкиму ясно, като какъ искамъ да се употрѣбява *ѣ* за напредъ и въ какви случаи ще замѣстя то сегашното *ъ*. А пъкъ който си стори трудъ да ме разбере, нему ще му се стори, вѣрвамъ, предложението ми, може би, рискувано за сегашно време, ала не лишено отъ основания.

За сега се ограничихъ само съ *ъ* то, защото бѣхъ зарадъ него предизвиканъ, а други пжтъ ще поговоря и за други нѣкои точки отъ нашето правописание.

Съ това нито искамъ да налагамъ нѣкому ново правописание, нито искамъ да гоня Вукова слава, а нито пъкъ можа [!] да се гордѣя, че казвамъ нѣщо ново: за българското правописание се е говорило и предлагало толкова много, щото по семъ сега каквото и да каже човѣкъ, нѣма да бжде ново. Ново и приятно за мене ще бжде само това, ако моитѣ бележки станатъ поводъ да се тури на дневенъ редъ и поразчепка правописниятъ въпросъ, па дано отъ това излѣзе нѣщо добро за българското правописание.

2. Правописни бележки

[за недостатъците на „Упжтване за общо правописание“ отъ 1899. г., по времето на министра Т. Иванчовъ¹⁾].

Единъ правописъ, колкото мжченъ и сложенъ да е, щомъ му сж указани точно и ясно правилата, става поне установенъ и затваря пжтя на произволности. Установенъ и еднакъвъ правописъ е първо условие за добъръ успѣхъ по матеренъ езикъ; защото само съ правописни правила на ржка ще знаятъ учители и ученици, какво се иска отъ тѣхъ, само тѣй нѣма да се лутатъ и да измислятъ сѣки свои правила. Разбира се, че пѣкъ педагогията и здравиятъ разумъ изискватъ, щото училищниятъ правописъ не само да е установенъ и единъ за сички, ами още и колкото се може упростенъ, за да се учи и прилага лесно. Туй го съзнаватъ, вѣрвамъ, сички учители и възпитатели у насъ; ала щомъ дойде дума за упростяване, ставаме синца вѣрли защитници на старото и непрактичното и за две изтъркани букви сме кадърни да сторимъ сичко, само да запазимъ властта имъ, а и не мислимъ, че съ това измжчваме за права Бога толкози крѣхки дечица! А при единъ упростенъ правописъ какъ хубаво би се употрѣбило толкози драгоценно време, което сега отива просто на вѣтъръ! За какво ли сж думи? И тая болестъ ще изцѣри общиятъ лѣкаръ на сички неджзи — вѣчното време — но дотогава колко ли още трудъ, колко ли мжки ще идатъ на халостъ!

За важността на правописа и да не говоримъ; като часть отъ предмета „български езикъ“ той вѣрви съ ученика презъ цѣлото му учение; той придружава книжовния човѣкъ презъ цѣлия му животъ и е най-добра контрола за общото образование на ученика, па и на сѣкиго избощо: слаби познания по други предмети се скриватъ, но слаби познания по майчинъ езикъ не можешъ скри; тѣ излизатъ веднага на яве, щомъ само напишешъ два реда. Ето защо навредъ, па и у

¹⁾ [Тукъ се дава изчерпателна критика на т. н. Иванчевски правописъ съ множество ценни поправки и допѣления. — С. М.]

насъ, обръщатъ голѣмо внимание върху матеренъ езикъ, отъ който правописътъ е, можемъ каза, най-важна частъ

Съ многото си неустановености българския правописъ бѣше до скоро цѣла мжка за ученици и учители, защото нѣмаше конкретни правила за него, а се предписваше само съ общи думи — „учителитѣ да се водятъ по правописа на едикое-си списание“. Но понеже и най-авторитетнитѣ наши списания не пишатъ сѣ съ еднакъвъ правописъ, а го често мѣняватъ, то не можеше да има установеностъ и въ училищния правописъ. Затова хубава стѣпка напредъ бѣше правописното упжтване, що го издаде по-лани Министерството [на Нар. Просв.]. Истина, то не урежда напълно въпросътъ, но и съ тия си малко правила, то въвежда редъ и еднаквостъ поне до нѣкжде въ нашия правописъ. Не урежда, рекохъ, напълно въпросътъ, едно, защото правилата му не сж доволно мотивирани и друго, защото не изравнява сичкитѣ нееднаквости въ нашия правописъ, а оставя пакъ отворени врата за доста несъгласия. Ако Министерството бѣше и послушало, а не само изслушало мнението на четирмата професори, които споменува въ правописното си окръжно [Л. Милетичъ, А. Теодоровъ, Б. Цоневъ, Ив. Д. Шишмановъ], може би щѣше да се нареди по-съвършено и по-основателно упжтване; а така, въ сегашното упжтване има освенъ непълнота откъмъ точкитѣ, които засѣга, ами и неточности въ правилата, па и недостатъци въ списъка на думитѣ съ *ѣ* и *ж*. Българскиятъ правописъ не е чакъ толкова простъ, за да може се изложи на деветъ странички. Докато се поддържа още това, ни въ клинъ ни въ ржавка „етимологическо“ правописание, ще трѣбва и правилата за него да се обясняватъ на дълго и широко съ сичкитѣ имъ неправилности, ако искаме да съгласимъ мъртвитѣ букви съ живия говоръ. Тѣй и министерското упжтване въ обясненията на правилата си не трѣбваше да бжде тѣй лаконично, а напротивъ като упжтване за училищенъ правописъ, дето се изисква точностъ и ясностъ, трѣбваше да обясни подробно и реши окончателно, ако не цѣлиятъ правописъ, то поне точкитѣ, що засѣга. Ето защо, макаръ и да не съмъ съгласенъ съ етимологичния принципъ, на който е основано упжтването, мисля, че ще бжде полезно за училищното дѣло, ако дамъ нѣкои поправки и допълнения къмъ това упжтване; съ това ще се разсѣятъ нѣкои недоумения, които неминуемо следватъ отъ преголѣмата лаконичностъ на министерското упжтване. Бележкитѣ ми ще се отнасятъ първо къмъ самото упжтване, а после ще поговоря и върху нѣкои правописни точки вѣнъ отъ него.

Най-напредъ върху въпроса за *ѣ*. Докато въ нашия правописъ владѣе етимологиченъ принципъ, въпросътъ за *ѣ* ще има винаги две части: а) де се пише *ѣ* и б) де и какъ се изговора *ѣ*. И въ упжтването е раздѣленъ тъкмо тѣй тоя въ-

просъ, ала нито едната, нито другата му частъ е доволно обяснена и точно представена. Защото докато се приема ужъ етимологична основа за *ъ*, не сж предвидени сичкитѣ случаи съ *ъ*, нито пъкъ се споменува, че се отстѣпя отъ тѣхъ. Преди сичко изпуснати сж цѣли групи думи, които по етимологията си съдържатъ *ъ*, именно:

1. Прилагателнитѣ на *ъ* нѣ. като платнѣнъ, брашнѣнъ, дървѣнъ, тѣстѣнъ и пр.

2. Повелително накл. 2 л. мн. ч. (четѣте, плетѣте), дето суфиксната гласна е тѣй сжщо *ъ*.

3. Многобройнитѣ глаголи на -ѣти (гърмѣ-, видѣ-, летѣ-, търпѣ- и пр.) не само че се не споменуватъ като отдѣлни групи думи съ *ъ*, ами ги нѣма даже и въ речника!

4. Нѣма нищо и за многобройнитѣ сжществителни, произведени отъ такива глаголи, като: видѣние, бдѣние, твърдѣние, търпѣние, успѣние и пр.

5. За суфиксъ -ѣль се не казва тѣй сжщо нищо и не се знае, какъ ще се пишатъ думи като: обитѣль, гибѣль, твърдѣль, кжпѣль и пр.

6. Остатѣцитѣ отъ старъ дателенъ и мѣстенъ падежъ (менѣ, тебѣ, сестрѣ, майцѣ, на мѣстѣ, на сѣнѣ, на самѣ) тѣй сжщо сж изпуснати.

Освенъ това още предъ речника трѣбваше да се изброятъ наотдѣлно глаголитѣ съ двойна коренна гласна, като: лѣгамъ — да легна, стѣгамъ — да стегна, впрѣгамъ — да впрегна, сѣдамъ — да седна, клѣкамъ — да клекна, сѣкамъ — да секна, разпрѣтамъ — да разпретна, мѣтамъ — да метна — щомъ веднѣжъ се приема да се пишатъ ту съ *ъ* ту съ *е*;

Самиятъ речникъ за *ъ* не е никакъ пълненъ; въ него липсватъ освенъ доста производни думи, за които ученикъ нѣма да се сѣти, че сж отъ сжщи коренъ съ ония, що сж въ рѣчника, ами и много други уединени думи, за които етимологията изисква тѣй сжщо *ъ*. Азъ си забележихъ като по-обикновени следнитѣ: блѣхъ, бѣлка, дѣверъ, обѣтъ, слѣда, свѣдокъ, свѣдоча, завѣра, тлѣненъ, нетлѣненъ, пѣстя, пѣстунъ, трѣба (сжщ.), корѣнъ, вѣзни, подѣвка, черѣша, черѣсло, благодарѣтель, дѣяние, благодарѣние, заговѣзни, земледѣлецъ, напрдѣкъ, намѣрение, мѣзимецъ, щрѣкъ, щрѣка ме, прѣспа, смрѣка, трѣска, брѣзъ, а, о, рѣя [се], рѣшето, пѣнези, бѣлтѣкъ, владѣя, владѣтель, владѣние, — и въ много други руски и черковни думи: усмотрѣние, недовѣрие, надмѣненъ, Днѣстъръ, Днѣпръ, багрѣница, законовѣдецъ, тетрѣбъ, благовѣстие, избобрѣтение, срѣтение, колѣбание, великолѣпенъ и пр.

Дали сега тия думи сж изпуснати случайно, или нарочно, сѣ не е похвално за упжтването; защото ако сж изпуснати неволно, то значи правилата за *ъ* не сж пълни и точни; ако пъкъ сж изпуснати съзнателно, т. е. ако упжтването нарочно позволява тия думи да се пишатъ съ *е*, то съ това дава право

на фонетичния принцип и тогава трѣбваше да се изоставатъ още много други думи, като напримѣръ *наречията* на *ъ* (добрѣ, злѣ, твърдѣ, зимѣ, лѣтѣ, горѣ и пр.), остатѣцитѣ отъ *двойствено число* (ржцѣ, нозѣ, крилѣ, колѣнѣ и пр.), *членѣтъ* за *мн. ч.* *тъ* и много други отдѣлни думи, дето *ъ* *никой пжтъ* не гласи *я*, като напримѣръ: бѣда, брѣме, бѣлѣгъ, врѣме, врѣтище, вѣдро, вѣнецъ, вѣстъ, вѣстникъ, жлѣза, жрѣбие, зрѣние, зрѣлище, зрѣнице, клѣщи, лѣнивъ, лѣпя, лѣска, лѣшникъ, лѣха, мѣдя и пр.

Погрѣшно сж прибрани въ речника думи: крѣхъкъ (крѣхъкъ), сврѣдель (скрѣдѣлъ), дѣсенъ (дѣскитѣ); па тѣй сжщо и глаголи като: стѣгамъ, врѣгамъ, посѣгамъ, лѣгамъ, мѣтамъ и пр. „етимологически“ не е право да пишемъ съ *к*, защото старобългарската имъ коренна гласна е *л*, а не *к*: тлг-, прлг-, салг- и пр. А щомъ искаме да изразимъ източниятъ имъ изговоръ (стягам, впрягам и пр.) нѣма друго, освѣнъ да си пишемъ съ *я*. Въ единъ „етимологически“ речникъ за *ъ* не би трѣбвало да има тѣй сжщо и думи: щѣхъ, щѣние, прищѣвка, защото по старобългарската фонетика съчетание *щъ* е невъзможно.

Правилото за *изговора* на *ъ*, което следва следъ речника, е още по-недостатъчно; то е твърде общо и неточно; първо и първо погрѣшно е да се туря изговоръ *я* за *ъ* на първо мѣсто, защото обикновениятъ изговоръ на *ъ* по книжнобългарски не е *я*, а е *е*, следователно и кога се дава правило за *ъ*, нека се не казва, че „буква *ъ* се произнася като *я* и като *е*“, а да се каже: „*ъ* се изговаря по книжнобългарски като *е* и като *я*“, па да се укаже по-точно, въ кои случаи *ъ* гласи *я* (защото сж много по-малко). Неточно е казано въ упжтването, че *ъ* се изговаря като *я*, кога е *съ ударение* и не стои предъ *мека срѣчка*; тѣй би могълъ сѣки западенъ българинъ да помисли, че трѣба да изговаря по книжнобългарски: дяло, кряпко, клятка, утяха, добря, зля, дя, дято, ржця, нозя, успяхъ, бесяда, срядство, както естествено следва отъ неточното правило. А тѣй ли е? Не, защото ни единъ книжовенъ българинъ не изговаря *ъ* въ изброенитѣ думи като *я*. Значи, тѣ правятъ изключение отъ правилото и като изключения трѣбаше да се изброятъ, ако искаме да научимъ и ония, които не сж отъ източна България, да изговарятъ, както трѣба, думитѣ съ *ъ*. Има цѣли категории думи, въ които *ъ* е *ударено* и не стои предъ *меки срѣчки*, но пакъ гласи по източно, т. е. по книжнобългарски, не *я*, а *е*. Тѣй напримѣръ:

1. въ наречията на *ъ*: добрѣ, злѣ, дѣто и мѣстоимение *тѣ* (*тъ*);

2. въ предлозитѣ предъ, пре, следъ, презъ, средъ; и въ произведени отъ тѣхъ думи: предна, средна, последна;

3. въ остатѣцитѣ отъ *двойствено число* и *мѣстенъ падежъ*: ржцѣ, нозѣ, две, раменѣ, на мѣстѣ, на самѣ и пр.

4. Не само предъ мека сричка, ами изобщо предъ сѣка *мека свгласна ъ* гласи *е*, макаръ да е съ ударение; изговаряме: клей, а не кляй, скрежъ, а не скряжъ, прѣчка, а не прячка, смѣшно, а не смяшно, грѣшка, а не гряшка; па тѣй сѣщо: вѣжда, свещъ, режа, мрежа, лѣшъ, пей, грейка, неделей, злодей и много други думи, дето *ъ* стои предъ *ж, ч, ш* или *й*.

5. Изключение правятъ тѣй сѣщо много *западнобългарски* думи, приети въ нашия книжовенъ езикъ; казваме: хлевъ, а не хлявъ, лепъ, лепа, а не ляпъ, ляпа, жлебъ а не жлябъ; тѣй сѣщо: човекъ, утеха, потреба, тремъ, крепкъ, клетъ, клетка, сметъ, длето, векъ, веда, тело, невеста освенъ и пр.

6. Като изключения трѣбва да броимъ и сички *руски* и *черковни* думи, влѣзли въ нашия книжовенъ езикъ, защото и тѣ се изговарятъ противъ правилото за *ъ*; казваме: дело, а а не дяло, успехъ (сѣщ), а не успяхъ, беседа, а не бесѣда, средство, а не срядство; па тѣй сѣщо: размѣръ, предѣлъ, свирѣпъ, свѣсѣмъ, завѣтъ, вѣдомость, бѣдность, бѣдствувамъ, рѣзкъ, лесъ (лѣсъ), дѣва, завеса, крепкъ, крепость, лицемѣръ, лѣнность, чрезъ, мѣдна (руда), нелѣпность, сбѣтъ, смель, смелость, отвѣсно, оцѣнка, отвѣтъ, съответствувамъ, побѣда, приветствувамъ, прѣвѣсъ, разрѣзъ, смесъ, съсѣдъ, тлѣнна, тленность, умѣстно, ценно, драгоценно и много други.

Ако съберемъ наедно сички тѣзи „изключения“, ще видимъ, че тѣ заедно съ случайтѣ, дето *ъ* по правило гласи *е*, т. е. *предъ меки срички* и *неударено* — надминаватъ *няколко пѣти* случайтѣ съ $\text{ѣ} = \text{я}$; като казвамъ „*няколко пѣти*“, читателтъ може да си помисли само *два* или *три* пѣти; голѣмо заблуждение! Думитѣ съ $\text{ъ} = \text{е}$ въ книжовнобългарски сѣ не два, не три, а *петнайсетъ* пѣти *повече* отъ думитѣ съ $\text{ъ} = \text{я}$; това може да провѣри сѣки, споредъ който иска речникъ. Азъ провѣривахъ по списъка на думи съ *ъ*, що го бѣше съставилъ едно време Д. Мишевъ и го бѣ напечаталъ върху корицитѣ на тетрадки. Той е много по-пъленъ отъ речничето, що е въ Министерското упжтване; съдържа 1264 думи съ *ъ*; отъ тѣхъ само въ 84 *ъ* се изговаря по източно като *я*, докато въ останалитѣ *ъ* гласи *е*; а 84 се отнася къмъ 1264 както 1:15! Но да бѣше и още по-пъленъ речникътъ, отношението щѣше да бѣде по-голѣмо; защото колкото повече думи се смѣтатъ, толкозъ повече се увеличава числото на случайтѣ съ $\text{ѣ} = \text{е}$, докато случайтѣ съ $\text{ѣ} = \text{я}$ си оставатъ почти сѣ сѣшитѣ.

Ето защо, кога е дума за изговора на *ъ*, ако искаме да бѣдемъ ясни и точни, трѣбва намѣсто разни правила съ много изключения, да изброимъ на просто въ единъ спискъ думитѣ съ $\text{ъ} = \text{я}$ и свършено. Такъвъ „фонетиченъ“ спискъ, какъвто впрочемъ и самото упжтване обеща, ала го не даде, ще бѣде хубава поука не само за ония, които искатъ да научатъ, де

какъ се изговаря *лъ*, ами и за сички ония, които си мислятъ, че главниятъ изговоръ на *лъ* е *я*. Затова мисля, че ще бжде сгодено допълнение къмъ министерското упжтване, ако изброя по азбученъ редъ сичкитѣ думи, въ които *лъ* гласи *я*. Тѣ не сж много — около 80 думи — но защото повечето отъ тѣхъ сж честоупотрѣбителни, даватъ хубава отлика на източнитѣ наречия предъ западнитѣ. А понеже досегашната наша литература е осветила вече този изговоръ за общобългарски книжовенъ изговоръ, то желателно би било щото сички книжовни бѣгари да го знаятъ.

лъ по книжовно-български се изговаря като *я* въ тѣзи думи:

бѣгъ, бѣгамъ	крѣсъкъ, крѣскамъ
бѣлъ, а, о, бѣлна се, бѣлѣзанъ [!]	лѣвъ, а, о
бѣсъ	лѣто, лѣтна, лѣтно
(блѣнъ) ¹⁾	-мѣна, промѣна, отмѣна, прѣ-
блѣхъ	мѣна [вм. премѣна С. М.]
блѣсъкъ, блѣскамъ	мѣра, мѣрка
брѣстъ	-мѣса, намѣса
-вѣдамъ, заповѣдамъ, изповѣ-	мѣсто
дамъ, проповѣдамъ	мѣхъ
вѣра, вѣрна, вѣрно, вѣрвамъ	млѣко
вѣтъръ, вѣтърничавъ	мрѣна
врѣва	нѣмъ, а, о
врѣсъкъ, врѣскамъ	нѣкой, нѣкакъ, нѣкакъвъ, нѣ-
(гнѣвъ)	кога, нѣколко [нѣкѣде]
грѣхъ	обѣдъ, обѣдвамъ
-дѣвамъ, надѣвамъ, задѣвамъ,	пѣна
вдѣвамъ, тѣй сжщо и	пѣсъкъ
да вдѣна, вдѣнатъ, вдѣнахъ	прѣзь-море, прѣзь-глава
и пр.	прѣнось, прѣкоръ, прѣсолъ
лѣдо	плѣва
дѣлъ, дѣлба	(плѣнъ)
дѣламъ	плѣсъкъ
дрѣмка	(рѣдъкъ)
дрѣнъ	седѣнка
забѣлѣзвамъ [! вм. забелѣз-	сѣкой, сѣкакъвъ, сѣкѣде, сѣ-
вамъ. С. М.]	кога
зѣвъ, зѣвамъ, прозѣвамъ се	сѣнка
(звѣръ)	слѣзь
(зрѣлъ, а, о)	слѣпъ, а, о
колѣно	смѣхъ
клѣнъ (риба)	(смѣтка), смѣтамъ

¹⁾ Затворенитѣ въ скоби думи имагъ факултативенъ изговоръ за *лъ* т. е. у тѣхъ *лъ* може да се изговаря като *я* и като *е*: блянъ и бленъ, гнявъ и гневъ, зрялъ и зрелъ, пляпъ и пленъ, рядкъ и редкъ, смятка и сметка.

срѣда	хрѣнъ
стрѣха	цѣль, а, о
тѣхъ, тѣмъ	цѣпка
трѣбва	цѣръ
трѣсъкъ, трѣскамъ	безцѣнъ-камъкъ.
хлѣбъ	

Освѣнъ това глаголитѣ: лѣгамъ, клѣкамъ, сѣдамъ, стѣгамъ, мѣтамъ, впрѣгамъ, посѣгамъ, сѣкамъ, запрѣтамъ, които въ еднократенъ видъ иматъ е: да легна, да клекна, да седна и пр.

Следъ това, — аористи: влѣзохъ, влѣкохъ, повѣхнахъ, рѣзахъ, сѣкохъ, както и аористната форма на глаголитѣ, на които въ старобългарски основата свършва на *ь*: тѣрпѣхъ, вѣртѣхъ, гѣрмѣхъ; врѣхъ, спрѣхъ, млѣхъ, мрѣхъ; па тѣй сѣщо и въ щѣрбата инфинитивна форма: вѣртѣща, стига терпѣ, недѣй млѣ, заврѣща, запрѣща, умрѣща.

И най-сетне минало несвършено отъ ония глаголи, въ които ударението пада на суфиксната гласна: четѣхъ, метѣх-ме, кладѣхте, вѣрвѣха (тѣй както и: стояхъ, сѣчахте, речаха и пр.), но въ 2. и 3. лице ед. ч. *ь* гласи по правило *е*: четеше, метеше и пр.

Туй сж то сичкитѣ думи, зарадъ които сме принудени да пишемъ толкова други съ *ь*, безъ да има фонетична нужда; защото докато отъ коренъ *бъл*, да кажемъ, изговаряме *ь* като *я* само въ прилагателната му форма за ед. ч. (*бялъ, бяла, бяло*) и въ рѣдкия глаголъ *бълна се*, то въ сичкитѣ други думи, произведени отъ тоя коренъ, *ь* гласи *е*: бели, белятъ, белея се, бележки, бележка, бележка, белизняявъ, беля, белишь, белоснѣженъ [!], белина, побелѣлъ; забелѣженъ [!] и пр. Отъ коренъ *мльк-* имаме само млѣко = мляко, а сички други производни показватъ *е* за *ь*: млекѣ, млѣченъ, млекѣръ, млекѣрка, млѣчѣкъ, млѣчицѣ, млѣкце и пр., тѣй сѣщо отъ една страна плѣва = плевя, отъ друга: плевица, плевня, плевенъ, плевникъ, плевя, плевишь, оплевенъ, Плевенъ, плевелъ.

Въ много други думи *ь* и не доаждва на яве съ изговоръ *я*, а само съ *е*: тѣй напримѣръ думата *време*, която пишемъ споредъ етимологията ѝ съ *ь*, нийде по книжовенъ изговоръ не показва звукъ *я* за *ь*, а сѣ *е*, колкото и производни или съставни думи да образуваме отъ нея: време, на временѣ, временѣ, врѣмененъ, привременъ, ъ-време, у-време, навременъ, навременява, съвремененъ. А такива думи сж твърде много: беседа, бледъ, а, о, брезѣ, брезѣ, бreme, бедѣ, беденъ, белегъ, брезъ, вредѣ, вретѣще, веда, ведрѣ, вежда, вейка, ветва, везни, векъ, венець, вестъ, вещь, вещица, гнездѣ, длѣтѣ, деець, действие, дете, жлебъ, жлебѣни, жлезѣ, жребецъ, жребѣй, завеса, заветъ, заповѣдъ, звездѣ, зловещъ, злодей, зло-

дейски, зеница, известие, известенъ, да известя, изобретение, клей, клетка, клещи, корень, заклещамъ, заговезни, крепъкъ, крехъкъ, крепость, кжделя, кжпелъ, ленивъ, лепъ, а, о, великолепенъ, лепя, лепило, лесà, лескà, лешникъ, лещакъ, лесъ, лехà, млевò, мнение, мезимецъ, съмнение, мрежа, медъ, медникъ, медникарь, месецъ, месечина, меся, наречне, наследя, наследникъ, небреженъ, невежа, неделъ, недрò, неженъ, нега, немецъ, немски, обетованъ, обещавамъ, ответникъ, пестя, пестунъ, плесень, плесенясва, плешивъ, победа, да побеद्या, повестъ, посета, посещение, приветъ, приветливъ, прѣлепъ, просветя, просвещение, превесъ, пре, предъ, преди, преденъ, напредъ, презъ, прелезъ, преперица, преча, пречка, пречникъ, петель, пехота, пешъ, пешакъ, пенези, раболепенъ, раболепство, речъ, изречение, решето, решавамъ, решение, решителенъ, свидетелъ, свидетелство, свирепъ, смрека, свредель, сведение, сведокъ, сведоча, свежъ, а, о, свеня се, светка [!] се, светкавица, светя, светлина, светилникъ (само: святъ), свещъ, сиречь, скрежъ, следъ, следвамъ, слезена, смель, смелость, сметъ, смешенъ, смешность, среща, срещамъ, срещу, стена, съвсемъ, съветъ, съветвамъ, северъ, сединая, сединявъ, сенò, сетя, сещамъ се, усещамъ, тлененъ, тленность, тревà, трезвенъ, тремъ, трескà, тело, телесенъ, тешà, утеха, утешавамъ, да убедя, цедя, цель, целя, да изцеля, изцеление, ценà, да ценя, цепъ, човекъ, чрезъ, чрезмеренъ [и мн. др. С. М.]. Въ тия думи смѣло можемъ да пишемъ *e* намѣсто *ъ* и нѣма да нарушиме правилото за *ъ*, защото у тѣхъ нийде се не явява изговоръ *я*, който би ни турилъ въ противоречие. Само ако нарочно търсимъ нѣкои затѣнени говори, дето случайно казватъ: мясяц, врямя, сваящ, сряща и пр., можемъ да се опираме; но тия говори не могатъ да бждатъ меродавни при уреждането на общобългарски правописъ, защото представятъ твърде малка частъ отъ другитѣ наши говори, които пъкъ поддържатъ изговоръ *e* въ такива случаи, а не *я*. За такива случаи Дриновъ още преди 30 години (вж. Бр. Псп. II. 9 и 20) предлагаше да се не пишатъ съ *ъ*, само що не бѣше ги изброилъ, за да се види нагледно, колко излишни думи трѣбва да помнимъ, за да ги пишемъ безъ никаква нужда съ *ъ*!

И тѣй, имайки предъ видъ, че изговорътъ на *ъ* като *я* зависи отъ толкова условия, които всички трѣбва да бждатъ изпълнени, за да се получи оня изговоръ, а именно: 1. *ъ* трѣбва да бжде въ *чисто народна дума*; 2. *ъ* трѣбва да бжде въ *народна дума отъ източна България*; 3. *ъ* трѣбва да бжде *съ ударение*; 4. *ъ* трѣбва да стои *предъ твърда срѣчка* — ще разберемъ хубаво, защо броятъ на думитѣ съ *ъ* = *я* въ нашия книжовенъ езикъ е толкова малкъ насрещу думитѣ съ *ъ* = *e*. Нека туй отношение между еднитѣ и другитѣ думи ни убеди най-сетне, че е умно и разумно, ако не да приемемъ по радикално означение за *ъ*, то поне да намалимъ до мини-

мумъ думитѣ, въ които ще пишемъ тая буква. Това ще бжде много по-добра и по-сигурна помощъ за учебното ни дѣло, отколкото и най-подробни речници за ъ.

Другитѣ въпроси въ упжтването сж по-ясно изложени, защото сж по-лесни; тъй писането на ѝ и ѷ не задава твърде мъчнотии. Сравнително по-мъчно е да се различава ѝ отъ ж; за това и упжтването дава единъ речникъ на думитѣ съ ж. То е съвсемъ умѣстно, ала и тоя речникъ не е пъленъ, защото въ него нѣма тия думи: да бжда, бждность, бжднина, бжбрекъ, вжгърецъ, вжторъ, вжтре, гжженъ, жжберъ, жжелждъ, кжжелъ, кжсъ, а, о, мжжецъ, оржжие, да се осмжди, отжжтствие, пажкъ, пажчина, наржчъ, обржчъ, насжщи, присжщи, хоржгва, а щомъ се препоръчва да се пише стърчи, гърди, тогава трѣбаше да нѣма въ речника тжртей и пржтъ; тия думи трѣбаше да се отдѣлятъ въ особена група, въ която да се прибератъ думитѣ, въ които стб. ѳж минува въ ѳр: тжртей, пжртъ, гърди, стжркъ, пжргавъ, стжрга, па къмъ тѣхъ да се приложатъ и кълбо, дѣлбокъ.

Въпросътъ за ъ, както изобщо въпросътъ за старитѣ букви (ъ, ѳ—ѷ, ж), да бѣше и съвсемъ ясно и точно уреденъ съ упжтването, пакъ нѣмаше да бжде окончателно решенъ, защото когато-и-да-е ще сме принудени да го пререшаваме въ полза на фонетиката. Ний ще трѣбва и тукъ да отстѣпимъ отъ старата етимология, както сме отстѣпили по много точки, защото само тъй ще уредимъ, както трѣба, нашиятъ правописъ, само тъй ще го направимъ лесенъ за научване и практиченъ за употрѣбение.

При сичката си непълнота министерското упжтване е пакъ печалба за правописния въпросъ, първо, защото въвежда еднообразие въ училищния правописъ и второ, защото урежда може би за винаги и както трѣбва петъ правописни точки, по които имаше толкова колебания до преди него. Тия точки сж: 1. правописътъ на глаголитъ, 2. на глаголнитѣ съществителни, 3. на предлозитѣ изъ, разъ, възъ, безъ, кога сж въ сложни думи, 4. съчетанията ръ-лъ и 5. писането на двойни съгласни. Отъ тия петъ правилно уредени точни най-умѣстна и най-правилна е наредбата на упжтването за глаголитѣ — да се пишатъ съ а и я. До преди нея бѣше цѣлъ хаосъ, защото се борѣха всевъзможни комбинации отъ глаголни форми съ а и ж, та ще срещнешъ: четж, пиша, паднаха, паднажж, паднажа и пр. Сега се въвежда еднообразие и то въ полза на централнитѣ и западнобългарски говори, но съ това заедно и въ полза на една общобългарска по-благозвучна фонетика. Затова, колкото и необикновено да е това писане за око, навикнало да гледа въ тия форми ж, колкото и да е противъ изговора на нѣкои източни [и сев.-западни] С. М.] говори, трѣбва да се помиримъ съ тая наредба, която дава заслужено право на по-голяма частъ български говори, дето пакъ

срѣщаме *a*. Съ тази отстъпка се увеличаватъ *яснитѣ звукове* въ българския книжовенъ езикъ, и се подига *благозвучието му*. За жалостъ и тая наредба не е пълна, защото за най-важния глаголъ се прави изключение: помощниятъ глаголъ *сѣмъ* остава да се пише и за напредъ въ 3. л. мн. число *сж*, а не *са*. За какво е било туй изключение, не знаемъ; да ли се е виждала много необикновена формата *са* намѣсто *сж*, или какво? Но тогава на сжщо основание не трѣбваше да се трѣпчатъ и форми като *ща* намѣсто *щж*, *мра* намѣсто *мрж*, която упжтването счита за правилни. Не, това е погрѣшка, която трѣбва по-скоро да се поправи по официаленъ пжтъ; защото и сега мнозина учители пишатъ *са*, а не *сж*. Друго нѣщо би било, ако пишехме, както едно време, възвратното мѣстоимение *са* намѣсто *се*; тогава би имало поне това оправдание, че глаголътъ *сж* се пише съ *ж*, за да се не смѣсва съ възвратното мѣстоимение *са* — макаръ че даже и тогава нѣма страхъ за недоразумение, защото синтактичния строй би указвалъ винаги правия смисълъ. Та каква нужда за писмено различие на форми, които самиятъ говоримъ езикъ не различава? Не изговаряме ли и не пишемъ ли *кола*, па различаваме: 1. скорбяла, 2. печатни 16 страници, 3. първо лице ед. число сег. отъ глагола *клати*; 4. членна форма отъ *колъ* — па ако не туримъ ударение, може да разберемъ и *колà*! И колко други думи има, които различаваме само по смисълъ! Затова нека се не боимъ, че пишейки *са* ще бжде неблагозвучно, или пжкъ че ще се смѣсва съ нѣкоя равнозвучна дума.

Следъ правилата за старитѣ букви следватъ въ упжтването седемъ „дребни правописни правила“, въ които вѣе вече по-либераленъ духъ. Въ четири отъ тѣхъ е даденъ най-сетне достпъ и на фонетиката; за това именно тия четири правила представятъ нѣщо сполучено и окончателно установено. Казватъ, че фонетиката е нѣщо промѣнчиво, та не струва за правописна основа, а само етимологията е твърда и постоянна. Етимологията може да е наистина твърда и сигурна основа за правописъ, ала за да се научи и употрѣби, иска се много време и трудъ, а пжкъ фонетиката е сѣкому на уста и много лесно се прилага. Затова именно, щомъ се установи въ правописа нѣкое фонетично правило, то се приема и запомня веднага отъ сички, защото е основано върху днешния говоримъ езикъ, върху звукове, що сж намъ сичкимъ присжщи, а не върху звукове, отдавна изчезнали отъ езика ни. И напротивъ, колкото повече *етимологични* правила има въ единъ правописъ, толкозъ повече бърканица има въ него.

Между дребнитѣ правописни правила на първо мѣсто се дава правило за *глаголнитѣ сжществителни*, правило съвсемъ намѣсто, само че трѣбваше да се обясни по-хубаво разликата между *народнитѣ* и *руско-черковнитѣ* глаг. сжществителни, защото мнозина у насъ ги не различаватъ, па и следъ упжт-

ването още ги смѣсватъ. Глаголнитѣ сжществителни се навѣдиха въ нашия книжовенъ езикъ толкова много, щото става нужда вече да се пишатъ особени упжтвания, както за правописътъ имъ, тъй и за синтактичната имъ употрѣба. Тукъ ще е дума само за *тъхния правописъ*, т. е. за допълненіе къмъ упжтването ще дамъ по-точно различіе между еднитѣ, наречени *руско-черковни*, и другитѣ, наречени *народни*.

Народнитѣ глаголни сжщ., които ще пишемъ съ *не*, се различавакъ отъ *книжовнитѣ* или *руско-черковнитѣ*, които изглашатъ на *ние*, освенъ по *окончанието си*, още и по следнитѣ *петъ* признаци:

1. *По самия си произходъ*. Еднитѣ произхождатъ отъ нашия *народенъ езикъ* и сж образувани по свойствата на живиъ говоръ, докато другитѣ сж намъ чужди и сж у насъ като старински или като литературни думи: *учене, писане, ходене* ще образува сѣки единъ българинъ отъ глаголи *уча, пиша, ходя*, докато съответнитѣ тѣмъ по коренъ руско-черковни: *учѣние, писаніе, хождѣние* не образуваме сами, а ги намираме *готови* въ нашия книжовенъ езикъ, заети отъ руски или черковно-славянски. Но първоначалниятъ имъ произходъ е пакъ нашиятъ *старобългарски езикъ*, дето окончаватъ на *ни* и отдѣто преминаватъ въ руски и черковнославянски, а отъ тамъ — на ново въ български, ала вече като чужди, понеже въ туй време нашиятъ езикъ претърпява нѣкои фонетични промѣни, които се отразяватъ и върху народнитѣ глаг. сжщ., докато старобългарскитѣ, преминали въ черковно-руски, си останали непромѣнени.

2. *По форма и по слокове*. Понеже народнитѣ глаг. сжщ. свършатъ на *не*, а руско-черковнитѣ — на *ние*, то отъ самата имъ форма излиза и разлика въ словетѣ имъ: *Народнитѣ* глаг. сжщ. сж *по-кратки*, а руско-черковнитѣ — за единъ слогъ по-дълги: *учене, писане* сж трисложни, а *учение, писаніе* съ четверосложни; *изричане, похождане* сж отъ *четири* слога, а *изречение, похождение* сж отъ *петъ* слога; *навикнуване, произвеждане* сж отъ *петъ* слога, а литературнитѣ: *навикновение, произведение* сж отъ *шестъ* слога и т. н.

3. *По ударение*. Както народнитѣ гл. сжщ. тъй и руско-черковнитѣ запазватъ ударението на *основнитѣ си думи*, т. е. на *страдателнитѣ причастия*, отъ които се произвеждатъ. Но понеже българскитѣ страдателни причастия сж отметнали ударението си за единъ, а често и за два слога (къмъ предсловието), то и глаголнитѣ сжществителни въ български носятъ ударение за единъ или два слога по *къмъ началото*, а руско-черковнитѣ — за единъ или два слога *къмъ края* на думата. Българскитѣ глаг. сжщ., значи, иматъ *по-ново* ударение, а рускитѣ — *по-старинско*; затова имаме отъ една страна: *писане, ходене, печене, молене, въздържане, обикнуване, изплъзкуване* — отъ друга: *писаніе, молѣние, хождѣние, по-*

печене, въздържане, обикновење, ползловене и пр. Изключение правят *двусложнитъ* глаголни сщц. като: *бранѣ, пранѣ, кланѣ, мренѣ, спанѣ*, както и нѣколкото народни имена на празници (*благовѣщенѣ, преображенѣ, обсеценѣ*), които могат да иматъ ударение на последния слогъ.

Разбира се, че щомъ глаголното ударение въ ново-български се посрѣща по мѣсто съ ударението въ черковно-славянски, то съответнитъ глаголни сщществителни ще иматъ ударението си на *сщщия слогъ* и по народно-български и по черковно-славянски, само съ тази разлика, че еднитъ иматъ задъ ударението *само единъ слогъ (не)*, а другитъ иматъ *два слога (ние)*; имаме отъ една страна: *крепѣне, мълчане, стойне, лежане, седѣне, влѣчене, горѣне* — отъ друга; *укреплѣние, мълчане, стояние, прилежане, заседане, влѣчение, горѣние*. Тогава, щомъ искаме да употребимъ *чисто-българското глаголно сщществително*, трѣба да го пишемъ пакъ съ *не*, а не съ *ние* — даже и въ такива случаи, когато сщществителното не се чувств[у]ва като глаголно, както що сж напиримѣръ: *имане* (заровени пари), *махане* (прежда).

4. *По производство*. Народнитъ глаг. сщц. се произвеждатъ само отъ *трайни* или *многократни* глаголи, докато руско-черковнитъ наопаки се произвеждатъ повече отъ *еднократни* или *свършени* глаголи, а само твърде рѣдко и отъ трайни. Наспротивъ руско-черковнитъ: *сравнение, успокоение, въздържане, изречение* и пр. стоятъ народно-български: *сравняване, успокояване, въздържане, изричане*; значи, първитъ сж произведени отъ *еднократнитъ* глаголи: да *сравня*, да *успокоя*, да *въздържа*, да *изрека* а другитъ — отъ *многократнитъ*: *сравнявамъ, успокоявамъ, въздържамъ, изричамъ*.

5. *По значение*. Народнитъ сщществителни, почти сичкитъ, криятъ у себе си *чисто глаголно значение* и показватъ на просто действие, изразено съ име сщществително; руско-черковнитъ пкъ като че оставятъ глаголното значение по-надире и по-окоро означаватъ *абстрактни (отвлѣчени) ещществителни*, т. е. иматъ повече *сщществително*, отколкото *глаголно* значение. Кога кажемъ: *писане, учене, изричане, въздържане, събиране* разбираме само глаголно действие, изказано въ сщществителна форма, но кога кажемъ: *учение* не разбираме само *учене*, ами и това, що инакъ наричаме „наука“; *писане* не значи само *писане*, ами повече значи „нѣщо написано“; *изречение* — „нѣщо изречено“, *въздържане* означава известна „душевна добродетель“, *събрание* значи „сборъ отъ хора“ и пр.

Именно съ това си особено значение тия сщществителни, колкото и да сж противъ духа на българския народенъ езикъ, заематъ широко мѣсто въ нашата литература и кой знае, дали можемъ ги изчисти нѣкой пжтъ. Но много отъ тѣхъ можемъ лесно замѣни съ наши по-кратки и по-скопосни думи,

стига само да преломимъ ведпъжъ тази корава нехайностъ къмъ нашия пароденъ езикъ и да си внушимъ по-голъма обичъ къмъ народното словно имане. Па ако и не можемъ ги премахна съвсемъ, поне да не увеличаваме числото имъ, пишейки чисто народнитѣ глаголни сщществителни съ *ие*. Затова много намѣсто е наредбата на упжтването да се пишатъ еднитѣ (народнитѣ) съ *ие*, а другитѣ (руско-черковнитѣ) съ *ние*. Това писане освенъ че изразява по-добре изговорътъ на първитѣ (народнитѣ), ами ги отдѣля отъ другитѣ (черковно-рускитѣ) сега много по-добре, отколкото по-преди, когато се пишеха еднитѣ съ *ье*, а другитѣ съ *ие*. Само че правописното имъ правило трѣбаше да се допълни съ нѣкои обяснения за разликата помежду имъ.

Освенъ това въ упжтването е пропуснато да се каже още, какъ ще образуватъ *множествено число* еднитѣ и другитѣ. Понеже и тукъ се ражда недоумение, нека обяснимъ и тоя въпросъ.

Руско-черковнитѣ глаголни сщществителни си образуватъ съвсемъ правилно множ. ч., приемайки окончание *я*: *учение* — *учения*, *положение* — *положения*. Затова и нѣма съмнение. Въпросътъ е какъ да образуватъ мн. ч. *народнитѣ* глаг. сщществителни. Преди сичко трѣба да кажемъ, че споредъ значението си народнитѣ глаголни сщществителни обикновено *се не употребяватъ* въ множ. число, понеже действието, което изказватъ, еднакво се изразява и съ единствено число; тъй че отъ тая страна упжтването, може би, има право да не говори изобщо за мн. ч. Ала пакъ нѣкой пжтъ става нужда да се употребѣи мн. ч. и отъ чисто народни глаг. сщщ.; тогава нека помнимъ, че множ. ч. отъ тия сщщ. се образува тъкмо тъй, както и отъ другитѣ сщщ. срѣденъ родъ на *е*, т. е. или посрѣдствомъ окончание *ета*: *клане* — *кланета*, *пране* — *пранета*, *даване* — *даванета*, или пжкъ посрѣдствомъ *я*, както и руско-черковнитѣ глаг. сщщ., само че това *я* се прибавя къмъ *скратената основа*, т. е. непосредствено къмъ съгласната *н*: *клане* — *кланя*, *пране* — *праня*, *даване* — *даваня*, *писане* — *писаня*, *упжтване* — *упжтваня* и пр.

Между „древнитѣ правописни правила“ въ упжтването е и правилото за употребата на двете членни форми за мъжки родъ *ътъ* и *а*. Споредъ това правило членъ *ътъ* ще се употребѣя за *правъ* падежъ, а членъ *а* — за косвенъ. То е старото и познато правило, въведено въ много наши граматики и правописни ръководства. И азъ го одобрявамъ — излизайки само отъ принципъ „по-добре лошо правило, отколкото никакво“. Но въ сщщностъ това правило *нѣма* научна основа; защото нито историята на езика, нито пжкъ диалектологията го подкрепя — нито пжкъ е тъй практично, за да се прилага лесно. То е, да го речемъ направо, едно произволно правило, произлѣзло напросто оттамъ, че се иска да се

намѣри мѣсто за двете членни форми (*ѣтъ* и *а*), получили въ нашия писменъ езикъ еднакво исторично право. Инакъ — нищо друго не може го оправда. Ако за много натрзпени правописни правила сѣ можемъ намѣри каква-годе основа въ нѣкое отъ многото български наречия, то за употрѣбата на членъ *ѣтъ* и *а* (за правъ и косвенъ падежъ) нѣма отъ никъде подкрепа: ни единъ български говоръ не е намѣренъ досега, който да прави тъкмо такава разлика между членъ за *правъ* и членъ за *косвенъ* падежъ, както гласи обикновеното книжовно правило.

Па и въ нашия писменъ езикъ, колкото различни членни форми и да сж се изреждали споредъ наречията на разнитѣ книжовници (*-отъ*, *-о*, *-ѣтъ*, *-атъ*, *-а*, *етѣ*), сѣ не се е правила синтактична разлика помежду имъ. Първи, който заговори за такава разлика между днесъ употрѣбителнитѣ членни форми за м. р. (*ѣтъ* и *а*), бѣ г. А. Теодоровъ. Въ една своя рецензия върху „*Mluvnice jazyka bulharského*“ отъ J. Wagner-а (Псп. VI, 153—165) г. Теодоровъ земайки поводъ оттамъ, че нашитѣ граматичи не указватъ никакво правило за тия членни форми, предлага членъ *ѣтъ* да служи за правъ падежъ, а членъ *а* — за косвенъ. Основа за това му е предположението, че членъ *а* (както и *-ат*) се е развилъ ужъ отъ нѣкогашния *родителенъ падежъ* на *а*, който съ време зема служба на винителенъ, а отпосле и на генераленъ или общъ падежъ съ *опредѣлено значение*: *убиха ми брата* значи, споредъ г. Теодорова, не само *убишиа ми брата*, но и *убиха ми братѣтъ*. Това мнение прие наскоро и г. Милетичъ, макаръ отъ най-напредъ да не бѣ съгласенъ съгласенъ съ Теодорова — по който поводъ даже произлѣзе една малка полемика помежду имъ (вж. Псп. XXI—II, 222—223, XXV—VI, 207—225; XXVII, 378—410; XXXII—III, 273—274). Следъ тия двама учени лесно бѣше да тръгнатъ и други наши граматичи (Илиевъ, Мишевъ), докато най-сетне правилото се въведа официално въ училищния правописъ.

Да се привежде членъ *а* (*стол-а*) въ генетична връзка съ старобългарското окончание за род. п. *а* (*столѣ*), не е нѣщо ново въ нашата наука. Още Неофитъ Рилски загатва за това въ граматиката си (Крагуевацъ, 1835, стр. 50) говорейки за разнитѣ членни форми въ новобългарски. И ако следъ толкозъ години се твърди сжщо нѣщо, показва само, какъ една лоша графика може да заблуди и най-сериозни умове: *появяватъ се диалектични или криво написани членни форми стола, града*, които покрай правилнитѣ *столѣтъ, градѣтъ* получаватъ пълно гражданство въ нашия писменъ езикъ и когато да се регулира употрѣбата имъ или да се обясни произходътъ имъ, безъ да се пита, право ли сж, криво ли сж написани, и какъвъ имъ е сжщинскиятъ изговоръ, привеждатъ се въ нѣкакъва си връзка съ намъ-какви си стари падежи, съ

които нѣматъ нищо общо, а само лошата графика ги изравнила. Лошата графика, казвамъ, защото ония наши писатели, които въвеждатъ най-напредъ тая членна форма въ книжовния ни езикъ, не сж изговаряли *вълка*, *брѣга*, *града*, а сигурно: *вълкж*, *брѣж*, *градж*, както и днесъ повечето книжовници, а писали *вълка*, *брѣга*, *града*, понеже нѣмали друго срѣдство да изразятъ крайния звукъ ъ; защото ако бѣха писали *вълкъ*, *брѣгъ*, *градъ*, както е най-право, щѣше да се чете: *вълк*, *брѣг*, *град*, а пъкъ не можеха да пишатъ *вълкж*, *брѣж*, *градж*, защото ж бѣше характеристична гласна за глаголитѣ и по-напредъ за косвения падежъ на сщ. ж. родъ (женж-тж). Освенъ това писателитѣ можеха да зематъ примѣръ и отъ пълната членна форма, която се пишеше пакъ по сжщи причини още въ първо време съ *атъ*, *ятъ*. Както и да е — съ една дума въвеждатъ се въ нашия писменъ езикъ, покрай пълнитѣ или цѣли членни форми *вълкътъ*, *конятъ*, *краятъ*, още и скратени: *вълка*, *коня*, *края*, които привидно съвпадатъ съ старобългарскитѣ родителни падежи: *вълка*, *коня*, *края*, ала туй съвпадане е съвсемъ случайно и само на книга, защото езикътъ си ги различава още твърде хубаво и то по много белези.

Преди сичко стариятъ род. пад., употрѣбянъ сега за *винителенъ*, се срѣща само при *известни сжществителни*, т. е. при *собствени* и *родствени* имена или изобицо при *лични имена*, докато членната форма на *а* си е *обща* за *сичкитѣ сжществителни* отъ м. р. безъ изключение. Освенъ това окончание *а* като *винителенъ* или *косвенъ падежъ* има *настреща* си винаги *безчленно сжществително* за *правъ падежъ*, а *никой пжтъ* членувано; кога кажемъ: *Ивана*, *брата* му, *господина*, имаме *настрѣща* имъ само: *Иванъ*, *братъ*, *господинъ*, а *никой пжтъ* *Иванътъ*, *братътъ* му, *господинътъ*. Значи, тука има *сжщинска разлика* между *правъ* и *косвенъ падежъ*, ала тази разлика е *само* за *нечленувани сжществителни*.

Старобългарското окончание за род. = вин. пад. (*стола*) си е старо падежно окончание, свойствено както на старобългарски, тъй и на други слав. езици и остава сѣ *а* презъ цѣлото развитие на бълг. езикъ. Членното окончание *а* (*стол-а*) *напротивъ* произлиза отъ *едновременшо ъ*, т. е. отъ пълната членна форма *стол-ъ-т*, следъ като *изпада* последната съгласна. И докато падежното окончание *а* си остава сѣ едно и сжщо по сичкитѣ български говори (сравни: *Ивана*, *Драгана*, *сина*, *моего брата*, *едного Бога* и пр.), то *мнимото а* въ членната форма зема *разни изговори* — споредъ както се изговаря звукъ ъ; имаме: *градж*, *брѣж*, *вълкж* по *източна* [и сев.-зап.] България, *градѳ*, *брѣгѳ*, *вълкѳ* по *Шопско*, *градѣ*, *брѣгѣ*, *вълкѣ* по *тетевенски*, па имаме *най-сетне* и *градѳ*, *брѣгѳ* (*Разлогъ*, *Пирдопъ*,

Етрополе).¹⁾ Тоя различен изговоръ показва, че имаме работа съ звукъ ъ, който наистина гласи тѣй по разнитѣ бълг. говори.

Важна отлика на стария родителенъ = винителенъ падежъ предъ членната форма на *a* съставя и *ударението*. Докато скратенитѣ членни форми получаватъ често ударение върху въпросното *a*, защото се водятъ по ударението на пълнитѣ членни форми, то сжщи[нски]гѣ винителни (= родителни) падежи, колкото ги има още, не носятъ *никой пжть* ударение на окончанието си *a*; казва се отъ една страна *синжтъ* и споредъ него *сина* (синж, синò, синé), но отъ друга: *сина*: — едного *сина*, *сина* Костадина. Тѣй сжщо:

мжжѣтъ, мжжà (= мжжѣ), но: мжжа: при живъ мжжа:
стражѣтъ, стражà (= стражѣ), но: отъ стража, безъ стража,
нѣма стража;

срамѣтъ, срамà (= срамѣ), но: безъ срама, нѣма срама;
вражѣтъ, вражà, (= вражѣ), но: по врага, фани врага за кракъ!

При тия очевидни разлики между сжщи падежни и сжщи членни форми не бива да ги смѣсваме на сила или да ги произвеждаме едни отъ други, защото развитието имъ е съвсемъ независимо: *сина* си е стара форма: *сина* — аналогия по рава — а *сина* като членъ стои намѣсто *синж*, пкъ то намѣсто *синжт*.

Щомъ членната форма на *a* нѣма нищо общо съ стария родителенъ = винителенъ падежъ на *a*, то и едничката теоретична основа за разлика между дветѣ членни форми *жтъ* и *a* пада; но тогава се явява питане, какъ ще употрѣбяваме тия две членни форми въ нашия писменъ езикъ? Ако не бѣха били тѣй общоупотрѣбителни краткитѣ членни форми на *a*, то най-добъръ отговоръ на туй питане би билъ — да се употрѣбя *само единъ членъ* за м. р. и то членъ *жтъ*. Но понеже гленъ *a* има твърде широко употрѣбение — нѣкои наши писатели предпочитатъ даже *само него* — то и въ правописа трѣба да му дадемъ известно право, както си го е придобилъ и въ езика. Ала зарадъ това право не бива да насиляме езика си съ нѣкакви си косвени падежи, отъ които се е отдавна отказалъ, защото синтактична нужда отъ такива падежи нѣма. Друга нужда има нашиятъ писменъ езикъ, нужда много по-важна и сжществена, отколкото е мнимата разлика между правъ и косвенъ членъ, ала за тая нужда се мисли толкова малко у насъ! Нашиятъ български езикъ има нужда

¹⁾ Четвъртиятъ изговоръ на членната форма (*градà, бръгà*) отговаря най-добре на книжовното писане града, бръга, ала този изговоръ *не е литературенъ*, защото споредъ него би трѣбвало да изговаряме не само членнитѣ форми, ами изобщо сѣко *з* и *ж* като *a* — тъкмо както въ Разлогъ, Пирдопъ и Етрополе.

отъ благозвучие! Благозвучие въ синтакса, благозвучие въ думи, благозвучие въ отдѣлни звукове, навсѣкжде има нужда отъ благозвучие. За тия разни видове благозвучия самъ езикътъ ни си дава и срѣдствата, само трѣбва да знаемъ да се ползуваме отъ тѣхъ. Ето и двойната членна форма (*ѣтъ* и *а*) е тѣкмо едно еуфонично срѣдство, което не бива да отбивае безъ нужда отъ друга страна. Тѣй намѣсто да въвеждаме онова произеолно правило за правъ и косвенъ падежъ, колко по-хубаво щѣше да бжде, ако употрѣбѣхме двойната членна форма не по синтактично, а по еуфонично правило! А ний като напукъ измисляме правила, да спѣваме съ тѣхъ тѣкмо благозвучието! Защото докато ми е по-сгодно и по-звучно да кажа: *будния стражарь, бързиятъ елень*, безъ да гледамъ, какъвъ падежъ е, правилото ме принуждава за хатъръ на нѣкакъвъ-си *правъ* падежъ да кажа *будниятъ стражарь* и зарадъ нѣкакъвъ-си *косвенъ* падежъ да кажа *бързия елень* — което е твърде неблагозвучно.

Ето защо, ако искаме да оглаждаме полека-лека езика си, ако желяемъ да вселяваме у младитѣ вкусъ къмъ благозвучие, нека не гледаме толкова строго на това тѣй натрапено правило за правъ и косвенъ падежъ и нека не считаме за грѣшки такъвизъ отстѣпки отъ него, които се правятъ съ явна целъ *да се получи по-гладкъ изразъ*. — Повече затуй вижъ Мсб. IV. 513—514. А за произхода на членъ *а* вижъ „Бѣлг. Прегледъ“ год. I. [1893] кн. 3. стр. 199—201 и год. II. [1895] кн. 11 стр. 70—93 [вж. въ това издание т. II стр. 500—522].

Като е дума за благозвучие, нека кажемъ веднага, че и самото упжтване, колкото етимологично и да е, съдържа нѣкои правила, които не можемъ нарѣ иначе, освенъ *еуфонични*. Тѣй освенъ писането на глаголитѣ съ по-звучни гласни *а* и *я*, намѣсто съ тъмнитѣ *ж* и *ѣж*, за което говорихме по-горе, упжтването урежда и въпросътъ за старобѣлгарскитѣ звукови ставки *ръ* и *лъ* — поне въ многосложни думи — по чисто *еуфониченъ начинъ*. Защото, ако трѣба споредъ упжтването да пишемъ *вѣрба*, но *вѣрбница* и *гѣлтамъ*, но *гѣтка*, то е само затуй, че *вѣрба* и *гѣтамъ* е по-благозвучно отъ *вѣрба* и *гѣтамъ* тѣй, както *вѣрбница* и *гѣтка* е по-лесно за изговоръ — значи пакъ по-благозвучно — отъ *вѣрбница* и *гѣтка*. Подобно еуфонично правило би трѣбало да се приеме за двойната членна форма (*ѣтъ* и *а*), като се каже напосто: пиши *ѣтъ* и *а*, споредъ както видишь, че ти е по-благозвучно; ако следната дума начева съ *гласна*, пиши членъ *ѣтъ*; ако начева съ *свгласна*, пиши членъ *а*. Това правило освенъ че е много по-лесно отъ синтактичното, ами е и хубавъ потикъ къмъ по-гладкъ стилъ, защото дава сгодно срѣдство на писателитѣ ни да избѣгватъ *неблагозвучни струпвания на гласни и свгласни*; а това съ досегашното правило е възможно.

3. Правописъ и благозвучие.¹⁾

На мнозина ще се види чудно това заглавие „Правописъ и благозвучие“, съ което се поставятъ едно до друго две на гледъ несходни понятия. То е за туй, защото сме навикнали подъ правописъ да разбираме само ония прозаични правила, за какъ да употрѣбяме старитѣ букви (*ѣ, ж, ѝ, ѵ*), които нѣматъ наистина нищо общо съ поетичната мисль „благозвучие“. Но поставяйки тия две понятия наспоредъ искамъ да дамъ малко поетичности и на правописа, искамъ нашиятъ правописъ да обема не само сухи правила за юсове и ѣтове, а и други нѣкои правилца, съ които да се поизгледа и поизтъщи българската речъ, та да стане гиздаво оржие за българска мисль и художество.

За благозвучието на българската речъ малко или почти нищо се не е писало у насъ. Ако не бѣше излѣзла по-лани студийката на г. Теодорова „Единъ моментъ отъ благозвучие въ българския книжовенъ езикъ“ (Учил. прегледъ V. 291—303), щѣхме да си останемъ и до сега само съ мършавитѣ параграфи, що ни ги даватъ разнитѣ наши словесности и тѣмъ подобни учебници по тоя въпросъ. А въпросътъ заслужва не една или две, а много и много студии, за да се обясни и втъпли на българскитѣ книжовници, та да наченатъ най-сетне и тѣ — ако не да пишатъ благозвучно, поне да избѣгватъ грубитѣ какофонии, съ каквито сж пълни произведенията имъ.

Препоръчвайки тая студия на сички ония, които я не сж още чели, ще кажа веднага, че тя разглежда въпроса повече общо и се спира само върху една точка отъ българското благозвучие, именно върху промѣнливия изговоръ на *ѣ* — като *я* и *е* — който, споредъ г. Теодорова, — придава на книжовната ни речъ по-голѣмо благозвучие, отколкото ако бѣше се изговаряло *ѣ* по западно-български само като *е*. Азъ пъкъ ще разгледамъ въпроса повече *конкретно* и ще покажа *не единъ*, а *нѣколко* *моменти* отъ българско благозвучие, които и ще препоръчамъ като сгодни сръдства за общо подигане благозвучието на българската книжовна речъ.

За благозвучието на бълг. речъ би трѣбало за право да

¹⁾ Сказка, четена въ дружество „Българска речъ“ на 18. ноемврий, 1901. год.

търсимъ правила у нашитѣ поети, които иматъ най-много нужда отъ това художествено свойство на езика; тѣмъ е длъжностъ да избиратъ най-правилни и най-благозвучни думи и обрати, че по тѣхъ и ний, прости смъртни, да се учимъ на благозвучие. Ала нашитѣ поети, както хубаво забелѣзва моятъ колега, г. Теодоровъ, „сж свободни отъ сѣкакви художествени похвати, понеже въ речѣта имъ се не забелѣзва да е боравило какво-годе чувство за благозвучие“. Затова, докато чакаме да се явятъ и у насъ поети съ по-тънко художествено чувство, не ще бжде лошо да се позанимаемъ съ този въпросъ и да видимъ, какъ би се помогнало на книжовния ни езикъ откъмъ тая страна.

При това забелѣзвамъ, че главното ми внимание ще бжде обърнато нѣ толкози върху поетичното благозвучие, т. е. върху благозвучието, свойствено само на поетичната речъ, колкото върху благозвучието, което би трѣбало да има и сѣкоя книжовна речъ, па била тя и най-реална проза.

Нека опредѣлимъ най-напредъ, какво разбираме подъ „благозвучие“. Това понятие може да има *две* опредѣления, споредъ това, дали го отнасяме *къмъ сички езици*, или само къмъ единъ известенъ езикъ, или по-добре споредъ това, дали разбираме *външно* или *вътрешно благозвучие*. Първото опредѣление, което ще наречемъ *общо*, би гласило тѣй: Подъ благозвучие на единъ езикъ разбираме оная *звукова приятностъ*, що усѣщаме слушайки този езикъ. Това опредѣление досѣга само тѣй нареченото *външно* благозвучие, т. е. най-елементарнитѣ части на езика — звуковетѣ. Но понеже сѣки езикъ има и свое *вътрешно благозвучие*, произходяще отъ самата смисълъ и връзка *на думитѣ*, що се употрѣбятъ у него, то горното опредѣление, за да обима въ себе си и двата вида благозвучие, би трѣбало да се формулира тѣй: *Подъ благозвучие разбираме приятното чувство, що усѣщаме, слушайки гладко изказани мисли*.

Съ това опредѣление се изтъква хубаво и самата сжщностъ на благозвучието; защото, *за да се възприеме нѣщо благозвучно съ уши, трѣбва да излиза гладко изъ уста. А гладко е въ езика сичко, що не дава мъжа на говорителя — да го изкаже — и на слушателя — да го възприеме*; гладко е въ езика сичко, що е минало презъ хиляди и милиони уста, презъ дълговѣчни гладила, та се изтъркало и се сраснало съ нашитѣ говорни и мислени органи, получило опредѣлена форма, която е на синца ни обикновена и лесно изговорлива и отъ която не можемъ да отстѣпимъ, безъ да нарушимъ благозвучието. Менидбата на езика става само съ постоянни отстѣпки отъ старото, за да се получатъ *по-кратки и по-угладени форми*. И старото веднѣжъ забравено и замѣстено съ ново, не се връща вече — колкото и да е „по-близу до етимологията“; забравя се и ни се струва даже по-мъчно за

изговоръ, защото сме се свикнали съ новото. Ако нѣкоя поиска днесъ да каже напр. „*что створи чловече!*“, той ще изговори думи по-близки до старобългарскитѣ *что створи чловѣчи*, ала тия думи нѣма да бждатъ за насъ по-благозвучни отъ съответнитѣ имъ новобългарски: *што стори, човече!*

Тѣй както е съ отдѣлни думи и форми, тѣй сѣщо е съ цѣли фрази и съ сичко изобщо, що се предава отъ уста въ уста презъ толкова поколѣния; сичко туй не можемъ и не бива да мѣняваме, защото ще сгрѣшимъ противъ устното предание, т. е. противъ благозвучието. Кажи напр. намѣсто известната поговорка *Рало и мотика свѣтъ държи*, кажи: „*Оралото и мотиката хранятъ цѣлий свѣтъ*“ (както наистина четемъ това като мотто на едно земеделско списание) и ще се види веднага, че или не знаешъ народната поговорка, или пъкъ че искашъ да я кажешъ по-учено — съ свои думи; ала въ единъ и въ други случай ще излезе, че си нарушилъ установената и благозвучна форма, която народътъ изтъщавалъ презъ толкова години! А както е съ пословицитѣ, тѣй бива и съ сички народни изречения, думи, форми и звукове, защото и тѣ се предаватъ угадени и свързани едно съ друго — докато не дойдатъ до перото на нѣкой граматникъ да ги върне десетъ вѣка назадъ, защото не отговарятъ на етимологията му. И тогава туку видишъ, че се натрапили на езика думи съ допотопенъ изговоръ, като *дванадесетъ*, *тринадесетъ*, *гдѣто*, *всичко*, *взимамъ* намѣсто народнитѣ: *дванайсе*, *тринайсе*, *дето*, *сичко*, *зимамъ* и пр.

За да се разбере още по-добре цѣлата сѣщина и важностъ на благозвучието въ единъ езикъ, ще кажа, че то е само следствие отъ оня всемирень законъ, наречень *природна икономия*, чието приложение виждаме на сѣка стѣпка и споредъ който законъ сичко въ свѣта става съ колкото се може по-малко харчъ. Па и развитието и мѣнидбата на езицитѣ става тѣкмо споредъ сѣщия законъ: звуковитѣ промѣни ставатъ, за да се направи изговорътъ по-лесень, т. е. да се спести *физиоложка сила*, а формалнитѣ промѣни въ езика, т. е. разлагането на формитѣ, става, за да се спести *умствена сила*. А единитѣ и другитѣ промѣни водятъ сѣ къмъ една и сѣща цель — да се опрости езикътъ и да се направи по-лесень и по-удобенъ.

Дори и най-висшето благозвучие, стихотворното, за което едва ли бихме помислили, че може да има нѣкоя връзка съ тоя прозаичень законъ, е въ сѣщностъ пакъ следствие отъ него; защото стихотворството се явява най-напредъ именно, за да се направятъ нѣкои обредни формули (а отпосле цѣли пѣсни и поеми) *по-лесни за изговоръ и запомняне*. Тия толкова народни пѣсни едва ли биха се запомнили и предавали отъ родъ на родъ, ако не бѣше стихотворната имъ форма, която ги държи наедно и съ която ни се предаватъ като поетично цѣло.

Да видимъ сега най-напредъ, де и де въ езика се явява това, що наричаме благозвучие, подиръ което ще обяснимъ връзката, която има, или би трѣбвало да има, помежду правописъ и благозвучие. Оставямъ на страна тъй нареченото *вокално благозвучие*, което зависи отъ устройството на говорнитѣ органи у човѣка и споредъ което единъ човѣкъ има по-сладъкъ и по-мелодиченъ гласъ отъ други. Нѣма да говоря за това благозвучие, защото целта ми е тукъ да изложя само ония видове благозвучия, които зависятъ отъ самия езикъ, а не отъ лицето, което говори. Споредъ това различавамъ следнитѣ шесть вида благозвучие: 1. Стихотворно, 2. периодно, 3. синтактично, 4. словотворно, 5. междусловно и 6. фонетично благозвучие.

1. *Стихотворно или поетично благозвучие* стои най-горе отъ сичкитѣ други и като достояние на поетичната речъ трѣба да обема въ себе си и *сичкитѣ останали видове благозвучия*. Въ *народното* стихотворство то се проявява въ *отмѣрени срички* (еднакъвъ брой слокове) и *отмѣрени отдѣли* (цезура), а въ художественото стихотворство освенъ това и въ *правилно редуване между ударени и неударени гласни* (ритмусъ) и въ *съзвучие на крайнитѣ срички въ стиха* (рима).

2. *Периодното благозвучие*, ако и да не е стихотворно, ала е пакъ *поетично*, защото макаръ и въ проза, периодитѣ (разбира се, правилно построенитѣ периоди) иматъ нѣщо поетично въ себе си, понеже и въ тѣхъ трѣба да се пази известна отмѣреностъ между частитѣ имъ. Благозвученъ периодъ е именно онзи, на който дветѣ половини (повишение и понижение) стоятъ като на везни една къмъ друга, т. е. колкото граматични части има въ едната половина, приблизително толкова да има и въ другата. Освенъ това, за правиленъ периодъ се иска още и *отмѣреностъ въ ударението*, сиречь горе-долу еднакво разпредѣление на ударени и неударени срички. Ако тия две главни свойства на периода сравнимъ съ подобни две свойства на стихотворната речъ (ритмусъ и цезура), ще видимъ, че периодното благозвучие стои най-близу до стихотворното и обема въ себе си тъй сжщо *сичкитѣ останали видове*.

3. *Синтактичното благозвучие* можемъ нарѣ вече *прозаично*, както и сичкитѣ други видове, що следватъ, сж своиствени и на прозаичната речъ. Синтактичното благозвучие състои въ *правилната наредба на думитѣ въ изречението*, както и въ *правилната употреба на думитѣ изобщо*. Тукъ на първо мѣсто иде *правилна употреба на надежитѣ, на предлозитѣ* — преди сичко на предлогъ *на*, съ който се злоупотрѣбя най-много въ ущърбъ на благозвучието; подиръ това *правилна или по-добре икономична употреба на глаголнитѣ съществителни и членната форма*, а да се дава колкото

се може *по-широко поле на глаголитъ!* И тукъ струва онова общо правило, което нека бжде сѣкому на умъ: „дръжъ се о народната речъ!“ Синтактично благозвучие се получава, когато пишейки или говорейки редимъ думитѣ си споредъ народния говоръ, а не да се водимъ по тазъ или оназъ чужда синтакса. Отъ робско подражание на чужди синтакси произлизатъ нетърпими синтактични какофонии, що ги срѣщаме твърде често не само въ нашитѣ вестници, но и въ списания, въ отдѣлни книги, па и въ учебници. Та какво сж изрази като: *форма на управление, линия на поведение, въз основа на, вследствие на, степенъ на развитие, образъ на живота, предметъ на грижа, предметъ на любовъ, рогъ на изобилие, ореолъ на славата, логика на действителността, проблемъ съкъ на жизнеспособностъ* освенъ дебели синтактични варваризми, груби злозвучия, които едвали биха произлѣзли въ езика ни, ако бѣхме мислили по чисто български. Не по-голъмо синт. благозвучие се получава и тогава, когато искаме ужъ да се отгървемъ отъ варваризми, а не знаемъ, какъ. Тѣй напр. Софийскитѣ градски съветници въ желанието си да избѣгнатъ турскитѣ думи „*кантариѣ* и *шиник-прасж*“, бѣха дали презъ дене-си обявление, че се дава на търгъ „*сборътъ отъ правото за тегление съ кантаръ и мѣрение съ крина*“! А колко по-звучно и чисто български щѣше да бжде, ако бѣха казали намѣсто *кантариѣ* — *кантѣрина*, а намѣсто *шиник-прасж* — *крѣнина*! (сравни: *владичнина*, *димнина*, *пжтнина* и пр.) Не по-малка грѣшка е да се превежда „*съестни продукти*“ съ тая синтактична и логична какофония: „*предмети за живѣние*“ (както четемъ пакъ въ Общинския Софийски вестникъ), когато щщото понятие се изразява много по-гладко и право български съ думата *ядиво*. А хубаво ли бѣше надписана великолепната арка, подъ която подадоха соль и хлѣбъ на сръбския кралъ, идвайки въ София: „*Добрия съседъ е най-скѣпия гостъ*“, когато щѣше да бжде много по-кжсо и по-благозвучно български: „*добъръ съседъ е най-милъ гостъ*“ — та щѣше да бжде и по-понятно както за самия гостенинъ, тѣй и за сичкитѣ му придружници. Не ми е целта сега да изреждамъ безброй подобни синтактични злозвучия, каквито ще срещнешъ на сѣка стѣпка — захвани отъ министерствата и свърши съ трамвайнитѣ билети и надписи! Това би могло да бжде благодарна тема за другъ пжтъ, а сега нека характеризираме накратко и останалитѣ видове благозвучия.

4. *Словотворно благозвучие* състои въ избора на *правилни, гладки и кратки думи* — било че ги земаме готови отъ народния говоръ, или че ги творимъ сами. И тукъ човѣкъ, който познава свойствата на езика си, ще умѣе да си послужи съ такива думи, които да сж по изговоръ гладки, по форма правилни и по смисълъ пригодни да изкажатъ ми-

сълта, за която сж назначени. Първо правило, за да се получи словотворно благозвучие въ бълг. езикъ, е — думитѣ, що употрѣбяме, да бждатъ *колкото се може кратки*. Дълги думи нашиятъ езикъ не търпи; затова напразно ще търсите по народнитѣ ни пѣсни и приказки думи като: странствование, колѣнопреклонение, спомоществование, предусмотрителенъ, естествоизпитателъ и пр. чудовища, които само голѣмо нехайство къмъ народната речъ е въвело и поддържа въ нашия книжовенъ езикъ. И наистина, докато нашиятъ народенъ езикъ си има кратка и хубава дума *навикъ*, натрапя се на книжовния ни езикъ безъ нужда и по нехайство *навикновение*; народътъ си казва хубавичко *редъ*, ний му натрапяме *порядкъ*, зафърляме краткитѣ народни думи: *врѣстъ*, *почитъ*, *испитъ*, *поклонъ*, за да казваме: *възраст*, *почитание*, *испитание*, *поклонение* или даже *колѣнопреклонение*.

Ако бѣхме залѣгнали повече за чистъ и гладкъ български езикъ, щѣхме да избѣгнемъ не само тѣзи, ами още много други грозотии, съ каквито е пълненъ сега книжовниятъ ни езикъ, па щѣхме да казваме напимѣръ:

- намѣсто спомоществователъ — спомощникъ,
 „ естествоизпитателъ — естественикъ,
 „ предидущи — преденъ или предходенъ,
 „ следующи — следенъ,
 „ съответствующи — съответенъ,
 „ остървенение — стрѣвъ,
 „ произхождение — производъ,
 „ произведение — производъ,
 „ поругание — поруга,
 „ прекращение — прекрата,
 „ посѣщение — посѣтъ или полѣзъ (Мариновъ, Мсб. XIII)
 намѣсто изражение — изразъ,
 „ погибвание — погибъ (Ханибалъ, 2), значи тѣй, както казваме и пишемъ вече, слава Богу:
 намѣсто развращение — развратъ,
 „ награждение — награда,
 „ пространство — просторъ,
 „ раскошество — раскошъ,
 „ поучение — поука,
 „ наслаждение — наслада,
 „ представление — представа,
 „ дѣятель — дѣецъ,
 „ дѣятелнсть — дѣйность.
 „ поздравление — поздравъ,
 „ стремление — стремежъ,

- намѣсто изложение — изложба,
 „ заимствование — заемка (Б. Пр. VI, 2, 122).
 „ явление — поява,
 „ обезщетение — отщета (в. „Бълг.“ 1898 бр. 91).
 „ въведение — уводъ (още Раковски тъй!) и пр.

Тукъ навеждаме нарочно само такива думи, които иматъ еднакъвъ коренъ както въ руски, тъй и въ български — за да да се види по-ясно краткостяга на българския народенъ езикъ. А не ще и дума, че има много други, които можемъ замѣни съ чисто-български кратки думи отъ други произходъ; тъй напримѣръ намѣсто *притежание* можемъ каза по-кратко: *имотъ, своина*; намѣсто *ощущение* — *усетъ*; намѣсто *благодарително* — *добродейно* (Бълг. Прегл. V, 6); намѣсто *естествоиспитателно* — *природоучно* (Мсб. X, предговоръ); намѣсто *предостроженъ*, — *смотренъ*; намѣсто *съгласие* — *слога* (Ст. Поповъ, *Ивайло*), както и за *несъгласие* — *неслога* (А. Страшимировъ, *Смѣхъ и Сълзи*, 146) и пр.

Споредъ това, значи, творейки нови думи трѣбва да предпочитаме по-кратки суфикси, а дългитѣ да избѣгваме, защото именно тѣ правятъ думитѣ нескопосни. Намѣсто суфикси *-ателенъ, -ителенъ* пѣ прилѣгатъ на български: *-аленъ, -атенъ* (*пераленъ* котелъ, *оратенъ* волъ), *-итенъ* (*пашиитенъ* конъ), или още по-краткитѣ и по-обикновени *-енъ, -ивъ, -атъ* и пр. Намѣсто *-ически* по-право е да употрѣбяме *-иченъ, -ишки, -шки*, или *-ски*, или може да си послужимъ съ още по-краткия суфиксъ за прилагателни имена, та да пишемъ: намѣсто *дѣвическо* училище — *дѣвиче* у-ще, намѣсто *патриаршеска* каса — *патриарша* каса (В. Кънчевъ „Български Прегледъ“ IV. 7, 66), намѣсто *рачешка* червенина — *рача* червенина (А. Страшимировъ, *Смѣхъ и Сълзи*, 54). Затова колкото и смѣшни да се струватъ нѣкому изрази като: *педагожки, филоложки*, тѣ сж по-български, отколкото *педагогически, филологически*, защото иматъ насрѣща си чисто-български аналогии: отъ *Разлогъ, хайдукъ* никой българинъ нѣма да каже *разлогически, хайдучески*, а *разлошки, хайдушки*; è защо тогава да не образуваме и отъ *педагогъ* — *педагожки* (или даже *педагошки*)? Въ първо време ще се струватъ тия думи като щърби и шути предъ рускитѣ лонгурници, но съ време що навикнемъ тъй на тѣхъ, че пѣкъ рускитѣ ще ни се виждатъ чудовишни. При това нека се не бои никой, че съ тия кратки думи въвеждаме сърбизми въ езика си; не, защото краткитѣ думи сж еднакво свойствени и на българския народенъ езикъ, както и на сръбския; откъмъ словотворба двата народни езици (сръбски и български) вървятъ успоредно, сиречь употрѣбятъ еднакви сръдства образувайки нови думи. Нека знаятъ това сички ония, които не обичатъ краткитѣ думи, защото миришели на сръбщина. Тѣмъ сичкимъ напукъ българската краткостъ ко-

гато и да е ще надделѣе. Писатели и поети у насъ се надварятъ вече не само да употрѣбятъ готови кратки думи, ами и сами да измислятъ такива. Вазовъ напримѣръ съзнателно търси или кове кратки думи, па дори и препорѣчва това (вж. Мсб. VIII. „Въ недрата на Родопитѣ“, 10—11). Нѣкои такива отбелѣзахме разгледвайки неговитѣ *Скитнишки пѣсни* (Бълг. Пр. VI, кн. I, 120—121). Тоя стремежъ изпѣква още повече въ най-новото му дѣло „*Видено и чуто*“, дето срѣщаме: *отхрана* (възпитание), *показно* („показателно, демонстративно“), *многознаенъ* („многознающъ“), *драгостни* (очарователни), *зѣхласъ* (възхищение), *ширь* („пространство, ширинѣ“), *излетъ* (още въ „Миръ“ бр. 863. „Една родопска уся“), *излетачи* и пр. Още повече можемъ да бждемъ увѣрени въ победата на българското краткоречие, когато гледаме, че му даватъ потикъ даже и писатели като *Ст. Михайловски*, който употрѣбява: *свада*, *закрила*, *бждни* (бждащи), *налада*, *проява*, *избава*, *поднова*, па даже и *просвѣта*, *ука* и *пѣсникъ* (поетъ)! А пѣкъ оня день чухъ отъ устата на достойния ни ректоръ: *геолошки* и *минераловски*! Това бѣше приятна почуда за мене и за сички приятели на българската кратка речъ.

5. *Междусловно благозвучие*. За да имаме благозвучна речъ, не е доста да редимъ думитѣ синтактишки правилно, а нито да избираме кратки и благозвучни думи; трѣба освенъ това да внимаваме, какъ следватъ думитѣ една следъ друга и дали редътъ имъ не прави изговорътъ мжченъ. Не е сѣ едно, дали ще изговоримъ *смъртъ страшна*, или *страшна смъртъ*, *при първъ случай*, или *при първи случай*, *тоя юнакъ*, или *този юнакъ*, *зная я*, или *знамъ я*. Първитѣ случаи сж по-мжчни за изговоръ, т. е. по-неблагозвучни, докато вторитѣ сж по-благозвучни.

Междусловно благозвучие се получава, когато употрѣбяме такива думи и форми, или размѣстяме тѣй думитѣ, щото да се не струпватъ на едно мѣсто много гласни или съгласни. Междусловното благозвучие иска, щото да се не срѣщатъ и *еднакви срички* (*на-на*, *та-та* и пр.). Това благозвучие, колкото лесно и да е за следване, малцина писатели го иматъ при-сърце — па и нашитѣ словесничари го не изтѣкватъ, както трѣба — остави да го следватъ сами. Въ нѣкои словесности като напукъ ще намѣришъ именно класични примѣри за междусловно злозвучие. Тѣй напр. известнитѣ игралца на В. Поповичъ (тукъ — вълкъ — въ гробъ — гний, черъ — мракъ — гробъ — крий; червъ — въ прахъ — трупъ — тли — върхъ — гробъ — песь — вий!), които смирениятъ авторъ бѣ измислилъ едно време, за да покаже именно, че такива стихове не струватъ, се цитиратъ често като редовни „едностапни“ стихове! Въ една словесность, тѣкмо въ отдѣла за периодитѣ, въ които именно трѣба да владѣе гладкостъ и благозвучие,

срѣщаме като напукъ тия периоди, пълни съ примѣри отъ междусловно зловучие: „Борисъ, царь български, като желаше да затвърди държавата си, напусна вѣрата на *прадѣдитѣ* си. . .“; „Атила, възпитанъ или роденъ отъ варварски родители, подобно на сегашнитѣ диви племена, станалъ е единъ отъ *знаменититѣ* пълководци.“ Тукъ освенъ междусловното благозвучие пострадало си и синтактичното. Дори и самъ Вазовъ, който иначе води смѣтка за благозвучието на стила си, пропуска по нѣкой пжтъ и неблагозвучни състави; сравни *Видено и чуто* стр. 135: да се *потиишъ въ вървежъ*; *зжберитѣ* имаха видъ на полукръгъ, *обърнатъ съ вгннатото* си къмъ северъ, 136.

Зарадъ междусловно благозвучие нѣкои езици си изработватъ тѣй думитѣ, че почти сичкитѣ изглашатъ на гласни, както що е въ *италиански* и *старогръцки*; откъмъ тая страна стариятъ нашъ български езикъ надминува сичкитѣ европейски езици, защото въ него *ни една дума* не свърша на съгласна. Ала и въ днешния бълг. езикъ има тѣй сжщо повече думи и форми на *гласни* отколкото на *съгласни*, а нѣкои български говори, които не употрѣбятъ *т* въ чл. форма за м. р. и въ 3. л. мн. ч. сег., смѣло могатъ се мѣри съ италиански.

6. *Фонетично благозвучие* състои въ самитѣ звукове (гласни и съгласни) и въ тѣхната наредба въ думитѣ. Тукъ нѣма какво да мѣняваме, а трѣба да приемемъ сичко тѣй, както е дошло до устата ни отъ по-старо време, безъ да се безпокоимъ, дали думитѣ сж останали винаги вѣрни на старитѣ си корени, или не; защото, ако сж промѣнени звуковно, тѣ сж промѣнени именно зарадъ *фонетично благозвучие*, т. е. за да станатъ *по-гладки за изговоръ*. Зарадъ фонетично благозвучие днесъ говоримъ и пишемъ:

<i>изба,</i>	а не <i>истба,</i>	както е по-близу до старобълг.	<i>истъба</i>
<i>да сторя,</i>	„ „ <i>створѣж,</i>	„ „ „ „ „ „	<i>сѣтворѣж</i>
<i>да стана,</i>	„ „ <i>давстанѣж,</i>	„ „ „ „ „ „	<i>вѣстанѣж</i>
<i>да дигна,</i>	„ „ <i>двигнѣж</i>	„ „ „ „ „ „	<i>двигнѣж</i>
<i>да си спомна,</i>	„ „ <i>вспоменѣж,</i>	„ „ „ „ „ „	<i>вѣспоменѣж</i>
<i>гозба,</i>	„ „ <i>гостба,</i>	„ „ „ „ „ „	<i>гостѣба</i>
<i>лесно,</i>	„ „ <i>лестно,</i>	„ „ „ „ „ „	<i>лестно</i>
<i>ветѣ (къ),</i>	„ „ <i>ветхѣ,</i>	„ „ „ „ „ „	<i>ветѣхѣ</i>
<i>вѣрба, дълбоко,</i>	„ „ <i>вѣрба, глѣбоко,</i>	„ „ „ „ „ „	<i>вѣрба, глѣбоко</i>
<i>слѣпешки,</i>	„ „ <i>слѣпечески,</i>	„ „ „ „ „ „	<i>слѣпѣческѣ</i>
<i>грѣцки,</i>	„ „ <i>грѣчески,</i>	„ „ „ „ „ „	<i>грѣчскѣ</i>
<i>денъ, овенъ, кой, той,</i>	а не <i>днѣ, ованъ, кѣи, тѣи;</i>		
<i>сѣмъ, гледамъ, мисля,</i>	а не <i>сѣсмъ, глѣданъ, мѣшлѣж;</i>		
<i>косѣмъ, бистѣръ, мисълъ,</i>	а не <i>космъ, бистѣръ, мисълъ.</i>		

Зарадъ фонетично благозвучие сме промѣнили изобщо много думи и форми въ езика си, съ цель да ги направимъ

по-кратки и по-лесни за изговоръ. И макаръ повече отъ тѣй промѣненитѣ думи и форми да сж зели мѣсто въ нашия правописъ, обаче още много има да се дотъкмява, за да се постигне поне отчасти фонетиченъ или сѣ едно благозвученъ български правописъ, сиречь правописъ, който да задоволява ухото и окото, а не да ни бode постоянно съ коренитѣ си. Откъмъ тая страна трѣба да благодаримъ на старитѣ българи, че не бѣха етимологисти, а пишеха тѣй, както си и говорѣха, та ни оставиха въ наследство *свършено фонетиченъ правописъ*. Тоя старобългарски правописъ, ако и да не върви отпосле заедно съ развитието на езика, пакъ съдържа и до днесъ доста фонетични правила, а то да останѣше до насъ, щѣхме сигурно да пишемъ напримѣръ: *плетль, плетла, плетло* (намѣсто *плелъ, плела, плело*) — за да се не изгуби нѣкакъ съгласната отъ корена *плет* — сиречь тѣй, както пишатъ нѣкои: нужно, да пустна, да порастна, постланъ и пр. намѣсто чисто и гладко: *нужно, пусна, порасна, посланъ*.

Нека видимъ сега доколко е дадено мѣсто на фонетиката, сиречь благозвучието, въ сегашния ни правописъ и какво би могло да се дотъкми още откъмъ тая страна. Казвамъ *фонетика* сиречь *благозвучис*, защото, както можеше да се забележи и по-горе, азъ не правя разлика между тия два термина, кога ги прилагамъ къмъ правописа. Правописна фонетика е за мене *чистъ, гладкъ и приятенъ* народечъ изговоръ на думитѣ, а то е сжщо, каквото и *благозвучие*.

Трѣбва да кажа преди всичко, че въ нашия тѣй нареченъ официаленъ правописъ и дума не става за благозвучие. И ако какъ намираме въ него нѣкои правила, които сочатъ къмъ благозвученъ принципъ, тѣ не сж нарочно за това приети, а пропуснати, защото се наложили отъ общата употреба.

Такива сж:

1) Сичкитѣ гореизброени думи и много още тѣмъ подобни, които се пишатъ тѣй, както се изговарятъ, а не по нѣкаква си етимология. Ако пишемъ *изба, лесно*, намѣсто *истба, лестно*, то е само затуй, защото никой вече не говори *истба, лестно*, и защото *изба, лесно* е и по-благозвучно.

2) Втора благозвучна точка въ нашия правописъ се въведе съ новото [1899. г.] министерско упжтване, споредъ което глаголнитѣ форми да се пишатъ съ *а* и *я*, намѣсто съ *и* и *ѣ*. Таа точка се просто наложи на правописа ни, защото повечето наши книжовници пишеха тѣй глаголнитѣ, преди още да се усанови това правописно правило. Благозвучно наричамъ това пиане затуй, защото се съвежда съ него *по ясенъ изговоръ*, намѣсто *по тъменъ*. Сѣки ще признае, че звукъ *а* е много по-благозвученъ отъ *ѣ* (*ж*). Затова, казвамъ, че идеално благозвучие откъмъ тая страна ще постигне книжовниятъ ни езикъ тогаа, когато приеме централнобългарскиятъ изговоръ на звукъ

ж, т. е. когато и въ коренни срички захванемъ да пишемъ *a* намѣсто сегашнитѣ *ж* и *з*. Но сега за сега и това е доста, що е постигнато за общия ни правописъ. За тая точка бѣше дума и въ по-напрежната ми статия, [вж. по-горе с. 373—374]. Тука ще прибавя още, че преди да се замѣни *ж* съ *a* у глаголитѣ бѣше се въвело вече и забравило правилото за *a* намѣсто *ж* у сжществителнитѣ *ж. р.* косвенъ падежъ (*женж, дъщеряж, горж, водж*), което е тѣй сжщо *благозвучно правило*, ако и да отива и то противъ изговора на много източни говори.

3) Третя благозвучна точка въ нашия правописъ е промѣнливото писане *рз* и *зр*, *лъ* и *ъл* — споредъ това, дали следъ *л* и *р* следва *една* или *повече* съгласни. За него бѣше дума тѣй сжщо въ първата ми статия [вж. тука с. 381].

4) Четвърта благозвучна точка е „благозвучниятъ моментъ“ на г. Теодорова, т. е. *промѣнливиятъ изговоръ* на *ъ* по източнобългарски: *вяра—веренъ*. Ала тая точка ще остане безъ никакво значение за книжовния ни езикъ до тогава, *докато се не означа ясно тѣй или инакъ източниятъ изговоръ на ъ*, сиречь докато се не премахне досегашното етимоложко означение на *ъ*. Съ други думи, ако искаме и звукъ *ъ* да стане сжщински „*благозвученъ моментъ*“, трѣбва да му дадемъ *фонетиченъ изразъ*.

Съ тия четири или по-право три правила се и свърша благозвучниятъ принципъ на нашия правописъ — ако не броимъ и фонетичното означение на *ы*, *я* и *ь* (съ *и*, *е* и *ъ*), както е въведено още отдавна, та се и не счита вече за правописно правило. Покрай тия сега волни или неволни фонетични правила, желателно би било да се въведатъ полека-лека въ нашия правописъ и други благозвучни похвати, съ които да се придаде по-голѣма гладкостъ на книжовната речъ. Азъ бихъ желалъ напримѣръ да се приемѣха въ нашия правописъ още следнитѣ еуфонични точки:

1. Двойната членна форма за м. р. (съ *т* и безъ *т*) да се употрѣбя не по *синтактично*, а по *еуфонично правило*, съ което ще подигнемъ не малко *междусловното благозвучие*. За произхода и значението на членната форма *a* говорихъ доста въ първата си правописна статия (вж. тука по-горе стр. 277—281), та нѣма защо да се простирамъ тука повече. Това благозвучно правило за членната форма препоръчвахъ още преди десетъ години (Мсб. IV., 514.) [вж. и тука по-горе с. 184] и макаръ да не е прието официално, мога каза, че мнозина го одобряватъ и даже препоръчватъ. Тѣй напр. въ правописното ръководство на Карагюлева (Бележки по българския правописъ, ч. I. 54.) се казва: „Понеже това правило е изкуствено, може да се допусне отстъпване отъ него, *когато го изисква благозвучието на речъта*“. Още повече, патриархътъ на това изкуствено правило, самъ г. Теодоровъ, отстъпя отъ него въ граматиката си за I и II кл. (Пловдивъ, 1898. г.) казвайки на

стр. 113: „Скжсената членна форма може да се допусне *зарадъ благозвучие* и рима“. Е, какво остава тогава освенъ да се позволи и на хора непоети, кога искатъ да пишатъ благозвучно, да се ползватъ отъ това поетично сиречь благозвучно правило.

2. Зарадъ междусловно (а и синтактично) благозвучие ще трѣбва да не употрѣбяме никакъ членъ при известни съединения съ *езикъ*, т. е. да установимъ писане: *български езикъ* (тъй сжщо: руски, френски, нѣмски езикъ) — значи *безъ членъ*, а не *българскиятъ* или *българския езикъ*. Независимо отъ туй, че тъй се говори и е по-благозвучно, ами и самиятъ произходъ на подобни съчетания сочи къмъ безчленна употрѣба; защото въ него нѣмаме обикновено и правилно съединение на прилагателно *български* и сжществително *езикъ*, а имаме *наречие български*, и къмъ него *плеонастично* прибавено сжществително *езикъ*, безъ да се промѣня формата на това наречие. Думата *езикъ* само допълня още веднѣшъ наречието *български*, което и безъ това съдържа въ себе-си значение на „езикъ“, защото казваме: той не знае *български*, той се учи *нѣмски*, превежда отъ български на *руски* и тъй нататъкъ — можемъ почти винаги да употрѣбимъ само наречието и подъ него да разбираме и „езикъ“. Отпосле къмъ това наречие (*български*) се придава и сжществително *езикъ*, безъ да се прави отъ наречието прилагателно: превежда отъ *български езикъ* на *руски*. Съ други думи, *български езикъ* е произлѣзло тъй, както сж произлѣзли други подобни съединения като: *отколѣ-време, отдавна-време, колчимъ-пжти* — па даже и — *по ягоди време!* (вж. А. Страшимировъ, „Смѣхъ и Сълзи“ стр. 116: „Какви дни прѣкарахъ по ягоди време!). Колкото и да сж откъмъ синтакса неправилни такива съставки, тѣ сж узаконени въ езика и не биятъ на очи съ аномалията си. Та малко ли други синтактинчни аномалии съдържа нашиятъ езикъ? Не казваме ли: „*той го нѣма тука*“ намѣсто: „*него го нѣма тука*“; или: „*дружината му го чакаха*“ намѣсто: „*чакаше*“ и пр. Ето на тъй сжщо можемъ да си пишемъ *български езикъ, за български езикъ, на български езикъ*, защото се говори тъй, а не *българскиятъ* езикъ, за *българския* езикъ. Членътъ тукъ може да е на мѣсто само излизайки отъ нѣмското *die bulgarische Sprache* или отъ френското *la langue bulgare*, ала по чисто български тъй не е благозвучно. Па найсетне ако ни е толкозъ притрѣбалъ тука членъ, нека земемъ най-кратката му форма на *ий*, сиречь оная, която г. Теодоровъ нарича *двойно скжсена* и я позволява на поети. Тая сгодна членна форма се прогони отъ нашата проза, безъ да имаше нѣкоя пакость отъ нея и сега е достояние само на стихотворцитѣ. Но тя би могла да послужи много хубаво въ съчетания като *българский езикъ*, ако искаме въ тѣхъ да личи непремѣнно и членъ.

3. По еуфонично правило ще трѣбва да регулираме и употрѣбата на нѣкои думи съ *двойна форма* въ нашия книжовенъ езикъ, които се употребятъ сега безразборно, и които биха могли тѣй сжщо да подигнатъ междусловното благозвучие. Имаме напримѣръ *показателни* (или *показни*) мѣстоимения *този* и *тоя*, *тази* и *тая*, *това* и *туй*, *тѣзи* и *тия* (или *тие*); тѣй сжщо *онзи* — *оня*, *онази* — *оная* и пр. Защо да се не каже въ нашия правописъ, че двойнитѣ показни мѣстоимения ще служатъ и тѣ, за да се избѣгватъ *неблагозвучни струпвания*, та споредъ това да се пише и говори: *тази есень*, а не *тая есень*, но *този юнакъ*, а не *тоя юнакъ* и пр. За сжща цель могатъ послужи и *нѣкои предлози* съ двойната си форма; тѣй напр. имаме: *срѣдъ* и *срѣди* (срѣди стаята), *подъ* и *поди* (поди друма), *задъ* и *зади* (зади плѣвнята), *между* и *межъ* (*меж* дубрите дубричку, четеме въ една Шуменска пѣсень; *межъ* двѣ ниви, Геровъ, Рѣчникъ), *съ*, *съсъ* и *со*, *въ*, *въвъ* и *во* — па даже и *у*, а при градове и области можемъ да употрѣбяме и *на* мѣсто *у*: *отишелъ на Видинъ, на Виена, на Варна, на Влашко* и пр., както е наистина по право по народно-български, а не *въ Видинъ, въ Виена, въ Варна* и пр. Зарадъ междусловно благозвучие ще трѣбва да приемемъ и двойното окончание у глагдлитѣ за 1. л. мн. число: *ходимъ* и *ходиме*, *видимъ* и *видиме* — споредъ това, както ни е по-сгодно за изговоръ. За сжща цель може да послужи и двойната (синтетична и аналитична) *дателна* форма: по-благозвучно е да кажемъ *служимъ народу*, отколкото *на народа*.

4. Зарадъ фонетично и междусловно благозвучие ще трѣбва да установимъ единъ пжтъ за винаги да пишемъ *де*, *дето*, а не *где*, *гдето*; *сичко*, *съкжде*, *съкой*, а не: *всичко*, *въскжде*, *въской*; тѣй сжщо *зимамъ*, *зехъ*, а не: *взимамъ*, *взехъ*. Та нито народнитѣ говори, нито пжкъ естественото развитие на бѣлг. книжовенъ езикъ поддържатъ началнитѣ съгласни въ тия думи; защото още отъ 18. вѣкъ, отъ когато можемъ да говоримъ за новобѣлг. книжовенъ езикъ, тия думи се пишатъ, както се изговарятъ и днесъ по цѣло Българско, па и до освобождението реченитѣ думи се пишеха по народному; следъ туй, види се, по влияние на руски езикъ, се вмъкна това допотопно писане *гдето*, *всичко*, *все*, *взимамъ*, което може да е много близу до старобългарската етимология, но е съвсемъ противъ новобългарскитѣ изговоръ и вика до Бога съ нетърпимото си зловучие. И азъ съмъ увѣренъ, че само който не е хващаль перо въ ржка, нему не е досаждало това какофонно писане *въской*, *все*, *взехъ*, особено въ съединения като: *отвъскжде*, *надвзехъ*, *отгдето*, *надъ всичко* и пр., гдето е просто невъзможно да се изговори излишната съгласна. Ще каже нѣкой: не изговаряй тая съгласна! Тѣй не може да се оправдава такава писане, първо, защото нийде не стои въ нашия правописъ, че началната съгласна въ тия думи се не изговаря и второ, защото българскитѣ правописъ търпи, наистина,

много излишни висулки, ала начални букви да се не изговарятъ, едва ли би търпѣлъ, а напротивъ може да натрапи съ време тоя съвсемъ небългарски изговоръ въ уцърбъ на благозвучието. Разбира се, това едва ли ще стане, докато има у насъ писатели и поети, които поддържатъ още гладкитѣ народни форми. Тукъ мисля на първо мѣсто Вазова, който открый време и до сега неизмѣнно си пише: *съкой, сичко, сѣ* и пр.

5. Членната форма у сщ. ж. р. на *стъ*, която пишемъ сега заради нѣкаква си етимология тѣй, както сж я писали старобългаритѣ преди хиляда години, ще трѣба тѣй сжщо да измѣнимъ и на писмо тѣй, че да бжде пѣ-близу до сжщинскитѣ изговоръ. Писане *старостѣта, младостѣта* е много несклопно: първо и първо нарушава едно правописно правило, споредъ което *ь* се не пише срѣдъ дума; второ, онова *тъ* предъ членъ *та* е съвсемъ излишно, защото ако думата се напише и *безъ него: старос'та младос'та*, пакъ тѣй ще се чете, и пакъ задоволява и слухътъ и окото. Тая точка въпроечъ не е нѣщо ново, азъ искамъ да се пишатъ тия думи тѣй, както се пишаха тѣ въ първитѣ книги на Период. списание: *младоста, староста* (пѣ-добре: *младос'та, старос'та*), но отпосле не знамъ по чий подканъ това хубаво писане се изостави.

6. Заради словотворно благозвучие ще трѣба да се установятъ навредъ, дето е възможно, пѣ-кратки народни суфикси намѣсто сегашнитѣ дълги и несклопни опашки, за които говорихме пѣ-горе. Тоя въпросъ за българскитѣ суфикси заслужва на особено да се разгледа съ повече примѣри. Тука споменувамъ покрай онова, що казахъ вече пѣ-горе, още и форми тѣ на нѣкои глаголи.

Има много глаголи у насъ, които свършваха пѣ-преди въ 1. л. ед. ч. сег. вр. на *влявамъ: поздравлявамъ, представлявамъ, прославлявамъ, употреблявамъ* и пр. Тия глаголи се поизмѣниха съ време тѣй, че се изостави *л*-то предъ *я*-то и се получиха форми: *поздравявамъ, представявамъ, прославявамъ*, и пр. Е добре, тѣй промѣненитѣ глаголи иматъ истина по-българска форма, ала сжщиятъ български езикъ иска и тука пѣ-голѣма краткостъ, иска сиречъ форми безъ онуй второто *ва*: *поздравямъ, представямъ, прославямъ, употребямъ, съставямъ, промѣнямъ, захвалямъ* и прочее. Па тѣй сжщо и други тѣмъ подобни глаголи ще е пѣ-добре да употребяме въ пѣ-кратки форми: *заслужамъ* намѣсто *заслужавамъ, свършамъ* намѣсто *свършавамъ* и пр.

Има пѣкъ една друга група глаголи ни *увамъ*, произведени отъ сжществителни на *ство*: *царствувамъ, чувствувамъ, бедствувамъ* и пр. Тия глаголи не сж по свойството на бѣлг. езикъ и би трѣбало да се избѣгватъ, доколкото е възможно: намѣсто *царствувамъ* да казваме *царувамъ*, намѣсто *чувствувамъ* — *успѣтамъ*, намѣсто *бедствувамъ* — *страдамъ, тегля сиромашия*, намѣсто *странствувамъ* — *ходя по странство, пжтувамъ* и пр. Ако пѣкъ сме принудени тукъ-тамъ да ги

употрѣбимъ, добре ще е да ги скратимъ тѣй, както обикновено скратяваме глаголитѣ на *увамъ*: намѣсто *радувамъ* се казваме *радвамъ се*, намѣсто *опитувамъ* — *опитвамъ*, намѣсто *следувамъ* — *следвамъ* — па даже и: намѣсто *викнувамъ* — *виквамъ*, *откъснувамъ* — *откъсвамъ*, *изтъкнувамъ* — *изтъквамъ* и пр., [па] тогава и намѣсто *царствувамъ* можемъ твърде хубаво да говоримъ и пишемъ *царствамъ*, намѣсто *чувствувамъ* — *чувствамъ*, намѣсто *бедствувамъ* — *бедствамъ* и пр., сиречь тѣй, като едно време наистина пишеше Старозагорското списание „Знание“ (1884. г.). Съ това смисълъта нищо не губи, а пъкъ благозвучието на езика печели, понеже се оттървае отъ какофоннитѣ срички *вува* у тия глаголи.

7. И други пжтъ се е говорило и писало противъ злоупотрѣбата на члена въ българския книжовенъ езикъ, па сж биле препорѣчвани разни синтактични сръдства да се избѣгва честото му употрѣбяне. То хубаво, ако можемъ тукъ-таме по синтактиченъ пжтъ да премахнемъ излишни членове, но има случаи, когато не може, а пъкъ употрѣбата му произвежда явна какофония. Тѣй напр. можемъ ли избѣгна винаги употрѣбата на членъ у сжществителни като *пилета*, *ярета*, *прасета*, *телета*, *кучета* и пр.? Не можемъ. И тогава сме принудени да пишемъ *пилетата*, *прасетата*, *телетата* и пр., сиречь да загрозяваме стилтъ си съ фонетично зловучие. Че изговоръ *телетата* не е благозвученъ, ще признае, мисля, сѣки; затова именно гледаме, че твърде малко български говори употрѣбятъ тая форма тѣй, както я пишемъ по книжовному, а напротивъ забелѣзва се навредъ нароченъ стремежъ да се премахне тѣй или инакъ това грозно *тата*. За тая цель българскитѣ говори постжпятъ различно: Едни замѣняватъ цѣлото окончание за множ. число *ета* съ друго; тѣй напр. нѣма да кажатъ *пилетата*, *телетата*, *момчетата*, *прасетата*, а ще кажатъ: *пилцитъ*, *прасцитъ*, *момцитъ*, *телцитъ*. Други пжкъ употрѣбятъ за сжща цель окончание *ина* или *иня*: *телчинята*, *прасчинята*, *момчинята* и пр.; тѣй постжпятъ нѣкои *западни* бълг. говори. Източнитѣ пжкъ *изглаждатъ* тѣй или инакъ самото окончание *етата*, за да го направятъ по сгодно за изговоръ; сиречь, или изхвърлятъ *а*-то помежду дветѣ еднакви съгласни и тогава се получа по-удобно двойно *тт*: *момчет'та*, *телет'та*, или пжкъ — което е по-често — изхвърлятъ междувокалното *т* и тогава се получава много по сгодно за изговоръ окончание *е'ата* намѣсто *етата*: *момче'ата*, *пиле'ата*, *куче'ата* и пр. — сиречь изговарятъ тия думи тѣй, както, слава Богу, синца изговаряе и пишемъ — даже още по-скратено — нѣкои числителни: *дванайсе*, *тринайсе* и пр. намѣсто *дванадесетъ*, *тринадесетъ*.¹⁾

Сега пита се: не може ли и книжовниятъ ни езикъ да усвои нѣкои отъ тия начини, за да се направи изговорътъ на реченитѣ форми по-благозвученъ? Азъ бихъ препорѣчалъ напр. за сжществителни като *пиле*, *теле*, *прасе*, *момче* и пр.,

дето е възможно, да употрѣбяме за множествено число окончание — *ци*: *пилци*, *телци* и пр., а пъкъ за другитѣ сжществителни, дето сжщото окончание не прилѣга, да се употрѣбѣ или суфиксъ — *енца* (*пиленцата*), или пъкъ членната имѣ форма за множествено число да се изговарѣ безъ първото *т*: *куче'ата*, *птиче'ата*, *момиче'ата*, за което ще ни служи като прекрасна аналогия правописътъ на числителни като *дванайсе*, *тринайсе*, *двайсе*, намѣсто *дванадесетъ* и пр. Това мое мнение ще се види може би твърде смѣло, но азъ го изказвамъ, понеже искамъ, щото благозвучниятъ принципъ да завладѣ навредъ, дето е възможно, въ нашия книжовенъ езикъ, разбира се, доколкото речениятъ принципъ се облѣга пакъ о българскитѣ народни говори.

8. Въ нашия правописъ се въведе напоследъкъ едно правило, споредъ което предлозитѣ *из*, *раз*, *въз* да се пишатъ неизмѣнно предъ всички съгласни: *изпитъ*, *разтворъ*, *възпитание*. Това правило освенъ че отива противъ хилядогодишна книжовна практика, ами и нарушава най-флагрантно сичкитѣ фонетични и еуфонични закони; а за човѣкъ, който му не е привикналъ още, подобно писане е като трѣнь въ очитѣ и нехотно му се покорява. Каква пъкъ е полза принесло, можемъ да сждимъ отъ грѣшкитѣ на нѣкои негови ревностни прилагачи, които пишатъ не само *изпитъ*, *разписка* и пр., ами още и *изкренъ*, *изтина*, *изка*, *изтория*, *изполинъ*, *изтоканъ*!

Понеже това правило е постановено изрично въ упжтването (точка 7. отъ „древнитѣ правописни правила“), нѣма да се изказвамъ противъ него, но бихъ изявилъ едно скромно желание, да се не отива съ него до крайностъ; има нѣкои думи, дето е просто смѣшно да пишемъ з намѣсто традиционното *с*; такива сж напр. *искуство*, *истокъ*, *раскошъ*, които споредъ упжтването би трѣбвало да пишемъ *изкуство*, *изтокъ*, *разкошъ*. Незнамъ, дали упжтването не допуша изключения отъ това правило именно за такива думи, но понеже въ точка 7. („древни правописни правила“) не става дума за никакви изключения, разбирамъ, че и горнитѣ думи ще се пишатъ съ *з*, а не съ *с*. Това би било прекалена етимология. Първо и първо тия думи не сж народни, а книжовни и влѣзли въ езика ни съ фонетиченъ правописъ; второ, не можемъ да ги разлагаме на съставнитѣ имѣ части, за да получимъ отдѣлно предлози и отдѣлно коренни думи, понеже основни-

¹⁾ Отъ такъвъ съкратенъ и угладенъ изговоръ наставатъ после шумскитѣ: *кучафта*, *пиляфта* и пр. Ходътъ е този: отъ *кучетата* става най-първо *кучеата* — *елизия* (*изпадькъ*), следъ това става *асимиляция* (*изравнежъ*): *кучаата*, подиръ това доаждѣ *контракция* (*сливъ*): *кучата*, съ дълго *а*, отъ което втората половина (понеже дълго *а* = *аа*) минува въ *х* (сравни: *вехна*, да *открехна*, *вехто*, намѣсто *вена*, да *открена*, *вето*, съ дълго *е*), а това *х* става съвсемъ редовно предъ *т* на *ф*, както въ *нофти*, *пафти*, *дофторъ* намѣсто *нохти*, *пахти*, *дохторъ*.

тѣ имъ думи *-куство*, *-токъ*, *-кошъ* сами за себе си или нищо не значатъ, или пъкъ значатъ съвсемъ друго, а не каквото и съ предлозитѣ. Ето защо бихъ желалъ поне реченитѣ горе думи да се пишатъ по стария правописъ: *искуство*, *истокъ*, *раскошъ*.

9. Има единъ суфиксъ *идба*, който служи да се образуватъ отъ него дейни имена отъ женски родъ: *косидба*, *женидба* и пр. Тоя суфиксъ сега пишатъ мнозина у насъ зарадъ нѣкаква си етимология съ *т* намѣсто съ *д*. Ала тази етимология отива явно противъ благозвучния принципъ, понеже *т* предъ *д* е *невъзможно* да се изговори. И тукъ би трѣбвало да се даде право на сѣщинскитѣ изговоръ да излѣзе и на книга тѣй, както излиза изъ уста, а старата етимология да оставимъ на мира. Защото въ старобългарски речениятъ суфиксъ се е писалъ, истина, съ *т*, ала следъ това *т* не е следвало непосредно *б*, както днесъ, ами имало помежду единъ *ь*, който е пазилъ изговорътъ на *т* непроменливъ; суфиксътъ гласѣлъ *-итька*. Ала щомъ *ь* между *т* и *б* изчезва, *т* неминуемо се изравнява съ *б* и получава гласежъ на *д*, та и тѣй трѣбва да се пише. Освенъ това има и друго. Ако стоимъ на етимологическа основа, пита се, можемъ ли днесъ за днесъ да приложимъ сѣщото производство, както едно време? Можемъ ли днесъ да кажемъ напр., че *коситба* произлиза отъ инфинитивната форма *косити* плюсъ суфиксъ *-ба*? Не можемъ, понеже днесъ за днесъ инфинитивъ нѣма въ български. И тогава казваме на просто: има въ новобългарски езикъ единъ суфиксъ *-идба*, съ който се образуватъ такива и такива сѣществителни, безъ да питаме много-много, какъ се е писалъ едно време тоя суфиксъ, и дали се разваля връзката му съ едновременната инфинитивна форма. Съ това смисълътъ на суфикса не само че не губи, ами още и печели, понеже му се дава истински фонетиченъ (а и благозвученъ) изразъ.

Ето на тия точки бихъ желалъ за сега да влѣзатъ като частъ отъ нашия правописъ. Тѣ нѣматъ нищо общо ни съ *ѣтове*, ни съ *ерове*, но заслужватъ да бждатъ разгледани и оценени, понеже досѣгатъ една важна страна отъ езика ни — благозвучието му. Ала напразно ще ги търсите въ нашитѣ правописни правилници, защото, право да си кажемъ, правописътъ у насъ се не води по нѣкакви благозвучни принципи, а се води отъ пуста идея, да запази *властѣта на отживѣлата етимология*, да *поддържа още рухналитѣ вехтутини*; а леснотия, а благозвучие — далечъ отъ него!

Затова свършенъ правописъ ще наречемъ оня правописъ, който не съдържа само правила, за какъ да се пишатъ излишни букви, или какъ да се предаватъ звукове съ несвойствени тѣмъ знакове, а дава и правила, *какъ да се избѣгватъ разнитѣ граповости въ езика препорѣчвайки на книжовнитѣ хора сичко, що е най-гладко и най-благозвучно*.

4. Къмъ правописна обнова.

Рефератъ, четенъ предъ Софийската учителска конференция.

[съ правописенъ проектъ, за да имаме за дълго време оправенъ правописъ].

Малко история.

Въпросътъ за български правописъ има дълга история, която води началото си още отъ XII вѣкъ, когато поличаватъ по-ясно фонетичнитѣ разлики между българскитѣ говори, та се явяватъ и различни правописни школи. И понеже фонетичнитѣ разлики засѣгатъ тъкмо тия звукове, които и днесъ съставятъ главна отлика на българскитѣ говори, а именно ж, љ, њ, ѝ и ѣ, то и правописнитѣ школи се различаватъ една отъ друга тъкмо споредъ това, какъвъ графиченъ изразъ даватъ на тия промѣнливи гласни, или пъкъ какви правописни привички сж възприели; обаче, рѣдко има срѣднобългарски паметници, дето да е прокаранъ открай докрай единъ уреденъ правописъ — освенъ ония, които не държатъ смѣтка за звуковата стойностъ на тъмнитѣ гласни и употрѣбаватъ само една отъ двете носовки и единъ отъ двата ера; но такива паметници има твърде малко, докато въ повече отъ тѣхъ владѣе пълна неуредица, и виждашъ явно, какъ писателитѣ се лутатъ и не знаятъ, какво да правятъ съ остарѣлата вече тогава двойка ж — љ и съ традиционнитѣ ъ и ѝ.

Неуредицата намалява донѣкъде презъ XV вѣкъ, когато нашитѣ писачи възприематъ правописътъ на Константина Костенски (р е с а в с к и п р а в о п и с ъ), та замѣняватъ носовкитѣ съ оу и ѳ, а ероветѣ употрѣбаватъ по единъ механиченъ начинъ: ъ — за тъменъ еровъ звукъ (въ срѣдословие) и ѝ — за еровъ знакъ (въ краесловие): тѣмнѣ, тѣнѣкъ. Но докато ресавскиятъ правописъ да стане общоупотрѣбителенъ между българитѣ, ето че дойде друго чуждо влияние върху българскитѣ книжовници, влияние отъ рускитѣ черковни книги, което внесе друга неуредица: въведе се наново буква љ, обаче не съ български, а съ руски изговоръ ѡ, въведеха си и други русизми, безъ да бждатъ добре разбрани отъ нашитѣ книжовници, а само увеличиха правописната неуредица, понеже се кръстоса р е с а в с к а и р у с к а фонетика. Тѣй пишатъ Рилскитѣ дамаскинари презъ XVIII вѣкъ, тѣй пише и Паисий

Хилендарски, па следъ него и Софроний Врачански; тъй продължаватъ и македонцитѣ Кирилъ Пейчиновичъ и Хаджи Йоакимъ, но даватъ повече изразъ на простионародната фонетика. Сжщински обратъ къмъ фонетиченъ изразъ на тъмнитѣ гласни въ правописътъ направи Беровичъ на 1824. г., когато употреби въ букварътъ си означено ѣ за срѣдословно ж, ъ и ѣ; две години следъ него вече се явява и сжщинското ж вмѣсто тритѣ тъмни гласни, именно въ букварътъ на Васильовъ [!] и [!¹]) Неновичъ (Будимъ 1826 г.). Въ тоя букваръ ероветѣ се пишатъ още, но крайно ъ се замѣнява често съ апострофъ, а на стр. 14 се казва, че „можемъ и да го не пишемъ“. Нека се запомни! Деветдесетъ и петъ години преди нашето време скромни книжовници, букварописци, съзнаватъ вече излишността на крайнитѣ ерове, а днесъ високообразовани писатели и даже учени у насъ се държатъ о гѣхъ като о нѣкакъвъ талисманъ, отъ който чакатъ народно спасение! О sancta simplicitas!

Седемъ години следъ тоя букваръ Хр. Павловичъ печата вече своята аритметика безъ ерове, макаръ че отсетне, подъ влияние на Венелина, отива въ друга крайностъ.

Успоредно съ тѣзи опити да се упрости правописътъ, нашитѣ писатели преди освобождението продължаватъ да пишатъ на разни правописи, докато презъ 50—60-тѣхъ години на миналия вѣкъ се очертаватъ ясно две правописни школи — една Пловдивска, начело съ Груева и Герова, и друга Търновска, начело си Момчилова и Н. Михайловски. Едната и другата бѣха се освободили вече отъ старата славянщина, т. е. поддържаха, че трѣбва да се пише на новобългарски, и то на източно наречие, обаче Пловдивската школа държеше още за старитѣ букви ж и ѣ, а Търновската ги смѣташе за излишни. Въ това разногласие се намѣси на 1870. г. Дриновъ, като отдаде право на Търновската школа и съ това се постигна донѣкде правописно единство, обаче не за дълго, защото двацетъ години следъ това правописниятъ въпросъ се подема отново, за да се реши съ едно министерско упътване, по което се водимъ вече близо двацетъ и две години, сѣ съ поплаци противъ него, защото и то, както Дриновото упътване, задържа пакъ нѣкои стари букви, които спѣватъ и ще спѣватъ винаги обучението по матеренъ езикъ. И докато се не премахнатъ тия стари букви, нѣма да има уреденъ български правописъ.

Това съзнаватъ сички учители по български езикъ и се

¹) [Авторътъ на тоя букваръ се е подписвалъ Василий Н. Неновичъ (така въ „Славянская история церковна . . .“ Будимъ, 1825); въ наслова на „Букваря“ (1826) се казва за разноскитѣ по печата, че сж негови: „Букваръ за дѣцата на Славено-Болгарски-етъ народъ. Тупаръ сж съжъ харчъ Г. Васильовъ Н. Неновича . . .“ Харчътъ е „Васильовъ“ Н. Неновича, на Василя Н. Неновичъ; този ще е билъ и съставителъ].

изказаха въ своитѣ конференции презъ тая година въ смисълъ, че сж нужни по-основни реформи, за да се направи правописътъ ни лесенъ за научване, понеже сега $\frac{9}{10}$ отъ учебното време отива само за него, а не остава време за стилни и литературни упражнения. Въ тоя смисълъ се изказаха и Софийскитѣ учители, предъ които развихъ обстойно своя правописенъ проектъ. Именно следъ като имъ изложихъ научнитѣ и практични принципи, върху които трѣба да се основава единъ уреденъ правописъ, посочихъ имъ, като какъ биха се решили най-основателно главнитѣ правописни точки. Конференцията прие по принципъ моятъ проектъ и пожела да бжде напечатанъ. Тая заинтересованостъ на учителскитѣ конференции за правописниятъ въпросъ даде свои резултати: появиха се въ печата нѣкои статии по правописътъ, па и самъ г. Министърътъ на Просвѣщението намѣри за навременно да назначи особена комисия, на която възложи да изработи и представи проектъ, като какъ нашиятъ правописъ да се упрости и направи по-лесенъ за изучване.

Докато правописната комисия върши своята работа, азъ намирамъ за добре, безъ да ангажирамъ нѣкого, да кажа своето мнение по главнитѣ правописни точки. Азъ зная, че моятъ проектъ ще се види на мнозина краенъ, защото у насъ има още, за жалость, доста правописни консерватори; но азъ препоръчвамъ и тѣмъ да вникнатъ по-дълбочко въ моитѣ правописни правила и, ако не придаватъ на буквитѣ суеверно значение, ще се убедятъ, че моятъ проектъ урежда най-основно и за дълго време правописътъ у насъ, безъ да оставя мѣсто за нови поплаци и нови комисии.

Обнародвайки тоя мой правописенъ проектъ, нѣмамъ предъ видъ ни закоренѣли рутинисти, нито буквени патриоти, а го предлагамъ на ония, които съзнаватъ най-добре нуждата отъ правописни реформи; предлагамъ го на измъченитѣ учители по български езикъ, защото именно тѣмъ ще бждатъ най-полезни тия правописни оправки и тѣ ще знаятъ да ги оценятъ безъ предубеждения.

Азъ отдавна желая да снабдя тия мои другари, черни труженици по просвѣтното дѣло, съ нѣкои помагала по тѣхния предметъ, понеже зная, колко се нуждаятъ тѣ отъ упътвания и отъ обяснения на въпроси, засѣгащи обучението по граматика и словесность. Защото не е само въпросътъ за старитѣ букви, що ги вълнува, а има още много други едри и дребни въпросчета, които чакатъ своето разрешение. Обаче сѣ пакъ мисля, че на първо мѣсто се явява прѣка нужда, нужда неотмѣнна, — да се разреши най-напредъ оня въпросъ, който предизвиква и най-голѣмъ поплакъ; то е въпросътъ за излишнитѣ букви въ нашия правописъ. Ето защо и първата книжка, съ която излизамъ предъ тѣхъ, съдържа една преценка на архаизмитѣ въ нашиятъ сегашенъ

правописъ и предложения за оправки, съ които се постига не само правилностъ и леснотия, но и писмено примение между източнитѣ и западнитѣ наши говори. Ний сме длъжни да направимъ нѣкои отстъпки на западнитѣ говори, като запазимъ сжщевременно източниятъ изговоръ, длъжни сме, защото западнитѣ българи сж много повече отъ източнитѣ и тѣ съ право се надѣватъ да иматъ повечко дѣлъ въ общиятъ нашъ книжовенъ езикъ. А тоя дѣлъ ще имъ дадемъ, като приемемъ две и тѣй необходимии поправки, или две изравнения въ нашия правописъ: 1. като приемемъ да изразяваме двойниятъ изговоръ на ѣ тѣй, че да личатъ ясно и двата изговора: веренъ, вери, вѣра; 2. като приемемъ да пишемъ двойната членна форма по начинъ, който да отговаря на двойната членна форма въ западнобългарски, дето членъ *отъ* или *о* се употрѣбява безъ никаква промѣна и безъ разлика на правъ и косвенъ падежъ: град*от* или град*о*, край*от* или край*о*, селски*от* или селски*о*. Съобразно съ това и въ самитѣ източни говори владѣе въ сжщностъ пакъ еднообразенъ членъ *ѣт* или *ѣ* (град*ѣт*-град*ѣ*), само че му не даваме съответенъ изразъ, а го пишемъ на петъ начина (град*ѣтъ*, край*ѣтъ*, ден*ѣтъ*, град*ѣ*, ден*ѣ*); ето сега това разнообразие трѣба да се премахне, за да получимъ едно хубаво приближение между източнитѣ и западнитѣ говори, т. е. съобразно съ западнитѣ говори (па и нѣкои източни!), дето членната гласна *о* (отъ по-старо *ѣ*!) си остава неизменна, ще трѣбва и по книжовно да оставимъ характерната членна гласна *ѣ* да личи при сички сжществителни и прилагателни: град*ѣт*, край*ѣт*, селски*ѣт*. Какво нагледно правописно обединение на българскитѣ говори! Нека каже и тукъ нѣкой, че се приближаваме къмъ сърбитѣ!

Слушамъ да ми казватъ нѣкои, че се не съобразявамъ съ настроението, що владѣе днесъ у нашата публика. Азъ признавамъ, че е непрактично да вървишъ противъ стари навици и предразсждъци, но бидейки увѣренъ, че туй, що предлагамъ, е напълно практично и логично, защото е основано върху научни принципи, азъ се надѣвамъ, че който поиска да вникне и разбере моя проектъ, ще го одобри и възприеме — сѣ едно днесъ или утре.

Затова като предлагамъ тоя мой проектъ преди сичко на г-да учителитѣ по български езикъ, мои бивши студенти, а сега еднакви труженици въ полето на българската просвѣта, бихъ желалъ да узная тѣхното ценно за мене мнение, изказано, следъ като проучатъ и разбератъ добре моитѣ правописни принципи и оправки. Тѣ биха могли тѣй сжщо да се изкажатъ и по въпросътъ, дали сж навременни сега правописни реформи, обаче по тоя въпросъ решителна дума има централната властъ, която ще ги прилага.

Къмъ правописна обнова!

Откакъ живѣмъ свободенъ животъ, надали сме въ друго тѣй напреднали, както откъмъ писане и печатане книги: въ сѣки градъ у насъ — и печатница, сѣки книжовенъ човѣкъ — и книжовникъ. И трупатъ се тѣй българскитѣ книги, расте българската книжнина съ дни и часове, а заедно съ нея расте и злото, възплътено въ лошиѣтъ¹⁾ езикъ и правописъ на тия книги. Расте и крепне това зло, обръща се на рана-живеница, и докато се подсетимъ да го премахнемъ, то хванало коренъ, обзело синца ни, и ний, туку видишъ, сме захванали да се помиряваме съ него, и да твърдимъ даже, че безъ него не може. Нима вѣчно тѣй?

О, не дай Боже! Родила е негли България синове, които съзнаватъ голѣмото зло, и тѣ навѣрно ще се опълчатъ да избавятъ хубавиятъ български езикъ отъ грознитѣ вериги, надѣнати му отъ тъмни години. Къмъ тѣхъ отправямъ тия братски думи, думи, надѣхани съ любовъ къмъ сладкиятъ български езикъ и тѣмъ се моля — да оставятъ нехайство, а да залегнемъ да отвиемъ възраслиятъ вече нашъ езикъ отъ старитѣ му пелени, да го извадимъ на божи свѣтъ, както си е хубавъ и гиздавъ, та приятно да се чете, лесно да

---

¹⁾ Както ще се види, азъ приемамъ и препорѣчвамъ единъ общъ — уедначенъ (унифициранъ) членъ за м. р. *ѣт*, какъвто се налага отъ правописното правило: еднакви форми еднакво да се пишатъ (вж. по-долу), тѣй че прибавямъ една и съща членна форма *ѣт* къмъ сички съществителни и прилагателни: град-ѣт, край-ѣт, ден'-ѣт, селски-ѣт, обаче сѣки е свободенъ да изговаря или не крайното *т* — тѣкмо тѣй, както никой ми не забранява да изговарямъ дванайсе, два йсе, макаръ да е написано дванайсетъ, два йсетъ, защото дванайсе, два йсе ми е по-благозвучно. Тѣй ще бжде и съ членната форма: щомъ отвикнемъ да пишемъ безгласни ерове на крайѣтъ, ний ще навикнемъ да пишемъ и четемъ ѣ и въ крайѣтъ, кога ни е нужно да изразимъ еровъ звукъ, и не ще бжде никакъ чудно да пишемъ а слъ, затъ, Муратлъ; и тогава двойния членъ ще изпъкне самъ по себе си въ истинската си народна форма — съ *т* и безъ *т*, и ще зависи отъ естетическия вкусъ на книжовницитѣ да говорятъ и пишатъ градъ*т* или градъ (изговори градъ*ж*!), споредъ това, какъ имъ е по-благозвучно, безъ да се смущаватъ отъ сегашното натрапено правило за правъ и косвенъ падежъ, което мѣчно се следва.

Щомъ приемемъ еднообразна членна форма, ще приближимъ книжовната речъ къмъ народната, дето навредъ се признава само единъ единичкъ членъ за м. р., а съ това приближение се получава прекрасно правописно обединение на българскитѣ източни и западни говори; защото двойната членна форма градъ*т* и градъ напълно отговаря на западнобълг. градотъ и градо. Колко естествено е това, а какъ мѣчно го съзнаватъ и признаватъ ония, които искатъ да робуватъ на рутината!

се пише, бързо да се учи. При силното наше залъгане да стигнемъ какъ-какъ образованитѣ народи, при бързиятъ нашъ напредъкъ, недостойно е да гледаме, какъ езикътъ ни стои занемаренъ, и докато сичко друго се изтъщава и нагажда по най-новъ европейски вкусъ, злочестиятъ нашъ писменъ езикъ стои още въ съдрани вехтушини, окиченъ съ излишни дрънкулки и висулки — като за гаврило! Не стига това, ами бедниятъ нашъ езикъ е задушенъ и окованъ съ чужди и наши вериги: задушаватъ го много чужди думи и обрати, щому се натрапватъ безмилостно сѣки день, задушаваме го ний синца съ безсмислени правописни правила, та измъчваме и него и нази-си, а най-много измъчваме нашитѣ крехки дечица, като ги принуждаваме да зубрятъ и следватъ отживели правописания.

Само онзи, който не е писалъ още нищо презъ живота си на български, не се е спречкувалъ съ мжчнотиитѣ на днешниятъ нашъ правописъ, само той не знае неговитѣ нестоди. Ала за тия нестоди питайте горкитѣ учители по български езикъ; тѣ знаятъ най-добре, съ какви мжки е свързано обучението по български езикъ по досегашниятъ нашъ правописъ, тѣ могатъ да разказватъ хубави патими: тълкувашъ, разправяшъ, поправяшъ сѣки день, кое какъ се пише, ученицитѣ си правятъ сѣ пакъ тия грѣшки: *e* намѣсто *ъ* и обратно, *ъ* намѣсто *ж* и обратно. Гадишъ ги, мъмришъ ги, па най-сетне и сърце ти не дава да стоваряшъ само тѣмъ вината, защото сѣки день имъ препоръчвашъ ту една ту друга българска книга за четене, и тѣ четатъ — а отъ разнитѣ книги учатъ и — разни правописания. Тѣй ще върви, докато се не оправя, както подобава, нашиятъ правописъ.

Като маримъ толкозъ, какво ще кажатъ чужденцитѣ за насъ, следвало би на първо мѣсто да маримъ за писмото си, та да можемъ и откъмъ тая страна да се похвалимъ съ напредъкъ. А съ днешниятъ нашъ правописъ не сме ни за насъ-си, ни за предъ чужди хора. Пъкъ заедно съ напредкътъ ни върви и запознането ни съ други народи, чиито синове биха желали, било отъ интересъ, било отъ любознание, да научатъ нашиятъ български езикъ, да узнаятъ, какъ говори и пише тозъ любопитенъ български народъ, около който се дига толкова шумъ, да научатъ тозъ интересенъ славянски езикъ, тѣй много различенъ отъ другитѣ нему сродни езици. За такива любители на бълг. езикъ не сме никакъ погрижили до сега, а пъкъ другородци, които съ една или друга цель писаха български граматики за чужденци, не представиха и тѣ никакви срѣдства за по-лесно учене български езикъ, понеже нѣмаше отде да зематъ примѣръ.

Оправянето на българския книжовенъ езикъ трѣбва да върви въ разни посоки, за да се постигне всестранно изтъщаване. Защото, освенъ онова, що разбираме обикновено подъ

дума правописъ, има още граматични, лексикални и стилни въпроси, които чакат своето разрешение. Но, разбира се, на първо мѣсто иде пакъ въпросътъ за външното облекло на езикътъ, за буквитѣ и за тѣхната употреба като външни белези на съответни звукове; тоя въпросъ следва да уредимъ най-напредъ, като подложимъ на оценка сегашниятъ нашъ правописъ и премахнемъ отъ него сичко, що е лишно и негодно.

Че сегашниятъ нашъ правописъ е вече остарѣлъ за езикътъ ни, ще признае сѣки, който има вкусъ за хубаво и практично, който желае да види езикътъ ни облѣченъ, както му прилича на младостта и го изисква общиятъ нашъ напредѣкъ.

Противъ досегашното наше „правописание“ вѣстава не само цѣлата наша ѹчаща [се] младежъ, която си тегли живи мжки отъ него, не само сички учители по български езикъ, на които е дошло до гуша отъ поправяне правописни грѣшки, но и сички ония голѣми и малки наши книжовници, които виждатъ „халтъ“ на досегашниятъ нашъ правописъ, съзнаватъ неговата нескопостъ и желаятъ часъ по-скоро да се тури той на по-разумни основи, та да бжде отъ една страна лесенъ за научване, отъ друга — мженъ за събаряне. Защото, каква полза да събаряме старото, негодното, дѣкъ да не туримъ намѣсто него по-сгодно и по-практично. Затова, щомъ възставаме противъ стариятъ правописъ, нека внимаваме, щото новиятъ неговъ заменникъ да има сички предимства предъ него. А кои сж тия предимства, безъ които никой правописъ не може да бжде приемливъ и траенъ? Тия предимства сж главно две: практичностъ и научностъ; трѣбва да бжде колкото се може по-практиченъ, т. е. лесенъ за научване, ала въ сжщо време трѣба да задоволява и научнитѣ искания — съ други думи той трѣба да бжде основанъ върху практични и научни принципи. Ето затова преди сичко ни се налага да обяснимъ тия принципи.

Въ сѣки единъ книжовенъ правописъ, па и въ нашиятъ български, се борятъ три фактора за първенство, и който отъ тѣхъ надделѣе въ единъ или други случай, той се налага; тия три фактора сж: производство, изговоръ и навикъ, или инакъ казано: етимология, фонетика и практика или традиция. Кога пишемъ, етимологията ни казва: пиши тая дума тѣй, понеже иде отъ еди-кой-си коренъ, и ний, слушайки тоя съветъ, пишемъ нѣкои думи не тѣй, както се изговарятъ сега, а както сж се изговаряли преди много години — пишемъ етимоложки. Фонетиката пѣкъ, наопаки, влече перото ни следъ естествениятъ изговоръ, безъ да пита за коренъ, и ний пишемъ тогава тѣй, както ни слуша ухото отъ живиятъ говоръ, пишемъ фонетично. Нѣкой пѣтъ пѣкъ пишемъ ни етимоложки, ни фонетично, а тѣй, както е практика установила, и щомъ тая прак-

тика има по-дълга традиция, казваме, че пишемъ по исторически правописъ.

Етимология, фонетика и практика сж въ постоянна борба — оттамъ и непостоянство и разнообразие въ правописътъ. Когато пъкъ разнообразието въ правописа стигне до бъркотия, налага се оправка, налага се правописна реформа, която става пакъ въз основа на реченитѣ три принципа, ала винаги съ по-голямъ огледъ къмъ фонетиката, къмъ живиятъ говоръ; защото именно живиятъ изговоръ е развоенъ и разбоенъ факторъ въ правописнитѣ въпроси, той предизвиква реформи, и нему трѣбва да се отстъпи, за да бжде миръ и редъ. Ето защо, кога се приеме и прокара нѣкое фонетично правило въ правописътъ, то си остава за винаги, и никой не мари вече за старото. Веднѣжъ премахнати напр. ж и њ, иска ли нѣкой пакъ да се върнатъ? Не, защото, въстава се винаги противъ старото и негодното, а фонетичниятъ принципъ иска и поддържа онова, що е ново и жизнеспособно, затова и най-накрай той надделява. Ето защо при оправка на правописа трѣбва да имаме за главна основа живата фонетика и, доколкото е възможно, да ѝ струваме пѣтъ, защото именно тя е, която дава на книжовниятъ езикъ ново и народно облекло, тя прави отъ мъртвиятъ писменъ езикъ ясно огледало на живата речъ.

Покрай фонетичниятъ принципъ, който не бива никога да занемаряме¹⁾, трѣбва да имаме на умъ и следнитѣ петъ основни правила при оправката на българскиятъ правописъ:

- I. За сѣки звукъ и знакъ!
- II. Буква да си е буква, знакъ да си е знакъ!
- III. За еднакви звукове и форми еднакво писане!
- IV. На мъртвото — миръ, на живото — сила!
- V. Преди сичко благозвучие!

Нека обяснимъ поотдѣлно тия петъ основни принципа, съ огледъ къмъ нашиятъ правописъ.

¹⁾ Смятайки фонетичния принципъ за главенъ факторъ при уредбата на единъ правописъ, нека не мисли никой, че азъ съмъ за краенъ фонетизъмъ, какъвто е прокаранъ напр. въ италиански или сръбски, а за фонетизъмъ сръденъ, сиречь азъ възставамъ преди сичко противъ излишнитѣ букви въ нашата азбука, противъ които говори не само фонетичниятъ принципъ, но и логичниятъ, сиречь — здравиятъ разумъ, който не дава да се хаби материална и умствена сила напразно; а ние, пишейки излишни ерове въ краятъ, хабимъ материална сила, пишейки пъкъ непотрѣбни ж и њ, хабимъ умствена сила безъ никаква нужда ни полза.

I. За сѣки звукъ и знакъ! За да нѣма бъркотия въ писането, нужно е непременно сѣки звукъ да си има отдѣлна буква и сѣка буква — отдѣлно значение. Споредъ това трѣбва да се употрѣбаватъ и на писмо толкова букви, колкото отдѣлни звукове има живата речъ — ни повече, ни по-малко. Защото, ако има за единъ и сѣщи звукъ повече отъ една буква, колкото и да внимаваме, сѣ ще смѣсваме тия букви помежду имъ, т. е. ще ги пишемъ една вмѣсто друга; ако пъкъ нѣма за нѣкой звукъ отдѣлна буква, ще бждемъ принудени или да употрѣбяваме една и сѣща буква за два разни звука, или пъкъ да си измисля сѣки помощъ, както намѣри за добре, отъ което ще се яви разнообразие въ писмото и оттамъ — пакъ бърканица.

Който разгледа българската стара азбука и я сравни съ изговорътъ на днешнитѣ български звукове, ще види веднага, че въ тази азбука има отъ една страна повече букви, отколкото живи звукове, отъ друга пъкъ — не достигатъ за нѣкои звукове съответни букви. Тѣй напр. покрай *ѡ* букви *ж* и *ь* сѣ излишни, покрай *е* и *я ъ* е пакъ излишно, а докато има букви *ш* и *т*, отдѣлна буква *щ* е тѣй сѣщо непотрѣбна.

Отъ друга страна пъкъ липсува въ българската азбука отдѣленъ знакъ за толкова честиятъ звукъ *ј*, та сме принудени да си помагаме ту тѣй, ту иначе — на 4—5 начина: защото звукъ *ј* изразяваме ту съ *й* (край, брой), ту съ *і* въ лигатурни съединения като *ю* (= *іу*) и *я* (= *іа*), ту пъкъ и не го отбелѣзваме никакъ, като: *есень* (изговаряно *исень*).

Тѣй сѣщо и за ония звукове, които се означаваха едно време съ отдѣлни знакове *з* и *ц*, и които живѣятъ още въ български езикъ, нѣма въ сегашната ни азбука особени белези, а ги изразяваме съ двойни букви *дз* и *дж*. Сичко това показва, че въ нашата днешна азбука не е прокаранъ тоя главенъ принципъ, който е основа за сѣка уредена азбука.

II. Буква — буква, знакъ — знакъ! Въ сѣка една азбука различаватъ букви или писмени белези, и знакове или надредни белези. Буквитѣ означаватъ сѣка за себе си особенъ звукъ, а знаковетѣ не сѣ букви, не означаватъ цели звукове, а само придружаватъ буквитѣ, за да означаватъ особенъ тѣхенъ изговоръ. Тѣй напр. немцитѣ употрѣбаватъ знакъ *·* надъ буква *а*, *о* и *и* (*ä*, *ö*, *ü*), за да означатъ съ това преиначенъ изговоръ на тия гласни. Французитѣ иматъ тѣй сѣщо много назначени букви сѣ за тая цель (*â*, *é*, *è*, *î* и пр.). Руситѣ пъкъ употрѣбаватъ освенъ белези *·* и *˘* (*ë* и *ü*) още и букви *ѣ* и *ь* пакъ за белези, и то да означаватъ съ тѣхъ твърдостъ и мекостъ, ала не и цели звукове. Това не забелѣзали ония наши книжовници, които кроиха нашия правописъ по рускиятъ — оттамъ дволичната употрѣба на тия букви (*ѣ* и *ь*) у насъ и за букви и за знакове.

А то е голѣма грѣшка и води къмъ правописна бърканица що е буква, не бива сжщевременно да служи и за знакъ!

III. За еднакви звукове и форми, еднакво писане. Вечъ отъ първото основно правило се разбира, че едни и сжщи звукове трѣбва да бележимъ и съ еднакви букви; тѣй напр., щомъ чуваме, че коренната гласна въ думи дѣб, зѣб, тѣпо се изговаря точно тѣй, както и коренната гласна въ думи дѣх, бѣх, тѣмно, тѣнѣк, нѣма защо да ги пишемъ съ разни букви, а ще употрѣбимъ за коренната имъ гласна една и сжща буква ъ, безъ да гледаме, че въ старобългарски тия думи сж се писали различно (дѣбѣ, зѣбѣ, тѣпо, дѣхѣ, бѣхѣ, тѣнѣкѣ, тѣмно). Ний сме длѣжни да водимъ смѣтка съ живиятъ български езикъ, който, изобщо зето, не прави днесъ разлика между коренно ж, ѣ и ъ.

Па тѣй както бихме изравнили звуковетъ съгласно съ новобългарскиятъ изговоръ, тѣй трѣбва да изравнимъ и формитъ, като имаме предъ видъ пакъ народниятъ говоръ. Този принципъ за изравнение на формитъ може въ много случаи да се приложи, за да се избѣгне и тукъ бъркотията, а на първо мѣсто ще трѣбва по това правило да изравнимъ *членната форма за мжжи родъ*, която се пише сега на 5—6 начина: *ѣтъ, ѣтъ, ятъ, ийтъ, а, я* (столѣтъ, конѣтъ, крайтъ, лошийтъ, стола, коня). Това излишно разнообразие, сборъ отъ правописни и диалектни пластове, трѣбва да престане, защото е противу здравиятъ разумъ. Еднообразно означение трѣбва да владѣе, доколкото е то възможно, и при писане разнитъ суфикси, та да не пишемъ отъ една страна войнишки, владишки, а отъ друга — ученически, католически; отъ една страна горещъ, вонещъ, а отъ друга — *летящи, настоящи, цвѣтущи, следующи* и пр. Както въ тия случаи, тѣй и въ други, ще ни помогне аналогията, която играе голѣма роля въ бѣлг. езикъ, като изравнява еднороднитъ по значение форми и ги подкарва подъ еднакъвъ строй. Споредъ това, щомъ образуваме нови думи или форми, трѣбва да ги подвеждаме подъ аналогия, сиречь да ги приравняваме къмъ познати вече народни думи и форми; по тоя начинъ ще съживяваме и убогатываме езикътъ си и ще му даваме свободенъ пѣтъ къмъ напредкъ.

IV. На мъртвото миръ, на живото сила! Казва се и приема се обикновено, че сѣки правописъ бива едновременно етимологиченъ, историченъ и фонетиченъ. Коренъ, изговоръ и навикъ сж, както казахме и по-горе, три фактора, които сж въ постоянна борба помежду си, но кога е дума да ги помиряваме, ще имаме за принципъ горното правило, като ще даваме повече право на живото слово, а не само на мъртвата буква: мъртвото нека си почива, а на живото нека сторимъ пѣтъ къмъ новъ животъ. Затова и при

уредбата на българския правописъ ще се допитваме, наистина, до етимологията, както и до историята на езика, ала не за да поддържаме традиционнитѣ и непотрѣбни архаизми въ правописътъ, а за да сполучимъ най-правиятъ изговоръ и най-сгодниятъ нему писменъ изразъ. Затова сички стари букви, за които нѣма звукове въ общиятъ нашъ книжовенъ езикъ, ще трѣбва да бждатъ премахнати като нѣщо отживѣло.

Каквото и да казваме, български исторически правописъ ние нѣмаме въ такава смисълъ, както други народи съ дълговѣчна и голѣма писменостъ. Нашиятъ правописъ, наопаки, е само верига отъ промѣни и колебания, които не сж му давали да закрепне за по-дълго време, та да кажемъ, че имаме установенъ и станалъ вече исторически правописъ; ний трѣбва сега подипърва да го установяваме!

V. Преди сичко благозвучие! Благозвучието е тѣй сжщо важенъ факторъ, който ще ни ржководи при оправката на бълг. езикъ и правописъ. Какво е то благозвучие, сѣки знае, та нѣма нужда отъ дълги обяснения: благозвучно въ езикътъ е сичко, що е лесно за изговаряне и приятно за слушане. Тази приятностъ и леснотия се получава отъ правилната разпоредба на звуковетѣ и думитѣ въ речта; затова благозвучие ще постигнемъ, кога внимаваме, пишейки или говорейки, да не струпваме много гласни или много съгласни, а нито еднакви срички. Щомъ знаемъ и помнимъ това правило, ще предпочетемъ да изговоримъ и напишемъ тази есенъ намѣсто тая есенъ, както и — тая зима вмѣсто тази зима, и тогава се установява едно благозвучно правило за употрѣба на две еднозначни думи въ български езикъ: тази и тая; щомъ е дадено мѣсто и на дветѣ въ книжовната ни речъ, отъ насъ пѣкъ зависи да ги използваме за благозвучна цель. За сжща цель може хубаво да ни послужи и двойната членна форма, както ще видимъ по-долу. Повече за благозвучието въ връзка съ правописътъ вж. статията ми „Правописъ и благозвучие“; [вж. тука по-горе с. 382—399].

Имайки предъ видъ изложенитѣ на кратко правописни принципи, нека видимъ сега, като какъ бихме правилно разрешили преди сичко главнитѣ правописни точки.

Българскиятъ правописенъ въпросъ, колкото и да се вижда сложенъ и мжченъ, въ сжщностъ би се свелъ върху следнитѣ 4 правописни точки, засѣгащи сѣ старитѣ букви:

- I. Какъ да заменимъ старото **ѣ**
- II. Какъ да употрѣбяваме старитѣ **ж**, **ъ** и **ь**.
- III. Какъ да изразяваме йотация и смекчение.
- IV. Какъ да пишемъ членнитѣ форми за м. родъ.

Сички други правописни въпроси смѣтамъ за второстепенни и лесноразрешими, защото не засѣгатъ старитѣ букви и тѣхната традиционна употрѣба.

I.

Какъ да замѣнимъ старото ѣ-двойно въ новобългарската книжовна речъ.

Като оставимъ на страна чисто етимологичното правило за *ѣ*, противъ което именно трѣбва да възстанемъ, понеже съ него се въвежда голѣма неуредица въ правописътъ, като земемъ предъ видъ, че дори и министерското упѣтване [1899. г.] е отстѣпило въ нѣколко точки отъ него; (вж. [тука по-горе с. 367 сл.]; и сп. „Слънце“, год. I, кн. 1: „Къмъ правописна обнова“), то въпросътъ за *ѣ* може да има следнитѣ четири решения съобразно съ това, доколко и какъ се прилага фонетичниятъ принципъ, който трѣбва безъ-друго да влѣзе въ основата на една реформа по тоя въпросъ:

1. Полуфонетично решение: беля, белегъ, бѣло.
2. Фонетично-източно: беля, белегъ, бяло.
3. Фонетично-западно: беля, белегъ, бело.
4. Фонетично-срѣдно: — беля, белегъ, бѣло.

Ще разгледаме едно по едно тия четирѣ решения, като дадемъ и надлежна оценка на сѣко отъ тѣхъ.

1. Първото решение на въпросътъ за *ѣ*, което можемъ да наречемъ съ еднакво право както полуфонетично, тъй и полуетимологично, би състояло въ това, да се ограничи малко или много употребата на *ѣ*. Това ограничение може да стане двойко: или като се премахне *ѣ* (и се замени съ *е*) само отъ ония думи и тѣхни производни, въ които *ѣ* не идва никой пѣтъ съ изговоръ *я* (отъ родътъ на ония, що сж изброени въ гореприведенитѣ ми работи и въ „Слънце“), или пѣкъ като се запази *ѣ* само въ ония сравнително малко случаи, когато се изговаря като *я*. Тогава *ѣ* ще се пише само въ думи и форми, кога е подъ ударение и стои предъ твърда сричка: бѣло, вѣра, мѣсто, но инакъ ще се замѣни съ *е*: беля, белегъ, бели, вери, веренъ, вероломенъ, местенъ, места, местя се и пр. Такова разрешение на въпросътъ, било по първиятъ или по вториятъ начинъ, не би било задоволително, защото, първо, ограничението на думитѣ, въ които ще пишемъ *ѣ*, ще срещне голѣми мѣжноти, и второ, често пѣти зарадъ една дума ще бждемъ принудени да пишемъ много сродни съ нея думи безъ никаква нужда съ *ѣ*. Ако решимъ напр. зарадъ свѣтъ = святъ да пишемъ сички производни думи отъ тоя коренъ съ *ѣ*, то би значило пакъ да употребяваме излишно *ѣ* тамъ, дето се не чува *я* и пакъ да не изтъкваме източнобългарскиятъ изговоръ на тая дума, защото пишейки свѣтъ, да свѣтна, свѣтка се, свѣтна се, свѣщъ, свѣтило и пр., пакъ не ще излиза на яве сѣщинскиятъ изговоръ, и западниятъ бѣл-

гаринъ не ще знае, дали да изговаря святъ, святна святка се, свящъ или светъ, светна, светка се, свещ, защото сички тия думи се пишатъ сѣ еднакво. Ако пъкъ ограничимъ употрѣбата на *ъ* още повече и го оставимъ само въ ония думи и форми, дето то има изговоръ *я*, т. е. ако пишемъ бѣло, беля, белегъ; свѣтъ, светна, свещъ; вѣра, веренъ, вери, то по тоя начинъ ще изтъкнемъ наистина източниятъ (книжовенъ) изговоръ, но пъкъ отваряме мѣсто за нови грѣшки, а именно да пишатъ (особено западнитѣ българи) не тъй както трѣбва; защото, пишейки свѣтъ не можешъ да не пишешъ и свѣтътъ, свѣтове, свѣтски; пишейки вѣра, неволно ще пишешъ и вѣри, вѣренъ — отдето пакъ бъркотия. Освенъ това ограничавайки употребата на *ъ* само за случаи, когато гласи *я*, би значило да имаме въ нашата азбука пакъ две букви за единъ и сжщи звукъ: *ъ = ja* и *я = ja*. А тъкмо туй докарва оная бърканица, отъ която искаме да се отървемъ. Отъ сичко това става явно, че първото решение на въпросътъ не задоволява; такава полуетимолошко и полуфонетично решение въ сжщностъ не е за препоръчване.

2. Второто решение на въпросътъ за *ъ*, което ще наречемъ фонетично-източно, би състояло въ това: да се изтъкне източниятъ изговоръ на *ъ*, употрѣбвайки за него *я* въ ония случаи, дето вмѣсто *ъ* се чува *я*, и *е* за ония случаи, дето *ъ* гласи *е*: бяло, бели, белегъ, святъ, свети, свещникъ; вяра, вери, веренъ. Такова едно решение, съ което би се премахнало веднѣжъ за винаги излишното *ъ* отъ нашата азбука, е несравнено по-задоволително отъ първото. Обаче и то има сжщи несгоди, както и първото, а именно пишейки вяра, неволно ще пишешъ вѣри, вѣренъ, особено ако изговоръ вяра — вери не ти е природенъ; такива грѣшки ще бждатъ естествено следствие отъ граматичната аналогия, която не допуша да семенява коренната гласна заедно съ менидбата на думата по родъ, число, падежъ или лице. Щомъ пишемъ отъ жаба мн. жаби, а не жеби, макаръ последната форма и да е присъща на източнитѣ говори, то естествено ще бжде за единъ българинъ отъ западнитѣ краища да пише, па и да говори, отъ вяра мн. ч. вѣри, или, наопаки, да изговаря и пише веренъ и вера. Значи, ще имаме пакъ бърканица, макаръ и не въ такава мѣра, както ако си останеше *ъ*.

3. Третото решение на ятовиятъ въпросъ би било пакъ основано върху фонетиката, ала върху западно-българската фонетика, споредъ която навредъ намѣсто *ъ* бихме писали *е*: беля, белегъ, бело; вера, веренъ, вери: светъ, светѣтъ, светове, светски и пр. Такова еднообразно писане вредомъ *е* намѣсто *ъ* или *я* би много улеснило правописътъ, и би било приемливо, ако не бѣше замѣ-

сенъ тукъ въпросътъ за книжовниятъ изговоръ на *ѣ*; защото, пишейки навредъ *е* намѣсто *ѣ*, ний предрешаваме въпросътъ за *ѣ* въ полза на западнитѣ говори. И азъ не бихъ ималъ нищо противъ такова едно решение на ятовиятъ въпросъ, ако би се постигнало общо съгласие между нашитѣ книжовници. Съ това би се направила една отстъпка на западнитѣ българи за общо обединение на българския книжовенъ езикъ. Загубата въ благозвучие не би била голѣма, защото и звукъ *е* е благозвученъ, па освенъ това въ нашия книжовенъ езикъ имаме и безъ това доволно *а*-звукове, та нѣма нужда отъ повече. — Но и тука има една срѣда, която въ случаятъ хубаво помирява дветѣ български наречия и същевременно дава най-задоволително решение на тоя въпросъ, то е четвъртото и последно решение на ятовиятъ въпросъ.

4. Срѣдно решение. Понеже посемъ сега ще е мжно да се прокара западниятъ изговоръ на *ѣ* и понеже видѣхме, че е непрактично да пишемъ ту *я*, ту *е* за *ѣ*, то има пакъ едно срѣдно решение, което ще задоволи и западнитѣ и източнитѣ българи, защото съединява въ себе си и дветѣ решения. За основа на това срѣдно решение зимаме оня изговоръ, който е свойственъ на *ѣ* не само по западнобългарски, но и по източнобългарски, зимаме изговоръ *е*.

Азъ показахъ вече въ статията си по този въпросъ (вж. по-горе с. 368—372 и „Слънце“, III, 1), колко много сж думитѣ и формитѣ, у които *ѣ* и по източнобългарски гласи като *е* и наопаки, колко малко сж думитѣ, у които *ѣ* гласи като *я*. Защото, за да се получи изговоръ *я* за *ѣ* по източнобългарски, трѣбва да бждатъ изпълнени редъ условия, безъ които нѣма *я* вмѣсто *ѣ*, а именно:

1. *ѣ* трѣбва да бжде въ чисто народна дума;
2. *ѣ* трѣбва да бжде въ народна дума отъ източна България;
3. *ѣ* трѣбва да бжде подъ ударение;
4. *ѣ* трѣбва да стои предъ твърда сричка.

Тия четири условия толкова много ограничаватъ изговорътъ на *ѣ* като *я*, че случайтѣ съ *ѣ* = *е* надминаватъ 15 пжти случайтѣ съ *ѣ* = *я*; а това ни дава право да кажемъ, че основниятъ и обикновенъ изговоръ на тая гласна и по източнобългарски е *е*, а не *я*. Малкото думи съ *я* вмѣсто *ѣ* по източнобългарски сж само исторически остатъци отъ нѣкогашенъ повсемѣстенъ непрегласенъ изговоръ на *ѣ* като *я*, който съ време, по едни или други причини, се подлага на промѣна въ сички думи, дето не сж спазени горнитѣ четири условия. Споредъ това, като приемемъ *е* за основна гласна и обща заменица на *ѣ*, остава само да намѣримъ начинъ, какъ да отбележимъ ония малко думи, у които *ѣ* по източнобългарски се изговаря като *я*. Понеже тия думи съдържатъ сѣ ударено *ѣ*, то най-приляга такова *ѣ* = *я* да отбе-

лѣзваме съ ударение. Знакове за ударение има, както е знайно, два — тежко' и остро'; тъй като първото отъ тѣхъ, именно тежкото ударение, употрѣбяваме вече за обикновено означение на акцентувани гласни, понеже то отговаря най-много, качествено и количествено, на българскиятъ изговоръ, то остава другото ударение да употрѣбимъ за тая цель, като му дадемъ и значение на условенъ знакъ, който да изразява източнобългарски и книжовенъ изговоръ на ъ въ ония думи (63!), дето ъ се изговаря като я. Споредъ това ще имаме отъ една страна бѣлъ, свѣтъ, вѣра, — отъ друга: белина, светътъ, веренъ, вероломенъ.

Такова означение на ятовото я ще има следнитѣ предимства предъ сички други означения:

1. То примирява и съединява на чудесенъ начинъ дветѣ главни български наречия — източно и западно.

2. Примирявайки дветѣ наречия, то сжщевременно изразява хубаво и книжовниятъ изговоръ, понеже дето се срещне означено *ѣ*, ще дава да се разбере, че тамъ имаме не обикновено, просто *е*, а едно широко, отворено *е*, което се слива съ гласежа на 'а или я: вѣра, пѣна, свѣтъ, дѣдо, нѣма да се изговарятъ вера, пена, светъ, дедо, а — в'ара, п'ана, св'ат, д'адо или: вяра, п'яна, св'ятъ, дядо.

3. Такова означение освенъ че ще отмени употрѣбата на излишната стара буква ъ, но и нѣма да ни принуждава даменяваме коренната гласна съобразно съ положението ѣ, та да пишешъ напр. ту я ту е, а ще изпущаме само знакътъ надъ е-то, докато самата буква си остава неизменна: вѣра — веренъ, млѣко — млеченъ, хлѣбъ — хлебець, свѣтъ — световенъ, лѣто — летувамъ и пр.

4. Предимство е и това, че грѣшкитѣ, ако предположимъ, че ще има такива, нѣма да биятъ тъй на очи, както сега, понеже нѣма да се заменява една буква съ друга, а само знакътъ надъ е-то може погрѣшно да се тури или изпусне, ала буквата си остава сѣ една и сжща.

5. Понеже случайтѣ съ означено *ѣ* сж твърде малко, то и по-лесно ще се запомнятъ, защото се касае само за нѣкакви 63 думи и нѣколко глаголни форми, съ които лесно свиква човѣкъ, щомъ има у него от малко-малко желание да научи устно и писмено българската книжовна речъ.

6. Поради малкото количество случаи съ означено *ѣ* то и не ще се забелѣзва дори между редоветѣ, защото, споредъ моето пресмѣтане, такава *ѣ* ще идва не повече отъ 5—6 пжти на страница.

7. Означено *ѣ* вмѣсто непрегласено ъ ще отговаря повече на истинската фонетична стойностъ, която има тоя звукъ по източнобългарски; защото ъ, изговорено по източнобълг., не е чисто я, т. е. *я* или *ја*, както се приема обикновено и както се слуша отъ чужденци, или даже отъ западни българи,

кога се мжчатъ да го изговарятъ, а е звукъ, съставенъ отъ *e* и *a*, въ който съставъ, споредъ разнитъ източни говори, преобладава тукъ *e* тамъ *a*, та и затова научно се бележи ту *e^a*, ту *a^e*. Затова и откъмъ тая страна е оправдано да се земе първиятъ и основенъ звукъ отъ горнята комбинация, именно звукъ *e* като основенъ знакъ за означение на *ъ*, а пъкъ ударението върху му ще означава не само ударение, но и модифициранъ, разширенъ изговоръ на това *e* въ по-сока къмъ *a*.

И тъй, имайки предъ видъ толкова предности, що представя четвъртото решение на ятовиятъ въпросъ, не бива туку-тъй да се пренебрегне то и да се предпочете друго, което ще бжде сѣкакъ по-несогодно отъ него.

II.

Какъ да употрѣбяваме тъмнитъ гласни ж, ъ и ъ.

Отъ давнашно време сж ни останали като старо наследство три букви съ тъменъ изговоръ, които открай-време и до днешъ сж спъни-камъкъ на българския правописъ. Като захванешъ отъ XII вѣкъ та дори до наши дни българскитъ книги сж пълни съ грѣшки противъ правилната употрѣба на тия три букви. Защо? Защото още отъ самото начало на българската книга въ нашиятъ български езикъ имаше вече говори, които бѣха изменили стариятъ изговоръ на тия гласни, и понеже още първитъ ни книжовници произлизаха отъ разни краища, тѣ внисаха въ езикътъ и разни свои особености — оттамъ онова разнообразие, което завладѣва въ правописа на тия букви — особено отъ XII вѣкъ насамъ. Разбира се, че щомъ още въ XII вѣкъ и по-преди имало вече диалектична разлика откъмъ ж, ъ и ъ, то не е за чудене, ако днешъ тая разлика бжде още по-голѣма. И наистина, днешното разнообразие въ изговора на тия гласни представя твърде голѣма пѣстрина, по-голѣма отколкото въ сѣки други славянски езикъ. Обаче мъчнотията въ правописътъ на тия три букви не произлиза отъ тѣхното диалектно разклонение; защото, както и различно да се изговарятъ тѣ по българскитъ говори, тѣхниятъ изговоръ за българската книжовна речъ е строго опредѣленъ; само тѣхниятъ правописъ още не е установенъ, и то пакъ поради това, че е мжчно да се примири старата етимология съ новата фонетика. Инакъ изговорътъ на тия гласни по книжовно български, основанъ върху североизточнитъ говори, е такъвъ, че тѣ и тритѣ (кога се изговарятъ тъмно) се сливатъ въ единъ и сжщи звукъ ъ: стб. тжпъ, тѣкъмо, тъмно гласятъ сега сѣ еднакво: тжпъ, тѣкъмо, тъмно. Какво по-естествено за единъ уреденъ правописъ, освенъ да се избере единъ отъ тия три знака и съ него да

се отбелѣзватъ и тритѣ нѣкогашни различни, ала сега еднакви звука. Но дълго време ученицитѣ трѣбваше да зубрятъ, че т ж п ъ се пише съ ж, т ж к м о съ ѝ, а тъмно съ ъ! Та и лесно ли е да запомнишь нѣщо явно противоречаще на естествениятъ изговоръ? Да изговаряшь сѣ единъ звукъ, а да пишешъ намѣсто него три разни букви, това може да забърка не само невръстни деца. И наистина, поради тази правописна неуредица имаше време, когато една такава малка думица като помощниятъ глаголъ *сѣмъ* се пишеше на 4—5 начина: сѣмъ, сѣмъ, с ж м ъ, с ж м ъ, с м ъ!

Министерското уплътване (1899.) упрости само до толкова правописътъ откъмъ тая страна, че премахна ъ отъ средисловието, като го замени съ ѝ. Но мъчнотията пакъ си остана, защото сега пѣкъ се бърка ж съ ѝ! И хайде отново речници и отново правила! И какви? — Пиши ж тамъ, дето въ руски стои у! Хубаво правило! Значи, за да научимъ да пишемъ право български, трѣбва по-напредъ да научимъ да говоримъ и пишемъ по руски, тогава нѣма да бъркаме българскитѣ букви! А не щеше ли да бжде много по-умно и разумно, ако уплътването бѣ премахнало ж и отъ средисловието, както го е хубаво премахнало отъ крайнитѣ срички, като се приеме навредъ ѝ вмѣсто ж? — А защо именно ѝ да замѣсти ж, а не обратно?

Имаше време, а именно следъ като излезе Богоровата граматика въ Букурещъ на 1844 год. (Първичка бжлгарска граматика, написалъ Ив. Андреевъ), па дори до освобождението и доста време следъ него, когато много книжовници (Ботйовъ, Л. Каравеловъ, Стамболовъ, З. Стояновъ) пишеха вмѣсто тритѣ букви ж, ъ и ѡ въ средисловие само една, и то ж: т ж п ъ, т ж к м о, т ж м н о; но днесъ вече никой не пише тѣй, и ако за напредъ се възприеме пакъ да се изразяватъ и тритѣ стари тъмни звука съ единъ знакъ, той нѣма и не бива да бжде ж, а ъ, и то по следнитѣ съображения:

1. Най-стариятъ изговоръ на старобългарскитѣ звукове ж, ъ и ѡ е билъ такъвъ, че тѣ, макаръ и тритѣ да се изговаряли тѣмно, ала и тритѣ сж гласѣли различно, а отсетне измѣняватъ своятъ гласежъ тѣй, че се приближаватъ и сливатъ съ ѝ; тѣй отъ ж, което отъ най-напредъ се изговаря като назално *ѝ_н*, горе-долу тѣй както и днесъ гласи то въ Костурско, отсетне изгубва носовиятъ си призвукъ и остава само гласниятъ му елементъ ѝ: отъ *мжжа*, *зжби*, изговаряни като *мѣ_нка*, *зѣ_мби*, наставатъ днешнитѣ *мѣка*, *зѣби*; следователно историческиятъ правилень заместникъ на ж въ бжлг. езикъ е звукъ ѝ, та и той трѣба съ право да бжде и неговъ графически заместникъ. ѡ пѣкъ, който първично гласи 'ѡ (меко ѝ), изгубва съ време своята мекота и се слива пакъ съ ъ: отъ *тѣстѣ*, изговаряно първомъ *тѣ'с тѣ*, македонскитѣ говори, запаззайки старата мекота, развиватъ

изговоръ тѣстъ, източнитѣ българи пкъ изгубватъ мекота и развиватъ изговоръ тѣстъ, тѣст, който е и книжовенъ; следов. и на тъмно ꙗ правиленъ замѣстникъ е ѝ.

2. Отъ тритѣ стари тъмни гласни ж, з и ъ само з е запазилъ и до днесъ първичниятъ си изговоръ, като е събралъ у себе си и другитѣ две тъмни гласни; той, следователно се явява като най-законенъ тѣхенъ заменникъ и него трѣбва да приемемъ, за да изразяваме и тритѣ тъмни гласни.

3. Калиграфски погледнато, з е пакъ за предпочитане предъ ж, понеже е по-сгодна за писане буква, отколкото е ж.

4. Щомъ приехме вече да пишемъ а вмѣсто ж въ глаголнитѣ форми, щомъ заменимъ ж съ а и въ помощния глаголъ сж, то нѣма да има страхъ, какъ ще пишемъ крайно ж, понеже въ сички български думи то ще бѣде заменено въ краятъ съ а. Ако пкъ ни потрѣбва звукъ з въ краятъ, то ще употрѣбимъ пакъ з, напр. за въ турски думи: затъ, аслъ, Муратлъ и пр., па и въ български, дето стане нужда, защото буква з ще има само звукова, а не и знакова стойностъ, както сега.

И тъй отъ сичко следва, че най-правилно разрешение на въпросътъ, какъ да изразяваме въ нашия книжовенъ езикъ нѣкогашнитѣ ж, з и ъ срѣдъ дума, е да пишемъ з и намѣсто тритѣ; съ това ще премахнемъ още една мжчнотия въ нашия правописъ и ще задоволимъ фонетиката на книжовната ни речъ.

Единъ пжтъ въпросътъ за ж решенъ по начинъ, както изложихме, а именно като се замени ж съ з и а споредъ положението му средъ дума и край дума, остава да видимъ, какъ бихме уредили правописътъ на другитѣ две тъмни гласни з и ъ.

Въ писането на з и ъ има тая неуредица, че тия две букви се употрѣбаватъ и като букви и като знакове. Единъ уреденъ правописъ не бива да търпи такава двойна употрѣба на буквитѣ, защото противоречи на здравиятъ разумъ: що е буква, да си бѣде буква, а що е знакъ, да си остане знакъ съ опредѣлено значение. За употрѣбата на ероветѣ въ краятъ на думитѣ какво да кажемъ? Този графиченъ анахронизъмъ е толкозъ явенъ и безсмисленъ, че не заслужва да се хаби книга и мастило за негова защита или оборване. Ще дойде день, и той не е далечъ, когато нашитѣ потомци ще се чудятъ, какъ е било възможно въ ХХ вѣкъ да се подържатъ букви, отживѣли вѣкътъ си преди хиляда години. Никакви доводи не сж въ сила да подкрепятъ тѣхната потрѣбностъ; защитницитѣ имъ често навеждатъ нѣкакъвъ патриотиченъ доводъ, че ужъ з е нуженъ, за да отличава български езикъ отъ сръбски. Тоя доводъ е много слабъ и несериозенъ; защото български езикъ и тъй се отличава

доволно ясно отъ сръбски, та нѣма нужда отъ особени висулки по думитѣ, за да ги отбелѣзваме като български. Па и де се срѣща вече българска книга съсъ сръбска — въ Македония ли? Та въ Македония днесъ българскитѣ книги и вестици се преследватъ най-строго и щомъ се намѣрятъ, осждатъ се веднага на ауто-да-фе — биле тѣ съ ерове, или безъ ерове; безеровиятъ имъ правописъ би имъ служилъ сега даже за прикритие предъ сръбскиятъ вандализъмъ. Нека ни кажатъ ония, които искатъ да отличаватъ български езикъ по ероветъ му отъ сръбски, какъ го отличаватъ отъ руски, дето тѣй сжщо има или имаше ерове на краятъ?

Ероветѣ сж нуждни, казватъ, за да отбелѣзваме съ тѣхъ твърдятъ и мекиятъ изговоръ на крайнитѣ съгласни. И тукъ пуста рутина е заслѣпила разумътъ, та и не се досѣщаме, каква непрактичностъ вършимъ; защото, ако вече ни е нуженъ знакъ за мекостъ, то нуженъ ли ни е въ сжщо време и особенъ знакъ за твърдостъ? Отсжтствието на сѣкакъвъ знакъ не ще ли означава, че съответната съгласна е твърда? Какъ познаваме, кой началенъ алгебрически членъ е положителенъ и кой отрицателенъ? Нали само по това, дали има или нѣма знакъ — минусъ? Присжтствието на знака за минусъ — означава отрицателностъ, отсжтствието му — положителностъ, и никой математикъ не е заявилъ до сега, че е непременно потрѣбно да се пишатъ и двата знака!

Други пъкъ казватъ, че ето френци и англичани употрѣбаватъ и тѣ много излишни буки; и това не е доводъ, защото френци или други може да подържатъ по едни или по други причини много непрактични работи, следва ли че трѣбва да ги подражаваме именно въ това? — Ето и у руситѣ има вече доволно противници на ъ, които може и да надделѣятъ на старитѣ ругинисти. И когато руситѣ ни изпреварятъ съ премахването на ъ, хубаво ли ще да е да се поведемъ тогава и ний следъ тѣхъ? Де остава нашиятъ устремъ къмъ модерностъ, де остава нашата прехвалена практичностъ?

Други пъкъ възразяватъ тѣй: ако пишеиъ столъ, волъ безъ ъ на края, какъ ще пишемъ членната имъ форма, щомъ знаемъ, че сега членна форма отъ такива сжществителни се образува съ прибавка на *тъ* къмъ безчленната. И за това има едно твърде разумно и естествено срѣдство да се избѣгне крайниятъ ъ; защото членътъ за мъжки родъ по новобългарски не е *тъ*, а е *ѣт* (както е въ македонски *от*), който се прибавя къмъ безчленната форма и се получава членна: стол — стол-ѣт, вол — вол-ѣт. Който иска да се увѣри въ тази истина, нека изговори каква-годе дума отъ мъжки родъ безъ членъ и съ членъ, па ще види, че звуковата разлика между дветѣ форми по книжовно-български е именно *ѣт* и нищо друго. Туй може да се вижда на мнозина чудно и опако, но тѣй си е и тѣй трѣбва да бжде прието и обясня-

вано за напредъ, понеже туй е самата истина: фонетически схванато членъ за мъжки родъ по новобългарската книжовна речъ е *ѣт* — тѣй както пѣкъ по югозападнобългарски (македонски) е *от*: стол—столот, а по родопски (безъ ударение) *ат*: стол—стол-ат.

И тѣй крайниятъ *ѣ* като писменъ белегъ не може съ нищо да се поддържа; той е нѣщо отживѣло и не си струва само за традицията да се харчи напразно трудъ, па и срѣдства: нека се знае че крайнитѣ ерове заематъ $\frac{1}{12}$ частъ отъ сѣка печатна кола! А то значи, че сѣка дванайста кола отъ една книга се плаща само за излишни ерове!

Да видимъ сега, потрѣбенъ ли е и другиятъ неговъ придружникъ, малкиятъ *ь*. Неговата употреба може до нѣкъде да се поддържа съ това, че той служи да означаваме съ него мекота на крайнитѣ съгласни; но по книжовно-български съгласкова мекота въ краесловие се чува тѣй рѣдко, че бихме се хубаво поминали и безъ такова означение, тѣй както едно време и правописната комисия на „Български прегледъ“ бѣше възприела да се пише, тѣй както се и наистина говори: учител, кон, пѣт, ден и пр. вмѣсто учителъ, конъ, пѣтъ и денъ. Но ако трѣбва да се значи тая мекота въ малкото случаи, то нѣма защо да се употребява цѣла буква за това, а ще се употреби она знакъ, който се употребява въ цѣлъ свѣтъ и който всички учени въ чужбина и у насъ сж възприели като най-сгоденъ за тая целъ, а именно знакъ', който се полага отгоре въ дѣсно на съгласната: учител', кон', пѣт', ден'. Тоя знакъ знаеха и употребяваха и нашитѣ най-стари книжовници; той се срѣща въ наши паметници още отъ XI вѣкъ, дето пишатъ кон'к, оучител'к, което показва, че още тогава буква *ь* не е задоволявала вече да значи сама небниятъ изговоръ на съгласнитѣ, а е имало нужда отъ особенъ знакъ за това.

Споредъ това и *ь* се явява излишна буква, понеже въ срѣдисловие ще я замѣстя *ь*, както и до сега, а пѣкъ на краятъ нѣма защо да се пише, понеже не се изговаря.

III.

Какъ да изразяваме йотация и смекчение.

Единъ голѣмъ недостатъкъ има днешната наша азбука, че въ нея нѣма сгодно срѣдство за изразяване йотувани гласни и меки съгласни. Тоя нейнъ недостатъкъ датува отъ дълго време, ала не бива да винимъ първитѣ нейни съставители, защото поставимъ ли се 10 вѣка преди нашето време, ще се увѣримъ, че Кирилъ и Методий, или тѣхнитѣ сподвижници, сж разрешили тоя въпросъ тѣкмо тѣй, както го е изисквалъ тогавашниятъ български езикъ. Разнообразието или по-добре несгодата откъмъ тая страна, която виждаме въ днешниятъ нашъ правописъ, е последица отъ фонетични и

бур'а, както и вол'ж, мол'ж вмѣсто по старинскитѣ йотованѣ: полја, бурја, волјж, молјж.

Това става въ XI вѣкъ. Но понеже оттогава нататъкъ повечето български говори изгубватъ палаталниятъ изговоръ на съгласнитѣ предъ изчезналъ љ, то и въ повечето срѣдно-български паметници се затрива първичната разлика между твърдъ и мекъ изгласъ, та пишатъ безразлично љ и љ, вследствие на което се явява голѣма бъркотия. За да се излѣзе отъ тая безредица, появяватъ се правописни школи, споредъ които се урежда тѣй или инѣкъ употрѣбата на двата знака, а именно едни паметници употрѣбватъ само единъ отъ двата ера, други употрѣбватъ и двата, но тѣй, че љ замѣстя љ и љ въ значение на сщински звукъ, а пѣкъ љ имъ е само знакъ безъ звуково значение: родъ, богъ, тѣмнѣ, тѣпѣтъ, тѣнѣкъ, кротѣкъ. Но безредицата си пакъ остава въ голѣма частъ книжовни произведения, дори до най-ново време. Съ това се затрива старото значение на љ като палаталенъ звукъ и знакъ. Само една твърде малка частъ паметници пазятъ още старата традиция, та употрѣбватъ љ дето му е мѣсто въ края — за смекчение. Но тия малко паметници се напросто губятъ между голѣмото множество други, дето употрѣбата на љ и љ или не е съвсемъ уредена, или пѣкъ е уредена по начинъ, който не води смѣтка за старата палаталностъ на љ. Споредъ това значението на љ като палаталенъ звукъ, както и като знакъ за смекчение, биде затрито въ нашата книжнина. То се язи отново въ XVII—XVIII вѣкъ подъ влияние на руската книжнина, когато нашитѣ книжовници наченаха да си служатъ съ руски образци. Испървомъ љ се употрѣбва пакъ само въ края: конъ, учителъ кость, а когато начеватъ и у насъ да етимологизуватъ и да се връщатъ къмъ старобългарскитѣ корени (Момчиловъ, Груевъ), тогава начеватъ да пишатъ љ и въ срѣдословие: лѣстъ, мѣстъ, първо, църква и пр. Това трая, докато биде възприето мнението на Дринова — да се не прави разлика между љ и љ въ срѣдословие, а да се пише само љ. Следвайки нататъкъ историята на љ, забелѣзваме, че той престава да се употрѣбва въ срѣдословие, но пакъ изпълнява твърде разни служби въ нашиятъ правописъ, служби противоречиви и непосилни за него, защото љ сега служи:

- 1) за смекчителенъ знакъ: конъ, день;
- 2) за родово различие: кость, челядь;
- 3) за звукъ 'з въ членната форма за мжжки родъ: конътъ, деньтъ — чети: кон'тъ, ден'тъ!

Ще каже нѣкой: щомъ љ изпълнява толкова служби въ нашиятъ правописъ, той е твърде потрѣбна буква и не може безъ нея. Ала нека видимъ, толкова ли е потрѣбна тая буква, та да се твърди, че безъ љ на края можемъ, но безъ љ не можемъ. Който помисли малко, въ какво противоречие влиза, употрѣбвайки тая буква и за знакъ и за звукъ, той ще

се увѣри, че тукъ е нарушенъ единъ важенъ правописенъ принципъ: буква да си е буква, знакъ да си е знакъ. Въ единъ оправенъ правописъ не бива една и сѣща буква да означава и звукъ и знакъ. Питаме ли по-нататкъ, коя нейна служба е по-естествена и по-свойствена — да означава цѣль звукъ, или да служи само за знакъ? отговорътъ ще бѣде безъ съмнение за въ полза на знаковата служба, защото ъ отдавна е изгубилъ значението си като гласенъ звукъ и ний само по неволя му даваме днесъ такова значение, защото не сме помислили до сега, какъ да излѣземъ отъ това правописно противоречие. Звуковата служба на ъ се е наложила само отъ съвсемъ криво схващане, че членната форма за мъжки родъ е *тъ*, а не *ѣт*. Признаемъ ли веднажъ тази истина, че членъ за м. р. е *ѣт*, а не *тъ*, само по себе си ще падне и звуковото значение на ъ. Защото само въ членни форми като конѣтъ, деньтъ ъ означава цѣль вокаленъ звукъ ъ, докато въ сички други случаи той е само знакъ. Както казахъ и погоре, членъ *ѣт* ще се види на нѣкои като нѣщо опako, но тъй е, и трѣбва да се признае; това го иска повелително самиятъ езикъ, който не търпи една и сѣща форма да се изговаря и пише различно, та щомъ за твърдитѣ основни членната форма е *ѣт*, то за мекитѣ е '*ѣт*, т. е. пакъ сѣщата, само съ омекченъ изговоръ на съгласната предъ нея. Пита се, какъ ще означимъ именно тая консонантова мекота предъ членната форма *ѣт*, дали пкъ съсъ ъ, както до сега? Но тогава биха се струпали грозно и двата ера единъ до други: конѣтъ, деньтъ; не, тукъ именно се налага да посегнемъ къмъ оня знакъ, който българскитѣ книжовници още въ XI в. употребяватъ, който познаватъ и днесъ сички колко-годе образовани българи, именно знакъ ' ; означавайки съ тоя знакъ съгласната още въ безчленната ѣ форма, за да образуваме членна, прибавяме само къмъ отбележената съгласна характеристиката за опредѣленостъ *ѣт* и получаваме сѣщинска фонетична членна форма съ истинскитѣ нейнъ изговоръ; кон' — кон'-ѣтъ, ден' — ден'-ѣтъ. По тоя начинъ замѣняваме знаковата служба на ъ тъкмо съсъ знакъ и задоволяваме правописния принципъ: буква—буква, знакъ—знакъ

А какво ще стане съ другата знакова служба на ъ — да служи за родово различие? Тая служба негова е съвсемъ излишна; защото езикътъ самъ си има срѣдства да различава мъжки отъ женски родъ. Та въ сѣщностъ ъ като белегъ за женски родъ е само белегъ на книга, безъ никакво фонетично значение; ако мога, щомъ чуя думитѣ кость, челядь, да позная, че сѣ отъ женски родъ, нищо не ще ми пречи да имъ позная родътъ и кога сѣ написани тъй — безъ да имамъ нужда отъ особени означения.

Щомъ буква ъ като знакъ за ж. р. не е потрѣбна, щомъ тя може хубаво да се отмѣни съ подходяенъ знакъ и въ сѣществителнитѣ мъжки родъ меки основни, тогава нейната из-

лишностъ е очевидна и въ членната форма, дето съвсемъ незаслужено си е присвоила право, каквото не ѝ се пада. И тъй за малкото случаи, дето би ни трѣбвало да означаваме съгласкова мекота, ще си служимъ съ оня знакъ, на който сички учени знаятъ и признаватъ тая служба, безъ да имаме нужда отъ цѣла буква за тая целъ. Разбира се, че тоя знакъ за смекчение ще има съвсемъ ограничена употреба, именно само въ окончанието на мекитѣ основи м. родъ, защото за смекчение на съгласнитѣ изобщо, ще си служимъ, както и до сега, съсъ *й*: *Ботйю, гйонъ, Дйовленъ*.

Колкото за йотацията на гласнитѣ, най-добре би било, ако приемехме старитѣ лигатури, обаче не сичкитѣ, а само които сж нуждни за сегашниятъ нашъ езикъ. И тогава, за да прокараме и тука една обща система, нужно е, следъ като приемемъ и намѣсто *я*, да приемемъ и *й*, намѣсто *ю*, а пкъ *ю* да ни служи за звукъ *йо* = *йю*, отъ каквѣто имаме нужда и който сега бележимъ ту съсъ *йо* (Ботйовъ), ту съсъ *ьо* (Пеньо), ту пкъ и не бележимъ никакъ — Българио! Но понеже тая реформа е свързана съ типографски мжчнотии, тя може за сега да се изостави, ала добре е да се има предъ видъ за напредъ, когато сички признаятъ нейната нужда. Тука впрочемъ може да се иде и по-нататкъ, именно като се приеме знакъ *й* не само за смекчение, но и за йотация.

IV.

Какъ да пишемъ членнитѣ форми.

Кога питаме, какъ да пишемъ членнитѣ форми, на първо мѣсто трѣбва да разбираме разнитѣ видове членни форми за мжжки родъ, защото другитѣ (женски родъ *та*, срѣд. родъ *то*) не представятъ никаква мжчнотия. Мжчнотията пкъ за писане и употребление на членнитѣ форми за мжжки родъ произлиза оттамъ, че чрезъ разни наслоения въ нашия книжовенъ езикъ се въвеждатъ и разни писания, които не водятъ смѣтка за принципа: еднакви форми да се пишатъ еднакво. По тоя начинъ нашия книжовенъ езикъ се напълва съ толкози вида членни форми, колкото ни единъ други езикъ не притежава. Не отричамъ, че такова разнообразие, даже и по-голѣмо, ще намѣримъ и въ самитѣ наши народни говори; но малко ли други диалектни разновидности има, които книжовния езикъ не зима подъ внимание? Книжовниятъ езикъ трѣбва да следва туй, що е присжщо на книжовниятъ говоръ. Питаме тогава, наистина ли въ книжовниятъ нашъ говоръ има такова богатство на членове? Наистина ли ний, книжовнитѣ хора, говоримъ *столътъ*, *коньтъ*, *краятъ*, *стола*, *коня*, *края*? Не, никакъ не! Тия шесть вида членове представятъ само графично разнообразие, ала не и фонетично; ако имахме уреденъ правописъ, тия шесть

члена щѣха да бждатъ написани тѣй, че да представятъ само две различия, не повече: членъ съсъ *m* и членъ безъ *m*! Тукъ разнообразието иде отъ неспособния правописъ, който предава криво тия членни форми — оттамъ това множество. Поставимъ ли се обаче върху фонетична основа и питаме, какъ да изразимъ тия форми, ще се увѣримъ веднага, че разнообразието не е никакъ тѣй голѣмо; защото излизайки отъ най-необикновената и книжовна форма *ѣт* за мъжки родъ, ще иидимъ, че тя ще замѣсти веднага първитѣ *три*. Другитѣ три пѣкъ не сж нищо друго, освенъ съкратенъ видъ на първитѣ, само че криво написани. Защото, както по западнобългарски и македонски имаме членъ съсъ *m* и безъ *m*, т. е. имаме *от* и *о* (изговаряни винаги съ членна гласна *о*): град-*от*, и град-*о*, край-*от* и край-*о*, кон'-*от* и кон'-*о*, свършено тѣй и по източнобългарски следва да имаме: град-*ѣт* и град-*ѣ'*, край-*ѣт* и край-*ѣ'*, кон'-*ѣт* и кон'-*ѣ'*. Ний обаче, по старъ навикъ, пишемъ намѣсто гласна *ѣ*, която е сжщинската членна гласна за мъжки родъ, ту *ѣ*, ту *а*, ту *я*, ту пѣкъ *ь*, безъ да съобразимъ, че не бива еднакви форми и звукове да се предаватъ различно. Заблудата иде оттамъ, че пишемъ безгласни ерове въ краятъ; ако ги не пишехме, отдавна щѣхме да налучкаме тая паралелность между източнитѣ и западнитѣ наши говори и щѣхме да ѣ дадемъ правиленъ писменъ изразъ и въ нашия книжовенъ езикъ.

Щомъ се приеме еднообразенъ членъ *ѣт* (и *ѣ'*) за мъжки родъ, веднага пада и онова съвсемъ излишно правило, което правописното уптване препоржчва за употреба на пълниятъ и скратенъ членъ. Защото и пълниятъ и скратениѣтъ членъ означаватъ сѣ едно и сжщо — о предѣлено стѣ безъ *обз* и рѣ на падежно отношение. Както по западните наши говори град-*от* и град-*о* значи сѣ *la ville*, тѣй също и по източно или по кийжовно нѣма никаква синтактична разлика между град-*ѣт* и град-*ѣ'*, писано сега погрешно града*); разликата между едната и другата форма е сжща, каквато и в западнобългарски, разлика фонетична, защото въ пълната форма се чува още *m* на краятъ, а въ съкратената се не чува.

И понеже изчезването на членната съгласна *m* въ новобългарски (град-*ѣ'* вместо град-*ѣт*) се дължи на еуфонични причини, то пакъ по еуфонични съображения ще употребяваме или испущаме това членно *m*, съобразно съ междусловното положение на думата: ако благозвучието ми налага да употребя пѣленъ членъ, ще пиша *m*, ако не, ще пиша краткъ, безъ да вода смѣтка за правъ и косвенъ падежъ. Но кратката членна форма ще бжде сжщо тѣй изразителна, както и дългата, понеже характерната членна гласна *ѣ* си остава и

*) За погрѣшното схващане и писане „косвената“ членна форма града, вълка, и пр. вж. въ тая книга по-горе стр. 182—184, 377—381 и статията ми „Къмъ правописна обнова“, сп. „Слънце“ III, 3.

въ кратката, за да показва ясно, че думата е пакъ съ членъ, но само съ изпуснато крайно *m*: градът—градъ', брегът—брегъ', родът—родъ' и пр.

Въ първо време такова писане, дето да се чете *ъ* на краятъ, ще се струва малко необикновено, ала щомъ навикнемъ на без'еровъ правописъ, ще привикнемъ да придаваме и на крайнитѣ ерове звуково значение.

Форми градъ', брегъ', родъ' и пр. сж по естествени и по изразни отъ града, брѣга, рода не само затова, че предаватъ сжщинскитѣ изговоръ, не само и затова, че се не отдалечаватъ отъ съответнитѣ тѣмъ пълни форми градът, брегът, родът, но и затова, че се не сливатъ съ други думи, както бива сега: четешъ написано врата и не знаешъ, чл. форма ли е (вратѣт) или мн. ч. врата; четешъ лика и не знаешъ, членъ ли е (ликѣт), или мн. число отъ лико; четешъ крака и пакъ недоумѣвашъ, кракѣт ли е, или крака. А колко по ясно е, ако въ такива случаи стоеше не онова натрапено *a*, което само смущава, а характерниятъ за м. родъ звукъ *ъ*, който ще дава хубава отлика на такива думи, понеже и да ги пишемъ само съ *ъ*, всѣки ще знае че това *ъ* е съкращение отъ *ът*, та пишешъ ли кракѣт, ликѣт, вратѣт или кракѣ', ликѣ', вратѣ' (съ изговорено *ъ*!), нѣма да се смѣсва съ никоя друга форма, а ще означава сѣ членъ. Такива думи не сж малко, чиято скратена членна форма по сегашното писане се слива било съ множ. число, било съ женски родъ, било пъкъ съ нѣкой глаголъ. Такива сж напр. следнитѣ: плета, стана, рода, кола, хора, пора, бода, бича, боя, броя, брана, брича, бука, бута, влака, врага, гледа, трупа, дара, духа, дѣха, зоба, зора, зѣба, зида, звека, коча, класа, крина, кума, купа, къса, кѣта, лѣжа, листа, мая, маха, пѣна, пуха, рая, рева, роя, рога, сака, слога, стега, строя, чета, чука, шопа, физика, граматика, политика, практика и пр. Щомъ се приеме еднообразенъ членъ *ът* (и *ъ*), веднага ще проличи ясно формата на всички подобни двусмислици.

Къмъ изложенитѣ до тукъ оправки на днешниятъ нашъ правописъ, бихъ прибавилъ още една, която впрочемъ не е никаква новотия, а наопаки, възвръщане къмъ една вѣковна традиция, безъ нужда прекъсната съ Министерското уштване [1899. г.]. Тукъ мисля писането на предлозитѣ [представки] и *з*, раз, въз, което вървѣше едно време по фонетично правило, т. е. тия преплози се пишеха, съобразно съ положението имъ, ту съ *з*, ту съ *с*. Това правило бѣше твърде понятно и лесно за следване, та и никой не викаше противъ него, сѣкой си пишеше: исток, раскош, искусство, распря, раскол и намираше това писане съвсемъ естествено, докато сегашното писане: изтокъ, раскошъ, искусство, распря, расколъ, и до днесъ още бode въ очитѣ на ония стари наши учители и книжовници, които си бѣха свикнали съ фонетич-

ното писане истокъ, раскошъ и пр. И колкото старитѣ не сж доволни отъ тази новотия, толкова пъкъ и младитѣ мжно ѝ навикватъ — понеже отъ постоянно втѣлпяване да пишатъ необичайни звукови ставки *зк* вм. *ск*, *зт* вм. *ст* захващатъ да пишатъ *зк* и *зт* и тамъ, дето не имъ е мѣсто; и тогава излизатъ правописни чудовища: изкрень, изтория, изтина и пр. — Ето ползата отъ прекалена етимология!

Това безполезно нововъведение въ нашия правописъ имá само тази едничка полза, че доказа, колко лесно можеха да се прокаратъ и други пѡ сжществени и пѡ неотложни реформи въ нашиятъ правописъ, стига само да бѣха се наложили съ официална заповѣдь.

И тѣй, сведено въ кратко, ето кои поправки сж нужни въ досегашното упжтване, за да имаме за дълго време оправенъ правописъ:

1. Вмѣсто *ъ* и *ж* въ средословие да се пише само *ь*.
2. Вмѣсто *ѣ* = *е* да се пише *е*, а вмѣсто *ѣ* = *я* да се пише *ѣ*.
3. Безгласни ерове на края да се не пишатъ.
4. Мекото окончание у нѣкои сжществителни мъжки родъ да се означава съ знакъ '.

5. Членъ за мъжки родъ е *ът* (или съкратено *ъ*), който се прибавя къмъ името безъ никакво измѣнение за сички случаи: град — градъ*т*, порой — поройъ*т*, кон' — конъ*т*, селски — селскиъ*т*.

6. Предлозитѣ из-раз-въз да се пишатъ фонетично, както се пишеха преди упжтването.

7. Докато се намѣри леснотия, ще се пише още *я* и *ю*, обаче добре ще е да се въведе еднообразна йотация на гласнитѣ, било чрезъ *й*, било като се възприеме старобългарската лигатурна система, та по тоя начинъ да излизатъ сжщинскитѣ гласни *а* и *у* на яве.

Съ тия поправки, основани върху научни и практични принципи, се въвежда отъ една страна еднообразие, правилности и леснотия, отъ друга — постига се и едно родолюбно дѣло, постига се правописно обединение на источнитѣ и западнитѣ български наречия.

Тоя мой правописенъ проектъ препоръчвамъ преди сичко на учителитѣ по български езикъ, защото ги смѣтамъ за най-компетентни да съзнаятъ неговата практичностъ и да го възприематъ. Колкото за неговото прилагане изцѣло, азъ си зная, че ще се навеждатъ различни важни и неважни причини, поради които ще се казва, че това или онова „за сега“ не бива да се прилага. Обаче единъ день, увѣренъ съмъ, истината, научната и практична истина, ще просвѣти умоветѣ на всички заблудени и най-сетне ще си пробие пътъ на пукъ на сички предразсждѣци.

5. „Правописенъ речникъ на българския книжовенъ езикъ“.

(Отзив).¹⁾

Amicus Plato, sed magis amica veritas

Най-сетне излезе очакваното правописно упътване, или както е наречено сега „Правописенъ речникъ на българския книжовенъ езикъ“ [„Официално издание“. София, Държавна печатница 1925. с. 116]. Година и повече го мѣтиха неговите автори, за да ни го представят — пак недоносче. Като го зех на ръце, тежка въздишка ми се изтръгна из гърдите: бедна българска младеж, си казах, бедни ученици и ученички! Било ви написано да ви мѣчат още с излишни и недомислени правила за ъ и ж! Писано било и на горките ваши учители да си губят златното време, за да ви втѣлпяват правописни допотопщини, да ви доказват, че опашката е глава, че крайните ерове имат „реална звукова стойност“! Писано ви било пак да робувате на един кекав правопис, за да задоволите мракобесната прищявка на двама уж просветени хора! Двама, казвам, защото другите четирма, които влязоха тъй също в новата правописна комисия, по едни или други причини не са зимали дейно участие в изработката на тоя правопис à la Carrière, а пък речникът не е ни внасян във Комисията! Па няма защо и да виним други, когато самия председател на Комисията, проф. Милетич, пое върху си цялата отговорност, като излезе преди година с едно обяснение и оправдание, подписано само отъ него — тъй че сички знаем сега, де лежи заекът и кой изеде зелникът!

Може би г. Милетич да е доволен, че е сполучил да отбие временно делото на своите противници, но историята на българската книга никога не ще му прости, нито ще му сметне това за някаква заслуга, а наопаки, ще го жигоса като човек, който потѣпка наука и правда, потѣпка и своите прежни убеждения, само да стори своят инат. Тъй излезе на свят тоя чуден и дивен правопис, който в сравнение с първият е цял назадък; да, същински назадък е това да замениш нещо

¹⁾ [Това е въ сжщность най-подробна и напълно унищожителна критика на сегашния тъй нареченъ „официаленъ правописъ“, а за право речено въ хиляди случаи — кривописъ. Критиката е до такава степенъ изблячителна и съкрушителна, че авторитѣт на „правописа“ (г. г. Л. Милетичъ и С. Романски) не можаха да възразятъ ни думица. „Отзивътъ“ съдържа и Цоневия правописенъ заветъ. Затова се оставя съ неизмѣненъ правописъ, както се допуща отъ закона — С. М.]

пò сгоднo, пò леснo и пò практичнo с нещo пò мъчнo и неправителствено, назадък е той и по отношение на по-старият, Иванчов прaпис. Но понеже още живеем у време, когато управниците за нищо се не допитват до своите управляеми, то и тоя назадничав прaпис можа да получи висша санкция мимо справедливите протести на цялото наше учителство.

И наистина, право и реднo ли беше, па и каква необходимост държавна го налагаше, да се отменява прaписния закон с министерско постановление, и то бързо-бързо, като че ли прaписът беше най-голямото зло на земеделците! А между това други закони от земеделско време, които явно увреждат правата на хиляди наши граждани, си остават и до днешен ден неотменени!

Не беше право тъй също, че в новата прaписна Комисия, назначена веднага след отменението на земеделския прaпис, влязоха хора, които бяха избоча против прaписни реформи, та и не можеше да се очаква от тях решение в напредничав дух. В такъв случай Просветното Министерство щеше да направи много пò добре, не веднага да назначава Комисия, а да остави да се употребява старият (Иванчовски) прaпис, докато въпросът бъде спокойно решен с участие на повече фактори. Това тъкмо искаше и цялото българско учителство, което чрез двата си конгреса моли настоятелно Министерството да не бърза с прaписа; това искаше и компетентния клонъ на българската Академия, но изглежда, че „началство лучше знает“, и вместо да бъде послухано, българското учителство и общество получава на бързо изкалъпен и до зла-бога калпав прaпис, какъвто нашата книжнина до сега не е имала и надали ще има!

И тъй днешното прaписно изчaдие, заченато в грях, родено в беззаконие, дойде на свят и натрапено, та и никой му се не радва. Тъкмо тъй натрапиха своя прaпис и земеделците — и още с един панагон отгоре, т. е. освен че го натрапиха, но го и обезобразиха. Тогавашната Комисия в доклада си беше молила да се не обнародва проекта ѝ, докато се не земе мнението на учителите и на Академията по него; но Стамболийски си имал свои съображения и за обнародването и за същината на прaписа, та натрапи онова безобразно ж.

Нека видим сега, какъв е най-последния вид на тоя „старо-нов“ прaпис, който иде да замести и новия (земеделския) и стария (Иванчовския). За него впрочем се писа доста; но понеже от обнародването на проекта до издаването на речника се внесоха доста поправки (посочени от учители!), то ще трябва сè пак да се произнесем сега по него, според както е поправен и допълнен като нещo окончателно.

Преди самия речник, който съдържа наредени по азбучен ред думи с ъ, думи с ж, думи с предлог о, — с предлог у, — с предлог пре и с предлог при, е напечатан из-

вестният вече правописен проект на Комисията, който сега се предхожда от един малък увод, дето Комисията, или по добре проф. Милетич, иска да обоснове своя правописен консерватизъм. В тоя кратък увод са изказани толкова неоснователни мисли и резки противуречия, че ще трябва преди сичко да се спрем върху тях. А именно в увода се казва:

„Направенитѣ, преди четвъртъ вѣкъ, както и преди четири години, опити за коренни реформи въ правописа на бѣлг. книж. езикъ, доказаха надъ всѣко съмнение, че е невъзможно вече да се скъса съ книжовната традиция и да се възприеме чисто фонетиченъ правописъ. По силата на здравия инстинктъ за запазване своето, националното, и на усѣта за реалностъ, държи се единъ правописъ, който отговаряйки на фонетиката на днешния ни езикъ, държи смѣтка за осветената отъ десетвѣковното ни минало традиция“.

В тия думи са изказани две неверни твърдения: 1) неверно е да се твърди, че двата опита за „коренни“ реформи в нашия правопис са пропаднали, защото било „невъзможно вече да се скъса с книжовната традиция“. Да говориш тъй, значи да си кривиш устата и да се правиш, че не знаеш, как са „пропаднали“ двата опита за правописни реформи: нѣ българската консервативност бе причина за това, а политикански възгледи надделяха и въ двата случая: трябваше да се свалят двама намразени властници — тогава Стамболов, сега Стамболийски; а щом е за сваляне, сичко се обръща на лост, та и — правописът. 2) Твърди се още, че сме щели да скъсаме с „книжовната традиция“, ако сме приемели „чисто фонетичен“ правопис. Тук се играе с понятията „книжовна традиция“ и „чисто фонетичен правопис“. Никой до сега у нас не е предлагал „чисто фонетичен правопис“, та и правописът отъ 1893. год., който бе изработен при най-дейно участие на сам проф. Милетича, не беше „чисто фонетичен“, колкото и да беше радикален защото докосваше само правописа на някои гласни звукове, докато съгласните оставяше съвсем непокътнати. Още по малко заслужва това име правописът от 1922. год., който оставя сичко по старому, а премахва само две излишни букви ж и ъ. Та може ли да се нарече фонетичен (остави „чисто“ фонетичен) правопис, който задържа ю, я, щ и оставя да се пише изток, сърдце, беритба вместо изток, сърце, беридба, както би следвало по фонетически? Още по чудно е, че авторите на най-новия правопис наричат и своето детище „чисто фонетиченъ правописъ“! „Тоя правописъ, казват, е въ основата си чисто фонетиченъ и напълно годенъ да способствува да се усвои и едно опредѣлено общо книжовно произношение!“ Тук освен че се злоупотребява с израза „фонетичен“, но се изказва и една голяма неистина, щом се твърди,

че той ще помогне да се усвои „общо книжовно произношение“. То значи съзнателно да лъжем себе си и другите! Щом Комисията е допуснала да остане и за напред буква ъ с двойния си изговор като е и като я, никой път няма да се усвои един общобългарски изговор на тая буква, колкото речници и упътвания да се пишат. Пишейки и занаятчици в ъра, в ъри, западните българи пак ще си го озговарят вера, вери, и пак няма да има единство в изговора. Единство ще се постигне само тогава, ако се пише, както трябва да се изговаря: вяра, вери. То е тъй ясно, че и не заслужава да се доказва. А че сме щели да скъсаме с традицията, да, трябва да скъсаме тук-там, ако искаме обнова на правописа. Та в същност нашите противници сами са скъсали с тая традиция, за която уж толкова милеят: те са изгонили вече традиционното ъ от 138 коренни думи, а са го задържали само в 60 думи! Какви ми говорят още за традиция?

Ако искахме да пазим традиция, трябваше днес да пишем ъ в много повече случаи, т. е. да го употребяваме и за я (след съгласни), тъй както се то употребява в нашата книжнина през цели пет века, начевайки от XII, та дори до XVII век! И тая традиция, основана върху източно българско наречие, именно върху търновския говор, щеше да стигне и до наши дни, ако не беше се намесило чуждо влияние в правописа ни, та я прекъсна. Та само тук ли се е прекъсвала нашата правописна традиция? Не знаят ли новите правописци, че историята на българския правопис е пълна с отклонения от старото, за да се приспособи към новото? Още в XII в. се отстъпя отъ традицията и за воля на живия говор се пише вече жѣтка вместо жѣтка, сѣмѣ вм. сѣмѣж, вѣрѣк и вѣрѣж вм. вѣрѣа и вѣрѣж, конѣ, клѣнѣти сѣ вм. конѣ, клѣнѣти сѣ. А по отношение на двата ера, понеже търновският говор не можеше вече да подкрепя правилното им писане, то се въвежда машинално правило за тяхната употреба, та се пише тѣнѣкъ, тѣмѣнѣ вм. тѣнѣкъ, тѣмѣнѣ, правило, което възприема и сам патриарх Евтимий, колкото и да е водил сметка за традицията.

Традицията с миналото (колкото се отнася до ж, љ, ѣ, ъ) скъсват и западно-българските наши писатели през XVII и XVIII век, особено рилските дамаскиняри, които пишат без љ и ж, без ѣ и ъ, а употребяват само един ер!

Не скъсва ли се с традицията и когато източно-българските писатели захващат да пишат под руско влияние у вм. ж, я вм. љ, о и е вм. ъ и ѣ? Това писане не трая ли дори до Петра Беровича (1824 год.), който скъса пък със тази традиция, като въведе особен знак (ѣ) за тъмния звук ъ? След това, по едно лъжеграматично умуване, се възстанови старото ж, ала не за да повърне и старото му етимоложко писане, а да служи за звук ѣ безразлично от кой произход (бжчва,

джрво, гжлжбъ) — значи пак нарушение на традицията! Сетне дохождат уж по просветени граматници (Груев, Геров) и въвеждат съвсем без нужда етимоложко различие между ж, з и ъ, от което частично ни отърва Дринов, като изравни средословните з и ъ, и остави ж и ъ да затрудняват и занаяпред правописа.

Ето как се е лутал и ще се лута още нашият правопис, докато се не съзнае веднъж за винаги и приложи златното правило: колкото звукове, толкова букви! Ни повече, ни по малко! То е тъй ясно и логично, че не иска много ум, за да се разбере, и се иска само добра воля, за да се премахне правописната неволя.

Нека видим сега как е разрешила новата Комисия въпросът за ъ и ж и как е изложила правилата за двете излишни букви, за които било речено да се харчи още енергия съвсем напразно.

Докато се употребява буква ъ в нашия писмен език, ще има винаги нужда от двойни правила:

- 1) правила за нейният изговор и
- 2) правила за нейната писмена употреба.

Затога и в „Правописния речник“ се дават такива два вида правила, но едните и другите са изложени в новото упътване съвсем повърхностно и недостатъчно тъй, че един западен българин (да не говорим за чужденци) не ще може да се научи, де ще изговаря ъ като я и де — като е. В упътването (стр. 6) е повторено старото банално правило за изговора на ъ, което е съвсем непълно; казано е именно, че ъ се пише в такива случаи, когато под ударение и то пред твърда сричка се изговаря я, а пред мека сричка, или без ударение, се изговаря е. Това правило е тъй на-мерки изказано, че няма да научи никого, ни как се изговаря, ни де се пише ъ. Оня, който го е съставил, или зел готово от досегашните упътвания, не е ни помислил, колко думи има в нашия книжовен език, които отиват против него. „ъ пред твърда сричка и под ударение се изговаря като я“. Ами знае ли авторът на това недоизказано правило, колко изключения против него има в нашия книжовен език? Нека си погледа хубаво, как се изговаря ъ в следните думи, в които стои сѐ пред твърда сричка, за да види, колко му струва правилото (думите са сѐ от неговия речник: водомѣръ, влагомѣръ, дълголѣтна, о, срѣдна, о, непосредно, дърводѣлска, земледѣлска, непотрѣбна, о, непремѣнно, пълнолѣтна, нераздѣлна, неусѣтно, обѣтъ, клѣтка, клѣкавъ, крѣпка, о, крѣпость, предѣлна, отдѣлна, о, нелѣпость, лицемѣръ, лицемѣрно, лицемѣрность, мѣстна, о, оцѣнка, свирѣпъ, свѣтло, свѣтлостъ, съвсѣмъ, съсѣдъ, съсѣдка, неумѣстна, безпредѣлна, о, посрѣдъ, посрѣдство, посрѣдствомъ, трѣмъ, човѣкъ, Прѣспа, прѣспански, равномѣрна, о, цвѣтна о, многоцвѣтна, разноцвѣтна, срѣдъ,

срѣдна, о, срѣдство, столѣтна, о, достовѣрна, о, достовѣрностъ, умѣтна, о, да упрѣкна, тѣло (изг. тело, а не тяло!), трѣба (черковна), тлѣнна, о, упрѣкнатъ и пр. и пр. — да не броим ония, които погрешно са отбелязани в речника с ятов изговор, като: вѣк, обѣлвам, дѣло, дѣсна, о, звѣрство, навѣрно, загнѣздвамъ, намѣствамъ, навѣхвамъ, отмѣтвамъ, отрѣбка, отрѣбвамъ, помѣствамъ, да пресмѣтна, сдѣлка, спѣвка и пр.

Правилото за прегласа на љ е непълно и затова, че споменува само за меки гласни, докато трѣбваше да се каже, че љ се преглася и предъ меки (палатални) съгласни! Защото по книжно-български изговаряме: пречка, а не прячка, режа, а не ряжа, лейка, а не лййка, вежда, а не вяжда, смешно, а не смяшно, среща, а не сряща, грейка, а не грййка, грешно, а не гряшно. По тоя начин думите с изговор я за љ се намаляват толкова много, че наспротив думите с љ = е стоятъ като 1 към 15! Тоест думи с прегласено љ (=е) има 15 пъти повече от думи с непрегласено љ (=я). Защото, за да се получи изговора я за љ по книжно-български, трябва да се изпълнят ред условия, които намаляват до немай-къдя числото на тия думи. Тия условия са:

- 1) љ трѣбва да стои в чисто народна дума;
- 2) љ трѣбва да стои в народна дума отъ източна България;
- 3) љ трѣбва да стои под ударение;
- 4) љ " " " пред твърда гласна;
- 5) љ " " " пред твърда (непалателна) съгласна.

Не изпълни ли се едно от тия условия, т. е. ако думата, в която е љ, е заета от руски или черковно-славянски, или произхожда от западни краища, или љ у нея стои без ударение или с ударение, но след него иде палатална гласна или съгласна, то се изговаря като е. Затова много погрешно се казва въ нашите граматики, както е казано и в новото упътване, че љ в книжно-български се изговаряло като я и като е, вместо да се каже, както го изискватъ фактите, че љ в книжно български се изговаря като е и като я: по честият изговор трябва да стои на първо място, защото той надвишава, както казахме, 15 пъти случаите с љ = я. Веч от тука може да се направи заключение, колко е ненужна буква љ.

Още по непълно и лошо са изложени правилата за писмената употреба на љ. Там авторите на най-новият правопис влизат на сяка крачка в противоречие със себе си! Понеже решили и те, от хорска срама, да направят някаква отстъпка пред общия повик за реформи, рекли да намалят случаите с љ; но от тая тяхна уж реформа произлязла такава бърканица, че за тяхното име щеше да бъде много по-

добре, ако бяха оставили и това по старому, отколкото да излагат по такъв жалък начин научното си достойнство. И наистина, ни една точка от правилата за *ъ* не може да се приеме туку-тъй без възражения: сички влекат след себе си изключения и противоречия.

За главното (първо) правило казахме.

Второто и трето правило засяга *ъ* у глаголи на *ня* и заповядва да се пише: вилнѣне, но вилнение, пилѣне, но пиление! А тъй също: владѣне, но владение, умѣне, живѣне, но умение, живение и пр., т. е. според това, дали глаголното същ. е народно или книжно! Оня, който е измъдрил това правило, съвсем е забравил, че тука няма никакво значение формата на глаг. същ., а неговата основа, от която се произвежда; а глаголните същ. се произвеждат от страдателните причастия на *ен*, следов. щом се пише владѣн, а, о, изживѣн, а, о, без друго трябва да се пишат и произведените отъ тях владѣние, живѣние; защото инак се влиза в противуречие с първото, главно правило за *ъ* — че се пише там, дето според разните форми и думи се чува ту *е* ту *я*. Та който пише владѣнъ, може ли да не пише и владѣние!

Четвъртото правило, което засяга пак глаголите на *ня*, постановява да се пише от една страна запѣвамъ и огрѣвамъ, а от друга: проумявамъ, позеленявамъ. Тук освен че правилото е неясно и мъчно се схваща разликата, защото едните и другите глаголи имат в основата си *ъ*: грѣ-я, зеленѣ-я, следов., кога се образуват от тях форми на -вам, естествено е да се пишат еднакво: или огрѣвамъ, позеленѣвамъ, или огрявамъ, позеленявамъ. Освен това и тука новите правописци, както и в други случаи, влезли в противуречие с главното правило за *ъ*, като допускат да се пише *я* там, дето в западни краища се изговаря *е*: позеленевам! Де остава главния принцип и причината, поради която задържат още *ъ*? Щом можем тук, па и другде (вж. по долу), да пишем *я* вм. *ъ*, защо да го не пишем навред, дето се чува като *я* в книжно-български? Нямахме тогава да има нужда от никакви правила и речници!

Петтото правило — за *ъ* в минало несвършено е тъй също недомислено; казано е, че подир *ж, ч, ш* и гласни се не пише *ъ*, а *е* и се дават примери: лижехъ, учехъ, пишехъ, пиехъ — сѣ случаи, дето суфиксната гласна (заместница на *ъ*) ъе без ударение; ами кога е с ударение? Нищо се не казва! И тогава учителите ще обясняват тая непълнота по своему: които са отъ източна България, ще препоръчат източно-българският изговор: мълчах, мълчеше, мълчахме, мълчахте, мълчаха. А учители от западно Българско ще препоръчат: мълчех, мълчеше, мъл-

чехме, мълчехте, мълчеха! Ето каква бърканица произвеждатъ правила на кутурица!

Шестото правило засяга пак глаголите на *ъ* и се прави същата грешка, както и в точка 3. и 4., именно предписва се страдателните причастия да се пишат със *ъ* (търпѣнъ), а произведените от тях съществителни — със *е*: търпение! При това за причастieto от видя се прави изключение! То пък трябало да се пише с просто *е*: виденъ! А на какво основание, не се казва. Тук вероятно е повлиял Вазов, който бе озаглавил на времето си погрешно една своя книга: „Видено и чуто“, която погрешка сетне мнозина зеха за правило и пишеха видено. Но в едно специално упътване за *ъ*, дето би трябвало сяко правило да бъде обмислено и обосновано, биваше ли да се водят по една погрешка, макар и на Вазова? Та малко ли правописни грешки има тъкмо у Вазова, който и до края на живота си не можа да се помири с правописа? Вазовъ, изговаряйки горната дума видено, е могълъ лесно да помисли, че неудареното *ъ* е *е*, та го и написал тъй; на един Вазов, превъзходен поет, но лош граматик, е простено такава грешка, обаче на един професор-филолог, който дава правила за право писане, такава грешка е непростителна. Защо тъкмо видѣно да прави изключение, когато сички други причастия от глаголи на *ъ* се пишат със *ъ*? Защото *ъ* е без ударение ли? Но почитаемите правописници трябваше да знаят, че това причастие в източна България има и друго ударение, при което явно личи източният изговор на *ъ*, а именно покрай видено се изговаря и видяно; ще бъде ли забранено тогава на учители и ученици, родом отъ източни краища, да изговарят това причастие видяно и да го пишат съ *ъ*: видѣно?

Седмото правило за *ъ* не е било потребно, понеже то се подразбира от предишните правила за глаголите на *ъ*, че щом сички форми от тия глаголи се пишат със *ъ*, че и щърбата инф. форма (видѣща, горѣща, живѣща) ще се пише тъй също със *ъ*.

Осмото правило за *ъ* в личното местоимение *тъ* съдържа едно излишно допълнение, според което и членната форма се пише въ мн. ч. със *ъ*: жени тѣ. Тука можеше да се направи с право едно изключение, което щеше да бъде много по оправдано, отколкото изключението виденъ, понеже член *те* си е нещо отделно от личното местоимение *тъ*: употребявайки чл. форма *те*, никой не мисли на личното местоимение *тъ*.

Деветото правило нарежда „По етимологични и фонетични причини“ да се пише *ъ* и в ония глаголи, в които, според видът им коренната гласна се изговаря ту *я* ту *е*: лягам— да легна, впрягам— да впрегна и пр. Тука погрешно се привеждат етимоложки причини, защото при-

чините са само фонетични; основем ли се на етимология няма какъ да оправдаем ъ, срещу което в тия случаи стои в старобълг. ѡ! Тук важи само фонетичното основание, и тогава за речените глаголи трябваше да се приеме писане я и е, а не ъ и е. Но и тука се е забъркал правописникът от западна България, който реди правопис за източна. Изброяват се 29 такива глаголи, като между тях, по незнание, са причислени и такива, които не спадат тука, т. е. нямат промѣнлива гласна, а именно:

срещу блѣскам имаме нѣ да блесна, както се криво установява, а да блясна;

срещу врякам не е да врекна, а да врякна;

срещу крякам не е да крекна, а да крякна;

срещу кряскам не е да кресна, а да крясна;

срещу тряскам не е да тресна, а да трясна;

И наопаки:

срещу да се заплесна не се казва заплясвамъ се, а пак заплесвам се;

срещу да се изплесна не се казва изплясвам се, а изплесвам се.

срещу да плесна не се казва пляскам, а плескам; срещу да срещна не се казва срящам, а срещам; срящам, сряща, вяжда и пр. казват тук-там по Средна-гора, дето изобщо по-начесто якат, та казват и гулями, цяли и пр. (както и в Зайчар), обаче този изговор не е книжовен. — Но и тъй списъкът на тия глаголи не е пълен; липсват още например: разпрѣтам — да разпретна, запрѣтам — да запретна, сѣкам — да секна, слѣгам — да слегна, сѣкам се — да се секна, срѣтам — да сретна, тѣкам — да текна, стрѣскам — да стресна, звѣкам — да звекна, рѣхам — да рехна (=рейна).

Десето правило е пак недомислено, понеже нарушава принципа за писане ъ. Със десето правило се премахва ъ от предлози прѣ, прѣзъ, чрѣзъ, прѣдъ и слѣдъ; то хубаво, но първите два предлога идват у някои думи с ударение и се изговарят пря, пряз; въ такива случаи правописниците задържат ъ и пишат: прѣкоръ, прѣносъ, прѣспа, прѣпорецъ и вѣроятно — прѣзъ-море, прѣзъ-глава, прѣзъ-ръце и пр., които не виждам отбележени в списъците за ъ. По тоя начин можеха да премахнат ъ от много повече думи!

Единайсето правило премахва ъ и от наречията; благодарим и за това, но и тука трѣбваше да се отбележи едно изключение, дето ъ в наречие се изговаря като я, именно в наречие кждѣ — къдя!

След това идва списък на отделни думи, от които авторите на новия правопис решили да прогонят ъ. И то хубаво, ако не бѣше и тоя списък пълен със грешки и недо-

статъци, та сведочи и той за бърза и необмислена работа.

Първо, в него са прибрани много думи, които не биваше да влизат там, било че не могат да се делят от сродни тям думи със *ъ* = *я*, било пък че техният източен изговор ги не допуска там.

Дума бълѣгъ напр. подсеца винаги на бъл-, макар че не е от същи корен; и ако глагол бѣля (лупя) е оставен със *ъ*, то на също основание трябваше да остане и бълѣгъ; а второто му *ъ* трябваше да остане поради забелязвам!

бесѣда тъй също не може да се дели отъ сѣдя, което впрочем е обезячено: седя. Още по-малко би имало основание да стои в тоя списък дума председателъ, понеже тя е произведена от многократния вид на глагола сѣдамъ!

вестъ е в списъка на без'ятовите думи, а свѣстъ е турено между ятовите! А тѣ са думи съвсем еднакви по произход: едното е вѣстъ, а другото — съ-вѣстъ!

девица, девойка, както и дева (вж. стр. 46), се пижат със *е*, а подѣвка със *ъ*!

леска, лещникъ, лещакъ — а Лѣсковецъ!

От друга страна пък са прибрани в същия списък думи, които имат ятов изговор, като: бледъ, бледенъ, които по източно се изговарят и със *я*: бляд, блядна; тъй също жлебъ гласи и жляб:

плень гласи тъй също плян;

за пре, през казахме.

хлевъ гласи тъй също хляв.

Тука са вместени и някои думи, които, не знам защо, са писани с *я* вмѣсто със *ѣ*: прямъ, прямо, спрямо. пищялка и сякашъ! Ако се отстъпя тук на фонетиката, можеше и на много други места да се постъпи тъй!

Но с тази отстъпка авторите на упътването турят кръст на своя принцип; те вмѣсто да запазят старото *ъ*, са го разцепили на три, та пишат ту *ъ*, ту *е*, ту *я*: пренасям, прѣнос, прям!

Второ. Много от поместените в списъка думи, в които *ъ* има да се изговаря *е*, иматъ насреща си сродни думи, дето пък *ъ* гласи *я* по източно. Види се, това не е било известно на авторитѣ (родом от западни предели) — инак нямаше да им се дава място в тоя списък. Тѣй например:

срещу белег имаме, както казах, забелязвам,

срещу беседа имаме сядам,

срещу бесея имаме обясвам, повясмо,

срещу бледен имаме бляд, а, о.

срещу ведомост имаме заповядвам,

срещу вестъ, вестник имаме свѣст, вяскам се! да се вясна,

срещу веся имаме повясмо.

срещу дева девица имаме подявка,
 срещу деец, злодей имаме от гл. дѣя—дяна,
 срещу председател имаме сядам,
 срещу зрелище имаме съзрял,
 срещу звезда имаме звяздо!
 срещу зрение, презрение имаме презрян.
 срещу известен имаме свят,
 срещу леност, ленив имаме лян ме е,
 срещу леска, лещак имаме Лясковец,
 срещу небрежен имаме бряг,
 срещу обеса имаме обясвам,
 срещу цена, оценка имаме безцянкамък,
 срещу повест имаме свят,
 срещу превес имаме обясвам, поясмо,
 срещу пре, през имаме прясол, пряз-глава,
 срещу сведение имаме заповядвам,
 срещу свиреп имаме Търн. свиряп (сюряп),
 срещу стрела имаме стрялкам,
 срещу съвсем имаме народно съсям,
 срещу съмнение имаме съмнявам се,
 срещу съсед имаме сядам,
 срещу трева имаме Трявна,
 срещу трезвен имаме твъряз,
 срещу хлев имаме източно хляв,
 срещу договеждам се имаме (според срящам) дого-
 вяждам се,
 срещу цев имаме цявка!
 срещу цедя имаме изцяждам, цядка!
 срещу цепя, процеп имаме цяпка (не цепка!).

Третьо. В тоя списък са внесени думи, чието място не е там; тъй напр. бразда (при която дума стои заскобено „не: бръзда“) се предписва намѣсто брезда. И тук авторите на списъка са изумили, че в бълг. книж. език се употребява и бразда и брезда — с две различни значения: бразда е русизъм и значи юзда, а брезда е именно онова, което се пѣди от езика; бразда е впрочем западнобълг., както е и западно трава наспротив източнобълг. трева. И чудно е, че в списъка стои трева, а не трава, а пък наместо брезда се препоръчва бразда! Иди му разбери принципът!

А по коя ли етимология стои между обезятените думи и вреденъ = достоен? В тая дума няма никакво ъ, защото иде от вред-ен т. е. съставена е отъ къ и радъ!

Дума клен — тъй също лошо изобличава авторите на списъка. Ако под клен разбират дърво (Acer), то в него няма ъ; ако пък разбират риба (Squalius cephalus), тогава трябваше да иде в ятовия списък, защото в това си значение думата се изговаря клян. В тоя списък думата стои по-

грешно, а в ятовия списък липсува клѣнъ! Грешката иде оттам, че западните българи, каквито са и авторите на прарисувания речник, изговарят без разлика едната и другата дума клен!

Между обезятените думи влиза и думата договеждам се. Види се, учените съставители на речника не са се договедили, че тая дума няма нищо общо с говедо, а иде от основа вѣсть и гласи в западна България (Ломско) договестям се! От там, чрез изговор договещам се, дава договеждам се, което по Средна-гора гласи договеждам се, следов., щом се е приело да се изговаря сящам се, срящам (вж. втория речник!), то следвало би да се пише и договѣждам се.

Четвърто. Списъкът е непълен; липсват много думи, било пропуснати по невнимание, било пък че са поместени погрешно в ятовия списък.

Към беда напр. трябваше да има: беднотия, бедствувам, безбедно; към беся: обесник, обесница; към ведро: ведрица, ведърница или ведреница (чаша ведреница); към ведомост (която дума впрочем трябваше да бъде в ятовия речник): ведовно; към веся: вешало, вешалка; към вещь: вещер, вещерица; дума време е дадена без други сродни думи; към деец и пр. липсват: действие, действителен, действующ, деяние, благодеяние, благодетел, Дейо, Дейко, Деян, Деяна. Тук обаче има противоречие, както го изтъкнахме горе, именно, щом производните [от] глаголи на ъя се пишат с ъ (пѣя, пѣвец, пѣсен пр.), и то и производните от дѣя трябва да се пишат тѣй също със ъ.

Към девица, девойка липсват: девер, девство, девствен, девственик, девственица; дете е дадено тѣй също уединено, без производните му; към лепя липсват: лепка, лепешка, лепен (папалеч), влепервам (натрапвам някому нещо); към жребец — жребен, а, о, жребя се, жребѣ; към леска и пр. липсват: лесков, лесковица, лесковина;

към медник липсват; менци, менче;

към обетован липсува осн. дума обет;

към ответ липсват: ответен, безответен, ответник, ответница, ответствие, ответственост;

към плесен липсува плеснив;

към победа — побѣден, а, о, победител, победоносен, побеждавам;

свидетел има, но сведок, сведоча — няма;

към след и пр. липсват: следа, следен, следователно, следовен, следствие, последовател и пр.

към стрела: стрелец, стрелба, стреловище, стрелка, самострел, стрелига (камиѣ), устрел — макар че в същност тия думи трябваше да минат към

ятовия речник, защото, както отбелязахме, има срещу тях: стрялкам, да стрялна, изговаряно и щрялна; към стена липсват: стенница (дървеница), стеновит (камък), стенолазка (птица *Tichodroma muraria*); към съвет: съветски, съветник, съвещание, съвещател, съвещателен; към убеждавам — убедителен, ност; към цедя: цедило, цедилка, цежд (сурватка), изцеждам, процеждам и пр. — макар че и тези думи трябваше да идат към ятовия речник, понеже има насреща им цядка!

Петъо. Списъкът на обезитените думи е съвсем непълен; авторите не си дали труд да намерят и посочат още много други думи, в които ъ се изговаря прегласено — било че тия думи са западнобългарски, било че са от руски или черковнославянски, било че са най-сетне от източни краища, но в които ъ идва сѐ в положение да бъде изговаряно като е. Господата използвали напосто ятовия списък от Иванчовото упътване (със сичките му грешки!), като избрали по свои съображения думите, които според тях има да се изговарят с ъ = е. А колко щяха да ги ползват бележките ми по тоз въпрос, печатани в Учил. Пр. год. VI, кн. 7—8; [вж. въ тая книга стр. 366—373]. Но може ли човек, който гони ъ-то, да каже нещо полезно! Но ако биха зели под внимание това, що съм писал за ъ, много по-малко грешки щяха да направят. Ето напр. колко думи липсват от списъкът им:

брекия (дива скоруша), веверица, веда (таласъм), ведреник (котел що бере ведро, ператник), ведреница, ведърница (чаша), вехна, да навехна, навехнат, вешер (птица *Vespertilio murinus*), вешерица (вещица), вешулка, вретено, вретенар, вретенарка, да вретеня, впечатление, звездел, звездиче (цв.), Звездан, гнездо, загнездям (гняздо не е книж.), жлебини (*Zahnfleisch*), крехък (не кряхък!), крехкост, крехтина, крехчина; тия думи погрешно са поместени в ятовия списък; те не бива да стоят дори и между обезятените думи, защото в тях няма никакво ъ! В Иванчовото упътване наистина стои крѣхъкъ, но аз посочих на времето, че е погрешно! — колебание, крепък, крепост, крепкост, укрепявам, укрепен, укрепление, кречетало, креща (посочено впрочем в ятовия списък под дума кряскам, а трябваше да бъде тука); къпел (къпѣль), обител, дъртелник и пр. трябваше да бъдат отбелязани; леп, а, о, лепост, лепота, нелепост, благолепен, великолепен, великолепиє, лествица, лествичник, летва, летвица, мезимец, мезимка, мезимче, млево, млевар (а не мливо, мливар!), мрестят се (риби), мрестене, мрест (срв. сръбски мријест!); немец, немцойка, немски, Немско

трябваше да се отделят от ням, а, о, защото не произлизат от прилаг. н ъмъ, а от същ. ням мадж. и рум. *pém* [*peam*], дакобълг. *peam* и значи племе! Простият народ произвежда немец от ням, но просветени филолози не трябваше да се водят по простонародни етимологии! — обретен, изобретение, Обретен, Обрешко (ако е от кор. об-рет-), пенези (стари бабки), пестя, пестун (побащим), пестувам (пазя, гледам, негувам), петел трябваше тъй също тук да дойде, защото е още съмнително, дали иде от пѣя или от пѣта (шпора, махмуз), срв. костур. пентел, къдята спада и петелка; пленà (пункатина по желязо), пленав, пленаво желязо (срв. рус. пленà); заплес, да се заплесна трябваше тук да дойдат, а не в ятовия списък (под пляскам!), тъй също: плескам, да заплескам (зацапвам), плеща, плесница; прѣвес (булчинско було), напред, напредък, напредвам, напредничав, напреден, напрежен, обет, обеща (от обетка!), претя, прещение, претило (тлъсто ядене, що накърня), преча, пречка, пречник трябваше тук да дойдат, както и пречняк (пречник у комин), пречило; прешлен, прешлуга (по-дебело унишка), прешлугава прежде, прешувам, прѣшив (чул, със който се прешива жито в кола), прѣшип едно растение, слеме (било). прилепче (обичниче) билка, сетка (мрежа за риба Гер.), смел, а, о, смелост, усмелявам се, смелчуга (трябваше тук да бъдат); смрека, смреч (тълца), сред, средà, среден, средство, Средец, средновековен и пр. трябваше тук да дойдат, а не да се свързват с единствена дума срядà, която и тъй е отделена по значение; стрж (стои на страж = стои на щрек, а то вм. стреч), стрежа (също), Стрезо; стрек (*Tabanus*, срв. р. стрекоза); стрема (мряка за земя, уврат); значи и „запт“: давай му стрема! (възпирай го), стреме, стрепен; теме, тлея, тленен, тление, тленност, тлетворен, растление и пр. трябваше тъй също да бъдат тука, и то на също основание, на което са: деец, деятелен и пр., тъй също треба, требник трябваше да се отделят от трябва; треба, от ребям, от репка (а не отрябка!) спадат тъй също тука, както требеж; треска; трещй, затрещява (турени в другия списък заради тряскам); упрек, да упрекна, упреквам спадат тъй също тука, а не да се свързват без нужда със прѣк, защото и то гласи повече прек, а не пряк; цвекло; череща; човек, човещина, човешки тъй също спадат към тоя списък; щрек тъй също, макар че имаме щряка или щрака, но със друго значение.

Ако приемем, че само тия думи са изпуснати (но те в същност са повече!) и ако извадим от списъка ония, чието място не е там, ще излезе, че 50—60% от думите с прегласено ъ не са зети под внимание, когато се е съставял тоя списък!

А как ще се пишат тия забравени думи? Нека си бият главите ония, на които се натрапва тоя калпав правопис. А тия трудности можеха много лесно да се избягнат: като прибавим към ония 138 обезиятени думи още 70, които, да кажем по невнимание, са пропуснати, правят сичко 218 обезиятени думи. А знаете ли, колко остават да се пишат със *ѣ*? За невярване е, но е истина! Остават сичко-на-сичко 60, и словом шейсет коренни думи, зарад които крепим още буква *ѣ*, за да създаваме само бърканици. А не беше ли най-умно и естествено, след като се е посегнало на *ѣ* и се е премахнало от 218 думи (защото забравените 70 думи ще попаднат към това число!), като се е посегнало върху свещената традиция на *ѣ* у 218 думи, да се посегне и на останалите 60 думи, като се установи за тях ятов изговор, т. е. писане със *я* и веднъж за винаги да се свърши съ тоя пусти ятов пѣпрос!

А тъй сега — ни рак ни жаба. С тая половин крачка въпросът не само че се не решава — ами още повече се забърква, понеже, както видяхме, с такова незадоволително решение и упѣтване се отваря път[ѣ] за много недоумения.

Да видим сега пѣк, как е изработен главният речник, дето се изброяват думите с *ѣ*. Ах Боже, и там е цял хаос от грешки и противоречия! По сичко личи, че авторът му (предполагам, че го е работило едно лице!) има твърде неустановени понятия за *ѣ*, и главно, че ятовият изговор не му е природен, затова щеше да бѣде много по-умно от негова страна, ако се не залавяше с тая работа и нямаше да става смещен: сам не знае точно, де как се изговаря *ѣ*, а реди правила за него! Туй едничко опорочва цялата работа — остави сичко друго!

Ятовият речник, на първи поглед изглежда изчерпателен (40 страници!) наспротив скромното Иванчово списъче, обаче и той е непѣлен, по-непѣлен и от безятовия списък. Той изглежда само голям, понеже съдържа досадни повторения на едни и същи глаголи с разни предлози: замѣтамъ, отмѣтамъ, подмѣтамъ, премѣтамъ, размѣтамъ, намѣтамъ; загрѣвамъ, нагрѣвамъ, огрѣвамъ, прѣгрѣвамъ и пр., но иначе му липсват най-обикновени думи — да оставим по-редките, които не биваше тъй също да липсват, щом тоя речник е готвен от хора, за които се приемаше, че отбират от тая работа. В него липсват не малко число основни и производни думи с *ѣ*, които напразно ще търсят ония, за които е съставен той; ще ги търсят ту в едното, ту в другото речниче и ще си бият главата, как да ги пишат, за да не сгрешат против наредбите за новия правопис. Това е съща мѣка особено за ония, които си знаят стария правопис, а сега са в недоумение, защо вмѣсто старото *ѣ* трябва да се пише сега ту *ѣ*, ту *е*, ту *я*? Защо някъде е махнато *ѣ*, другаде — не, и лесно ще видят, че в тая работа не владѣе никакъв принцип, а

произвол, който си разиграва коня на гърбът на половин милион школка младеж и толкова други милиони книжовни граждани!

И наистина, в тоя речник преди сичко са означени много ятови думи погрешно с изговор *я*, когато по книжовно те се изговарят със *е*; според това речникът ще научи децата криво да изговарят *ъ*; тъй напр. при дума благовѣрна е казано да се изговаря благовярна, а не благоверна! За село Брегово се предписва изговор Брягово; ако е това изв. Видинско село, то се изговаря Брегово, а не Брягово! — Предписва се тъй също: вмѣсто, намѣсто, когато изговорът е вместо, наместо! Друго е кога предлогът е отделно: тоя човек е на място! Предписва се тъй също изговор вяно за вѣно, когато обикновеният изговор е вено, а не вяно; тъй също — Венко, а не Вянко гняв не е по-обикновено от гнев.

Не е гняздо, а гнездò!

Не е досящам се, досящане, а досещам се, досещане;

Не е дряновица, а дренòвица.

Не е дърводялско училище, а дърводелско уще.

Не е дърводялство, а дърводелство!

Не е дяда, а дедà!

Не е дяло, а дело!

Не е дясно, а десно! Стбъл. *десникъ*.

Не е завярка, а заверка!

Не е загняздвам, а загнездям,

Не е заплясвам се, а заплесвам се.

По обикв. е да засветкам, а засвяткам.

„ „ „ звер, зверство, а не звяр и пр.

Не е зрялост, зрялостен, а зрелост, зрелостен.

Не е измяствам, а измествам, изместване.

По обикн. е изредко, наредко, а не изрядко, нарядко.

Не е изтрябвам, а изтребвам, изтребване!

Не е клякав, а клекав: не е клякавост, а клекавост!

Не е кряхък, кряккав, кряккост, кряккавост, а крехък, крехкав, крехкост, крехкавост!

По обикновено е лек, а не ляк, та затова таз дума заедно с производните ѝ трябваше да иде в първия списък.

мяна дума няма в източна България, а има менà. Само кога дойде предлог пред нея, ударението се мести и се получава *я* за *ъ*: смяна, замяна, промяна, отмяна, премяна, ала не мяна!

Не е навяхвам си крак, а навехвам си крак, оттам и навехнат.

По право е надесно, а не надясно.

По обикновено е Невèна, Невèнка, а не Невяна, Невянка.

Тъй също: невеста, а не невяста; думата е повече западнобългарска.

Не е нераздялно, а неразделно!

Пò право е неџа от няџа, понеже думата е повече западна: него моя!

Не е нящо, а нѣщо; прегласът е зарад щ!

Пò обикновено е обелвам, а не обялвам.

Не е отрябвам, а отребвам, според това и не е отряпка, а отрепка, па дае и отребка!

Не е подсящам, а подсещам.

Не е помяствам, а помествам! Тъй също: вместо поотмяствам по-добре е поотместям.

Не е поплясвам, а поплесвам.

Не е посрящам, а посрещам, посрещане.

Не е потряба, а потреба.

Пò обикновено е премервам, а не премярвам, премярване.

Тъй също: премествам, а не премяствам.

Даже и: препенвам, а не препянвам! Прегласът на ъ у такива глаголи иде оттам, че предишната им форма е била -ювам: препѣнювам, от по-предишно препѣнивам! Тия тънкости западен*българин, разбира се, не може да знае!

Пò право е да пресметна, а не да пресмятна.

Тъй също: да пресрещна пресрещам, а не да пресрящна, пресрящам!

Пò обикновено е примесвам, а не примясвам.

Пò обикновено е приплесвам, а не приплясвам.

Не е просвята, а е просвета; изговор просвята е произведение на западни българи, заблудени от правилото, че ударено ъ пред твърда гласна са изговаря ъ: просвѣта — значи просвята!

Пò обикновено е прек, а не пряк.

Не е размянна монета, а разменна! Наистина, казваме размяна, но прилагателното разменен е у нас русизъм: разменный, следов. запазва и руският си изговор, макар да иде от една и съща дума размѣна. Такива случаи има много, само че не сички ги знаят.

Не е размяствам, а размествам (пò благозвучно — разместям).

Не е разпляскам (хляб), а разплескам (по-благозвучно: разплескувам или разплещям).

Не е разтрябвам, а разтребвам (по-добре разтребям).

Не е р̀копляскам, а р̀коплескам, р̀коплескане, защото думата не е народна, а книжовна!

Пò обикновено е светка се, а не святка се, а съвсем криво е святнал вместо светнал.

Криво е тѣй също сдялка вм. сделка; думата е руска!
 Не е смяс, а смес; друго е смяса, но тая дума липсува!
 По право е да сметна, а не да смятна, тѣй също по обикновено е сметка, а не смятка.

Не е смял, а смел; смелост, а не смялост.

Не е спосрящам, а спосрещам.

Не е спявка, а спевка, думата е от руски!

Не е срящам, а срещам, както и сещам, а не сящам!

По обикновено е тело, а не тяло.

Не е усящам, а усещам!

А от де са зели ъ в цер (дърво *Quercus ce[r]ris*), та му и стѣкмили изговор цяр! Зер ъ стои под ударение, а след него няма небни звукове, значи—я! А между това тая дума се изговаря цер, па и на старобългарски е *цѣръ*!

Значи, в не по-малко от 80 думи е нарушен книжовният изговор на ъ, като му е натрапено я вместо е! Да, с голяма увереност го натрапват тия синковци, защото при сяка от тия грешни думи е с курсив отбелязано: чети я! А ония страдалци, за които се пише тоя речник, ще четат и ще зубрат; но мнозини от тях, на които не е домашен този изговор, макар да са от източна България, ще четат и ще недоумяват: мигар тия учени хора не знаят, как се изговарят тия думи!

Ала незнанието отива и по-нататък; то предписва в други случаи пък наопаки да се изговаря е вместо я за ъ, разбира се, пак погрешно!

Ето примери:

При бляскам е дадено като изключение изговор блеснал, да блесна! Тука, приятели, няма в бълг. ез. никакво изключение: както бляскам, тѣй и да блясна, бляснал!

Тѣй също срещу врѣкам=врякам, не е да врекна, врекнал, а да врякна, врякнал!

Също тѣй срещу врѣскам=вряскам не е да вресна, а да врясна!

От крѣкам, крѣскам=крякам, кряскам еднокр. вид не е да крекна, да кресна, а пак да крякна, да крясна!

От поврѣкам=поврякам еднокр. вид тѣй също не е да поврекна, а да поврякна;

От покрѣкам=покрякам не е да покрекна, а пак — да покрякна.

Не е прѣкорек, а прекоряк!

От тряскам не е да тресна, а да трясна!

От тѣсто не е тѣстѣн, а тестян!

Това колкото до изговора на ъ. А за правописа му има такава бъркотия, че не знаеш, каква целъ са гонили тия приятели, които предписват да се пишат думи от една основа ту със ъ, ту със е. Тук като че нарочно се е бръкнало в осе гнездо, за да стане бърканицата още по-голяма.

По-горе посочихме няколко такива случаи, а сега ето от самият ятов списък:

ще се пише: бдѣх, бдѣл — но бдение!
 благоговѣенъ благоговѣйнство — но благоговение!
 блѣскамъ — но блеснал, блеща, да блесна!
 видѣл, видѣла — но видело, виделина; видение!
 вилнѣя, вилнѣене — но вилнение!
 вирѣя, вирѣх, вирѣене — но вирение, вирене;
 владѣя, владѣх, владѣене, владѣлец, владѣтель — но владение — макар да иде от владѣн! Гениално упростение на правописа!

врѣскамъ и пр., но вреща.

врѣх, врѣл — но врене, врелец, врело!

вѣя, вѣене — но вейка.

додѣя, додѣх, додѣ — но дея, недеи!

дивѣя, дивѣене — но дивене!

донѣкжде — но донегде, нейде!

живѣя, живѣлъ, живѣние — но живене, живелище!

заблѣскамъ — но да заблестя;

заврѣскамъ — да заврещя;

да закрѣскамъ — да закрещя;

заплѣсвамъ се — пъкъ заплес, да се заплесна;

млѣх, млѣл, млѣн — пък млене!

одѣвамъ, да одѣна — пъкъ одеяло. Ами одѣяние?

— Липсува.

подозрѣх, подозрѣл, подозрѣнъ — но подозрение!

подѣвка — но девица, девически, Св. Дева!

преживѣлъ — но преживелица!

презрѣх, презрѣн — но презрение!

срѣщамъ — но среща, срещу, насрещя и пр.

трѣскамъ — но трещи.

А колко е списъкът непълен, може да се види от следните основни и производни думи, съдържащи променливо ъ, които трябваше да бъдат поместени в ятовия речник, а ги няма: кѣмъ бѣл напр. липсуват тия думи: бѣлестъ, бѣлкавъ, бѣлизняв, а, о, бѣлецъ (мирски), бѣлилка, бѣлица (бяла прѣст, бяла овца и бяла череша), бѣличе (бяло куче), бѣловина (грозде), бѣлок (едно дърво), бѣлки (бяло в око), бѣлмо (също знач., отъ руски), бѣлопрѣстица, бѣлуда, бѣлуна (бяла крава), бѣлузнак (пача трева), бѣлутки (сливи), бѣлутци (бели камъни), бѣлучка (кокиче), бѣлушка (шарка), бѣлеоч (подрумче), бѣлюга (бяла прѣст), бѣлчинъ (бял овен), Бѣлчин (село), Бѣлин, Бѣлчо и пр., бѣлъ-мжжъ, забѣлъ (означена гора за сечене), подбѣлям (очи), подбѣлям (ястис) — оттам подбѣлъ раст. — 30 думи само от корен бѣл-! Може би съставителитъ на речника ще кажат, че няма нужда отъ такива подробности; да, според мене няма нужда изобщо отъ никакъв речник — ако не употребяваме ъ. Но веднѣж го задържате, господа ятовци, макар

и въ ограничен размер, нужен е изчерпателен речник за него; само че — за да се изработи, се иска повечко труд. Впрочем, ако на ятолюбците се виждат наведените горе думи излишни, ще им кажа, че много по излишно и безполезно е да повтаряш едни и същи глаголи с разни предлози, както са направили те, отколкото да се изброяват разни суфиксни думи от един корен. Ако вече се дава речник на децата, нека бъде колкото се може по пълен, за да намерят сяка дума, за която се съмняват. Един обширен речник би имал и друга полза: ще покаже нагледно, колко богат е нашият български език и как народът ни го умело използва, като твори прекрасни думи за какви не щеш понятия. Но тия думи трябваше да се търсят по речници и сборници, пък то не е лесна работа.

към бѣс липсува: бѣсник (куче), бѣснило, бѣснота, бѣснотия, бѣсовски, бѣсниче (раст.), бѣснурче (раст.), бѣсовище (кучешка глотница), мракобѣсие, мракобѣсник.

Следват нататъкъ липсуващите думи, и без да посочвам, дали има тям сродни въ речника, или не:

блѣзна, също каквото и близна: изпуснати нишки в платно; тук-там неизрасло семе в посята нива; у Герова има и блѣзно = погрешно;

блѣски укорно за очи = мигали, зъркали;

блѣскун риба *Alburnus lucidus*;

блѣх (изт. блях, западно блех), блѣхосвам турям блях на ос, преносно, мъмря, гадя;

брѣхам пѣшкам: брѣха като бивол на угорнина; Брѣшко име на бивол; срв. и в руски: брехать = джавкам, кръскам, карам се, лѣжа и пр.

вѣнчалник фистан за венчило;

вѣс, отвѣс, отвѣсен, отвѣсно, завѣсям, завѣса, завѣска, увѣс (наклон);

към завѣт трябваше да дойде и вѣтва (няма я и между обезятените думи);

вѣскам се, да се вѣсна, вѣстно (няма и въ I сп.).

къмъ вѣтър: вѣтърничав, вѣтрогон, вѣтрушка, вѣтрища, повѣтрие;

към вѣкъ и пр. (макар че тия думи трябваше да идат към I списък, понеже вѣк се изговаря век, а не вяк!) липсват: вѣчит, вѣчник (стогодишен старец), вѣчина;

вѣяло, вѣйник (сенник от вейки);

врѣвя, врѣвене, врѣвалница (шумна къща, шум);

врѣга болно и опако дете, Котел;

към врѣкамъ: врѣкло: няма врекло, няма крeкло (за жена без малки деца), врѣчило плачливо дете. Тия думи няма и в I списък!

- към крѣхък (щом го пишат със ъ): крѣхотя, грѣхотя (звекам, на нея ще гривни да греотат), крѣхот (кършен смях);
- към блѣн липсуват: блѣно-биле, блѣника;
- към блѣскам — блѣскавица;
- към блѣстя — блѣстунка (светулка), а от блѣща — блѣщунка;
- към брѣз, брѣза — брѣзая (маска), обрѣзайчил се (маскирал се!);
- към вѣя, завѣт — вѣтва.
- към влѣка — влѣчуги, развлѣкана;
- водолѣй;
- врѣж, повлачно стѣбло (няма и в I сп.);
- към възврѣл, което впрочем липсува: възврѣлуша (първа жена);
- към мѣх — дете голо мѣше, често споменувано в нар. песни;
- към дѣлам и пр. — губи-дѣлник (хаймана);
- към подѣвка — подѣвец, дѣвер, дѣверица (шаферка!), дѣвствувам, дѣвичник (момък за женене както и дѣвица у народа значи мома за женене), казват и дѣвояк (в Одринско);
- дѣхкам, да дѣхна;
- към дѣлъ: дѣланки и дѣлутки (трески), дѣлач;
- дѣлбина, що се наследява като дял;
- дѣлим (къс, резен), умал дѣлимче (Соф.);
- дѣлици момински накит. МСб. XII. 270.
- дѣлник, дѣлница (която има дял), дѣлница (разделена нива), дѣлнице (граничен камък);
- дѣлянка, дялянче билка (Valeriana).
- дѣсняк (ако вече се пише ѣ!) — воденичен камък, що се върти надесно.
- дѣтишник гърчове у деца.
- дзѣвка, зѣвка (зирка): нийде зявка ни прозорче.
- дзѣ! изговаря се дзя и дзе, както много наречия, понеже иде от здѣ!
- договѣждам се вм. договѣстям се.
- дрѣмливец, дрѣмливка, дрѣмуша, дрѣмливица (упойна билка: тревка дремливица, Ссф.); срещам и дрямница вм. дрямка от Търново МСб. XIV. 217.
- дрѣника (дренова пръчка), Дрѣнко вика булка на втория си девер (Перущ.), дрѣнковица (ракия отъ дренки), дрѣновина (дреново дърво), дрѣновица (дренова, тояга), дрѣновница (вид грозде, Кратово).
- жабокряк място, дето крякат жаби.
- към да завѣря липсува завѣра.
- към звѣр, звѣря се: звѣркам (буйствувам), звѣрка мома (лоша).
- звѣкам, дзвѣкам, да дзвекна.

- към зѣпам: зѣпляк (цвете зурличе, асланче).
 към зѣя: зѣвалица, зѣйко (сжщо цвете, асланче),
 зѣялче билка, дават я на ергени и моми — да зоят
 по тях, зѣй-пазар, изговаря се в София зяй-пазар
 (когато се не купува, само се зяна).
 към зрѣя — скорозрѣйка (ябълка, слива и пр.).
 клѣн, риба *Squalius serhalus*, речен кефал.
 клѣт (стая за нѣтур [натуряне неща, килер]), клѣтище (ка-
 тун, циганска шатра, колиба).
 крѣпѣк, крѣпост, крѣпостен, крѣпя, крѣпало,
 крѣпалка, закрѣпам, подкрѣпам, подкрѣпа,
 прикрѣпам укрѣпам, укрѣпен, укрѣпление и пр.
 Крѣсна (изв. клисура) няма ни въ I сп.
 крѣхотя се (смея се крехко), крѣхот (крехотен смях); вж.
 и грѣхотя (звекам).
 кукурѣк изв. пролетно цвете; бързорѣк, който бързо
 говори.
 към лѣк: лѣкарница, лѣковини (лѣковити билки), лѣ-
 ковникъ = лѣкаръ Род.
 лѣн ме е (лян), лѣнивче (билка), лѣнувам, лѣнивец,
 лѣнивка.
 лѣпам (да лепна), лѣпвам, лѣпка раст. лѣпен, лѣ-
 пеница, лѣпеж, лѣпушка, лѣпежка, лѣпавец
 (раст. куцрява).
 лѣсица (женски накит за коса).
 лѣстовица, лѣщѣовица, лѣщѣовичка.
 лѣтам, да летна: пеперуда лята, пред Бога се мята.
 към лѣто: лѣтник, лѣтници (празници), лѣтовен,
 лѣтнина (пшеница, сята на пролет).
 къмъ люлѣя: люлка-полюлѣйка (както лѣйка от
 лѣя); полюлейка значи и птица (жълтурка), Плов-
 дивско.
 мѣл (креда, тебешир), Бѣли-мѣл.
 мѣнежница (годеници), мѣнка (трампа).
 мѣнчар, мѣнчарки казват на циганки, Копр.
 мѣнчо, който много яде, Котел.
 мѣрилка, мѣркам, да се мѣрна, мѣрник (съ разни зна-
 чения), мѣрулки (мерки и теглилки!).
 мѣсатиик и мѣсеняк (котел), мѣсачка, мѣсеница и
 мѣсница (вид баница).
 млѣвник, млѣвар, който е донесъл млѣво, а не мливо,
 както е натъртено под млѣх!
 мѣталка (бѣльмо), мѣткам (размѣтвам, бъркам: що ти е
 коса мяткана?).
 мѣхунка, иначе кожурец (мамул), мѣхуниче, мѣхунче
 раст.
 мѣцам, мѣцана.
 мѣшиня (ако е от мѣшина, а не от мешѣ).

- мѣшница (гайда).
 мѣшам, мѣшавина, мѣшаница (буралия), мѣшачка
 лъжица за бъркане, поварейка, мѣшалка (клюкарка).
 млѣчник (саламандър), млѣчка раст., млѣчница (зелена
 царевича, гъба и ястие), млѣчнице (дете).
 мрѣнец, мъжка мряна.
 мързосвѣтен, комуто е омръзнал светът, Софийско.
 надвѣщювам, който надминава по вещина другите, Ка-
 занлък.
 намѣра, същ. (изг. намяра): купи да има за намяра!
 намѣрки.
 невѣра, изговаряно невяра и невера.
 към нѣга — Нѣгул, изговори: нягул.
 орѣзало, отрязаната крайна част на основата, когато се
 привърши тъканта.
 орѣхов, а, о, орѣхова шума.
 осѣнка, отсѣнка.
 недѣльник, който е роден у неделя, недѣлясвам (сключ-
 вав неделя), недѣляшен.
 нѣкни, нѣкини, отнѣкин — твърде интересна дума, за-
 щото съдържа остатък отъ стар род. пад. мн. число отъ
 нѣкнѣхъ д[ъ]ни!
 нѣмица, нѣмкиня; нѣмота, нѣмтурица, нѣмтур-
 ски; да нѣмцам (варакосам), нѣмцило (варак!).
 нѣмотен, нѣмота.
 нѣчи й, нѣчия, нѣчие, нѣчии.
 обѣца (излизам от макед. обетка, чиято основа е обѣт,
 която липсува и тука и в първия списък).
 обѣшелник (гърне с превезло, ушатка), с. Конопч. [Старо-заг.].
 към одѣяло, което е обърнато на одеяло, спада и одѣ-
 яние, а го няма.
 орѣхче, орѣщец раст. (срамниче), орѣшинки зелените
 шушлупки на орехи, Тиквеш.
 осѣчки късчета от пресечено (в млѣко).
 острѣлушам уши (да слушам).
 пѣвка (певица или песен?): мома им пѣвка пѣвала Гер., пѣв-
 ница (в черкова), пѣяк птица (alauda).
 пѣняви се, пѣнявка и пѣньовка птица Lanius Гер.
 към пѣтел (макар че тук не спада): пѣтлец, пѣтлуга
 раст. Гер.
 пѣшачка вид рѣченици.
 плѣвач, плѣвачка, плѣвор (ситна плява).
 подѣлци, имот на поделци, — който се пада на много на-
 следници.
 подмѣтка (от подмятам).
 към полѣзвам, прелѣзвам криво са прибрани полѣз,
 прелѣз; тук не е ъ, а е ъ!
 полюлѣвка, полулѣлка = полюлейка.

- посѣдѣлки, седенки, Родопи.
 послѣдѣкъ — няма го ни в I речник.
 посмѣша (присмех), Трънско.
 посрѣтвам, да посрѣтна — посрещам.
 потрѣбия — за домашна потребия.
 прѣ изг. пря: прѣбѣл, прѣбаба, на прѣбош (на боси крака), прѣвнук, прѣвнучка.
 прѣгален, прѣгладен, на прѣграб: ръцете му са на прѣграб.
 прѣгрозникъ, прѣгрозки — закѣснели пѣшли, Nachlese, прѣдой, вж. Бълг. Пр. II, кн. 8, 79.
 предирѣзо ухо (на овца, отпред отрязано).
 предѣнка (наспроти бѣлѣнка II).
 прѣз-рѣжка (пия вода пряз-рѣжка).
 прѣком изг. пряком.
 прѣкорци (от снахини ми прякорци).
 прѣкурвар (прелюбодеец).
 прѣложки (дѣрва отстриани на натоварени кола, за да се натовари повече).
 кокоше прѣло изг. пряло, Драмско, значи кокоше бяло месо.
 прѣмногo изг. прямногo.
 прѣпка вм. препѣнка Гер.; да прѣпна (да спѣна).
 прѣпор (прѣпор) и прапор (основната дума на прѣпорецъ, прапорецъ).
 прѣсад дѣрво (прѣсад), зап. прѣсад.
 прѣслап (прѣслап) зап. прѣслап (седловина); казва се и прѣслоп.
 прѣсвета чува се тук-там: прѣсвета.
 прѣсол изговаря се прѣсол.
 прѣстав (межда въ лозе, пристава).
 прѣскума, вид рѣченици (прѣскума).
 прѣскосми (ходи прѣскосми) — забрадена тѣй, че да ѝ се вижда косата над челото.
 прѣсук (вѣртел), махалка за прѣсукване прѣжда (изг. прѣсук), Айтос.
 прѣструг изг. прѣструг (овча болест).
 прѣтамъ, разпрѣтам изг. прѣтам (но да разпрѣтна).
 прѣткам ровя, заравям Гер.
 прѣтур-мѣсто (изг. прѣтур) — дето могат да се прѣтурят кола.
 прѣход (иде ми на прѣход).
 прѣхубав изг. прѣхубав.
 прѣцвѣрк (по овците пошло прѣцвѣрк, болест).
 към прѣк, прѣча липсуват: прѣчкам, прѣчило, прѣчник пролѣтес (по-обикн. от пролѣтосъ).
 към промѣня липсува промѣна!
 към стрѣла, която дума трябваше да бжде в ятовия речник, липсува и прострѣл синя тинтява, МСб. XXI. 16.

- кѣм размѣстѣм — размѣсток.
 кѣм тлѣя — да разтлѣя, разтлѣние.
 кѣм рѣдѣк и пр. — рѣдкиш, рѣдихил (рядка чорба).
 кѣм рѣжа: рѣз (нож на рало), рѣзань (на лозе).
 кѣм рѣпа — рѣпка, рѣпки (червени репички, нейде значи и гулия).
- рѣхамъ се, да се рехна (рея се).
 сѣдѣлка, сѣдам, сѣдаче (дете, което вече седи), сѣдка (сѣдка ме не хваща), сѣдер (мендер) Айтос.
 сѣкам (сякам) — да секна; сѣк (дебело дърво сѣк няма), сѣкавица (сатър; болест — бодеж; в Мак, значи и светкавица).
- сѣченак (изсечена гора), сѣченик, сѣчник (дървник), сѣчище.
- сѣнь (сянка: високо дърво сѣнь няма), сѣнек (подслон), сѣняк (ограда за сено) [!], сѣница (колиба от шума), сѣнище (призрак).
- сѣпам, да сепна (кола).
 сѣрява вълна (у Гер. има и сѣрива), още не прана; сѣрей (вода след пране серява вълна), сѣрейливо мляко — инак коластра.
- сѣцам, да сѣцна (дърпам назад).
 сѣцало остър чук за рязане желязо.
 сѣяло справа за сеяне.
 сѣкам, да сѣкна (сякнато платно).
 слѣгам, да слегна.
 кѣм слѣзень — слѣзена, слѣзка (далак).
 слѣпам, да слѣпна, слѣпица, слѣпчо, слѣпичище (сляп цирей).
- смѣса (смесване; място, дето се смесват две реки).
 смѣтлив, пресмѣтлив.
 смрѣка (няма и в първия списък).
 срѣдало (на совалка, сърце), срѣдник и срѣдняк (желязна клечка, що съединява предния колесник със задния), срѣдулка, срѣдулец, срѣдорѣк.
- срѣжба, стрѣжба мак. вм. срѣща, срѣтам, да срѣта; срелги е вм. срещнал ги е, срѣтен (честит), Срѣтѣн Срѣтение, срѣщач, ка, срѣщице и срѣщиче (богородична трева).
- стѣг, стѣга (грѣда, що стяга).
 стрѣлух (вид разрез на ухо у овца), стрѣлица.
 твѣрдѣл (крепост) — за суф. ѣль не е казано нищо, а срв. хрущял, пищялка и пр.
- тѣгав (жилав), тѣгавец (раст. *Plantago*).
 тѣкам, натѣквам — да текна.
 трѣбѣя, трѣбеж (изсечена гора), трѣбачка, трѣбен (вм. потрѣбен).
- трѣвнина (що се плаща за трева), трѣвниче (прасе, ягне, което вече пасе), трѣвен, а, о, трѣволина, трѣволяк.

трѣскот (тряскот) = трясък и вик, да трѣсна (трясна)
— дъската трясна; трѣсло (зелената шушлупка на орях),
трѣсница — пукница, срв. на трѣскал се, трѣсна-
тина — пукнатина.

хлѣбнина (данък), хлѣбница (месал и др.).

хлѣвья се, хлѣвоуст (цапнат в уста).

хлѣмав (слаб, болен).

хлѣнкам (хленча), хлѣнка същ. (хленчене).

хлѣща се (ходя недооблечен).

хрѣло (хрущял), хрѣлѣ (ноздри), Хрѣльо от дето Ральо,
Ралчо.

хрѣлопа, хрѣлопат, хрѣлопина, хрѣлупа.

хрѣскам, да хрѣсна удрям.

цвѣтник, цвѣтарник, цвѣтобер (когато берат гю-
ловете).

цѣва, цѣвун (канела), цѣвуняк (трѣба за водата, що удря
в перките на воденично колело), цѣвка изг. цявка,
умал. от цѣвъ.

към цѣли пр.: цѣлец (нещо цяло, особено за златни пари),
цѣлички (пари, не развалени, жълтици, бабки) цѣло-
глѣтки (сарми), цѣлокупен и пр.

безцѣн (изг. бесцян) — драгоценен; безцян-камък.

цѣп, цѣпове (цап, цапове), (отдето цапвам, да цапна),
цѣпка (изг. цяпка!), цѣпотина, цѣпеня, вцѣпе-
нен, цѣпеняк (каменито, бодливо мѣсто — бълг. дума
за тур. кайрак!), цѣпенки, цѣпленки и цѣпенич-
ки (от леска), цѣпилка (дрѣвник за цепене), цѣпък,
що се лесно цепи; цѣпки дърва; у Гер. има даже
цѣпъ (верига!),

към цѣр: цѣровит, цѣрниче едно цвете (обечки).

черѣсло изг. черясло.

черѣша няма ни в първия списък.

човѣче (зеница).

щрѣк, щрѣка ме (щрака ме).

И тъй в ятовия речник трябваше да бъдат поместени
още най-малко 430, и словом четиристотин и трийсет
думи, за да се нарече горе-долу пълен!

За да свърша с въпроса за *ъ*, ще кажа, че новите пра-
вописници не само, че не са внесли никакво подобрение ни
улеснение в тоя въпрос, а наопаки, са го забъркали до не-
оправяне! Забъркали го с това, че в някакво умопомрачение
допуснали да се пише вместо *ъ* и *е*, а не им било с рѣки да
разграничат, както трябва, думите с *ъ* от думите с *е* — за-
щото и в същност такова разграничение не е възможно, по-
неже, както видяхме, думите с *я* и *е* се преплитат най-разно-
образно, а още по малко може да го прокара човек от за-
падна България.

Нека видим сега, какъ е уреден пък правописът на тъмните гласни *ъ, ъ* и *ж*. И тука никаква уредба, никакво улеснение. На *ъ*, която буква трябваше отдавна да изчезне из нашата азбука, е оставено пак старото достоинство — да изпълнява три служби: 1) Да бъде знак за смекчение: конъ (изговори: конъ); 2) Да бъде звук със стойност на мек еров вокал: конътъ (изговори: конътъ); и 3) Да бъде само буквен знак без звуково значение: мисъль (изговори: мисъл). Иначе и нямаше как да постъпят хора, които поддържат, че еровете имат „реална стойност“ и в краесловие, понеже са инак мъртви, но се веднага „съживяватъ, въ пълния си гласежъ“, щом намерят за това сгода: слонъ — слонътъ! Какво самоунижение и каква гавра с българската филология! Та мигар не знаят още г-да професори Милетич и Романски, че кога се членуват съществителни от мъжки род по книжовно-български не се прибавя *тъ*, а *ът* (слон — слонътъ), следователно не безгласното крайно *ъ* се „съживява“, ами членната прибавка си иде с готово живо *ъ, ът*; тъкмо тъй, както диалектно същата членна прибавка пък гласи *о, от*! Тъй че, както по източно изговаряме безчленно слон, а членувано слон-ът, съвършено тъй и западните българи изговарят слон и слон-от. По логиката на еробранците би трябвало и по западно да пишем слон^о и да го изговаряме с нямо *о* слон, та като го членуваме съ *тъ*, тогава да „съживим“ *о*-то и да изговорим слон^{от}! Па най-сетне, ако за съществителните от м. р. имат поне тоз абсурден довод, защо не са задържали *ъ* само там? Защо го пишат у толкова други думи (прилагателни, местоимения, глаголи, наречия, предлози и пр.), дето крайният *ъ* си е винаги и съвсем мъртва буква? Дали имат довод и за там?

Правилото за *ъ* при междусъгласни *р* и *л* е твърде неопределено: докато за *ръ* се казва (според Иванчовото упътване), че се пише у сички едносложни думи, то за *лъ* се приема да се пише ту *лъ*, ту *ъл* — според изговора — без обаче да се определя, в кои думи да се пише *лъ*, в кои *ъл*. Едното и другото правило е незадоволително: не у сички едносложни думи се изговаря *ръ*, а по голяма част от тях имат *ър*: бърз, върх, гърк, гърб, дърт, кърт, кърг, пърч, стърк, сърп, сърт, смърт, хърт, щърб, щърк; със *ръ* остават само: гръм, връв, дръж, кръв, пръв, крън, трън! Затова трябваше да се разпределят. Разпределение трябваше да се прокара и за думите с *лъ* и *ъл*, а не да се оставя секиму на произвола да пише, както ще. Ако ги потърсеха, щяха да ги намерят сички изброени в Мсб. IV. 502—504, както и в Мсб. XVI—XVII, 886—887. Там щяха да видят тъй също, че от една страна се казва: вълк, дълг, жълт, пълк, стълп, а от друга: глъч, жлъч, млък!, плъх, плът.

Между примерите за *ръ* се навежда и търнен; наистина,

казваме Търново, но прилагателното не е търнен, а е трънен, защото иде отъ трън, тръне. Ако бяха изброили сички примери със *рѣ* и *лѣ*, щяха да изтъкнат и разликата между плътен и пълтен; първата дума е книжовна и значи гъст, набит, а втората е народна и значи „по голи пълти“, голопълтен. Нищо не е казано за думите със *рж* и *лж* (междусъгласни)!

Ж

Сега — за буква ж, която новите правописци намерили за нужна да краси още нашата азбука, защото била „най-характерна за българското писмо буква“, т. е. служат си и те със същия довод, със който я прокара Стамболийски през Нар. събрание! Оставаше още, за по голяма убедителност, да си послужат и с довода на чича Стояна, за който сигурно са слушали! Буквата ж била характерна! Ами ѝ не е ли тъй също характерна буква? Па и не е ли смешно, да не кажа срамно за учени, високо учени мъже да се правят наивни и да демагогствуват по тоя начин! Та не в буквата е характерното, а в звукът! Не буква ж или ѝ е характерна за български език, а звук ж=ж—сѐ едно, как го пишем. Работата е да не употребяваме две букви за него, за да не усложняваме правописа. В туй отношение по за предпочитане е, наистина, да се пише грозното, крачесто ж вместо ѝ и ж, отколкото да се задържат и двете, за да създават само бърканици.

Но понеже господата решили да ни помъчат още „за патриотизъм“, нека видим, какви разграничения са дали между ѝ и ж, т. е. как са „улеснили“ правописа на тия две букви.

В новия правописен речник разграничение между ѝ и ж в същност няма прокарано тъй, както е прокарано горе-долу между *лѣ* и *е*; дадено е само едно речниче на думите, които трябва да се пишат със ж, като се оставя да се разбира, че сички други думи, съдържащи тъмна гласна (еров вокал), ще се пишат със ѝ. Това щеше да бъде и достатъчно, ако господата си бяха дали труд да приберат в юсовото речниче сички думи в български език, които съдържат ж. Но тъй ли е? Не, речничето не съдържа ни половината юсови думи, следователно дава се право, сички останали думи с ж да се пишат със ѝ! А те не са малко, както ще видим; защото и тук господа юсолюбци не поразгърсили тук-там, за да избродят сички думи с ж, а се задоволили с това, що намерили в досегашните упътвания по правописа.

Тъй напр. към бжда са изпуснати: бжден, бждна, бждно, бждностъ.

Към гължбъ липсват: гължбка (женски гълъб), гължбче, гължбе и гължбникъ (свадбен кравай); освен това, щом са поместили в речничето и собствени имена (Гължбаров, Гължбец), трябваше да вместят и Гължб, както и Гължбинка.

Към г ж ба трябваше да дойде и г жбище (дето растат гъби).

Към г ж дулка трябваше да дойде и основната ѝ дума: г ж дувам (свиря на гъдулка); тука трябваше да дойдат и г ж дел, г ж дичкам, г ж деличкама и пр., а не да се делят от тоя корен.

Към г ж ска: г ж шеница (раст. мащерица); г ж шляци (коприва, стъркана със соль и пипер).

Към г ж ст: г ж сторедъ (на гъсти редове: гъсторедо лозе), г ж стеръ (гъста гора).

Към д ж бъ: д ж бникъ (тежък, дебел човек), под ж бецъ или под ж биче (раст. *Potentilla argentea*).

Към з ж бъ: з ж белъ (дупка в скала), з ж беракъ (превал на планина), з ж бла (която има големи зъби), з ж било (гребло; уред за зъбене сърпове), з ж бливъ (който се зъби).

Към к ж дря липсува прилаг. к ж дъръ, к ж дра, к ж дро (в Иванчовото упътване го има!).

Към к ж пя — к ж панки (обичай на Водици — да къпят, инак — влачуги).

Към к ж пина — к ж пинякъ (място, дето растат къпини).

Към к ж съ прилаг. — к ж сакъ, к ж саче (дреха), к ж сопахъ, к ж сокращка, к ж сокращица (болест), к ж со свѣт човек (кратковек), к ж съо (къс човек или късопаво куче: късъо ме дърпа).

Към к ж самъ: к ж сливъ, а, о (къслива прежда), к ж саница (късана възглавница), к ж салникъ (съд, от който дават на младоженци „да си къснат“).

Към к ж тъ и пр. — к ж тина (кът край огнище), с к ж тнат (спретнат).

Към к ж съ, к ж сче: к ж шей.

Към к ж ща: к ж щница (жена, която си стои в къщи), к ж шувам (въртя къща), к ж щнина (сичко, що трябва за в къщи), раз к ж щявамъ се (разнебитвам си къщата, наредата ѝ).

Към л ж гъ и пр. — л ж говище (ливадак), л ж говица (дива леска, елха).

Към м ж жъ и пр. — м ж жатица, м ж жовница (жена с мъж), м ж жкаръ, м ж жкула (жена—мъж, която работи мъжка работа).

Към м ж тя: м ж тило (за кокошки), м ж тилякъ (мътна вода), м ж тница (вода), м ж тъкъ (яйце), м ж тка (западно = м ж тилка),

Към м ж ча и пр. — м ж чило (без мъчило няма добрило).

Към п ж пка и пр. — п ж пча (правя пъпки на риза).

Към п ж пъ: п ж пило (топка отъ парцали за завиване пъл), п ж пник (отпаднало пълче на дете), п ж пниче раст. *Polygonum viviperum*.

Към п ж тъ: п ж тецъ (на коса), п ж тнина, п ж тище (раздаване за Бог да-прости), п ж тниче (цв. седефче).

към ст ж пка: ст ж палка, ст ж пунка (диря от стъпка);

към с ж дъ: с ж довия (второ пришествие);

към сжкъ: сжкелъ, сжкливъ.

към тжжа: тжжачка, тжженъ и тжжакъ раст. Orchis, тжжник, раст. срамниче, тжжница = огница Соф.

към тржба: тржбака (стомна със тесно, дълго гърло), тржбец (птица *Picus Leucosotus*).

Това само като малко допълнение къмъ заглавните думи, прибрани в юсовото речниче. Но има още много юсови думи, за които и помен няма в речника на юсолюбците. Ето ги:

вжбел (кладенец, гиран) предполага жълъ; срв. и срб. убао, убла. Думата я има в Иванчовото упътване!

вжгърец червейче от волска муха *Oestrus bovis.*, жгръ, р. угор. Думата не е тъй редка; има я и в Иванчовото упътване!

вжза връзка, пращило, вжзеница сплит, вързуница. Стб. жза.

вжк! Не рече ни вкъ! Наспротив паралелната ней гжк (не рече ни гкъ!) предполагам и тука стб. ж — тъй както вжсеница и гжсеница, вжча и гжча.

вжпир често употребително вм. вампир.

вжтор (жлебени у бъчва или каца) стб. жторъ; вжтора ч (сечиво за дълбане вътори).

вжхам, кучето въха, души, стб. жхати, отдето: ухание; въхав (миризлив).

вжча, навжчвам, да навжча (тъча, [! тъкъ] натъквам) от стб. жтъкъ (вътъкъ). Среща се и гжча със значение тъпча: мълчи та гъчи — мълчи и яде.

гжгло, гжглище значи гъмжило — и от същи кор. гъм-усилен със формант г, отдето и гжжъ, гжжва; гжглак насекомо *Oniscus asellus*.

гжгрица, животиня, що се въди в жито, леща и пр., гжгричав (гжгричаво, оживяло жито) — вероятно от същи кор., от който и жгръ; срв. срб. угрк.

гжж, слепи гжж казват на слепок; в Трънско — гуж — гжжъ.

гжк! да гжкна — каквото и вжк!

гжсла, гжсли = гусла.

погржбям нар. вмѣсто погрубявам, стб. гржбъ.

гжча = тъпча, пълня съ нещо: туку гъчи па мълчи!

кржтнина — котило, род, влака — от кржтъ същ.

кжтайма (ако е от кжтам) — стая за натур, Котел.

лжб (на сито, решето) има насреща си и луб.

мждлея, мжден изговаря се и муден.

мжчник (у воденица: дето пада брашното) — от изчезналата дума мжкà (брашно).

набжбнува — не от боб, а от бжбнь.

наржч — що може да се земе с две ржце.

остржгви — кръжила за тъкане килими, Котел; значи и гаванки — от стржг.

отнжд западно вм. отвжд.

подпржг колан на конь — пржгъ.

пржг, пржгли (зъбци у стан).

да ржгна, да обржгна — стб. ржг-.

сжсѣдъ, сжпржгъ, сжсѣкъ иматъ тъй също ж след с-то, та щом се пази етимолитното място на ж, трябва и в тези и подобни думи да се пише.

стжпа въ знач. на кутел.

стжпица = клюса, капан за по едри животни.

сжсъл едно цвете (сън-сън-котка).

сжсел — по едра мишка.

стжга кратко въже, волски оглавник.

сжжен, стжжен и стънжен — мяра за дължина, разтег.

трждове бълг. дума за маясъл. Охр. [стб. трждъ С. М].

тржс, тржсавица, търсище (блатно) — сѣ от тржсъ.

тржт = прахан. Охр. стб. тржтъ.

тржтка, тржтник; да тржтна и пр. — сѣ от стб. тржт-.

тжтне, тжтен, тжтнеж и тънтеж — сѣ от тжт- (в речника има само потжтна!).

тжхне, втжхнато (за месо) срв. р. тухлый тухнуть.

хоржгва (черковно знаме) — хоржгы.

хржщель, хржскам = хрускам.

щжкна каквото и щукна (изгуби се).

Дали тия думи са изпуснати волно или неволно, сѣ не говори в полза на Правописния речник, ни за неговите автори. В първия случай авторите са нарушили своя етимоложки принцип, и тогава трябваше да постъпят и тук тъй, както при ъ: да ги изброят и да кажат, че в тия думи няма да се пише ж, а ѝ. По-вероятно е, че те не са ги знаели, или не са ги потърсили да ги научат, което показва пък, че Правописният им речник, тъкмен година и повече време, е пак недостъкмен. Да, недостъкмен е той не само по отношение на ъ, ѝ и ж, но и откъм много други правописни точки, дето има колебания. Ония „други правописни правила“, които следват след отдела за ж, и дето са дадени само шест правилца, трябваше много и много да се разширят и увеличат, за да се отстранят толкова двойствености в нашия писмен език. А те намерили за добре да повторят само съвсем неважни и ненужни правила, докато много по важни оставили без помен.

Кому е нужно напр. правилото за прав и косвен падеж у членните съществителни мъжки род (волът, вола) и кой го следва? То е съвсем произволно правило, правило на просто от пръст изсмукано, защото от никой български говор няма подкрепа за него. Та ако има нужда за различие между прав и косвен падеж, защо го не въведат и у съществителните от женски род? Там биха имали добро основание тъкмо в източните говори, дето явно е запазен старият винителен падеж в изговори като: водж, горж, козж, топлинж и пр. А особено у личните имена, дето се прави наистина разлика между прав и косвен падеж: жена му си дошла, но: той довел женж си!

Толкова нужно ли е и правилото, че зъбни между две

съгласни се задържат: сърдчено, а не сърчено, празник, а не празник! Колко важно и уместно! Значи, ще пишем празен, но праздна, праздно, а не празна, празно!

А най-важното правило е, че трябва да се пише: сватба, а не свадба, женитба, а не женидба!

Туй правило, което е напосто абсурдно, е създадено *ad hoc*, поставено е в упътването, само защото аз подържам да се пише свадба, женидба! Ако не беше тъй, ревностните етимолози щяха да изброят още много други случаи, дето да възстановят „етимологията“. Но имат ли право? Никак. Наистина въ старобълг. се пише *сватъба* (както и в руски), но още в XIII—XIV в. захващат да пишат свадба; а че тук наистина имаме работа със *д*, се вижда ясно от съотв. прилагателно: *свадебно шествие, свадебен пир!* Чехите не са по малко етимолози, но и те пишат *svadba*. Още по-неуместно е да се натрапва *т* у съществителни като женидба, косидба и пр. Макар че и тука се излиза от стб. суф. *итъба*, но след като изчезва средословното *ь*, неминуемо се получава *итба*, което не може иначе да се изговаря освен *идба*. И ако за старият език може да обосновем *т*-то върху инфинитивната или супинна форма, за новобългарски това не е възможно, понеже тия форми са вече изчезнали.

Та и да искаме дори, не можем винаги да се основем на старобългарски, защото има съществ. на *идба*, които нямат на среща си старобълг. глагол на *-ити*; казваме напр. *беридба*, а старобълг. няма инф. *берити*, а има *брати*; казваме *вършидба*, а стб. няма *насреща връшити*, [*а има*] *врѣщи* и пр. А то значи, че суф. *идба*, образуван първично от глаголни основи на *и*, сетне се обособява и генерализира и за други основи; следователно трябва да го пишем тъй, както се изговаря, а не да изнасилваме езика, — само за да не остане тъй, както съм го аз препоръчал.

Та ако вървим по тоя път, би трябвало да пишем: *с драве*, *вм. здраве*, *бчела*, *вм. пчела*, *кде*, *вм. где*, защото по старобългарски тия думи се пишат *сѣдравѣ*, *бѣчѣла*, *къдѣ*. И както би било насилие върху езика, ако пишехме *с драве*, *бчела*, *кде*, съвършено тъй е насилие да налагаме суфикс *итба* *вм. идба*. Аналогията е очевидна: както в горните думи след изчезването на средословен *ъ* идва неминуемо изравнение (асимиляция) на разнородните съгласни *сд*, *бч*, *кд* в *зд*, *пч*, *гд*, съвършено тъй и в суфикс *итъба* става съща асимиляция на съгласни *тб*, в *дб*, след като изчезне *ь* помежду им, та се изговарят не *тб*, а *дб*, затова и тъй трябва да се пишат!

Нека не караме етимологията до абсурд, защото с това загрозяваме и погрубваме хубавия си език! Та бива ли, туй, що е народът ни тъй гиздаво изгладил, ний, учените, за хатър на някаква етимология, да го извратяваме и да го правим неприемливо ни за ухо, ни за око! Да, тъй е, но инат и опакост какво не прави.

Да бях някой злорадник, щях да потривам ръце отстранявайки тая правописна комедия; но съвсем не ми е до злорадство, защото ми е свидно за изгубеното време, свидно ми е за енергията, що се хаби напразно, жал ми е най-сетне и за материалните загуби, що влече подире си правописната неуредица. А недейте мисли, че тия загуби са малко, защото, пресметнем ли туй време и енергия, що се харчи за излишните букви в училища, канцеларии, печатници и частни писалища, би се получила милионна сума, изхабена е туй просто за тоя, дето вее! И наистина, пресметне ли се времето, що се губи за *ъ* и *ж*, заедно с времето и мястото, що изискват безгласните ерове, излиза, че само на това, що се печата в Държавната печатница през един месец, има загуба цял милион, а за година — 12 милиона! Тая сума би се спестила за народното стопанство, ако се употребяваше реформиран правопис!

Ще дойде време, когато сичко туй, що пиша в защита на български език и правопис, ще се вижда туй естествено, че сички ще се чудят, как е било възможно да става изобщо препирня за такъвиз явни истини и то препирня не между простаци и учени, а между хора образовани, между хора, които в същност имат еднакви убеждения по сички тия въпроси, защото са от една школа, па са се и борили едно време рамо до рамо за правописна обнова. И ако сега тия мои другари се отричатъ от прежните си убеждения, то значи, или че са назаднали в науката, или че вършат това на пук, по инат. Едното и другото не говори в тяхна полза.

И туй в заключение ще кажа, че Правописния речник, както е съставен сега, не ще принесе никакво облекчение на ония, които биха искали да се водят по него, първо, защото не е пълен, както показях, и второ, защото самите автори са забъркали главния въпрос, въпросът за *ъ*, туй, че и те сами не употребяват правилно таз излишна буква, както се видя от едно заявление на г. Милетича! И какво заслепление! Те, които отфърлят фонетичното писане *е* и *я* вместо *ъ*, сами навлезли от две страни в областта на фонетиката, против която въстават! И сега вместо две букви за *ъ* (*е* и *я*), ще имаме три: *ъ*, *е* и *я*! Думи от една и съща основа по сегашният официален правопис ще се пишат по три начина:

търпъ-хъ, търпе-ние, изтърпя-вам!
 твърдъ-хъ, твърде-ние, затвърдя-вамъ!
 пренасямъ, прънось, пряко!
 пресолявамъ, пръ-солъ, пря-мъ!

Гениално разрешение на ятовия въпрос!

Да се чудиш и да се маеш, как са могли учени хора, хора филолози, да измудрят такова калпаво нещо и да го поднасят като замана за онова хубаво, кристално-чисто и

толкова лесно писане *е* и *я*! А бе приятели, като допускате да се пише в много случаи *я* и *е* вместо *ъ*, за чий ви е бяс още *ъ* само да ви бърка? Чудно, наистина, много чудно! Професор Милетич е уж умен човек, дори толкова умен, че си позволява да нарича свои колеги слабоумни и глупави, а пъкъ тъкмо дето е трябвало да приложи великия си ум, там се изложил най-жалко! Нищо, ще се утешава с това, че туй му е първи и единичък пасив през живота!

А поуката от сичко това е — че на тоя свят не трябва човек да има само ум, за да твори добро, а и нещо друго, което да му внушава благородни пориви. Какво ползува умът, когато е обладан от стремеж не да подкрепи и унапреди едно добро дело, а да го разтури и съсипе — само защото не е негово, е тъй — от инат. А работи ли с инат, и най-велеумен гений умно дело не ще направи.

Нека кажем сега, както казват българите след напаст и беда: сяко зло за добро! Тъй и след тая правописна пакост ще дойде и доброто. Защото след тоя жалък и окаян опит да се тикне правописът назад, след тоя хаос, който ни се поднася с новия правописен речник, въпросът за съществени, разумни реформи в нашия правопис си остава отворен и секи вижда, че той ще трябва да се реши; и ще се реши той рано или късно тъй, както го е решил вече историко-филоложкия клон на българската Академия, т. е. като се замени *ж* със *ъ* и *ъ* със *е* и *я*. И колкото по-скоро стане това, толкова по-рано ще се отърве малко и голямо у нас от правописни мъки

* * *

А ето и главните правописни правила, приети от историко-филоложкия клон на Българската Академия:

1. Буква *ъ* да се употребява само за звуков белег, именно за да се изразява с него характерния български тъмен звук $\text{ъ} = \text{ж}$;

2. Буква *ж* да се не употребява, а вместо нея да се пише *ъ*;

3. Буква *ъ* да се не употребява, а вместо нея да се пише *е* и *я* — съобразно с книжовният изговор;

4. Буква *ь* да се употребява само като знак за смекчение в краесловието на някои съществителни: конь, соль, учитель и пр.

5. За смекчение в средословни срички, както и за йотация, ще се употребява *й*: Пейо, Груйов, Йонко, Петйо, Ботйов и пр.

Тия правописни правила бидоха приети с болшинство от 16 души между 22-ма души присъстващи и гласували.

6. Къмъ правилна българска речъ) [и стилъ].

Нѣкаква зла сждба преследва нашия писменъ езикъ, че още отъ самото начало на новобългарската книга, т. е. отъ когото захванахме да пишемъ по новобългарски, та и до днешенъ день, се води борба не за оправка на езика, а за оправка на правописа, не за думитѣ, а за буквитѣ, и тази борба остави на заденъ планъ много други въпроси тъй сждко важни и дори по-важни, отколкото е въпроса за ж и љ. И докато се боримъ още съ буквитѣ, никога не ще ни остане време да вникнемъ по-дълбоко въ свойствата на езика си, въ неговата синтакса и стилистика. Днешното обучение по български езикъ като че има за единствена целъ и задача да втѣлпи на ученицитѣ нѣкакви правописни правила, които въ сждчностъ биха били съвсемъ излишни, ако употребявахме *реформенъ правописъ*. И тогава нѣмаше да се губи толкова златно време за непотрѣбни букви, а щѣха да се водятъ упражнения, които засѣгатъ по-дълбоко езиковата вжтрешностъ. А колко и колко интересни въпроси има, които би трѣбвало да бждатъ обяснявани въ нашитѣ училища, за да се запознаятъ ученицитѣ съ вжтрешния строй на родната ни речъ и да ги отклонятъ отъ много неправилности, що тъй дръзко се ширятъ изъ нашитѣ книги: четешъ българска книга или вестникъ и жалъ ти става, какъ нехайно се занемарватъ сждче-

---

1) Тая статия е една отъ предсмъртнитѣ работи на голѣмия редакторъ за български езикъ, проф. Б. Цоневъ. Покойниятъ бѣ я донесълъ, както и втора статия, подъ название „Предлогъ на“, непосредствено въ навечерието на своята смъртъ — на 4 октомврий т. г. въ редакцията. Смъртъта, за голѣма изненада и за голѣма скръбъ на всички, го грабна ненадейно още на утрото, и той нѣмъ възможностъ да прегледа своитѣ статии. Покойниятъ е ималъ предвидъ и трета статия — За глаголнитѣ сждществителни, но тя е само въ проектъ и въ събрани материали. [Оставя се тука тази бележка отъ редакцията на официалното издание, въ което сж излѣзли дветѣ предсмъртни работи на покойния, защото въ нея сж намѣрили изразъ общобългарска мисълъ и чувство. — С. М.]

ственитѣ свойства на езика и то все поради това, че до днесъ се е обръщало внимание само върху буквитѣ, а не и върху думитѣ. И наистина, у насъ днесъ не само въ училища, но и въ редакции гледатъ само дали „правилно“ употрѣбвашь *ъ* и *ж*; а дали правилно употрѣбвашь предлози, глаголни времена, членове и пр., малко внимание обръщатъ. Но колко струва и най-правилната употрѣба на буквитѣ, когато думитѣ се употрѣбватъ неправилно? А нашитѣ книги, вестници и списания сж пълни именно съ такива грѣшки, съ които се нарушаватъ граматичнитѣ правила — независимо отъ правописнитѣ. Тия грѣшки засѣгатъ много точки отъ българската граматика, но пакъ на първо мѣсто трѣбва да поставимъ ония отъ тѣхъ, които се срѣщатъ най-често; а най-често се грѣши употрѣбвайки 1. *членувани думи*, 2. *предлогъ на* и 3. *глаголни сжщесствителни*, затова най-напредъ ще говоримъ именно за тия три точки, които сж и тѣй свързани една съ друга, че наистина, говорейки за една отъ тѣхъ, засѣгаме и другитѣ две, както ще видимъ.

1.

Членуване.

Въпросътъ за члена въ български езикъ може да се разгледва отъ две страни, имайки предвидъ две цели: *научна и практична*. Откъмъ научна страна разгледването на членната форма има за целъ да установи, какъ се е появилъ изобщо *членъ* въ езика ни, какви промѣни сж станали съ него по време и по мѣсто. Тия въпроси разгледвамъ накратко въ студията си „Отъ историята на български езикъ“, сп. „Български прегледъ“ II, [1895] кн. 11. [вж. тука т. II с. 500—515]. Откъмъ практична страна разгледването на сжщия въпросъ има за целъ да установи нѣкои правила за членната употрѣба въ нашия писменъ езикъ, или по-добре да ограничи прѣкомѣрното членуване, което е голѣмъ недостатъкъ на днешнитѣ наши писатели и загрозява книжовния ни стилъ.

Дали появата на членъ само въ нашия български езикъ, (докато въ други славян. езици го нѣма), се дължи на външни влияния, както приемаше нѣкога Миклошичъ, или си е домашна, самородна поява, е въпросъ, който нѣма да разгледваме тука, а ще кажемъ, че употрѣбата на членъ само въ бълг. езикъ върви въ съгласие съ употрѣбата и на други начини за опредѣленостъ, каквито има само въ български езикъ. И наистина, успоредно съ опредѣлителния членъ, въ нашия български езикъ имаме още нѣколко *опредѣлени* глаголни форми, каквито въ други славянски езици нѣма, като: *минало несвършено* и *минало [свърш.] неопредѣлено, отдавна*

минало [несв. и св.] [не](опредѣлено), *бждно* [не]опредѣлено
Вж. за това моята ректорска речъ: „*Опредѣлени и неопредѣлени форми въ български езикъ*“, София, 1911 г. [въ тая книга по-горе ч. V стр. 94—109].

На въпроса, откога въ бълг. езикъ се появява членъ, може различно да се отговори; ако подъ членъ разбираме изобщо запоставена употреба на показнитъ мѣстоимения *тъ, та, то*, можемъ смѣло да твърдимъ, че още отъ самото начало на българската писменостъ, т. е. още отъ IX вѣкъ сж били вече присжщи на езика ни тъкмо тия членни форми, каквито употребяваме и днесъ; защото още въ най-старитъ наши глаголически евангелия, като Зографско, Ватиканско и Мариинско, срѣщаме съединения формално идентични съ днешнитъ членувани думи отъ м. р. като *оученикътъ* (и вокализувано *оученикотъ*), *рабътъ* (*работъ*), *денътъ* (*денетъ*) и пр. Обаче, сравнимъ ли тия форми съ съответнитъ грѣцки изрази, намираме веднага, че тия привидни членни форми отговарятъ на грѣцки *показни мѣстоимения този или онзи* (*ὁ αὐτός* или *τοῦτος*), а сжщинскитъ грѣцки членове никакъ се и не превеждатъ. Отъ това заключаваме, че въ наречието, послужило за основа на старобългарска книжнина, още не е имало граматична категория *членъ* у сжществителни. Възможно въ други български наречия да е имало вече членъ, или пъкъ да се е образувалъ още въ X вѣкъ, както може да се види отъ езика на И. Екзарха, който си служи твърде често съ *тъ, та, то* и въ случаи, когато въ съответния грѣцки текстъ не стои показно мѣстоимение, а сжщински членъ: *мирогѣ* — τὸ μίρον, *тваръ та* — ἡ δημιουργία, *къ годотъ късходный* — κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ἀνάδου, *слока того* — τῆς λέξεως и пр. Но за XIII вѣкъ можемъ вече съ положителностъ да твърдимъ, че въ българскитъ живи говори безъ друго се е употребявалъ членъ, колкото и да го нѣма въ писменитъ паметници, понеже писателитъ сж го избѣгвали въ писмената си речъ. Тѣй, напр., въ единъ пергаментенъ ржкописъ, намиращъ се въ Берлинската държавна библиотека (Берл. Сборникъ отъ XIII в.) срѣщаме: *И вѣжаше ѿ поустини тѣ¹*; *ѣми злат даше на камени томъ*; и *поустинж ѡвдокѣкшж ѿ жителъ своиѡхъ тѣхъ вѣджтъ*. Въ едно евангелие пакъ отъ XIII в., що го издадохъ подъ название *Добрейшово Четвероевангелие*, именно въ Бѣлградската му часть²) на л. 23 се чете: *къ поустини тои*, а въ грѣцкия текстъ стои *ἐν τῇ ἐρήμῳ*, па и въ по-старитъ евангелия Зогр.

1) Берлински Сборникъ е паметникъ отъ XIII в., но отъ къмъ правписна страна е твърде неправиленъ, т. е. замѣнява равнозвучнитъ гласни една съ друга: ж съ ъ, к съ ε, ѡ съ ѣ и е, ѡ съ и и пр.

2) Добр. Ев. е запазено въ две библиотеки: въ Соф. нар. библ. 127 листа и въ Бѣлградската — 48.

и Мар. стои само къ поустыни; сетне: вѣже на мѣстѣ томъ, ндеже пропашихъ нѣа, — въ гръцкия текстъ: ἐν τῇ τόπῳ, въ Зогр. и Мар. само на мѣстѣ. Ала най-хубавъ доказъ за пълно развитие на членна форма не само у сжществителни, но и у *прилагателни* е примѣрътъ за членувано прилагателно: злѣиѣтъ ракъ въ сжщото Добр. Ев. бѣлгр. часть л. 23 срещу което въ Зогр. Мар. сто и само злѣи ракъ! А то значи, че още въ XIII в. се отдѣля отъ сжществителнитѣ елементъ *от*, който служи за общо членуване и на сжществителни и на прилагателни.

Безъ да привеждамъ повече примѣри отъ писмени паметници, ще кажа, че за членуване въ XIII в. можемъ да се увѣримъ и отъ *езика на седмиградскитѣ българи*, които сж се изселили отъ България презъ XIII в., а пкъ употрѣбаватъ членове: *giaulot, setniot den, verniot sirak, detento, semeata, pravata veaga*; и скланяно: *trupa tago, karstu tumu, veri tui* (вѣръкъ тѣи), *tui tui smarti romen* (мои тѣи смъртъи).

Веднѣжъ установенъ членътъ като граматична категория, той претърпява разни мѣнидби; отнай-напредъ се скланя тѣкмо тѣи, както се скланятъ показнитѣ мѣстоимения *тѣ, та, то* (и *съ, си, съ*, понеже и това мѣстоимение се употрѣбява тѣкмо тѣи слѣно съ името, както и мѣстоим. *тѣ*: *родосъ* — разбира се, не въ сжщо значение!). Споредъ това се получаватъ членувани форми: *рака того, ракоу томоу, раби ти, рабокъ тѣхъ, рабомъ тѣмъ* и пр., т. е. тѣи, както намираме отчасти запазени тия форми у седмиградскитѣ българи и въ новобългарскитѣ дамаскини отъ XVII в.; и споредъ както изчезватъ изобщо склонидбенитѣ форми въ български езикъ, изчезватъ и косвенитѣ членни форми, та днесъ за днесъ ги срѣщаме отчасти запазени въ нѣкои родопски, [макед.] и трънски говори, и то само за дат. и вин. (= род.) падежъ: *вола-того* (вола-тога), *волу-тому*. Инакъ, въ общобългарски езикъ имаме запазени само генералнитѣ форми *ѣт, та, то*, които споредъ говоритѣ могатъ да иматъ разни изговори, отъ които най-много разновидности има членната форма за м. р. *ѣт*, защото освенъ че звукътъ *ѣ* има въ новобългарски разни рефлексии, но и споредъ говоритѣ членната съгласна *т* нейде остава, нейде изпада, та имаме тогава *консонантенъ* и *вокаленъ* (или пълненъ и непълненъ) членъ за мъжки родъ. А споредъ изговора на членната гласна ще имаме толкова разновидности, колкото различни изговори има за гласна *ѣ*: *ѣт, ат, ът, оѣт, е(т), ѣ, о, а* и *ѣ*. Какъ сж произлѣзли и какъ се разпредѣлятъ по българскитѣ говори тия разни членове, вж. Б. Пр. II, 11. „*Развитие и употрѣбление на членната форма*“, стр. 78—86; [вж. и въ тази „История на бѣлг. езикъ“ т. II стр. 507—515].

Макаръ че има такава разнообразие на една и сжща членна форма, но ни единъ български говоръ нѣма (поне азъ не зная), който би правилъ разлика между членъ за правъ

падежъ и членъ за косвенъ падежъ; ако има разни изговори, тѣ зависятъ отъ *ударението*, което въ нѣкои говори влияе върху гласежа на *ѣ*, та имаме напр. по родопски *врагоат*, но *волат*, или по тетевенски *врагѣ*, но *вѣла*, или по солунски (Айватово): *врагѣт*, но *вѣлт*! Книжовното правило *врагѣтъ* за правъ падежъ, и *врага* за косвенъ е произлѣзло не въз основа на нѣкой живъ говоръ, а отъ стремежъ да се намѣри мѣсто на дветѣ членни форми за м. р. *ѣтъ* и *а*, добили гражданство въ книжовния ни езикъ. Но да се привежда кратката членна форма *а* въ нѣкаква връзка съ старото окончание за род. падежъ *а* (*крага*, *кола*), е съвсемъ погрѣшно, както съмъ го изтъквамъ на нѣколко пѣти. Вж. напоследъкъ сп. „Слънце“, год. III „*Къмъ правописна обнова*“ [вж. и въ тая книга по-горе с. 182—184, 250—255, 377—381, 422—424 — С. М]. Азъ подържамъ и сега, че за използуване дветѣ членни форми *ѣтъ* и *а* трѣбва да се водимъ не по *синтактично*, а по *еуфонично* правило, та ще пишемъ едната или другата членна форма, споредъ както ни е по-благозвучно. А въ много случаи кратката членна форма и не е тѣй изразна както пълната (съ *т*), защото освенъ че не предава сѣщинския звукъ на чл. гласна, която е *ѣ*, а не *а*, но и се слива съ други думи и форми, та се налага да пишемъ членъ *ѣт*, а не *а*. Тѣй напр. *пишейки крака* не е веднага ясно, членна форма ли е (*кракѣтъ*), или мн. ч. отъ *кракъ*! тѣй сѣщо *врата* може да значи чл. ф. отъ *вратѣ* и *врата* (входъ). А такива думи не сж малко, защото имаме:

плета	освенъ че значи	плетѣтъ,	но и гл. 1. сег.	плета;
стана	„ „ „	станѣтъ	„ „ „ „	стана;
бода	„ „ „	бодѣтъ	„ „ „ „	бода;
броя	„ „ „	бройѣтъ	„ „ „ „	броя;
брича	„ „ „	бричѣтъ	„ „ „ „	брича;
пѣна	„ „ „	пѣнѣтъ	„ „ „ „	пѣна;
рева	„ „ „	ревѣтъ	„ „ „ „	рева;
роя	„ „ „	ройѣтъ	„ „ „ „	роя
строя	„ „ „	стройѣтъ	„ „ „ „	строя;
рода	„ „ „	отъ родѣтъ,	но и с. ж.	рода;
боя	„ „ „	„ бойѣтъ,	„ „ „ „	боя;
брана	„ „ „	бранѣтъ,	„ „ „ „	брана;
бука	„ „ „	букѣтъ,	„ „ „ „	бука;
влака	„ „ „	влакѣтъ,	„ „ „ „	влака;
врага	„ „ „	врагѣтъ,	„ „ „ „	врага;
класа	„ „ „	класѣтъ,	„ „ „ „	класа;
крина	„ „ „	кринѣтъ,	„ „ „ „	крина;
кума	„ „ „	кумѣтъ,	„ „ „ „	кума;
листа	„ „ „	листѣтъ	„ „ „ „	листа;
рая	„ „ „	райѣтъ	„ „ „ „	рая;
слога	„ „ „	слогѣтъ,	„ „ „ „	слога;
стега	„ „ „	стегѣтъ,	„ „ „ „	стега;

физика	освенъ че значи	физикътъ,	но	и	с. ж.	физика;
критика	" "	критикътъ,	"	"	"	критика;
политика	" "	политикътъ,	"	"	"	политика;
практика	" "	практикътъ,	"	"	"	практика;
граматика	" "	граматикътъ,	"	"	"	граматика;
хора	" "	хорътъ,	"	"	мн. (дв.) ч.	хора (люди);
рога	" "	рогътъ,	"	"	"	рога;
тела	" "	телътъ,	"	"	"	тѣла;
бута	" "	бутътъ,	но	и	гл. 3. сег.	бута;
вика	" "	викътъ,	"	"	"	вика;
звѣка	" "	звекътъ,	"	"	"	звѣка;
кѣта	" "	кѣтътъ,	"	"	"	кѣта;
маха	" "	махътъ,	"	"	"	маха;
пуха	" "	пухътъ,	"	"	"	пуха;
чука	" "	чукътъ,	"	"	"	чука;
топа	" "	топътъ,	"	"	"	топа;
коча	" "	кочътъ (пърчътъ),	но	и	прил. [ж. р. ед. ч.]	коча.

Има и такива случаи, когато кжсата членна форма съединява въ себе си три разни форми, като напримеръ:

кжса	значи	но	и	гл.	кжса	па	и	прил.	кжса;
бича	"	бичътъ,	"	"	бича	па	и	прил.	бича (отъ бикъ);
дѣлга	"	дѣлгътъ,	но	и	сжщ. дѣлга (вѣлна)	"	"	"	дѣлга;
мая	"	майътъ,	"	"	мая,	"	"	сжщ.	мая (квась);
сака	"	сакътъ,	"	"	сака	"	"	"	сака;
лика	"	ликътъ,	"	"	мн. ч. ликъ,	"	"	"	лика (прилика);
кола	"	колътъ,	"	"	"	"	"	"	колъ. ¹⁾

¹⁾ Една отъ многото пакости, що ни е довлѣкло писането безгласни ерове въ края на думитъ, е и тая, че не можяхме на време да оправимъ

За ситактичната употреба на членната форма най-добре е да се дават не положителни упътвания, а отрицателни правила, защото у насъ не се грѣши неупотрѣбвайки членъ, а се грѣши употрѣбвайки го прекомѣрно и неумѣстно; за това и азъ изброявамъ въ цитираната си горе статия въ „Български Прегледъ“ [тука въ т. II. стр. 515—521], както и въ друга една печатана въ „Свѣтлина“, год. XXV. юбилеенъ брой, подъ заглавие „Употрѣбвайте по-малко членове“, ония случаи, когато не бива да се употрѣбва членъ. Но види се, че тоя голѣмъ недостатѣкъ на стила у българскитѣ голѣми и малки писатели не ще може тъй лесно да се премахне, та ще трѣбва още много много да се втѣлпяватъ правилата за нечленуване, до като се разбере най-сетне, че членътъ е умѣстенъ тамъ, дето има нужда отъ него, дето нѣщо опредѣля, а щомъ не опредѣля нищо, той не само е неумѣстенъ, а и загрозява стила, прави го тромавъ и варварски.

Който си тури на умъ да разгледа откъмъ стилна страна това, що се пише и печата у насъ, веднага ще забележи, че най-много се грѣши именно употрѣбвайки излишни членове. Днешнитѣ наши писатели се поддаватъ премного на чуждо влияние, а туй влияние ний-много излиза на яве, кога се превеждатъ чужди членове безразборно пакъ съ членувани думи. Рекло се единъ пѣтъ, че въ български езикъ има членъ, и въ модернитѣ езици (нѣмски, френски, английски), и нашиятѣ писатели, а особено журналиститѣ, много-много му не мислятъ, може ли на сѣкжде, дето стои въ чуждия езикъ членъ, да стои тъй сжщо и въ нашия. Че български езикъ си има свои особености досежно членната форма, свои правила,

правописа на членната форма: ако не пишехме ерове въ края, безъ да ги четемъ, щѣхме отдавна да се досетимъ и разберемъ, че членната форма за м. р. е не *тъ*, а *ѣт*, както може сѣки да се увѣри, кога изговори *вѣлк* и членувано *вѣлк-ѣт*, а споредъ говори, дето употрѣбватъ съкратенъ членъ (извънъ ясновучнитѣ говори), ще имаме безчленно *вѣлк*, а членувано *вѣлк-ѣ*. Споредъ това за книжовния български езикъ имаме двоенъ членъ *ѣт* и *ѣ*, а въ говоритѣ, дето *ѣ* отъ членната форма е минало въ яено *о*, имаме пакъ двоенъ членъ: *от* и *о*: *вѣлкот* и *вѣлко*. И както въ тия говори членнитѣ елементи *ѣт* и *от* се прилагатъ къмъ съществителнитѣ, независимо отъ тѣхнитѣ оковчания (*вѣлкот* — *вѣлко*, *крайот* — *крайо*, *кон'от* — *кон'о*), тъкмо тъй би трѣбвало да членуваме думитѣ и съ тъмногласнитѣ членове *ѣт* и *ѣ*, като ги прилагаме къмъ съществителнитѣ неизмѣнно: *вѣлкѣт* — *вѣлкѣ*, *крайѣт* — *крайѣ*, *кон'ѣт* — *кон'ѣ*, *ден'ѣт* — *ден'ѣ*! Такова членуване, колкото и да се струва за сега чудно, се налага отъ самото развитие на езика, налага се отъ практическия и наученъ принципъ: *еднекви форми, еднакво да се пишатъ*, а ние, безъ да обръщаме внимание, че самиятъ езикъ изравнилъ членнитѣ форми, увлѣчени отъ нѣкаква правописна рутина, пишемъ една и сжща членна форма на 4—5 начина: *вѣлкѣтъ*, *вѣлка*, *крайтъ* *конѣтъ*, *коня*!

не по-маловажни отъ другитѣ граматични правила и които, нарушавайки, падаме подъ грѣшки не по-малко осждителни, отколкото сж други стилни грѣшки, на това не се обръща внимание.

За да се не грѣши премного въ туй отношение, нека знае всѣки, че членната форма въ нашия български езикъ не е зела още онова широко употрѣбление, както въ модернитѣ европейски езици, (особено английски и френски), а подипърва захваща своето модерно развитие. Това се вижда най-добре отъ нашитѣ народни пѣсни и отъ говора на нашето селско население. Ако всички признаваме, че хубавъ български езикъ трѣбва да черпимъ отъ народнитѣ наши умотворения, безъ друго трѣбва да признаемъ сжщевременно, че нашиятъ книжовенъ езикъ откъмъ употрѣба на членъ е изневѣрилъ твърде много на сжщинския народенъ езикъ и то въ ущърбъ на благозвучието си. И наистина, хубавиятъ български стиль, народната благозвучна речъ изисква, щото сегашното безъ мѣрка употрѣбление на членъ да бжде ограничено. Азъ не съмъ отъ ония, които едно време, по чуждо влияние, проповѣдваха съвършеното му прогонване отъ нашия писменъ езикъ, но съмъ голѣмъ противникъ на злоупотрѣба съ него.

Нека споменемъ тука, че преди 70—80 години, подъ влияние на Венелина, нѣкои наши писатели (Хр. Павловичъ, Кифаловъ, Раковски, въ първо време и Друмевъ) подържаха мнение, че членътъ е нѣщо излишно и дори грозно за български езикъ, та бѣха захванали да пишатъ и да печататъ безъ членове. Разбира се, че тоя повратъ къмъ старото бѣше само злополученъ опитъ, и азъ не бихъ одобрилъ никога безчленно писане, защото съмъ изобщо противъ всѣко състаряване и сковаване езика, както въ правописно, тъй и въ стилно отношение: на мъртвото миръ, на живото — сила! Азъ възставамъ противъ прекомѣрното, и неумѣстно членуване, за това имамъ логически и естетически основания, които ми даватъ право да препоръчвамъ онова, що е редно и хубаво въ езика.

Кога се пише или говори, нека се има предвидъ, че членътъ, истина, опредѣля по-точно понятията, дава по-голѣма прецизностъ на израза, но пъкъ щомъ се не употрѣбява по свойствата на езика, той не само че губи своето значение, но и вреди на стила, прави го грапавъ, неестественъ и стутанъ. Затова нека ви бжде винаги за правило, отъ което никога да се не отклонявате: *членъ да употрѣбявате, колкото се може по-малко*, и ще видите, какъ стилътъ ви ще бжде народенъ и благозвученъ.

Както казахъ по-горе, положителни правила за употрѣбяване членувани думи е излишно да се даватъ, защото и тъй и тъй книжовниятъ ни езикъ е твърде щедъръ на членове; затова ще изброя и тукъ ония случаи, дето *не бива* да се

употрѣбва членъ, като дамъ по-обилни примѣри — както отрицателни, тъй и положителни.

Преди сичко трѣбва да кажа, че употребата на членувани и нечленувани думи, както въ български езикъ, тъй и въ сички други езици, зависи често пжти отъ скрити за насъ причини, та по нѣкой пжтъ употребяваме членъ, дето логиката не би допуснала и, наопаки, нейде пжкъ изпускаме членуването и тамъ, дето би се налагало по логически причини.

Казва се обикновено, па и тъй е въ сжщность, че членътъ опредѣля. Думата е сѣ за *опредѣлителния* членъ *тъ, та, то*, защото неопредѣлителенъ членъ български езикъ още не познава! Че членътъ означава познати предмети, сиречь кога се прибавя къмъ нѣкое сжществително, то се схваща като познато намъ, които говоримъ или пишемъ, и на ония, които ни слушатъ или четатъ. Тъй е въ общи черти; но членуването въ български езикъ (както и въ други езици) е тъй преплетено съ разни пластове отъ по-старо и по-ново време, съ домашни и чужди обрати, че много пжти ще употребимъ членъ тамъ, дето не се иска никакво опредѣление и, наопаки, липсува тамъ, дето смисълътъ иска точно опредѣление; има случаи, дето съвсемъ известни предмети се употребяватъ безъ членъ, а пжкъ съвсемъ неизвестни се членуватъ. Казваме отъ една страна: *книгата* ми, *гърбътъ* ми, *лозето* ми, *главата* ми, а отъ друга — *майка* ми, *братъ* ми; нося на гърбъ, отивамъ на лозе, боли ме глава; говоримъ за *конь* или за *лисица* изобщо като за животни, безъ да имаме на умъ нѣкой познатъ конь или позната *лисица*, а казваме; *конътъ* е полезно животно; лисицата е лукава! Разбира се, че подробно изследване върху такива на гледъ несъобразни примѣри ще може да установи произхода имъ, но все пакъ тѣ показватъ, колко колеблива е употребата на членове. Ако се спремъ напр. върху отдѣлнитѣ случаи, ще намѣримъ следнитѣ обяснения. Притежателнитѣ мѣстоимения ми, ти, си, му и пр. изискватъ членъ, защото се прилагатъ при сжществителни съвсемъ познати намъ, понеже сж наше притежание, а *майка* ми, *братъ* ми и пр. се употребяватъ безчленно, защото сж ни дадени тъй още отъ онуй време, когато въ български езикъ не е имало членъ. Нося на гърбъ е безъ членъ, защото е прилагателенъ (авдербиаленъ) изразъ, единъ видъ наречие, та и въ сжщность произлиза отъ по-старо на гърбъ, както се чува още по българскитѣ говори. Отивамъ на лозе е пакъ авдербиаленъ изразъ, каквто е на пазаръ, ходи на школо и пр. Боли ме глава е тъй сжщо стариненъ остатъкъ отъ безчленното време, каквито сж много още подобни изрази. А защо се членува конь и лисица, кога се говори за тѣхъ неопредѣлено, като за животни, обяснение намираме тамъ, че първично тукъ се излиза отъ по-конкретни и познати животни: *конътъ*, който ни върши

толкова работа, е полезно животно, или конътъ, който човѣкъ си е опитомилъ отъ дълбока древность, е полезно животно. Граматично казано, тукъ се има предвидъ елизия, изпуснато цѣло опредѣлително изречение, което се съдържа сега въ опредѣлителния членъ. Тѣй си обясняваме членътъ и въ изрази като: погледнахъ презъ прозорецътъ, слѣзохъ отъ стълбата, излѣзохъ на улицата — защото се говори за предмети *менѣ* известни, макаръ за слушателя да сж непознати; но той си допълня: погледналъ презъ прозорецътъ, щогледа къмъ улицата; слѣзълъ по стълбата, която води на улицата; излѣзълъ на улицата, на която е къщата му. Отъ това може да се види, колко се скратява говорътъ само отъ прибавка на тия опредѣлителни частици, що наричаме членове! Но за да покажа, какви тънки отсѣнки на мисълта предава членътъ, ще наведе нѣколко примѣри, отъ които всѣки ще види, че тия дребни частици, що нѣкои смѣтатъ за нищо и ги принаждатъ де ще и де не ще, иматъ голѣмо значение въ езика. Не е сѣ едно да употрѣбимъ, напр., думата *столица* съ членъ или безъ членъ; не е сѣ едно *столица* безъ вода или столицата безъ вода; въ първия случай ще е дума за нѣкоя чужда столица, а кога членувамъ думата *столица*, разбираме нашата столица — София. Но такива нюанси, види се, не схващатъ нашитѣ журналисти, затова презъ дене-си чета въ единъ ежедневникъ заглавие: Столицата безъ танци, и веднага разбрахъ, че е дума за българската столица, а като прочетохъ, що се пише подъ това заглавие, видѣхъ, че е дума за японската столица Токио, дето градоначалникътъ забранилъ да се играятъ модерни танци, и по тоя начинъ столицата не Япония останала безъ танци! Не е сѣ едно да кажемъ на български: зжбъ ме боли, или зжбътъ ме боли, кракъ ме боли, или кракътъ ме боли, както и дай ми пари, или дай ми паритѣ, донеси ми книги, или донеси ми книгитѣ. Това го ужъ знаемъ сички българи, но кога пишемъ, често пжти забравяме това хубаво предимство на езика си, та, кога ще известимъ напр., че се заговарва за сближение между България и Югославия, ще напишемъ погрѣшно тѣй: вестницитѣ пишатъ за споразумението (или сближението) между България и Югославия, когато е поправилно: вестницитѣ пишатъ за споразумение (или сближение) между Б. и Ю., щомъ за това споразумение току едвамъ се заговарва, а не е свършенъ фактъ. Не е сѣ едно тѣй сжщо, ако кажемъ: ти пророкъ ли си? или кажемъ: ти ли си пророкътъ?, както питатъ юдеитѣ Исуса, като давали да се разбере: ти ли си пророкътъ, когото чакаме. Има разлика тѣй сжщо, кога кажемъ: по царска заповѣдъ и той принесе жертва на идолитѣ, или членуваме думата заповѣдъ: по царската заповѣдъ и той принесе жертва на идолитѣ. Безчленно изказано се разбира, че заповѣдта е дадена *ad hoc*, само за

дадения случай, а членувано изказано, значи, че заповѣдта е била дадена и прогласена отпреди като обща заповѣдъ.

Тия тънки различия не може да изрази по тоя начинъ никой други славянски езикъ, освенъ българскиятъ, който едничкѣ между тѣхъ употрѣбява членъ. Но това негово предимство трѣбва добре да ценимъ и вещь да си служимъ съ него, като помнимъ винаги, че опредѣлителниятъ членъ само тогава е умѣстенъ, когато наистина опредѣля нѣкое понятие — инакъ трѣбва да се избѣгва като нѣщо излишно и грозно за стила.

Ако искаме сега да установимъ по-подробни правила за членуване въ български езикъ, бихме могли да изброимъ редица точки, като де и де бива или не бива да се членува, тъй както бѣхъ ги изброилъ въ студията си по тоя въпросъ, печатана въ „Бълг. Пр.“ год. II, [1895] кн. 11 [= т. II с. 518—520]. Но сички тия точки биха могле да се сведатъ главно въ четири групи, и като имаме предвидъ, че правилата иматъ за целъ да съкратятъ до минимумъ употрѣбата на членъ, то ще кажемъ:

Членъ се не употрѣбява:

I. По логически причини, т. е. когато нѣма нужда отъ опредѣление. Не е хубаво да се каже: Тѣ ще искатъ — реда, свободата и спокойствието да царуватъ на Балканитѣ, както чета въ единъ утриненъ вестникъ¹⁾, защото членътъ нѣма какво да опредѣля, а освенъ това безъ членъ е много по-изразно.

Тѣ ще искатъ да зацаруватъ на Балканитѣ редъ, свобода и спокойствие, а още по-добре, ако вмѣсто З. л. м. ч. „зацаруватъ“, се употрѣби З. л. ед. ч. „зацарува“, защото тритѣ съществителни сж тѣсно съединени, та правятъ едно логическо цѣло.

Тѣ ще искатъ да зацарува редъ, свобода и миръ на Балканитѣ!

Не е хубаво казано тъй сжщо:

Вмѣсто да проповѣдватъ миръ тѣ, тѣ проповѣдваха реваншъ тѣ и отмъщението.

Тукъ, освенъ излишни членове, има употрѣбени две думи, които значатъ едно и сжщо: реваншъ и отмъщение, само дето едната е чужда, а другата наша, макаръ че и тя трѣбваше да бжде замѣнена съ равнозначната ней и по-кратка — мѣстъ. Тука трѣбваше или само една отъ тѣхъ да се употрѣби — разбира се — българската или пѣкъ, ако се е искало да се усили изразътъ чрезъ две близки по значение думи,

¹⁾ Примѣритѣ сѣмъ зималъ повече отъ вестници, а нѣкои и отъ книги, па сѣмъ си отбелѣзвалъ за сѣки единъ отде е, но — имена сж омразни (popina sunt odiosa), та и азъ нѣма да цитувамъ изворитѣ си, да не би нѣкои да помислятъ, че искамъ да избличавамъ тогова или оногова; но въ сжщность — далечъ отъ мене такава мисль!

да се употрѣбѣше кимъ = (гарезъ)¹⁾ и мѣстѣ, та да се кажеше:

Вмѣсто да проповѣдватъ миръ, тѣ проповѣдваха кимъ и мѣстѣ!

Ето и въ този инакъ нелошо съставенъ периодъ има излишни петъ члена:

Поетитѣ, които трѣбва да бждатъ сольта на земята, пѣвцитѣ на любовта, неправдата и състрадание то, се обърнаха на обикновени хулители,

вмѣсто:

Поетитѣ, които трѣбва да бждатъ соль на земята, пѣвци за [!] любовъ, неправда и състрадание се обърнаха на обикновени хулители.

Колкото ми стигатъ силитѣ и срѣдствата, вмѣсто: Колкото ми стигатъ сили и срѣдства.

Отъ двамата, които се препиратъ, третиятъ печели — вмѣсто: кога двама се каратъ, трети печели.

Трѣбва да се намѣрятъ начинитѣ и срѣдствата за спазване то на тази територия, вмѣсто:

Трѣбва да се намѣри начинъ и срѣдство, за да се запази тази земя.

Прогресътъ въ нашата държава ще бжде лишенъ отъ постоянството и сигурността.

Тукъ освенъ излишни членове има употрѣбени и две думи неумѣстно: прогресъ вмѣсто напредъкъ и постоянство вмѣсто устойчивостъ, както вѣроятно е стояло въ чуждия (френски) текстъ, и тогава трѣбваше да се каже:

Напредъкътъ на държавата ни ще бжде лишенъ отъ устойчивостъ и сигурностъ.

Принцътъ се отдаде на радостта и веселието — вмѣсто на радостъ и веселие.

Мира или войната — това е въпросътъ?

Тия две думи: война и миръ, отъ войнитѣ насамъ подъ чуждо влияние, се употрѣбаватъ често членувано, когато нашиятъ езикъ предпочита да ги не членува. Французинъ може да си казва: *déclarer la guerre, faire la paix*, но по чисто български не бива да се казва: обявявамъ войната, сключвамъ мирътъ, а безчленно: обявявамъ война, вода война, ний не сме за война; сключвамъ миръ, ний сме за миръ, работимъ за миръ и пр.

¹⁾ Дума кимъ нѣма у Герова, както нѣма и много други народни думи, но тя се срѣща въ Пирдопъ и значи гарезъ, [френ.] гапсиле; има и прилаг. кименъ, кименъ съмъ нѣкому = вода му гарезъ, търся да си отмѣстя. Думитѣ идатъ отъ глагола кимамъ = клатя съ глава, заплашвамъ нѣкого.

Погрѣшно е тѣй сѣщо: Италия се намира въ навечерие то на войната — вмѣсто:

Италия се намира въ надвечерие на война.

Той пишеше членове, посипани съ барутъ и петролъ, които разнасяха изъ въздуха шумътъ отъ костоломието и миризмата на гробищата и салхани тѣ — вмѣсто:

Той пишеше членове, посипани съ барутъ и полѣни съ газъ, членове, които разнасяха изъ въздуха шумъ отъ костоломие и миризма на гробища и салхани.

По действието на закона за причината и следствието — вмѣсто:

По действие на закона за причина и следствие.

Лишенъ отъ правото да гласува [вмѣсто: отъ право да гласува].

Министерството на благоустройството е приготвило планътъ за постройката на паметникъ надъ гроба на покойния Баучеръ — съобщава се първи пѣтъ за планъ и постройка — затова трѣбваше да се каже:

Министерството. . . е приготвило планъ за постройка на паметникъ и пр.

Трѣбва да се върви отъ познатото къмъ непознатото — вмѣсто:

Трѣбва да се върви отъ познато къмъ непознато!

За защитата на националнитѣ права и за поддържането на Рапалския договоръ. [вм.: „за защита и поддържане“].

Сърбитѣ и маджаритѣ сж като маслото и водата — когато трѣбвало да се каже:

Сърбитѣ и маджаритѣ сж като масло и вода — а още по-хубаво:

Сърби и маджари сж като масло и вода!

. . . Писателъ, безпомощно увисналъ надъ шеметната бездна между престѣпление то и вселюбовьта — вмѣсто:

. . . безпомощно увисналъ надъ шеметната бездна между престѣпление и вселюбовь.

Днесъ въ времената на пълното тържество на народовластието. . . вмѣсто:

. . . въ време на пълно тържество на народовластието.

Упражненията ставатъ подъ вещото ржководство на учителя — вмѣсто:

Упражненията ставатъ подъ вещь ржководство на учитель — ако е казано общо, безъ да се има предвидъ нѣкой учитель; въ такъвъ случай още по-добре е:

подъ ржководство на вещь учитель!

За пръвъ пѣтъ столица на Югославия посрѣща български държавникъ — вмѣсто:

български държавникъ.

Натоваренъ билъ Пашичъ да образува новото правителство — вм. ново правителство.

Вагони за пренасяне хранитѣ — вм. храни.

Фондѣ за търговията и индустрията [вм. безъ членове].

Правото за самозащитата — заглавие зъ единъ вестникъ — намѣсто:

Правото за самозащита!

Електр, енергия за освѣтлението на столицата.

При разпита тѣзи ученици сж признавали злоупотрѣбата съ спортнитѣ игри; тукъ има и други грѣшки — както впрочемъ и въ повечето примѣри, що съмъ ги отбелязаль; тука трѣбваше да се каже:

Следъ като [! Когато] ги разпитали, ученицитѣ признали че сж злоупотрѣбвявали съ спортнитѣ игри.

Въ Казанлъкъ се откриль курсъ за обработката на розитѣ и за дестилацията на розовото масло — а колко е похубаво безъ членове:

Въ К. се откриль курсъ за обработка на рози и дестилация на розово масло — а още по-хубаво:

Въ Казанлъкъ се откриль курсъ за отгледване рози и вадене розово масло!

Безъ огледъ къмъ умората, глада, жаждата и трудността — вмѣсто:

Безъ огледъ къмъ умора, гладъ, жажда и трудности.

Законопроектътъ за защита на държавата, — заглавие въ единъ вестникъ — намѣсто:

Законопроектътъ за защита на държавата, — още похубаво. . . държавна защита. . . или. . . за държавна измѣна.

Магазинъ съ разни стоки по бояджийството и рисуването — вмѣсто: . . . стоки по бояджийство и рисуване.

Като орелъ, който следи отъ висинето малката полска мишка;

Туку-що свършила гимназията;

Бащата и синътъ дълго мълчаха;

Последнитѣ три примѣра сж отъ писателъ, който инакъ избѣгва често членуване — но *Quandoque dormitat et bonus Nomerus!* [= Понѣкога заспива и добрий Хомиръ].

Сжщиятъ писателъ инакъ празилно пише, напримѣръ: Той подигна побѣляла глава; протегна отчаяно костеливи рѣце и пр.

II. Членъ се не употрѣбвява при собствени имена, биле тѣ лични или географични или други названия: Русия, Полша, Югославия, Влашко, Сибирь, Европейска Русия, Азиатска Турция; нѣкои географски названия приематъ членъ (макаръ че и тѣ биха могле да се употрѣбвяватъ безчленно): Дунавътъ, Балканътъ, Гердапътъ, Алпитѣ, Пиринеитѣ, Апенинитѣ, Кордилеритѣ, Босфорътъ, Дарданелитѣ. Тука членовѣтѣ сж вмѣкнати по чуждвлияние, защото въ нѣмски и френски се употрѣбвяватъ членувано; ако отъ самото начало на нашитѣ учебници по гео-

графия горнитѣ имена бѣха употрѣбени безчленно, както е по-правилно, щѣха и до днесъ да бждатъ употрѣбени тѣй, т. е. като сжщи собствени имена. Това се вижда отъ тамъ, че нѣкои отъ тѣхъ можемъ и безчленно да употрѣбяваме, като напр. Дунавъ, Гердапъ, тѣй както можемъ да кажемъ и Родопи вм. Родопитѣ. Понѣкога се чува да се казва Русията, Софията, Варната и пр., както се казва и Петрето, Косито и пр., но тѣ сж изключения, произлѣзли отъ голѣма интимность: тѣ не противоречатъ на правилото.

Безчленно се употрѣбяватъ и всички нарицателни имена, кога се взиматъ за названия на дружества, чрезъ което ставатъ като собствени: Звезда, Орелъ, Славянска Беседа, Червенъ Кръстъ.

Като собствени имена се смѣтатъ и всички месеци, дни, празници и пости — особено кога се означава съ тѣхъ време: Коледа, Великденъ, Водици, Иванов-денъ, Богородица, Рождество, Кръстовденъ, Игнажденъ, Въскресение, Велики-пости, Петрови-пости, Богородични-пости, Коледни-пости.

Безъ членъ се употрѣбяватъ и названията на четиритѣхъ свѣтски точки, защото и тѣ минаватъ за собствени имена, макаръ да ги пишемъ обикновено съ малка буква: изтокъ, западъ, северъ, югъ. — Дума природа, особено въ съчетание „майка природа“, тѣй сжщо не бива да се членува. Французитѣ я членуватъ, но я пишатъ съ главна буква: la Nature!

Всички собствени имена, които се не членуватъ, не искатъ членъ и за своитѣ приложения (апозиции): градъ, рѣка, островъ, гора, столица, улица, месецъ, тѣй че трѣбва да се казва: градъ Търново, не градътъ Търново; рѣка Искъръ, а не рѣката Искъръ; па тѣй сжщо: островъ Малта, планина Витоша, улица Пиротъ, столица София, месецъ Марта, Априлъ, царство България, гора Богданъ, семейство Коларовъ, графъ Калноки, министъръ Ляпчевъ, редакторъ Н. Н., депутатъ Р. Тука спадатъ, разбира се, и ония собствени имена, които се даватъ на разни дружества, списания, вестници и пр., та следва да се казва: списание „Мисль“, вестникъ „Свобода“, дружество „Славянска Беседа“, „Орелъ“ и пр.

А защо собствени имена не се членуватъ? — Пакъ по логически причини; защото собственитѣ имена означаватъ поединични предмети, които нѣма защо да се опредѣлятъ съ членъ, понеже сѣки отъ тѣхъ сжществува като единственъ и е доволно опредѣленъ съ името си, докато нарицателнитѣ предмети сж на хиляди отъ единъ и сжщи видъ, та става нужда, когато искаме да обърнемъ внимание върху единъ отъ тия хиляди, да го изтъкнемъ нѣкакъ граматически. Като кажемъ столъ, даваме да се разбере общо понятие за седало; но кога кажемъ столътъ, ний чрезъ членуване

отдѣляме единъ изветсенъ столъ отъ многото хиляди столове, за да го опредѣлимъ като предметъ, за който е дума или като столъ, който се намира еди-де-си.

III. Членъ се не употрѣбвяв и при заглавия, било на вестници и списания, било на книги или статии: Българска граматика, Опитна физика, „Утро“, „Зора“, „Миръ“, „Свободна речъ“, „Демократически сговоръ“, „Земледѣлско знаме“, „Стари пътувания презъ България“, „История на срѣднитѣ векове“. Тукъ се много грѣши, понеже въ други езици (френски, нѣмски) въ такива случаи употрѣбвяватъ членъ: *Le Temps*, *La Victoire*, *die Zeit*, *die Jugend* и пр. Обаче български езикъ си е последователенъ: щомъ се не членуватъ сжщинскитѣ собствени имена, дадени готови въ езика, понятно е, че нѣма да се членуватъ и ония собствени имена, които си образуваме сами, за да именуваме съ тѣхъ вестници и списания; езикътъ обаче въ своята последователностъ отива и по-нататъкъ, та не членува и такива названия, които даваме като заглавия на свои статии, защото и тѣ сж като собствени имена (затова ги пишемъ съ главни букви!). За да се разбере още по-добре, защо се не употрѣбвява членъ при заглавия, нека се помни, че заглавията приличатъ на етикети или надписи, които бихме турили надъ нѣкоя папка, на сандъкъ или надъ каквѣв-годе сждъ или затворка, за да означимъ, какво има тамъ и, ако тамъ сж напр. писма отъ приятели, тѣй и ще надпишемъ, а не: писмата отъ приятели. Види се, че това не сж разбрали още нашитѣ вестникари, та вестниците имъ сж пълни съ членувани заглавия:

Продоволствието на столицата съ месо;

Почернениятъ Великдень — бѣше озаглавилъ статията си единъ вестникъ следъ атентата въ „Св. Недѣля“, вмѣсто — Почерненъ Великдень. Впрочемъ други единъ Софийски вестникъ бѣше право озаглавилъ статията си по сжция поводъ:

Кървавъ Великдень! Обаче сжщиятъ вестникъ дава пкъкъ следнитѣ заглавия:

Срѣдствата за умиротворение то; разпространение то на фалшивитѣ монети; фалшификацията на българскитѣ и американскитѣ банкноти; създавание то, организиране то и функциониране то на златоносното предприятие.

Такова членуване особено пада въ очи като груба грѣшка въ случаи, когато се известява първи пътъ за нѣкоя случка или събитие, та членътъ нѣма никакво логическо основание: съобщава се „най-новото въ модата“, именно, че щѣли да се носятъ „по-високи шапки и по-широки поли“, а се дава заглавие: По-високитѣ шапки, по-широкитѣ поли!

Съобщава се първи пътъ, че се захваща изборна борба за председател на североамериканскитѣ държави, а се дава заглавие: Борбата за председателството въ Съединенитѣ щати.

- Касационната инстанция за углавнитѣ дѣла — вмѣсто:
 Касационна инстанция за углавни дѣла. Ето още бисери
 отъ заглавия, дето членоветѣ сж излишни или по логически
 причини, или пъкъ защото се съобщава първи пжтъ:
- Предъ министерската криза въ Франция.
 Коледнитѣ подаръци за войницитѣ.
 Помощитѣ за войнишкитѣ семейства.
 Общинскитѣ складове за каменнитѣ вжглища.
 Захаръта за София.
 Ражданията и умираията въ столицата.
 Българскиятѣ езикъ въ Виена (въвежда се преподаване
 бълг. езикъ).
 Посещенията на царицата.
 Продоволствуването на населението въ новитѣ земи.
 Нуждата за самостоятелното сжществуване на окръж-
 нитѣ съвети.
 Принцътѣ контрабандистъ.
 Несмѣняемостъта на сждиитѣ.
 Доставка на солъта.
 Разпродажбата на безстопанствениитѣ мебели.
 Брашното за козунацитѣ.
 Засѣването на цвеклото.
 Борбата съ заразителнитѣ болести.
 Атакитѣ на казацитѣ (заглавие на картина!).
 Застреляниятѣ гръцки войникъ (първи пжтъ съобщава).
 Потопената лодка (първо съобщ.).
 Германската подводница на 3 километра отъ Солунъ
 (първо съобщ.).
 Картечницитѣ срещу аеропланитѣ (картини).
 Въздушниятѣ бой при Дарданелитѣ (първо съобщ.)
 Македонскитѣ четници (картина).
 Бурното заседание въ франц. камра (първо съобщ.)
 Утрото на мирътѣ.
 Надвечирието на новата война.
 Войната между сухитѣ и мокритѣ (въ Америка).
 Спорътѣ между сърбитѣ и гърцитѣ за македонското
 население (първо съобщ.).
 Благоустройство на квартала Крива-рѣка.
 Движението на влаковетѣ.
 Автономията на мина Перникъ.
 Инцидентътѣ съ генералъ Напузиусъ (първо съобщ.)
 Взривътѣ на улица Вълковичъ (първо съобщ.).
 Причинениитѣ повреди (първо съобщ.).
 Въздушната поща въ България; първитѣ опити.
 Резолюцията за коалициитѣ.
 Преговоритѣ съ радикалитѣ.
 Не само вестницитѣ, но и кинематографитѣ у насъ сж
 голѣми майстори на чепати заглавия, понеже ги превеждатъ

до зла-бога лошо отъ чужди езици, и тогава четемъ громкитѣ имъ обяви:

Лампата на бабата;

Любовѣта е силата на жената.

Къмъ категорията на собственитѣ имена по отношение на членната употреба минаватъ и названията на разни науки и занаяти, затова казваме: учителъ по история, професоръ по философия, преподавателъ по география, асистентъ по химия, доцентъ по анатомия; па тъй сжщо: докторъ по медицина, (а не по медицината, или още по-грозно на медицината!), дали му стипендия по филология, следва по технология, свършилъ по търговия; сжщо тъй: учебникъ по физика, ржководство по електротехника, наржчникъ по лихвено смѣтане и пр.

За собствени имена минаватъ и названията на разни болести, особено кога сж употребени въ изрази като: разболѣ се отъ тифусъ, лежи боленъ отъ треска, хванало го кашлица, разболѣлъ се отъ ракъ, а умрѣ отъ пневмония, умрѣлъ отъ чума, холера, охтика и пр. Па и въ други съчетания: въ нашия градъ върлува скарлатина; това село не може да се отърве отъ малария; цѣлото село е пламнало отъ лошо-гърло (дифтеритъ); холера се лѣкува тъй и тъй; шарка се не лѣкува, а си минава сама. Купихъ си лѣкарство за глава (главоболие) и пр.

IV. Много изрази (предложни съединения), съ които изказваме какво-годе обстоятелство (мѣсто, време, начинъ, причина), т. е. поясняваме нѣкое глаголно действие, та ги наричаме приглаголни (адвербиални), тъй сжщо не искатъ членуване, понеже повечето отъ тѣхъ сж старинни, т. е. наследени тъй отъ старо време, когато бълг. езикъ още не е употребявалъ членувана форма; новообразуванитѣ пъкъ се строятъ по образецъ на старитѣ. Споредъ това имаме:

1. Мѣсто. — Живѣя на село, почивамъ на сѣнка, отивамъ на вода, стоя на заветъ; да спи зло подъ камъкъ; да се ражда подъ пжтъ и надъ пжтъ; отивамъ на пазаръ, ходя на училище, на черква, не ходя на кавене, бѣхъ на кино, отивамъ на баня, връщамъ се отъ балъ, отъ театъръ; жаба на сухо не крѣка; живѣя срѣдъ хора, стоя на тъмно, лежа въ тъмница; виси посрѣдъ: ни на земя, ни на небе; по моря се скитамъ; у момини двори; край море лозе; огънь гори на планина; овчаръ по брѣгъ ходи; спи подъ ясно небе; срѣдъ трупове неброени; стоя на слънце.

2. Време и мѣрка. — На есенъ, до лѣто, на зима, до година, отъ день на день, отъ време на време; излиза два пжти на седмица (а не на седмицата, нито въ седмицата!); дете на година; получава 1000 лева на месецъ (а не на месеца); плащатъ му 200 лева на день, а на часъ зима по 20 лева; изходва 8 километра на часъ, а не на часътъ, но кога

се пита, кой часъ отъ денонощието имаме, тогава се членува: часътъ е осемъ; на часътъ петъ ме чакай; на 12 часътъ обѣдваме; сутрина, вечеръ, когато означаватъ „сѣка сутрина“, „сѣка вечеръ“, но когато се има предвидъ известна сутрина или вечеръ, тогава се членуватъ: вечерътъ, докато стояхме, имаше месечина, а сутринътъ, като станахме — бѣлвало се отъ снѣгъ; на вино вади ножове, а на ракия пищове; до очи радость, до зѣби сладость; на личенъ день на пладня, на задушница, срещу нова година, срещу празникъ; въ нужда се другаръ познава; юнаци въ борба калени; човѣкъ се учи до гробъ; за старини туряй на страни; при майка до време; дойде на време; ще трае до вѣка; гони мѣстъ до девета рода; ходи баба до намяра; по череши, по грозде и пр.

3. Начинъ. — По най-нова мода, ходи съ патерица, работи на своя глава; идете си съ здраве; съ открито чело ви го казвамъ; съ тѣга на сърдце ми го призна; съ чужда работа съмъ ги изхранилъ; храни ги мама, гледа ги, на чужда хурка и махалка; стои като на тръне; купувамъ на вѣра, зимамъ пари на заемъ, лежа на грѣбъ (още примѣри вж. [следната] статията за предл. на); купувамъ съ пари, зимамъ безъ пари; добро съ кола не иде; трѣгналъ съ дисаги на рамо; зимамъ пари на заемъ; Габрово съ умъ, Шипка съ магия се върти; лѣте безъ аба, зиме безъ торба не ходи; носи го на рѣце; на сила го докараха; изгледа го отъ глава до пети; водятъ се за рѣце; съ поклонъ дѣдо рибки проговаря.

4. Причина (и цель). — Отъ срамъ не смѣе да погледне; не дойде поради болестъ; не гори село отъ огънь, но гори отъ черна чума; седѣла Рада въ тъмница за бащини си дългове; оженилъ се за пари; отъ искра кѣща изгаря; отъ ядъ ще се прѣсне; единъ плаче за деца, другъ плаче отъ деца; отишла камила за рога; отъ работа глава не дига; отъ завистъ не може мирно да спи; въ единъ долъ за дрѣнки; поради отсъствие на председателя, заседанието се отложи; по нѣмане срѣдства; отъ радость Чавдаръ подрипна; всичко е до навикъ; дошла по работа.

5. Изобщо предложни съединения било че стоятъ при глаголи или при съществителни и дето не е нужно да се опредѣля съществителното.

Стои на чело, дойде му на умъ, иде ми на смѣтка, зель го на око, падна ми на рѣка, зеха го на езикъ, туриха го на тѣсно, станаха му на крака, не излизамъ на глава; това стана по инициатива на, по заповѣдъ на, по желание, по молба, по искане, по неволна грѣшка, поради болестъ или по болестъ, подъ председателство на, подъ водителство на, подъ страхъ на наказание, подъ натискъ, подъ име, подъ условие, подъ влияние; съ съдействие на, съ участие на, съ помощъ отъ, съ сила, съ оржжна сила; за добро, а не за зло го казвамъ;

живѣе съ надежда; отъ смъртъ се не боя; родиль се съ късметъ; отъ зла честь не можемъ убѣгна; що не чакашъ, то ти иде до глава; въ мои очи той е лошъ човѣкъ; куче отъ копаня, жена отъ сой; живѣе животъ безъ грижа; вино съ пѣна, ракия безъ пѣна; хлѣбъ съ дупки, сирене безъ дупки; воденица на огнь, мелница на пара; дълбоко до колѣно; сиромашия до шия; носи дрехи по мѣрка; по достоинство, по неволя, по кръвъ, по вѣра, подъ име, подъ псевдонимъ, подъ названиее, подъ предлогъ, подъ натискъ, подъ условие, подъ влияние; по вродена способность, по родъ, по народность, по право, по форма, по изгледъ и пр.

Тука спадатъ и обрати като: търся случай, намирамъ срѣдства, намирамъ начинъ, зимамаъ инициатива или починъ, турямаъ начало, възбуждамаъ интересъ (у нѣкого за нѣщо), имамаъ честь (или честь ми е), длъжность ми е, воля ми е, редъ ми е, родъ ми е, право ми е, туриха го на тѣсно, зеха го на езикъ, не обели зжбъ.

Нека спомена още, че прилагателно цѣлъ (поне въ източнитѣ говори) избѣгва тѣй сжщо члена: цѣлъ свѣтъ го знае; цѣлъ день и цѣла ношъ го чакахъ; цѣла седмица валъ; цѣлъ месецъ го нѣма; цѣла година го уча; цѣлъ градъ бѣше на крака; по цѣлъ градъ го търсихъ; изядохъ го цѣлъ (но: изядохъ го всичкия!), както и доведи ги цѣли.

V. Старинни обрати и пословични изрази трѣбва да се употрѣбаватъ тѣй, както ни сж предадени отъ старини, безъ да гледаме, дали е логично или не да стои членъ у тѣхъ. Народътъ си казва напр.: рало и мотика свѣтъ държи, и тѣй трѣбва да изговаряме и пишемъ тая пословица, а не да мждруваме надъ нея, както бѣше постѣпилъ редактора на едно земледѣлско списание, който, види се, харесалъ пословицата за мотото на списанието си, ала я не поставилъ тѣй, както я изговаря народътъ безчленно, а я загрозилъ съ три члена и тѣй я поставилъ за мотото:

Оралото и мотиката хранятъ цѣлия свѣтъ!

А колко хубави сж нашитѣ пословици, тъкмо поради безчлението си!

Рано пиле рано пѣе.

Поклонена глава сабля не сѣче.

Градъ гладъ не прави.

Киша по-лошо отъ суша.

До очи радость, до зжби сладость.

По дрехи посрѣщатъ. по умъ изпращатъ.

Отъ твои уста въ Божи уши.

На сила въ рай не се влиза.

Животъ се съ пари не купува.

Смъртъ безъ причина не бива.

Удавникъ се и за змия хваща.

Робъ се връща, гробъ се не връща.

Отдето слънце чакашъ, оттамъ те градъ бие.
 Бѣгахме отъ вълци, налетѣхме на мечки.
 Мъртво око сълза не пуца.
 Нужда законъ измѣнява.
 Както сърдце болѣло, тѣй очи плакали.
 На зла круша зълъ прѣтъ.
 Умъ прави, глава тегли.
 Въ умна глава — сто рѣце.
 Хубавина пазаръ бере, умъ кѣща върти.
 Брада сива, глава дива. (Славейковъ)
 Брада царска, глава воденичарска.
 Който котка не храни, той храни мишки.
 За твоя душа — за моя гуша. (Слав.)
 Глава прави, глава тегли
 Лудъ събира, мждъръ пилѣе.
 Уменъ човѣкъ въ ядъ се познава.
 Не питай старо, а страдало.
 Попаренъ пѣтелъ и отъ дѣждъ бѣга.
 Неразуменъ свѣтъ свѣтува, а разуменъ жалба жали.
 Дръжъ се за джбъ, а не за шипка.
 Дума стрела не е, но въ сърдце се забива.
 Уста правятъ, уста развалятъ.
 Бързъ конь се стига, бърза дума не може.
 Добра дума цена нѣма,
 Добра дума — златъ ключъ.
 Шо му е на сърдце, то му е на езикъ.
 Думане — сребро, мълчане — злато.
 Отъ мълчане глава не боли.
 Боленъ обрича, здравъ не дава.
 Лѣжа се отъ брада не срами.
 Въ шега правда не бива (Слав.)
 Съ правда — на край свѣтъ, съ неправда до никжде
 Майчина клетва и презъ море стига.
 Да иде по орли и гарвани!
 Изгубено време се не връща.
 Скѣперникъ два пѣти плаща.
 Ленивецъ по-далеко ходи.
 На свещица попрела, на слънце поспала.
 Дете нека плаче отъ майка, та майка да не плаче отъ него.
 Книга дѣно нѣма.
 Кѣща отъ имотъ се не събаря.
 Имотъ у гробъ се не носи.
 Мждри събиратъ, луди пилѣятъ.
 Сиромашия до шия, неволя — до воля.
 Пастрене — по-спорно отъ печалене.
 Кѣтай парица, крепи душица (Слав.).
 Съсъ пари — въ рай, безъ пари — на край.
 Празна кесия — готова треска.

Безъ пари здраве — готова болестъ.
 Женски пари — змийски кости.
 Крадена стока темелъ не хваща.
 Чуждо имане свое не става.
 Мъра — вѣра, кантаръ — кадия.
 Луди продаватъ, мъдри купуватъ.
 Развали църква, направи плѣвня.
 Орташко месо и кучета го не ядатъ.
 Риба се лови въ мѣтна вода.
 Кратка смѣтка — дълъгъ животъ.
 Човѣкъ умира, борчъ не умира.
 Хубава жена сборъ собира, а работна — домъ собира.
 Добра жена кѣща отваря, а лоша я затваря.
 Кѣща безъ жена и мъжъ безъ пари — огънь да ги гори.
 Жена е като котка — не умира лесно.
 Жена и кокошка синоръ нѣматъ.
 Жена и съдранъ калпакъ лесно се намиратъ.
 Женско сърдце — зимно слѣнце.
 Жена и куче се не губятъ.
 Лице мома продава.
 Мома на гледъ — като тиква на плетъ.
 Либи младо, земи старо.
 Човѣкъ остарѣва, сърдце не остарѣва.
 Любовь хубостъ не гледа.
 Хубостъ кѣща не крепи.
 Дето хубостъ, тамъ и завистъ.
 Спроти братецъ и невѣста,
 Даръ сватба не връща.
 Мома — гиздосия, булка — поразия.
 Младо — радо до вѣнчило, а охоло — до вречило.
 Башина поука — синова сполука.
 Трънъ грозде не ражда.
 Каквато майка, такива деца.
 На добъръ синъ имотъ не трѣбва, а на лошъ — хичъ.
 Работна снаха и отъ дъщеря по-драга.
 Кърпежъ кѣща държи. Що на върлина, то на гърбина.
 Както ржчица пипала, тъй гърбица носила.
 Ситъ гладенъ над'яда.
 И лудъ бѣга отъ пиянъ.
 Глава да е здрава и сърдце — широко.
 Боленъ се пита, на здравъ се дава.
 Негова болестъ — мое здраве.
 Болници лежатъ, квасници летятъ.
 Здраве, животъ и хубаво време — не омръзватъ.
 Лошо време пѣтникъ не спира.
 Що дава лѣтенъ день, не дава зимна недѣля.
 Вода и огънь хатъръ не гледатъ.
 На младо се ище, на старо се ревне.

Бъхта се като вода о брѣгъ.
 По устни текло, въ гърло не влѣзло.
 Държи дума, колкото решето — вода.
 Зетъ синъ не става, нито снѣха — дъщеря.
 Вѣренъ слуга — здравъ ключъ.
 Добъръ день отъ зори заличава.
 Добъръ волъ и въ село се продава.
 Вълкъ куче не става.
 Душа излиза, нравъ не излиза.
 Подъ пепелецъ вжгленецъ.
 Тиха вода брѣгъ рони.
 Врана гължбъ не става
 Рана юнаку не грози.
 Шапка пада, юнакъ не пада.
 Свирепъ конь юзда го не спира.
 Мирно сърдце Бога моли, а немирно — сълзи рони.
 Ржка му дава, сърдце не дава.
 Човѣшко око насита нѣма.
 Лиха овца вълци я давятъ.
 Другаръ се на пжтъ познава.
 Сговорна дружина отъ сеймени се не бои.
 Сила Бога не моли.
 Дойде гостъ, развали постъ.
 Очи пълни, ржце празни.
 Поле очи има, гора уши има.
 Кому е муха на капа, той се брани.
 Страхъ лозе пази; паренъ каша духа.
 Покрито млѣко котки го не лочатъ.
 Присмѣла се кука на криво дърво.
 Село хвали, въ градъ живѣй.
 Въ малка вода едра риба не стои.
 Зло куче стадо пази.
 Дето сила владѣй, тамъ се законъ люлѣй (Слав.).
 Законъ булка завая, обичай я загаля (Слав.).
 Правъ у тъмница, кривъ у търница.
 Ако въ село — турци, ако въ гора — вълци.
 Куче вѣра нѣма. — Капа глава продава.

Нека тия бисери, изгладени чрезъ вѣковна употреба, ни служатъ за примѣри, та кога творимъ пословични изрази, максими, названия или заглавия, да ги не загрозяваме съ членове тѣй, както е ставало до сега, а да имъ даваме изглеждана форма, тѣй както народътъ изразява своитѣ пословици. Но у насъ твърде малко се мисли, какъ е по-правилно и по-благозвучно да се изразяваме, а се превежда буквално отъ чужди езици, та се получаватъ не пословици, а чудовищни изрази, както що е храни-боже „народната“ ни кличка Съединение то прави силата, буквално преведена отъ французки: L'Union fait la force. И стои тоя варваризъмъ надъ бъл-

гарското Народно събрание отъ четирийсетъ и повече години, прикованъ твърдо съ едри бронзови букви: Съединението прави силата! А не се намъри до сега ни единъ министъръ или народенъ представителъ, съ колко-годе усѣтъ за правилна българска речъ, да изтъкне въ самото събрание цѣлата грозотия на това мото, за да бжде поправено, както прилича. Защото оня, който пръвъ го е превелъ или предложилъ, трѣбва да е билъ много слабъ познавачъ и на двата езика — французки и български. Защото по французки Union тука не значи „съединение“, а значи „единство“, „съгласие“, „сговоръ“, както и faire тука не значи „правя“, а „произвеждамъ“, „давамъ“, па ако се премахнатъ и членоветъ, които нищо не опредѣлятъ, би се получила кжса и стегната фраза — съвсемъ въ духа на нашитѣ пословици: единство дава сила! или: сговоръ дава сила! Нѣмцитѣ употребяватъ много по-често членове отъ насъ, но и тѣ изказватъ тая фраза безчленно: Einigkeit macht stark, което на български пакъ би се рекло тъй: сговоръ дава сила!

Друга една членувана какофония се мждри съ едри славянски букви надъ сцената въ Славянска беседа: Въ сговора е силата на славянитѣ! Колкото пжти погледна тая фраза, сѣ не мога да разбера, какъ е могълъ българинъ да я състави — толкова е тя чепата и неблагозвучна; въ нея нѣма никаква сила, ни изразностъ, понеже не ѝ е дадена по-словишка гладкостъ и ритмичностъ. Ако бѣше се помислило малко и тука, щѣше негли да се дойде, напр., до следната формула, много по-гладка и съдържателна:

Сговорно славянство — непобедна сила! или:
Сговорно славянство — сила непобедна!

А какво да кажа и за онова мото, що бѣше измислилъ софийския градски съветъ и нарисувалъ тържествено върху триумфална арка, подъ която посрещна едно време сръбския кралъ:

Добриятъ съседъ е най-скжпиятъ гостъ! И тукъ не трѣбваше ли да се избѣгнатъ членоветѣ, и освенъ това да се кажеже не скжпъ, а милъ, защото въ случая скжпъ напомня, че около госта се правятъ скжпи разноски! Правилно български изразено и това мото трѣбваше да гласи тъй: добъръ съседъ е най-милъ гостъ! Кратко, ясно, изразно.

Къмъ стариннитѣ изрази спадатъ и роднинскитѣ имена, кога сж придружени съ притежателни мѣстоимения (ми, ти, си, му, ѝ, ни, ви, имъ): братъ ми, баща му, сестра ѝ, мжжъ ѝ, майка имъ, жена му, леля ми, стрика имъ, тѣща му, дѣда му, свекърва ѝ, вуйка ми, зетъ ни, деверъ ѝ. Тѣ сж остатъци отъ онуй време, когато още не се е употребявало членъ. Въ нѣкои говори наши (напр. Шуменско) се употребяватъ тъй безчленно не само сжществителни като горнитѣ, но

изобщо в сички сжществителни, та казватъ: ржки ми, глава ми, и пр. Такава употрѣба, впрочемъ, не е чужда и на нашата стихотворна речъ.

V. Изпуцането на члена се налага по нѣкой пжтъ по еуфонични (благозвучни) причини — за да се избѣгне повторение. Туй може да стане винаги, щомъ следватъ нѣколко сжществителни, сѣ едно дали сж съединени съ съюзъ и многосъюзие (полисиндетонъ), или се изреждатъ само съ единъ съюзъ и предъ последното: по-добре е: и народъ, и правителство го желаятъ, а не: и народътъ и правителството; па тѣй сжщо: и учители и ученици го обичаха; той остави роднини и приятели, народъ и отечество и отиде въ чужди страни; па тѣй сжщо: Кралство на сърби, хървати и словенци, а не: Кралство на сърбитѣ, хърватитѣ и словенцитѣ. И за тая рубрика съмъ набралъ отлични примѣри отъ нашитѣ вестници и книги, отъ които ето нѣколко:

Народътъ да избира между корупцията и честността, единението и умразата, конституционализма и абсолютизма!

А колко по-кратко и отсѣчено щѣше да бжде, ако се кажеше:

Народътъ да избира измежду корупция и честность, единение и умраза, конституционализъмъ и абсолютизъмъ! Разбира се, че още по-хубаво щѣше да бжде, ако се бѣше казало по чисто български:

Народътъ да избира измежду похаба и честность, сговоръ и омраза, законность и беззаконие!

Или: натъкватъ се на разговори, че търговията, индустрията и занаятите не първятъ поради невъзможността да се намѣрятъ пари на пазаря, — което би се изказало много по-правилно тѣй:

Туку чувате разговори, че търговия, индустрия и занаяти не вървятъ добре, поради невъзможность да се намѣрятъ пари на пазаря.

Полицията, сждилищата, парламентътъ, театърътъ, спортътъ, интервюто — въ всѣка областъ работата на журналиста има особенъ похватъ... вмѣсто:

Полиция, сждилища, парламентъ, театръ, спортъ, интервю — навсѣкжде по отдѣлно работата на журналиста си има особенъ похватъ.

Безъ правилното и добре уредено констатиране на смъртнитѣ случаи невъзможна е борбата съ заразнитѣ болести: туберкулозата, сифилиса, рака, маларията, нито съ епидемиитѣ: скарлатина, вариола, петнисть и коремень тифъ, дизентерия и др.

Тукъ, както добре сж употрѣбени „епидемиитѣ“ безчленно, тѣй трѣбваше и „заразителнитѣ болести“ да се не членуватъ и да се кажеше:

Безъ правилно и добре уредено констатиране смъртнитѣ случаи невъзможна е борба съ заразнитѣ болести — туберкулоза, сифилисъ, ракъ и малария. . .

А ето единъ други членоманъ, какъ се изразява :

Дохажда нова епоха въ нашето общество, гдето въ първо време геройствува некадърността, ограничеността, тжпостта, бездарността, шарлатанството, безхарактерността, тѣсногърдието, нетърпимостта, а по-сетне лютостта, жестокостта, бездушието, безчовѣчието, насилието! Прочетете изречението безъ членове и веднага ще видите, какъ е по-добре.

Ето и най-пресенъ случай отъ членоманство и то, за жалостъ, отъ срѣда, отъ която не би се очаквало. Тия дни се основало въ София дружество отъ поети, есеисти, нувелисти, който фактъ е съобщенъ презъ в. „Миръ“, брой 1291, тъй:

Основанъ е въ София клубъ на поетитѣ, есеиститѣ и нувелиститѣ, който ще бжде „клонъ на международния съюзъ на поетитѣ, романиститѣ, новелиститѣ, драматичитѣ и художественитѣ критици“!

Нека отбележимъ най-накрай, че и относителнитѣ мѣстоимения, който, която и пр., които, наспротивъ въпросителнитѣ кой, коя, представятъ тъй сжщо членувани форми, биха могли при потрѣба да се избѣгватъ, като вмѣсто тѣхъ се употрѣби немѣняемото мѣстоимение що, безъ разлика на число и падежъ [! родъ], но само когато сжществителното, къмъ което се отнасятъ, не носи логическо ударение.

II.

Предлогъ на.

Освенъ прѣкомѣрно членуване у много български писатели — разбира се, които не обръщатъ внимание върху стила си — ще срещнете и прѣкомѣрна и неумѣстна употрѣба на предлогъ на. И тука грѣшката иде оттамъ, че не можемъ да се отгървемъ отъ чуждо влияние, не сме доста силни въ родната си речъ, та кога пишемъ, или превеждаме, да употрѣбяваме тоя предлогъ *само тамъ, дето е той на мѣсто, споредъ правилната народна синтакса*. Затова, следъ като представя накратко разнитѣ служби на тоя предлогъ, тъй, както ни сж дадени въ народната наша речъ, ще се спра повече върху погрѣшната употрѣба негова, та да покажа, въ кои случаи *не бива* да се употрѣбява той, ако не искаме стилътъ ни да бжде грапавъ и стутанъ.

Предлогътъ на го има още въ старобългарски езикъ въ твърде разнообразни служби или значения, които се предаватъ и въ новобългарски, дето отсетне употрѣбата му се разширява още повече, та сега, можемъ каза, никой предлогъ

нѣма такава служба както предлогъ *на*. Защото, следъ като днешниятъ ни езикъ възприелъ почти всички негови служби отъ старобългарски, прибавилъ къмъ тѣхъ и две нови, а именно да изказва съ него два важни падежа: *дателенъ* и *родителенъ*, които въ стария нашъ езикъ си иматъ, както знаемъ, свои особени форми.

Разнообразнитѣ служби на предлогъ *на* въ старобългарски се свеждатъ главно въ *две* групи и то споредъ двата падежа, които придружаватъ тоя предлогъ, та различаваме предлогъ *на* съ *мѣстенъ* падежъ и предлогъ *на* съ *винителенъ* падежъ. Разбира се, че едната и другата употреба на предлогъ *на* показва пакъ свои различия, но сѣ пакъ падежътъ разграничава хубаво главнитѣ две употреби на предлогъ *на*: *мѣсто* и *посока*. Тая разлика днесъ е затрита въ български езикъ, та, ако искаме да групираме разнитѣ употреби на предлогъ *на*, ще трѣбва да вземеме за основа само *значението*, което се указа съ тоя предлогъ, независимо отъ това, съ какъвъ падежъ се е употребявалъ той въ старобългарски. И тогава приемаме, че предлогъ *на* по новобългарски се употребява въ следнитѣ видове (случаи):

1. При глаголи за *състояние*, за да означава *мѣсто* (отговоръ на въпросъ *де*): *живѣя на село*; *седя на столъ*; *слънцето е на югъ*, *лозето му е на добро мѣсто*; *на глава носи черъ калпакъ*; *на ржце носи сребърни гривни*; *на кръстче коланче*, *на бѣла шия — герданче*; *нося нѣкого на ржце*, преносно значи: *какъ се отнасямъ къмъ нѣкого*; *лежи ми на сърце* (грижа се, милѣя): *дали си на зълъ кехая*, *илъ имашъ мома на сърдце?* *имамъ нѣщо на умъ*. И при събиране: *едно на умъ* или *едно на-ржка*. Тука спадатъ тѣй сжщо изрази като: *на какво сте?* *На вино?* *на ракия?* *На вино вади ножове*, *а на ракия пищове*.

2. При глаголи за *движение*, т. е. да означава *посока* (отговоръ на въпросъ *къде*): *отивамъ на лозе*, *на пазаръ*, *на черква*, *на сватба*, *на годеежъ*, *на сгледа*, *на училище*, *на Цариградъ*, *на Влашко*; *на война*, *отишла на Дунавъ за вода*; *пратихъ на село*; а въ народнитѣ говори и — *на Варна*, *на София*, *на Враца* и пр.; *заведохъ го на майсторъ*; *качихъ го на конъ*; *хвърли се на нозетъ му*, *на врата му*, *на шията му*; *времето сочи на дъждъ*, *на снѣгъ*, *на разваляне*; *дали е на зло*, *на добро*, *или на гладни години*; *ударилъ се на пиене*; *да идемъ на череши*, *на ягоди*; *нападамъ на неприятель*; *отивамъ на помощъ*; *свбраха се на съветъ*, *на сборъ*; *дигнаха се на оржжие*; *пущамъ на свобода*, *на воля*; *дойде ми на умъ*.

3. При глаголи, означаващи *преструване*, *преправяне*, *преобрѣщане*: *преобърна се на дяволъ*; *стана на прахъ и пепель*; *престори вода на вино*; *стори ме*, *Боже*, *престори на сиво бѣло гълбче*; *прави се на боленъ*, *на заспалъ*, *на лудъ*; тука спадатъ и обрати като: *почернѣлъ — на циганинъ*, *изгорѣлъ*

— на царвулъ, пожелтълъ — на пѣнешъ и пр., дето се изпуща глаголъ станалъ. Подобни примѣри имамъ записани отъ Тетевенъ: това слънце ще ни опече на цигане; лъже на празна пушка, жълта на тиква; спи на поплатухъ, студенъ на змия и пр.

4. При глаголи, означаващи нѣкое *успѣване*, най-вече *миризма*: *мирише на босилякъ; дѣхти на развалено месо; удря на гнила бѣчва; пѣснитъ му дѣхтъха на революция; подсъща на брата си.*

5. Глаголи *играя, свиря* искатъ допълнение съ предлогъ на: *играя на кукли, на топъ, на орѣхи, на роби, на топка, свиря на цигулка, на пиано, на сантуръ.*

6. Глаголи *уча се, навикнувамъ* и под. искатъ тѣй сжщо допълнение съ на: *уча се на книга, на писмо, на добри работи; кога се научи на тозъ занаятъ? Макаръ да съмъ ти мащеха, пакъ на умъ ще те науча; не мога да навикна на вашитъ обичаи; лисицата се навнадала на кокошки; мечката се настървила на човѣшко месо.* Пратили го да се изтъщи на грѣцки. (Вазовъ: „Видено и чуто“. 76).

7. Нѣкои глаголи искатъ (като второ допълнение) предлогъ на: *осжждамъ нѣкого на смѣртъ, на заточение, на вѣченъ затворъ; раздѣлямъ нѣщо на равни части; раздробихъ го на дребни кжсове и пр.*

Но такива случаи мжно се отдѣлятъ отъ случаитъ, когато предлогъ на съединенъ съ сжществителни или прилагателни (наречия) изказва *начинъ*, т. е. отговаря на въпросъ *какъ*, каквито случаи има твърде много: гледа ме на криво; казахъ му го на право; продавамъ нѣщо на тегло; казахъ му го на шега; скърпихъ го на бързо; отиде на празно, на вѣтъръ, на халось; нося дърва на грѣбъ, на ржце, на глава; водата ври на ключъ; вързувамъ на вжзелъ, на ключъ; оставямъ нива на угаръ, рѣжа лозе на грозде; станаха му на крака; държи се на косъмъ, държи се на голѣмо; зимамъ или купувамъ на вѣра; дигамъ се на голѣмо; дробя на ситно; фърка на високо, насѣдали на лѣхи — на лѣхи, (още въ старобълг. евангеле!), уча на изусть; зная го на паметъ; читѣ го гледатъ на четири; кракътъ му е на подскокъ.

Либе Стоане, Стоане,
Што ти са крака на-пѣодъ?
Што ти са ржце на пофатъ?
Што ти са уста на дума?
Што ти са очи на погледъ.
Ж. Стар. III. 56.

Окото му е на-поглед,
Раката му е на-пограб,
Ногата му е на-потскок.
Сборникъ Шапк. V—VI 421.

Отворилъ вратата на щитъ (Габрово) — отворилъ ги тѣй, че да се опратъ о стената; изпилъ цѣла половница на единъ дѣхъ, или на единъ душъкъ, или на единъ гълтъкъ; хванахъ го на здраво; срѣзахъ плата на изкосъ, на веревъ; на посока, лежа на грѣбъ, стоя на крака, говорихъ му на саме, видѣхъ на сѣне; на лице, на опаки, на длъжъ, на ширъ; оженили я на сила, взели си зетъ на приводъ и пр.

8. Съ предлогъ *на* се изказва още *време* и *мѣрка*: на пролѣтъ, на есень, на Великденъ, на Петровденъ, на Коледа, на трѣгване, на часѣтъ, на сутринъта, на вечеръта, на пладне, на младо време, на стари години, на край-време, на вѣки, на день пие по две оки вино, на часъ зима осемъ километра, дете на година, пеленаче на два месеца, момче на 18 години, падна на две крачки отъ насъ; звезди има на хиляди и на милиони, на единъ фърлей, на стотина метра; на безрибие и ракъ риба.

9. Предлогъ *на* служи за *опредѣление на съществителни и прилагателни*: воденица на пара, стругъ на вода, столъ на три крака, платъ на резки, хартия на черти, креватъ на пружини, сабя на сглабове, мишка на два крака; майсторъ на шиене, юнакъ на борба; бива го само на думи, високъ на ръстъ, бързъ на ядене, бавенъ на вървежъ, искусенъ на война, вещь на писане, прекрасенъ на гледъ, богатъ на стока, на мисли, на планове, слѣпъ на дветѣ очи, хромъ на двата крака; на лице бѣла, червена, [на] снага тънка висока.

10. Предлогъ *на* се употрѣбвява при нѣкои съществителни, кога се изказва *поздравъ* или *пожелания*: на добъръ часъ! дано е на добро! на много години! на здраве! на помощ! Това сж остатъци отъ старобългарски, дето предлогъ *на* се е употрѣбвявалъ и въ случаи, когато днесъ употрѣбяваме предлогъ за: стб. *едино естъ на потрѣбъ, на пакостъ биваетъ: сила; болъзнъ нѣстъ на смъртъ, нж на славж божиж* — сега, *за потрѣба, за пакостъ, за слава божия*.

11. Предлогъ *на* се употрѣбвява въ новобългарски още и да изказва *дателенъ падежъ*, т. е. отговоръ на въпросъ *кому* и стои днесъ при глаголи, които и въ старобългарски искатъ дателенъ падежъ. Тия глаголи иматъ различни значения, защото и самиятъ дателенъ падежъ изпълнява въ старобългарски твърде различни служби. Едни отъ тия глаголи *сж преходни*, т. е. покрай дателния падежъ управляватъ и *винителенъ* (дадохъ пари *на* Ивана), а други сж непреходни, т. е. искатъ направо *дат. пад.* като прѣко допълнение, като къмъ това може да стои и друго непрѣко допълнение, (извинихъ се *на* учителя за закъснението).

Къмъ първата група спадатъ глаголи както: *давамъ, дарявамъ, продавамъ, плащамъ, отнемамъ, проваждамъ, заповѣдвамъ, поръчвамъ, забранявамъ, казвамъ, говоря, пиша; искамъ, прощавамъ, признавамъ, дължа, отказвамъ* и под.

Към втората група спадатъ *непременно* (средни и мѣстоименни) глаголи, като: служа, покорявамъ се, кланямъ се, моля се; викамъ, отговарямъ, карамъ се, сърдя се; помагамъ, вредя, пакостя, омръзвамъ, досаждамъ, дотѣгамъ, омилявамъ, смилявамъ се; радвамъ се, захвалямъ, благодаря, завиждамъ, прѣча; приставамъ, представямъ се, извинявамъ се, искамъ прошка, оплаквамъ се, тѣжа се, хваля се, кълна се, отбивамъ се, приличамъ, тръгвамъ, аресвамъ се, струвамъ, допадамъ се, боя се.

Освенъ това и помощниятъ глаголъ *сѣмь* често иска дат. пад., било съединенъ съ прилагателни: длъженъ сѣмь, приятенъ сѣмь, кривъ сѣмь, пакостенъ сѣмь, досаденъ сѣмь, равенъ сѣмь, подобенъ сѣмь и пр., било пъкъ въ видъ на безлично изречение (съединенъ съ наречия): добре е, лошо е, студено е, друго е, криво е, жално е, коле е, (да имъ не е колѣ [!] — на турцитѣ), защо е, какво е и пр. Па и нѣкои други безлични глаголи като: трѣбва, подобава, достои, прилича, пада се, случва се, спи ми се, яде ми се, ходи ми се и прочее.

Изобщо дателенъ падежъ прилѣга винаги, когато се иска да се изкаже действие или състояние нѣкому *приятно* или *неприятно*: родило имъ се момче — не на Радкови, ами на Драгойчеви; умрѣло имъ дете — не на Иванови, ами на Драганови и пр.

Въ всички тѣзи случаи можемъ покрай старитѣ дателни падежи, доколкото сж останали още, като: моля се Богу, не служи Мамону, тѣмъ е драго, нему е криво, ней се не иска и пр., можемъ винаги да употрѣбимъ предлогъ *на*, безъ да се боимъ, че ще нарушиме правилната българска синтакса, защото историческиятъ и правиленъ замѣстникъ на стария дателенъ падежъ е въ новобългарски предлогътъ *на*. А какъ именно предлогътъ *на* е отнелъ службата на стария дателенъ падежъ, сѣмь обяснилъ доста на широко въ статията си „Морфологични и синтактични бележки“, Бълг. Прегл., [1893. г.] г. I. кн. 3. [вж. по въпроса и въ тази „История“ т. II стр. 473—476]. Тамъ сравнявамъ употрѣбата на дателенъ падежъ и на предлогъ *на* + (плюсь) вин. въ старобългарски и намирамъ, че още въ стария нашъ езикъ предлогъ *на* се бори съ дат. пад. т. е. че поти всички служби, що изпълнява дат. пад., могатъ да се изказватъ и съ предлогъ *на* + вин.. Разнообразнитѣ служби на предлогъ *на* въ старобългарски се свеждатъ главно въ *две* групи и то споредъ двата падежа, които придружаватъ тоя предлогъ, та различаваме предлогъ *на* съ *мѣстенъ* падежъ и предлогъ *на* съ *винителенъ* падежъ. Разбира се, че едната и другата употрѣба на предлогъ *на* показва пакъ свои различия, но сѣ пакъ падежътъ разграничава хубаво главнитѣ две употрѣби на предлогъ *на*: *мѣсто* и *посока*. Тая разлика днесъ е затрита въ български езикъ, та ако искаме сега да групираме разнитѣ употрѣби на предлогъ *на*, ще трѣбва да

вземемъ за основа само *значението*, което се изказва съ тоя предлогъ, независимо отъ това, съ какъвъ падежъ се употрѣбавалъ той въ старобългарски. И тогава приемаме, че предлогъ *на* по новобългарски се употрѣбява въ следнитѣ видове (случаи):

- 1) движение:
Бегови приходниши — на гробъкъ приходеша.
- 2) полагагане:
положилъ нѣмъ ієси поношенію — положити на столъ.
- 3) сърдя се нѣкому:
Сърдимъ се кому — сърдимъ се *на* кого.
- 4) владение, победа:
Бжеоу прѣдолѣлъ ієси — покѣдъ на сжиретикнѣтъ длоуѣн.
- 5) желание:
Милости хошѣ, а не жрѣткѣ — на добро дѣло желаетъ.
- 6) надежда:
Надѣсѣ Богоу — сѣрвокахъ на нѣ.
- 7) служба:
Слоужити Богоу — службу служи *на* насъ (малор.)
- 8) гледамъ, завиждамъ:
Храмѣу смотриши, а не скоієн дѣши — пазити *на* што, завидети кому *на* славу [сърбох.].
- 9) Воювамъ:
Самъ сѣбѣ ратенъ — дроугъ на дроуга воюжтъ.
- 10) Кълна се.
клати сѣ комоу — Есмо *на* крестъ правду вчинили. [м. рус.]
- 11) уча се, навикнувамъ:
Оучѣ сѣ икои кѣрк — невоља га *на* то научила [с. хърв.]
- 12) вещь, мждъръ:
книгамъ разоумивъ; — на пѣнїє хждогъ, мждоръ дѣлоу кѣсемоу.
- 13) сжда, осждамъ:
Сждити живѣмъ и мрѣтѣмъ — мѣчнѣжѣ на ннхъ сѣмрѣтъ осжди.
- 14) приблизителна мѣрка:
Извѣде изъ града іако трѣмъ пѣрициемъ — слышаше іако *на* дострѣпан.

Щомъ е било възможно въ толкова разни значения да се употрѣбява *дат. пад.* успоредно съ *на* + *винит.* още отъ най-старо време, лесно е било тази успоредица да се прокара и въ случаи, когато *дат. пад.* стои при глаголи като: *давамъ, казвамъ, заповѣдвамъ* и пр.

Изглежда, че и това ще е станало въ твърде рано време, защото писменитѣ паметници ни даватъ примѣри още за XIII вѣкъ, отъ когатъ срѣщаме:

Вѣрвокашъ на господа. Охр. Ап. 4.

Мѣнози вѣрвокашъ на господа. Ibid 80.

Породоужтсѣ на црѣккѣ. (вин.!) Пѣснивецъ 41.

Тѣкошѣ на скатѣжѣ Богородицѣ. Жив. Св. П.

Помолити сѣ на нѣхъ (вѣсоке). Сб. № 3, Соф. Ак.

Това потвърдяватъ и другитѣ славянски езици, дето не рѣдко срѣщаме предлогъ *на* + вин. да изразява тъкмо онова, що и ний сега изразяваме пакъ чрезъ *на*:

Англичане мастера *на* историческую пѣснь; радуюсь *на* молодость; они обречены *на* высококомѣрное отношеніе къ себѣ; толкованіе *на* псалтырь; каталогъ *на* книги; онъ молится *на* икону; старики нашего брата не *на* худо учили; мамко, *на* кого ты меня покинула? Не купуймо, братья, *на* дѣвки вѣнки. Это долгъ, налагаемый *на* насъ не только славянскимъ чувствомъ, но и современною образованостію [рус. и м. рус.].

На цуру се султан смиловао; заприѣтите *на* ваше луде; смиловали би се *на* редакциѣ листова („Србин“ 20. I. 1902); падежи постају, кад се *на* основу додаду падежни наставци (Лѣ. Стојановић, Грам. I); Тиме је ударен печат *на* руско-француски савез; то није налик *на* истину, он је налик *на* њу; дуг покривач носи *на* девојку; понес' златан прстен *на* девојку (Вук II. 131) немој прстенъ вадит' *на* девојку, 332. [с. х.] Разбира се не земамъ подъ внимание примѣри като: Извади га из грудног џепа *на* својој блузи, защото подобни примѣри се тълкуватъ иначе.

12. Веднѣжъ завладѣлъ мѣстото на дат. падежъ, предлогъ *на* отишелъ и по-нататкъ и посегналъ да отнеме и службата му като *родителенъ падежъ*; защото дат. пад. още отъ най-старо време изпълня една отъ главнитѣ служби на род. пад., а именно да изразява *притежание*: *знамение Іонъ пророку* вмѣсто *зн. Іоны пророка*. Ето защо днесъ изразяваме съ предлогъ *на* както *родителенъ*, тѣй и *дателенъ* падежъ; но като казваме, че предлогъ *на* изразява у насъ и *родителенъ* падежъ, никога не бива да забравяме, че тази му служба е *вторична*, а не главна, защото главната му служба си остава да изразява *дателенъ* падежъ, а *родителенъ* изказва само доколкото и въ стария нашъ езикъ е било дадено на дат. пад., а именно да изказва първомъ *дателенъ притежателенъ* и оттамъ *родителенъ притежателенъ*; по-нататкъ не е отишелъ предлогъ *на*, та и днесъ не отива, и речемъ ли да прекрачимъ тази граница, т. е. да изказваме чрезъ *на* и други служби на *родителенъ падежъ*, ний го насилваме, т. е. говоримъ или пишемъ противъ правилата на българската синтакса и съ това натрапваме на стила си чуждо свойство. Затова дванаестия случай, дето се употрѣбява предлогъ *на*, трѣбва да изкажемъ тѣй:

Предлогъ *на* се употрѣбява въ новобългарски, за да изказва и *родителенъ падежъ*, но само *родителенъ притежателенъ*, т. е. когато отговаря на въпросъ *чий*. А това мнозина у насъ не знаятъ, или не сж го още научили, та превеж-

датъ всѣки чужди *род. пад.* все съ предлогъ *на*; и тогава излизатъ на яве нетърпими синтактични какофонии, зловучни повторения на предлогъ *на* и на членове, та е грозно да ги четешъ и слушашъ. Защото, както винаги, тъй и тука струватъ думитѣ: едно зло води следъ себе си и друго: употребилъ ли неумѣстно предлогъ *на*, туку видишъ, че ти се натрапилъ и неумѣстенъ членъ отгоре; примѣри за това колкото щешъ отъ новата наша книжнина, а особено отъ нашитѣ вестници и канцеларии които сж богатъ изворъ за стилна поука чрезъ отрицателно! Чета напр., че нѣйде си била основана „Лига на общото Добро“; това е лошъ преводъ на фр. *La ligue du bien publique*; българскиятъ преводачъ не е помислялъ, че фр. *род. пад.* не отговаря на въпросъ *чий*, а на въпросъ *каква* лига, за *какво* лига, защото Лигата не принадлежи *на* „общото добро“, а се основава да служи *за* общо добро, следов. и тъй трѣбваше да се преведе: *Лига за общо добро*, съ което веднага се избѣгва излишния членъ и се получава по-правилень изразъ. Казва се за нѣкого, че билъ *докторъ на философията*; това е пакъ неправилно, защото и тука предлогъ *на* не отговаря на въпросъ *чий* (макаръ че въ други езици стои *род. пад.*), а на въпросъ *по какво докторъ, по каква наука*, и тогава, щомъ замѣстимъ неправилното *на* съ правилно *по*, веднага избѣгваме и непотрѣбното *та*: *докторъ по философия*. Предлогъ *на* изобщо влачи следъ себе си и членъ, щомъ превеждаме съ него чужди родителень падежъ; затова който има на умъ да избѣгва излишни членове, той ще избѣгва и зловучни повторения на предлогъ *на* и наопаки: който внимава да употребя правилно предлогъ *на*, той ще избѣгне и непотрѣбни членове — тъй тѣсно сж свързани тия две неправилности въ езика ни. Затова и тукъ ще покажемъ съ примѣри нѣ, какъ да се употребява предлогъ *на*, а какъ да се избѣгва той, защото употребата му е и безъ това *прѣкомѣрна*.

Предлогъ *на* (а заедно съ него и неумѣстенъ членъ!) се избѣгва:

1. Чрезъ замѣстване съ други предлози (*отъ, за, върху, по* и пр. (Вмѣсто: Уроцитѣ *на* историята (заглавие) — Уроци *отъ* историята.

а) Вмѣсто: по искането *на* Академията на наукитѣ — по искане *отъ* Академията на наукитѣ.

Вм. Населението поискало защитата *на* властѣта — Населението поискало защита *отъ* властѣта; тъй сжщо вм.: Екзархътъ поискалъ защитата *на* Русия — Екз. поискалъ защита *отъ* Русия.

Вм. Не можа да поникне единъ лъчъ *на* правдата и свѣтлината: тукъ всичко се гради *на* лъжата и ласкателството — много по добре: Не може да поникне лъчъ *отъ* правда и свѣтлина: тукъ всичко се гради *върху* лъжа и ласкателство.

Вм. Изложенъ на бедствията отъ гладътъ — Изложенъ на бедствие отъ гладъ.

Вмѣсто: Споредъ съобщенията *на* цариградскитѣ вестници — Споредъ съобщения *отъ* цариградскитѣ вестници.

Вмѣсто: Следъ поздравителната речъ *на* генералъ Т., курсоветѣ захванаха — Следъ поздравителна речъ *отъ* генералъ Т., курсоветѣ захванаха.

Вмѣсто: Хора, които ядатъ месото *на* куче и котка — Хора, които ядатъ мѣсо отъ куче и котка.

Вмѣсто: Сдружение *на* собственицитѣ на автомобилитѣ, които извършватъ превозната служба — Сдружение *отъ* собственици на автомобили за превозна служба.

Вмѣсто: Бриянъ и Штреземенъ заявили: ний не работимъ само за Франция и Германия, а и за други народи на материка, на които нашето сътруничество може да донесе *благодатта* на трайния миръ. — . . . нашето сътрудничество може да донесе *благодать* *отъ* траенъ миръ — или — *благодать* *чрезъ* траенъ миръ.

Вм. Камънитѣ дишаха хладината и влагата *на* нѣжната лѣтна вечеръ — камънитѣ дишаха хладина и влага отъ нѣжната лѣтна вечеръ.

Вмѣсто: Свиква се конференция на представителитѣ на тритѣ течения въ съюза — Свиква се конференция отъ представители на тритѣ течения; Вм. По искането *отъ* правителството; Вм. Върху чистата му душа пада сѣнката *на* разочарованието — Върху чистата му душа пада сѣнка отъ разочарование. Вм. Децата да се не кжпятъ безъ позволенieto *на* родителитѣ — Децата да се не кжпятъ безъ позволение отъ родителитѣ, но тука впрочемъ може да остане предлогъ *на*, защото безъ *позволение* се употребява безчл., както „по заповѣдъ“. Основала се Лига *на* враговетѣ на автомобилитѣ — вм. — Лига *отъ* врагове на автомобили.

б) Вмѣсто *на* — *за*:

Основала се Лига *на* общото добро — вм. Лига *за* общо добро.

Това ще бжде залогъ *на* доброто съседство — вм. залогъ *за* добро съседство.

Сънуваше сънъ *на* света чиста любовъ — Сънуваше сънъ *за* света чиста любовъ.

Старобългарскитѣ паметници сж здрава основа *на* старославянската граматика — вм. здрава основа *за* стар. грам.

Въ много обрати, изобщо, които сме възприели по чуждо влияние, можемъ да замѣнимъ предлогъ *на* съ *за* безъ никакъвъ ущърбъ на логика, но пкъ съ сигурна печалба откъмъ чистобългарска правилностъ и синтактично благозвучие. Тѣй напр. *названията на министерствата* у насъ, тѣй както сж скалъпени тѣ по чужди образци, криятъ у себе си твърде грозни съчетания отъ *на* и *членове*. А какъ хубаво се

оглаждатъ тия названия, щомъ замѣнимъ у тѣхъ чуждото на съ българско за:

Едно сравнение ще покаже това:

М-ство на външнитѣ работи и изповѣданията.	М-ство за външни работи и изповѣдания. ¹⁾
М-ство на вътрешнитѣ работи и народното здраве.	М-ство за вътрешни работи и народно здраве.
М-ство на народното просвѣщение.	М-ство за народна просвѣта.
М-ство на финанситѣ.	М-ство за държ. финанси. ²⁾
М-ство на правосъдието.	М-ство за правосъдие.
М-ство на войната.	М-ство за военни работи или Военно министерство. ³⁾
М-ство на търговията, промишленостъта и труда.	М-ство за търговия, промишленостъ и трудъ. ⁴⁾
М-ство на земледѣлието и държавнитѣ имоти.	М-ство за земедѣлие и държавни имоти.
М-ство на общественитѣ сгради и благоустройството.	М-ство за общи сгради и благоустройство.
М-ство на желѣзницитѣ, пошитѣ и телеграфитѣ.	М-ство за желѣзници, пощи и телеграфи.

На времето си писахъ за названията на министерствата (вижъ в. „День“ [г. VIII. бр. 2548 отъ 25. VI], 1911 год.) и дадохъ своитѣ доводи, но както за много други истини, тъй и за тая ще трѣбва още много да се чука и тропа, докато се втѣлпи на мало и голѣмо у насъ — преди всичко да бждемъ българи, българи *дѣломъ* па и *словомъ*. Та какво искаме отъ

¹⁾ Изповѣдания стои вмѣсто „въпроизповѣдания“, за това по-право би трѣбвало тъй да се каже или напосто „въри“.

²⁾ По-добре щѣше да бжде, ако се кажеше „държавни смѣтки“.

³⁾ До преди 15 години това министерство се наричаше съвсемъ правилно „Военно министерство“, но следъ като на 1911. год. се промѣниха нѣкои членове отъ Конституцията, промѣни се и това название — на по лошо! И не е ли безмислица да имаме сега министерство на войната или даже — „за война“? Но и тукъ чуждоманията — незнанието какво не прави! Пожеже на френски се казва Ministère de la guerre, нашитѣ държавници помислили, че и на български трѣбва да се каже „Министерство на войната“. Но французинътъ казва и l'art de la guerre — а ний „изкуство на войната“ ли ще кажемъ? Нѣма ли да кажемъ „военно изкуство“? Тѣмо тъй прилича да преведемъ и Ministère de la guerre!

⁴⁾ Търговия, промишленостъ и трудъ могатъ да се изкажатъ съ една много хубава българска дума „поминѣкъ“, и както имаме министерство за народна просвѣта, бихме имали и министерство „за народенъ поминѣкъ“, а не да употрѣбяваме безъ нужда три думи!

други, когато най-висшето наше научно учреждение, като българската Академия си е натрапила небългарско название, на-рекла се Академия *на наукитѣ*, когато би трѣбвало да се нарече: Академия за науки, или понеже въ нея заседаватъ не само учени, но и поети и художници, да се наричаше: Академия за наука и художество.

в) вмѣсто *на* — *по, върху*:

Докторъ *на* медицината — вм. Докторъ *по* медицина.

Изложба *на* декоративнитѣ изкуства — вм. изложба *по* декоративни изкуства.

Кжпането оказва голѣмо влияние *на* организма на човѣка — вм. . . . върху организма на човѣка. Правительство, което се облѣга на подържката на народа, вм. върху и пр. Данѣкъ *на* дарената *на* опълченцитѣ земя — вм. върху подарената и пр.

Изобщо предлогъ *върху* взема вече въ много случаи службата *на на*, та казваме:

Косвенитѣ данѣци се разхвърлятъ *върху* стопанскитѣ блага.

Мимистрътъ ще посегне *върху* колосалнитѣ цифри на косвенитѣ постѣпления.

Нѣкон лѣчи действуватъ вредно *върху* кожата. Па тѣй сѣщо: влияя върху, обръщамъ внимание върху (нѣщо), слагамъ печатъ върху и пр.

Вмѣсто *на* повърхността на водата — *отгорѣ* водата.

г) Вмѣсто *на* — *у*:

Благодарение на вродената спестовностъ *на* нашия народъ, падналата българска индустрия се подига вече — по-добре: благодарение на вродената спестовностъ *у* нашия народъ . . .

2) Чрезъ *прилагателни*: Вм. Отъ становището на естетиката — отъ естетично становище или гледище. Вм. процесътъ на Панама — Паманскитѣ процесъ. Вм. политика на благоволенieto (politique de bienveillance) — Благоволна политика (в. „Миръ“, 6434). Това е най-знатно дѣло на вѣка на на Перикла — вм. . . на Перикловия вѣкъ.

Вм. Въ единъ хаосъ отъ дрипи на знания (Ваз. Видено и чуто) — Въ хаосъ отъ дрипави знания. Вм. Хигрометъръ на Сосюра. Ареометъръ на Николсона (вж. нашитѣ физики) — Сосюровъ хигрометъръ, Николсоновъ ареометъръ.

Отваря се въ Будапеща панаиръ на ориента — вм. панаиръ за ориента или ориенталски панаиръ.

Лицето му се покриваше отъ червенината на срамътъ — вм.

Лицето му се покриваше отъ срамежлива румень, или:

Лицето му го покриваше срамежлива румень.

Биде изгоренъ отъ [ударъ на грѣмотевица вм. отъ] грѣмотевиченъ ударъ, или на просто отъ грѣмотевица.

Безумното злодеяние на вчерашниятъ день — вм.

Безумното вчерашно злодеяние.

Както и: събития на деня, бележки на деня — в м. дневни събития, дневни бележки.

Единъ наш старъ книжовникъ хубаво пишеше:

Въ холерическо [холерно] време — в м. Въ време на холера (както бихме казали днесъ); подъ власть Венерина (— земята се намира тая година подъ вл. В.) е много по-право, а не както биха казали мнозина: . . . подъ *властьта на Венера*.

Въ Мсб. кн. III чета заглавия:

Игри *на момчета*, игри *на момичета*.

Тукъ предлогъ *на* произвежда двусмислица, понеже може да се разбере, че е дума за игра „на момчета“, игра „на момичета“ (както игра „на кукли“, на „роби“ и пр.), а то се говори за игри, на които играятъ момчета (или момичета); затова по-точно щѣше да бжде, ако тукъ се употрѣбѣше прилагателно:

Момчешки игри; момичешки игри.

3) Чрезъ *като* (при сравнение); не е добре: Познавамъ една 96 год. жена, която има свѣтлото, невинно лице на едно момиче — в м. познавамъ една 96-год. ж., която има свѣтло, невинно лице като момиче.

4) Предлогъ *на* (и членъ!) се избѣгва и чрезъ притеж. мѣстоим. *чийто*.

В м. Сърбия, населението на която съставя малцинство въ новата държава — Сърбия, чието население съставя малцинство.

Г. Н. Н., по инициативата на когото бѣ свикано събранието, не дойде — в м. . . . по чиято инициатива.

5) Въ много случаи предлогъ *на* е напросто излишенъ, защото замѣстя (чужди) родителенъ *частиченъ* падежъ, който въ български се изразява *безъ предлогъ*.

Взели голѣмъ брой *на* пленици (Утро 1896) — в м. зели голѣмъ брой пленници:

По нѣмане *на* мѣсто (Величковъ I. 26) — в м. по нѣмане мѣсто.

Въ широкия кръгъ *на* читателитѣ на американскитѣ вестници — в м. Въ шир. кръгъ читатели на американски вестници. Разбира се, че въ такива случаи и предлогъ *отъ* не е умѣстенъ: навалица *отъ* турци, множество *отъ* затворници (Величковъ I, 37, 42) пакъ не е добре, а трѣбва да бжде: навалица турци, множество затворници; тъй сжщо: редица престжпления, група офицери, чета разбойници и пр.

Тука спадатъ и примѣри, дето чуждиятъ род. пад. се изказва на български съ общъ падежъ, макаръ да не е частиченъ. В м. стигна до най-висока степенъ *на* развитието — съвсемъ правилно е да се каже: стига до най-висока степенъ развитие, тъй както и в м. най-старъ типъ *на* кирилицата (Изв. Арх. Муз. IV. 19) — Най-старъ типъ кирилица.

6) Предлогъ *на* се избѣгва и въ случаи, когато чуждиятъ род. пад. се изкаже на бълг. не чрезъ *на*, а чрезъ *апозиция*: Юпитеръ и Сатурнъ се срещнаха въ съзвездието на „Рибитъ“ — вм. Ю. и С. се срещнаха въ съзвездие „Рибитъ“.

7) Въ нѣкои случаи предлогъ *на* се избѣгва, като вмѣсто него се употрѣби [старински] *дателенъ падежъ*, дето е възможно: Много внучета се родиха на Йосифа на колѣнетѣ — Много внучета се родиха Йосифу на колѣнетѣ. Какво се не струпва на човѣка на главата — Какво се не струпва човѣку на главата!

По-старитѣ наши писатели си служеха по-често съ *дателенъ падежъ*, който не е нѣщо рѣдко въ народнитѣ говори, но въ ново време сѣ по-рѣдко идва въ употрѣба, а то е въ ущърбъ на благозвучието. Ето напр. какъ се изразява старииятъ Дановъ въ едно свое календарче, което нарича „Старопланинче“ (Бѣлградъ 1856 г.):

Да се дава *болнику* на сѣки четвъртъ часъ по една чаша топълъ чай. Днесъ бихме казали: Да се дава на болника на сѣки четвъртъ часъ по една чаша топълъ чай. Сжщиятъ Дановъ пише пакъ тамъ: Всѣка душевна болезнь раздражнява *человѣку* духа.

8) При *глаголни сжществителни* предлогъ *на* се избѣгва по два начина: или като вмѣсто предложно съединение се употрѣби *глиголенъ изразъ* (вм. Времето бѣше благоприятно за извършването на полскитѣ работи — се каже: Времето бѣше благоприятно да се извършатъ полскитѣ работи), или като на просто се изпусне предлогъ *на* (и членътъ!): Времето бѣше благоприятно за извършване полскитѣ работи. При това трѣбва да се помни, че предлогъ *на* се изпуска *само* въ случаи, когато глаголното сжществително е образувано отъ *преходенъ глаголъ*, тъй че не бива да се казва и пише: Времето бѣше благоприятно за *поникуване семето*, защото гл. *поникувамъ* е *срѣденъ* (непреходенъ) глаголъ! Разбира се, че още по-неумѣстно е да се изпуска предлогъ *на* при други сжществителни и не бива да се казва и пише: покупка недвижими имоти, продажба празни мѣста!

Затова съвсемъ погрѣшно е да се каже: Вестницитѣ пишатъ за напредването армията на фелдмаршалъ Конрадъ — вм. Вестницитѣ пишатъ, че армията на фелдмаршалъ Конрада напредва. Критикитѣ по тоя въпросъ не сж категорични поради неведение на подробноститѣ на конвенцията (по сръбската свободна зона въ Солунъ) — вмѣсто: Критикитѣ по тоя въпросъ не сж категорични, понеже не се знаятъ още подробноститѣ по конвенцията.

Замина съ повдигание рамената — вм. Замина повдигайки рамена.

Раздаването на квитанциитѣ за каменнитѣ вжглища — вм. Раздаване квитанци за камени вжглища.

Да не се усилива движението чрезъ създаването на мъченицитѣ — вм. . . . чрезъ създаване мъченици!

Затова впрочемъ ще бжде още дума въ отдѣлъ III, дето на отдѣлно ще се говори за *глаголнитѣ сжществителни*.

Предлогъ *на* се явява излишенъ и следъ сжществителни като: мѣнастирь, черква, образъ, карта и пр., щомъ следъ тѣхъ следва нѣкое собствено име: манастирь св. Богородица, черква Св. Никола, образъ Св. Кирилъ и Методий, икона Св. Екатерина, карта България и пр.

Тукъ привеждамъ повече такива примѣри, дето заедно съ замѣната на предлогъ *на* тѣй или инакъ се освобождаваме и отъ *излишни членове*, но инакъ има много случаи въ нашата нова книжнина, дето предлогъ *на* стои неправилно вмѣсто други предлози, та е нужно да се направи критиченъ прегледъ изобщо *върху употребата на предлози у насъ* — и следъ студийката на г. Пѣевъ Плачкова.

[Както е казано въ забележката на стр. 460, покойниятъ авторъ не е успѣлъ да напише третята, завършна частъ на тази езиково-стилна студия. Но все такъ и тука, вж. напр. на предходната стр. 497 и другаде, м. друго въ т. II стр. 516 той ни е далъ нѣколко хубави примѣри, въ които показва, какъ могатъ и трѣбва да се избѣгватъ изречения съ отглаголни сжществителни, като *вмѣсто тѣхъ се предпочитатъ изречения съ опредѣлени глаголи*, както е по-свойствено на българската народна речъ.

Тука не се възпроизвежда споменувания въ тая книга приносъ „Къмъ правописна обнова“ (сп. „Слънце“ г. III, 1921, кн. 1—5), понеже по съдържание тоя приносъ се посреща току речи изцѣло съ „Правописни бележки“, вж. по-горе с. 365—381 и книгата „Къмъ правописна обнова“, вж. по-горе 399—425. По тоя начинъ сж избѣгнати лишни повторения. — С. М.]

Послесловие.

Съ Божията помощ презъ тая година се завърши едно ценно за българската наука дѣло, като се изпълни решението на Съвета отъ Историко-филологическия факултетъ, одобрено отъ Академическия съветъ на Университета: въ „Университетска библиотека“ като брой 183 излѣзе третиятъ и последенъ томъ отъ подлежащата книга — „История на български езикъ“ отъ покойния проф. Б. Цоневъ, многозаслужилия първи титуляръ на катедрата по български езикъ въ единствения български Университетъ. Отъ началото на своята научна дейностъ презъ 90-тѣ години на миналия вѣкъ та до последния день на живота си Беню Цоневъ най-грижливо, неуморно и съ необикновена любовъ изучаваше нашия роденъ езикъ, и съ особена ревностъ изпълняваше завета на отца Паисия Хилендарски:

Болгарине, знай свой родъ и азыкъ!

И дветѣ му предсмъртни работи (вж. по-горе стр. 460—498) сж посветени пакъ на българскиятъ езикъ, на две отъ най-характернитѣ особености на тоя нашъ езикъ — членната форма у имената и широката употреба на предлогъ *на*. И въ тия две работи, както и въ редица други, покойниятъ ученъ посочва, какъ трѣбва да пишемъ, за да е речъта ни правилна, а синтаксата и стилътъ ни да бждатъ въ съгласие съ духътъ на българския народенъ езикъ.

Както ще види благосклонниятъ читателъ, въ тая последна книга на непрежалимия покойникъ се разглеждатъ интересни и важни въпроси — ударението въ нашиятъ езикъ, многобройнитѣ опредѣлени и неопредѣлени форми въ български, особено новосъздаденитѣ глаголни форми, каквито нѣма въ никой другъ славянски езикъ; диалектологичното разнообразие и богатство на нашия български езикъ, диалектнитѣ основи на новобългарския книжовенъ езикъ и — last, not least — дава се всестранна, исторически обоснована критика на сегашния новобългарски правописъ съ предложение на известни належащи реформи, нѣкои отъ които вече прокара въ съчиненията си даже Пенчо Славейковъ, добре известенъ като не твърде голѣмъ поклонникъ на нашенскитѣ филолози поради тѣхната слабостъ да махвату букви (дори *ж*). Ако не друго, отъ Цоневия правописенъ заветъ би трѣбвало да се възприеме ограничението

на безсмисленото ятописане и замѣстването на ъ съ е, дето и въ североизточнобългарски се изговаря е, па и замѣстяне на ж съ ѓ въ срѣдата на думитѣ, при което ще се възстанови писането на ж и на неправилно изхвърленото љж подѣ ударение въ глаголни форми като *четжтъ*, *спѣжтъ*, *вървѣжтъ* и под. По тоя начинъ лесно ще се види, че правописниятъ проектъ на Б. Цоневъ може да бѣде съчетанъ съ правописътъ на Пенча Славейковъ, като се задържатъ ѓ и ѓ въ края на думитѣ, както ги задържа и Пенчо, па и като се задържи ъ = „ятъ“ само въ ония думи (не корени!) и форми, въ които се изговаря като я. Изхвърлянето на ъ изъ българската азбука и замѣстянето му съ я въ думи като „бялъ“ вм. *бѣлъ*, „мляко“ вм. *млько* и под. е сжщински скокъ, противъ който говори цѣлата наша писменостъ отъ хиляда години насамъ.

И не е, може би, далечъ деньтъ, когато мѣродавнитѣ кржгове и всички представители на образованото българско общество ще пожелаатъ единогласно да се възприеме като общобългарски правописътъ на Пенча Славейковъ, единъ отъ най-голѣмитѣ майстори на българското слово, съ тая малка разлика, че ще се пише ъ = ятъ вм. я, па тѣй ще се приематъ и най-сжщественитѣ точки отъ правописния заветъ на проф. Б. Цоневъ, най-добрия познавачъ на българския старъ и новъ езикъ.

Отдѣлитѣ „Граници на българската речъ и народностъ“ (VI) и „Прегледъ върху българскитѣ говори“ (VII) въ първия томъ на тазъ „История“, както и „Диалектологията“ въ този томъ изискватъ да се приложатъ Цоневитѣ две диалектологични карти. По поводъ на това, че въ първата карта (отъ 1903. г.) Нишъ, Алексинецъ и Белевецъ сж оставени извънъ границитѣ на българската речъ, трѣбва да се каже, че следъ пжтуването си въ Моравско и Тимошко презъ 1916. год. проф. Б. Цоневъ поправя схващанията си, та въ I. томъ на тази книга поставя като западна граница на българскитѣ езикъ *западното побръжие на рѣка Морава* (с. 330), а и тритѣ споменати градове сж на изтокъ отъ Българска Морава.

Относително изданието на тоя трети томъ важи казаното въ предговора къмъ втория: поправени сж явни грѣшки на перото, недоглеждания или печатни грѣшки, а всички добавки или пояснения отъ писача на тия редове сж въ жглести скоби, съ или безъ курсивни С. М. на край.

Колкото и да скърбимъ, че тая цѣлокупна „История на българскитѣ езикъ“ не е могла да бѣде изкарана въ ткмения широкъ обемъ съ 10 или 12 тома, все пакъ не можемъ да не признаемъ, че и съ сегашнитѣ три тома тя е крупно дѣло, отъ което ще черпятъ изобилна поука не само всички слависти, но и всички образовани българи. А това ще бѣде за полза и вѣчна слава на българщината!

София, 9. августъ 1937.

Ст. Младеновъ.

УНИВЕРСИТЕТСКИ ИЗДАНИЯ

УНИВЕРСИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА:

НЕИЗЧЕРПАНИ КНИГИ:

№	лева
11 Основи на неорганичната химия, отъ проф. З. Караоглановъ, ч. II. метали	120
12 Уводъ къмъ изчисление на кристалитъ, отъ проф. д-ръ Г. Бончевъ	55
— Кирилъ и Методи, редица „Помагала“, отъ проф. д-ръ Баланъ	30
15 Перкусия и аускултация, отъ д-ръ Х. Фирорть, преводъ отъ д-ръ М. Баланъ и д-ръ Б. Клайнъ	12:50
17 Нова и най-нова история — Реформационна епоха, томъ I, отъ Г. Дерманчевъ	120
18 Съчинения на Г. С. Раковски, отъ проф. д-ръ М. Арнаудовъ	120
20 Българското население въ Влашко и Молдова, отъ проф. Романски	380
22 Акушерско-гинекол. пропедевтика отъ проф. Д-ръ О. Полано, прев. отъ Д-ръ М. Славчевъ	35
23 Г. С. Раковски, животъ — произведения — идеи, отъ проф. д-ръ М. Арнаудовъ.	50
24 Секционна техника, отъ д-ръ Голъмановъ	15
25 Аналитична механика, часть I, отъ проф. Ив. Ценовъ	200
26 Симптоматология на заболяванията на нервната система, отъ проф. д-ръ Янишевски	50
27 Основи на общата психопатология, отъ проф. Д-ръ Н. М. Поповъ	60
28 Държавно право, отъ проф. К. Н. Соколовъ	40
29 Начала на органическата химия, отъ проф. д-ръ Ас. Златаровъ	200
31 Ръководство по аналитична химия, I часть, качественъ анализъ, отъ проф. З. Караоглановъ	100
33 Ръководство по аналитична химия, II часть, количественъ анализъ, отъ проф. З. Караоглановъ	110
34 Патологични процеси, отъ д-ръ С. Абрамовъ.	350
35 Общо скотовъдство, отъ проф. Ж. Ганчевъ	125
36 Физиологическа химия, отъ проф. Завьяловъ	120
37 Аналитична механика, часть II, отъ проф. Ив. Ценовъ	200
38 Студии върху българскитъ обреди и легенди, отъ проф. Д-ръ М. Арнаудовъ	125
39 Ръководство за практически занятия по химия, отъ проф. д-ръ Ас. Златаровъ	160
41 Най-нова история, томъ II, отъ проф. Г. Дерманчевъ	250
43 Хранене на домашнитъ животни, отъ проф. д-ръ О. Келнеръ, пре- велъ Ж. Ганчевъ	200

№	лева
44	Източният въпрос, част I, отъ проф. Г. П. Геновъ 95
45	Източният въпрос, част II, отъ проф. Г. П. Геновъ 150
46	Геодезия, отъ проф. Иор. Ковачевъ 140
47	Курсъ по сравнителна история на стопанския строй, отъ проф. д-ръ Ив. Кинкелъ 75
48	Ржководство по оперативна медицина, отъ проф. д-ръ П. Ив. Стояновъ 300
49	История на философията, томъ I, отъ проф. д-ръ Ив. Георговъ . . . 220
50	Съвременно схващания по патологията и лѣчението на сифилиса, отъ д-ръ И. Кирле, преводъ отъ д-ръ Н. Вълчевъ 30
51	Ржководство по физиологична химия отъ проф. Д-ръ В. Завьяловъ . 100
52	Оперативно акушерство, отъ проф. д-ръ Г. Е. Рейнъ 250
53	Кратко ржководство по препаративна органич. химия, Т. П. Райкова. 60
54	Курсъ по обща теория на правото, томъ I, отъ проф. Вен. Ганевъ . 135
55	Ржководство по специална хирургия, отъ проф. д-ръ П. Ив. Стояновъ 230
56	Основи на проективната геометрия, отъ проф. А. Шоурекъ 150
57	Частно лесовѣдство, отъ Т. Димитровъ 200
58	Анатомия на човѣка, ч. I, отъ проф. д-ръ И. Шапшалъ 250
59	Обща дерматология, отъ проф. д-ръ Б. Беронъ 250
61	Енциклопедия на правото, отъ проф. д-ръ Н. В. Рененкампфъ 50
62	Лекции по история на българ. право, I половина, Н. П. Благоевъ . . . 70
63	Висша математика, отъ проф. Ив. Ценовъ 200
64	Палеонтология, отъ проф. П. Бакаловъ 265
65	Геология на България, отъ проф. Г. Н. Златарски 85
66	Анатомия на човѣка, т. II, отъ проф. д-ръ И. Шапшалъ 300
67	Грамматика на грѣцкия библейски езикъ, отъ проф. д-ръ Н. Глубоковски 160
68	Уводъ въ изучаване новата и най-новата история, отъ проф. П. Бицилли 120
69	Лекции по неорганична химична технология, отъ Ив. Трифоновъ . . . 300
70	Църковно право, отъ проф. С. С. Бобчевъ 120
71	Уводъ въ общото езиковедство, отъ проф. д-ръ Ст. Младеновъ 110
72	Обща ботаника, ч. I, отъ проф. д-ръ Ст. Петковъ 250
73	Специална ботаника отъ проф. д-ръ Ст. Петковъ 300
74	Биологични основи на зоотехнията, отъ проф. Ст. Петровъ 160
75	Библейска археология, отъ проф. Ив. С. Марковски 180
76	Учебникъ по органична химия, отъ проф. д-ръ Ас. Златаровъ 250
77	Петрография, отъ проф. д-ръ Г. Бончевъ 95
78	Критика на теорията за нуждната отбрана, отъ д-ръ Н. Жабински . 200
79	Методи на микробиологични и серологични изследвания, отъ проф. д-ръ Вл. Марковъ 210
80	Сборникъ отъ решени задачи по аналитична механ., проф. Ив. Ценовъ. 250
81	Учебникъ по нервни болести, отъ проф. д-ръ А. Е. Янишевски . . . 100
82	Престѣпление, деяние и причинна връзка, отъ д-ръ Н. Долапчиевъ . 105
83	Уводъ въ теорията на аналитичните функции, отъ проф. д-ръ Л. Чакаловъ 270
84	Българска граматика, дѣлъ I, ч. I, отъ проф. д-ръ А. Теодоровъ-Баланъ 180
85	Обща минералогия, отъ проф. д-ръ Г. Бончевъ 175
86	За индивидуалнитѣ и колективни нужди, ч. I, кн. I, д-ръ Ив. Байновъ 130
87	Хигиена на месото, отъ проф. д-ръ Гр. Диковъ 210

№	лева
88	Анатомия и физиология на домашнитѣ бозайници, отъ П. Петковъ . . . 220
89	Основи на наказателно-процесуалната наука, т. I, отъ д-ръ Н. Сарановъ. 230
90	Опредѣлителъ на европейскитѣ птици, отъ д-ръ А. А. Силантьевъ, преводъ отъ А. Желѣзкова-Паспалева. 75
91	Алманахъ на Софийския Университетъ, 1888—1928 год. 360
92	Основи на висшата геодезия, отъ проф. Йорд. Ковачевъ 220
93	Висша алгебра томъ I, отъ проф. Н. Обрешковъ 270
94	Сравнителна физиология на животнитѣ, отъ проф. д-ръ Ст. Консуловъ 155
95	Нова и най-нова история, т. III, отъ Г. Дерманчевъ 250
96	Начала на неорганичната химия, ч. I, отъ проф. д-ръ Ас. Златаровъ 150
97	Начала на неорганичната химия, ч. II, отъ проф. д-ръ Ас. Златаровъ 100
98	Медицински и отровни растения, отъ проф. Н. Арнаудовъ 100
99	Анатомия на човѣка, ч. III, отъ проф. д-ръ И. Шапшалъ 240
100	Геоложка карта на България—листъ Царибродъ въ мѣрка 1:126,000, заедно съ обяснения къмъ нея, отъ проф. д-ръ Ст. Бончевъ 110
101	Сравнителна анатомия на грѣбначнитѣ животни, отъ проф. д-ръ Т. Моровъ 280
102	Ветеринарна хигиена, ч. I, отъ проф. д-ръ Ст. Петровъ 270
103	Рѣководство по ентомология, съ огледъ на вреднитѣ насѣкоми, отъ Д. Иоакимовъ 260
104	Основитѣ на царската власть и престолонаследието, отъ проф. д-ръ Л. Владикинъ. 185
105	Обща биология, отъ проф. д-ръ Ст. Консуловъ 210
106	Психология на литературното творчество, отъ проф. М. Арнаудовъ 250
107	Форма и отношение, принося къмъ изучението за познанието, второ преработено издание, отъ проф. Д. Михалчевъ 240
108	Курсъ по укрепяване пороища, отъ проф. Т. Димитровъ. 280
109	Патогенни микроорганизми и имунитетъ, отъ проф. Вл. Марковъ . 220
110	Сборникъ отъ задачи и теореми по висша алгебра, отъ проф. д-ръ Н. Обрѣшковъ 170
111	Астрономическа география, отъ Йорданъ Д. Ковачевъ. 100
112	Рѣководство за опредѣляне на минералитѣ, отъ Fuchs—Brauns; превели отъ седмото нѣмско издание Н. Николовъ и Стр. Димитровъ 60
113	Технологично изследване на каменни вжглища, коксѣ, цементъ. и глина, отъ проф. Ив. Трифоновъ. 75
114	Лекции по земледѣлска ботаника, отъ проф. Ник. А. Стояновъ. . . 160
115	Чиновническо право, томъ I, отъ Петко Стайновъ, ч. хон. доцентъ . 140
116	Въведение въ Св. Писание на ветхия заветъ, отъ проф. Ив. С. Марковски 120
117	Извънкласиченъ месопрегледъ, отъ проф. Гр. Диковъ 150
118	Частна Зоотехния, отъ проф. П. Бичевъ. 110
119	Теория на статистиката, отъ проф. Г. Т. Данаиловъ. 140
120	История на Християнската църква, ч. I и II отъ М. Е. Посновъ . . 150
121	Педагогическа психология, отъ проф. Мих. Герасковъ 100
122	Еклога, отъ Н. П. Благоевъ. 70
123	Хигиена, часть I, проф. д-ръ Т. Петровъ 180
124	Наука за храненето на домашнитѣ животни, отъ Ст. Петровъ . . . 150

№	лева
125 Сравнителна анатомия на гръбначните животни, второ преработено издание, отъ проф. д-ръ Методи Поповъ	150
126 Основи на наказат.-процесуалната наука, т. II, отъ д-ръ Н. Сарановъ	310
127 Флора на България, Н. Стояновъ и Б. Стефановъ	310
128 Курсъ по Биохимия, отдѣлъ броматология, отъ д-ръ Ас. Златаровъ	150
129 Основи на Гинекологията, ч. II, отъ проф. д-ръ Д. Стаматовъ	60
130 Органична химична технология, проф. Г. И. Колушки	100
131 Международно частно право, д-ръ Ст. Даневъ	65
132 Курсъ по горска таксация, проф. Т. Иванчевъ	150
133 Курсъ по гражданско право, облигационно право, обща часть, томъ III отъ проф. д-ръ Л. Диковъ	200
134 История на българский езикъ, томъ II, отъ проф. Б. Цоневъ. Посмъртно издание	220
135 Уводъ въ векторното смѣтане съ приложения и задачи, отъ проф. Г. Ив. Маневъ	120
136 Основи на гинекологията, часть III, болести на влагалището и вулвата, отъ проф. д-ръ Д. Стаматовъ	35
137 Болести на културните растения, отъ проф. д-ръ Д. Атанасовъ	220
138 Обща биология отъ Проф. Д-ръ Методий Поповъ, II прер. издание.	150
139 Чиновническо право, отъ Петко Стайновъ, томъ втори.	80
140 Кратъкъ курсъ по зоология, отъ Проф. д-ръ Ст. Консуловъ	150
141 Полска граматика отъ Проф. Боянъ Пеневъ. Посмъртно издание	100
142 Животновъдство, отъ проф. Г. С. Хлѣбаровъ	220
143 Лекции и практика по земледѣлска химия отъ проф. Мих. Д. Хаджиевъ	200
144 Дендрология отъ проф. Б. Стефановъ	180
145 Литературна история на възраждането въ Италия, отъ Проф. Д. Шишмановъ посмъртно издание	160
146 Кирилъ и Методи — II, редица „Помагала“ бр. 3, отъ проф. д-ръ А. Теодоровъ-Баланъ	100
147 Метеорология, отъ проф. Р. Райновъ	180
148 Междудържавно право, отъ проф. Георги П. Геновъ	180
149 Частна зоотехния, отъ Проф. П. Бичевъ	130
150 Основи на аналитичната геометрия, отъ проф. Д. Ст. Табаковъ	260
151 Орган. химия, часть I. Масни съедин. отъ проф. д-ръ П. Н. Райковъ	350
152 Византийски текстове, подбралъ и наредилъ Петъръ Мутафчиевъ.	90
153 Лесоохрана, отъ проф. Инж. Т. Димитровъ	200
154 Основи на Дидактиката отъ Проф. Михаилъ Герасковъ	120
155 Обща сравнителна ембриология, отъ проф. Д-ръ Теодоръ Моровъ	130
156 Курсъ по общо държавно право часть I, отъ проф. д-ръ Л. Владикинъ.	130
157 Органична химична технология, ч. II, отъ проф. Г. Н. Колушки	240
158 Ржководство по хигиена на млѣкото, отъ проф. Д-ръ Гр. Диковъ.	170
159 Основи на гинекологията, гинекологична симптоматология, II допълнено издание, отъ проф. д-ръ Д. Стаматовъ	45
160 Почвознание отъ проф. Ив. Т. Странски.	170
161 Лозарство, Обща часть, отъ проф. Недѣлчо Недѣлчевъ	100
162 Елементарна хидравлика, отъ инж. Борисъ Ангеловъ	140
163 Висша алгебра, томъ II, отъ проф. д-ръ Н. Обрешковъ.	180

№	лева
164	Александринска поезия, отъ В. Бешевлиевъ 100
165	Старобългарски разкази, отъ проф. Йорданъ Ивановъ 100
166	Сравнително и българско конституционно право, часть I, отъ проф. Ст. Г. Баламезовъ 100
167	История на философията, томъ IV, отъ проф. д-ръ Иванъ Георговъ . 110
168	Сравнит. индоевропейско езикознание, отъ проф. д-ръ Ст. Младеновъ 140
169	Лекции и практика по земледѣлска химия. Въ две части, отъ проф. Мих. Д. Хаджиевъ 170
170	Краткъ курсъ по металургия, отъ проф. Иванъ Трифоновъ . . . 90
171	Фармакология, часть първа, отъ проф. Панайотъ А. Поповъ . . . 170
172	Генетика, отъ проф. Михаилъ Христовъ 120
173	Болеститѣ на ухото, носа и гърлото, отъ проф. д-ръ С. Бѣлиновъ 110
174	Организация на демократична държава, отъ проф. Л. Владкинъ . 170
175	Специална минералогия часть II, отъ проф. д-ръ Георги Бончевъ 100
176	Въведение въ Св. писание на ветхия заветъ, часть II, отъ проф. Иванъ С. Марковски 100
177	Сравнително и бѣлг. конст. право, часть II, отъ проф. Ст. Баламезовъ 100
178	История на Русия отъ IX до XVIII вѣкъ, отъ проф. В. А. Мякотинъ 110
179	Учебн. по диференц. и интегрално смѣтане, отъ проф. Кирилъ Поповъ 200
180	Солунъ въ българската духовна култура, отъ проф. Ив. Сиѣгаровъ. 120
182	Курсъ по българско гражданско право, томъ II Семейно право, отъ проф. д-ръ Люб. Диковъ. 140
184	Ръководство по аналитична химия, часть I, качественъ анализъ отъ проф. Захари Караоглановъ 150
186	Горска технология, отъ проф. инж. В. Стояновъ 160

1. Диалектологична карта на български език

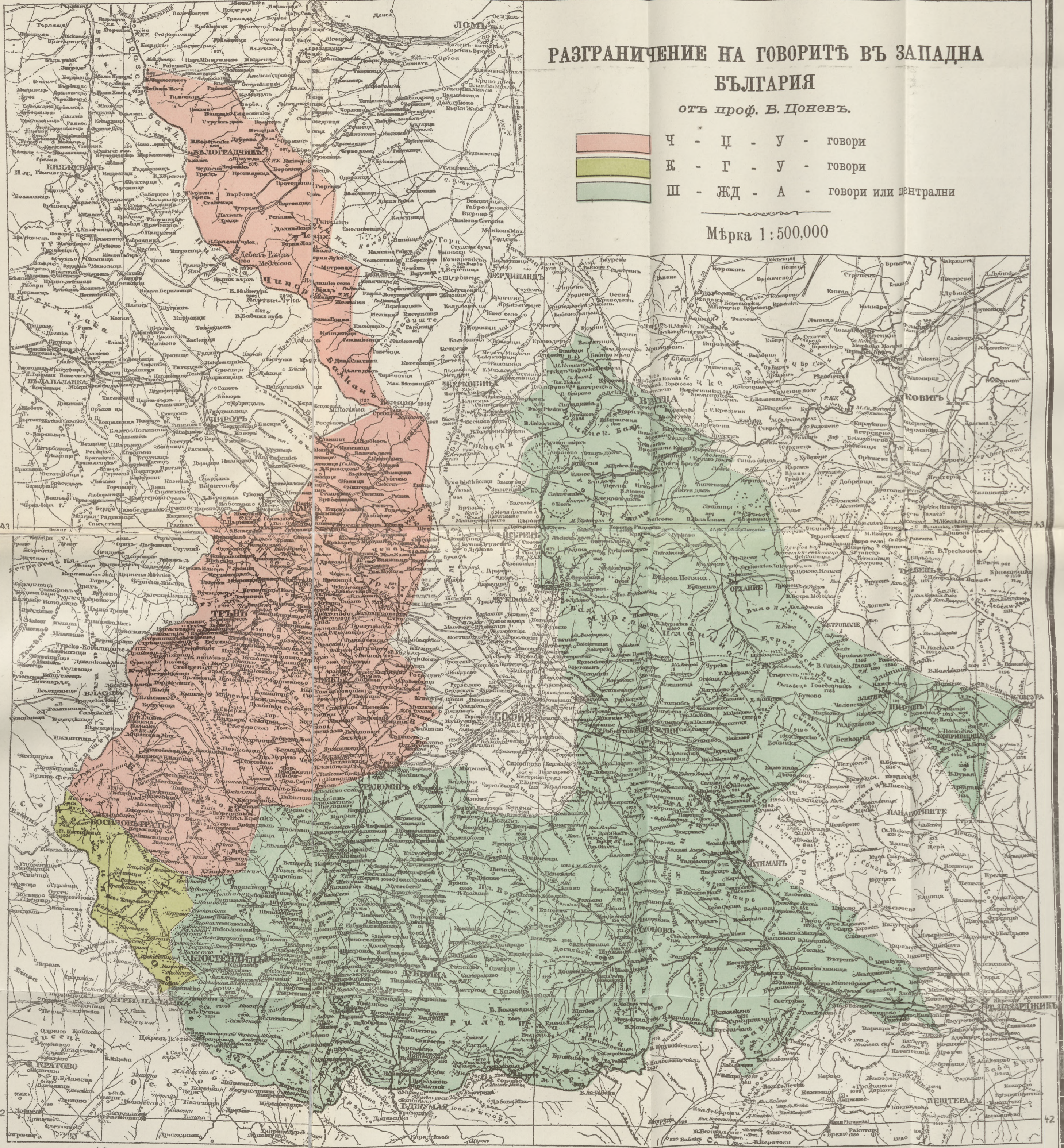

РАЗГРАНИЧЕНИЕ НА ГОВОРИТЪ ВЪ ЗАПАДНА БЪЛГАРИЯ

отъ проф. В. Цоневъ.

- Ч - Ц - У - говори
- К - Г - У - говори
- Ш - ЖД - А - говори или централни

Мѣрка 1:500,000

15,50

26918

ЦЕНА 180 ЛЕВА